ՃԱՆ
ՄԱՐԳԱՐ

ԿԵԱՆՔԻՍ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԺԱՆ ՄԱՐԳ

ԿԵԱՆՔԻՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

1985
Բասատինա - Քալիֆորնիա

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅԻՒՆՍ

Ծնած եմ 1899-ին Օսմանիէ քաղաքին մէջ ուր Հայրս Աւետարանական Եկեղեցիի Հովիւը եղած է տասը տարիներ: Նոյն Թուականին՝ ան կը տեղափոխուի Գարս Պազար քաղաքը ստանձնելով Հոն Հովուական պաշտօնը:

Առաջին բանը զոր կը յիշեմ մանկութեանս օրերէն Հետեւեալն է.-

Մենք կը բնակէինք տան մը երկրորդ յարկին վրայ: Մեր սենեակներէն մէկուն մէջ մայրս դաս կուտար փոքրիկ երեխաներուն: Պատին վրա կախուած սեւ տախտակին վրայ ան գրած էր Այբ ու եւ զանոնք գավազանով ցուցանելով իր աշակերտներուն, զորաւոր շեշտով մը կ'ըսէր. «Այբ, Բեն Գիմ» եւ անոնք կը կրկնէին զանոնք:

Այն ժամանակ Հաշիւ երկու տարեկան էի ու կայնած մօրս քով ուշադրութեամբ կը Հետեւէի անոր ըսածներուն: Յանկարծ փոքրիկ քոյրս արթնացաւ ու սկսաւ լալ օրօրոցին մէջ: Մայրս գաւազանը պատին յենելով գնաց զայն Հանդարտեցնելու: Օգտուելով անոր բացակայութենէն առի գաւազանը ու ցոյց տալով աշակերտներուն ըսի. «Այբ, Բեն, Գիմ»: Երեխաները լրջութեամբ Հոտեւեցան ինծի կրկնելով նոյն տառերը: Երբ մայրս վերադարձաւ, գոհունակութեամբ ժպտեցաւ տեսնելով որ իր փոքրիկ տղան կը շարունակէր իր գործը:

Կը յիշեմ դէպք մը՝ որ ատկէ քանի մը ամիսներ յետո պատահեցաւ:

Տեղափոխուած էինք ուրիշ տան մը մէջ: Իրիկուն մը մայրս գիշերանոցս հագցնելով հրամայեց որ երթամ պառկիմ. բայց ես հակառակեցայ որովհետեւ գիտցայ, որ հիւրեր՝ պիտի գան մեր տունը եւ ես պիտի զրկուիմ անոնց ներկայութենէն ու այն բոլոր անուշեղէններէն ու պտուղներէն որ անոնց պիտի հրամցուէին: Տեսնելով իմ ընդդիմութիւնը՝ մայրս վերցուց զիս ու տարաւ անկողին: Բարկացած մօրս բռնութեան՝ ելայ, պատշգամ գացի ու պառկեցայ փորիս վրայ: Մայրս եկաւ ու զիս տարաւ մահիճս: Ես երկրորդ անգամ ըրի նոյն բանը: Ան դարձեալ տարաւ զիս իմ տեղս: Երբ երկրորդ անգամ դուրս գացի, մօրս համբերութիւնը հատաւ ու ըսաւ. «Եթե կ'ուզես պաղ առնել ու մեռնիլ, դուն գիտես» ու գնաց: Ես սկսայ մսիլ, բայց հպարտութիւնս թոյլ չտուաւ, որ ելլեմ, երթամ ու պառկիմ տեղս: Մտածեցի. եթե մայրս անգամ մըն ալ գայ ու տանի զիս անկողինս, ալ պիտի չգամ հոս: Բայց մայրս չեկաւ: Ուստի դիմեցի խորամանկութեան ու սկսայ խռկալ. մայրս մտածելով որ իրավ կը քնանամ կամաց, կամաց եկաւ եւ զգուշութեամբ վերցուց զիս ու տարաւ անկողինս: Ես կը ծիծաղէի միտքէս եւ ուրախ էի որ հպարտութենէս չզիջեցայ եւ ցուրտէն ալ ազատուեցայ:

Խեղճ մայրս երբեք չգիտցաւ որ երկու տարեկան տղան զինք խաբեց. բայց ան ուրախ էր որ ես մահիճիս մէջ էի:

Այսպես բարին ու չարը մանկութենէս կը գործէին իմ մէջս:

ՀԱՃԸՆԻ ԱՄԱՐԱՆՈՑԸ

Նոյն տարուան ամառը գացած էինք Հաճըն քաղաքը որ հօրս ծննդավայրը՝ եւ գեղեցիկ ամարանոց մըն էր: Հոն փոքրիկ քոյրս Ֆլօրէնսը մեռաւ: Ես այդ դեպքը կը յիշեմ այն պատճառաւ որ ժողովուրդ հաւաքուած էր մեր բնակարանին մէջ եւ օրիորդ մը զիս իր թեւերուն վրայ կը կրէր:

Ուրիշ անգամ մըն ալ ամառը Հաճըն գացինք. այս անգամ երեք չորս տարեկան կայի: Ճամբորդութեան ընթացքին Սիս քաղաքէն դուրս այգիի մը մէջ հիւրասիրուեցանք հօրս բարեկամներէն մէկուն տունը: Յաջորդ օրը երբ ճամբայ ելանք՝ սաստիկ անձրեւ եկաւ ու մենք թրջուեցանք, որովհետեւ ձիերով կը ճամբորդէինք: Այդ պատճառաւ կանգ առինք ու տան մը մէջ պատսպարուեցանք, մինչեւ որ օդը բացուեցաւ:

ճամբան տեղ մը հասանք որ «Սախալ Տուլթան» (մօրուք բռնող) կը կոչուէր, որովհետեւ նեղ անցք մըն էր ուր աւազակները ճամբորդներուն վրայ յարձակելով կը կողոպտէին զանոնք: Հոն մայրս պատմեց որ Նազար անունով քաջ ջորեպան մը աւազակ չէրքէզի մը հետ գօտեմարտելով զայն տակը առեր է, բայց չէ նկատեր որ ան դանակ ունի մէջքը: Աւազակը պատեհութենէն օգտուելով դանակը կը քաշէ իր մէջքէն եւ Նազարին փորը խրելով կը սպաննէ զայն:

Այդ պատմութիւնը սաստիկ տրտմեցուց զիս ու ազգային արիւնը եռաց մէջս, ու մտածեցի թէ երթէ մեծ ըլլայի ու կարենայի այդ չէրքէզը գտնել, կը մեռցնէիզանիկա ու Նազարին վրէժը կը լուծէի անկէ: Այդ րոպէին մանուկ սրտիս մէջ վրէժխնդրական ոգին կը խայտար ու սիրտս տրտմութեամբ լեցուն էր: Կը յիշեմ

Ա.- Հաճընի «Զաթալ Օլուղը» (Ջոյգ Աղբիւր) որմէ առատ եւ պաղ ջուր կը հոսէր, եւ ուրկէ շատ անգամներ կը խմէի:

Բ.- Միս Կըրպըրի Որբանոցը, որ քաղաքէն դուրս կանանչ ու գեղեցիկ վայրի մը մէջ կը գտնուէր:

Գ.- Մեր բնակարանը՝ որուն տանիքին վրայ կը պառկէինք գիշերները:

Դ.- Հօրս մօրաքրոջ տունը՝ ուր անոր թոռնիկներուն հետ կը խաղայի:

Ե.- Ժողովարանը՝ ուր հայրս կը քարոզէր:

Զ.- Ընտանիք մը՝ որոնց հրաւիրուած էինք, ուր ուշադրութիւնս գրաւեց ու յիշողութեանս մէջ տպաւորուեցաւ անոնց հիւրասիրութեան ձեւը.- Կերակուրէն առաջ հարսը երեսը ծածկած մօտեցաւ հիւրին որ ուրիշ տեղէ եկած էր, անոր գուլպաները հանեց, ոտքերը լուաց եւ նոր գուլպաներ հագցուց: Այդ վաղեմի բարի սովորութիւնը որ Նոր Կտակարանին մէջ ալ յիշուած է (Ա. Տիմ. 5.10) դեռ վառ մնացեր էր այն օրերուն Հաճընի Հայ ընտանիքներուն մօտ:

Է.- Գեղեցիկ այգիները՝ ուր բլուրներուն ու զառիվարներուն վրայ տնկուած էին եւ խաղողներու անուշահամ ողկոյզներով բեռնաւորուած: Շատ լաւ կը յիշեմ, մէկ անգամ Կիրակի առաւօտեան ժողովէն ետք այգի գացինք եւ աղբիւրի մը մօտ ճաշեցինք: Մեր ճաշն էր «Զիյ քէօֆթէ», պաղ թանով եւ աղցանով, որմէ յետոյ խաղող ալ կերանք զայն աղբիւրի սառնանման ջուրին մէջ պաղեցնելէն ետք:

Տեսարանը հիանալի էր, կանանչազարդ լեռներուն եւ անոնց

մէջ գտնուած Հովիտին:

Կը յիշեմ մեր վերադարձը Հաճընէն դէպի Գարս Պազարը նոյնպես ձիերու կարաւանով, մանաւանդ գեղեցիկ անտառներու մէջէն անցնող նեղ եւ քարքարոտ ճամբան՝ մինչեւ Սիս քաղաքը, որմէ ետք մեր ճամբան կ՚անցնէր տափարակ դաշտերէն:

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԱՅԼ ՅՈՒՇԵՐ ԳԱՐՍ-ՊԱԶԱՐԻ ՄԷՋ.-

Գարս-Պազար Կիլիկիոյ մէջ փոքրիկ քաղաք մըն էր, Հայ եւ Թուրք բնակիչներով: Հայերը առանձինն թաղամասերու մէջ կ՚ապրէին եւ իրարու հետ բարեկամական սերտ հարաբերութիւն ունէին: Իրարու երթալը սովորութիւն դարձած էր եւ մեծաւմասամբ կը կատարուէր առանց պաշտօնական հրաւէրի: Մեր տունը գրեթէ ամէն իրիկուն հիւրեր կուգային: Մութ գիշերներուն անոնք կուգային փանարներու լոյսով:

Մենք՝ երեխաներս այնքան վարժուած էինք այդ սովորութեան, որ մեծ ուրախութիւն կը զգայինք անոնց այցելութեամբ: Եթե մեր ընտանիքը հրաւիրուած ըլլար ընտանիքի մը կողմէն եւ կամ հայրս պէտք կ՚զգար որպէս հովիւ այցելութիւն մը տալու, պէտք էր, որ տունէն կանուխ ելլէինք, որպէսզի անակնկալ հիւրերը մեզ չգտնէին տան մէջ: Ծնունդի եւ մանաւանդ Զատկի տօներուն առիթով, ոչ թե միայն իրիկունները, այլ նաեւ առաւօտէն մինչեւ ուշ երեկոյ հիւրեր կուգային կարճ այցելութիւններով, տօնը շնորհաւորելու եւ սեղանի վրայ դրուած քաղցրեղէններով հիւրասիրուելով, կ՚երթային ուրիշ տուներ այցելելու: Այսպէս այն օրերուն, մօտակայ ազգական կամ բարեկամ, զիրար կ՚այցելէին:

Ծնունդի տօնին գիշերը երեխաները խումբերով կ՚երթային տունէ տուն եւ «Քրիստոս ծնաւ եւ յայտնեցաւ, ձեզի մեզի մեծ աւետիս» կ՚երգէին ու շաքարեղէններ, տպուղներ եւ երբեմն ալ դրամ նուէր ստանալով, կը շրջէին մինչեւ կէս գիշեր: Իսկ Ծննդեան առաւօտը՝ թէ Լուսաւորչականները եւ թէ Աւետարանականները շատ կանուխէն կ՚երթային եկեղեցի ու մոմերու ու ճրագներու լոյսով կը կատարէին պաշտամունքը: Մենք, երեխաներս, անհամբեր կը սպասէինք այն առաւօտեան

ու կանուխ կ՚արթնանայինք, որ նոր Հագուստնիս եւ կօշիկները Հագնելով երթայինք եկեղեցիին մէջ երգելու: Մեր Աւետարանական եկեղեցիին մեջ սովորութիւն եղած էր, որ տօնի առիթով ըլլալիք Հանգանակութիւնը փոքրիկ երեխաները կատարէին, Թուրքերէն կարճ երգ երգելով եւ գանիկա կրկնելով մինչեւ որ Հանգանակութիւնը վերջանար: Անիկա Հետեւեալն էր. «Տիւշսիւն, տիւշսիւն մանկըլար տիւշսիւն, Հէփ Յիսուս իչուն տիր, 0 ալըր պիւթիւն»: Այսինքն. «Իյնան, իյնան լումաներ իյնան, բոլորը Յիսուսի Համար է, Ան կ՚առնէ զանոնք»:

Կը յիշեմ, անգամ մը ինծի ալ բաժին ինկավ այդ Հանգանակութեան մասնակցելու երբ չորս տարեկան Հազիւ կայի: Երբ այդ երգը կրկնելով պնակը կը պտըտցնէի, նկատեցի Հարուստ մարդ մը (մեր քաղաքի միակ աղավաճառն էր) ու անոր մօտեցնելով պնակը երգին խօսքերը փոխեցի ու ըսի. «Տիւշսիւն, տիւշսիւն մէճիտիյէլէր, տիւշսիւն, Հէփ Յիսուս իւչիւն տիր, 0 ալըր պիւթիւն»: Մարդը ազդուելով այդ խօսքի դիտումնաւոր փոփոխութենէն, Հանեց Մէճիտիյէ մը եւ դրավ պնակին մէջ յաջողութեանս Համար:

Զատկի տօնն ալ որ երեք օրեր կը տեւէր, Կիրակի առաւօտեան պաշտամունքէն ետք գրեթէ բոլոր ժողովուրդը գերեզմանոց կ՚երթար, Հոն Հոգեհանգիստի Համար պաշտամունք կատարելու, կերակուրներ բաշխելու աղքատներուն եւ Հաւկթախաղ ունենալու: Երբեմն ալ գօտեմարտութիւն տեղի կ՚ունենար, ժողովուրդը զուարճացնելու Համար:

Քաղաքէն մօտաւորապէս երկու քիլօմեթր Հեռաւորութեան վրայ կը Հոսէր Սավրըն գետը՝ բարձր բլուրի մը ստորոտէն, որուն ջուրը աղբիւրի ջուրին պես մաքուր եւ առողջարար էր: Աղքատ ընտանիքներու կիները, երկու պղինձէ դոյլերով Հոն կ՚երթային ջուր բերելու, իսկ անոնք որ ձի կամ աւանակ ունէին, անոնցմով կը Հայթայթէին իրենց ջուրը: Մենք՝ թէ՚ ձի եւ թէ՚ աւանակ մը ունէինք, որոնցմով կ՚օգտուէինք այդ բանին Համար: Երբ դեռ փոքր էի, Հօրս Հետ կ՚երթայի ջուր բերելու. իսկ երբ 6-7 տարեկան եղայ, մինակ կ՚երթայի: Ձիուն եւ աւանակին Հոգատարութիւնը առաւելապէս իմ վրաս կը ծանրանար, բայց ես ուրախութեամբ կը տանէի ատիկա, որովհետեւ շատ կը սիրէի զանոնք: Եւ երբ օր մը իմ սիրելի ձիս մեռաւ, դառնապես լացի: Հայրս տեսնելով այդ, ջանաց

մխիթարել զիս, ուրիշ ձի մը առնել խոստանալով: Աղքատ ընտանիքներ, ջուր կրելու դժուարութեան պատճառաւ, գետին եզերքը կ՚ընկնէին իրենց լուացքը եւ զանոնք մացառներու վրան փռելով կը չորցնէին: Կաթնատու անասուններ ունեցողները, ամառը, գետին եզերքը կ՚անցնէին վրաններու մէջ բնակելով: Առաւօտները կանուխ, անոնք իրենց անասունները կթելով արօտավայրեր կը ղրկէին, իսկ մէկ օր առաջուան մածունէն իւղ կը հանէին կաշիէ տիկերու մէջ ճօճելով զայն: Ճօճելու ժամանակ քիչ քիչ ջուր կը խառնէին այնպէս որ մածունը թանի կը վերածուէր: Թանը այնքան առատ կ՚ըլլար, որ անոնք սիրով կը բաշխէին ձրիօրէն, քաղաքէն տոպրակներով եկող երեխաներուն:

Նորահարսերը ամբողջ օրուան ընթացքին երեսնին ծածկած կը պահէին եւ էրիկ մարդոց ու մինչեւ իսկ իրենց կեսուրներուն հետ չէին խօսեր առ ի յարգանք, եւ անոնց հարցերուն գլխի շարժումներով կը պատասխանէին ու ամենայն հնազանդութեամբ կը կատարէին անոնց հրամանները: Հիւրերուն առջեւ ոտքի վրայ կայնած կը սպասէին անոնց պէտք եղած ծառայութիւնը մատուցանելու:

Անգամ մը, մեզի հիւր եկած ընտանիքի մը նորահարսէն հայրս ջուր խնդրեց խմելու համար: Ան ջուրը բերաւ եւ գլուխը խոնարհեցնելով մատուցանեց հօրս: Հայրս ջուրը խմելով, առաջարկեց հարսին որ «Անուշ ըլլայ» ըսէր գաւաթը ձեռքէն առնելէն առաջ: Ան գլուխը շարժելով բացասական նշան տուաւ: Հայրս քանի մը անգամներ կրկնեց նոյն առաջարկը՝ գավաթը ետ պահելով անկէ, բայց հարսը հաստատ մնաց իր լռութեան մէջ: Վերջապէս հայրս յոյսը կտրելով գավաթը անոր յանձնեց ու ան գլուխը խոնարհեցնելով առաւ զայն ու հեռացաւ: Այն ժամանակ ես շատ փոքր էի, բայց շատ մեծ հետաքրքրութեամբ եւ զարմանքով դիտեցի այդ դէպքը ու հասկացայ որ հայրս համաձայն չէր այդ աստիճան ծայրայեղութեանց եւ կ՚ուզեր որ կիներ աւելի ազատ զգան ինքզինքնին, իր ներկայութեան:

Օր մը մեր դրացիին հաշմանդամ տղան ամուսնացաւ եւ անոր փոքրիկ սենեակ մը յատկացուցին մեր բակին մէջ: Հազիվ 5-6 տարեկան կայի: Անգամ մը անոնց սենեակը գացի. հարսը՝ որ տան մէջ մինակ էր, զիս տեսնելուն պէս արագօրէն երեսը ծածկեց ու զիս դիմաւորելով գլուխը խոնարհեցուց եւ ի նշան յարգանքի ձեռքս համբուրեց: Ես զարմացայ որ ան զիս տարեց

մարդու տեղ դնելով այդպիսի յարգանք ցոյց տուաւ: Այն ատեն մանուկ հոգիս չէր ըմբռներ թէ որքան ծայրայեղ օրէնքներ կային այն օրերուն ու համեստութեան ու ամօթխածութեան զգացումը որքան խորունկ տեղ գտած էր նորահարսերուն մօտ:

Հայոց ընտանեկան կեանքը շատ բարձր մակարդակի վրայ էր: Անբարոյականութիւնը մահով կը պատժուէր, եթէ երբեք տեղի ունենար: Ամուսնալուծումը հայերուն մէջէն անգամ չէր անցներ: Երիտասարդ աղջիկներն ու տղաները չէին համարձակեր իրարու երես նայիլ անպարկեշտ նայուածքով ու ոչ ոք կրնար տեսնել գանոնք առանձնութեան մէջ: Երիտասարդներուն ամենահաճոյալի վայրը՝ իրենց տուներն էին, եւ ամենասիրելի բարեկամները՝ իրենց ծնողներն, եղբայրներն ու քոյրերը: Ուստի շատ բնական էր որ այսպիսի ընտանիքներէն, բարձր բարոյականի եւ ազնիվ նկարագրի տէր, մարդիկ դուրս կուգային:

ՄԵՐ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Հայրս՝ Մարգար Գալուստեան, Հաճընցի էր: Ան դարձի եկած է երիտասարդ հասակին մէջ ու հալածանք կրած է իր կենդանի հաւատքին համար, որուն մէջ հաստատ կենալով իր կեանքը նուիրած է Աւետարանի քարոզչութեան համար: Մարաշի Աստուածաբանական Ճեմարանը աւարտելէ ետք, հոն ամուսնացած է Օրիորդ Կիւրճի Հէլվաճեանի հետ, եւ անկէ յետոյ երկու տարի հովուական պաշտօն վարած է Հասանպէյլիի մէջ, ուրկէ Գարս Պազարը տեղափոխուած է նոյն պաշտօնը շարունակելու համար:

Ան ճշմարիտ քրիստոնեայ, իր գործին հաւատարիմ պաշտօնեայ՝ եւ իր զաւակներուն համար օրինակելի հայր մըն էր: Նաեւ լաւ տնտեսագէտ էր ան. ստանալով փոքրիկ ամսավճար մը, այնպիսի իմաստութեամբ կը գործածէր զայն, որ կրնար իր մեծ ընտանիքը թէ՛ կերակրել եւ թէ՛ հագուեցնել: Ալիւրի, ձաւարի, ծեծածի եւ այլ մթերքի պաշարը ամենէն աժան ժամանակին կը պատրաստէր, ու ամենէն աժան ծախութղ գիւղերէն ծախու կ՚առնէր: Մեր ապուխտը եւ երշիկը, ինք անձամբ, մեծ վարպետութեամբ կը պատրաստէր. կրնար նաեւ եփել՝ համադամ կերակուրներ: Մօրս մահուընէ ետք մեր հագուստներն ալ ինք կը կարէր: Ես անձամբ իմ փոքր տարիքէս

իրմէ սորված եմ չատ բաներ, որոնք ապագային չատ օգտակար եղած են ինծի եւ իմ ընտանեկան կեանքիս ընթացքին:

Մենք ամէն առաւօտ եւ իրիկուն ընտանեկան աղօթաժողովներ եւ պաչտամունք կ'ունենայինք եւ Աստուածապաչտութեան համար կը դաստիարակուէինք: Ան կը սորվեցնէր մեզի զիրար սիրել, մեծերը յարգել եւ անոնց հնազանդիլ: Կը յիչեմ, թէ միայն մէկ անգամ բանի մը համար, մեծ եղբօրս՝ Ռօպէրթին հետ վիճեցայ ու անկէ ապտակ մը կերայ: Երբեք չեմ յիչեր որ տան մէջ վէճ ծագած ըլլայ հօրս ու մօրս միջեւ ու անոնք բարձր ձայնով խօսած ըլլան իրարու հետ: Անչուչտ ասոր մէկ պատճառն ալ իմ մօրս ճչմարիտ Քրիստոնեայ մը ըլլալն էր, լուռ ու հանդարտաբարոյ բնաւորութեամբ, եւ իր ամուսինը յարգող՝ Աստուածաչունչի Սուրբ Կանանց պէս (1 Պետ. Երրորդ Գլ.): Անոնց ամբասիր ու անխռով քրիստոնէական կեանքը բնականաբար կ'ազդէր իրենց զաւակներուն վրայ ու Աստուծոյ երկիւղածութիւնը կը ներչնչէր անոնց: Այդ Սուրբ ազդեցութիւնը ես անձամբ կը կրէի իմ վրաս եւ մանկութենէս Աստուածապաչտութեան հակումը ունէի իմ մէջս: Կ'երեւի հայրս այդ նկատելով է, որ յատուկ ուչադրութիւն կը դարձնէր իմ վրաս, զիս հետը աղօթաժողովներուն տանելով, Կիրակի օրեր Սուրբ Գիրք եւ ուրիչ հոգեւոր գիրքեր կարդալ տալով եւ երբեմն ալ հոգեւոր այցելութիւններուն զիս հետը տանելով:

Նոյն ժամանակ պէտք է խոստովանիմ որ ես բավական չարաճճի տղայ մըն էի. գէթ՝ ամենէն չարաճճին հօրս միւս զաւակներէն: Ատոր համար ալ առաւելագոյն պատիժը ես կը ստանայի: Բայց երբ գէչ վարմունքի մէջ գտնուէի ու չար խորհուրդ մը անցնէր միտքէս՝ կը խղճահարուէի եւ Աստուծոյ վախը կը զգայի մէջս:

Անգամ մը յայտնի Աւետարանիչ Պատ. Խարլամպոս Պօսթանճօղլուն այցելեց մեզի եւ Յիսուսի չարչարանքներուն ու մահուան մասին խօսեցավ: Այդ քարոզը այնքան ազդեց վրաս, որ չատ խղճացի Յիսուսին եւ չատ բարկացայ զայն խաչողներուն վրայ եւ մտածեցի՝ թե ինչո՞ւ Յիսուս խաչէն վար չիջաւ ու ամոթահար չըրաւ զԻնք ծաղրողները:

Մեծ եղբայրս Ռօպէրթը ուսման հանդէպ սէր եւ ընդունակութիւն չունենալուն համար արհեստաւոր՝ կօչկակար մը դարձաւ: Մեծ քոյրս՝ Ազնիւն ալ, աչքերուն տկարութեան պատճառաւ, չկրցաւ ուսումը չարունակել եւ տան մէջ մօրս

կ՚օգնէր: Կիլիցա եւ Հելենա քոյրերս թէ՛ առողջ էին եւ թէ՛ ուսման ընդունակ. այդ պատճառաւ մեր քաղաքի դպրոցը աւարտելէ ետք, Ատանայի Ամերիկեան Աղջկանց վարժարանը ղրկուեցան՝ աւելի բարձր ուսում ստանալու համար:

Ինձմէ փոքր՝ Ֆլօրէնս քրոջս մահանալէն ետք, ուրիշ քոյր մըն ալ ունեցայ, որուն անունը նոյնպես Ֆլօրէնս կոչուեցաւ. եւ անկէ յետոյ եղբայր մըն ալ՝ Ալպերթ անունով:

Գարս Պազարը մեղմ կլիմայ ունէր: Ձմեռուան մէջ միայն անձրեւ կուգար: Մեր հոն բնակութեան շրջանին, լաւ կը յիշեմ, միայն մէկ անգամ ձիւնեց ու արեւածագին հալեցաւ: Հազիւ երեք տարեկան մանուկ մը, երբ առտու կանուխ արթննալով դուրս ելայ ու ձիւնով ծածկուած տեսայ գետինը, ապշահար՝ մօրս քով վազեցի ու ըսի. « Մայրի՛կ, մայրի՛կ, եկո՛ւր տես, երկիրը ճերմկցեր է»: Մայրս ժպտելով պատասխանեց. «Ատիկա ձիւն է, տղաս»: Սակայն ամառը բաւական տաք կ՚ընէր օդը, եւ այդ պատճառաւ ամարանոց կ՚երթայինք:

1904 տարուան ամրանն էր որ Անտըրըն Հէօքիւմէթի կոչուած ամարանոցը գացինք, ուր հայրս հրաւիրուած էր Աւետարանական Եկեղեցիին կողմէն, ամառուան շրջանին հոն քարոզելու համար: Ճամբորդութիւնը շատ հաճելի էր. նախ անցանք կանանչապատ մարգագետիններէն, ու ապա խիտ անտառներու մէջէն, հուսկ ապա բլուրներէն ու ձորերէն: Ճամբան մերթ ընդ մերթ կանգ կ՚առնէինք հանգստանալու ու ճաշելու՝ պաղ աղբիւրներու մօտ: Ճամբորդութիւնը տեւեց երկու օր: Առաջին գիշերը անցուցինք բացօդեայ իջեւանի մը մէջ: Երկրորդ օրը անցանք շատ վտանգաւոր կիրճէ մը, ուր մեզի ըսուեցաւ թէ յայտնի աւազակ մ՚ւ անցնող կարաւանները եւ ճամբորդները կը կողոպտէր: Բայց մենք ապահով անցանք: Յետո՛յ միայն գիտցանք, թէ ավազակը մեզ նկատած ըլլալով հանդերձ, զերծ մնացած էինք յարձակումէն, լսած ըլլալով որ հայրս չէ ստորագրած իրեն համար կառաւարութեան «Վուր էմրին» (գնդակահարութեան հրովարտակը), ատոր համար խնայած էր մեզի: Մենք երեխաներս, զոյգ-զոյգ նստած էինք մեզի համար յատուկ շինուած սնտուկներուն մէջ, ձիուն երկու կողմերէն կապուած՝ որուն վրայ նստած էր մայրս: Մեծ հրճուանքով կը դիտէինք մեր աչքին առջեւէն տողանցող զմայլելի տեսարանները, ու մէկէ աւելի հարցումներ կ՚ուղղէինք մեր մայրիկին: Երբ անօթի զգայինք անկէ կը ստանայինք համադամ ուտելիքներ:

Վերջապէս հասանք ամարանոցը ու տեղաւորուեցանք երիցատան մէջ որ քաղաքի բարձր մէկ մասին՝ կանանչազարդ բլրակի մը վրայ շինուած էր, հայկական թաղամասին մօտ եւ սրահ մը ունէր ժողովներու համար:

Մէկը ուլ մը բերած էր մեզի՝ որպէս բարի գալուստի նուէր: Հայրս ըսաւ, թէ ան ինծի կը պատկանէր. ատոր համար մեծ ուրախութեամբ հոգ կը տանէի ու մօտակայ արօտատեղին տանելով՝ ժամերով կ՚արածէի որ շուտ մեծնար ու լաւ գիրնար: Այդպէս ալ եղաւ. բայց որչափ ցաւեցայ, երբ հայրս օր մը մորթեց զայն:

Կիրակի օր մը ճաշէն ետք մեր ընտանիքը այցելութեան մը գնաց: Հայրս զիս տունը թողուց որպէս տան պահապան: Դուռը կղպելով բանալին իրենց հետ տարին: Մեր ճաշը այդ օր միջուկով քիւֆթէ էր, որը ես շատ կը սիրէի: Ճաշէն յետոյ աւելցածը, մայրս՝ երկաթէ վանդակով բաց պատուհանին մօտ կախուած կլորաձեւ տախտակին վրայ դրած էր որ չ՚աւրուի: Երկու ժամի չափ խաղալէ ետք անօթի զգացի ու յիշելով որ հոն կէսօրուան ճաշէն պահուած էր, որոշեցի անկէ քանի մը հատ ուտել: Գիտէի որ ատիկա գողութիւն էր ու եթէ ծնողքս գիտնային զիս անպատիժ պիտի չձգէին. բայց ուտելու ցանկութիւնը այնքան սաստկացաւ մէջս, որ չկրցայ ատոր դէմ դնել ու որոշեցի այդ անօրէնութիւնը գործել: Ելայ պատուհանին վրա, գլուխս մեծ դժուարութեամբ մտցուցի երկաթէ վանդակին ծակերէն մէկուն մէջ, ու ձեռքս երկնցնելով հասայ ճաշի ամանին: Կափարիչը մէկ կողմ ծռելով միքանի հատ առի քէօֆթէներէն ու հապճեպով ճաշակեցի ու լաւ մը կշտացայ: Բայց յետոյ մտածեցի, թէ ի՞նչպէս հետքը կորսնցնեմ գողութեանս. ու կերպ մը գտայ: Քէօֆթէի մը կէսն ալ ուտելով, միւս կէսը դրի տախտակին վրայ, մէկ հատ ալ գետին ձգեցի կափարիչը կիսաբաց ձգելով, գլուխս դժուարութեամբ դուրս հանեցի եւ իջայ բակին մէջ խաղս շարունակելու: Իրիկուան մօտ մերինները եկան. ու երբ քոյրերէս մէկը սենեակը մտնելով քէօֆթէն տեսաւ, մայրս կանչեց: Մայրս տեսնելով կատարուած իրարանցումը, եզրակացուց որ գող կատուին գործն էր ատիկա: Ես պատուհանին տակէն լսելով մօրս այդ խօսքը՝ շատ գոհ մնացի իր տուած վճիռէն:

Այս երկրորդ անգամն էր որ չկրցայ անոր առջեւ խոստովանիլ իմ յանցանքներս (ան ապաշխարութենէս առաջ մեռած ըլլալով):

Եղբայրս՝ Ռօպերթը այս ամարանոցին մէջ ալ խանութ մը բացաւ, ուր ժամանակ առ ժամանակ կ'երթայի իրեն օգնելու։ Օր մը, առաջին անգամ ըլլալով, սիկարէթի աւելցուք մը փորձուեցայ գետնէն վերցնել (որ դեռ կը վառէր) ու արտաքնոց երթալով սկսայ զայն ծխել։ Բայց ատիկա շատ դառնացուց բերանս, գլխու պտոյտ ունեցայ ու հիւանդի պէս եղայ։ Վերադառնալով՝ եղբօրս ըսի որ հիւանդ եմ ու իրմէ արտօնութիւն առնելով տուն վերադարձայ։ Երբ հայրս լսեց որ գլուխս կը ցաւի, զիս իր գիրկը առաւ, քնքշութեամբ շոյեց գլուխս ու խաղող տուաւ ինծի որ ուտեմ. որմէ յետոյ գլխուս ցաւը անցաւ։ Բայց խեղճ հայրս եթէ գիտնար գլխուս ցաւին պատճառը... ո՛չ թէ խաղող՝ այլ ապտակներ կուտար ինծի։

Այսպէս, այդ անգամ ալ յաջողեցայ խաբել եղբայրս ու հայրս, ու թէ՛ գործէն փախուստ տուի եւ թէ՛ անուշ խաղող կերայ...։

Հօրս հետ երբեմն անտառ կ'երթայինք վայրի կեռաս հաւաքելու՝ անուշեղէն ու օշարակ եփելու համար։ Հոն կային նաեւ ընկոյզի եւ ուրիշ պտուղներու կիսավայրի անտէր ծառեր, որոնք մեծ հաճոյք կը պատճառէին ինծի։

Հօրս հետ կ'երթայինք նաեւ վրանաբնակ քիւրտերուն մօտ եւ հետերնիս օճառ եւ աղ առնելով, իւղի հետ կը փոխանակէինք զանոնք՝ որպէս ձմեռուան պաշար։

ՄԱՐԱՇ – ԵՒ ՄՕՐՍ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ.–

Ամառուան կէսին մայրս շատ փափաքեցաւ Մարաշ երթալ իր ծնողները, եղբայրը եւ քոյրերը տեսնելու։ Հայրս այդքան ալ յօժար չէր, նկատի ունենալով անոր յղի վիճակը. բայց մօրս թախանձանքին տեղի տալով, ձի մը վարձեց եւ զիս ալ անոր հետ ղրկեց։ Ճամբան՝ ձիուն ոտքը քարի մը զարնուեցաւ ու ան սահեցաւ ու գլխիվար ինկաւ. որ ինչ որ մօրս անկման ալ պատճառ դարձաւ։ Բարեբախտաբար ես այդ պահուն ձիուն վրայ չէի ու չվնասուեցայ։

Երբ Մարաշ հասանք մեր սիրելիները մեզ մեծ ուրախութեամբ ընդունեցին, բայց երբ մօրս պատահածին տեղեկացան՝ շատ տխրեցան, որովհետեւ մայրս անմիջապէս անկողին ինկաւ ու ալ չելաւ մինչեւ մահուան օրը։

Տեսնելով անոր ծանր վիճակը, զինք Այնթապի Ամերիկեան հիւանդանոցը փոխադրեցին։ Բժշկապետը՝ Տօքթօր Շէփըրտ,

Հօրս մօտիկ բարեկամը ըլլալով, սիրով ընդունեց եւ մեծ հոգ տարաւ անոր. նոյնիսկ գործողութիւն ալ կատարեց անոր վրայ. բայց իզո՜ւր… ի վերջոյ մայրս մահացաւ…։

Այդպէս ես որբի մը պէս մնացի Մարաշի մէջ. թէեւ մեծ հայրս, մեծ մայրս, Արմենակ քեռիս եւ մօրաքոյրներս մեծ հոգ կը տանէին ինծի եւ շատ սէր կը ցուցնէին, բայց մօրս սէրը ուրիշ էր…։

Մեծ հայրս երկարահասակ եւ նիհարակազմ անձ մըն էր։ Իր երիտասարդութեան շրջանին ան զօրավոր մէկը եղած է եւ օր մը գօտեմարտելով ուրիշ զօրաւոր անձի մը հետ կրծոսկրը վիրաւորած է. այդ պատճառաւ շնչառութեան դժուարութիւն ունէր եւ անհանգիստ էր։ Իր արհեստը ջուլհակութիւն էր։ Խեղճը ամբողջ օրը կը գործէր գետնայարկի մը մէջ եւ զուրկ էր արեւէն եւ մաքուր օդէն, ինչ որ աւելի կը վնասէր իր առողջութեան։ Բայց ան ստիպուած էր շարաշար աշխատելու, որովհետեւ բազմանդամ ընտանիքի հայր էր եւ պէտք էր հոգար անոնց ապրուստը։ Յակոբ մօրեղբայրս ատեն ատեն Ամերիկայէն նիւթական օգնութիւն կը ղրկէր, բայց այդ բաւարար չէր անոնց կարիքները լրացնելու։

Գարամանլը գիւղէն շաբաթ օրերը մեծ հօրս հետ քաղաք կ՚իջնէինք եւ 3-4 քիլոմեթր ճամբայ կտրելով շուկայ կը հասնէինք՝ անհրաժեշտ մթերքներու գնման համար։ Անոնք սուղ չէին. մանկըր մը տալով կարելի էր բաւականաչափ կանանչեղէն գնել։ Նոյնպէս աժան էին միսն ու պտուղները, բայց դրամը դժուարաւ կը շահուէր։

Մեծ հայրս մախաղ մը կը կախէր վիզէն ու անոր երկու կողմերը կը լեցնէր կանանչեղէններով, որքան որ կրնայի կրել ու մնացածը ինք կը շալկէր ու դանդաղ քայլերով տուն կը վերադառնայինք, որովհետեւ վերադարձը զառիվեր էր ու բեռները՝ ծանր։ Ճամբան քանի մը անգամներ կանգ կ՚առնէինք հանգստանալու համար, որովհետեւ խեղճ մեծ հայրս ծանր շնչառութեամբ կը հեւար, ինչ որ ինծի մեծ ցաւ կը պատճառէր։

Շաբաթ կէսօրին մեր ճաշը անմիջապէս փառաւորը կ՚ըլլար, քանզի թարմ միսէն մեծ մայրս սքանչելի Չիյ քէօֆթէ (հում միսով քէօֆթէ) կը պատրաստէր ու աղցանով եւ պաղ թանով կը ճաշակէինք զայն մեծ ախորժակով։ Իսկ Կիրակի օրերն ալ բրինձ բիլաւ եւ պամիա կը պատրաստէր։ Շաբաթամիջի կերակուրները համեստ կերակուրներ կ՚ըլլային, ինչպէս՝ թանապուր, ձաւարէ բիլաւ, ոսպ եւայլն, որոնք նոյնքան մեծ ախորժակով կ՚ուտէինք։

Մեծ մայրիկս շատ գեղեցիկ, առողջ եւ յաղթանդամ կին մըն

էր, լուրջ, խոհուն եւ հանդարտ բնաւորութեամբ: Ան զիս շատ կը սիրէր եւ գրպանս ընկոյզ, չամիչ եւ լէպլէպիով կը լեցնէր. երբեմն ալ պաստեղ, սուճուղ եւ այլ քաղցրեղէններ կուտար:

Ամառուան ընթացքին, մօրեղբայրս մէկ կամ երկու խաղողի այգիներ կը վարձէր քաղցրեղէններ շինելու համար որպես ձմեռուան պաշար: Զիս հետը կը տանէր այգիները ու մեծ ախորժակով խաղող կ՚ուտեի: Մարաշի ոսկեգոյն խաղողները շատ համով կ՚ըլլային, ողկոյզները այնքան ծանր կը կշռէին որ ճիւղ մը կտրելով ուսիս վրայ կրէի՝ դժուարաւ կը տանէի:

Ձմեռուան քաղցրեղէններ պատրաստելու շրջանը մեզի, երեխաներուս համար տօնի եւ խնդութեան օրեր էին եւ մեծ ուրախութեամբ կը սահէին այդ օրերը: Թանապուր (թարխանա) շաղելու ատեն ինծի ալ կը թոյլատրուէր շաղել, եւ շուտ շուտ մածունը ափերով բերանս կը տանէի ու մեծ ախորժակով կը խմէի: Ջաւարի համար ցորեն կը խաշուէր մեծ կաթսաներուն մէջ: Երբեմն դրացիներն ալ կուգային օգնելու: Երբ ցորենը լաւ մը եփուէր, վրան ընկոյզ կը դնէինք ու կ՚ուտէինք: Այսպես, մանկութեան այս ուրախալի օրերը անջնջելի յիշատակներ թողուցած են մանուկ սրտիս ու մտքիս մէջ:

Օր մը, Զէյթունէն, մօրաքրոջս ամուսինը՝ Նշան Շանլեան մեզի եկավ ջորիի մը վրայ հեծած ու առանց անկէ վար իջնելու խօսեցաւ մերիններուն հետ: Անիկա կարմիրերես, գեղեցիկ եւ առոյգ մարդ մըն էր, երկար ու գողեցիկ պեխերով: Զիս տեսնելով, առաջարկեց որ թոյլ տան հետը Զէյթուն տանելու: Ես շատ ուրախացայ, բայց տնեցիները թոյլ չտուին: Այս պատճառաւ ալ մինչեւ այսօր դժգոհութեամբ կը յիշեմ այդ պարագան: Գիտէի որ Զէյթուն մեր հայ հերոսներու քաղաքն էր եւ հոչակաւոր էր իր քաջ ու հայրենասէր ժողովուրդով. եւ ես զրկուեցայ այդ նշանաւոր քաղաքն ու անոր քաջարի ու աննման բնակիչները տեսնելու բացառիկ առիթէն:

Զէյթունցիմօրաքրոջս երկու աղջիկները եւ տղան մինչեւ հիմա կ՚ապրին: Կրտսեր աղջիկը՝ Արաքսին Հալէպ, իր ընտանիքով, տղան Պետրոս՝ Հայաստան, եւ մեծ աղջիկը՝ Մարիձան Լոնդոն իր հարսերով ու թոռնիկներով, որոնց մէկ մասն ալ հաստատուած են Գանատա:

Ամառը շուտով վախճանին հասաւ: Հայրս, եղբայներս եւ քոյրերս Անտըրըն Հէօքիւմէթի քաղաքէն Գարս Պազարը դրկելով, ինք Մարաշ եկաւ զիս տուն տանելու: Զայն տեսնելով շատ ուրախացայ ու քանի մը օրէն ճամբայ ելանք դէպի Գարս Պազարը:

ՄԵՐ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ ԴԷՊԻ ԳԱՐՍ ՊԱԶԱՐԸ.-

Եղանակը շատ գեղեցիկ էր: Մենք իերով կը ճամբորդէինք ջորեպանի մը հետ: Ճամբան կանգ առինք հանքային ջուրի ջերմուկի մը քով: Ճաշելէ եւ հանգստանալէ ետք հայրս որոշեց, որ լոգանք մըն ալ առնենք հանքային ջուրին մէջ: Հայրս զիս տարաւ ջերմուկին ամենէն ապահով մէկ մասը, իսկ ինք եւ ջորեպանը հեռացան ու մտան աւազանին աւելի խորունկ մէկ անկիւնը: Բաւական զուարճանալէ ետք ջերմուկի տաքուկ ջուրերուն մէջ, հայրս յայտարարեց որ մեկնումի ժամը կը մօտենար եւ պէտք էր աճապարէի դուրս գալ ջուրէն: Ես՝ ախորժելով ջուրին առթած հաճոյքէն, որոշեցի արագաբար գլուխս տասն անգամ եւս մխրճել ջուրին մէջ ու ապա դուրս գալ: Ինն անգամներ ապահով անցաւ, բայց տասներորդին աճապարանքով գլուխս թաթխելու ատեն, մոռնալով բերանս գոցել, սկսայ ջուր կլլել ու սարսափով ձեռքերս զարնել ջուրին: Հայրս այդ նկատելով հասաւ մօտս ու չտապով դուրս հանեց զիս եւ ջորեպանին օգնութեամբ զիս գլխիվայր դարձուցին, որպէսզի կուլ տուած ջուրերը արտաքսէի: Երբ սկսայ ազատ շունչ առնել՝ անոնք մեծապես ուրախացան: Մանաւանդ հայրս երջանիկ էր, որ որդին ստոյգ մահէ ազատուած էր: Երբ այս դէպքը կը վերյիշեմ, միշտ փառք կուտամ իմ Աստուծոյս, որ զիս ետ պահեց յաւիտենական կորուստէն:

Այդ երեկոյ գիւղ մը եկանք եւ, բողոքական ընտանիքի մը մօտ գիշերելէ ետք, յաջորդ օրը հասանք Գարս Պազարը. տեսնելով եղբայրներս եւ քոյրերս չափազանց ուրախացայ. բայց յանկարծ սիրտս թախիծով լեցուեցաւ. մօրս բացակայութիւնը կը ճնշէր սրտիս վրայ:

Շատ չանցած, մայրս հիւանդ վիճակի մէջ Այնթապէն փոխադրեցին տուն: Նուրիճա մօրաքոյրս Մարաշէն եկաւ թէ՛ մօրս ծառայելու եւ թէ՛ մեզի՝ երեխաներուս հոգ տանելու: Մայրս սաստիկ կը տառապէր, ինչ որ բոլորիս մեծ ցաւ կը պատճառէր: Ան՝ համբերութեամբ եւ անտրտունջ երկու տարի կրեց այդ անտանելի ցաւերը: Միայն մէկ անգամ լսեցի անոր աղաղակն ու հառաչանքը առ Աստուած, որմէ յետոյ ան դարձեալ լուռ էր ու ամփոփուած իր ցաւերուն մէջ: Վերջապես մօտեցան անոր բաժանման օրերը: Ան չափազանց նիհարցած էր եւ վերջին օրերը ուշագնաց վիճակի մէջ կը գտնուէր: Վերջին գիշերը հայրս նստած էր անոր սնարին մօտ, լուռ ու գլխիկոր:

Կ'երեւի կ'զգար անոր մօտալուտ մահը: Ես գացի ու հօրս քով կայնեցայ ու տխրութեամբ կը դիտէի մօրս դալկացած, ազազուն դէմքը: Յանկարծ ան աչքերը բացաւ ու հօրմէս խնդրեց, որ զինք լոգցնեն: Այպա ցած ձայնով ըսած էր հօրս, որ հրեշտակը եկած էր զինք երկինք տանելու ու կը հարցնէր՝ թէ ե՞րբ կ'ուզէր երթալ, հիմա՞ թէ առաւօտուն: «Վաղը», պատասխանէ ըսաւ հայրս: «Շատ աղէկ» ըսելով աչքերը գոցեց մայրս: Ես այնքան յուզուած էի, որ ալ չկրցայ կայնիլ անոր մօտ. գացի, մահիճս մտայ ու երկար ժամանակ դառնապես լացի, որովհետեւ գիտցայ, որ մայրս պիտի մեռնի:

Առաւօտուն, երբ արթնցայ, մայրս անշարժ կը հանգչէր մահիճին մէջ ու արդէն հրեշտակը զինք երկինք փոխադրած էր:

Դրացի կիներ լսելով անոր մահը, եկան ու լացով ու ողբով լոգցուցին զինք, նոյն ատեն պատմելով անոր բազմաթիվ բարեգործութիւնները: Յետոյ տունը լեցուեցաւ ժողովուրդով եւ շատեր ալ Լուսաւորչական համայնքէն: Քանզի թէ՛ հայրս եւ թէ՛ մայրս, առանց խտրութեան, ամէնուն իրենց ծառայութեան բաժինը բերած էին, անոնց հիւանդները այցելելով, սկզբնական օգնութիւն հասցնելով եւ աղքատ ընտանիքներուն ձրիաբար դեղեր բաշխելով: Այս պատճառաւ անոնք ամենքէն անխտիր սիրուած էին ու կը յարգուէին:

Հասաւ յուղարկաւորութեան ժամը: Մօրս դագաղը ուսամբարձ տունէն մինչեւ գերեզման տարուեցաւ «Մայրիկ իմ անուշ, սիրուդ եմ կարօտ» երգը երգելով, որուն այդ առաջին խօսքերը մտքիս վրայ այնպէս տպաւորուեցան, որ մինչեւ հիմա չեմ մոռցած. հակառակ անոր որ այն ժամանակ հայերէն մէկ խօսք չէի հասկնար:

Թաղումը կատարուեցաւ մեծ բազմութեամբ եւ առատ արցունքներ թափուեցան հոն: Անկէ յետոյ, կարծես մեր տունըամայացաւ ու անապատի վերածուեցաւ ինծի համար: Մօրս կարօտէն ու վիշտէն գլխիկոր կը քալէի: Անգամ մը ժողովէն ետք երբ մինակս տուն կը վերադառնայի, երկու կիներ, որ ետեւէս կը քալէին, նկատեցին իմ վիշտս ու անոնցմէ մէկը միւսին ըսաւ. «Տե՛ս, խեղճ տղան գլխահակ որբի մը նման կը քալէ»: Այդ խօսքը աւելի եւս արծարծեց մինակութիւնս ու դառնապես լացի:

Մօրս կարօտէն, փոքրիկ եղբայրս՝ Ալպերթն ալ հիւանդա ցավ ու շատ չանցած մեռաւ: Ան շատ գեղեցիկ էր, սպիտակ մորթով եւ կապոյտ աչքերով: Անոր մահը իմ վիշտս

բազմապատկեց, որովհետեւ ան ինծի շատ կապուած էր ու միշտ մօտս ըլլալու համար յաճախ գաղտնօրէն դպրոց կուգար: Ատոր համար անգամ մը զինք սաստիկ յանդիմանեցի եւ ստիպեցի իրեն, որ որպէս պատիժ աջ թեւը վեր բարձրացնելով առջեւէս քալէ: Իր մահէն ետք, երկար ատեն խիղճս տանջեց զիս՝ անոր տուած պատիժիս համար:

Մօրս մահէն ետք, մօրաքոյրս ժամանակ մըն ալ մեր մօտ մնալէ ետք տուն վերադարձաւ, Մարաշ: Անկէ յետոյ, Ազնիւ քոյրս որ 16 տարեկան էր, տան գործերը ինքը կը կատարէր, իսկ աւելի ծանր գործերը հայրս կը ստանձնէր:

Եկեղեցական հոգեբարձութիւնը նկատելով անոր բեռին ծանրութիւնը, խորհուրդ տուին իրեն որ ամուսնանայ: Արդէն տարի մը անցած էր մօրս մահուան օրէն: Ան օր մը զաւակները իր շուրջը հաւաքելով, իւրաքանչիւրիս առանձինն հարցուց՝ թէ կ՚ուզե՞նք որ նոր մայրիկ մը բերէ մեզի: Բոլորը «Այո» պատասխանեցին: Բայց երբ կարգը ինծի եկաւ՝ «Ոչ» ըսի, վճռական ձայնով մը: Բոլորը զարմացան ու հայրս կարծես շփոթած այս անսպասելի պատասխանէն, հարցուց ինծի՝ թէ ինչո՞ւ չեմ ուզեր ուրիշ մայրիկ մը ունենալ: Ես ըսի, թէեւ իմ մայրս մեռած է, բայց տակաւին կը սիրեմ զինք եւ չեմ ուզեր ուրիշ մայրիկ մը ունենալ: Հայրս լռեց ու հեռացաւ: Ո՞վ կրնար նկարագրել անոր ներքին խռովքն ու վիշտը...:

Այս խօսակցութենէն շատ չանցած, հայրս Միութեան ժողովին գնաց Ատանա, եւ հոն ամուսնացաւ այրի Տիկ. Ֆէրիտէին հետ, որ Միսթըր Ջէմպըրսի խոհարարուհին էր:

Այն օրը երբ հայրս վերադարձաւ տուն նոր տիկինով մը, ես գացեր էի մօրս գերեզմանը, որուն վրայ հայրս մեծ եւ տափակ քար մը դնել տուած էր: Երեսն ի վար պառկելով այդ քարին վրայ, երկար ժամանակ լացի, ողբացի եւ աղիողորմ ձայնով գոչեցի. «Մա՛յր իմ, զիս որո՞ւն թողեցիր ու գացիր. ո՞վ քեզի պէս հոգ պիտի տանի ինծի, մա՛յր իմ, սիրելի՛ մայր իմ»: Եւ սակայն պատասխան մը չառնելով, յուսահատ ու անմխիթար մայրամուտին՝ վախի զգացումով տուն վերադարձայ:

Հեռուէն տեսայ որ մեր տունը սովորական օրերէն տարբեր կերպով լուսաւորուած էր, ու երբ աւելի մօտեցայ տան, նկատեցի որ հիւրեր եկած են հայրս շնորհաւորելու: Քոյրս զիս տեսնելուն պէս ըսաւ. «Հայրիկ, Լուտերը եկաւ»: Հայրս քնքշութեամբ մը ըսաւ. «Ո՞ւր էիր, տղաս, եկուր մայրիկիդ բարեւ ըսէ եւ ան թող քեզ համբուրէ»: Ես լուռ ու անշարժ

կայնած էի. չէի ուզեր հայրս վշտացնել ու նոյն ատեն ալ նոր մայրիկին մօտ երթալ...: Այս երկընտրանքիս մէջ, հայրս կրկին խնդրեց որ նոր մայրիկին քով երթայի. փախուստ տալ անկարելի էր. ստիպվեցայ հնազանդիլ հօրս ու մօտեցայ նոր մայրիկին: Նոր մայրիկը ժպտելով «Եկո՛ւր, տղա՛ս» ըսաւ ու գիս համբուրեց: Պաղ սարսուռ մը անցաւ մէջէս ու անչշուկ ու անհաղորդ հեռացայ քովէն: Մօրս ջերմ համբոյրը ուրիշ էր...:

Անցան օրեր. սակայն ես չկրցայ նոր մայրիկին վարժուիլ եւ ինքզինքս միշտ միայնակ կ'զգայի: Անգամ մը երբ հօրս հետ գետէն ջուր բերելու կ'երթայինք, անոր հարցուցի՝ թէ ես այս տիկինը ի՞նչ պիտի կոչեմ: Հայրս անմիջապէս պատասխանեց ու ըսաւ. «Մայրիկ պիտի կոչես, տղա՛ս»: Ես յամառեցա ու ըսի. «Անիկա իմ հարազատ մայրս չէ, հետեւաբար չեմ կրնար մայրիկ կանչել զինք»: Հայրս լռեց ու ալ չպատասխանեց: Ան իր լռութեամբ զգաց զաւկին՝ իր հարազատ մօր հանդէպ ունեցած անհուն սիրոյ կարօտը ու կսկիծով լեցուած՝ մտածումներու մէջ թաղուեցաւ:

ՈՒՍՄԱՆՍ ՇՐՋԱՆԸ ԳԱՐՍ ՊԱԶԱՐԻ ՄԷՋ.-

Հայրս չորսուկէս տարեկանիս զիս դպրոց ղրկեց: չեմ յիշեր թէ հայերեն առաջին տառերը հօրմէ՞ս սորվեցայ՝ թէ՞ դպրոցէն. բայց լավ կը յիշեմ թէ առանց դժուարութեան չուտով ընտելացայ գիրերուն ու հաճոյքով կը սորվէի դասերս:

Չորսուկէս տարուան ուսման ընթացքին երկու վարժուհիներ ունեցայ, որոնք մեր եկեղեցւոյ անդամուհիներն էին եւ մեծ հոգածութեամբ կը դաստիարակէին մոզ եւ Քրիստոնեայ կրթութիւն ալ կուտային: Բայց բարակ գավազանն ալ իրենց ձեռքին մէջ կը պահէին ու պէտք եղած ժամանակ կը գործածէին: Չեմ յիշեր՝ թէ չատ ծեծ կերած ըլլամ անոնցմէ, սակայն քանի մը անգամներ ձեռքերս ցավ զգացին վերջին վարժուհիիս տուած հարվածներէն: Երբեմն գարնան արեւոտ օրերուն մեզ պտոյտի կը տանէին կանանչ ու ծաղկազարդ դաշտերը, ուր կը խաղայինք եւ գոյնզգոյն ծաղիկներ կը հավաքէինք: Ես չատ կը սիրէի նարկիզը եւ մեր պտոյտի վայրերը ծածկուած կ'ըլլային նարկիզով, ընդարձակ տարածութեան մը վրայ:

1907-ին, ութուկէս տարեկան հասակիս մէջ տեղւոյս

դպրոցը ավարտեցի մեծ յաջողութեամբ: Հայրս տեսնելով ուսման հանդեպ ունեցած փափագս ու ձիրքս, դիմեց Տր. Քրիսթիին (Տարոնի Գոլէճի Տնօրէն), որպէսզի զիս ընդունէի իր դպրոցէն ներս: Ան գրեց որ թէեւ դպրոցի կանոնին համեմատ տասնհինգ տարեկանէն վար աշակերտներ չեն ընդունուիր, բայց որպես բացառութիւն զիս կ՚ընդունի, հօրս սիրոյն համար:

1907-ի ամառն էր: Օդափոխութեան համար Երէպախան ամարանոցը գացինք, ուր հայրս հրաւիրված էր այդ տեղի Աւետարանական եկեղեցիին կողմէ: Հոս, եկեղեցւոյ անդամները թիւով աւելի չատ էին եւ եռանդուն հաւատացեալներու խումբ մըն ալ ունէին: Ադամ անունով պատանիի մը հետ բարեկամացայ, որուն հետ յաճախ պտոյտներ կը կատարէինք մօտակայ պարտէզներուն մէջ ու անտէր ծառերէն պտուղներ կը քաղէինք: Եկեղեցին մեզի խաղողի այգի մըն ալ յատկացուցած էր ու ժողովուրդը չատ սէր ու յարգանք կը ցուցնէր հօրս հանդէպ: Անոնք իրենց այգիներուն ամենալաւ պտուղներէն կողովներով նուէր կը բերէին մեզի: Իրենց բերած պտուղներէն աւելի անոյշ էին անոնց անկեղծ սէրն ու վերաբերմունքը մեր ընտանիքին հանդէպ: Անոնք ունէին Հին Կտակարանի Աստուածապաշտ Իսրայէլացիներու ոգին, պատուելու Տէրոջ քահանաները: Իրաւցնէ ի՜նչ անոյշ է անկեղծ սէրը՝ ամենամեծ առաքինութիւնը Քրիստոնէութեան...:

Այդ ամառը, հօրեղբօրս որդին՝ Գալուստը եկավ մեր մօտ քանի մը չաբաթով. Տարսոնի Գոլէճի ուսանող էր: Ես զինք առաջին անգամ ըլլալով ճանչցայ ու մեծ սիրով կապուեցայ իրեն եւ չատ ուրախ օրեր անցուցինք միասնաբար:

Ամառը չուտով իր լրումին հասաւ եւ ուսման ժամանակը մօտեցաւ: Հայրս զիս այնտեղէն ուղղակի Տարսոն ղրկեց: Ռօպերթ եղբայրս ինծի ընկերացաւ մինչեւ Սիս քաղաքը եւ կառք մը վարձելով՝ զիս ճամբայ դրաւ դէպի Ատանա: Առաջին անգամն էր, որ մեր ընտանիքէն կը բաժնուէի երկար ժամանակուայ մը համար, ինչ որ ինծի չատ ծանր թուեցաւ. բայց ուսման հանդէպ ունեցած զօրաւոր փափաքս յաղթեց զգացումներուս: Ամբողջ գիչեր ճամբորդեցինք ու առաւօտեան հասայ Ատանա. ուրկէ նոյնպես առաջին անգամ ըլլալով չոգեկառք նստայ ու մինակս հասայ Տարսոն: Ուրախութիւնս մեծ եղավ երբ Գալուստ հօրեղբօրորդիս եկած էր զիս դիմաւորելու ու անմիջապես զիս կայարանէն առնելով տարաւ Գոլէճ:

ՏԱՐՍՈՆԻ ԳՈԼԷՃԻՆ ՄԷՋ.-

Տարսոնի Գոլէճը Պօղոս Առաքեալի անունով կը կոչուէր Saint Paul Institute: Ան քաղաքէն դուրս՝ գեղեցիկ բլրակի մը քով չինուած էր, ոչ շատ հեռու հին պարիսպի քարէ դռնէն, որ Մերսին տանող ճամբուն վրայ էր: Գոլէճը ունէր չորս մեծ շէնքեր, արհեստանոց մը ու հինգ յարկանի շէնք մըն ալ, որ ետքէն կառուցուեցաւ: Աշակերտներուն թիւը հարիւր յիսունի կը հասնէր. մեծամասնութիւնը Հայեր էին: Երկրորդ տեղը կը գրաւէին Յոյները: Գոլէճը Միսիոներական ոգի կը կրէր, բայց դաւանանքի ազատութիւն կար: Այնպէս որ Աւետարանական, Լուսաւորչական եւ Յոյն Օրթոտոքս եկեղեցիներուն պատկանող ուսանողները համերաշխ կ՚ապրէին իրարու հետ: Թէպէտեւ դաւանանքի խստութիւն չկար, բայց դպրոցի բարոյական օրէնքներն ու կանոնները շատ խիստ էին ամէնուն համար: Ոգելից ըմպելիքը, ծխելը, մարմնաւոր հաճոյքի վայրեր յաճախելը, գողութիւնը, սուտ խօսիլը, հայհոյելը եւ անբարոյական որեւէ երեւոյթ սաստիկ արգիլուած էր եւ օրինազանցները անմիջապես կը հեռացուէին դպրոցէն: Ատոր համար աշակերտները ստիպուած էին այդ օրէնքներուն հնազանդիլ, որպէսզի կարենային՝ իրենց պատիւը բարձր պահելովէ շզրկուիլ ուսումէն: Այդպիսով շատ համերաշխ ու հաճելի միջավայր մը ստեղծուած էր դպրոցէն ներս ու բարեկամական վերաբերմունք կար իրարու հանդեպ: Այս բանին նաեւ կ՚օգնէր հետեւեալ պարագան.- Ամէն առաւօտ, դասաւանդութենէն առաջ աղօթքի պահ մը տեղի կ՚ունենար ու Աստուծոյ խօսքէն կարճ պատգամ մը կը տրուէր, որուն ամենքն ալ ներկայ կ՚ըլլային: Բացի հայ ուսուցիչներէն ու փրոֆէսօրներէն, ունէինք նաեւ Ֆրանսացի ուսուցիչ մը՝ որ բարձր կարգերուն Ֆրանսերէն լեզուն կը դասաւանդէր: Իսկ Անգլերէն կը սորվեցնէր Տր. Քրիստիի մէկ դուստրը, Օրիորդ Ճին Քրիստի:

Հայ ուսուցիչներէն եւ փրոֆէսօրներէն կը յիշեմ հետեւեալները.- Պատուելի Սամուէլ Մելգոնեան - ուսուցիչ, որ նոյնատեն Տր. Քրիստիի տեղապահն էր: Սիմոն Խօճա - փրոֆէսօր մըն էր, նոյնպէս Յակոբ Խօճա: Դժբախտաբար երկուքին ալ մականունները չեմ յիշեր: Ունէինք նաեւ ուրիշ հայ ուսուցիչներ, սակայն ես իրենց աշակերտը չեմ եղած, հետեւաբար իրենց անուններն ալ չեմ յիշեր:

Երբ առաջին անգամ Գոլէճին դռնէն ներս մտայ, Փրոֆ. Սիմոն Խօճա զիս տեսնելով՝ աշակերտներուն հարցուցած է թէ «այդ տղան ո՞վ է»: Անոր պատասխանած են, որ աշակերտ է: Ան ալ խնդալով անոնց հարցուցած է՝ թէ «Ինչո՞ւ համար օրօրոցն ալ չեն ղրկած հետը», որովհետեւ, թէպէտեւ տարիքով փոքր էի, հասակս ալ շատ կարճ էր, ու այդ կը վերագրէին շատ պզտիկ տարիքէս ուսման սկսելուս:

Հակառակ փոքր տարիքիս, շատ դիւրութեամբ ու մեծ յաջողութեամբ բոլորեցի տարին: Այդ կը պարտիմ Աստուծոյ ինծի պարգեւած խելքին, սուր հիշողութեանս, եւ ժրաջան աշխատանքիս:

Վերջապէս հասաւ ամառուան արձակուրդի շրջանը: Աշակերտներուն մեծամասնութիւնը ցրուեցան, իրենց ծնողներուն հետ անցընելու: Բայց որբեր ու աղքատ ընտանիքներու զաւակներ մնացին Տարսոնի մէջ, ճամբու ծախսը խնայելու եւ իրենց ուտելիքին յատկացնելու նպատակաւ: Անոնցմէ ոմանք կը գիշերէին Գոլէճէն ներս, որպէսզի բնակարանի վճարումէն զերծ մնային: Ես եւ հօրեղբօրորդիս՝ Գալուստը վերջիններէն էինք ու կը վայելէինք դպրոցին մատուցած բարիքները:

Ամառը շատ շուտ անցաւ ու մենք մտանք ուսման երկրորդ տարեշրջանին: Բայց ես երկրորդ տարեշրջանը չվերջացուցած՝ սաստիկ հիւանդացայ թիփոյով: Կացութիւնս շատ մտահոգիչ ըլլալով, կը հեռագրեն հօրս: Բարեբախտաբար ան չէ ստացած հեռագիրը: Մահուան վտանգը անցընելէս յետոյ՝ դարձեալ կը հեռագրեն հօրս: Ան հեռագիրը ստանալով՝ անակնկալի եկած՝ ինքն ալ իր կարգին կը փոխադարձէ ու իմ մասին բացատրութիւն կը պահանջէ: Ապաքինման լուրս զայն չափազանց կ՚ուրախացնէ:

Ամեն շաբաթ առտու դպրոցին նամակաբաշխումի օրն էր: Այդ օրը, աշխակերտները հապճեպով եւ մեծ ակնկալութեամբ կը փութային գլխաւոր դասարաններէն մէկուն սրահը եւ սրտատրոփ կը սպասէին իրենց ծնողաց կողմէն եկած նամակներուն յայտարարութեան:

Շատ լավ կը յիշեմ, իմ դպրոց գալէս յետոյ անցած էին միքանի շաբաթներ եւ ես նամակ չէի ստացած հօրմէս: Այս բանը զիս շատ վշտացուց, որովհետեւ տան կարօտը զիս կը մաշեցնէր ու ես կ՚ուզէի գէթ եկած նամակներով մխիթարուիլ:

Ուստի հօրս սրտառուչ նամակ մը գրեցի, որուն մէջէն

Հետեւեալ խօսքերը մինչեւ հիմա կը մնան յիշողութեանս մէջ. «Հայր իմ, դուն ուրիշներուն միշտ նամակ կը գրես, ինծի ինչո՞ւ համար չես գրեր»: Ու յիշելով Եսաւին՝ իր Իսահակ հօրը ուղղած խօսքերը, շարունակեցի. «Հայր իմ, ինծի համար օրհնութիւն մը չթողեցի՞ր. զի՛ս ալ օրհնէ, ո՛վ հայր իմ»:

Նամակս ստանալով հայրս սաստիկ կը յուզուի եւ անմիջապէս անուշեղէններու ծրարով մը սիրալիր նամակ մը կը ղրկէ ինծի, որոնք մեծապէս կ՚ուրախացնեն զիս:

Նոյն տարին, Պատուելի Խարլամպոսը այցելեց Տարսոն եւ Աւետարանական Եկեղեցիին մէջ արթնութեան ժողովներ ունեցաւ: Գոլէճի աշակերտներէն մաս մը յաճախեցին այդ ժողովներուն, որոնց մէջ ես ալ կայի: Մինչ այդ, ես Պատ. Խարլամպոսը երկու անգամ լսած էի. առաջին անգամ Գարս Պազարի մէջ, երբ տակաւին մանուկ մըն էր, երկրորդ անգամ՝ Երէպախանին մէջ, նոյն տարուան ամառը: Առաջին անգամ ան քարոզած էր Յեսուսի չարչարանքներուն մասին, իսկ երկրորդ անգամ՝ Երեմիա 8:20-22 համարներուն վրայ, եւ յատկապէս շեշտած էր 22-երորդ համարին խօսքերը: «Միթէ Գաղաադու մէջ բալասան չկա՞յ, հոն բժիշկ չկա՞յ, հապա ինչո՞ւ համար իմ ժողովուրդիս աղջիկը բժշկութիւն չգտաւ»:

Այդ երկու քարոզներէն շատ ազդուած ըլլալով՝ մեծ ուշադրութեամբ կը լսէի անոր քարոզները, որոնց ազդեցութեան տակ ալ ապաշխարեցի, որմէ յետոյ սիրտս ուրախութեամբ լեցուեցաւ եւ գրեթէ ամէն ժողովի մէջ բարձրաձայն կ՚աղօթէի: Նաեւ այնպիսի եռանդ մը յառաջ եկաւ մէջս, որ դասընկերներս իսկ կը համոզէի որ ժողովներուն յաճախեն: Յոյն դասընկեր մը ունէի՝ Ռափայէլ անունով, որուն հետ լաւ բարեկամացանք, երբ գիտցանք որ մեր հայրերը որպէս հոգեւոր պաշտօնեաներ իրարու հետ սերտ բարեկամներ եղած են: Ռափայէլը տարիքով ինձմէ մեծ ու խելացի պատանի մըն էր: Եվ կարծես կրօնասէր ալ էր: Բայց օր մը հաց գողնալու փորձութեան մէջ ինկաւ ու բռնուեցաւ:

Երբ Տր. Քրիստին այս բանը գիտցաւ, անմիջապէս հրաման արձակեց դպրոցէն հեռանալու: Այս լուրը մեծ ցավ պատճառեց բոլոր ուսուցիչներուն եւ աշակերտներուն:

Ամենէն առաջ Վեր. Սամուէլ Մելգոնեան գնաց Տր. Քրիսթիէն խնդրելու որ Ռափայէլին ներէ, անոր հօրը սիրոյն եւ պատիւին համար: Բայց մերժուեցաւ: Յետոյ ուրիշ ուսուցիչներ գացին բարեխօսելու, ու անոնք ալ մերժուեցան: Ակէ ետք

առաջին եւ երկրորդ կարգի աշակերտներ գացին՝ իրեն համար ներում խնդրելու, անոնք ալ մերժուեցան: Ուստի, Ռաֆայէլ, ամօթապարտ ու յուսահատ, մահիճը կապեց ու իրերը հաւաքելով պատրաստուեցաւ մեկնելու:

Տաբաթ օր էր: Միասնաբար ճաշեցինք մեր կարգին պատկանող սեղանին եւեւը: Ան գլխահակ՝ ամօթահար, տրտմութեամբ հազիվ կը յանդգնէր ուտելու: Այդ տեսնելով, սիրտս ճմլուեցաւ: Ճաշէն ետք իրեն մօտենալով՝ «Ռաֆայէլ, պիտի երթա՞ս» հարցուցի: «Այո» պատասխանեց ու լացաւ: Ձայն մէկդի քաշելով, տխուր շեշտով մը ըսի անոր. «Ռաֆայէլ, դուն մեծ մեղք մը գործեցիր, բայց եթե ապաշխարես ու խոստովանիս, Աստուած քեզի կը ներէ, եւ ես ալ կ՚երթամ Տր. Քրիսթիէն կը խնդրեմ, որ ան ալ քեզի ներէ»: Ռաֆայէլ թերահավատութեամբ ըսաւ. «Ան ուսուցիչներն ու աշակերտները մերժեց, քե՞զ պիտի լսէ»: Ես կրկնելով իմ առաջարկս, վստահեցուցի իրեն, որ պիտի յաջողինք: Ուստի Ռաֆայէլ ծունկի եկաւ ու լալով Աստուծմէ ներում խնդրեց: Ես ալ աղօթեցի իրեն համար ու միասնաբար գացինք Տր. Քրիսթիին գրասենեակը: Երբ դուռը զարկի ու հրաման ստանալով ներս մտայ, ան զիս տեսնելով ժպտեցաւ. բայց երբ ետեւէս Ռաֆայէլը նշմարեց, աչքերը խոժոռեցան ու դէմքը կարմրեցաւ ցասումէն: Այդ նկատելով՝ ես ալ սարսռացի. բայց յախթելով տկարութեանս, համարձակ քայլերով մօտեցայ եւ ըսի. «Տր. Քրիսթի, Ռաֆայէլը մեծ մեղք մը գործած է, բայց այսօր ապաշխարելով՝ զայն խոստովանեցաւ Աստուծոյ առջեւ, ու հիմա եկած է ձեզմէ ալ ներում խնդրելու: Բայց առաջ յիշեցէք, թե Յիսուս Պետրոսին ի՛նչ ըսաւ. «Եթե քու եղբայրդ օրը եօթանասուն անգամ եօթը քեզի դէմ մեղանչէ, ներէ անոր, որովհետեւ եթե դուք իրարու չէք ներեր, ձեր Երկնաւոր Հայրն ալ ձեզի պիտի չներէ ձեր յանցանքները»: Յետոյ դառնալով Ռաֆայէլին ըսի. «Եկուր ներում խնդրէ Տր. Քրիսթիէն, ու եթե ան չ՚ուզեր ներել, թող չներէ»: Ռաֆայէլ ամօթով ու վախով մօտեցաւ անոր, ու դողդոջուն ձայնով մը ըսաւ. «Տր. Քրիսթի, ներեցէք ինծի»: Տր. Քրիսթին կարծես կայծակնահար եղած էր: Ան մեծ յուզումով ձեռքը երկարեց Ռաֆայէլին ու ամուր սեղմելով անոր ձեռքը՝ «կը ներեմ, ներեմ» ըսաւ հեւալով: Յետոյ կռնակիս քնքշութեամբ զարնելով՝ «իմ պզտի՛կ քարոզիչս» ըսաւ ու ալ չկրցաւ խօսիլ:

Տեսարանը շատ յուզիչ էր: Մենք մեծ ուրախութեամբ դուրս

եկանք գրասենեակէն: Ճամբան յիշելով Յիսուսի պատուէրը բժշկուող բորոտին (Մաթ. 8:4), Ռաֆայէլին ըսի՝ որ ոչ մէկուն չսէ թէ ես բարեխօսեցի իրեն համար: Ան ուրախութեամբ սենեակ վազեց, որ կապոցները քակէ ու մահիճը կրկին շտկէ: Աշակերտները այդ տեսնելով, հարցուցին իրեն՝ թէ ի՞նչ պատահեցաւ: «Տր. Քրիսթին ներեց ինծի» էր պատասխանը: Լուրը շուտով տարածուեցաւ դպրոցէն ներս եւ բոլոր լսողները ուրախացան:

Յաջորդ առտուն, Տր. Քրիթին իր քարոզին մէջ կպատմէ նախորդ առտուն պատահածը եւ իմ անունս տալով կ'ըսէ. «Եթէ այս դպրոցին մէջ տասը աշակերտներ ունենայի անոր պես, ես զիս շատ երջանիկ պիտի զգայի»:

Որքան ուրախացայ, որ այդ պահուն ես հոն ներկայ չէի, այլապես շատ պիտի ամչնայի: Այդ գովասանքը ինծի բաւական սուղ արժեց ու տրտմութեան պատճառ եղաւ, որովհետեւ անկէ ետք՝ նախանձով կը դիտեին զիս ու կը վարուեին հետս, ինչպես Սաւուղ վարուեցաւ Դաւիթի հետ:

Բայց ես մեծ եռանդով կը շարունակէի յաճախել ժողովներուն եւ տաք զգացումներով կ'աղօթէի ու կը վկայէի: Այս նկատելով, Վեր. Սամուէլ Մելգոնեան հօրս կը գրէ. «Տղադ արդէն քարոզիչ մը դարձած է»: Եւ անշուշտ հայրս շատ կ'ուրախանայ այս լուրով:

Ռաֆայէլի դէպքէն քանի մը շաբաթներ անցան ու նորէն գողութիւն մը տեղի ունեցաւ: Այս անգամ դրամական գողութիւն էր: Իրիկուն մը, երբ բոլորս պառկած էինք, յանկարծ Տր. Քրիսթին ուսուցչի մը ընկերակցութեամբ եկաւ ու լոյսերը վառել տալով, հրամայեց, որ բոլորս ալ մեր անկողիններէն ելլենք ու մեր պայուսակները բանանք ու անոնց քով կայնինք: Հրամանը անմիջապես գործադրուեցաւ ու անոնք սկսան պայուսակները խուզարկել: Երբ կարգը ինծի հասաւ, Տր. Քրիսթին ըսաւ, որ իմ պայուսակս չխուզարկեն: Խուզարկութիւնը վերջացաւ, բայց գողցուած դրամը չգնուեցաւ:

Հետեւեալ օրն էր: Յոյն երիտասարդ մը զիս մեկ կողմ կանչելով՝ ըսաւ. «Եթե այդ դրամը դո՛ւն գողցած ես, դրամը ինծի վերադարձուր եւ ես խօսք կուտամ քեզի, որ այս բանը գաղտնի կը մնայ մեր մէջ»: Այս կասկածը յառաջ եկած էր անոր համար, որ իմ պայուսակս չէր խուզարկուած: Ես շատ վշտացայ եւ անոր վճռական կերպով պատասխանեցի, որ ես

գող չեմ: Այս դեպքեն երկու շաբաթի չափ ժամանակ անցաւ ու այդ հարցը մոռացութեան տրուեցաւ:

Լուսնակ գիշեր մը աշակերտներեն մեկը արթուն կը մնայ: Պատուհանին առջեւ կայնած՝ մտազբաղ՝ լուսնկան կը դիտե: Յանկարծ ականջին ձայն մը կուգայ ու ան հետաքրքրութեամբ պատուհանեն վար կը նայի ու կը նկատէ, որ գիշերային ճերմակ զգեստներ հագած մէկը ծռած գետինը կփորէ, պատին տակ: «Դուն ո՞վ ես, եւ հոն ինչ կ՚ընես», կպոռայ անոր: Այս լսելուն պէս, այն անձը կը ձգէ ու կը փախչի: Երիտասարդը, յիշելով դրամի գողութիւնը, անմիջապէս դուրս կ՚ելլէ ու կը հետապնդէ զայն: Ան ալ իր կարգին ննջարան կը վազէ ու անմիջապէս անկողին կը մտնէ: Հետապնդողը զայս տեսնելով՝ անոր կը մօտենայ ու անկողինը կը բանայ ու անոր ախտոտ ձեռքերը տեսնելով՝ բարձր ձայնով կհարցնէ. «Դուն ի՞նչ կ՚ընէիր հոն»: Այդ ձայնեն բոլորս արթնացանք: Անմիջապես տարին տղան իր փորած տեղը ու գողցուած դրամը երեւան ելաւ: Ան 15 տարեկան Յոյն տղա մըն էր, որ՝ ինծմէ ետք՝ ամենափոքր տարիքը ունեն եւ յառաջադեմ աշակերտ մըն էր: Միւս օրը երբ Տր. Քրիսթին լսեց այդ մասին, անմիջապես հրամայեց դպրոցեն հեռացնել զանիկա: Այս՝ երկրորդ Յոյն աշակերտն էր, որ անարգանք կը բերեր Յոյներուն վրայ:

Նույն օրը ես կայնած էի դպրոցին բակին մէկ անկիւնը: Տր. Քրիսթին զիս տեսնելով կանչեց ու ըսաւ. «Գնա այդ տղուն հետ ալ խօսէ, թերեւս ապաշխարէ»: Ես ուրախութեամբ պիտի ընէի այդ, եւ վստահ եմ տղան ալ ներում պիտի ստանար: Բայց միւս խորամանկ տղան վարմունքը, որ իմ վրաս կասկածներ արթնցուց, շատ վշտացուց զիս եւ ես ալ իմ կարգիս վստահութիւնս կորսնցուցած՝ Յույն աշակերտներու մասին, չուզեցի միջամտել ու Տ. Քրիսթին ըսի. «Այն տղուն սիրտը շատ խստացած է, անիկա չ՚ապաշխարեր»: Տր. Քրիսթին իմ վրաս այնչափ վստահութիւն ունէր, որ անմիջապէս ինծի հետ համամիտ գտնուեցաւ ու խեղճ տղան վռնտուեցաւ: Անշուշտ իմ բռնած դիրքս ալ ուղիղ չէր. այն Յույն աշակերտին սխալ վարմունքին պատճառաւ պետք չէր բոլոր Յոյներու մասին սխալ կարծիք կազմէի ու յանցաւոր նկատէի զանոնք, ու խեղճ տղուն ալ պէտք էր օգնէի, որ դպրոցեն չվտարուէր:

Բայց այն ժամանակ տակավին շատ անփորձ տղայ մըն էի, ու յետոյ յայնուեցաւ, որ վերստին ծնունդ ալ ունեցած չէի: Կը նմանէի այն ծանծաղ ու ոչ պարարտ հողին, ուր սերմը կ՚իյնայ,

կ'աճի, բայց խորունկ արմատներ չունենալուն համար շուտով կը խամրի:

Արթնութեան ժամանակ քանի քանի հոգիներ ինծի պես շուտով կ'ընդունին Աստուծոյ խօսքը եւ կ'ուրախանան կարծելով որ փրկուեցան, բայց յետոյ երբ փորձութիւններէ կ'անցնին, նախատինքի եւ հալածանքի չտոկալով՝ կը գայթակղին ու Աստուծմէ ու Անոր տունէն կը հեռանան: Սակայն իրականութիւնը այն է, որ անոնք Աստուծոյ խօսքը լսելով միայն չարժում մը ունեցան, Աստուծոյ խօսքին ազդեցութենէն եւ Սուրբ Հոգիի սաստիկ հովէն ժամանակ մը ցնցուեցան, բայց խորունկ հաւատքի արմատներ չունենալով, փորձութիւններու առջեւ ընկրկեցան ու հաստատ չկրցան կենալ Աստուծոյ խօսքին մէջ: Անոնք նման են նաեւ շոգեկառքի այն կառքերուն, որոնք վայրաշարժէն (լոքօմօթիվ) հարուած ստանալով, ժամանակ մը արագօրէն կ'ընթանան բայց քանի որ վայրաշարժին կապուած չեն, ույժը սպառելով հետզհետէ կը դանդաղին մինչեւ որ բոլորովին կանգ կ'առնեն:

Ճիշդ այդպես եղաւ ինծի հետ ալ: Երբ արթնութեան ժողովները վերջացան ու Պատ. Խարլամպոսը հեռացաւ Տարսոնէն, անոր սկսած գործը շարունակող մը չկար, որ ես եւ ինծի պես ուրիշները ալ բերստին ծննդեան փորձառութեան հասնէինք: Այդ՝ ո՛քան կարեւոր է որ աւետարանիչները, Պօղոս Առաքեալին պէս օգնականներ ունենային ու անոնք նորադարձներու հաստատութեանը ու արթնցողներու փրկութեանը համար գործածուէին, որպեսզի իրենց բռնկեցուցած կրակը շուտով չմարէր:

Միսիս Քրիսթի Տր. Քրիսթիին տիկինը, շատ անուշ բնաւորութեամբ եւ ժպտուն դէմքով տիկին մըն էր: Ան ինչի մօր մը սէրն ու գուրգուրանքը կը ցուցնէր: Երբեմն դպրոցին բակին մէջ կայնած ատենս ան ժպտելով քովս կուգար եւ գրպանս նարինջ մը զետեղելով կը հեռանար: Երբեմն ալ իրենց հիւրասենյակը տանելով քաղցրէղեններով կը հիւրասիրէր: Օր մը ինծի Եւրոպական ձեւով նոր զգեստ մըն ալ կարել տուաւ ու անկէ յետոյ մէյ մըն ալ զպուն (երկար հագուստ՝ կանանց հագուստի նման) չհագայ: Բայց այդ շնորհալի տիկինը իր ամենամեծ սէրը ցոյց տուաւ ինծի իմ հիւանդութեանս ժամանակ: Երբ մահուան վտանգը անցաւ եւ ես գիտակցութեանս վերադտայ, կերակուր ուտել արտուեցաւ ինծի: Ան ամէն օր կուգար անձամբ զիս կերակրելու սկիզբը

միայն կաթ ու մածուն արտօնուած էի ուտելու, որոնցմէ զզուած՝ բացարձակապէս կը մերժէի ուտել: Բայց ան ամենայն համբերութեամբ ու քաղցրութեամբ կը համոզէր զիս որ ուտեմ: Օր մը երբ ան կրկին եկաւ նոյն ուտելիքներով, շատ հակառակեցայ ու չուզեցի բերանս բանալ: Ան խնդրեց ինծմէ, որ հնազանդիմ իրեն, որովհետեւ տակաւին վտանգաւոր էր ինչի ուրիշ կերակուրնել սնանիլ: Ես յամեյեցայ չբանալ բերանս, վերջապէս անոր համբերութիւնը հատաւ ու բռնի՝ բերանս բանալ տալով գդալով մածունը լեցուց բերանս ու հրամայեց որ կուլ տամ: Ես բարկացած իր վարմունքէն, բերանէս դուրս փչելով մածունը անոր հագուստը աղտոտեցի. բայց ան փոխանակ վրաս բարկանալու հեզութեամբ լռեց ու հեռացաւ քովէս, եւ ուրիշ անգամներ առանց անդրադառնալու վարմունքիս՝ դարձեալ եկաւ քովս զիս կերակրելու: Իրենք մէկ հատ կիտրոնի (լեմոնի) ծառ մը ունէին: Ան հիվանդութեանս ընթացքին գրեթե բոլոր կիտրոնները ինծի համար գործածեց, նկատելով որ մեծ ախորժակով կխմէի անոր հեղուկը: Ան իր ծառայասէր Քրիստոնեական վարմունքով ցոյց տուաւ, որ ճշմարիտ ու անձնուէր միսիոնեարուհի մըն էր եւ խոր տպաւորութիւն թողացած է իմ վրաս:

Երբ բաւականաչափ ապաքինեցայ, բժիշկին խորհուրդով տուն ղրկուեցայ, որպէսզի կատարելապէս կազդուրուիմ: Արդէն ուսման տարեշրջանը վախճանին մօտեցեր էր:

ՀԱՄԻՏԻԷԻ ՄԷՋ

Իմ Գոլէջ երթալէս ետք՝ հայրս հովուական պաշտօնով Համիտիէ քաղաքը տեղափոխուած էր: Այս ժամանակաշրջանին մեծ քոյրս՝ Ազնիւը կ՚ամուսնանայ Հաճընցի Յարութիւն Սալիպեանի հետ, որ Ատանայի մէջ կ՚ապրէր եւ ագարակատէր էր: Քոյրս անոր երկրորդ կինն էր: Ան իր առաջին կնոջ մէն աղջիկ զավակ մը ունէր Մաքրուհի անունով, որ մինչեւ հիմա կ՚ապրի Գալիֆորնիոյ Բէսէտինա քաղաքին մէջ:

Ուստի, Տարսոնէն վերադարձիս Ատանա հասնելով, Ազնիւ քրոջս քով քանի մը օրով կանգ առի. ապա գացի Համիտիէ: Համիտիէ Գարս Պազարէն քիչ մը աւելի մեծ քաղաք մըն էր Ճիհան գետին եզերքը եւ աւելի յառաջացած ու նշանաւոր էր:

Կարելի՞ է նկարագրել, թէ ո՛րքան մեծ ուրախութիւն պատճառեց իմ վերադարձս տուն, թէ՛ իմիններուս եւ թէ՛ ինծի:

Կիլիկցա քոյրս այն տարին վարժուհիի պաշտօնը կը վարէր մեր եկեղեցւոյ դպրոցին մէջ: Դպրոցին սրահը հին աղօթատունն էր: Համիտիէ փոխադրուելէն ետք, հօրս ջանքերով նոր աղօթատուն մը շինուած էր տաշուած քարերով, նոյն բակին մէջ: Հոն էր նաեւ փոքրիկ երիցատունը, ուր մենք կ՛ապրէինք: Եղբայրս՝ Ռօպէրթը հոն ալ կօշկակարութեան գործով կը զբաղէր:

Ժամանակ մը հանգստանալէ եւ լաւ մը կազդուրուելէ ետք, հայրս զիս դեղագործի մը մօտ աշկերտութեան դրաւ: Դեղագործը՝ Նազաշեան, մեր եկեղեցւոյ երէց արդամներէն էր հօրս մօտիկ բարեկամը. բայց կը ցաւիմ ըսելու, որ ան կը ծխեր, ինչ որ ինծի համար քիչ մը ժամանակ ետք փորձութեան պատճառ եղաւ: Չեմ գիտեր ինչո՞ւ համար Աւետարանականները ծխելը անվայել ու մեղք չէին սեպեր: Հայրս չէր ծխեր, բայց կ՛երեւի այդ սովորութիւնը ընդհանրացած ըլլալով Աւետարանականներուն մէջ, հակառակ ու դէմ կենալը անօգուտ սեպած էր:

Ուստի, քանի որ եկեղեցիին երէցը կը ծխէր, ինչո՞ւ համար ես ալ չփորձէի նոյն բանը ընել: Հետեւաբար երբ ան կը բացակայէր դեղարանէն, անոր ծխախոտի տուփէն ես ալ գաղտնաբար սիկարէթ մը կը փաթթէի ու ծածուկ կծխէի: Այդպեսով, թէ՛ ծխելու եւ թէ՛ գողութեան վարժեցայ:

Նոյն ժամանակ Աստուծոյ երկիւղը տակաւին մնացեր էր մէջս ու յաճախ խիղճս կ՛անհանգստացնէր զիս, բայց եւ այնպես կը փորձուէի:

Օր մը, դեղարանին մէջ մինակս նստած, Սուրբ Գրքի հրաշքներուն մասին կը մտածէի. թէ ինչպէս Աստուած Մարգարեներուն աղօթքներուն կը պատասխանէր: Յանկարծ մէջս մեծ փափաք մը արթնցաւ՝ Աստուծմէ բան մը խնդրելու եւ ստանալու: Խորհուրդս այն էր, որ ճաշի համար կէսօրին երբ տուն երթայի, ճամբան մէթէլիք (դրուշ) մը գտնեմ: Ասոր համար սրտանց աղօթեցի ու ճամբայ ելայ: Ճուկայեն անցնելու ժամանակ, չարունակ գետինը նայելով կ՛երթայի, որպէսզի խնդրածս գտնեմ: Նպատակս դրամ ունենալ չէր, այլ շատ կը փափաքէի, որ Աստուած իմ աղօթքիս պատասխանէր:

Դեղարանեն դեռ շատ չէի հեռացած, երբ մէթէլիք մը տեսայ գետնին վերայ եւ զայն մեչ ուրախութեամբ յափշտակեցի ու

վազեցի տուն: Անմիջապես չնչասպառ հօրս քովը հասայ եւ ըսի. «Հայրիկ, Աստուած իմ աղօթքս լսեց ու պատասխանեց»: «Ի՞նչ խնդրեցիր Անկէ ու ստացար, տղաս», հարցուց ան: «Մէթէլիք մը խնդրեցի ու գտայ ճամբուն վրայ», ըսի ու գայն հօրս երկարեցի: «Քանի որ այդպէս է, գնա պաղպաղակ մը գնէ ու կեր», ըսաւ ան: Գացի, գնեցի ու կերայ. ու չեմ կարծեր որ այդքան համով պաղպաղակ կերած ըլլամ:

Օր մը, վիրաւոր Թուրք մը եկաւ մեր դեղարանը, դարմանուելու համար: Մէկու մը հետ կռիւի բռնուելով՝ անկէ ատրճանակի վէրք մը ստացեր էր: Ամսուան մը չափ, ամեն օր եկաւ ու խնամուեցաւ: Ես դեղագործին կ՚օգնէի դարմանումի ժամանակ: Այս պարագան ապագային պատճառ եղաւ ինծի մահէն ազատելու:

Հետաքրքրութեամբ կը դիտէի դեղագործը, երբ ան դեղեր կը պատրաստէր: Մօտ ատենէն դեղահատիկներ չինելու ալ վարժուեցայ: Կը նկատէի նաեւ, թէ զանազան հիւանդութեանց համար ի՛նչ դեղեր կը տրուէր: Տեսակաւոր լուծողականներ կային, բայց ազնուական Թուրք տիկիններու համար մասնաւոր քաղցրահիւթով լուծողական մը պատրաստուած էր, որ դիւրութեամբ կարելի ըլլար գործածել:

Օր մը, երբ դեղագործը բացակայ էր դեղարանէն, Թուրք մը եկաւ ու լուծողական խնդրեց իր տիկնոջը համար: Համարձակեցայ անոր խնդրանքը կատարել ու առանց դեղագործին սպասելու այդ քաղցրահիւթէն լեցուցի շիշին մէջ փոքր չափով ու տուի անոր: Երբ դեղագործը իմացաւ, շատ վախցաւ, եւ հօրս գաղտնօրէն ըսած է որ ալ դեղարան չղրկէ զիս: Հայրս ալ իր կարգին սաստիկ յանդիմանեց զիս ու ալ դեղարան չգացի ու եղբօրս մօտ եղայ կօշկակարի աշկերտ:

Դեղարանին մէջ աշխատած ատենս ծխելու բաւական վարժուած էի, բայց ծխախոտ գնելու դրամ չունէի: Նոյն ատեն հօրմէս ալ սաստիկ կը վախնայի:

Կիրակի օր մը առաւօտեան աղօթաժողովէն ետք, մարդ մը բակին մէջ կը ծխէր: Ան աւելցուքը նետեց գետին ու հեռացաւ: Անմիջապէս մեծ զգուշութեամբ վերցուցի ու գաղտագողի՝ արտաքնոց մտնելով՝ սկսայ ծխել: Քիչ ետք արտաքնոցը ծուխով լեցուեցաւ: Այն պահուն խորթ մայրս եկաւ ու նկատելով դուռը փակ է, գնաց: Ես անխոհեմաբար, փոխանակ սպասելու որ ծուխը փարատէր, ձգեցի արտաքնոցը ու հեռացայ: Խորթ մայրս նկատելով եւ կասկածելով ծուխին

առնչութեամբ, անմիջապէս կ'երթայ եւ հօրս կը պատմէ: Այդ օրուան ծեծը երբեք չեմ մոռնար: Առանց ատոր ալ խորթ մայրս չէի սիրեր, բայց օր աւելի ատեցի աւելի ատեցի զինք:

1909-Ի ԿՈՏՈՐԱԾԸ.-

Տաքաթ օր մըն էր: Եղբօրս քով կ'աշխատէի: Ան ընկերովի նոր խանութ մը բացած էր Հայ կօշկակարի (եէմէնէճի) մը հետ չուկային մէկ բանուկ թաղամասին մէջ: Շուկայի մեծ հրապարակը մեզի շատ մօտ էր: Մեր դրացի խանութպանները երկու Թուրք եղբայրներ էին: Կէսօրին տուն գացի, եղբօրս եւ ինծի ճաշ բերելով մեծ ախորժակով կերանք: Ճաշէն ետք, եղբայրս 5 զոյգ կօշիկներ դրաւ առջեւս ու ըսաւ. «Ասոնց չիվիները զարկ ու գնա խաղայ»: Բայց տակաւին գործի չսկսած եէմէնէճին ինծի ըսաւ. «Գնա մեր տունը, կնոջս ըսէ որ երկու խուրձ ցորեն բեռնայ իշուն վրայ, դուն ալ անոր վրայ նստէ ու տար ջաղացքը որ ալյուր աղան»: «Շատ աղէկ, բայց ո՞վ այս կօշիկներուն չիվին պիտի զարնէ»: Ան ժպտեցաւ ու ըսաւ. «Ձանոնք ինծի բեր ես կը զարնեմ»: Ես շատ ուրախացայ թէ' գործէն ազատելուս եւ թէ' նոյն ատեն այն հաճոյքին համար զոր պիտի ունենայի իշուն վրայ նստելով: Անմիջապէս տարի կօշիկները եւ դրի իր աշխատանքի սեղանին վրայ ու դուրս պրծայ խանութէն: Նոյն րոպէին հրացանաձգութիւն մը լսեցի հրապարակին վրայ, որմէ ետք սաստիկ ձայներ բարձրացան, որոնց մէջէն կը լսուէր «թութուն, թութուն» (բռնեցէք, բռնեցէք): Ես անմիջապէս եզրակացուցի, թէ մարդ մը մէկը սպաննած ըլլալու էր, եւ ուրեմն կ'ուզեն զայն բռնել: Ուստի հետաքրքրութեամբ դէպի այդ կողմը վազեցի, որպեսզի մարդասպանը տեսնեմ:

Ճամբան' ծանօթ երիտասարդի մը հանդիպեցայ, որ իր երկու տարեկան եղբայրը գրկած, սարսափահար դէպի մեր տան կողմը կը վազէր: Անոր հարցուցի թէ ի՞նչ է այս իրարանցման պատճառը, ան լեղապատառ պատասխանեց' թէ ԿՈՏՈՐԱԾ է: Ես աւելի հետաքրքրուեցայ եւ ուզեցի տեսնել, թէ ինչպէս տեղի կ'ունենայ կոտորածը ու անոր հետեւեցայ: Մանկական մտքիս մէջ վախի ազդեցութիւնը այդքան ալ տեղ չէր գտներ: Ուստի ես ալ խառնուեցայ խելագարած ամբոխին: Հայերը սարսափահար կը փախչէին, իսկ Թուրքերը տեգէրով,

սուրերով, նիզակներով ու այլ զենքերով զանոնք կը հետապնդէին ու ահռելի ձայներ կը հանէին։

Ծանօթ երիտասարդը եւ ես հրաշքի համազօր բախտով մը ապահով անցանք անոնց մէջէն ու մեր տանը անկիւնէն ալ անցնելով՝ մտանք հարուստ Հայու մը տան մեծ բակը։ Երիտասարդը, խորհելով որ այդ մեծահարուստին տունը աւելի ապահով էր, որոշած էր հոն ապաստանիլ ու ես ալ անգիտակ ամէն ինչէն՝ հետեւած էի իրեն։ Յետո՛յ միայն գիտցայ որ երիտասարդը իր աչքերովը տեսած իր հօրը սպանութիւնը, խելակորոյս յափշտակած էր իր փոքր եղբայրը ու դուրս նետուած։ Ետքը, բախտի բերումով հանդիպեցայ այդ տղուն մօր, քրոջ եւ երկու փոքր եղբայրներուն որոնք կկարծուէին թէ այդ օրուան կոտորածին զոհերէն էին, բայց ազատած էին ու ապաստանած փրանսական գործարանին մէջ։

Երբ այս տան բակը մտանք, տեսանք դրացի Հայեր ալ որոնք հաւաքուած էին հոն ու երկիւղով պաշարուած մեղմ ձայնով կխօսէին իրարու հետ։ Երիտասարդը ինծի դառնալով ըսաւ՝ թէ աւելի լաւ կը ըլլար եթէ ես մեր տունը երթայի։ Անմիջապէս անոր հնազանդելով տուն դարձայ։ Ճամբան երկու դրացի թուրքեր զիս տեսան, բայց վնաս մը չհասցուցին։

Երբ տուն եկայ, տեսայ խորթ մայրս որ հօրս հագուստները կ՚արդուկէր, որովհետեւ ան յաջորդ օր Ատանա պիտի մեկնէր Հովուական համագումարի մը մասնակցելու համար։ Զիս տեսնելուն պէս, անգիտակ դուրսի կացութենէն, հարցուց ինծի, թէ ի՛նչ ձայներ էին դուրսէն լսուածները։ Անմիջապես պատասխանեցի, թէ կոտորած կար դուրսը եւ մարդիկ կը վազէին։ Երբ մայրս այդ լսեց, արդուկը ձեռքէն վար ինկաւ, ու ան սարսափով, ոյժերը հավաքելով վազեց դէպի հօրս սնտուկը, բացաւ կափարիչը ու անոր մէջ գտնուած դրամը առնելով վազեց դուրս։ Ետեւէն պոռացի անոր. «Հապա երեխա՞ն»։ Ան զգաստանալով վերադարձաւ փոքր եղբօրս օրօրոցին մօտ, գրկեց Աւետիսը, ու դուրս վազելով գնաց ու ապաստանեցաւ մեր նոր ժողովարանին մէջ։ Մենք ալ անոր հետեւեցանք։ Ան դուռը ետեւէն կղպեց ու դառնօրէն սկսաւ լալ, որովհետեւ ատկէ առաջ ան տեսած էր նման կոտորած մը եւ լավ գիտէր անոր արհաւիրքն ու աւերը։ Բայց ես բնավ վախ չունէի, տակաւին կը սպասէի թէ ի՛նչ պիտի պատահի ապագային...։

Մեր դրացի ընտանիքը չորս եղբայրներ էին։ Այն տարին

բոլորն ալ ամուսնացան: Անոնցմէ երկուքը տունէն բացակայ էին, բայց միւս երկուքը զինուած՝ իրենց տունը կը պաշտպանէին: Երբ մութը կոխեց, անոնք եկան եւ մեզ իրենց տունըտարին, որպէսզի իրենց պաշտպանութիւնը վայելենք: Մեր տան դիմացը կ՚ապրէր դերձակ Յովհաննէս Աղան, որ յաղթանդամ, գեղադէմ ու հարուստ մարդ մըն էր: Ան ունէր երկու փոքր զաւակներ եւ քոյր մը որ այն տարին նշանուեցաւ: Նշանածը Ամերիկա մեկնելով՝ որոշեց որ ետքը օրիորդն ալ բերել տալ հոն:

Յովհաննէս Աղան իր երկու յարկանի տան մօտ ուրիշ չէնք մնալ չինել կուտար, որուն բոլոր գործաւորներն ու վարպետները Զէյթունցի երիտասարդներ էին: Ան այդ վտանգաւոր օրուան մէջ տունը կգտնուէր: Անմիջապէս գործաւորներն ու վարպետները իր մօտ հավաքելով՝ կզինէ զանոնք եւ չէնքին վերի յարկին մէջ դիրք կը բռնեն ինքնապաշտպանութեան համար: Անոնց մօտ հաւաքուած էին նաեւ բոլոր մօտակայ դրացիները, թիւով հարյուրի չափ: Գիշերուն ժամը տասի մօտ անոնցմէ երկու հոգիներ, զինուած եկան եւ մեզ իրենց մօտ փոխադրեցին, որպեսզի աւելի ապահով ըլլայինք:

Մայրս եւ քույրերս կանանց սենեակը կը գնուեին, իսկ ես էրիկ մարդոց սենեակը տարուեցայ, որպեսզի անոնց օգնեմ:

Այդ տան երկու կողմերը դէպի հրապարակ կը նաէին, ինչ որ մեծ դիւրութիւն կը ընծայէր մերիններուն՝ թշնամիին շարժումները դիտելու, տեսնելու եւ եթէ պէտք ըլլար կրակելու: Տան երրորդ կողմը հարուստ թուրքի մը երկյարկանի տան վրայ կը նայէր, ուր թուրքերը նույնպէս դիրք բռնած էին մեզի դէմ եւ մերթ ընդ մերթ հրացանաձգություններ տեղի կ՚ունենային: Իսկ տան չորրորդ կողմը մեր փողոցին վրայ կնայէր, ուր Հայերը կ՚սպռէին, որոնց պարպուած տուներէն վտանգ մը չէր սպառնար, քանզի թուրքերը չէին համարձակեր հոն մօտենալու:

Երկու օր անվտանգ անցաւ: Թուրքերը, տեսնելով որ մեր տան մօտեցողը գետին կը փռուի դիտապաստ, չհամարձակեցան յարձակում գործել մեր վրայ: Մանաւանդ Զէյթունցի մարտիկները սարսափ կ՚ազդէին անոնց վրայ: Սակայն երրորդ օրը խորամանկութեան դիմեցին ու իրենց յետմիջօրէի աղօթքեն ետք մզկիթէն դուրս ելան մեծ բազմութեամբ, որ մեր գտնուած տեղէն կ՚երեւնար եւ հեռուն

կայնելով բարձր ձայնով կանչեցին. «Հայեր, ձեզի աւետիս, Թագաւորէն ներում եկած է ու ալ պիտի չկրակենք, եթէ յօժարէք, ճերմակ դրօշակ պարզեցէք մեզի»: Մերինները անմեղօրէն հաւատացին ու կիները ուրախութեամբ ճերմակ դրօշակ մը պարզեցին տանիքին վրայ:

Այդ տեսնելով, Թուրքերը համարձակօրէն յառաջ վազեցին ու տունը շրջապատելով սկսան բակին դուռը բախել որ շուտով բանանք: Մերինները պատասխանեցին. «Եթէ խաղաղութիւն է, գացէք ձեր տուները, այլապէս ինչո՞ւ կ'ուզէք ներս գալ»: Երբ անոնք փորձեցին դուռը կոտրել պարզուեցաւ որ եղածը դաւադրութիւն մըն էր, ու կ'ուզէին մեզ ծուղակը ձգել: Ուստի մերինները սկսան անխնայ կրակել ու քանի մը հոգիներ սպաննեցին:

Երբ հրաձանաձգութիւնը սկսաւ, մեր սենեակը վառօդի ծուխով լեցուեցաւ. անմիջապէս մօրս քով վազեցի եւ խնդրեցի որ այդ տունէն դուրս ելլենք, ապա թէ ոչ ամէնքս ալ կրնայինք մեռնիլ: Կիւլիցա քոյրս ինծի աղջկայ հագուստ մը հագցուց եւ գլխուս ալ ճերմակ կտոր մը կապեց, որպեսզի Թուրքերը չգիտնային թէ տղայ եմ. որովհետեւ իգական սեռը զարնելու հրաման չկար: Մայրս եւ քոյրերս առանց հակառակելու հետեւեցան ինծի: Նաեւ Հաճընցի կին մը իր փոքրիկ զաւակով եւ տան տիրոջ զաւակով հետեւեցան մեզի:

Երբ դուրս ելայ, տեսայ որ քիւրտ մը մեկ թեւին տակ ծալուած վերմակ մը բռնած, իսկ մյուսով ալ՝ ատրճանակ մը, դեպի մեր մտնելիք տունը ուղղելու ըսաւ. «Աղջի՛կ, չո՛ւտ անցիր, գնա՛»: Ես անվեհեր, անցայ անոր առջեւէն, մերիններն ալ հետեւեցան ինծի: Ես ներքնապէս ուրախ էի, որ ծպտուելով փրկուծ էի վտանգէն, բայց խորքին մէջ տղամարդու քաջարի արյունը կ'եռար մէջս, ու օր մը երբ մեծնայի կ'ուզէի ցոյց տալ Թուրքին որ ես ալ տղամարդ էի:

Հազիվ դրան քով մօտեցեր էինք, նկատեցինք, որ տունը շրջապատուած էր զինեալ Թուրքերով: Անմիջապէս կեցուցի մերինները եւ ըսի որ պարտէզի ճամբով պէտք է դուրս գալ: Այդպէս ալ ըրինք ու քիչ մըն ալ յառաջանալով՝ Թուրքի մը տան անկիւնը կանգ առինք:

Հրացանաձգութիւնը երկու կողմէն կը շարունակուէր: Մայրս ինծի ծածկոց մը տուաւ, որ անով Թրքուհինէրու պես ծածկուիմ: Թուրքերը հեռուեն մեզ տեսնելով կարչեցին. «Կիներ, հո՛ս եկէք, ձեզի վտանգ մը չկայ»: Մենք ստիպուած

էինք հրազանդիլ. ու գացինք: Փողոցը զինեալ Թուրքերով լեցուած էր. մենք անոնց մէջէն կ՚անցնէինք լռութեամբ եւ իրարու հետեւելով: Ես ամենավերջինն էի: Յանկարծ բարձրահասակ Արաբ մը ինծի մօտենալով օձիքս բռնեց ու ըսաւ. «Ասիկա տղայ է», ու կը պատրաստուէր սպաննել զիս, երբ նոյն վայրկեանին Թուրք մը եկաւ ու անոր ձեռքէն զիս յափշտակելով տարաւ իր տունը: Այն Թուրքն էր, որ դարմանումի եկած էր, երբ ես դեղագործի աշակերտ էի ու իրեն ծառայած: Ճամբան մեծ անձկութեամբ իրեն ըսի. «Մէմմէտ Աղա, ես այնքան ժամանակ քեզի ծառայեցի, հիմա զիս պիտի մեռցնե՞ն»: Ան ինծի պատասխանեց. «Եթե ուզէի որ դուն մեռնիս, քեզ այդ Արաբին ձեռքէն չէի ազատեր»: Մերիններն ալ մեր ետեւէն գալով, մտան Մէմմէտ Աղային տունը: Կիները բակին մէջ մնացին ու ան զիս իրենց տան երկրորդ յարկը բարձրացնելով՝ պատուիրեց որ պատուհանէն դուրս չնայիմ. ապա իր կանանց հրամայեց, որ ինծի հաց ու պանիր տան: Անմիջապէս կատարեցին հրամանը: Բայց ես կասկածելով որ մէջը Թոյն կրնայ ըլլալ, չկերայ...: Հոն ժամուան մը չափ մնացի ու ծունկի գալով սրտանց աղօթեցի Աստուծոյ ու ըսի. «Տէր, եթէ զիս Թուրքերուն ձեռքէն ազատես, ետ այսու Քեզի պիտի ծառայեմ»: Իսկ վարը, Մէմմէտ Աղայի կիները, մօրս, քոյրիկիս եւ հաճընցի կնոջ մահմետականութ կը քարոզեն եւ կ՚ըսեն որ եթէ ճշմարիտ կրօնքը ընդունին, իրենց ուտելիք կուտան եւ մահէն ալ կ՚ազատին: Հաճընցի կինը վախեն կ՚ընդունի ու կը սկսին զինք հյուրասիրել: Բայց մայրս ու քոյրս անվախօրէն կ՚ըսեն, որ իրենք չեն կրնար Քրիստոսը ուրանալ ու պատրաստ են որեւէ բանի: Յայն ժամ Թուրք կիները անոնց վրայ կխոյանան ու սպառնալիքներ կտեղացնեն անոնց գլխուն: Բարեբախտաբար այդ վայրկեանին Մէմմէտ Աղան ներս կը մտնէ ու մայրս դառնալով անոր՝ կ՚ըսէ. «Մէմմէտ Աղա՛, եթէ կ՚ուզես մեզ մահմետական դարձնել, հիմա մեզ մեռցուր, քանզի մենք մեր կրօնը չենք կրնար ուրանալ»: «Օ՞վ ձեզ կստիպէ մահմետական դառնալ», կը հարցնէ ան: «Ձեր կիները», կ՚ըսէ մայրս: Մէմմէտ Աղան սաստիկ բարկանալով եւ հայհոյելով կը հրամայէ իր կիներուն, որ ալ նման բան չխօսին մերիններուն եւ դառնալով մօրս կ՚ըսէ՝ որ «ձեզ մահմետական դարձնելու չբերի իմ տունս, այլ ձեր կեանքը մահուրնէ ազատելու: Քիչ յետոյ ժանտարմները պիտի անցնին այստեղէն, որ հայ կիները հավաքեն, ես ձեզ անոնց կը յանձնեմ որ տանին ֆրանսական

գործարանը, ուր կառավարութեան կարգադրութեամբ պիտի մնաք մինչեւ որ կոտորածը վերջանայ»: Ու դարձեալ դուրս գնաց:

Ես այդ բոլոր խոսակցութիւնները իմ թաքստոցէս լսեցի ու անմիջապէս վար իջայ մերիններուն քով, որպեսզի անոնց հետ երթամ, խորհելով որ հոն մնալս վտանգաւոր էր:

Քիչ յետոյ ժանտարմները յեկան: Մէմէտ Աղան իր խոստումը կատարելով՝ մեզ անոնց յանձնեց եւ անոնք ալ մեզ տարին գործարանը: Ես ա՛լ ծածկոցը վրաս չառի, որպեսզի նորեն կասկածի տեղի չտամ: Ճամբան ժանտարմա մը ինծի ըսաւ. «Աղջի՛կ, այնկողմէն քալէ»: Ես ուրախ եղայ որ նորէն աղջիկ կը կոչուէի:

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ.-

Ֆրանսական գործարանը երկու ճիւղերէ կը բաղկանար: Առաջինը կտաւագործութեան մասն էր. իսկ երկրորդը՝ ջաղացքի մասը, ցորեն աղալու համար:

Այս՝ առաջին գործարանն էր, որ ես կտեսնէի Թուրքիոյ մէջ: Երկրորդ կտավագործութեան գործարանը տեսայ Ատանայի մէջ, որ առաջինէն աւելի խոշոր էր:

Գործարանի ֆրանսացի տէրը չատ բարի գտնուեցաւ կոտորածի երեք չաբաթներու ընթացքին ապաստան գտած բոլոր Հայ որբերուն եւ որբեւայրիներուն հանդէպ, եւ անոնց ուտելիք եւ ապահովվութիւն տուաւ: Անչուչտ մեզի տրուածը չատ խեղճ ճաչ եւ բնակարան էր առանց մահիճի, բայց չատ գոհ էինք մեր բարերարէն եւ երախտագէտ: Բոլորս թիվով երկու հարիւրի չափ կայինք. բայց կ՚ապրէինք մէկ ընտանիքի պէս, սիրով, համերաչխ ու անտրտունջ, որովհետեւ բոլորս ալ նոյն դառն բաժակէն ըմպած էինք ու հավասար էինք մեր ցավերով ու կորուստներով:

Գործարան մեր ապաստանելուն յաջորդ օրը, դերձակ Պր. Յովհաննէսին տիկինը բերին մեր քով կիսայրած ու վիրաւոր վիճակի մէջ: Ան պատմեց մեզի, թե ինչպէս մեր դուրս գալէն ետք, Թուրքերը պաչարելով տունը կրակի տուած էին եւ բոլոր դուրս փախչիլ փորձողները գնդակահարված էին: Իր մասին ալ պատմեց թէ, փորձած էր դուրս փախչիլ, բայց մտածելով որ Թուրքերը զինք կ՚անպատուեն, որոչած էր ներս մնալ եւ այրիլ բոցերու մէջ, բայց կրակի տանջանքին չդիմանալով՝ վազած էր

դուրս ու ոտքէն զարնուելով ընկեր էր գետին: Ժանտարմները զինք կիսամեռ վիճակի մէջ գտնելով բերեր էին գործարանը:

Նոյն օրը, Թուրքի մը տունէն փախաւ, եկաւ նաեւ դերձակ Յովհաննէսին բռնաբարուած քոյրը: Որիչ ոչ մէկ անձ ազատած էր այդ տունէն: Երեք շաբաթներ ետք, կոտորածը վերջ կը գտնէր գրեթէ բոլոր այր մարդոց բնաջնջումով:

Ո՛րքան մեծ եղավ դերձակ Յովհաննեսին տիկնոջ ուրախութիւնը, երբ տեսավ թէ իր տղան, որ մեզի հետեւած էր, ազատած էր մահէն:

Այն ժամանակ, դեռ ես ի վիճակի չէի ըմբռնելու եւ լման հասկանալու Աստուծոյ նախախնամութեան սքանչելի ծրագիրը, ընդհանրապէս մեր ընտանիքին եւ մասնաւորաբար ինծի հանդեպ: Բայց յետոյ հասկացայ ու խորապէս գիտակցեցայ իր փրկարար ուժին եւ պաշտպանութեան ու փառք տուի Իրեն:

Այդ կոտորածի ընթացքին քանիցս Ան զիս մահերէ ազատեց: Իր նախախնամական կարգադրութիւններն են եղբօրս խանութէն մէկ վայրկեան առաջ դուրս գալս, հարուստ հայուն տունէն մեր տունը երթալս, դերձակ Յովհաննեսին տունէն ժամանակին դուրս ելլելս, եւ Արաբին ձեռքէն յափշտակուիլս: Միթե ասոնք յայտնի հրաշքներ չե՞ն: Եւ ինչո՞ւ Տէրը այդպես հոգ տարաւ զիս ազատելու համար: Որպեսզի հոգիս չկորսուի եւ ես մեծ փրկութեան Աւետիսը քարոզեմ, շատ մը կորսուած հոգիներու փրկութան համար: Ինչպէ՞ս չսիրեմ այս փրկութեանս Աստուածը եւ ինչպէ՞ս չպաշտեմ զԱյն ամբողջ սրտովս ու հոգովս ու չփառաւորեմ Անոր սուրբ Անունը: Այո, Դավիթի պէս պիտի գովեմ զԱյն ու Սաղմոս պիտի երգեմ Անոր ու պիտի պատմեմ անոր հրաշքները քանի կամ ու կա՛պրիմ:

Չեմ յիշեր, նո՞յն օրը՝ թէ՞ երկրորդ օրը գործարան բերին նաեւ մեր դեղագործ Նազաչեանը գլուխէն վիրաւորուած: Ան պատմեց հետեւյալը.-

Կոտորածը սկսած ատեն, հայրս եւ եկեղեցւոյ Հոգաբարձութեան 12 անդամները իր դեղարանին մէջն են եղեր, ուր հաւաքուելով Միութեան համագումարին ներկայացուելիք հարցերը պիտի որոշէին: Յանկարծ, երբ կոտորածը կը սկսի, հայրս անոնց հետ կ'երթայ Գայմաքամին (քաղաքապետ) մօտ բարեխօսելու համար, որպէսզի ան կոտորածը դադրեցնէ: (Հայրս այդ համարձակ քայլը կ'առնէ

այն պատճառաւ որ Գայմաքամը իրեն բարեկամութիւն կցուցնէր եւ կոտորածէն քանի մը օր առաջ մեր Յարութեան տօնին առթիւ անձնապէս եկած եւ Զատիկը շնորհաւորած էր մեր տան մէջ):

Գայմաքամը կ՚ըսէ որ հրամանը թագաւորէն է եւ ինք չէր կրնար անոր հակառակ գործել, հետեւաբար մահէն ազատելու միակ միջոցը դէթ առ երես մահմետականութիւնը ընդունիլն էր: Հայրս քաջաբար կը մերժէ անոր առաջարկը եւ կ՚ըսէ, թէ չի կրնար ուրանալ իր Փրկիչը եւ յօժար է իր կեանքը զոհելու Անոր համար: Ապա զիրենք շարքով կը կայնեցնեն եւ իրարու ետեւ 72 հոգին կմեռցնեն: Երբ կարգը հօրս կուգայ, ան կը խնդրէ, որ իրեն ժամանակ տան աղօթելու: Թոյլտուութիւն ստանալով՝ ծունկի կուգայ եւ կ՚ըսէ. «Ո՛վ Տէր, ների՛ անոնց, որովհետեւ անոնք չեն գիտեր թէ ի՛նչ կ՚ընեն: Իսկ ես իմ հոգիս քու ձեռքդ կյանձնեմ»: Եւ երբ ան իր աղօթքը կը վերջացնէ, կը գլխատեն զանիկա:

Յետոյ կարգը դեղագործին կուգայ: Ան ալ հօրս համարձակութենէն ու աղօթքէն քաջալերուած՝ կը յօժարի մեռնիլ: Յայնժամ թուրք մը զանիկա ալ գլխատելու համար սուրը կը շարժէ, բայց սուրը միայն անոր գլխուն մորթը կը կտրէ. ճիշդ այդ րոպէին ուրիշ թուրք մը վրայ կը հասնի ու անոր ձեռքէն զենքը յափշտակելով՝ կ՚ըսէ թէ ան Յոյն է եւ անմիջապես գլխուն կարմիր լաթ մը կկապէ, (Յոյներուն հրամայուած էր այդպես ընել, հարերէն զանազանելու համար) ու զայն փրանսական գործարանը կը բերէ:

Բոլոր կոտորածի զոհերը դառն արցունքներ խլեցին բոլորին աչքերէն: Որոնց մէջ իմ անմեղ եղբայրս ու քաջարի հայրս զոհն էին անսիրտ ու անաստուած թուրքերուն:

Կոտորածի աւարտին, Միսիոնարուհիներ եկան ու մեզ կառքերով Ատանա տարին ու Ամերիկեան Աղջկանց Սեմինարին մէջ տեղաւորեցին:

Աղջկանց Սեմինարեն մէջ երկու ամիսի չափ պահելէն ետք, մեզ իրարմէ բաժանեցին:

Մայրս իր նախկին ամուսինէն ունեցած տղուն հետ գնաց մօրեղբորս՝ Բամպակեանին մօտ: Կիւլիցա քոյրս մնաց սեմինարին մէջ՝ իր ուսումը շարունակելու համար: Հէլինա քոյրս այն ժամանակ կը գտնուէր Ատափազարի Աղջկանց Գոլէճի մէջ: Իսկ զիս եւ Ֆլօրէնա քոյրս ուրիշ որբերուն հետ ղրկեցին Մարաշ՝ ուր որբանոցներ կային: Ֆլօրէնար աղջկանց

որբանոցը դրին, իսկ զիս՝ Արմենակ մօրեղբայրս իր քով առաւ:

Մեծ Հայրս մեռած էր, մօրեղբայրս ամուսնացած՝ եւ երկու աղջիկներ ունէր՝ Ռօզան եւ Սիօնը: Մեծ մայրս աւելի ծերացած կ'երեւար: Երեք մօրաքոյրերս ալ, Լուսիա, Նուրիձա եւ Զարուհի ամուսնացած չէին: Բոլորն ալ զիս կը սիրէին, բայց Արմենակ մօրեղբայրս ամենէն աւելի սէր կը ցուցնէր ինծի: Ես ալ զենքը շատ կը սիրէի: Նուրիձա մորաքոյրս ինծի հանդեպ մայրական սէր եւ հոգատարութիւն ցոյց տուաւ, երբ ես աչքի սաստիկ ցաւով տառապեցայ: Ան Գարամանը գյուղէն մինչեւ քաղաք կը տանէր զիս, իր ուսերուն վրայ կրելով, օրը 3-4 կիլօմեթր հեռավորութեամբ ճամբայ էր: Այն ժամանակ ես 10 տարեկան էի:

Երբ աչքերս բուժուեցան, մօրեղբօրս հետ յաճախ այգի կ'երթայի խաղող քաղելու համար: Ես կը սիրէի խաղողի թուփերուն տակ երկարիլ եւ ջանայի կուռ ողկոյզնորեւն հասնիլ այդ դիրքով ճաչակել քաղցր ու համադամ խաղողը: Ինծի համար շատ հաճելի օրեր էին նաեւ այգեկութքի օրերը, երբ խաղողը առատօրէն տուն կը բերուէր եւ տաշտերուն մէջ կը լեցուէր եւ անոր հեղուկէն ռուպ, պաստեղ, սուճուք, սամսա եւ պէստիլ եւ այլ քաղցրեղէններ կը պատրաստուէին՝ որպէս ձմեռուան պաշար: Ես նաեւ կը սիրէի Այնթապի քիւլէք (փայտէ տուփ) պէքմէզին, որ մեղրի չափ քաղցր եւ համեղ էր:

ԴԱՐՁԵԱԼ ՏԱՐՍՈՆԻ ԳՈԼԷՃԻՆ ՄԷՋ

Ամառը Մարաշի մէջ օրերս շատ ուրախ եւ հաճելի անցան եւ ուսման ժամանակը մօտեցաւ: Մօրեղբայրս հոգ տարաւ ջորեպան մը գտնելու ինծի համար, եւ միքանի Հայ ընտանիքներու ընկերանալով՝ ճամբայ ելանք ու հասանք Ատանա ու ապա Տարսօն:

Ուսմանս երրորդ տարեշրջանը սկսաւ եւ ես անցայ երրորդ կարգը, ու հաջող կերպով կ'ընթանայի: Բայց քիչ ժամանակ վերջ, աչքերս բորբոքեցան եւ երեւան ելաւ որ թրաքոմայէ կը տառապէի: Որով բժիշկը արգիլեց ուսումը:

Ուստի ստիպուեցայ կիսաւարտ ձգելով Ատանա երթալ մեծ քորջս՝ Ազնիւին քով: Այս պարագան ինծի մեծ ցաւ պատճառեց. բայց ետոյ միայն հասկցայ, որ այդ դժբախտութիւնը մեծ բախտաւորութեան դուռը բանալու միջոց մըն էր՝ Աստուծոյ կողմէն կարգադրուած:

ԱՏԱՆԱՅԻ ՄԷՋ

Երբ Ատանա հասայ, Ազնիւ քոյրս գիս ուրախութեամբ ընդունեց: Բայց նկատելով անոր համեստ ապրելավիճակը՝ շատ անյարմար զգացի իր ընտանիքին վրայ բեռ ըլլալ: Ան իր երկու զաւակներով կեսուրին հետ կ՚ապրէր փոքրիկ ու մութ սենեակի մը մէջ եւ զիրենք պահելու համար իր տկար աչքերով ուրիշներու լուացքը կ՚ընէր շատ չնչին գումարի մը փոխարէն եւ հազիւ իրենց օրապահիկը կը հայթայթէր: Ուստի այս բոլորը տեսնելով՝ երկու օր ետք որոշեցի գործ մը գտնել եւ նյութապէս իրեն օգտական ըլլալ:

Երրորդ օրը առաւօտուն կանուխ արթննալով, առանց նախաճաշս ընելու, դուրս սպրդեցա եւ ուղղակի շուկայ գացի գործ փնտռելու:

Թէպէտ եղանակը Գարուն էր, բայց օդը տաք էր. ուստի, պաղ ըմպելիքներ ծախողները արդէն գործի վրայ էին եւ ժողովուրդը մեծ ախորժակով կը խմէր զովացուցիչները: Առաջին անգամ նկատեցի որ նոր ըմպելիք մը մէջտեղ եկած էր (Գազոզ) անունով, որ ներկայ «Սեվըն Աբ»ի համը ունէր եւ ժողովուրդը մեծ մասամբ զայն կը սպառէր: Վստահ ըլլալով ինքզինքիս որ եւ այդ գործը կրնամ ընել, անմիջապէս գացի եւ գազոզի գործարաններէն մէկը գտայ որ շուկայի կեդրոնին շատ մօտ էր: Մօտենալով գործարանատիրոջ հարցուցի, թե արդեօք կրնա՞մ 24 շիշերով սնտուկ մը գազոզ առնել ու զանոնք ծախելէն ետք արժէքը վճարել իրեն: Երբ դրական պատասխան ստացայ, անմիջապէս սափոր մը պաղ ջուր քաշեցի ջրհորէն (որովհետու սառոյցի համար դրամ չունէի) ու տարի դրի զայն շուկայի մօտակայ մէկ անկյունը եւ ապա քանի մը շիշ սափորին մէջ զետեղելով սպասեցի յաճախորդներուն: Որքան մեծ եղավ ուրախութիւնս երբ առաջին յաճախորդը շիշ մը գազոզ խմեց եւ առանց տրտունջ յայտնելու անոր պաղութեան մասին վճարեց ու հեռացաւ: Անկէ ետքը շատ չանցած մյուս շիշերն ալ պարպուեցան եւ բոլորը սպառեցան: Ես քաջալերուած այս հաջողութենէս, պարապ շիշերը յանձնեցի գործարանատիրոջ, վճարեցի դրամը եւ ուրիշ սնդուկ մը ապահովելով տարի նոյն տեղը: Այդ օր առանց նախաճաշելու ու ճաշելու չորս սնդուկ գազոզ ծախեցի ու շահած դրամովս գնումներ կատարելով տան համար, ուրախ ու թեթեւ տուն գնացի:

Քոյրս, որ ամբողջ օրը մտահոգված էր ինձմով, զարմանքով

հարցուց թէ ո՞ւր գացած էի առանց նախաճաշելու եւ կամ ամբողջ օրը աներեւութացած. ու երբ գիտցաւ պատճառը ու տեսաւ բերած ապրանքներս, գոհունակութեան հառաչ մը արձակեց ու ժպտեցաւ:

Այդպես չարունակեցի ժամանակ մը. բայց յետոյ խորհուրդ մը եկաւ թէ կրնայի առաւօտեան ժամերն ալ օգտագործել ուրիշներուն պես ու կարկանդակ ալ ծախել:

Այդպէս ալ ըրի: Նաեւ մտածեցի իրիկուան ժամերն ալ օգտագործել ու սկսայ փոհրած պիստակ, կաղին, սիսեռ եւ դդումի կուտ ծախել չարժապատկերի սրահներուն առջեւ մինչեւ ուշ գիշեր:

Բայց շուտով աշունը վրայ հասաւ, օդը ցրտել սկսաւ, անձրեւներ սկսան գալ, հետեւաբար ստիպուեցայ փողոցի գործս դադրեցնել եւ տարբեր գործ մը փնտռել:

ԱՆՁԱՓԱՀԱՍ ԽՈՀԱՐԱՐԸ

Առեւտուրը դադրեցնելուս յաջորդ օրն իսկ շուկայ գացի ուրիշ գործ մը գտնելու նպատակաւ: Նկատեցի որ փողոցի մէկ աննշան անկիւնին վրայ փոքրիկ նոր ճաշարան մը բացուած էր: Անմիջապես ներս մտա բան մը ուտելու նպատակաւ ու նոյն ատեն հետաքրքիր նայուածք մը պտըտցուցի եփուծ կերակուրներուն: Հայ խոհարար մըն էր եւ խորոված կը պատրաստէր որպէսզի շրջակայ գինետուները տանելով ծախէ: Հարցուցի իրեն թէ օգնականի մը պէտք ունէ՞ր: Երբ դրական պատասխան ստացայ, առաջարկեցի իմ ծառայութիւնս եւ ընդունուեցայ ամսական հինգ մէջիտիէ վճարումով: Ան խորովածը կը պատրաստէր ու ես կը տանէի յաճախորդներուն:

Շատ չանցած վարպետս նկատեց որ գործը լաւ ու արագ կ'ընդանայ եւ լաւ սպառում կ'ըլլայ, որովհետեւ ես անոր նոր յաճախորդներ կը գտնէի: Իսկ ան գտահատանքով ու քաղցրութեամբ կը վարուէր հետս, եւ երբեմն իրիկուններն ալ իր տունը տանելով գլխ կը հիւրասիրէր որ գործը չթողում: (Ան գլխ սիկարէթով ալ կը հյուրասիրէր եւ քիչ ատենէն արդեն ծխամոլ մը դարձած էի):

Օր մը մարդ մը եկաւ վարպետիս քով եւ անոր հետ քիչ մը խոսակցելէ ետք, ինծի մոտենալով ողորմութիւն խնդրեց: Խղճալով քսան փարա դրի ձեռքը: Անոր մեկնելէն ետք՝

վարպետս հարցուց ինծի.- «Գիտե՞ս թէ ան ո՛վ է». «Ո՛չ», ըսի: Ըսաւ.-«Ան Հաճընցի յայտնի խոհարար մըն է եւ նոյն ատեն հարուստ մէկը. բայց գինեմոլութիւնը զինք այս թշուառ վիճակին հասցուցած է եւ ոչ ոք իրեն գործ կը վստահի: Քիչ առաջ դուն իրեն ողորմութիւն ըրիր. ան կրկին օղիի պիտի գործածէ այդ դրամը»...: Այս ասելով, չատ խղճացի անոր վրայ, մանաւանդ անոր համար որ հօրս հայրենակիցն էր:

Այս դէպքէն քանի մը օր ետք չուկայէն կ՛անցնէի տուն երթալու համար. այդ օր սաստիկ անձրեւած էր ու չուկայի կեդրոնական մասը ջուրով լեցուած: Նկատեցի որ խումբ մը տղաք փողոցին մէկ անկիւնը հաւաքուած ձայներ կը հանէին ու կը ծիծաղէին: Աւելի մօտեցայ խումբին ու անմիջապէս իրականութեան վերահաս եղայ: Գինեմոլը պառկած էր ջուրին մէջ ու երկու ձեռքերով ջուրին կը զարնէր եւ իր վրայ խնդացող տղոց բաներ մը կը մրմռար: Տեսնելով անոր այդ արգահատելի վիճակը սիրս գութով լեցուեցաւ, մօտեցայ իրեն, վերցուցի զինք եւ չուտով կառք մը վարձելով զայն տարի մեր տունը:

Այն ժամանակ ես առանձին կ՛ապրէի եւ երկրորդ յարկի մը վրայ սենեակ մը ունէի, որ տանտէրը ձրի տուած էր ինծի: Մեր հայրենակիցը տարի սենեակս, վրայէն հանեցի թաց ու աղտոտ հագուստները, անկիւն մը պարկեցուցի զինք ու վրան ծածկեցի: Ան մինչեւ առտու խոր քնով մը քնացաւ: Աղտոտ հագուստները քոյրս մաքրած եւ չորցուցած էր: Առաւօտուն, ան արթննալով չորս կողմը նայեցաւ եւ զիս տեսնելով հարցուց՝ թէ ինք ո՞ւր կգտնուէր: Ըսի. «Հոս իմ սենեակիս մէջ»: Ըսաւ. «Ինչպէ՞ս ես հոս եկայ»: Երբ իրեն պատմեցի եղելութիւնը, ան գլուխը կախեց ու լուռ կեցաւ: Յայտնի է որ ամօթի զգացումը անոր սիրտը կը ճնչէր...

Քոյրս անոր հագուստները բերաւ ու խնդրանքիս վրայ նախաճաչ ալ պատրաստեց ու միասնաբար ուտելէ ետք անոր ըսի. «Ես լսած եմ որ դուք յայտնի խոհարար մըն էք եւ կրնաք բարձր ամսավճար ստանալով փառաւոր կեանք մը ապրիլ: Բայց գինեմոլութեանդ պատճառաւ ոչ ոք կ՛ուզէ ձեզ վարձել: Ինչո՞ւ կը խմէք եւ այսպիսի թշուառ ու ողորմելի վիճակին հասած էք: Եթէ ես երէկ ջուրէն հանելով հոս չբերէի, դուք գիչերը հոն մնալով կրնայիք հիւանդանալ ու մեռնիլ»: Ու խրատականս չարունակելով՝ ըսի որ որքա՜ն կը փափաքէի իրեն պէս վարպետ խոհարար մը ըլլալ եւ արհեստս օգտագործելով բարւոք կեանք մը վարել: Ան բան մը

չպատասխանեց ու գլխիկոր հեռացաւ իմ սենեակէս։

Քանի մը օր ետք մեր խանութը եկավ պարոն մը եւրոպական հագուստով ու գլխարկով, փայլուն կօշիկներով եւ ածիլուած երեսով։ Տեսնելով որ վարպետս մէկու մը հետ զբաղված է՝ ան մատով նշան ըրաւ որ իրեն մօտենամ եւ գլխ մէկ կողմ տանելով ըսաւ. «Վաղը գետին եզերքը եղող ճաշարանը եկուր. ես հոն խոհարար եմ, եւ քեզի կրնամ աւելի բարձր ամսավճարով գործ մը հայթայթել եւ նոյն ատեն կ՚օգնեմ որ նորանոր կերակուրներ եփել ալ սորվիս։ Այս մասին վարպետիդ ոչինչ ըսես», ըսաւ ու մեկնեցավ։

Ես ապշահա՛ր չկրցայ բան մը պատասխանել։ Տակաւին աչքերուս չէի հաւատար որ միքանի օր առաջուան գինեմոլ հայրենակիցս էր ան։ Այն ժամանակ մանուկ հոգիս չկրցաւ տրամաբանել այդ մեծ փոփոխութեան պատճառը...

Երեկոյեան վարպէտս խնդրեցի հաշիներս փակէր։ Յայտնեցի՛ թէ կ՚ուզէի դուրս գալ իր քովէն։

Ան անակնկալի եկած, ուզեց պատճառը հասկնալ եւ նոյնիսկ առաջարկեց ամսաւճարս ալ աւելցնել։ Բայց ես իրեն բացատրեցի որ դրամին համար չէր որ կը ձգէի, այլ կ՚ուզէի խոհարարութեան արհեստը սորվիլ։ Ան կրկին անգամ թախանձեց որ մնամ իր քով, բայց տեսնելով իմ հաստատ որոշումս, հաշիւս տեսաւ ու հեռացայ...։

ԱՄԱՌՆԱՅԻՆ ՃԱՇԱՐԱՆԻ ՄԷՋ (ՐԷՍԹՈՐԱՆ)

Յաջորդ օրը գացի հայրենակիցիս ամառնային ճաշարանը։ Ան ծիհան գետին եզերքը գտնուող առաջնակարգ ճաշարաններէն մէկն էր, մաքուր եւ հովասուն դիրքի մը վրայ։ Իմ բարեկամս սիրով ընդունեց զիս եւ ծանօթացուց ճաշարանի տիրոջ, որուն համամտութիւնը նախապէս առած էր, որ սպասարկութեան պաշտօնը ստանձնէի հոն։ Այս նոր գործս թէ՛ թեթեւ եւ թէ՛ շահաբեր գործ մըն էր որովհետեւ բացի ամսականէս, որ յեօթը մէճիթէ էր, նաեւ նուէր կը ստանայի յաճախորդներէն, որոնք բարձր դասակարգի մարդիկ էին։

Ամառը Ատանայի մէջ շատ տաք կ՚ըլլէր։ Այդ պատճառաւ շատեր այգիները կը տեղափոխուէին իրենց ընտանիքներով եւ այր մարդիկ օրուան աշխատանքէն ետք միայն կ՚երթային գիշերելու համար։

Իմ քոյրս ալ իր ընտանիքով տեղափոխուեցաւ իրենց այգին: Ես ալ վարպետիս խորհուրդով մահիճս բերի ճաշարանը եւ հոն կը գիշերէի բացօթեայ, վայելելով գետին տարուբերող զով օթը:

Լուսնակ գիշեր մը, գործը վերջացնելէն ետք նստած կխօսակցէինք նոր վարպետիս հետ, որ նոյնպէս հոն կգիշերէր ընտանիք չունենալու պատճառաւ: Խօսակցութեան ժամանակ ան նյութէն շեղելով հարցուց ինծի թէ արդեօք գիտէի՞ թե ո՛վ պատճառ եղաւ իր կեանքի վերափոխութեան եւ լաւ պաշտօնի մը վերսկսման: «Ո՛չ, ըսի: Դո՛ւն ես պատճառը», ըսաւ: «Կը յիշե՞ս ինչպէս զիս ջուրէն հանեցիր, սենեակդ տարիր զիս, հյուրասիրեցիր եւ խրատեցիր որ օղի ալ չխմեմ, որպէսզի ինծի գործ տան եւ մարդավայել կեանք մը ապրիմ: Այն ժամանակ ես քեզի ոչինչ ըսի. բայց երբ դուրս ելայ ձեր տունէն, սաստիկ լացի ու երդում ըրի որ այլեւս պիտի չխմեմ եւ ոգելից ըմպելի պիտի չգործածեմ: Եւ ուղղակի եկայ այս ճաշարանին տէրոջը քով, որ իմ հարազատ եղբայրս է, ու անոր ըսի. «Եղբայր, այսօր երդում ըրի որ ետ այսու պիտի չգինովնամ եւ ուղիղ կեանք մը պիտի վարեմ»: Ան նախ թերահաւատութեամբ ընդունեց խօսքս եւ չեչտակի աչքիս նայելով ըսաւ. «Եթէ ուղիղ կը խօսիս, առ աս երկու ոսկին, գնա նոր հագուստներ եւ կօշիկներ գնէ, բաղնիք գնա, նեկէ ցնցոտիներդ, լոգանք առ, ածիլուէ, եւ մաքուր հագուստներով եկուր եւ գործի սկսէ»: Ես ալ այդպէս ըրի, եւ ահա կեանքս բոլորովին փոխուեցաւ: Ու ահա ինծի մատուցած բարիքդ փոխարինելու համար քեզ քովս բերի որպէսզի աւելի ամսավճար ստանաս եւ խոհարարութեան արհեստն ալ քեզի սորվեցնեմ»:

Ես շատ զարմացայ որ իմ փոքրիկ ծառայութիւնս եւ մանկական խրատս այդ աստիճան ազդած էր իր վրա եւ զայն այդ թշուառ վիճակէն բարձրացուցած էր լաւատեսութեան եւ բարւոք կեանքի, որուն համար սիրտս գոհունակութեամբ եւ ուրախութեամբ լեցուեցաւ: Աւելորդ է ըսել թէ ան ինչպիսի՛ համադամ կերակուրներով կը կերակրէր զիս եւ հօր մը պէս կը գուգուրար իմ վրաս:

Այսպէս ամառը շուտով իր լրումին հասաւ եւ աշնանային անձրեւները դարձեալ առատօրէն սկսան տեղալ որուն պատճառաւ մեր ճաշարանն ալ փակուեցաւ: Ուստի ստիպուեցայ ուրիշ տեղ մը գործ փնտռել:

ՀԻՒՐԱՆՈՑԻՆ (ՀՕԹԷԼ) ՄԷՋ

Շատ դիւթութեամբ գործ գտայ հյուրանոցի մէջ, որուն երկու տէրերն ալ հայեր էին: Հոն ընդունեցայ որպէս խոհարարի օգնական: Հոս գործս աւելի դժուար էր, բայց յօժարեցայ աշխատիլ որպէսզի խոհարարութեան գործը կատարելագործեմ:

Վարպետս առաջնակարգ խոհարարներէն էր եւ օրական 18-20 տեսակ համադամ կերակուրներ կը պատրաստէր: Զինուորական բարձրաստիճան պաշտօնեաններուն եւ հարուստ դասակարգի հիւրերուն համար:

Բացի խոհարարի պաշտօնէս, նաեւ օրը հարյուրաւոր պնակներ կը լուայի եւ մինչեւ կէս գիշեր կը սպասէի որ հիւրանոցին պատկանող Թատրոնի դերակատարները վերադառնային, անոնց ուտելիք եւ խմելիք մատուցանէի, ու ապա քանի մօտ կաթսաները լեւալով տուն երթայի հանգստանալու համար:

Վարպետս ինծի խոհարարութեան արհեստը սորվեցնելու ջանք չէր տանէր, աւելին՝ ինծմէ կը ծածկէր եփելու գաղտնիքները: Բայց ես պնակները լուալու ժամանակ գաղտագողի կը դիտէի ու կը ծանօթանայի եփելու գաղտնիքներուն: Նաեւ առաւօտները կանուխ կ'արթննայի եւ որոշուած ժամէն առաջ խոհանոց կը փութայի եւ կը փորձէի եփել մի քանի տեսակ սորվածներս: Վարպետս կը նկատէր ատիկա եւ սակայն չէր արգիլեր որովհետեւ իր եփելու գործը կը թեթեւնար:

Ամենէն պատասխանատու կերակուրն էր բրինձէ բիլաւը որը կը պատրաստուէր ընթրիքին համար: Ան ա'յնպէս պէտք է եփուէր որ բրինձի հատիկները չկպչէին իրարու եւ ապուրի համ չտար: Երբ կեսօրուան ճաշը մատուցուելէն ետք վարպետս կ'երթար հանգչելու՝ ես գործի կը լծուէի: Բրինձը որոշ չափով կը դնէի տաք ջուրին մէջ, ու երկու ժամ ետք զայն քանի մը անգամներ պաղ ջուրէն կ'անցնէի, որպեսզի հատիկները պնդանան: Տաք ջուրը բրինձի երեսի խառը կակուղցնելով կը զատէր զայն միջուկէն որը ապակիի նման կը փայլէր եւ այդ պատճառաւ ալ հատիկները իրարու չէին կպչեր: Վարպետս ընթրիքէն կէս ժամ առաջ գալով կ'եփէր բիլաւը: Բիլաւը կ'եփուէր մսի ջուրով:

Ես շատ կը փափաքէի բիլաւ եփելն ալ փորձել, բայց

կվախնայի վարպետէս: Քանզի եթէ չյաջողէի, գայն չատ նեղ դրութեան մատնած կ՚ըլլայի, որովհետեւ ան չէր կրնար սխալը չտկելու ժամանակ ունենալ: Յաճախորդներն ալ այնքան բծախնդիր էին, որ անմիջապէս կը նկատէին կատարուած սխալը եւ վարպետս լուրջ դիտողութեան կ՚արժանանար:

Սակայն եւ այնպէս որոշեցի օր մը բիլառը ես եփել: Որոշումս յայտնեցի հիւրանոցի զօրաւոր ընկերոջս ան լրջօրէն զգուշացուց զիս, որ եթէ չյաջողէի կրնաին զիս գործէն արձակել: «Եթէ գործէն արձակեն ուրիշ տեղ գործ կը գտնեմ», պատասխանեցի եւ գործի լծուեցայ: Բարի բախտէս այդ իրիկուն վարպետս ալ ուշացաւ: Եւ երբ արագօրէն աստիճաններէն կը բարձրանար՝ ընկերս գայն դիմաւորելով ըսաւ. «Մի աճապարեր, աշակերտը բիլառը եփեց»: Այդ լսելով վարպետս աւելի շտապեց ու ներս մտնելով ուղղակի կաթսային մօտեցաւ ու բիլառը քննութեան ենթարկեց: Նախ մաս մը անկէ առնելով սկսաւ գայն կաթսայի մէջ ետ թափել որպէսզի տեսնէ թէ ան հատիկ առ հատիկ պիտի իյնա՞յ: Յետոյ մաս մըն ալ բերանը տարաւ: ապա կաթսային տակը քննութեան ենթարկեց տեսնելու համար թէ այրա՞ծ չէ:

Ես քիչ անդին կայնած էի յանցաւորի մը պէս եւ դատավորիս վճիռին կը սպասէի: Ան քննութիւնը վերջացնելէն ետք որեւէ սխալ մը չգտնելով, փոխանակ զիս գովելու սկսաւ ինքնագովութեան եւ ըսաւ. «Կը տեսնե՞ս թէ ինչպիսի վարպետ մը ունիս»: Ես այդքանին ալ գոհ էի եւ ներքին ուրախութիւն մը ունէի որ յաջողեցայ բիլառ եփել:

Այս լուրը շուտով տարածուեցաւ հիւրանոցին մէջ եւ անոր տէրերէն մէկը գալով վարպետիս ըսաւ. «Այդ աշակերտիդ եփած բիլառեն տուր որ համին նայիմ»: Եւ երբ համտեսեց ըսաւ. «Տակաւին այսպիսի համեղ բիլառ չէի կերած»: Կ՚երեւի թէ յաճախորդներն ալ այդ զգացած էին, որովհետեւ այդ իրիկուն բիլառը լման սպառեցավ: Իմ ուրախութեանս չափ չկար: Բայց միւս օրը զգացի որ վարպետս լուռ եւ տխուր էր եւ իր վերաբերմունքը ինծի հանդէպ՝ տարբեր: Մինչեւ այդ օրը ան ինծի բնաւ դիտողութիւն մը ըրած չէր. «Բայց բիլառը եփելէս ետք կարծես թէ պատճառ կը փնտռէր զիս վշտացնելու»:

Այս դէպքէն միքանի օրեր ետք մեր հիւրանոցը եկաւ ուրիշ հիւրանոցի մը տէրը: Սրճարանի սրահին մէջ նստած միասնաբար կը խօսակցէին: Երբ անոնց սուրճ հրամցուցի, մեր հիւրանոցին տէրը իր հիւրին դառնալով ըսաւ. «Այս տղան կը

տեսնե՞ս, ան առաջին կարգի խոհարար է. քանի մը օր առաջ չատ համեղ բիլաւ մը եփած էր»:

Անկէ ետք չատ չանցած, վարպետս առանց պատճառի վիրաւորական խօսքով մը զիս սաստիկ վիրաւորեց ու վչտացուց: Հասկցայ վոր դառն նախանձն էր պատճառը ու ալ պիտի չկարենայի անոր քով հանգիստ գործել: Ուստի անմիջապէս հիւրանոցի տէրոջը քով երթալով՝ խնդրեցի որ հաշիվս տեսնէր:

«Ինչո՞ւ կ՚ուզես դուրս գալ», հարցուց ան զարմանքով: «Մենք քեզմէ չատ գոհ ենք: Գործդ չարունակէ, ամսավճարդ ալ կ՚ավելցնենք»: «Ես դրամի համար չէ որ կ՚ուզեմ գործս ձգել»: «Հապա ինչո՞ւ համար է»: «Վարպետիս վերաբերմունքը ինծի հանդէպ փոխուած է», ըսի, «ու ան այսօր առանց պատճառի զիս վչտացուց իր վիրաւորական խօսքերով»: «Ատոր կարեւորութիւն մի՛ տար, ան քեզմէ մեծ է, եւ ես անոր կ՚ըսեմ՝ որ ալ այդպէս չվարուի հետդ»:

«Ոչ», ըսի անոր, «ալ ես չէմ կրնար աչխատիլ անոր հետ ու կը խնդրեմ որ հաչիւս փակէք»: Ան ստիպուեցաւ խնդրանքս կատարել ու զիս գործէն արձակել:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԻ ՄԸ ՔՈՎ

Յաջորդ օրը սկսայ գործ փնտռել: Գացի հարուստ վաճառատան մը մօտ եւ դրան քով տեսայ պատանի մը որ նստած էր եւ հարցուցի անոր թէ ինչո՞ւ հոն նստած էր: Ան ըսաւ որ վաճառատան մը մէջ աչխատող մըն է, բայց խանութին տէրոջմէն դժգոհ է որովհետեւ ժամանակին չի կատարեր վճարումը. ուստի որոչած է այդ իրիկուն հրաժարիլ գործէն:

«Դուն հաստատ որոչա՞ծ ես ձգել գործդ», հարցուցի անոր: «Այո», ըսաւ: «Ուրեմն կրնա՞մ քու տիրոջմէդ խնդրել որ զիս ընդունի քու տեղդ»: «Այո», ըսաւ: Ուստի ներս գացի խօսեցայ անոր հետ գործի մասին եւ ընդունուեցայ հինգ մէջիտիէ ամսավճարով:

Միւս օրը առաւօտ կանուխ եկայ եւ սկսայ ուղղակի մաքրագործութեան: Յաճախորդները սկսան գալ: Ես հետաքրքրութեամբ կը դիտէի ու կը լսէի հասկնալու համար, թէ ապրանքները ի՞նչ գիներով կը ծախուէին: Անոնք

մեծամասամբ կանանց վերաբերեալ իրեր էին: Շատ չանցած գործատիրոջս սերն ու վստահութիւնը այնքան շահեցայ, որ ան ժամերով խանութէն կը բացակայէր ու ես կկատարէի առեւտուրը: Որպեսի ան ամսավճարս ալ չուշացնէ, դեռ ամիսը չվերջացած կը հիշեցնէի դրամի ունեցած կարիքս, որբեւայրի քրոջս պետքէրը անոր յայտնելով, ան առանց դժուարանալու, կանխաւ կը կատարէր վճարումս որպէսզի իր գործին մէջ մնամ:

Այս նոր գործս խոհանոցի գործէն շատ աւելի դիւրին եւ մաքուր գործ էր. բայց յաճախորդ չեղած ժամանակ շատ ձանձրանալի կը թուէր, որովհետեւ անգործութիւնը չէի սիրեր:

Ազամ մը փոքրիկ վէրք մը ունեցայ որքիս վրայ եւ սկսւ զիս նեղել: Երբ տիրոջս յայտնեցի, ինձի ըսաւ որ երթամ եւ շաբաթ մը հանգիստ ընեմ: Ես ուրախութեամբ դուրս ելայ խանութէն, բայց փոխանակ տուն երթալու գացի գործ փնտրելու այն հիւրանոցը, որուն տէրոջը առջեւ զիս գոված էր իմ նախկին գործատէրս:

Ան զիս տեսնելուն պես ճանչցաւ, ինծի առաջարկեց խոհարարութեան պաշտօնը ստանձնել ու խոստացաւ ամիսը 12 մէճիտիէ վճարել, ապագային աւելցնելու պայմանով: Անշուշտ ես ուրախութեամբ ընդունեցի անոր առաջարկը եւ շաբաթ մը գործեցի հոն օրական 10-12 տեսակ կերակուրներ եփելով: Բայց մէկ կողմէն վէրքս սաստիկ ցաւ կպատճառեր ինծի, միւս կողմէն՝ գործս շատ ծանր կը ճնշէր վրաս, որովտեւեւ օգնական ալ չունէի եւ կատարած գործս իմ ուժէս եւ տարիքէս վեր էր. 12 տարեկան տղայ մըն էի:

Ուստի շաբաթ մը ետք հիւրանոցի տիրոջ յայտնեցի, որ առանց օգնականի պիտի չկարենամ շարունակել այդ գործը ու խնդրեցի իրմէ որ հաշիւս փակէր: Այդ ըրի, որպեսզի նախկին գործս ալ կորսնցնեմ:

Լաւ բախտէս շաբթուան վերջը վէրքս բուժուեցաւ: Ուստի Երկուշաբթի առաւօտ նախկին տիրոջս ներկայանալով բարեւեցի իրեն եւ սկսայ գործիս: Ան բնաւ չգիտցաւ որ անցնող շաբթուան ընթացքին երեք մէճիթիէ դրամ շահած էի...:

Այսպէս ժամանակ մըն ալ աշխատելով անոր մոտ, առեւտուրի գործին եւ գաղտնիքներուն լաւ մը տիրացայ:

Օր մը, հետաքրքրութենէ մղուած, մեծ վաճառատուն մը մտայ եւ հոն առաջին անգամ ըլլալով, երախայի կառք մը տեսայ եւրոպայէն բերուած: Մտքիս մէջ խորհուրդ մը

ծագեցաւ, թէ ես կրնա՞մ ատով մանրավաճառութեան (չէրչի) գործը ընել: Ուրիշներ ձիերու եւ աւանակներու վրայ կը կատարէին այդ գործը եւ մասնաւորաբար կ'երթային թրքական թաղերու մէջ, որոնց կիները հարեմէն դուրս չէին ելլել ու մանրավաճառներէն կը գնէին իրենց պէտք եղած իրերը:

Ձիուն եւ աւանակին համար ախոռի պէտք կար, նաեւ զանոնք կերակրելը եւ պահելը մեծ գործ էր եւ նիւթականի կը կարօտէր. բայց երախայի այդ կառքը կարելի էր դիւրութեամբ հրել ու քշել ու պահելն ալ դիւրին էր: Ուստի որոշեցի կառքը գնել: Գացի եւ գինը հարցուցի: «12 մէճիտիէ կարժէ», ըսաւ վաճառականը: Բաւական սուղ թուեցաւ ինծի, բայց ան չզիջեցաւ պակաս գինով տալ, ուրիշ տեղ ալ նմանը չկար, ուստի ստիպուեցայ զայն գնել:

Անմիջապէս գացի եւ հաշիւս փակեցի գործատիրոջս հետ, կառքս զարդարեցի գոյնզգոյն թուղթերով, ու մեծ վաճառատուներէն կանանց յատուկ ապրանքներ գնելով ճամբայ ելայ դէպի թրքական թաղերը եւ բարձր ձայնով սկսայ կանչել «Օյալար... թանթէլարար...» (ժանեակներ, ժապաւեններ եւ այլն): Թուրք կիներ պատուհաններէն նայելով, ու նկատելով որ չէրչին փոքրիկ տղայ մըն է, աւելի համարձակութեամբ սկսան առեւտուր ընել: Շատ չանցած գործս այնքան յաջող սկսաւ ընթանալ, որ ակնկալածէս շատ աւելի դրամ սկսայ շահիլ: Օր կ'ըլլար, որ շահս մէկ մէճիտիէի կը հասնէր:

Օր մը իրիկուան մօտ երբ շուկայէն կ'անցնէի, նկատեցի որ նոր խանութ մը բացած էր չաքարեղէնի եւ այլ քաղցրեղեններու: Այդ չաքարեղենները Եւրոպայէն բերուած էին եւ շատ տարբեր էին մեր քաղաքի չաքարեղէններէն: Խանութին տէրը զանոնք այդ օրը ստացեր էր եւ անոնց փոքրիկ տուփերը փողոցէն խանութ կը փոխադրէր եւ ածապարանքի մէջ էր քանզի մութը կոխելու վրայ էր:

Տեսնելով որ ան օգնութեան պէտք ունի, առանց հարցնելու մօտեցայ ու սկսայ օգնել իրեն: Որոշ էր որ ան շատ գոհ էր բայց մինչեւ գործին աւարտիլը ձայն չհանեց: Երբ գործը վերջացուցինք, ըսի անոր թէ ես երեխայի կառք մը ունիմ եւ եթէ ինծի ապառիկ չաքարեղէն տայ կրնամ ծախել ու ետքը վճարել իրեն:

Մարդը առանց այլեւայլի, կատարեալ վստահութեամբ

յօժարեցաւ տալ ու ես դարձայ չաքարենէն վաճառող ու սկսայ աւելիով դրամ շահել:

ՄԵՐՍԻՆ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Շատ չանցած Հայերուն մէջ լուր տարածուեցաւ թէ Թուրք կառավարութիւնը դարձեալ կոտորածի ծրագիր մը ունի, որուն տեղեակ ըլլալով անգլիական եւ ֆրանսական մարտանաւերը Մերսինի նաւահանգիստը ղրկուած են Հայ ժողովրդին պաշտպանութեան համար: Այս պատճառաւ հայերէն շատեր իրենց ընտանիքներով Մերսին կը տեղափոխուէին:

Ազնիւ քոյրս խորհուրդ տուաւ ինծի, որ անձիս ապահովութեան համար ես ալ Մերսին երթամ: Հնազանդելով ճամբայ ելայ: Երբ Մերսին հասայ, շոգեկառքէն դուրս ելայ ու նկատեցի որ բազմաթիւ հայ ընտանիքներ իրենց իրեղէններուն քով կանգնած, չփոթահար վիճակ ունէին. որովհետեւ բոլոր հյուրանոցները լեցուած էին նորեկներով ու քաղաքին մեջ բնակարաններ գտնել շատ դժուր էր: Ես ալ ատոնցմէ մէկն էի ու կ'երթեւեկէի կայարանին մէջ մտածելով, թէ ո՞ւր երթամ այդ անծանօթ քաղաքին մէջ: Այդ պահուն Հայ երիտասարդի մը հանդիպեցայ, որ զիս տեսնելով բարեւեց եւ հարցուց թէ ո՞ւրկէ կուգայի եւ ո՞ր տեղացի եմ: Երբ գիտցաւ որ հայրս Հաճընցի Մարգար Խօճան էր, անմիջապէս զիս իր բնակարանը տարաւ ծանր սնտուկս իր ուսին վրայ կրելով: Երբ իր բնակարանը հասանք խօսակցութեան ընթացքին հասկցայ որ ինքն ալ Հաճընցի էր եւ մեծ յարգանք կը տածէր հօրս հանդէպ: Ինք առանձին երիտասարդն մըն էր եւ հարուստ մարդու մը կը ծառայեր, որ իրեն սենեակ մըն ալ յատկացուցած էր: Երկար ատեն խօսակցելէ եւ ընթրելէ ետք անկողին մտանք:

Առտու կանուխ արթննալով, մտածեցի, թէ ինչո՞ւ այդ երիտասարդին վրայ բեռ ըլլամ (թէպէտեւ ան ըսած էր որ իրեն մօտ կրնամ ապրիլ որքան որ կ'ուզեմ) ու որոշեցի կամացուկ մը ելլել, քաղաք երթալ ու գործ փնտրել:

Հարցուփործով մեծ հիւրանոց մը գտայ ու ներս մտայ գործ մը ձեռք ձգելու ակնկալութեամբ: Առաջին դէմս ելլող անձը Երէպխանցի Ադամն էր, մանկութեան ընկերս: Հանդիպումը երկուքիս համար ալ անակնկալ էր: Անմիջապես սկսանք անցեալէն ու ներկայէն խօսիլ ու երբ ան գիտցավ որ նոր

քաղաք հասած էի ու գործ կը փնտռէի, ու խոհարարութեան գործը գիտէի, զիս տարաւ հարուստ Յոյն տիկնոջ մը մօտ, որ խոհարարի մը պէտք ունէր: Ան զիս անմիջապէս ընդունեց ու հրամայեց որ ճաշի համար ապուր, ձաւարով բիլաւ եւ սարմա եփեմ: Շուտով գործի անցայ ու սկսայ կերակուրները պատրաստել: Ան հաճախ խոհանոց կուգար տեսնելու համար թէ ինչպէ՞ս կ'աշխատիմ ու մէկէ աւելի անտեղի դիտողութիւններ ընելով զիս կը չփոթեցնէր: Անոր այդ վարմունքէն հասկցայ որ շատ ջղային կին մըն էր ու քիչ չանցած ես ալ ջղային պիտի դառնայի ու նոյն ատեն ազատութիւնս ալ վրայ տայի: Ճաշէն յետոյ առանց ժամանակ կորցնելու գոգնոցս հանեցի ու իրեն ոչինչ յայտնելով սկսայ երկրորդ յարկէն վար իջնել: Ան՝ այս նկատելով ետեւէս հասաւ ու աստիճաններուն մօտենալով հարցուց թէ ո՞ւր կ'երթամ: Ըսի .«Ալ չեմ գար» ու դուրս ելլելով գացի ուրիշ հիւրանոց մը գտայ, որուն տէրերը դարձեալ Յոյներ էին, ու անմիջապես գործի ընդունեցայ որպէս սրճարանի սպասարկողի օգնական: Անմիջապէս գացի բարեկամիս տունը, իրերս հիւրանոց տեղափոխելու համար: Ան զարմանքով հարցուց, թէ ամբողջ օրը ո՞ւր գացած էի առանց նախաճաշ մը ընելու: Պատասխանեցի թէ չուզեցի իր վրայ բեռ ըլլալ, աւոր համար գործ գտայ ու եկայ իրերս տեղափոխելու ան թախանձեց որ մնամ իր քով եւ թէ բնաւ բեռ չէի իր վրան եւ ուրախութիւնով պիտի հոգար զիս: Ես շնորհակալութիւն յայտնեցի իր բարի կամեցողութեան համար եւ իր օգնութեամբը տեղափոխուեցայ աշխատելիք հիւրանոցս:

Այսպէս զարմանալիօրէն կը յաջողէի գործ գտնել ու երբեք պարապ չէի մնացած: Մերսին տեղափոխուող Հայերեն շատեր ո'չ միայն գործ այլ բնակարան իսկ գտնելու դժուարութիւն ունեցած էին: Բայց ես առաջնակարգ հիւրանոցի մը մէջ, թէ' սենեակ մը ունէի եւ թէ' համադամ կերակուրներ կ'ուտէի եւ լաւ ամսավճար կ'ստանայի: Մեր հիւրանոցին տէրերէն մէկը այն ժամանակ հիւրանոցի գլխաւոր խոհարարն էր եւ զիս շատ կը սիրէր: Հակառակ անոր որ չափահաս անձ մըն էր, փոքրիկ տղու մը պէս իր սիրտը կը բանար ինծի ու կը գանգատէր միւս ընկերոջ մասին: Ան միշտ ամենալաւ կերակուրներէն կուտար ինծի: Միւս գործատէրն ալ զիս կը սիրէր ու քաղցրութեամբ կը վարուէր հետս: Ես անշուշտ անոր չէի յայտներ խոհարար բարեկամիս գանգատները:

Այսպէս քանի մը ամիսներ անցան։ Կոտորածի վտանգը հեռացած էր ու Հայ փախստականներ ետ դարձան Ատանա։ Այդ կարճ ժամանակամիջոցին Յունարէն լեզուին բաւական ծանօթացած էի, մանավանդ հայհոյանքներուն։ Օր մը հիւրանոցի տեսուչը, որ Յոյն երիտասարդ մըն էր, զիս խօսքով մը վշտացուց. ես ալ յունարէնով հայհոյեցի իրեն, առանց գիտնալու որ այդ հայհոյանքը ծանր տեսակէն էր։ Ան սաստիկ զայրացաւ ու ինքն ալ իր կարգին հայհոյելով եկաւ օձիքես բռնեց ու այնպիսի ուժով մը հրեց որ բաճկոնս պատռեցաւ։ Ես արդէն քոյրերս կարօտած էի, ու երբ այս անախորժ դէպքը պատահեցաւ, անմիջապէս գացի գործատիրոջս քով ու խնդրեցի որ հաշիւս տեսներ։ Թէեւ ան ջանաց համոզել զիս որ գործս չձգեմ ու նոյնիսկ խոստացաւ տեսուչը յանդիմանել ու պատուիրել որ ինծի չկպչի, ես հաստատ որոշմանս մէջ դուրս եկայ գործէն ու վերադարձայ Ատանա։ Յետոյ միայն հասկցայ, որ այդ բոլոր պատահածներուն մէջ Տէրոջը մատը կար։

ԱՏԱՆԱՅԻ ՄԷՋ

Ատանա վերադառնալէս ետք անմիջապէս գործ մը գտնելու մասին մտածեցի բայց առաջին անգամ ըլլալով դժուարութեան հանդիպեցայ այն պատճառաւ որ Պալքանեան Պատերազմը սկսած էր ու ամէն տեղ անգործութիւն կը տիրէր։ Ուստի ստիպուեցայ երթալ ու գործ խնդրել այն հիւրանոցի մէջ ուրկէ հեռացած էի խոհարարին գէշ վարմունքին պատճառաւ։ Երբ խնդրանքս յայտնեցի սենեկապետին, որ ինծի շատ ծանօթ էր, ըսաւ թէ ինք շուտով պիտի թողուր իր գործը եւ ճաշարան մը պիտի բանար, հետեւաբար խորհուրդ տուաւ ինծի որ քիչ մը սպասեմ ու ինք գործը ձգելէն ետք իր տեղը գրաւեմ։ Այդ լուրը զիս շատ ուրախացուց, որովհետեւ այդ գործը մաքուր, թեթեւ եւ աւելի շահաբեր գործ մըն էր՝ քան խոհարարութեան գործը։

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ԳԻՒՏ ՄԸ

Ինչպէս որ Սաւուղ կորսուած աւանակները փնտռելու ատեն թագաւորութիւնը գտաւ, այնպես ալ ես գործ փնտրելու ատեն հոգիիս փրկութիւնը գտայ։

Երբ երկու տարի առաջ Տարսոնէն Ատանա եկայ, Կիրակնօրէայ եւ չաբաթամիջի աղօթաժողովներուն կը Հաճախէի եւ կ՚աղոթէի: Բայց Եկեղեցին գաղճ վիճակ մը ունէր: Հովիւն ալ ինձմով չհետաքրքրուեցաւ, հետեւաբար ես ալ հետզհետէ պաղեցայ ժողովներէն, ու երբ հիւրանոցի գործին մտայ, բոլորովին դադրեցուցի ժողովներուն յաճախելս, որովհետեւ թէ՛ առօրեայ եւ թէ՛ Կիրակի օրեր մինչեւ ուշ գիշեր կ՚աշխատէի: Նաեւ միջավայրիս մէջ չար ընկերներու ալ հանդիպեցայ որոնք բարի վարմունքն իսկ կ՚ապականեն: Այդպէսով ծխելու մոլին դարձայ, ոգելից ըմպելիքն ալ ձրիաբար կրնայի գործածել, թատրոն երթալն ալ ձրի էր քանի որ իմ տիրոջս կը պատկանէր, ուրիշ հաճոյքի վայրեր ալ բացուեցան իմ առջեւս, այնպէս, որ չատ չանցած կրօնական եւ հոգեւոր ամէն ազդեցութիւն չքացաւ իմ վրայէս ու ես դարձայ ճիշդ անառակ որդի մը:

Պօղոս անունով սրտակից ընկեր մը ունէի որ կոտորածին ճամանակ ինծի հանդիպող երիտասարդին եղբայրն էր, որուն մայրը զիս չատ կը յարգէր հօրս սիրոյն համար, որովհետեւ անոր եկեղեցոյ անդամներէն եղած էր: Ան ունէր նաեւ Պետրոս անունով տղայ մը ու Սրանուշ անունով աղջիկ մը: Անոնք չատ աղքատ վիճակ մը ունէին որովհետեւ տան միակ աշխատողը որբեւայրի մայրն էր: Պօղոսը կօշկակարութիւն կը սորվէր ջնջին ամսավճարով մը: Մինչեւ հիւրանոցը գործի մտնելս, ես գրեթէ ամէն իրիկուն անոնց տունը կ՚երթայի Պօղոսին հետ խօսակցելու համար իրենց տանիքին վրայ: Մինչեւ ուշ գիշեր կը խօսակցէինք աշխարհային բաներու մասին եւ միասնաբար գաղտնօրէն կծխէինք: Յետոյ ան զիս ճամբայ կը դնէր դէպի մեր տունը, բայց երբ հոն հասնէինք չէինք կրնար իրարմէ բաժնուիլ եւ ես ետ կուգայի իրեն հետ եւ իրենց տունը կպառկէի տախտակամածին վրայ: Այս բարեկամութիւնը երկուքիս համար ալ վնասակար եղաւ բարոյական անկիւնէն, քանզի զիրար կը վարակէինք մեղսալից խօսակցութիւններով եւ ծխելով: Բացի անկէ ծանօթացայ ուրիշ երիտասարդներու հետ, որոնք աւելի աղտոտ կեանք ունէին, ու ես ալ անոնց խումբին խառնուած սկսայ ապականած կեանք մը վարել, քարտ խաղալով, հաճոյքի վայրեր յաճախելով եւ սուտ խօսելով: Սակայն հոգիս երբեք հագեցում չէր գտներ:

Թատրոն կ՚երթայի խաղցող աղջիկները դիտելու, թրքերէն աշխարհային երգեր եւ նուագ լսելու եւ այդ միջոցին չատ

հաճոյք կ՚ստանար այդ բոլորէն: Բայց երբ վարագոյրը կ՚իջնէր ու հաճոյքի աշխարհը կը չէզոքանար, կարծես պաղ ջուր կը թափուէր վրաս, եւ ես յուսախաբ տուն կ՚երթայի ավազակներէ կողոպտուած մարդու մը նման ու ինքնիրենս հարց կուտայի թէ ի՞նչ ստացար այդ բոլորէն: Առաւել՝ ժամանակդ տուիր, քունդ զոհեցիր, ուժդ ալ կորսնցուցիր եւ ահա ձեռնունայն տուն դարձած՝ անպէտ անձ մըն ես: Այսպիսի խորհուրդներ երբեմն այնքան կը ճնշէրին վրաս որ մինչեւ իսկ դառնապէս լացած եմ թեթեւանալու համար:

Բայց յաջորդ օր նոյն բաները դարձեալ կը կրկնէի որովհետեւ հոգիս ծարաւի էր ուրախութեան եւ հաճոյասիրութեան: Ճշմարիտ աղբիւրին ճամբան չգիտնալուս, ատոր յագեցումը տակաւին մարմնաւոր հաճոյքներու մէջ կը փնտռէի:

Կիրակի օր մը քոյս տամ մէջ Աստուածաշունչը տեսնելով, առի ու տեղէ մը կարդացի եւ մանկութեանս օրերը ու ծնողքս յիշելով սաստիկ յուզուեցայ: Պահ մը ինքզինքս ինքնաքննութեան ենթարկեցի եւ տեսայ թէ որքա՜ն հեռացած եմ Աստուծմէ ու կրօնական ազդեցութենէ: Որով դառնապէս լացի ու գիս բոլորովին անարժան սեպեցի Աստուածապաշտ ծնողքի մը զաւակ կոչուելու: Բայց յաջորդ օր երբ գործի սկսայ, մեղսալից միջավայրիս մէջ մէկ օր առաջուան զգացումներս դաձեալ ցնդեցան:

Ուշ գիշեր մը երբ յոգնած հիւրանոցէն յեկայ ու ընկողմանեցայ անկողինիս մէջ, ինծի սա խորհուրդը եկաւ թէ ինչո՞ւ ես այդպիսի դժբախտ տղայ մըն եմ: Ուրիշ տղաներ իրենց ծնողքն ունին որոնք իրենց ամէն պիտոյքը կը հոգան եւ հանգիստ կեանք մը կը վարեն, իսկ ես փոքր տարիքէս չարաչար կ՚աշխատիմ ու կը յոգնիմ:

Յետոյ ես ինծի հարց տուի թէ ի՞նչ բանը գիս կրնար երջանիկ պահել այս աշխարհին մէջ: Այդեոք հարստութի՞ւնը...:

«Բայց ի՞նչ կ՚ընէի եթէ հարուստ ըլլայի», հարցուցի ես ինծի:

Նախ այսպիսի ծանր աշխատանքով ուրիշին չէի ծառայեր, յետոյ գեղեցիկ տուն մը կ՚ունենայի, հանգստաւէտ ու գեղեցիկ կահ կարասիով: Յետո՞յ...

Գեղեցիկ ու նոր հագուստներ կը հագնէի եւ Արաբական ձի մը կ՚ունենայի պտոյտի երթալու համար ընկերներուս հետ:

Յետո՞յ, փառաւոր խնճոյքներ կը սարքէի նուագախումբով

եւ խմիչքով, եւ երբ երիտասարդութեան շրջանեն հասնէի, կ՚ամուսնանայի ուրիշներուն պէս:

Յետո՞յ, զաւակներ կ՚ունենայի ու անոնց բարձր ուսում կուտայի, որպէսզի անոնք ալ երջանիկ ըլլան:

Յետո՞յ, կամաց-կամաց կը ծերանայի:

Յետո՞յ, յետոյ ուրիշներուն պէս ես ալ կմեռնէի:

Յետո՞յ, եթէ այս մեղաւոր վիճակիս մէջ մեռնէի, դժոխք կ՚երթայի:

Երբ այդ կէտին յասայ, բոլորովին յուսախաբ եղայ, հարստութենէն եկայ այն եզրակացութեան որ հարստութիւնը չէր կրնար զիս երջանկացնել:

«Հապա ի՞նչ բանը կրնայ զիս երջանիկ ընել», հարցուցի դարձեալ ես ինծի:

Գուցէ, յայտնի գրող մը, կամ հռչակաւոր բանաստեղծ մը եւ կամ թէ աշխարհահռչակ երգիչ մը ըլլալը, վայելելու համար յարգանք, փառք եւ պատիւ ուրիշներէն:

Մտածեցի նաեւ թագաւորութեան մասին: Այս խորհուրդը այնքան հրապուրեց զիս, որ պահ մը մոռցայ ներկայ խղճուկ վիճակս, ու ինքզինքս երեւակայեցի Հայոց թագաւորը, բազմած գահիս վրայ, շրջապատված նախարարներով, ու գտայ երջանկութեան գաղտնիքը:

Բայց յանկարծ սթափած իմ խոկումներէս, դարձեալ «յետոյ»ները ցցուեցան աչքիս առաջ, մատնանշելով ինծի այս ունայն ու կարճ կեանքի վախճանը ու անոր յաջորդող յավիտենական տանջանքը: Ու այն համոզման եկայ որ այս աշխարհի մէջ չկայ բան մը որ կարենայ իմ հոգիս ծարաւը յագեցնելով զիս երջանիկ ընէ, որովհետեւ հոս ամեն բան վաղանցուկ է եւ ունայն: Իսկ իմ հոգիս կ՚որոնէ յավիտենական երջանկութիւն ու անանցանելի կեանք:

«Բայց ո՞ւ կրնամ գտնել զանոնք», հարցուցի ես ինծի: Սակայն այն ժամանակ երբեք միտքս չեկաւ Յիսուսի այն թանկագին խօսքերը՝ «Ես եկայ որ կեանք ունենան, եւ ա՛լ աւելի ունենան...»: «Եկէք Ինծի բոլոր յոգնած ու բեռնաւորուածներ, եւ Ես ձեզ պիտի հանգչեցնեմ» (Յովհ. 10:10, Մաթ. 11:28):

Այսպէս, այդ գիշեր հարցիս պատասխան մը չստանալով, ես զիս աւելի դժբախտ զգացի եւ յուսահատ վիճակով քնացայ:

Բայց այդ խորհուրդները ապարդիւն չանցան, որովհետեւ

անոնք ինծի մատնանշեցին ու ցոյց տուին աշխարհի ունայնութիւնը ու բոլոր անոր տուած հաճոյքներուն ժամանակաւոր ըլլալը: Հետզհետէ սկսայ պաղիլ աշխարհային հաճոյքներէ եւ խիղճս սկսաւ զիս անհանգիստ ընել ու յաճախ սխալիս անդրադառնալով՝ ինքզինքս կը յանդիմանէի նման վարմունքիս համար: Ահա այդ պատճառաւ մէջս փափաք յառաջ եկաւ չարութենէն հեռանալու ու հօրս պէս քրիստոնէական մաքուր կեանք մը ապրելու:

Բայց երբ սկսայ մեղքին դիմադրել զգացի որ ան ինծմէ շատ աւելի զօրաւոր է ու ես անկարող եմ յաղթահարելու: Ինչպես որ ջուրի հոսանքին դէմ լողացողը շուտով կը յոգնի ու տեղի կուտայ անոր զօրութեան, ես ալ ակամայ սկսայ տեղի տալ մարմնաւոր ցանկութիւններուն եւ գէշ ունակութիւններուս, խեղդուելու վտանգին ենթարկուող լողորդի մը պէս: Նաեւ ամօթի զգացումը աւելի զօրացաւ մէջս. այդ պատաճառու կը ջանայի խոյս տալ անձեր, որոնք հայրս կը ճանչնային: Քանզի հագուստս անգամ զիս կմատնէր, որովհետեւ ճիշտ աշխարհիկ հպարտ երիտասարդներուն պէս կը հագուէի : անգամ մը նոյնիսկ Եգիպտոս ուզեցի փախչիլ, որ ոչ ոք զիս ճանչնայ: Նաեւ խորհուրդ մը անցաւ մտքէս, որ եթէ գիտնական մը հանդիպէր ինծի ու սորվեցնէր, թէ ինչպէ՞ս կրնայի ազատիլ մեղքի ճիրաններէն, ես անոր տասը տարի պիտի ուզէի ձրիաբար ծառայել:

Զարմանալի չէ՞... ինծի պես պատանի մը քարոզիչի զաւակ, որ, մանուկ հասակէն լսած էր Աստուծոյ խօսքը եւ լաւ ծանօթ՝ Ս.Գրոց պատմութեանց, մանաւանդ Նոր Կտակարանի, որ նաեւ երեք տարի առաջ արթնութիւն մըն ալ ունեցեր էի եւ նոյնիսկ ջանացած ուրիշները համոզել որ ժողովներուն ներկայ ըլլան, որպեսզի Աւետարանը լսեն ու ապաշխարեն, այժմ սոսկալի տկար արարած կ՚զգայի ինքզինքս եւ չէի կրնար ազատուիլ մեղքի եւ փորձութեան ճիրաններէն:

Այսպէս, մեղքը կրնայ կուրցնել մարդուն միտքը եւ բոլորովին օտարացնել զայն Աստուծմէ եւ մոռցնել մանկութենէն լսած ճշմարտութիւնները:

Բայց փառք ըլլայ Փրկիչ Աստուծոյս, որ Ան գիտէ իրենները եւ Ինքն ալ կը փնտռէ զինք փնտռողները:

ԻՄ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆՍ

1913, Փետրուար ամսուն մէջ օր մը, շուկայի գլխաւոր փողոցէն կ՚անցնէի, երբ երիտասարդ մը ինծի հանդիպելով, զիս հրաւիրեց արթնութեան ժողովին: Երբ գիտցայ որ աւետարանիչը Եղբայր Խարալամպոսն էր, որուն քարոզներէն շատ ազդուած էի Տարսոնի մէջ ընդունեցի հրաւէրը:

Քիչ մը առաջ երթալով, հանդիպեցայ նաեւ ծանօթ Կաթոլիկ երիտասարդի մը ու ըսի անոր. «Յովսէ՛փ, յայտնի աւետարանիչ մը եկած է հոս ու փրկութիւն կը քարոզէ. մենք մեղաւորներ ենք ու պէտք ունինք փրկութեան, ուստի եկուր, այս իրիկուն երթանք զայն լսելու»:

Ան ըսաւ. «Ես կեանքիս մէջ երկու անգամ եկեղեցի գացած եմ, առաջինը՝ երբ պսակուեցայ, իսկ երկրորդ անգամ՝ այսօր առաւօտ, ու մտածեցի ապաշխարութեան մասին (անշուշտ քահանայի առջեւ խոստովանելն էր միտքը), բայց յետոյ որոշեցի այդ ընել Զատկին»:

«Բայց մինչեւ Զատիկ երեք ամիս կայ, եթէ մինչեւ այդ մեռնիս ի՞նչ պիտի ընես», ըսի ես: «Ուղիղ կ՚ըսես», ըսաւ ան լրջօրէն: «Ուստի, եկո՛ւր այսօր երթանք այդ ժողովին ու ապաշխարենք», ըսի անոր:

Ան համաձայնեցաւ: Եւ ես իրիկունը գացի անոնց տունը եւ միասին գացինք ժողովատեղին, որ պանդոկի մը երկրորդ յարկին վրայ էր:

Յովսեփ գնաց, նստաւ սրահին մէջ, իսկ ես, Եղբայր Խարալամպոսին աչքերէն խոյս տալու համար, բացի եւ մութ անկիւն մը ընտրեցի:

Ան իրեն յատուկ տաղանդով եւ Ս.Հոգիին զօրութեամբ կը քարոզէր փրկութեան Աւետարանը, բայց անոր քարոզներէն ես բան չէի հասկնար, ու կը զարմանայի թէ միտքս ո՞րքան բթացեր էր Աստուծոյ խօսքի նկատմամբ:

Ժողովը վորջանալէն ետք, որպէսզի Եղբայր Խարալամպոսը զիս չտեսնէ, ուզեցի անմիջապէս հեռանալ սրահէն, բայց չէի գիտեր, որ երիտասարդ մը եկած ու քովս նստած էր զիս որսալու համար: Ելլելուս պէս, ան ալ եկաւ ու անունս տալով զիս բարեւեց ու հարցուց. «Ի՞նչպէս ես»: «Աղէկ եմ», ըսի եւ ուզեցի շուտով հեռանալ այդ տեղէն: «Ո՛չ, աղեկ չէս, ես քեզ ալ գիտեմ, ու հայրդ ալ գիտեմ. ան Տէրոջը համար իր կեանքը զոհեց, բայց դուն մեղսալից կեանք մը կ՚ապրիս», ըսաւ:

Ես չանթահարուեցայ եւ ամօթէս գլուխս վար ծռեցի ու չկրցայ պատասխան տալ: Այդ խղճալի վիճակս տեսնելով ան առաջարկեց որ ապաշխարեմ: Ու երբ հաւանութիւն յայտնեցի, խնդրեց որ ուրիշ սենեակ մը երթանք եւ աղօթէնք:

Սրահէն անցնելու ժամանակ, ինծի ծանօթ ուրիշ պատանի մը տեսայ, որուն որբեւայրի մայրն ալ հաւատացեալ մըն էր, բայց ինք ինծի պէս անառակ տղայ մըն էր: Անոր առաջարկեցի որ մեզի հետ գար ու միասին ապաշխարէինք: Ան չմերժեց: Ու մենք ծունկի գալով աղօթեցինք: Երբ դուրս ելանք ժողովարահէն, Յարութիւնին ըսի որ երթանք եւ մօրը պատմենք եղածը ու զայն ուրախացնենք:

Տուն փութացինք ու զայն քունեն արթնցնելով յայտնեցինք իրեն իր որդւոյն ապաշխարութեան աւետիսը, վոր մեծապէս ուրախացուց զայն:

Տունեն դուրս գալու ատեն Յարութիւնին ըսի, որ հաջորդ առաւօտ երթանք քաղաքէն դուրս տեղ մը ու հոն Աւետարանէն կարդանք ու աղօթենք, որպէսզի չմեղանչենք: Ու երբ միւս օրը չուկայէն կ’անցնէինք, Յարութիւնը սկսաւ աշխարհային երգ մը երգել: Զարմանքով անոր ըսի, թէ ինճո՞ւ այդպէս կ’ընէ, թէ՞ որ կ’ընէանք Ս.Գիրք կարդալու եւ աղօթելու: Ան յուսահատօրէն ըսաւ, թէ մենք չէնք կրնար այդ նեղ ճամբայէն քալել ու շարունակեց իր երգը: Ես ալ յուսահատելով իրեն հետեւեցայ ու հաւատացի անոր խօսքին, ու եկանք տեղ մը ուր մի քանի ժամ զուարճացանք ծխելով եւ աշխարհային խօսակցութիւններով: Երբ տուն կդառնայինք, երկու եղբայրներու հանդիպեցանք, որոնցմէ մէկը հարցուց թէ ուրկէ՞ կուգայինք: «Աղօթելէ», պատասխանեցի ես: Մյուս եղբայրը ցեյց տալով ծխամորճս հարցուց. «Հապա այս ի՞նչ է»: «Երեկուընէ մնացեր է գրպանիս մէջ», ըսի անոր: Միւս եղբայրը ըսաւ անոր՝ «Ան ա՛լ չի ծխեր», ու կրնաք երեւակայել, թէ սուտ խօսելուս համար ո՛րքան տառապեցայ, ամչցայ ու խղճի խայթ ունեցայ:

Այդ երեկոյ դարձյալ ժողովի գացի: Իմ ապաշխարութիւնս անկեղծ էր ու ես սրտանց աղօթած էի Աստուծոյ՝ մեղքերուս թողութեանը համար ու խոստացած էի որ ալ պիտի չմեղանչեմ: Չէի հասկցած, որ Տէրը ո՛չ միայն մեղքերը կը ներէ, այլ նաեւ սիրտը կը մաքրէ մեղքի իշխանութենէն, որ մեղքին սէ՛րն է: Ահա այդ պատճառաւ մեղքին սէրը գիս դարձեալ գետին տապալեց:

Երկրորդ գիշերը, քարոզէն ազդուելով դարձեալ ապաշխարեցի, բայց նոյն ըմբռնումով: Հետեւաբար միւս օրը դարձեալ մեղանչեցի: Մանաւանդ ծխելը զիս կը յախտահարէր: Ծխախոտը ոտքիս տակ ճզմելով երդում կ'ընէի որ ալ պիտի չծխեմ, բայց հետեւեալ օրը դարձեալ կը գնէի զայն ու կը ծխէի:

Այսպէս, նոյն սխալ ըմբռնումով եւ հասկացողութեամբ, 15 օրուան ընթացքին ամէն իրիկուն ապաշխարեցի, բայց չկրցայ մեղքերուս յաղթել: Ուստի մտածելով որ Աստուած զիս չի սիրեր, ու աղօթքներս չի լսեր, բոլորովին յուսահատեցայ, որովհետեւ ես կը տեսնէի, թե ինծմէ շատ աւելի մեծ մեղաւորներ կը փրկուէին ու մեծ ուրախութեամբ կը վկայէին: Բայց ես չէի կրնար:

Շաբաթ օր մըն էր, ա'լ որոշեցի որ ո'չ ժողովի պիտի երթամ, ո'չ ալ պիտի աղօթեմ: Աւելի լաւ էր անկեղծ մեղաւոր մը ըլլալ, քան կեղծաւոր Քրիստոնեայ մը:

Այսպէս, շատեր կ'ապաշխարեն անկեղծութեամբ ու կ'որոշեն չմեղանչել, բայց չեն կրնար, որովհետեւ չեն հասկնար թէ փրկութիւնը միայն մեղքերու թողութիւն չէ, ու թէ, ո'չ մէկը կրնայ իր ոյժովը մեղքի ցանկութիւններուն յաղթել, ու երբ կը յաղթուին մեղքէն, ինծի պէս կը յուսահատին ու խոյս կուտան ժողովներէն ու հաւատացեալներէն, ու ալ ո'չ աղօթել կ'ուզեն եւ ո'չ ալ Ս.Գիրք կարդալ:

Միւս օրը դրացի նորադարձ երիտասարդ մը փողոցէն զիս կանչեց, որ միասին ժողովի երթանք: Ես լռեցի, որպէսզի անցնի երթայ: Բայց ան կրկին ու կրկին կանչեց: Ես ջղայնացայ ու բարկացայ սրտիս մէջէն, անոր յամառ պնդումին համար: Բայց ան շարունակեց կանչել...: Ամչցայ եւ դուրս գալով՝ անոր չկրցայ ըսել թէ չեմ ուզեր ժողովի գալ: Վերջապէս այն որոշումը տուի, որ այս անգա՛մ ալ երթամ, իսկ ուրիշ օրերուն ժողովի ժամանակը չեկած տունէն հեռանամ որ ա'լ զիս չկանչէ:

Ճամբան՝ կարծես ծանր լեռ մը կը ճնշէր հոգիիս վրայ: Ես զիս շատ դժբախտ, Աստուծոյ սէրէն զրկուած՝ ու կորսուած մեղաւոր մը կը զգայի:

Այդ առաւօտ քարոզը Յիսուսի խաչելութեան շուրջ էր, բայց ես անտարբեր էի, մտածելով որ անոր չարչարանքները ինծի համար չէին: Յանկարծ կարծես արթնցայ, երբ քարոզիչը ըսաւ. մօտաւորապէս հետեւյալ խօսքերը. «Մարդիկ կան որ անկեղծութեամբ կ'ուզեն փրկուիլ, բայց ճամբան չեն գիտեր:

Անոնք կ'աղօթեն. «Տէ՛ր, ներէ՛ մեղքերս ու ես ա՛լ պիտի չմեղանչեմ», այս անկարելի է: Եթէ մեղաւորը կրնայ յաղթել մեղքին, Յիսուս ինչո՞ւ մեռաւ խաչին վրայ: Պէտք է աղօթել, Տէ՛ր, ներէ՛ մեղքերս, ու մաքրէ իմ սիրտս, այն ճամանակ Տէրը նոր սիրտ կուտայ քեզի եւ Սուրբ Հոգիի զօրութեամբ ու Յիսուսի սիրով բռնկած կ'երթաս Անոր ետեւէն դիւրութեամբ, որովհետեւ կ'ատես այն սիրած մեղքերդ», եւ այլն:

Ո՜հ, այդ րոպէին հոգիիս աչքերը բացուեցան ու տեսայ իմ մեծ սխալս, թե փոխանակ Յիսուսին դիմելու որ զիս փրկէ մեղքի իծխանութենէն, ես կ'ուզէի ու կը ջանայի ինքզինքս փրկել:

Ուստի նոր յոյս եկաւ մէջս, ու անմիջապէս ծունկի գալով, նոտաւորապէս հետեւեալ խօսքերը աղօթեցի սրտիս մէջէն. «Տէր, եթէ այս մարդը ուղիղ կ'ըսէ որ Դուն կարող ես իմ սիրտս փոխել ու զիս մեղքի Սէրէն ազատել, խնդրեմ հիմա՛ ըրէ, ու ես ամբողջ կեանքս Քեզի կը նուիրեմ: Իսկ եթէ զիս չես սիրեր ու կ'ուզես կորսնցնել, հիմա՛ մեռցուր զիս որ դժոխք երթամ ալ չմեղանչեմ»:

Ո՜վ հրաշք, սրտիս մէջ մեծ փոփոխութիւն մը առաջ եկաւ: Նախ մեղքերուս ճնշող բեռը անյայտացաւ եւ խաղաղութիւնը սիրտս լեցուց: Երկրորդ՝ անպատմելի ուրախութիւն մը հեղեղեց հոգիս, ու այրեց եւ ոչնչացուց աշխարհային հաճոյքներն ու մարմնաւոր ցանկութիւնները:

Բայց քանի որ անցնող 15 օրերու ընթացքին միշտ ուրախութիւնս խանգարուած էր անկումներովս, կը մտածէի որ չըլլա՛յ թէ այս ուրախութիւնս ալ ժամանակաւոր ու խաբուսիկ ըլլայ: Ու յանկարծ սքանչելի տեսիլք մը տեսայ: Յիսուսն էր Ան, որ Իր մէջքէն վեր յայտնուեցաւ ինծի օդին մէջ, Իր երկու կողմերը ունենալով երկու հրեշտակները, ու ձայն մը լսեցի հոգւոյս մէջ որ կ'ըսէր. «Մի՛ վախնար, հիմա փրկուեցար, ես յաղթեցի աշխարհի»:

Երբ քարոզը վերջացաւ ու աղօթքի ժամանակ տրուեցաւ, նորադարձ հաւատացեալները սկսան եռանդով կարճ աղօթքներ ընել իրարու ետեւէ ու ժամանակ առ ժամանակ տուն մը կ'երգուէր հոգեւոր երգերէն: Կասկածս բոլորովին փարատելու համար, Տէրոջը ըսի, որ եթէ զիս իրապէս փրկած է, թող այս աղօթքէն ետքը այսինչ երգը երգեն: Ու երբ եղբայր մը իր աղօթքը վերջացուց, Տէրոջը առաջարկած երգս երգեցին:

Ուրախութեանս չափ չկար: Ուստի երբ երգը վերջացաւ,

անմիջապէս ոտքի վրայ ու ցնցումեամբ վկայեցի ու ըսի. «Ես հիմա փրկուեցայ եւ ինչպէս որ սատանային ծառայած եմ հաւատարմաբար, այնպէս ալ ասկէ ետք Յիսուսի պիտի ծառայեմ»:

Երբ դուրս ելայ, կարծես երկինքն ու երկիրը փոխուած էին ու ամէն բան ինծի նոր կ'երեւնար: Երբ ծխող Թուրքի մը քովէն կ'անցնէի ու ծխախոտի ծուխը քթիս հասաւ, զզուանք մը զգացի ու մինչեւ հիմա ալ զզուիմ անկէ: Ու ասիկա մեծ հրաշք էր ինծի պէս ծխողի մը:

Երբ փողոց ելայ, Հայ երիտասարդի մը հանդիպելով, կեցուցի զայն հետեւյալ խօսքերը ըսի. «Քեզի չատ ուրախալի լուր մը պիտի տամ»: Ան զարմանքով ըսաւ. «Ի՞նչ լուր»: Ըսի. «Յիսուս ճշմարտապէս փրկիչ է, ես քիչ առաջ աղօթեցի այդ չէնքին մէջ, ու Ան բոլորովին փոխեց իմ սիրտս եւ ուրախութեամբ լեցուց զիս: Եթէ ապաշխարես, քեզ ալ կը փրկէ»:

Մարդը, կարծեմ խորհեցաւ թէ ես խելագար մըն եմ, որովհետեւ վախով ինծի նայեցաւ եւ առանց խօսք մը ըսելու, չուտով հեռացաւ ինծմէ: Ես զարմանքով ըսի ինքնիրենս. «Խեղճ մարդը բան մը չհասկցաւ»:

Տուն գալով, երկու քոյրերուս ալ վկայեցի փրկութեանս մասին, բայց անոնք ալ կասկածանքով ժպտեցան ու բան մը չըսին: Յետոյ մտայ մեր տան տիրոջ տունը եւ իրեն եւ իր կնոջ ըսի. «Ձեզի չատ ուրախալի լուր մը պիտի բերեմ. Յիսուս այսօր փրկեց զիս եւ ձեզ ալ կրնայ փրկել»: Մարդը ժպտալով ըսաւ. «Աղէ՛կ, տղա՛ս, աղէ՛կ»:

Շատ կը զարմանայի, թէ մարդիկ ինչո՞ւ չեն հասկնար զիս, մոռնալով որ առաջ ես ալ չէի հասկնար փրկութեան այն մեծ գաղտնիքը, քանզի դեռ կոյր էի ու մեղքերուս մէջ մեռած:

ՀՈԳԵՒՈՐ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ՕՐԵՐԸ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՄԷՋ

Այսպէս դարձի եկած վայրկեանէն Ս.Հոգին մղեց զիս վկայելու ամէնուն այն Մեծ փրկութեան մասին, որուն անձամբ փորձառու եղայ: Ու ես փողոցներուն մէջ, խանութները մտնելով, նաեւ այլ տեղեր համարձակօրէն կը վկայէի Փրկչիս մասին:

Կիրակի օր մը, առաւօտեան ժողովէն ետք, խնդրեցի

նորադարձ երիտասարդներէն, որպեսզի նման կարեւոր գործի մը համար ու անոնց ըսի որ առաքեալներու պէս մենք ալ երթանք վկայելու փողոցներուն մէջ առանց վախնալու հալածանքէն, մինչեւ իսկ բանտարկութենէն: Որովհետեւ գիտէի որ Թուրք կառավարութիւնը արգիլած էր Աւետարանի բացօթեայ քարոզութիւնը: Եղբայրները համաձայնեցան եւ մենք աղօթեցինք ու դուրս ելանք գլծաւոր փողոցը: Տեղմը հասանք՝ ուր շատ ժողովուրդ կար. հոն կանգ առինք, ու ես քարի մը վրայ բարձրանալով սկսայ վկայել իմ փրկութեանս մասին ու ըսի որ բացի Յիսուսէն ո՛չ ոք կրնայ փրկել մեղաւորը: Աս լսելով քանի մը Թուրքեր ուզած են յարձակիլ մեր վրայ, բայց ուրիշներ կանխած են զանոնք:

Երբ վկայութիւնս վերջացուցի, շարունակեցինք մեր ճամբան ու տեղ մը հասանք որ շատ Հայեր հաւաքուած էին: Անոնցմէ գիտցանք որ հոն Հայ եւ Թուրք երկու երիտասարդներ կռուած ու զիրար վիրաւորած են դանակով ու ոստիկանատուն տարուած: Գետնին վրայ թափուած արիւնն ալ կը վկայէր ատիկա:

Հոն օրինակ առնելով Կայէնն ու Հաբելը, ժողովուրդին ըսի, որ այսօր Կայէնի պէս շատեր կ՛ատեն իրենց եղբայրները, որովհետեւ Աստուծոյ սէրը չունին. ու խօսելով Յիսուսի փրկարար շնորհքին վրայ կոչ ըրի, որ անոնք ապաշխարեն: Եվ այն տեղէն ալ շարժելով եկանք հայկական թաղ մը ու գինետան մը մօտ կանգ առնելով՝ սկսանք երգել: Ու երբ ժողովուրդը հաւաքուեցաւ մեր շուրջը, աթոռ մը քաշելով պատին մօտ, քսակ տարեկանի մօտ եղբօր մը ըսի, որ այս անգամ ալ ինք վկայէ Յիսուսի մասին: Ան ելաւ, բայց չփոթեցաւ ու չկրցաւ խօսիլ եւ մարդիկ սկսան խնդալ անոր վրայ: Ուստի ստիպուեցայ զայն իջեցնել աթոռէն վար ու ես ելլելով աթոռին վրայ՝ համարձակօրէն վկայեցի Փրկութեան մասին: Հարբած Հայ մարդ մը լսելով այդ, բարկութեամբ յարձակեցաւ իմ վրաս, բայց ուրիշներ յանդիմանելով ետ մղեցին զանիկա ու մենք երգելով շարունակեցինք մեր ճամբան: Քիչ մըն ալ յառաջանալով, մտանք մեծ բակ մը, ուր երկյարկանի տուներու մէջ Հայ ընտանիքներ կ՛ապրէին: Երբ անոնք մեր երգը լսեցին, դուրս ելան եւ հետաքրքրութեամբ մտիկ ըրին. ես դարձեալ վկայեցի փրկութեան մասին ու այնտեղէն ուղղակի գացինք իրիկուան ժողովին:

Այդ առաջին փորձը այնքան յաջող անցաւ որ մենք

քաջալերուեցանք եւ որոշեցինք յաջորդ Կիրակի առաւօտեան ժողովէն ետք, Հայոց Գիւղը երթալ վկայելու, որ հինգ մղոնի չափ հեռու էր Ատանայէն:

Ծամբան ուրախութեամբ կը վազէին: Երբ գիւղ հասանք, գացինք ուղղակի Լուսաւորչական նորշէն եկեղեցին, որուն առաստաղը դեռ չինուած չէր: Երբ քահանան վերջացուց իր արարողութիւնը, մօտենալով անոր հարցուցի, թէ կրնա՞մ վկայութիւնս տալ Յիսուսի մասին: Տեսնելով որ պատանի տղայ մըն եմ (14 տարեկան), առանց կասկածելու թոյլ տուաւ ու ես հոն ալ վկայեցի իմ փրկութեանս մասին, կոչ անելով որ բոլորն ալ ապաշխարեն: Երբ վերջացուցի, ժողովուրդին ըսի՝ «Եկէ՛ք քահանային համար հանգանակութիւն մը ընենք»: Եւ գլխարկ մը պտըտցնելով դրամ հաւաքեցինք, նախ մեր անձնական նուէրները ձգելով անոր մէջ: Քահանան շատ գոհ մնաց եւ խոստացաւ յաջորդ շաբաթ ալ թոյլ տալ մեզի քարոզելու:

Մեծ ուրախութեամբ արագօրէն կը քալէինք որպէսզի իրիկուան ժողովին հասնինք, ու փառք կուտայինք Տէրոջը մեր այդ օրուան մեծ յաջողութեան համար:

Յաջորդ Կիրակի, առաւօտեան ժողովէն ետք, առանց բան մը ուտելու, դարձեալ փութացինք նոյն գիւղը: Ու երբ հասանք մեր վայրը, տեսանք որ եկեղեցիին փուռը գոց է: Զարմացանք թէ այդ օրը ինչո՞ւ այդքան շուտ վերջացած է պաշտամունքը, ու գացինք քահանայի տունը, հասկանալու համար պատճառը: Ան ըսաւ որ ժողովուրդէն վախնալով այդպէս ըրած է, որովհետեւ զինք մեղադրած են, Լուսաւորչական եկեղեցւոյ մէջ բողոքականներուն քարոզելու թոյլտուութեան համար:

Անոր ըսի. «Դուք հովիւ ըլլալով՝ ինչո՞ւ կը վախնաք ձեր ոչխարներէն: Առէք մուրճերը, երթանք եկեղեցի, զանգակը զարնենք, որպէսզի ժողովուրդ հաւաքուի եւ մենք անոնց վկայենք փրկութեան մասին»: Ու համոզեցի զինք որ մենք բողոքականութեան մասին պիտի չքարոզենք, այլ Աւետարանը, որ Լուսաւորչականներուն ալ կպատկանի...:

Քահանան մուրճերը առաւ ու միասին գացինք եկեղեցի, որուն դրան առջեւ ծառի մը վրայ կախուած էր պղինձէ զանգակը: Ան մուրճերով զօրաւոր կերպով սկսաւ զարնել, ու ժողովուրդը կարծելով որ անակնկալ դէպք մը պատահած է, շուտով հաւաքուեցաւ եկեղեցիի առջեւ: Ու հոն ես դարձեալ քարոզեցի փրկութեան Աւետարանը:

Այդ օրերուն, մենք՝ երիտասարդներս վկայութեան մեծ

եռանդ ունէինք, բայց ցաւալի է որ ներկայ երիտասարդներուն մէջ կպակսի այդ եռանդը եւ լուռ կը կենան նոյնիսկ աղօթաժողովներուն մէջ:

Օր մը, երբ Մատթէոս Աւետարանի 10-երորդ գլուխը կարդացի, մէջս մեծ փափաք յառաջ եկաւ Օսմանիէ եւ Գարա Պազար երթալու եւ հոն ալ վկայելու իմ փրկութեանս մասին: Այս փափաքը իմ մէջս արթնացաւ այն պատճառաւ որ հայրս այդ քաղաքներուն մէջ տասական տարիներ պաշտօնավարած էր Աւետարանական եկեղեցիներուն մէջ եւ մօտաւորապէս չորս տարեկան հասակիս մէջ ալ ինծի ըսած էր որ օր մը իր գործը ես պիտի շարունակեմ:

Փափաքս յայտնեցի այն կաթոլիկ Հովսէփին որ հետս ժողովի բերած էի ու ան առաջին անգամ Աւետարանի պատգամը լսելով, ահ ու դողով ապաշխարած ու ինծմէ երկու շաբաթ առաջ փրկուած էր: Մենք զիրար Դաւիթի եւ Յովնաթանի պէս կը սիրէինք ու անբաժան ընկերներ էինք: Անոր ըսի թէ արդեօք կ'ուզէ՞ր իմ հետս երթալ, քանի որ Յիսուս ալ իր աշակերտները զոյգ-զոյգ ղրկեց արքայութեան Աւետարանը քարոզելու:

Ան ըսաւ որ կ'ուզէ երթալ, բայց պետք է իր կնոջմէն թոյլտուութիւն խնդրել: Ես յանձն առի ատիկա ընելու, որովհետեւ հակառակ անոր որ անոնք Յովսեփին նեղութիւն կուտային, իր հաւատքն փոխելուն համար, բայց միեւնոյն ժամանակ զիս ալ կը յարգէին: Ու երբ անոնցմէ թոյլտուութիւն խնդրեցի՝ անոնք ըսին թէ «Թող երթայ, քանզի գործ մը չըներ ու ձրի հաց կ'ուտէ»: (Այդ օրերուն՝ Պալքանեան պատերազմի պատճառաւ մեծ անգործութիւն կար): Մեր ուրախութիւնը անպատմելի էր: Յովսէփ դրամ չունէր, իմ դրամս ալ թէեւ երկուքիս ճամբորդութեան համար բաւական չէր, բայց մեզ չոգեկառքով մինչեւ Օսմանիէ կը հասցնէր: Բացի ատկէ, չէ՞ որ Յիսուս իր աշակերտներուն ըսած էր որ այդ մասին հոգ չընեն: Տէրոջը խօսքը բառացիօրէն ընդունելով, որոշեցինք մինչեւ իսկ փոխնորդ հագուստ չառնել ճամբուն համար:

Երբ մեր փափաքը եկեղեցիին յայտնեցինք, եղբայրները շատ ուրախացան, աղօթեցին եւ մինչեւ կայարանը մեզի ընկերանալով, ճամբու դրին: Օսմանիէ հասնելով, հօրս բարեկամ՝ Յակոբ Աղայի տունը գացինք, որ մեզ սիրով ընդունեց եւ մեզի սենեակ մըն ալ յատկացուց: Ան միակ էրիկ մարդն էր, որ ողջ մնացեր էր 1909-ի կոտորածէն եւ որպէս

Աւետարանական՝ պատուէլի մը բերել տուած էր Հոգեւոր գործը չարունակելու համար որբեւայրի կանանց մէջ: Պատուելին իր տան մէջ կը բնակէր:

Այս գիտնալով, իրիկունը գացինք պատուելիին քով եւ մեր սովորութեան համեմատ, նախ մեր վկայութիւնը տուինք անոր ու ետքը խնդրեցինք որ մեզի պատեհութիւն տայ եկեղեցիին մէջ ալ վկայելու: Ան չատ պաղ կերպով ունկնդրեց մեր վկայութեանը եւ հարցուց թէ վկայական ունի՞մ Աստուածաբանութեան: Այդ հարցումը բոլորովին անտեղի էր քանզի 14 տարեկան պատանի մը ի՞նչպէս կրնար այդպիսի վկայական մը ունենալ: Իմ վկայականս հոս է, ըսի սիրտս ցուցնելով. Սուրբ Հոգիի վկայութիւնը, որ ես Աստուծոյ Որդին եմ: Ըսաւ. «Մեր եկեղեցիին մէջ վկայական չունեցողին արգիլուած է քարոզել»: Ուստի բարի գիչեր մաղթելով՝ վար իջանք մեր սենեակը: Յայտնի եղաւ, որ ան վերստին ծնունդ ունեցող պատուելի մը չէր, այլ արդիական մը:

Յովսէփ եղբայրը չատ յուսածաբ եղած էր ու ըսաւ. «Այդքան տեղ պարապ տեղը եկեր ենք»: Ես ըսի անոր. «Դուն կը կարծե՞ս, որ միայն ժողովարանի՞ մէջ կրնանք մեր վկայութիւնը տալ: Եկուր Ս. Գրքէն կարդանք, աղօթենք ու քնանանք եւ առաւօտուն դուրս գանք փողոցները եւ ո՛վ որ տեսնենք վկայենք»:

Դեռ առաւօտեան ժամը հազիւ չորսն էր արթնացանք: Սուրբ Գիրքէն կարդացինք, աղօթեցինք եւ առանց նախաճաչին սպասելու դուրս ելանք:

Այ օրը Կիրակի էր եւ ժողովուրդը տակաւին կը քնանար, պատճառաւ մինչու արեւին ծագիլը որեւէ մէկը չտեսանք քաղաքին մէջ: Բայց երբ քաղաքին միւս ծայրը գացինք, տեսանք որ մէկը էչ կ՚արածէ հոն: «Յովսէ՛փ, ահա հոն է ձուկը, երթանք եւ որսանք զայն», ըսի ու գացինք եւ բարեւեցինք այն մարդուն ու սկսայ վկայել իրեն: Երբ ան գիտցաւ թէ ես Մարգար Խօճային տան եմ, սիրով ունկնդրեց իմ վկայութիւնս եւ ըսաւ թէ իր եղբայրն ալ Օսմանիէ կը մնար եւ հացագործութեամբ կը զբաղէր եւ միտք ունէր քանի մը օրէն Գարս Պազարը երթալու:

Շատ ուրախացայ այդ լուրին համար: Ես անոր եղբայրը լաւ կճանչնայի եւ ան զիս չատ կը սիրէր երբ դեռ մանուկ էի: Ան եղբօրս խանութին քով ներկարարի խանութ մը ունէր ու յաճախ զիս կը հյուրասիրէր խորոված ով որ չատ կը սիրէի:

Մեր խօսակցութեան ժամանակ երկու կիններ անցան մեր քովէն, որոնցմէ մէկուն անունը Հեղնի էր, որ Հօրս եկեղեցիին անդամներէն էր: Երբ ան զիս տեսաւ, մեծ ուրախութեամբ բարեւեց եւ մեզ իր տունը հրաւիրեց: Հյուրասիրելէն ետք իր տան մէջ ժողով ընելու առաջարկս ալ ընդունեց ու անմիջապէս գնաց դրացի կիները հրաւիրեց իր տունը եւ լաւ ժողով մը ունեցանք:

Ժողովեն ետքը, Հեղնին ինծի ըսաւ որ ես Հօրս կողմէն որբեւայրի մօտիկ ազգական մը ունիմ Օսմանիէի մէջ եւ ան շատ ուրախ պիտի ըլլար եթէ զինք այցելէի: Ու ան զիս տարաւ անոր մօտ, որ մեծ ուրախութեամբ ընդունեց մեզ եւ հյուրասիրեց:

Ճաշեն ետք, ան ալ իմ խնդրանքս ընդունելով, գնաց իր դրացիի որբեւայրիները հաւաքեց ու ժողով մըն ալ հոն ունեցանք, բացօթեայ, որովհետեւ իր տունը փոքր էր:

Կիներ Հօրս մահը յիշելով սկսան լալ, որովհետեւ զինք շատ կը սիրէին: Երբ այդ տեսայ, յիշեցի Յիսուսի խօսքերը որ ըսաւ իրեն համար լացող կանանց. «Օ՛վ Երուսաղէմի աղջիկներ, իմ վրաս մի լաք, հապա ձեր անձերու վրայ եւ ձեր զաւակներուն վրայ լացէք» (Ղուկ. 23:28), եւ կարդալով այս խօսքերը, անոնց ըսի. «Դուք ալ իմ Հօրս վրայ եւ իմ վրաս մի լաք, որովհետեւ հայրս երկինք է եւ ես ալ հոն պիտի երթամ, ապա լացէք ձեր ու ձեր զաւակներուն վրայ, որպէսզի դուք ալ երկինք երթաք եւ հոն մեզի հետ ըլլաք»:

Այս խօսքերը շատ ազդեցին անոնց վրայ եւ մեծ ուշադրութեամբ լսեցին Տէրոջը խօսքը:

Ժողովէն ետք, ազգականս ըսաւ որ իրենց մօտ որբ, անտէր անդամալոյծ աղջիկ մը կար, եթէ զայն այցելէինք շատ ուրախ կ՛ըլլար: Ուստի որոշեցինք հոն երթալ:

Ան փոքրիկ սենեակի մը մէջ պարկած էր առանձինն, եւ շատ գեղեցիկ դէմք մը ունէր, բայց բոլոր մարմինը անշարժ էր: Տեսնելով զայն՝ շատ խղճացի, ու վկայութիւնս տալով ուզեցի զայն մխիթարել ու քաջալերել: Բայց երբ ան քաղցր ժպիտով մը սկսաւ իր փրկութեան վկայութիւնը տալ ու ըսաւ թէ այդ վիճակին մէջ իսկ երջանիկ էր, հիացումս ու զարմանքս չկրցայ պահել ես անկէ քաջալերուելով աւելի մեծ եռանդ մը արթնացաւ մէջս վկայելու:

Հիանալի չէ՞ր մեր պաշտելի Փրկչին փրկարար զօրութիւնը եւ Ս.Հոգւոյն մխիթարելու սքանչելի կարողութիւնը:

Երբ տակաւին անոր հետ կը խօսէինք պատուելին վրայ եկաւ ու առաջարկեց որ երթանք եւ ուրիշ ընտանիքներ ալ այցելենք։

Անոր այդ վարմունքը մեզի մեծ զարմանք պատճառեց, բայց յետոյ գիտցանք պատճառը։ Մեզի հանդէպ ցոյց տուած վարմունքին եւ մեզ ժողովատուն չհրաւիրելուն համար, ժողովուրդը զինք մեղադրած էր եւ ըսած էին անոր որ այդ եղբայրները Աւետարանի լոյսը ամբողջ քաղաքին մէջ տարածեցին։

Շաբաթ մը Օսմանիէ մնալէ եւ գործելէ ետքը, այդ մեր հացագործ բարեկամին հետ ճամբայ ելանք դէպի Գարս Պազար։ Ան ձի մը վարձած էր իրեն եւ իր կնոջը համար, իսկ մենք Յովսէփին հետ քալելով կ'երթայինք։ Ճամբան երբ հիշեցինք թէ առաքեալներն ալ մեզի պէս քալելով կ'երթային Աւետարանը քարոզելու, ոյժ առինք եւ մեր ուրախութենէն գրեթէ կը վազէինք։ Կէսօրին տեղ մը հասանք, ուր հարուստ ագարակատէր Թուրք մը (որ մեր բարեկամին ծանօթ էր), մեզ բրինձէ բիլաւով հյուրասիրեց։ Քիչ մը հանգստանալէ ետք, ճամբայ ելանք ու իրիկուան մօտ հասանք Գարս Պազար։

Այդ քաղաքը ինծի չատ ծանօթ էր, որովհետեւ մարկութիւնս հոն անցուցած էի։ Ուստի կ'զգայի որ վեց տարուան բաժանումէ ետք, հայրենիքս վերադարձած եմ։ Բարեբախտաբար այդ քաղաքի Հայ բնակիչները 1909-ի կոտորածի վտանգէն զերծ մնացած էին։

Լսած էի, որ Նուրիցա մօրաքոյրս ամուսնացած էր Մարաշցի Սիմոն Աղայի հետ, որ Աւետարանական եկեղեցիի գլխաւոր սիւներէն մէկն էր եւ հարուստ վաճառական մը։ Ուստի բնական էր որ հոն իջեւանէինք։ Բայց որքան մեծ եղաւ զարմանքս երբ տունէն ներս մտայ, զիս դիմաւորեցին Սէվկիւլ եւ Զարուհի մօրաքոյրներս։ Զանոնք տեսնելով չատ ուրախացայ, բայց երբ գիտցայ անոնց հոն գալուն պատճառը, ուրախութիւնս փոխուեցաւ տրտմութեան։ Նուրիցա մօրաքոյրս մահացած էր մանչ զաւակի մը ծնունդ տուած ատենը, ու երկու մօրաքոյրներս հոն եկած էին երեխային հոգ տանելու համար։ Ես չատ ցաւ զգացի Նուրիցա մօրաքրոջս մահով, որովհետեւ զայն չատ կը սիրէի։

Սիմոն Աղան մեզ մեծ սիրով ընդունեց ու մեզի սենեակ մըն ալ յատկացուց։ Այդ իրիկուն լոգցանք, ու քանի որ հետերնիս փոխնորդ հագուստ չէինք առած, մօրաքոյրերս ուրիշ

հագուստներ հայթայթեցին մեզի եւ աղտոտներն ալ լուացին:

Ես Յովսէփին ըսի. «Տեսա՞ր ինչպէս Յիսուսի խօսքերը իրականացան»:

Յաջորդ օրը, Յովսէփին հետ գացինք ու

ինծի ծանօթ ընտանիքներ այցելելով անոնց վկայեցինք ու զանոնց Կիրակի օրուան ժողովին հրաւիրեցինք: Անոնք սիրով ընդունեցին մեր հրաւէրը ու խոստացան ժողովի գալ:

Ես Սիմոն Աղային ալ վկայեցի իմ փրկութեանս մասին եւ տեսնելով ան կը ծխէ՝ համարձակեցայ ըսելու, որ Քրիստոնեային վայել չէ ծխել: Ան տեսնելով իմ համարձակութիւնս, ժպտեցաւ ինծի ու չհակառակեցաւ ըսածիս, ու աւելի սիրով եւ յարգանքով վարուեցաւ հետս:

Կիրակի առաւօտ գացի Հովիւին մօտ ու անոր ալ վկայեցի իմ փրկութեանս մասին, ու խնդրեցի իրմէ որ ինծի պատեհութիւն տար վկայելու իր եկեղեցւոյ մէջ:

Երբ Նա գիտցաւ որ Մարգար Խօճային տղան եմ, մեծ տրամադրութիւն ցոյց տուաւ ինծի հանդէպ ու ըսաւ թէ ինք եւ իմ հայրս դասընկերներ եղած են Աստուածաբանական դպրոցին մէջ: Ու ըսաւ. «Ինչո՞ւ երբեք չըսիր ինծի այդ մասին, որ մեր հոգաբարձութեան բերէի այդ հարցը»: Ըսի. «Եթե Սիմոն Աղան համաձայն է, ո՞վ պիտի հակառակ ըլլայ: Բացի ատկէ, այս եկեղեցին իմ հօրս եկեղեցին է եւ ես անոր ժառանգորդն եմ: Ուստի ո՞վ կրնայ ինծի արգիլել վկայելու հոն»:

Պատուելին խնդաց եւ գրիչը սեղանի վրայ դնելով ըսաւ. (որովհետեւ իր քարոզը կը գրէր) «Աղէկ այսօր դուն պիտի քարոզես»: Երբ այդ լսեցի, ես սաստիկ վախցայ. քանզի միտք չունէի քարոզելու, այլ միայն քանի մը վայրկեաններ վկայելու՝ փրկութեանս մասին եւ ըսելու թէ որոնք որ տակաւին փրկուած չեն ապաշխարեն:

Դուրս ելայ ու բակին մէջ աղաչանքով աղօթեցի Տէրոջը, որպէսզի ինծի օգնէ: Որովհետեւ գիտեի որ քարոզելու համար որոշ նիւթ պետք էր ընտրել եւ գոնէ կէս ժամ պէտք էր խօսէի այդ նյութին շուրջ, իսկ ես երբեք պատրաստուած չէի այդ ընելու: Ժողովը սկսելու կէս ժամ մնացեր էր: Աղօթելէ ետք, Աւետարանս բացի ու խնդրեցի Տէրոջմէն, որ ինծի ցուցնէ, թէ ո՞ր համարին վրայ խօսիմ: Աչքս ընկաւ Թուղթ առ Յակոբոսի Չորրորդ գլխուն Չորրորդ համարը ուր գրուած է. «Իվ որ կ՚ուզէ աշխարհի բարեկամ ըլլալ, ինքզինք Աստուծոյ թշնամի կ՚ընէ»: Խորհեցայ. «Ասիկա շատ յարմար նիւթ է Սիմոն Աղայի

պէս աշխարհը սիրող անձերուն համար»։ Երբ ժողովի ժամանակը եկաւ, Պատուելին գիս նստեցուց ամպիոնին ետեւը եւ ըսաւ որ ե՛ս պիտի վարեմ ժողովը. ու ինք գնաց եւ առջեւի նստարանին վրայ նստաւ որպէս ունկնդիր։ Ժողովարանը լեցուեցաւ ունկնդիրներով, մինչեւ իսկ խումբ մը մարդիկ դռնէն դուրս կայնեցան քարոզը լսելու համար։ Ես սաստիկ կդողայի, հագուստս ալ երբեք յարմար չէր քարոզիչի, որովհետեւ հագածս կերպասե շալվար մըն էր եւ մէջքս ալ բուղէ գօտի մը կապած էի այն ժամանակուած սովորութեան համեմատ։

Ծունկերս իրարու կզարնուէին նստած տեղս, բայց ժողովուրդը այդ չէր տեսներ առջեւս եղող բարձր ամպիոնին պատճառաւ։ Երբ ժամը հասաւ դողդոջուն ձայնով աղօթեցի ու երգ մը առաջարկեցի։ Թէ՛ աղօթելու եւ թէ՛ երգելու ժամանակ ակռաներս կը կափկափէին։ Նյութիս համարն ալ դժուարաւ կարդացի, բայց երբ սկսայ խօսիլ, վախը անյայտացաւ, ու տեսնելով որ ամպիոնը գրեթէ իմ հասակիս բարձութիւնը ունի, անոր մէկ կողմը կայնեցայ ու ձեռքս առջեւի նստարանին վրայ նստող ինծի ծանօթ եւ հարուստ հոգաբարձուներուն ուղղելով, ըսի. «Ծնացողներ, չէ՞ք գիտեր թէ այս աշխարհի սէրը Աստուծոյ դէմ թշնամութիւն է»։ Եւ համարձակօրէն ըսի որ իրենք աշխարհը կը սիրեն որովհետեւ հարստութիւն կը դիզեն, երբ պէտք է բարիք գործել եւ աղքատներուն օգնել։ Նաեւ ծխելու եւ ուրիշ մեղքերու մասին խօսեցայ ու ըսի որ եթէ կ'ուզէն երկինք երթալ, պետք է ապաշխարեն ու վերստին ծնին։

Ժողովը ճիշտ ժամանակին վերջացուցի։ Պատուելին եկաւ եւ կռնակս շոյելով ըսաւ. «Եթե այսպես պիտի քարոզես, երկու շաբաթ դո՛ւն պիտի առաջնորդես արթնութեան ժողովներուն»։ Եւ Տէրը զարմանալիօրէն օրհնեց այդ ժողովները։ Անշուշտ հիմա չեմ հիշեր թէ քանի հոգիներ ապաշխարեցին, բայց գիտեմ թե շատ ջերմեռանդ աղօթքներ եղան։

ՆՈՐ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔԷՆ

Դարձի գալէս ետք սովորութիւն ըրի Սուրբ Գիրքը ծայրէ ի ծայր կարդալ, ու երբ օր մը Գործք Առաքելոց 22-րորդ գլխուն 16-երորդ համարը կարդացի, նոր լոյս մը ստացայ։ Հոն Անանիա Պօղոսին կ'ըսէ. «Հիմա ալ ինչո՞ւ կ'ուշանաս, ելիր

մկրտուէ»: Ու Հարց մը ծագեցաւ մէջս թէ ինչո՞ւ մենք ալ Պօղոսի պէս դարձի գալէն ետք չենք մկրտուիր: Այս Հարցը քննեցի նաեւ Նոր Կտակարանի ուրիչ մասերուն մէջ ու ինծի պարզուեցաւ որ մանկամտութիւնը Աւետարանին մէջ երբեք հիմք չունի եւ թէ Յիսուսի պատուէրին համեմատ, անիկա ճշմարիտ հաւատքէն եւ վերստին ծնունդէն ետքը պետք է կատարուի (տես Մաթ. 28:19, Մարկ 16:15,16, Գործ 2:38,11, 8:12, 36-38, 10:47, 16:30-33, 19:1-5, Ա Պետ. 3:21) եւ այլն:

Ասոր մասին երբ Յոբսեփին խօսեցայ, ան ալ համոզուեցաւ ու միասին գացինք Պատ. Խարալամպոսին քով ու Հարցուցի անոր թէ ինչո՞ւ մեզ չի մկրտեր: Ան զարմանքով նայեցաւ մեզի ու Հարցուց. «Ո՞վ քեզ ըսաւ այդ մասին»: Ըսի. «Ոչ ոք, ես Աւետարանին մէջէն գտայ այդ ճշմարտութիւնը»: Ան աւելի զարմացաւ ու ըսաւ. «Ես Զուիցերիոյ մէջ մկրտուած եմ, բայց հոս այդ մասին տակաւին չեմ խօսած, այդ պատճառաւ որ արդէն շատերու կողմէն կը Հալածուիմ ու եթէ այս մասին ալ խօսիմ աւելի մեծհակառակութիւն յառաջ կուգայ, ու մինչեւ իսկ հաւատացյալները կրնան գայթակղիլ, որովհետեւ Թուրքիոյ մէջ երբեք քարոզուած չէ այդ մասին եւ արթնութեան գործին կրնայ վնաս տալ: Ուստի թող նախ շատեր ապաշխարեն ու անկէ ետք կը խօսիմ այդ մասին: Բայց քանի որ դուք կ'ուզէք, Զատկին ձեզ կը մկրտեմ գետին մէջ»: Բայց մինչ այդ ինչ կանչուեցաւ ուրիշ տեղ, ու ա'լ չտեսայ զինքը:

Ատկէ շատ չանցած, լուր մը կարդացի թերթ մը մէջ որ Աստուածաբանական դպրոց մը պիտի բացուէր աշնան, Մ.Ազիզի մէջ, Վեր. Եղոյեանի միջոցաւ: Մէջս սաստիկ փափագ մը յառաջ եկաւ այդ դպրոցին մէջ ուսանելու ու աւետարանչական գործին լման նուիրուելու: Բայց մինչ այդ, սաստիկ տենդու հիւանդացայ ու ստիպուեցայ օդափոխութեան համար Մարաշ երթալ, մօրեղբօրս՝ Արմենակ Հէլվաճեանին քով, մանաւանդ որ ան դեղարանի մը մէջ կ'աշխատէր, ու կրնար պէտք եղած դեղերը ինծի հայթայթել: Սիրով ընդունեց զիս եւ պէտք եղած դեղերն ալ հայթայթեց, բայց բոլորովին չկրցայ բուժուիլ:

Հոն եղբայրութեան խումբ մը կար, որոնք Կիրակի օրեր ժողով կ'ունենային եղբայր Փանոս Մէրճանեանին տան մէջ, որ Գարաման ըլի գյուղէն 2-3 մղոնի չափ հեռու էր: Անտեսելու հիվանդութեանս, քալելով կ'երթայի այն ժողովներուն մասնակցելու եւ հոգեւոր սնունդ ստանալու համար:

Հոկտեմբերի վերջն էր, երբ Աղջկանց Որբանոցի Տեսուչ, Միս Ռօնլըր զիս կանչելով հարց ու փորձ ըրաւ գիտնալու համար թէ ես ճշմարտապէս փրկուա՞ծ եմ եւ հոգեւոր գործի կոչում ունի՞մ: Յետոյ գիտցայ թէ Վեր. Ա. Եղոյեանը անոր գրած է ընդունման քննութիւն մը անցնելու, որովհետեւ ես անոր գրած էի ու դիմում կատարած՝ Ս.Գրոց դպրոցը ընդունուելու համար: Առանց զայս գիտնալու, վկայութիւնս տուի ու Տէրոջը ծառայելու փափաքս յայտնեցի, եւ ի մէջ այլոց ըսի թէ շատ կարօտը կը զգամ Ատանայի Եղբայրութեան Եկեղեցիին, ուր տաք միջավայր մը կար: Իսկ Մարաշի մէջ անկէ զրկուած եմ:

Ան ըսաւ. «Երբ փոքրիկ ծառ մը կը բուսնի անտառին մէջ՝ շրջապատուած մեծ ծառերով, թէեւ ան պաշտպանուած կ՚ըլլայ սաստիկ հովէն ու փոթորիկէն, բայց շուտ չ՚աճիր: Իսկ երբ այն մեծ ծառերը կտրուին եւ ինք մենակ մնայ, թէպէտ ան հովեն ու փոթորիկեն զարնուելով ամէն կողմ կը շարժի, բայց նոյն ժամանակ անոր տակի հողը կշարժի ու անոր արմատը խորանալով ջուրերուն կը հասնի եւ ան արագօրէն աճելով մեծ ծառ մը կ՚ըլլայ: Այդպես ալ Տէրը քեզ հեռացուցած է այդ տաք միթնոլորտէն որպեսզի անոր աւելի մօտենաս եւ սորվիս, ուղղակի Անկէ առնել հոգեւոր սնունդն ու զօրութիւնը ու աւելի արագօրէն աճելով պտուղ բերես»: Այդ հիանալի օրինակը խորապես տպաւորեցաւ սրտիս մէջ, մխիթարեց զիս, եւ մեծ օրհնութիւն եղաւ ապագայ կեանքիս համար:

Շատ չանցած այդ քոյրը զիս նորէն կանչեց ու յայտնեց որ Վեր. Ա. Եղոյեանին Աստուածաբանական դպրոցին՝ որպէս ուսանող ընդունուած եմ ու ինծի ճամբու ծախսը եւ մահիճ մըն ալ տուաւ, որպէսզի անմիջապէս ճամբայ ելեմ: Ուրախութեանս չափ չկար: Երբ այս բանը մօրեղբօրս յայտնեցի, ան հիւանդութիւնս նկատի առնելով, թելադրեց այդ քայլը չառնել, սակայն տեսնելով թէ ես հաստատ որոշում եմ երթալ, հակառակ չկեցաւ, ու գնաց ջորեպան մը վարձեց ու քաղաքին մէջ զիս կձնակին վրայ կրելով օթեւանը տարաւ, որովհետեւ նոյն օրը տենդը դարձեալ զիս սաստիկ կը դողացնէր եւ անկարելի էր քալելով երթալ: Մօրեղբայրս տխրութեամբ հրաժեշտ տալով, բաժնուեցաւ ինծմէ:

Ինծի հանդեպ ցուցուցած անոր հարազատ սէրն ու անձնազոհ վարմունքը իմ սիրտս աւելի կապեցին իրեն ու երկար տարիներ անոր կարօտը քաշեցի, եւ շատ կը ցաւիմ որ ալ չկրցայ զինք տեսնիլ այս աշխարհին մէջ: Սակայն յոյս ունիմ

որ երկինքի մէջ զինք պիտի տեսնեմ, որովհետեւ լսեցի որ ան իր մահէն առաջ ապաշխարած է:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ Մ.ԱԶԻԶ

Յաջորդ օրը, տակաւին մութ էր երբ ճամբայ ելանք: Թէեւ Նոյեմբերի սկիզբն էր, բայց օդը շատ ցուրտ էր: Ձիուն վրայ նստած սաստիկ կը մսէի, մանաւանդ որ տենդն ալ մաշեցուցած էր զիս եւ արեան պակասութիւն ունէի: Այսուամենայնիւ ճամբայ ելլելուս համար չէի զղջար, որովհետեւ դպրոցի սէրը զիս կը հրապուրէր ու համբերութիւն կուտար տոկալու: Այդ իրիկունը տեղ մը հասնելով, գիշերեցինք ախոռի մը մէջ ու միւս օրը դարձեալ կանուխ ճամբայ ելանք եւ իրիկունը դարձեալ ախոռի մը մէջ գիշերեցինք: Գիշերը ձիւնած էր, ուստի յաջորդ օրը մեր ճամբորդութիւնը աւելի դժուարացաւ: Կ'անցնէինք լեռնոտ ու քարքարոտ տեղերէ ու ձիւնի պատճառաւ սահելու վտանգ կար, ու կրնայինք ձիէն վար իյնալ: Նաեւ աչքերս սառէն սաստիկ կը մսէին, այդ պատճառաւ ձիէն վար իջած կը քալէի: Քարքարոտ ճամբայ մը քալած ատենս, ոտքս սուր քարի մը զարնուեցաւ ու կօշիկս մէկ կողմը պատռեցաւ ու ոտքս թրջուեցաւ: Կրնաք երեւակայել, թէ ինչպիսի դժուարութեան մատնուեցայ: Այդ ցուրտին, ստամոքսիս մէջ կարծես թէ կրակ մը կը վառէր: Ծարաւս յագեցնելու համար ստիպուած էի շուտ շուտ ջուր խմել այն պաղ աղբիւրներէն, որոնց յաճախ կը հանդիպէինք: Այդ օրը շատ երկար թուեցաւ ինծի, բայց վերջապէս իրիկուն եղաւ ու ախոռանման պանդոկի մը մէջ գիշերեցինք:

Պանդոկը բաւական մեծ էր, ուր տասնեակ մը Թուրք ճամբորդներ կային, որոնք կրակ վառած էին ու ներսը բաւական տաք էր: Անոնք երբ իմացան որ ես ուսանելու համար Աստուածաբանական դպրոցը կ'երթամ, զիս՝ 14 տարեկան պատանին՝ Խօճա էֆէնտի (Պատուելի) կոչելով խօսեցան հետս:

Չորրորդ օրը, ճամբորդութիւնը աւելի դիւրացաւ, որովհետեւ դաշտային վայրերէն կ'անցնէինք, եւ օդն ալ բաւական մեղմացած էր: Իրիկունը Մալաթիա քաղաքը հասանք ու բաղդատմամբ՝ աւելի հանգստաւէտ պանդոկի մը մէջ գիշերեցինք:

Զօրեպանս նարինջի փոքրիկ վաճառական մըն էր. բացի իմ նստած ձիէս, ան ուրիշ քանի մը ձիերու վրայ նարինջ բարձած Մալաթիա բերաւ ծախելու համար: Ան ատկէ ետք պիտի դառնար Մարաշ:

Ուստի հոն կառք մը վարձեցի Մ.Ազիզ երթալու համար: Հինգերորդ օրը ստիպուեցայ Մալաթիա անցընել, որովհետեւ կառքը հաջոր օրը ճամբայ պիտի ելլէր: Նախ շուկան պտտեցայ ուր զանազան պտուղներ կը ծախէին: Զարմացայ, որ Նոյեմբեր ամսուան մէջ այդքան թարմ պղուղներ կային այդ քաղաքին մէջ:

Հարց ու փորձով, Բողոքականներուն ժողովարանը գտայ, ուր կ'ապրէր անոնց հովիւը՝ Վեր. Կիրակոսը (մականունը մոռցած եմ): Անիկա չափահաս այրի մը էր: Զիս սիրով ընդունեց, ու բավական երկար խօսակցութիւն ունեցանք իրարու հետ: Ան իմ վրաս այն տպաւորութիւնը թողեց, որ բաւական խելացի, սրամիտ ու հիմնապաշտ պատուելի մըն էր:

Անգամ մը անոր քով կուգան երկու անձեր, որոնցմէ մէկը չէր հաւատար Ս.Գրոց հրաշքներուն եւ միւս անձին հետ կը վիճէր այդ մասին: Ան ալ չկարողանալով համոզել զայն, թէ Ս. Գիրքը Աստուածաշունչ եւ անսխալ Մատեան մըն է զայն կը բերէ պատուելիին քով, որպէսզի ան փաստէ այդ ճշմարտութիւնը: Ու հաւատացեալը ինքզինքը անհաւատին տեղ դնելով կ'ըսէ. «Պատուելի, Ս.Գիրքին մէջ յիշուած հրաշքները խելքիս չեն պառկիր»: Պատուելին ալ դառնալով անոր կ'ըսէ. «Խելք չունիս որ պառկին»: Այն ժամ հաւատացեալը անհաւատին դառնալով կ'ըսէ. «Առի՛ր»: Ու նա կը պապանձի:

Վեցերորդ օրը առտու կանուխ ճամբայ ելանք: Իրիկունը դարձեալ պանդոկի մը մէջ գիշերեցինք ու միւս օրը հասանք Մ.Ազիզ:

Պատ. Եղեյեանը զիս սիրով ընդունեց, եւ տեղաւորեց հավատացեալ երկու որբուհիի քոյրերուն տան մէջ, ուր Ս.Գրոց դպրոցի երկու աշակերտներ ալ կ'ապրէին: Անոնցմէ մէկուն անունը Ճորճ էր եւ ծագումով Յոյն: Իսկ միւսին անունը՝ Ջէքի, կաթոլիկութենէն դարձած՝ Հայ տղայ մը, որոնք յետոյ իմ ամենամտերիմ բարեկամներս դարձան:

Տան տիրուհիներէն մեծին անունը՝ Աննա, իսկ երկրորդին անունը Մարիամ էր: Երկուքն ալ որբեւայրի էին եւ Աստուծոյ անկեղծ զաւակները՝ որոնք մեզի մեծ սէր ցուցուցին: Մ.Ազիզ

հասայ իրիկուան մոտ, ու Վեր. Ա.Եղեյեանը եկաւ մեր բնակարանը: Ան տեսնելով իմ դալուկ երեսս ու նիհար մարմինս, հրամայեց որ չուտով մահիճ մը փռեն ու զիս պառկեցնեն. ու քովս նստելով սկսաւ զիս հարցուփորձել ու հարցուց իմ մօտիկ ազգականներուս մասին, եւ ուզեց գիտնալ թէ անո՛նք կ'զբաղին: Այն ժամանակ դեռ Հայերէն չէի գիտեր եւ իրեն հետ՝ ստիպուած՝ Թրքերեն կը խօսէի: Երկու քոյրերս վարժուհիներ էին, զորոնք օրիորդներ կկոչէին: Երբ պատուելին անոնց մասին հարցուց թէ ի՞նչ գործ կ'ընեն, ըսի. «Օրիորդութիւն կ'ընեն»: Երբ այդ լսեց սկսաւ բարձրաձայն խնդալ բայց յետոյ հասկցայ պատճառը եւ ես ալ խնդացի:

ՍՈՒՐԲ ԹԱԴԷՈՍԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՉԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻՆ ՄԷՋ

Այդ գիշերը լաւ մը հանգչեցայ ու միւս օրը ոտքի ելայ բոլորովին կազդուրուած: Եօթը օրուան օդափոխութիւնը զիս այնպե՛ս բուժած էր որ անոր յաջորդող 60 տարիներուն ընթացքին, ա՛լ մէյ մըն ալ ջերմով չհիւանդացայ:

Դպրոցը իմ գալէս առաջ սկսած էր. ու հոն կային հինգ աշակերտներ, որոնցմէ երկուքը շատ չանցած զինուորական ծառայութեան կանչուեցան, ու Ճօրճը, Ջէքին եւ Կարապետ Ալթունեանը (որ աչազուրկ էր) մնացին դպրոց:

Դասերը կը դասաւանդուէին Հայերէնով: Բայց քանի որ թէ՛ ուսուցիչները եւ թէ՛ աշակերտները Թրքերէն գիտէին, ես անոնց հետ հաղորդակցելու դժուարութիւն չէի քաշեր: Բայց ես ջանք ըրի Հայերէն լեզուս չուտով սորվելու, որովհետեւ դասերս ինծի կը թարգմանէին Թրքերէնի: Ու վեց ամիսէն ա՛յնքան լաւ սորվեցայ, որ մինչեւ իսկ սկսայ Հայերէնով քարոզել:

Մեր գլխաւոր ուսուցիչն էր Վեր. Ա. Եղոյեանը, երկրորդը՝ Փասթոր Էհմանը, իսկ երրորդը՝ Վեր. Կարապետ Պետրոսեանը:

Գպրոցին նիւթական ծախսերը կը հոգար Գերման Միսիոնարական ընկերութիւն մը՝ Փասթոր Էհմանի Տնօրէնութեան ներքեւ, իսկ դպրոցին պատասխանատու Տնօրէնն էր Վեր. Ա. Եղոյեանը: Նոյն ժամանակ ան հովիւն էր Մ. Ազիզի Աւետարանական Եկեղեցիին:

Դասերը գրաւոր կ'ըլլային՝ մանրամասն բացատրութեամբ:

Վեր. Ա. Եղոյեանը մասնաւոր ժամանակ կուտար նաեւ մեր հոգեւոր դաստիարակութեան եւ կը խրատէր մեզ սուրբ կեանք մը ապրելու, եւ անշուշտ ուրախ էր տեսնելով որ մենք բոլորս ալ կը ձգտէինք նոյնը ընելու եւ ուրիշներուն ալ վկայելու:

Անմեղադրելի կեանք մը ապրելու փափաքը այնքան զօրաւոր էր մեր մէջ որ մեզ կը մղէր առանձին հաղորդակցական ժողովներ ունենալու եւ իրարու թերութիւնները նկատի առնելով, զիրար յորդորելու:

Աւետարանչական ու արթնութեան ժողովներն ալ որ յաճախ տեղի կ'ունենային, մեծ ոյժ կուտային մեզի մեր հոգեւոր յառաջադիմութեան եւ առիթ կը պարգեւէին մեր գործունէութեան համար: Նաեւ մեր այցելութիւնները եւ անդարձ հոգիներու հետ անձնական խօսակցութիւնները լաւ արդիւնք կուտային եւ «Մարդոց Որսորդներ» ըլլալու կը վարժեցնէին մեզ:

Մեր դպրոցական միջավայրը այնքան անուշ էր ու մեր սէրը իրարու հանդէպ այնքան զօրաւոր՝ որ հոգ կ'ընէինք, թէ երբ մեր դպրոցական դասընթացքը վերջանար, ի՞նչպէս պիտի բաժնուէինք իրարմէ: Եւ մեզի այնպէս կը թուէր որ ժամանակն ալ շուտով կը սահէր ու բաժանման օրերը կը մօտենային:

Ես, Վեր. Ա. Եղոյեանը այնքան կը սիրէի, որ յաճախ իրենց տունը կերթայի կերպով մը իր ընտանիքին ծառայելու համար: Անիկա այն ժամանակ վեց զաւակներ ունէր: Առջինեկը՝ Սառան, ուսման պատճառաւ ձմեռուան ընթացքին տունէն հեռու կը մնար: Երկրորդը՝ Ծնորհիկն էր, Երրորդը՝ Զարուհին, Չորրորդը՝ Ջենասն էր, Հինգերորդը՝ Գայիոսն էր եւ Վեցերորդը՝ Գաբէսը զոր ես շատ կը սիրէի, եւ երբեմն լացնելու աստիճան զինք կը համբուրէի:

Անգամ մը, երբ անոնց այցելութեան գացած էի, Պատուելին կռնակին վրայ պառկած եւ աչքերը գոցած կը հանգչէր, բայց տակաւին քնացած չէր: Փոքրիկներէն երկուքը բանի մը համար իրարու հետ վիճելով ձայն կը հանէին: Պատուելին առանց ձայն հանելու եւ աչքերը բանալու, ձեռքը բարձրացնելով ցուցամատը ցոյց տուաւ անոնց. ու անոնք զայն տեսնելուն պէս, ձայներնին կտրեցին:

Ատիկա մեծ օրինակ եղաւ ինծի համար եւ հասկցայ որ առանց բարկանալու եւ ձայն բարձրացնելու, կարելի է վախ ազդել եւ ազդեցիկ դառնալ մանուկներու վրայ, եւ առանց պոռալու՝ լռեցնել զանոնք: Երանի՜ թէ բոլոր ծնողներն ալ

սորվէին, ու ա՛յդ օրհնեալ սուրբին պէս կարենային կրթել իրենց զաւակները եւ Տէրոջը առաջնորդել զանոնք:

Սառան առաջ կնապրէր Գալիֆորնիոյ Ֆրէզնօ քաղաքին մէջ, եւ կանանց Կիրակնօրեայ դպրոցին ուսուցչուհին էր: Երկու անգամ ներկայ եղայ անոր դասին ու հիացումով նկատեցի որ իր հօրը պէս դասաւանդելու պարգեւը ունի: Ան ներկայիս Փէսէտինայի մէջ կ՚ապրի: Ջենասը՝ ընտիր հոգեւոր գործիչ մըն է եւ Հէյիթիի մէջ երկար տարիներէ ի վեր յաջողութեամբ միսիոնարական գործ կը կատարէ:

Իմ սիրելի Գաբէսը Գայիոսէն առաջ դարձի եկած է եւ շատ զղջացած՝ որ այդքան ուշացուցած է իր ապաշխարութիւնը:

Զարուհին շատ շնորհալի աղջիկ մըն էր. կանուխ հասակին մեռած է: Բնաւ պատեհութիւնը չունեցայ Շնորհիկը տեսնելու, ատոր համար չեմ կրնար անոր մասին հաստատ բան մը ըսել, բայց կը յուսամ որ անիկա ալ հաւատացեալ մըն է:

Այսպէս Տէրը օրհնած էր Պատուելիին ընտանիքը:

Օր մը դասընկերներուս հետ խօսեցայ մկրտութեան մասին ու Ս. Գիրքէն ապացոյցներ բերի, որ այդ պէտք է կատարուի վերստին ծնունդէն ետքը եւ ապա Պատուելիին հարցուցի, այդ մասին: Ան ըսաւ թէ ինք ալ համոզուած է որ հաւատքով մկրտութիւնն է ուղիղը եւ թէ ինք իր վերջին զաւակները մկրտած չէր: Եւ յոյս յայտնեց թէ օր մը այդ կարելիութիւնն ալ կ՚ունենանք: Տարիներ ետքը լսեցի որ ան մկրտուած է:

Ես ալ 1917-ին մկրտուեցայ: Այս մասին յետոյ մանրամասն պիտի պատմեմ:

1914-ին մենք տեղափոխուեցանք ուրիշ բնակարան մը, ուր մեծ ննջարան մը, խոհանոց մը եւ դասասենեակ մը ունէինք: Մեր վարի յարկին վրայ կ՚ապրէր փրօֆ. Մարտիրոս Պուճիգանեանին ընտանիքը, իսկ քանի մը տուն անդին՝ Պատուելիին ընտանիքը: Գերմանացի տղոց որբանոցն ալ մեզի շատ մօտ էր: Մօտ էր նաեւ ժողովարանը:

Քոյր Մարիամ Զօպանեանը, որուն տունը կը բնակէինք նախապէս, սիրով եւ ձրիաբար կը ծառայէր մեզի, որպէս հարազատ մայրիկ, մեր կերակուրը պատրաստելով եւ լուացքնիս ընելով: Անիկա զաւակ չունէր եւ զիս իր զաւկին պէս կը սիրէր: Օր մը իր սէրը յայտնելով որպէս մայր, խոստացաւ ապագային զիս Ամերիկա տանիլ եւ ամուսնացնել: Եւ այդ կրնար ըլլալ, որովհետեւ իր հանգուցեալ բժիշկ ամուսինէն իրեն բաւական ոսկի դրամ մնացեր էր եւ ես ալ զինք

Հարազատ մօր մը պէս կը սիրէի: Բայց անոր երազները չիրականացան՝ Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին պատճառաւ:

ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑ

Օր մը Պատուելին յայտնեց թէ Եկեղեցին կը խնդրէր որ մեզմէ մէկը Կիրակնօրեայ դպրոցին առաջնորդէր, եւ հարցուց թէ ո՞վ կ'ուզէր յանձն առնել այդ գործը:

Ես առանց երկար մտածելու հաւանութիւնս յայտնեցի: Մեր առաջին դասին նիւթն էր Նեղ եւ Լայն ճամբան: Սեւ տախտակին վրայ գծելով այդ ճամբաները եւ ցուցնելով որ Լայն ճամբայէն շատեր կ'երթան դէպի կորուստ, իսկ Նեղ ճամբայէն քիչեր միայն կ'երթան դէպի երկինք, աշակերտներուն հարց տուի թէ ո՞վ կ'ուզէր լայն ճամբայէն նեղ ճամբան դառնալ, 11 տղաներ ու աղջիկներ ձեռք բարձրացուցին ու արցունքներով ապաշխարեցին: Անոնցմէ երկուքը՝ Սելան եւ Նուարդը դեռ կ'ապրին եւ երկուքն ալ քարոզիչներու, այսինքն՝ Վեր. Գ. Պալիքեանի եւ Վեր. Ջենաս Եղոյեանի տիկիններն են:

Այս Կիրակնօրեայ դպրոցը շարունակուեցաւ մինչեւ ամառուան արձակուրդը եւ ուրիշ աղջիկներ ու տղաներ ալ դարձան Տէրոջը:

ԱՄԱՌՈՒԱՆ ԱՐՁԱԿՈՒՐԴԸ

Ամառուան արձակուրդի առթիւ ծօրճը եւ Ջէքին Գերմանացի Միսիոնարուհիի մը հետ ամառանոց գացին Կէօլճիւճիւք կոչուած լիճին եզերքը: Իսկ զիս՝ Վեր. Խարալամպոսը Այնթապ հրաւիրեց, իրեն օգնելու համար Տէրոջը գործին մէջ:

Անոր հրաւէրը ստանալով շատ ուրախացայ երկու պատճառներով.-

Առաջին՝ քանզի զինք որպէս հոգեւոր հայր շատ կը սիրէի, ու զինք շատ կարօտցած էի:

Երկրորդ՝ լսած էի որ Այնթապի մէջ մեծ արթնութիւն կար եւ շատեր կ'ապաշխարէին Վեր. Խարալամպոսի միջոցաւ:

Ուստի, նամակը տարի Պատուելիին ու խնդրեցի որ ինծի թոյլ տար Այնթապ երթալու: Բայց շատ զարմացայ երբ ան մերժեց խնդրանքս ու ըսաւ թէ իրենց եւ քանի մը ուրիշ ընտանիքներուն հետ պիտի երթայինք ամառանոց մը:

Շատ աղաչեցի որ թոյլ տար Այնթապ երթալու, բայց ան վճռականօրէն մերժեց: Ես շատ տխրեցայ, բայց չուզեցի անոր անհնազանդ գտնուիլ, որովհետեւ զինքն ալ շատ կը սիրէի ու կը յարգէի եւ որպէս ուսուցիչս, ինքզինքս պարտական կը զգայի հնազանդելու անոր:

Ատկէ քանի մը օր ետք, Պատ. Խարալամպոսէն հեռագիր մը ստացայ, որով կ'ըսէր թէ եթէ կ'ուզէի իր մօտ երթալ շուտով տեղեկացնեմ իրեն, որպէսզի ճամբու ծախսը հոգար:

Ասիկա նոր առիթ մըն էր ինծի, դարձեալ Պատուելիին դիմելու նոյն խնդրով:

Սրտանց աղօթելէ եւ Տէրոջմէն խնդրելէ ետք որ ան Պատուելիին սիրտը մեղմացնէ փափաքս կատարելու համար, գացի եւ հեռագիրը իրեն ցուցուցի: Ան դարձեալ վճռականապէս մերժեց խնդրանքս ու ըսաւ. «Դուն ինծի հետ պիտի երթաս»:

Ալ ըսելիք չմնաց: Ուստի տխուր սրտով գրեցի Պատ. Խարալամպոսին, որ թէեւ շատ կը փափաքէի իր քովը երթալ, բայց Պատ. Եղոյեանը չթոյլատրեց եւ ես ալ չուզեցի անոր անհնազանդ գտնուիլ:

Ան նամակով մը յայտնեց թէ շատ վշտացած էր Պատ. Եղոյեանին այդ վարմունքին համար: Ես ալ չէի կրնար հասկնալ թէ ինչո՞ւ Տէրը չլսեց իմ աղօթքս ու չկակուղցուց Պատուելիին սիրտը: Բայց երբ երկու շաբաթ ետք պատերազմը սկսաւ ու Պատ. Խարալամպոսի բանտարկութեան ու կախաղան հանուելուն լուրը ստացայ, հասկցայ պատճառը եւ փառք տուի իմ Տէրոջս որ կեանքս խնայելու, եւ զիս Իր ձեռքին մէջ գործածելու համար լսած չէր աղօթքս:

Ատկէ ետք աւելի լաւ հասկցայ, որ իրաւցնէ «Ամէն բաները բարիի գործակից կ'ըլլան անոնց որ Աստուած կը սիրեն»: Եւ թէ մեր չլսուած աղօթքներուն համար ալ պէտք է շնորհակալ ըլլանք Աստուծմէ, որովհետեւ Ան գիտէ՝ թէ երբեմն մեր Անկէ խնդրածները կրնան վնասակար ըլլալ մեզի համար:

Մեր ամառանոցին վայրը նմանապէս Կէօլճիւք լիճին եզերքն էր: Մեր ետեւն էր Հազար Պապա կոչուող բարձր լեռը՝ որուն ստորոտը գիւղ մը կար մեզի շատ մօտ:

Օր մը տեսայ որ այդ գիւղին քահանան, մեզմէ քիչ հեռուն, քանի մը Հայերու հետ նստած քարտ կը խաղայ: Անոր ըսի որ դուք քահանայ մը ըլլալով ի՞նչպէս կրնաք քարտ խաղալով գէշ օրինակ ըլլալ ժողովուրդին: Ան ըսաւ. «Յիսուս Փարիսեցիներուն մասին խօսելով ժողովուրդին ըսաւ. «Ինչ որ ձեզի կ'ըսեն որ պահէք պահեցէք ու ըրէք, բայց անոնց գործերուն պէս մի ընէք»»:

Այդ պատասխանը զիս չատ զարմացուց, քանզի ատով ան ինքզինքը նմանցուց այն կոյր եւ կեղծաւոր Փարիսեցիներուն, որոնք կ'ըսէին ու չէին ըներ, եւ որոնց վայ կարդաց մեր Փրկիչը:

Մենք կ'ապրէինք լիճին եզերքը, բացօթեայ՝ ծառերուն հովանիին տակ: Ժամանակը չատ հաճելի կ'անցնէր: Առաւօտները ընտանեկան աղօթքէն ետք, անձնապէս ալ Ս. Գիրք կը կարդայինք, ետքը կը պտըտէինք, օրուան տաք ժամանակին ալ կը լողնայինք եւ աղօթաժողովներ ալ կ'ունենայինք:

Ես լողալ չէի գիտեր. բայց գիշեր մը երազիս մէջ լողացի: Միւս օրը փորձեցի նոյն կերպով լողալ ու յաջողեցայ, ինչ որ ինծի մեծ հաճոյք պատճառեց:

Մենք մտադիր էինք գոնէ ամիս մը հոն մնալու եւ վայելէլու այդ գեղեցիկ բնութեան հաճոյքները: Բայց երկու չաբաթ ետք յանկարծ լուր ստացանք որ պատերազմ յայտարարուած է: Ուստի ստիպուեցանք տուն վերադառնալ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔԸ

Առաջին տարուան դասընթացքը ինծի համար բաւական դժուար անցաւ Հայերէն լեզուին մէջ տկար ըլլալուս պատճառաւ: Բայց երկրորդ տարին, այդ մասին դժուարութիւն չունեցայ:

Ծնունդի արձակուրդի առթիւ, կեսարացի գրածախ եղբօր մը հետ գացինք չրջակայ գիւղերը Աւետարանական եկեղեցիները այցելելու համար: Մեծաւ մասամբ ես կը քարոզէի, իսկ եղբայրն ալ Ս. Գիրքեր կը ծախէր:

Գիւղի մը մէջ զարմանալի դէպք մը տեղի ունեցաւ: Տեղւոյն Հովիւին հետ մարդու մը այցելեցինք որ այրի էր եւ առանձին կ'ապրէր: Երբ անոր հարցուցի թէ ապաչխարա՞ծ էր, ըսաւ

«Ոչ»: Ու երբ հարցուցի թէ ինչո՞ւ չ՚ապաշխարեր, ըսաւ որ ժամանակ չունի, որովհետեւ եօթը զոյգ եզներ ունի որոնք զինք շատ զբաղ կը պահեն ու ժամանակ չեն տար Ս. Գիրքը կարդալու եւ ժողովներուն յաճախելու:

Ըսի իրեն. «Քանի որ եզները արգելք կ՚ըլլան քու փրկութեանդ, կ՚ուզե՞ս որ քեզի համար աղօթեմ որպէսզի Տէրը քեզ ազատէ անոնցմէ եւ դուն անոնց պատճառաւ չկորսուիս»:

Ըսաւ. «Աղօթեցէք»: Ես ալ սրտանց աղօթեցի այդ մասին ու բաժնուեցանք:

Չեմ գիտեր, թէ ան անկեղծութեա՞մբ համաձայնեցաւ այդ բանին՝ թէ՞ ոչ չէր հաւատար որ այդ բանը կրնար պատահիլ:

Շատ չանցած, այդ գիւղին պատուելիին հանդիպեցանք Մ. Ազիզ փողոցներէն մէկուն մէջ: Եւ տակաւին իրարու չմօտեցած, ան բացագանչեց. «Եղբա՛յր, ի՞նչ ըրիր. գողերը նոյն գիշերը եկեր ու այդ մարդուն եօթը զոյգ եզները տարեր են»:

«Աղէկ», ըսի. «Ուրեմն անոր ըսէք որ ապաշխարէ, քանզի գլխաւոր արգելքը մէջտեղէն վերցուած է»:

Չեմ գիտեր թէ այդ մարդը ապաշխարե՞ց՝ թէ ոչ, որովհետեւ շատ չանցած աքսորը սկսաւ ու ամբողջ գիւղը տեղահան եղաւ:

ՄԵԾ ԱՔՍՈՐԸ

Պատերազմի յայտարարութենէն ետք, Թուրք կառավարութիւնը զինուորակոչ ըրաւ նաեւ Հայերուն. եւ անոնք որպէս այդ կառավարութեան հպատակները, առանց որեւէ կասկած ունենալու գացին եւ զինուորագրուեցան: Ես ալ դասընկերներուս Ճօրճին եւ Ջէքիին հետը գացի արձանագրուելու: Անոնք ծննդեան փաստաթուղթեր ունենալուն համար ընդունուեցան: Իսկ ես՝ ոչ միայն ծննդեան թուղթ չունէի, այլ նոյնիսկ ծննդեանս տարին ու օրուան թիւը չէի գիտեր. այդ պատճառաւ ըսին որ պէտք է ծննդեանս վայրը գրեմ այդ ուղղութեամբ, ու երբ կառավարութենէն պաշտօնական տեղեկագիրը ստանամ՝ երթամ եւ ներկայանամ իրենց: Ես ալ գրեցի, բայց ոչ մէկ պատասխան ստացայ: Ատկէ երկու շաբաթ ետք, աքսորի հրամանը եկաւ ու մունետիկին կողմէ ամբողջ քաղաքին մէջ յայտարարուեցաւ: Այդ ժամանակ դասընկերներս, բազմաթիւ ուրիշ հայ երիտասարդներու հետ

բանտարկուած էին: Գիտնալով որ անոնք պիտի աքսորուին, գացի ու զանոնք միայն հեռուէն կրցայ տեսնել, ու այդ՝ վերջին տեսութիւնը եղաւ:

Տեսարանը շատ յուզիչ էր: Ծնողներ եւ մօտիկ ազգականներ եկած էին իրենց սիրելիները տեսնելու ու ձեւով մը անոնց օգնելու համար, բայց հրաման չկար այդ ընելու: Ոչ ոք կրնար նկարագրել սիրելիներուն վիշտը: Շատ չանցած բանտարկեալները տարուեցան քաղաքէն դուրս եւ հոն բնաջնջուեցան:

Ժողովուրդը արագօրէն պատրաստութիւն կը տեսնէր ճամբայ ելլելու համար: Ես ալ Ս.Գիրքիս համար տոպրակ մը կարել տուի, որպէսզի ճամբորդութեանս ատեն վիզէս կախեմ ու ճամբան զայն հանեմ ու կարդամ: Բայց երբ գերմանական Որբանոցներուն գլխաւոր Տիրէքթորը՝ Փասթոր Էհմանը, տեղեակ եղաւ որ աքսոր տարուող Հայերուն առաջին խումբերը ճամբան սպաննուած են եւ միւսներուն համար ալ նոյն վտանգը կը սպառնար, Վեր. Ա. Եղոյեանի ընտանիքը եւ Ս. Գրոց դպրոցի ու որբանոցներու միւս ուսուցիչները իրենց ընտանիք-ներով, նաեւ զիս եւ դասընկերս, աչագուրկ եղբայր Կարապետ Ալթունեանը որբանոցները տեղափոխել տուաւ ու թոյլ չտուաւ որ աքսորուինք: Այսպէս, ես եւ Կարապետ եղբայրը Թանթէ Վեռնայի որբանոցը ընդունուեցանք եւ սենեակի մը մէջ տեղաւորուեցանք:

Մանուկ անունով շատ հոգեւոր սափրիչ եղբայր մը կար, որուն հետ սերտ յարաբերութիւն ունէի: Շատ անգամներ իրիկուան մօտ անոր խանութը կ'երթայի հոգեւոր խօսակցութեան համար, ու երբ խանութը կը գոցէր իրեն հետ կ'երթայի մինչեւ իր տան մօտը ու իրարմէ բաժնուելու ատեն միշտ «Տէրը քեզի հետ» կ'ըսէր. ինծի շատ անուշ կը հնչէր այդ խօսքը: Ան իր աքսորութենէն առաջ ինծի ածելի մը, մկրատ մը եւ քանի մը ուրիշ գործիքներ տուաւ, որոնցմով թէ որբերուն եւ թէ' Փասթոր Էհմանի, Վեր. Եղոյեանի եւ ուրիշ ուսուցիչներու մազերը կտրէի, մօրուքը կարգի կը բերէի ու ոմանց ալ երեսները կ'ածիլէի: Թէեւ ածելին բաւական բթացած էր եւ ոմանց երեսները դժուարութեամբ կ՝ածիլէի ու նոյնիսկ տեղ տեղ կը վնասէի, բայց անոնք ստիպուած էին համբերելու ու դիմանալու, որովհետեւ իրենք ածելի չունէին:

Թանթէ Վեռնայի համաձայնութեամբ, սկսայ արթնութեան

ժողովներ սարքել որբերուն համար եւ Տէրը մեծապէս օրհնեց իր խօսքը ու շատեր ապաշխարեցին: Անոնցմէ մէկը, կարծեմ 1967-ին էր, տեսայ Մարսիլիոյ մէջ. Վեր. Ս. Պագգալեանի եկեղեցիին հոգաբարձուներէն մէկն էր, եւ պատուելին իր մասին վկայեց թէ շատ հոգեւոր անձ մըն էր: Ան զիս իր բնակարանը հրաւիրեց եւ խօսակցութեան ժամանակ զինք յիշե ցի ու ճանչցայ եւ շատ ուրախ եղանք իրարմով:

Ներքին նահանգներու աքսորեալներէն ողջ մնացողներ Մ. Ազիզ հասնելով, քաղաքէն դուրս կը մնային քանի մը օրեր եւ անոնցմէ շատեր հոն կը մեռնէին: Տեսնելով որ զանոնք թաղող չկայ Թանթէ Վեռնան խնդրեց որ որբանոցի մեծ տղաներէն քանի մը հատ առնելով, մեռելները տանինք գերեզմանոց ու հոն թաղենք: Այդ գործը մեր տարիքին բաղդատմամբ շատ ծանր էր, նաեւ ինծի համար վտանգաւոր բայց ես այդ գործը յօժար սրտով կ՚ընէի, որպէս իմ ազգիս աճիւններուն փոքրիկ ծառայութիւն մը եւ յարգանքի արտայայտութիւն մը:

Անգամ մը երբ մեռել թաղելու համար գացինք, տեսանք որ գերեզմանոցին քով զինուորական վարժութիւն կ՚ըլլայ: Թաղման վայրկեանին անոնց սպան մօտենալով տեսաւ որ մեռելին վրայ հողը կը թափենք, ըսաւ, «Ինչո՞ւ այդպէս կ՚ընէք»: «Մենք», ըսաւ, «գերեզմանի յատակին ուրիշ տեղ մը կը փորենք գետնին տակ ու մեռելը հոն կը դնենք, որպէսզի երբ հրեշտակ մը գայ զայն խոստովանեցնելու, անիկա հողին տակ ճզմուած չըլլայ»: Ըսի անոր որ մեր Ս. Գիրքին համեմատ երբ մեղաւոր մը մեռնի, անոր հոգին անմիջապէս դժոխք կ՚երթայ եւ ալ ո՛չ մէկ յոյս կայ անոր փրկութեանը: Ուստի, ո՛վ որ կ՚ուզէ երկինք երթալ, մինչեւ իր մահը պէտք է ապաշխարէ: Եւ որպէսզի ինքզինքս պաշտպանեմ անոր բարկութենէն, աւելցուցի նաեւ թէ Գերմանացիներն ալ մեզի պէս կը հաւատան: Զինուորները, որ մեր չորս կողմը հաւաքուած էին, խոժոռ աչքերով նայեցան իմ վրաս իմ համարձակ վկայութիւնս լսելով, որովհետեւ իրենց կրօնական վարդապետութեան դէմ էր խօսածս: Բայց սպան շատ ազնիւ գտնուեցաւ եւ հրամայեց որ անոնք հեռանան եւ գերեզմաններուն վրայ ալ չկոխեն, եւ անուշութեամբ խօսելով հետս, ինքն ալ հեռացաւ:

ԷՆՎԷՐ ՓԱՇԱՅԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ՄԵՐ ՈՐԲԱՆՈՑԸ ԵՒ ԱՏՈՐ ԱՐԴԻՒՆՔԸ

Օր մը, Էնվէր Փաշան իր թիկնապահներով եկաւ, մեր որբանոցը: Ես զինք տեսայ երկրորդ յարկի պատուհանէն: Միջահասակ երիտասարդ մըն էր ան: Կ'երեւի նկատեց, թէ որբերուն մէջ քանի մը երիտասարդներ կան. Փասթոր Էհմանին լուր ղրկեց որ զանոնք յանձնէ կառավարութեան, իբրեւ թէ զինուորական ծառայութեան համար: Զգալով որ ես ալ այդ վտանգին պիտի ենթարկուիմ, այդ օրը որոշեցի որբանոցի այգիին քով փոս մը փորել եւ ցերեկները հոն պահուըտիլ: Այս բանը յայտնեցի երիտասարդի մը եւ ան ալ համաձայնեցաւ. միասնաբար սկսանք փորել: Գետինը սառած ըլլալուն պատճառաւ, գործը դժուարութեամբ յառաջ կ'երթար: Բայց ո՛րքան մեծ եղաւ մեր ուրախութիւնը, երբ մեզ կանչելով յայտնեցին որ շուտով պատրաստուինք ճամբայ ելլելու ու Տերսիմ փախչելու, Քիւրտի մը առաջնորդութեամբ, զոր Փասթոր Էհմանը վարձած էր 12 երիտասարդներ մահէն փրկելու նպատակաւ:

ՄԵՐ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՆՉԵՒ ՏԷՐՍԻՄ

Երբ մթնցաւ, ճամբայ ելանք դէպի Տէրսիմ: Հետերնիս առինք մէկական ծածկոց եւ հագուստեղէն, որքան որ կրնայինք շալկել: Մեզ առաջնորդող Քիւրտը բարձրահասակ եւ արագընթաց էր: Ան առջեւէն կ'երթար լռութեամբ: Մենք ալ լուռ կը հետեւէինք անոր, արագ քայլերով: Կէս գիշերին մօտեցանք Եփրատ գետին ու ստիպուած էինք անցնիլ Թրքական գիւղէ մը գետեզերք հասնելու համար: Քիւրտը, յայտնելով որ ամենէն վտանգաւոր տեղէ մը պիտի անցնինք, թելադրեց մեր ծածկոցները – պաթանիա – վրանիս առնել, գլուխնիս մեր առջեւը ծռել, եւ իրարու ետեւէ երթալ էշերու նման, եւ ան ալ չո՛, չո՛ ըսելով մեր ետեւէն կուգար: Երբ պահակը բարձր ձայնով հարցուց անոր ո՛վ ըլլալը, ու ան իր անունը տուաւ, մարդը վստահեցաւ անոր ու մենք ապահով անցանք անկէ ու իջանք անտառը: Քիւրտը մեզ հոն ձգելով, գնաց նախապէս կարգադրուած տեղ մը, ուր ուրիշ Քիւրտ մը մեզի կ'սպասէր նաւակին մէջ: Մինչեւ մեր առաջնորդին մեզի

վերադառնալը, ժամ մը տեւեց. օդը պաղ էր, եւ ես ալ արագ քալելով բաւական տաքցած էի: Պաղը ոտքերուս այդքան ազդեր էր որ դժուարութեամբ ոտքի ելայ, ու երբ գետէն անցանք, գրեթէ քալելու ոյժ չունէի, բայց ստիպուած էի քալել կրկնապատկելով արագութիւնը, որովհետեւ Քիւրտը ըսաւ որ եթէ մինչեւ լուսնալը լերան միւս կողմը չանցնինք, պահակ զինուորները մեզ նկատելով կրնան գնդակահարել: Հոն ա'յնքան յոգնեցայ որ գրեթէ զղջացի ճամբայ ելլելուս համար: Բայց յետոյ ո'րքան ուրախացայ երբ կարողացայ լերան միւս կողմը անցնիլ, հոգ չէ թէ ամէն կողմ ձիւնով ծածկուած էր: Մեր առաջնորդը՝ գիտակցելով մեր յոգնութեան ու տառապանքին, մեզ տարաւ հովիւի մը խրճիթը, ուր քիչ մը հանգստանալէ եւ հիւրասիրուելէ ետք, մեր ճամբան շարունակելով, Աղչունիկ գիւղը հասանք:

ՏԷՐՍԻՄԻ ՄԷՋ

Աղչունիկ գիւղը կարելի է կոչել մայրաքաղաքը մեզ հիւրընկալող ցեղին: Տէրսիմի Քիւրտերը Գըզըլ Պաշ կը կոչուէին. անոնք տարբեր էին Սիւննիներէն: Անոնք կ'ըսէին, թէ իրենց նախահայրերը Հայեր եղած են եւ Ս. Սարգիսը որպէս իրենց սուրբը կը դաւանէին ու կիներ իրենց շաղած խմորին վրայ մատով խաչանշան կը դնէին: Կ'երեւի այդ էր պատճառը որ մեզի շատ սէր ու բարեկամութիւն ցոյց տուին:

ԱԼԻ ԱՂԱՅԻ ՄԱՐԱԳԸ

Ցեղապետին հրամանով մեզ տեղաւորեցին Ալի Աղայի մարագը, որ շատ մեծ ու մութ ախոռ մըն էր, առանց պատուհանի: Տանիքին վրայ ծակ մը կար ուրկէ քիչ մը լոյս կ'թափանցէր ներսը, օճախին քով: Ախոռին խորը բաւական խոտ կար: Ուստի անկէ բերինք, գետինը փռեցինք ու զայն վեց պաթանեաններով ծածկեցինք. աւելորդ զգեստներն ալ որպէս բարձ գործածելով քնացանք, որպէս մեր առժամեայ բնակարանին մէջ:

Պաղէն պաշտպանուելու համար, անտառէն փայտ բերելով, օճախին մէջ կը վառէինք ցերեկ ու գիշեր: Առաւօտները երբ

կ՚արթննայինք, մեր առաջին գործը կ՚ըլլար ջարդել մեր վրայի ոջիլները որ քանի մը հարիւրի կը հասնէին: Երբեմն զանոնք կը համրէինք տեսնելու համար թէ մեզմէ որո՚ւն ոջիլները աւելի չատ են: Անոնք մեզմէ առաջ հոն բնակող Քիւրտերէն մնացած էին: Վերջապէս յաղթանակը տարինք անոնց վրայ:

Գործերը բաժնեցինք մեր միջեւ: Ես որպէս խոհարար, եփելու գործը յանձն առի ու լուացքի ժամանակ ալ գլխաւոր դերը կը կատարէի: Ոմանք նշանակուեցան փայտ բերելու համար անտառէն, ուրիշներ ալ՝ ջուր բերելու եւայլն.: Կ՚ապրէինք համերաշխ: Իրիկունները մեր մօտ կը հաւաքուէին ուրիշ փախստական Հայեր, որոնց մէջ կային բարձր դասակարգի անձեր ալ:

Պատեհութիւններէն օգտուելով, ժամանակ առ ժամանակ անոնց կը կարդայի Աստուծոյ խօսքէն եւ կը վկայէի փրկութեան մասին: Ոմանք լրջութեամբ կը լսէին, ուրիշներ կ՚արհամարհէին, բայց երբ ուրիշ գիւղեր կ՚երթայինք ուտելիք ծախու առնելու, իրենց դրամները ինծի պահ կուտային, որպէսզի չկողոպտուին աւազակ Քիւրտերէն:

ՆՈՐ ՓԱԽՍՏԱԿԱՆՆԵՐԸ

Գարնան, փախստականներու թիւը աւելցաւ: Անոնց մէջ կային Փրօֆ. Թէնէքէճեանը, Վեր. Պետրոս Կարապետեանը, Վեր. Ա. Եղոյեանին եղբայրը՝ Պր. Գրիգորը, Վեր. Թովմասի ընտանիքը, Փաշիկեան Ղեւոնդ անունով հաւատացեալ երիտասարդ մը եւ բազմաթիւ ուրիշներ:

ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՈՒ ՑԵՂԱՊԵՏՆԵՐՈՒ ՀԵՏ

Աղչունիկի մէջ երեք ցեղապետներ կային, որոնցմէ մէկը գլխաւորն էր, իսկ միւսները անոր մօտակայ ազգականները՝ որոնցմէ մէկուն հետ չատ մօտ յարաբերութիւն մշակեցի, քանզի ան չատ հետաքրքրուեցաւ Ս. Գրային պատմութիւններով: Զիս «Խոճա էֆէնտի» կը կոչէր ու մեծ յարգանքով իր քովը կը նստեցնէր, եւ կը լսէր Աստուծոյ խօսքը:

Երբ Աղչունիկցի Հայ մը մեռաւ, ան ինծի յանձնարարեց թաղման արարողութիւնը: Ատիկա մեծ պատեհութիւն մըն էր

ինծի Աւետարանի բարի լուրը հաղորդելու համար բոլոր ներկայ գտնուողներուն:

Գարնան՝ հարուստ Քիւրտերը գացին իրենց հօտերով խոտաւէտ վայրերը, իրենց անասունները արածելու համար: Հոն, անոնք վրաններու մէջ կը բնակէին մինչեւ ամառուան վերջը: Այդ առթիւ ուրիշ ցեղապետ մը ինծի յանձնեց իր տունը, հոն բնակելու համար մինչեւ իր վերադարձը: Ասիկա մեծ առանձնաշնորհում մըն էր ինծի համար: Երբ Ալի Աղայի մարագէն հոն տեղափոխուեցայ, կով մը ծախու առի չորս մէճիտիէով, որ մօտաւորապէս երկու տոլար կ'արժէր, եւ մէկը վարձեցի մեր դրացի երկու Հայ քոյրերէն, որոնք Աղչունիկցի էին ու որբացած, որպէսզի կովը կթէ ու մածուն եւ կարագ պատրաստէ: Հայթայթեցի նաեւ ձաւարի, իւղի եւ ալիւրի պաշար մը որոնք հոն շատ աժան էին. հացն ալ Քիւրտերու պէս թխել սորվեցայ ու բաւական վիճակ մը ունեցայ: Երբ ամառը եկաւ, խումբերով անտառ կ'երթայինք, անուշ օդը եւ աղբիւրի զուլալ ջուրը կը վայելէինք: Նաեւ կը լոգնայինք փոսի մը մէջ հաւաքուած աղբիւրի ջուրին մէջ: Իսկ Կիրակի օրերն ալ հոն հաւաքուելով, բացօթեայ ժողովներ կ'ունենայինք:

Երբ Պր. Գրիգոր Եղոյեանը եւ Վեր. Թովմասի տղան Զենոբը Աղչունիկ եկան, զիրենք իմ մօտս պահեցի եւ կերակրեցի, որովհետեւ իրենք նիւթական միջոց չունէին:

Ամառը փախստական Հայերու թիւը 150-ի հասաւ: Բոլորս ալ անձնկութեամբ եւ մեծ յոյսով կը սպասէինք Ռուսերուն գալուն, մեր ազատութեան համար: Երբ անոնք Էրզրումը գրաւեցին շատ ուրախացանք, եւ օրէ օր կը սպասէինք որ Էրզինկան ալ գրաւեն որպէսզի կարենայինք հոն անցնիլ: Երբեմն թնդանօթներուն ձայնը մինչեւ մեր ականջները կը հասնէր ու մենք կը յուսադրուէինք եւ կ'ուրախանայինք, բայց երբ ձայնը դադրէր, կը յուսահատէինք ու կը տխրէինք:

ՄԵԾ ԱՒԵՏԻՍԸ

Վերջապէս, Յուլիսի մէջ օր մը, Քիւրտերը մեզի աւետիս տուին ու ըսին որ Էրզինկան գրաւուած է եւ մենք կրնայինք հոն անցնիլ: Մեր ուրախութեան չափ ու սահման չկար: Բոլորս ալ սկսանք ճամբորդութեան պատրաստութիւն տեսնել: Ես, կովս մորթելով, միսը ծախեցի ու չորս մէճիտիէն վերադարձուցի:

Կաշիէն ալ ինծի համար տրեխներ շինեցի ու մնացեալ մասն ալ Հայերը գնեցին նոյն նպատակին համար։ Ընտանիք ունեցողներ ձիեր եւ էշեր վարձեցին, իսկ երիտասարդներս ալ քալելով ճամբայ ելանք։ Ես վրայի հագուստս տեղ տեղ պատռտեցի, որպէսզի աւազակ Քիւրտերէն կողոպտուելով մերկ չմնամ։ Որո՞նք որ ոսկի դրամ ունէին, ճամբան կլլեցին։ Անոնց օրինակին հետեւելով, ես եւ Ղեւոնդ եղբայրն ալ նոյնը ըրինք։ Ղեւոնդը զանոնք կորսնցուց, բայց ես գտայ։

Մէկ օր ճամբորդելէ ետք, իրիկունը գիշերեցինք ուրիշ ցեղապետի մը գիւղին մէջ։ Երկրորդ իրիկունը՝ ուրիշ ցեղապետի մը վրանները հասանք, լսելով որ անիկա հայերուն բարեկամ է եւ Սարգիս անունով քաջ Հայ մըն ալ իր մօտ կը պահէ, անվախօրէն ուզեցինք ներկայանալ իրեն։ Բայց երբ հոն հասանք, գիտցանք որ անոնք երկուքն ալ Էրզինկա գացած են Ռուսերէն զէնք խնդրելու, Թուրքերէն պաշտպանուելու համար։

Սարգիսին կինը զիս եւ Պատ. Թովմասին ընտանիքը հիւրասիրեց։ Բամբիշ Եսթերը իր ոսկի ժամացոյցը իր կուրծքին վրայ կը կրէր։ Ցեղապետին տղան այդ տեսնելով, խնդրեց որ իրեն նուիրէ։ Բամբիշին դժուարին գնաց, բայց ստիպուած էր տալու, որովհետեւ հակառակ պատագային բռնի կ'առնէր ու մեզի համար ալ վտանգաւոր կ'ըլլար։

Բնութիւնը հոն շատ գեղեցիկ էր մեր տեղէն քիչ հեռու գետակ մը կը հոսէր, ուր գացինք եւ մեր լոգանքը առինք։ Հոն երկու օր մնալէ ետք ճամբայ ելանք ու ցեղապետին եւ Սարգիսին հանդիպեցանք, որոնք իրենց ջորիները զէնքերով բարձած կր վերադառնային Էրզինկայէն։ Անոնք մեզի բարի լուրերը հաղորդեցին ու քաջալերեցին մեզ։

Երրորդ իրիկունը բարձր լերան մը գագաթը բարձրանալով հոն գիշերեցինք։ Հոն օդը շատ պաղ էր ու գիշերը բաւական մսեցանք, սակայն չհիւանդացանք։ Առաւօտուն հեռուէն տեսանք Ռուսերուն պահակ զօրքերը։ Անոնք ալ մեզ նկատելով, դիմաւորեցին եւ սիրով ընդունեցին եւ մեր ջորեպան Քիւրտերը ետ դարձան իրենց տեղերը։

Ջինուորներուն մէջ կային կամաւոր Հայեր, որոնք մեզ հիւրասիրեցին եւ ետքը ճամբայ դրին։ Կէսօրին Թրքական գիւղ մը հասանք որ գրեթէ պարպուած էր՝ Ռուսական զօրքերու վախէն։ Պարապ տուներու մէջ ապաստանեցանք ու անմիջապէս գացինք այգիներն ու պարտէզները, որոնք առատ

էին Հասուն պտուղներով: Սկսանք անյագօրէն ուտել ո՛րքան որ կրնայինք: Կարծես անապատէն Քանանու երկիրը մտած էինք: Քանի մը օրեր Հոն Հանգստանալէ ետք, գացինք Երզինկան:

ԵՐԶԻՆԿԱՆԻ ՄԷՋ

Երզինկայի պարապ տուներէն մէկուն մէջ Պր. Գրիգոր Եղոյեանի Հետ տեղաւորուեցանք եւ ես քաղաքին միակ պանդոկին մէջ որպէս խոՀարար ընդունուելով շաբաթ մը աշխատեցայ առանց օգնականի: Թէ՛ պանդոկին տէրը եւ թէ՛ յաճախորդները (որոնց մէկ մասը Ռուս սպաներ էին) կերակուրները շատ Հաւնեցան: Բայց երբ Շաբաթ օրը եկաւ, միտքս ինկաւ որ յաջորդ օրը Կիրակի էր եւ ես այդ օրը չէի կրնար գործել: Այս բանը պանդոկի տէրոջը յայտնեցի ու ան շատ տխրեցաւ եւ ջանաց զիս Համոզել որ գործս չթողում: Բայց ես չՀամոզուեցայ ու մէկ շաբթուան վարձքս ստանալով Հեռացայ: Անմիջապէս ճաշարան մը բանալով՝ սկսայ անուշեղէններ եւ կաթնապուր պատրաստել ու ծախել: Յետոյ սկսայ կերակուրի տեսակներ ալ աւելցնել ճաշացուցակին վրայ: Գործս շատ յաջող կ՛ընթանար: Յաճախորդներուս մեծ մասը Ռուս զինուորներ էին:

Օր մը, ինձի ծանօթ երկու Հայ երիտասարդներ եկան ճաշելու, ու գործիս յաջողութիւնը տեսնելով առաջարկեցին ինծի ընկերանալ եւ աւելի մեծ ճաշարան մը բանալով գործը ընդարձակել: Անոնք խոստացան իմ բոլոր ամաններուս եւ մթերքներուս գինը վճարել, բոլոր գնումները իրենց դրամով ընել, նաեւ պնակները լուալը եւ սպասարկութեան գործը իրենք կատարել: Իմ գործս պիտի ըլլար միայն կերակուր եփել, այդ պայմանաւ որ շաՀը երեքիս միջեւ բաժնուի:

Երիտասարդները պատուաւոր ընտանիքի զաւակներ ըլլալուն Համար անոնց վստաՀեցայ: Նաեւ մտանեցի, որ գործս կը թեթեւնայ ու ժամանակ կ՛ունենամ Հանգչելու եւ Հանգստանալու:

Համաձայնեցայ իմ առած պնակներս եւ մթերքները իմ առած գնով իրենց ծախել, ինչ որ 150 րուբլի կ՛արժէր, որ այն ժամանակ 20 ոսկիի արժէք ունէր: Անոնք յօժարեցան, բայց, վճարումը յետաձգեցին ու նոյն օրը ճաշարանին դիմացը աւելի

ընդարձակ պարապ խանութ մը գտան եւ հոն տեղափոխուեցանք: Միւս օրը ութը տեսակ կերակուրներ եփեցի, բայց մէկ յաճախորդ իսկ չեկաւ ճաշելու: Միայն ընկերներուս ծանօթներէն քանի մը հոգիներ եկան մեր գործը շնորհաւորելու ու զանոնք ալ ձրիաբար հիւրասիրեցինք: Այս անյաջողութեան պատճառը՝ տեղի փոփոխութիւնն էր: Ընկերներս այս տեսնելով՝ գացին եւ շուկայի ամենաբանուկ տեղէն պարապ ճաշարան մը գտան ու նոյն օրը հոն տեղափոխուեցանք: Յաջորդ օրը նոյն կերակուրները տաքցնելով յաճախորդներու կ՛սպասէինք, երբ յանկարծ տաքութիւն մը եկաւ վրաս եւ շատ անհանգիստ ըրաւ զիս: Ուստի ստիպուեցայ տուն երթալ եւ պառկիլ: Շուտով յայտնի եղաւ որ «թիֆօ» էր հիւանդութիւնս, ու զիս անմիջապէս հիւանդանոց փոխադրեցին: Հոն ամիսի չափ մնալէ եւ մահուան շուքի ձորէն անցնելէ ետք, քիչ մը կազդուրուած տուն վերադարձայ: Բայց քանի մը օրէն հիւանդութիւնս կրկնուեցաւ եւ քսան օրեր ալ պառկելէ ետք, Տէրոջը շնորհքով կատարելապես բժշկուեցայ:

Հիւանդութեանս ընթացքին, ընկերներս չկարենալով այդ գործը շարունակել, ամաններս ու մթերքներս կրկնակ գիներով ծախելով ուրիշ խանութ մը բացած էին: Երբ գացի հաշիւը տեսնելու, սուտ խօսեցան եւ ըսին որ զանոնք կէս գինով ծախած են եւ ինծի միայն 63 ռուբլի տուին: Այսպէս անիրաւաբար վարուեցան հետս, գիտնալով որ ես հոգեւոր անձ մըն եմ եւ դատի պիտի չերթամ: Ու չսխալեցան: Որովհետեւ առանց ձայն հանելու հեռացայ իրենցմէ: Եւ ասիկա մեծ դաս մը եղաւ ինծի, որպէսզի անդարձ մարդոց հետ ընկերովին գործ չընեմ յառաջիկային: Համոզուեցայ նաեւ, որ այդ սխալ քայլը առնելուս համար Տէրը պատժեց զիս հիւանդութիւնով: Պէտք է ըսեմ որ ընկերներս դրամս անմիջապէս չտուին եւ ես՝ Ֆիզիքապէս ալ տկար ըլլալուս պատճառաւ չէի կրնար աշխատիլ: Ուստի Պր. Գրիգորէն պարտք առնելով կ՛ապրէի: Երբ անոնցմէ 63 ռուբլին ստացայ, անոր 60 ռուբլիին պարտքերուս վճարեցի ու ձեռքս մնաց մի միայն երեք ռուբլի:

Օր մը, շուկայէն անցած ատենս խանութի մը մէջ շաքարեղէն մը տեսայ, որ Ռուսերէնով Իրիս կը կոչուէր: Անկէ քանի մը հատ գնելով համին նայեցայ եւ շատ սիրեցի: Անմիջապէս մնացած երկու ռուբլիով տուփ մը գնեցի եւ սկսայ շրջելով ծախել զանոնք: Նոյն օրը շահած դրամովս ուրիշ երեք

տուփեր ալ գնեցի եւ բոլորը սպառեցի: Երբ աւելին ուզեցի գնել, երեւան ելաւ որ վաճառականին ունեցածը միայն այդքան էր, որով յաջորդ օրը ստիպուեցայ ուրիշ գործ մը փնտռել ու գտայ:

Ռուս մը, առաջին անգամ ըլլալով, շաքարեղէններու խանութ մը բացած էր, որուն նմանը Թուրքիոյ մէջ չկար: Ուստի անկէ կրցածիս չափ շաքարեղէններ գնեցի ու չուկային ամէնաբանուկ փողոցի մը անկիւնը փոքրիկ սեղան մը դնելով սկսայ ծախել. ու գործս այնքան յաջող գնաց, որ պէտքը զգացի խանութ մը բանալով ուրիշ բաներ ալ ծախել ինչպէս ընկոյզ, փոհրած կաղին, պիստակ, դդումի կուտ ու նաեւ բագլավա եւ գաթայէֆ:

Բնակարանս ալ փոխելով, Ղեւոնդ Փաշիկեանի հետ երկու յարկանի տուն մը փոխադրուելով սկսանք հոն բնակիլ: Բնակարանը ճիշդ Սեբաստացի քաջն Մուրատի բնակարանի դէմն էր:

Ղեւոնդ եղբայրը երկաթագործութեամբ կը պարապէր, որ բաւական ծանր աշխատանք էր, ուստի այդ գործը ձգելով ինծի ընկերացաւ:

Մեր առեւտուրը լաւ կ՚ընթանար: Միասին կը ճաշէինք եւ շատ ուրախ էինք, որովհետեւ ամէն օր Ս. Գիրք կարդալով ու աղօթելով հոգեւոր սնունդ ալ կը ստանայինք:

Շատ չանցած Յարութիւն անունով չափահաս հաւատացեալի մը հետ ծանօթացանք, որ մեր խանութին դիմացը խանութ մը ունէր եւ Միհրան Իփէքճեանին տան մէջ կը բնակէր, որ մեր բնակարանին շատ մօտ էր: Անոնք երկուքն ալ Էրզինկացի էին եւ աքսորի ժամանակ իրենց ընտանիքները կորսնցուցած էին:

Բայց Միհրան Իփէքճեանը Խարբերդի մէջ Հայ ընտանիքի մը տան մէջ պահուած աւենը անոնց աղջկան՝ Պերճուհիին հետ անպաշտօնօրէն կ՚ամուսնանայ ու միասին կը փախչին Տէրսիմ եւ անկէ ալ կ՚անցնին Էրզինկան: Թէեւ անոնք դեռ փրկութեան փորձառութիւնը չունէին, բայց շատ մօտ էին ճշմարտութեան, որուն պատճառաւ սերտ յարաբերութեան մէջ մտանք անոնց հետ. ու եկաւ ժամանակ մը, որ Կիրակի օրերը Յարութիւն եղբօր սենեակին մէջ ժողովներ ալ ունեցանք:

Անգամ մը մեր քաջն Մուրատին այցելեցի ու անոր հետ հոգեւոր խօսակցութիւն ունեցայ: Ան սիրով լսեց իմ վկայութիւնս ու շատ ազնիւ վերաբերմունք ունենալով անուշ տպաւորութիւն թողուց վրաս: Ըլլալով Հայ կամաւորներուն

խմբապետը եւ նշանաւոր հերոս մը, ան քաղցրաբարոյ եւ հեզահոգի անձ մըն էր եւ մեր տառապեալ ու հալածական ազգին անձնուէր պաշտպանը: Շատեր վկայեցին, թէ Հայոց՝ Էրզինկայէն նահանջելուն առթիւ ինչպիսի քաջութեամբ եւ իր անձը մահուան վտանգին ենթարկելով, զանոնք առաջնորդած էր մինչեւ Էրզրում: Ան ետքը Պաքուի ճակատամարտին մէջ ալ քաջաբար կռուելով իր կեանքը զոհեց:

1917-ի Գարնան, Հայերը շրջակայ Թրքական պարպուած գիւղերուն մէջ իրենց համար այգիներ ընտրեցին եւ անոնց պէտք եղած խնամքը տանելով, ամառուան սկիզբը իրենց ընտանիքները հոն տեղափոխեցին, վայելելու համար անոնց քաղցրահամ պտուղներն ու մաքուր օդը:

Մեր Պր. Միհրան Իփէքճեանն ալ մօտակայ գիւղի մը մէջ գեղեղիկ այգի մը ընտրեց, փառաւոր տունով մը, որ հարուստ Թուրքի մը կը պատկանէր: Ես ալ նոյն գիւղին մէջ մեծ այգի մը ընտրեցի, բայց ո՛չ անոր հոգ տանելու եւ ո՛չ ալ պտուղները վայելելու առիթ ունեցայ: Որովհետեւ շատ չանցած, Ռուսերուն մէջ յեղափոխութիւն յառաջ եկաւ ու անոնց կռուող զօրքը սկսաւ նահանջել, իրենց երկիրը վերադառնալու համար:

ՆԱՀԱՆՋԻ ՏԱԳՆԱՊԱԼԻՑ ՕՐԵՐԸ

Ռուս զինուորներուն նահանջումով, Հայերը մեծ տագնապի մէջ ինկան եւ յայտարարուեցաւ որ շուտով հեռանան Էրզինկայէն: Այս լսելով, անմիջապէս Յարութիւն եղբօր հետ Էրզրում տեղափոխուեցանք, բայց Իփէքճեան ընտանիքը, Ղեւոնդ եղբայր եւ շատ մը ուրիշներ Էրզինկա մնացին Ա՛յն յոյսով որ կացութիւնը կրնար փոխուիլ: Իրենց տուներն ու այգիներն ալ փորձութիւն եղան անոնց համար: Բայց յետոյ շատ զղջացին: Անոնցմէ շատեր ամէն բանէ զրկուելով, ձմեռուան ցուրտին ստիպուած եղան նահանջելու եւ հազիւ կարողացան իրենց կեանքերը ազատել: Ուրիշներ ալ Քիւրտերու գնդակներուն զոհ գացին մեծ կիրճի մը մէջ:

Էրզրում երթալէ առաջ աչքերու ցաւ ունեցայ, որ երթալով սաստկացաւ: Ու ստիպուած եղայ հիւանդանոց պառկիլ: Իսկ եղբայր Յարութիւնը հոն խանութ բացաւ ու մինչեւ Էրզրումի նահանջը հոն մնաց:

Էրզրումի մէջ աչքի մասնագէտ չըլլալուն պատճառաւ,

բժիշկի խորհուրդով Թիֆլիս գացի յայտնի մասնագէտի մը ներկայանալու համար. բայց ան այն ժամանակ Թիֆլիսեն բացակայ էր: Ուստի խորհուրդ տուին Երեւան երթալու: Երեւանի մէջ կարճ ժամանակ մը մնալէ ետքը, լսեցի որ Պաքուի մէջ Հայ Հոգեւոր Եղբայրութեան Եկեղեցի մը կայ եւ հոն աչքի մասնագէտներ ալ կան: Ուստի որոշեցի հոն երթալ, ու լսելով նաեւ որ Եղբայրութիւնը Պաքուի մէջ որբանոց մըն ալ ունի, եւ Բամբիշ Եսթերը իր ընտանիքով այդ որբանոցին մէջ կը գտնուի, անմիջապէս անոր նամակ մը գրեցի. բայց առանց պատասխանին սպասելու Պաքու գացի եւ Եղբայրութեան հովիւ, Պատուական Թառայեանի տունը իջայ: Սակայն ան ալ իր ընտանիքով ամարանոց գացած էր, իր երկու մեծ աղջիկները տունը ձգելով: Անոնցմէ գիտցայ որ նոյն տան վերի յարկին մէջ կ՚ապրի իրենց մօրեղբայրը Ալեքսանդր Թառայեանը, որ միլիոնատէր հաւատացեալ մըն էր:

Երբ գացի եւ անոր դուռը զարկի, դրան ապակիին ետեւէն զիս տեսնելով, հարցուց՝ թէ ի՞նչ կ՚ուզեմ իրմէ: Այդ հարցումը այնքան պաղ թուեցաւ ինծի, որ իմ մասիս կարճ տեղեկութիւն մը տալով խնդրեցի որ որբանոցի հասցէն տար ինծի:

Ան առանց զիս ներս հրաւիրելու, կարճ տեղեկութիւն մը տուաւ ինծի այդ մասին ու հեռացաւ: Անոր այդ պաղ վերաբերմունքը շատ զարմացուց զիս. բայց առանց վշտանալու հեռացայ իր տունէն: Անօթի էի, եւ շատ քիչ դրամ ունէի: Ճամբան Ազրպէյճանցի մահմետականի մը խանութէն ուզեցի լաւաշ հաց մը գնել, ան ինծմէ քարտ պահանջեց. բայց երբ գիտցաւ որ նորեկ մըն եմ, խղճաց վրաս ու առանց քարտի տուաւ հացը: Քիչ մըն ալ ծիրան գնեցի իրմէ ու խանութին քովը, քարի վրան նստելով ճաշեցի ու որոշեցի ճամբայ ելլել:

Յուլիս ամիսն էր ու օդը չափազանց տաք: Ճամբան շատ երկար էր ու անապատային տեղերէ կ՚անցնէի: Վերջապէս հասայ «էրմէնի Քէնտ» կոչուած վայրը, ուր կը գտնուէր որբանոցը քրտնած էի ու ծարաւ: Հայու մը տան առջեւէն կ՚անցնէի, որ իր դրան առջեւ նստած էր: Երբ բարեւեցի զինք ու հարցուցի որբանոցի մասին, ինքն ալ իր կարգին հարցուց՝ թէ ո՛ւրկէ կուգայի: Երբ գիտցաւ որ օտարական մըն եմ, առաջարկեց որ քիչ մը նստիմ եւ հանգստանամ. նաեւ պաղ ջուր բերաւ խմելու եւ երեսս լուալու: Քիչ մը հանգչելէ ետք, շնորհակալութիւնս յայտնելով ճամբաս շարունակեցի ու հասայ որբանոց:

ՊԱՔՈՒԻ ՈՐԲԱՆՈՑԸ

Երբ որբանոցի գաւիթին մօտեցայ, տեսայ որ բամբիչ Եսթերը ծերունիի մը մօտ նստած կը խօսակցէին: Ան զիս տեսնելուն պէս բացագանչեց. «Ահա այն եղբայրը որուն նամակը հիմա ձեզի կարդացի»: Երկուքն ալ սիրով բարեւեցին զիս ու ներս ընդունեցին: Այդ ծերունին Արթուչ (Յարութիւն) եղբայրն էր, որուն հետ յետոյ այնքան մտերմացանք որ Դաւիթի եւ Յովնաթանի պէս եղանք:

ԻՄ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւնը որոշեց որ ես որբանոցին մէջ ապրիմ մինչեւ որ եկեղեցիին հովիւը ամարանոցէն վերադառնայ ու նոր կարգադրութիւն մը ընէ իմ մասին: Մինչ այդ անչուշտ ժամանակս պարապ չանցուցի: Թէ՛ որբերուն եւ թէ՛ եկեղեցիին մէջ կը քարոզէի, բայց դեռ հաւատքով մկրտուած չէի: Ուստի երբ հովիւը վերադարձաւ, յայտնեցի անոր որ կ՚ուզեմ մկրտուիլ ու որոշուեցաւ որ այդ կատարուի երկու շաբաթէն:

Այն օրերուն կը կարդայի «Բարի Լուր» թերթը, որուն հրատարակիչն էր Պատուական Թառայեանը եւ որուն մէկ թիւին մէջ գրուած էր Ֆիննիի մասին, թէ ի՛նչպէս անոր կեանքն ու գործունէութիւնը փոխուեցաւ Ս. Հոգիով մկրտուելէն ետքը ու ան հարիւր հազարներու փրկութեան միջոց եղաւ: Ասիկա այնքան ազդեց իմ վրաս, որ ես սկսայ այդ մասին աղօթել, զգալով մեծ ծարաւ մը հոգիիս մէջ՝ այդ կենաց աղբիւրէն առատօրէն խմելու: Այդ 15 օրերու ընթացքին ամէն օր ժամեր յատկացուցի Ս. Գրոց սերտողութեան եւ աղօթքի համար, ծոմապահութեամբ: Եւ խնդրեցի Տէրոջմէն, որ մկրտութեանս ժամանակ Ան զիս Սուրբ Հոգիով ալ մկրտէ, ճիշդ այնպէս, ինչպէս Յիսուսի մկրտութեան առթիւ Սուրբ Հոգին իջաւ Անոր վրայ:

Վերջապէս հասաւ Մկրտութեան օրը, որ Կիրակի էր: Հոգաբարձութիւնը Արթուչ եղբօր յանձնարարած էր կատարել այդ պաշտօնը: Երբ Բանբիչ Եսթերը գիտցաւ այդ մասին, ծաղրական եղանակով ըսաւ. «Լողնալո՞ւ կ՚երթաս»: «Ոչ», ըսի. «հապա Տէրոջը կամքը կատարելու»:

Ան մանկամկրտական էր Թուրքիայի ուրիշ Հաւատացեալներուն պէս եւ աւելորդ կը սեպէր Հաւատքով եղած մկրտութիւնը:

Առտու կանուխ Արթուշ եղբօր Հետ գացինք Կասպից Ծովը եւ ան զիս մկրտեց Հոն: Երբ ջուրէն ելայ, կը սպասէի որ սիրտս առատ ուրախութիւնով մը պիտի լեցուի ու ամբողջ մարմինս պիտի ցնցուի Սուրբ Հոգիին զօրութեամբ եւ զգալի փոփոխութիւն մը տեղի պիտի ունենայ մէջս նոյն վայրկեանին: Բայց այնպէս չեղաւ. այլ ընդՀակառակը խորունկ լռութիւն մը զգացի սրտիս մէջ եւ ինծի թուեցաւ որ ունեցածս ալ կորսնցուցի ու սրտիս մէջ ըսի. «Ո՛վ Տէր, 15 օրեր անկեղծութեամբ աղօթեցի Սուրբ Հոգիով մկրտուելու Համար. ինչո՞ւ ինծի չպատասխանեցիր»:

Այդ իրիկուն ես պիտի քարոզէի, ուստի սրտիս տխրութեան Համեմատ նիւթ մը ընտրելով, տխրութեամբ ալ քարոզեցի: Ժողովէն ետքը, եղբայր մը մօտենալով ըսաւ. «Եղբայր, քեզի ի՞նչ պատաՀած է»: «Ի՞նչ, Հարցուցի զարմանքով: «Դուն բոլորովին փոխուած ես, քարոզելու ժամանակ զօրութիւն կ'ելլէր քեզմէ»: Այդ խօսքերը զիս աւելի զարմացուցին եւ ես լռութեամբ Հեռացայ իրմէ:

Երբ տուն եկայ, Բամբիշ Եսթերը դէմս ելլելով, քմծիծաղով մը ըսաւ. «Լոգցա՞ր»: «Ո՛չ, չլոգցայ, այլ Տէրոջ պատուէրը կատարեցի», ըսի անոր առանց վշտանալու: Երբ ներս մտանք, ան ուզեց Հետս վիճաբանիլ եւ ապացուցանել որ ըրածս սխալ էր: Ես անոր Հեզութեան ոգիով սկսայ Աւետարանէն կարդալ այն բոլոր տեղերը, ուր շատ պարզ կերպով ըսուած է թէ մկրտութիւնը Հաւատալէն եւ վերստին ծնունդէն յետոյ պէտք է կատարուի եւ թէ Համար մը չկայ, որ մանկամկրտութիւնը կը Հաստատէ: Ան չուտով Հանդարտեցաւ ու երբ խօսքս աւարտեցի, ըսաւ. «Դուն բոլորովին փոխուեր ես. քեզմէ զօրութիւն կ'ելլէ. ուրեմն Հաւատքով եղած մկրտութիւնը ճշմարիտ մկրտութիւնն է: Ներէ ինծի որ ես քեզ ծաղրեցի»: Ու ծունկի գալով խնդրեց, որ ձեռքս գլխուն վրայ դնելով աղօթեմ իրեն Համար, որպէսզի Տէրը իրեն ալ տայ այդ զօրութենէն:

Ես վախ զգացի ու ըսի որ ես ձեռնադրեալ քարոզիչ մը չեմ եւ պատանի մը ըլլալով ի՞նչպէս կրնամ իրեն վրան ձեռք դնելով աղօթել, երբ ինք մօրս տեղն է: Ըսաւ. «Տարիքը արժէք չունի, ես պէտք ունիմ այդ զօրութեան որ դուն ունիս. ու շատ խնդրեց որ իր փափաքը կատարեմ: Եւ ատկէ քանի մը օր ետք,

նոյնպէս իր փափաքը կատարելով զինք մկրտեցի, նոյն տեղին մէջ ուր ես մկրտուեցայ:

Մկրտութենէս ետքը, ես ալ նկատեցի որ կեանքս փոխուեցաւ եւ երիտասարդական ցանկութիւններուն եւ խորհուրդներուն դէմ մղուած ներքին պայքարներս դադրեցան, որովհետեւ մարմինս մեռած էր մեղքին համար: Նաեւ Աստուծոյ խաղաղութիւնը կը թագաւորէր սրտիս մէջ եւ հոգիներու փրկութեան համար կրակ մը կը վառէր հոն ու զիս կը մղէր կորսուածները փնտռելու ու զանոնք Փրկիչիս առաջնորդելու:

ՅՈՎՍԷՓ ԶԱՔԱՐԵԱՆԻ ԴԱՐՁԸ

Օր մը, իրիկուան ժողովէն ետքը, տեսայ երիտասարդ մը որ մեծ Սուրբ Գիրք մը ունէր իր ձեռքին մէջ: Մօտենալով անոր, ըսի. «Բարեւ, եղբա՛յր»: Ըսաւ. «Ես դեռ եղբայր չեմ, բայց կը փնտռեմ փրկութեան ճամբան»: «Ո՞ւր կապրիս», հարցուցի անոր: Ժողովարանէն դուրս հանելով զիս, իր խանութը ցուցուց, որ չատ հեռու չէր այնտեղէն: «Վաղը կուգամ քեզի մօտ», ըսի ու բաժնուեցանք: Յաջորդ օրը գացի անոր խանութը եւ համառօտ խօսեցայ անոր վերստին ծննդեան մասին եւ որպէսզի իր առեւտուրին արգելք չըլլամ բաժնուեցայ իրմէ, խոստանալով որ յաջորդ օրը դարձեալ կուգամ իր մօտ: Միւս օրը երբ ան զիս հեռուէն տեսաւ, վազեց ինծի ու զիս գրկելով ըսաւ, թէ գտած է իր փրկութիւնը: Յետոյ ինծի պատմեց թէ ինչպէս իր խիղճը կը տանջէր զինք սուտ խօսելուն եւ յաճախորդները խաբելուն համար, որուն պատճառաւ գացած ու Լուսաւորչական Եկեղեցիի քահանային խոստովանած էր իր մեղքերը ու խնդրած անկէ որ փրկութեան ճամբան ցուցնէ իրեն: Բայց քահանան վրան խնդալով, ըսած է. «Ինչո՞ւ անհանգիստ կ՚ըլլաս այդ բանին համար. աշխարհը դմակ է ու մարդը՝ դանակ, կտրէ՛ ու կե՛ր»: Ու չարունակելով իր խօսակցութիւնը, ըսաւ. «Երբ լսեցի այդ խօսքերը, սաստիկ գայթակղեցայ այդ քահանայէն ու ա՛լ չուզեցի անոր եկեղեցին երթալ: Ու երբ հայ ծանօթի մըն ալ պատմեցի այդ մասին, ան խորհուրդ տուաւ որ Եղբայրութեան Եկեղեցին երթամ: Ու երբ գացի՝ չատ սիրեցի եւ Ս. Գիրք մըն ալ ծախու առի. ու այս երկրորդ անգամն էր որ դուն զիս տեսար ժողովարանին մէջ:

Նաեւ պատմեց թէ իմ հեռանալէս ետքը խանութը գոցելով ետեւի իր ննջասենեակը գացած է ու ծունկի գալով սրտանց աղօթած Աստուծոյ, որպէսզի զինք վերստին ծնանի։ Եւ ժամուան մը չափ աղօթելէ ետքը, սիրտը ուրախութիւնով լեցուած է ու այժմ Սուրբ Հոգին սրտին մէջ կը վկայէ՝ թէ ինք փրկուած է ու Աստուծոյ Որդի է։

Սուրբ Հոգիով մկրտուելէս ետքը, այս՝ առաջին պտուղն էր, որ զիս մեծապէս ուրախացուց ու քաջալերեց որ Տէրոջը գործը աւելի եռանդով շարունակեմ։ Շատ չանցած արթնութիւն մը եկաւ որբանոցին մէջ ու ճշմարիտ ապաշխարութիւններ եղան։ Նաեւ եկեղեցիին մէջ շարժում մը յառաջ եկաւ ու մինչեւ իսկ տարիքոտ ու փորձառու եղբայրներ զգացին Սուրբ Հոգիով մկրտուելու կարիքը։ Անոնք զիս սիրով կը հրաւիրէին իրենց տուները հոգեւոր խոսակցութեան եւ հիւրասիրութեան համար։ Մանաւանդ յատուկ սէր կը ցուցնէին ինծի Եղբայր Պատուական Թառայեանը եւ իր ընտանիքը, հիւրասիրելով զիս իրենց համադամ կերակուրներով։ Եղբայրը ձրի կը ծառայէր Տէրոջը, քանզի անոր տիկինը միլիոնատէրի աղջիկ, եւ իր եղբօրը ժառանգակից ըլլալով՝ բաւական մեծ բաժին մը կը ստանար քարիւղի հանքերուն եկամուտէն։

Անոնք ունէին հինգ տղաներ ու չորս աղջիկներ, որոնցմէ միայն երեք աղջիկները՝ Մարթա, Մարիամ ու Եսթեր հաւատացեալներ էին ու անոնց մէջ ալ ամենէն հոգեւորը՝ Մարիամն էր, որ թոքախտով հիւանդ էր, բայց եռանդով Տէրոջը կը ծառայէր, ու թարգմանութիւններ կ՚ընէր «Բարի Լուր» թերթին համար։ Ան շատ չանցած ննջեց Տէրոջմով։ Մարթան՝ խելացի ու լուրջ աղջիկ մըն էր ու շատ լաւ կը նուագէր դաշնակի վրայ։ Ժամանակ մը ինծի ալ դաս տուաւ, բայց աչքերուս տկարութիւնը արգելք եղաւ շարունակելու։ Եսթերը արագաշարժ էր տան գործերուն մէջ եւ լաւ օգնական մը՝ իր մօրը։ Ան եւ Մարթան միշտ ժողովներուն կը յաճախէին, ուր Մարթան նաեւ կը նուագէր։ Իսկ Լիտիան՝ որ ամենագեղեցիկն էր իրենց մէջ, շատ հեռու էր Տէրոջմէն եւ միշտ խոյս կուտար Հոգեւոր խօսակցութիւններէն եւ ժողովներուն ալ չէր յաճախեր։ Իսկ Գէորգը, Յովհաննէսը, Փիլիպպոսը, Դաւիթը եւ Դանիէլը երբեք չէին հետաքրքրուեր հոգեւոր բաներով։

ՀՈԳԵՒՈՐ ԴՌՆԱՊԱՆԸ

Եղբայր Ալեքսանդր Թառայեանը ունէր դռնապան մը որ երկար մօրուքով, չափահաս հոգեւոր եղբայր մըն էր: Շատ անգամներ կ՚այցելէի զինքը եւ դրան քով նստած հոգեւոր խօսակցութիւն կ՚ունենայի անոր հետ ու կը հիւրասիրուէի ալ անկէ: Ասիկա զարմանք կը պատճառէր Եղբայր Պ. Թառայեանի աղջիկներուն, որոնք ցած աչքով կը նայէին այդ դռնապան եղբօրը, եւ արժանի չէին սեպեր որ ես անոր հետ այսպիսի սերտ յարաբերութիւն ունենամ: Բայց ան ինծի համար իր միլիոնատէր տէրոջմէն աւելի սիրելի ու հաճելի եղբայր մըն էր: Կիրակի օր մը, առաջին անգամ ըլլալով Եղբայր Ալեքսանդր Թառայեանն ալ զիս ճաշի հրաւիրեց: Ան ունէր երիտասարդ տղայ մը եւ աղջիկ մը: Տղան ժամանակ մը ապաշխարութիւն ունեցեր էր, բայց վերստին ծնունդ չունենալուն պատճառաւ, հաւատքը խախտած ու գրեթէ անհաւատ դարձած էր: Աղջիկն ալ թէեւ երբեմն ժողովներուն կը յաճախէր, բայց ո՛չ կ՚աղօթէր եւ ո՛չ ալ փրկութեան վկայութիւնը ունէր:

Անոնք գեղեցիկ հագուստներով նստած էին սեղանին շուրջ, իսկ ես աղքատիկ հագուստներով պատանի մը ըլլալով, ամօթ կը զգայի անոնց առջեւ: Կերակուրներուն տեսակներն ալ այնքան շատ էին որ չէի գիտեր թէ որմէ պէտք է ուտելու: Ուստի որոշեցի դանդաղ շարժիլ եւ այդ բանին համար սեղանակիցներուն հետեւիլ : Ճաշը համեղ էր, բայց ես անկէ բնաւ հաճոյք չզգացի, որովհետեւ մթնոլորտը ճնշիչ էր ինծի համար, քանզի ուր հոգեւոր եւ ո՛չ ալ ընկերային խօսակցութիւններ տեղի ունեցան այդ սեղանին շուրջ: Կ՚երեւի իրենք ալ զգացին ատիկա եւ ա՛լ անգամ մըն որ չհրաւիրեցին զիս իրենց տունը:

ՍՈՒՐԲ ԷՄՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՉԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

Օր մը, Եղբայր Պատուական Թառայեանը ինծի ըսաւ, որ վերջին համագումարի առթիւ որոշում անցած է որ նոր գործիչներ պատրաստելու համար Աստուածաշնչական դպրոց մը պէտք է բացուի, բայց յարմար ուսուցիչ չըլլալուն պատճառաւ առայժմ այդ ծրագիրը յտաձգուած է: Բայց ինք

անձամբ յանձնարարեց որ ես յանձն առնեմ, դպրոցը կազմակերպելու ու ուսուցչական եւ Տնօրէնի պաշտօնը ստանձնելու: Բայց ես մտածեցի որ տակաւին 18 տարեկան անփորձ երիտասարդ մը ըլլալով՝ չեմ կրնար այսպիսի պատասխանատու գործ մը յանձն առնել: Եւ ըսի անոր, որ եթէ Սուրբ Գիրքը ինձմէ լաւ գիտցող աշակերտներ գան, ի՞նչպէս ես անոնց պիտի սորվեցնեմ:

Ան ըսաւ. «Մենք կը նկատենք, թէ ի՛նչպէս Ս. Հոգին կը գործածէ քեզ, եւ վստահ եմ որ Ան քեզի պիտի օգնէ այդ գործը ընելու»: Իրմէ խնդրեցի, որ ժամանակ տայ ինծի այդ մասին խորհելու ու աղօթելու: Ու երբ կ՛աղօթէի, խորհուրդ մը եկաւ, թէ. «Դուն ուսուցիչ մի՛ ըլլար, այլ օրինակ քու աշակերտներուդ, կեանքով եւ եռանդուն գործունէութեամբ»: Տէրոջմէն ընդունելով այդ խորհուրդը, համաձայնեցայ ընդունիլ Պատուական Եղբօր առաջարկը եւ ան առաջարկեց որ ծրագիր մը պատրաստեմ յայտարարութեան համար. «Բարի Լուր» թերթին մէջ եւ դպրոցի բացման ժամանակն ալ յայտարարուի:

Ատիկա չատ դժուար գործ մըն էր ինծի համար: Ուստի աղօթքով Տէրոջմէն առաջնորդութիւն խնդրեցի ու Ան օգնեց ինծի պատրաստելու ծրագիր մը, որ չատ օգտակար եղաւ թէ՛ ինծի եւ թէ՛ աշակերտներուս համար:

Ծրագիրին նիւթերն էին.-

Ա. Սուրբ Գրոց հիմնական վարդապետութիւնները:

Բ. ՍուրբԳրոց ուսումնասիրութեան մեթոտները:

Գ. Հոգեւոր գործի մեթոտները:

Դ. Սուրբ Գրոց մեկնութիւնը - Ծննդոցէն մինչեւ Յայտնութեան գիրքը:

Ե. Հոգեբանութիւն:

Զ. Աստուծոյ Փրկութեան Ծրագիրը:

Է. Քարոզ Պատրաստելու Մեթոդները:

Ծանօթութիւն

Ա. Դ. Ե. Զ. նիւթերը բոլորովին նոր էին ինծի համար, որովհետեւ զանոնք սերտած չէինք Սուրբ Թադէոսեան Դպրոցին մէջ:

Այս ծրագիրը, դպրոցի բացման ժամանակին հետ յայտարարեցաւ. «Բարի Լուր»ին մէջ եւ Հոգեւոր կոչում ու

փափաք ունեցողները Հրաւիրուեցան ձրիաբար ուսանելու, որովհետեւ ծախսերը պիտի հոգացուէին Հաւատացեալներուն յօժարակամ նուէրներով:

Իմ բախտէս, աշակերտները նորադարձներ էին: Առաջինը եղաւ Յովսէփ Զաքարեանը, որ խանութը իր եղբօրը յանձնելով, կատարելապէս Տէրոջը գործին նուիրուեցաւ:

Երկրորդը եւ երրորդը՝ մեր որբանոցի նորադարձ պատանիներէն Արատաւազդն ու Մկրտիչն էին, իսկ չորրորդը՝ Մելիք, որ Հայաստանէն եկաւ ու ընտիր քրիստոնեայ մը եղաւ:

Եկեղեցին՝ որբանոցի կողքին ուրիշ տուն մը առած էր, զոր դպրոցին յատկացուցին, եւ ես ու աշակերտներս հոն տեղաւորուեցանք:

Բամբիշ Եսթերն ալ հոն տեղափոխուելով, ձրիաբար մեզի կը ծառայէր որպէս մայրիկ:

Երբ դպրոցին բացման օրը եկաւ, առաւօտեան աղօթքի պահուն, Ելից 33-րդ գլուխը կարդալով, 15-րդ համարին վրայ դարձուցի մեր բոլորին ուշադրութիւնը, ուր գրուած է, «Եթէ Քու ներկայութիւնդ մեզի հետ չերթայ, մեզ այստեղէն մի՛ հաներ»: Ու ըսի. «Ինչպէս որ անապատին մէջ ճամբայ չկար եւ Մովսէս շատ պէտքը կ'զգար Տէրոջը առաջնորդութեան, ու չէր համարձակեր առանց Անոր ճամբայ ելլել, այնպէս ալ ես շատ պէտք ունիմ Տէրոջը առաջնորդութեան եւ օգնութեան ձեզի սորվեցնելու համար»: Որովհետեւ որեւէ պատրաստութիւն չունէի դասաւանդելու եւ բոլորովին անփորձ էի այդ պատասխանատու գործին վերաբերմամբ:

Բոլորս ալ սրտանց աղօթելէ ետք, աշակերտները դուրս ղրկեցի կարճ ժամանակի մը համար, որպէսզի կարենամ դասի մը ծրագիրը պատրաստել, եւ դարձեալ աղօթքով այն եզրակացութեան եկայ որ նախ Վերստին Ծննդեան մասին խօսիմ: Ուստի այդ նիւթին շուրջ առաջին դասաւանդութեան նախագիծը պատրաստեցի եւ զայն բամբիշ Եսթերին ցոյց տուի: Ան զանիկա աչքէ անցնելով մեծապէս գնահատեց ու գլխ քաջալերեց, որմէ ետքը աշակերտները կանչելով դասաւանդեցի ու անոնց ուսումնասիրութեան պահ մը տալով սեննեակս մտայ ու աղօթելէ ետք ուրիշ դաս մը եւս պատրաստեցի ու այսպէս շարունակեցի երեք տարիներ: Եւ Տէրը հրաշալի կերպով օգնեց ինծի ու այնպիսի յայտնութիւններ տուաւ Սուրբ Գրոց վարդապետութեանց ու մարգարէութեանց մասին, զորոնք ո՛չ մէկ Աստուածաբանէ

լած էի: Այնպէս որ այդ երեք տարիները ինծի համար եղան Աուրբ Գրոց ուսման ամենաթանկ տարիները:

ՆՈՐ ԱՇԱԿԵՐՏ ԵՒ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԸ

Դպրոցը սկսելէ ետք հազիւ երկու ամիս անցած էր, Եղբայր Յովսէփ Խանոյեանը իր ընտանիքով տեղափոխուեցաւ մեր Պաքու քաղաքը: Ինք արհեստով ժամագործ էր: Պատերազմի վտանգը զինք ստիպած էր Անդրկովկասի Թաթարաբնակ քաղաքէ մը Պաքու տեղափոխուելու: Առաջին անգամ իրիկուան ժողովի մը մէջ հանդիպեցանք իրարու: Ժողովը վերջանալէն ետք, եկաւ զիս բարեւեց ու ըսաւ. «Ինծի Դաւիթ-Յովնաթանի պէս կ'ըլլա՞ս»: «Ինչո՞ւ չէ», պատասխանեցի: «Ուրեմն երթանք մեր տունը», ըսաւ ան ու գացինք: Հոն բրինձէ բիլաւով հիւրասիրեց զիս, եւ լաւ տեղեկութիւններ առնելով մեր Սուրբ Գրոց Դպրոցի մասին, փափաք յայտնեց որ բոլոր ընտանիքով միանայ մեզի եւ աշակերտէ: Սիրով ընդունեցի զիրենք ու տեղափոխուեցան մեր բնակարանը:

Այն ժամանակ ինք քառասուն տարեկան կար եւ ունէր երկու աղջիկ զաւակներ: Այն օրերուն, սովը սկսեր էր եւ հացի մեծ տագնապ կար: Բայց Յովսէփ եղբայրը իր քանի մը խուրձ ալիւրը եւ այլ մթերքները դպրոցի տրամադրութեան տակ դնելով, որոշեց մեզի հետ հասարակաց կեանք ապրիլ: Ան նաեւ որոշ ժամեր ժամագործութեամբ զբաղելով, ամբողջ եկամուտը գանձին կը յանձնէր: Այսպէս, անոր հետ մէկ ընտանիքի պէս եղանք ու շատ երջանիկ օրեր անցուցինք:

Այս շրջանին, Բամբիչ Եսթերին երեք որդիները՝ Երուանդը, Զենոբը եւ Յարութիւնը ու Արաքսի աղջիկնալ ապաշխարեցին: Որբանոցի աղջիկներէն ալ ապաշխարողներ եղան, որոնք ապագային մկրտուեցան եւ հաստատ կեցան իրենց հաւատքին մէջ:

Բամբիչ Եսթերը թէեւ շատ փափաք ունէր Սուրբ Հոգիով մկրտուելու կամ լեցուելու, բայց կը նկատէի որ իր բնաւորութեան մէջ կէտեր կային որոնք արգելք կ'ըլլային իրեն այդ շնորհքի առատութիւնը ստանալու:

Օր մը, ան քովս գալով, առանձնութեան մէջ ինծի հարցուց թէ ի՞նչ թերութիւններ կը տեսնեմ իր կեանքին մէջ եւ խնդրեց որ առանձ վերապահութեան յայտնեմ իրեն անոնց մասին:

Ասով ան ցուցուց, որ գոհ չէր իր հոգեւոր վիճակէն:

Ես չատ դժուարացայ, գրեթէ 55 տարեկան երէցկինին դիտողութիւններ ընելու: Բայց ան ստիպեց զիս: Ուստի սրտիս մէջ աղօթելէ ետքը, մեծ վախով անոր յայտնեցի որ իր կեանքին մէջ հպարտութիւն, կեղծաւորութիւն եւ դրամասիրութիւն կը տեսնեմ: Երբ այդ լսեց չատ դժուարին եկաւ ու վշտացած ըսաւ. «Դուն մարգարէ ես»: Ըսի անոր. «Յիչեցէք որ Տէրը Բաղաամը իր էչին միջոցաւ յանդիմանեց, դուք ալ հաչուեցէք, որ ես էչ մըն եմ»: Ան ըսաւ. «Եթէ այդքան խոնարհ ես, խօսէ եթէ ուրիչ թերութիւններ ալ կը տեսնես իմ վրաս»: «Ուրիչ բան չեմ տեսներ», ըսի ու ան գնաց:

Նոյն գիչերը ան հիւանդացաւ ու հիւանդանոցին մէջ 15 օր մնալէն ետքը, առողջացած վերադարձաւ ու պատմեց ինծի, թէ ի՛նչպէս այդ օրը ինծմէ բաժնուելէ ետք ա՛յնպիսի հոգեկան մեծ պայքար մը ունեցաւ որ զինք հիւանդացուած է, բայց հիւանդանոցին մէջ Տէ՛րն ալ իրեն ցոյց տուած է նոյն թերութիւնները եւ ինք խոնարհութեամբ խոստովանելով զանոնք, սրտի խաղաղութիւն ստացած է:

Ես ալ չատ ուչախացայ Տէրոջը այդ մեծ յաղթութեան համար:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

Քէրնսկիի կառավարութեան օրերուն, կրօնքի մեծ ազատութիւն կար եւ մենք հրապարակաւ ալ կը քարոզէինք: Բայց այդ երկար չտեւեց: Որովհետեւ քաղաքի Ադրպէյճանցիներուն ու Հայերուն մէջ պատերազմ ծագեցաւ ու թէեւ Հայերը անոնց յաղթելով փախուստի մատնեցին, բայց Անգլիացիները միջամուխ ըլլալով՝ պատերազմը դադրեցուցին: Այս պատեհութենէն օգտուելով Մեծամասնականները տիրեցին քաղաքին վրայ: Բայց չատ չանցած Թուրք բանակը Թիֆլիս հասնելով՝ Պաքուի վրայ քալել սկսաւ: Բամբիչ Եսթերը իր ընտանիքով ճամբայ ելաւ դէպի Ամերիկա: Ինծի համար ալ վիզա առած էին Անգլիական Դեսպանէն, բայց ես չուզեցի դպրոցն ու որբանոցը ձգելով հոն երթալ անձս ազատելու համար:

Եկեղեցական Հոգաբարձութիւնը խորհուրդ տուաւ որ մենք դպրոցով եւ որբանոցով Հիւսիսային Կովկաս տեղափոխուինք:

Եղբայր Յովսէփ Խանոյեանը լաւ Ռուսերէն գիտէր ու ճարպիկ ըլլալով մեծապէս օգնեց մեզի այդ գործին մէջ: Որբանոցի ու դպրոցի գանձանակին մէջ 4000 ռուպլիէն աւելի դրամ կար, զոր եղբայրները մեզի յանձնեցին ու եղբայր Յովսէփին քով պահ դրինք: Շուտով պատրաստութիւն տեսնելով, նաւով ճամբայ ելանք:

Ծովը չատ ալեկոծ էր, ու բացի ինձմէ գրեթէ բոլորը ծովային հիվանդութենէ բռնուեցան ու բան մը չէին կրնար ուտել: Մենք ինխունի չափ ճուտիկներ ունէինք զոր մորթած ու տապկած էինք ճամբան ուտելու համար: Անոնցմէ մեծ մասը դեռ կը մնար ու միայն ես կը ճաշակէի զանոնք մէծ ախորժակով:

Վերջապէս հասանք Աստրախան քաղաքը ու մեծ տան մը մէջ տեղաւորուեցանք: Այն ժամանակ մեր թիւը յիսունի կը հասնէր: Մեզմէ ետքը թէեւ ուրիշ Հայեր եւ մեր եղբայրներէն ալ մաս մը Ռուսիոյ խորերը փախեր էին, բայց չատեր ալ մնացեր էին եւ Թուրքերէն մեծ վնասներ կրած էին: Մեր կովապահ Սողոմոն եղբայրն ալ իր 70 կովերը հոն ձգելով, ընտանիքով դուրս եկեր էր Պագուէն ու հաստատուեր էին Հիւսիսային Կովկասի Բիեադիկորսկի քաղաքին մէջ, ուր մենք ալ եկեր էինք իրենցմէ առաջ: Այսպես (ինչպէս իրեն ըսած էի), ան Ղովտին պէս փախեր էր Պագուէն, կորսնցնելով իր ամբողջ հարստութիւնը, որովհետեւ Թուրքերուն ռումբերն ու կրակը քանդած ու այրած էին իր տունը, իսկ տեղացի Թաթարները կողոպտած էին իր կովերը Խորհրդային Կառավարութիւնին ալ յուրացուցած էր դրամատան մէջ եղող կէս միլիոնի չափ դրամը:

Երբ զինք այցելեցի, տեսայ որ ծխախոտի սիկարէթներ կը պատրաստէ ու կը ծախէ: Յանդիմանեցի զինք, որ հաւատացեալի մը ոչ վայել գործով կը զբաղէր: Բայց ան ուզեց ինքզինքը արդարացնել, պատճառաբանելով որ ատկէ աւելի չահաբեր գործ մը չէր կրցած գտնել: Ըսի իրեն, որ Տէրը դարձեալ կը պատժէ զինք: Եւ չատ չանցած ամբողջ ընտանիքով թիփոյով հիւանդացան:

Եղբայր Յովսէփ Զաքարեանին հետ զիրենք այցելեցինք, ու կնոջը, տղուն եւ հարսին հետ խօսեցայ խոստովանութեան եւ ապաչխարութեան մասին ու տեսնելով որ անոնք խոնարհութեամբ ընդունեցին Աստուծոյ խօսքը, աղօթեցի անոնց բժչկութեան համար: Իսկ Սողոմոն եղբօր բժչկութեան

համար աղօթելու ներշնչում չունեցայ: Անոր լեզուն առնուած էր ու չէր կրնար խօսիլ: Ան զիս տեսնելուն պէս, կ'երեւի յիշեց իմ խօսքերս ու աչքերէն արցունքներ հոսեցան: Երբ դուրս ելանք, Յովսէփ եղբօր ըսի. «Անոր կինը, տղան ու հարսը պիտի բժշկուին, բայց ինք պիտի մեռնի»: Այդպէս ալ եղաւ: Մեր երթալէն ետք, անոր լեզուն կը բացուի ու ան երկու օր ապաշխարութեան ու խոստովանութեան աղօթքներ ընելէ ետք հոգին կ'աւանդէ:

Ինչ ցաւալի է, երբ Աստուծոյ զաւակները Մամոնայէն կը հրապուրուին ու գերի կը դառնան անոր: Ես դրամը ձիուն կը նմանեցնեմ: Երբ անոր վրայ նստիս, ան քեզ կը տանի ու որ կ'ուզես, բայց երբ ան քու վրադ նստի, կը ճզմէ քեզ ու կը մեռցնէ:

Աստրախան քաղաքէն ճամբայ ելլելով երբ Հիւսիսային Կովկասի Կէօրկիեւսկի քաղաքի կայարանը հասանք, ստիպուած եղանք հոն քանի մը օրեր կանգ առնելու, որովհետեւ Ճերմակներուն եւ Կարմիրներուն մէջ, քաղաքային պատերազմ տեղի ունեցաւ: Բայց Տէրոջը շնորհքով մեզի վնաս մը չհասաւ, ու մենք ապահով Բիեադիկորսկիի կայարանը հասանք ու հոն մեզի յատկացուած մեծ սրահի մը մէջ գիշերեցինք: Եւ որպէսզի գողերէն պաշտպանուինք, կարգադրեցինք որ որբանոցի մեծ տղաները զոյգ-զոյգ երկու ժամ արթուն մնալով եւ զիրար փոխարինելով պահակ կենան ու հսկեն մեր վրայ: Բայց անոնք անփորձ ըլլալով թէրի գտնուեցան այդ պաշտօնին մէջ: Գողերէն մէկը խօսակցութեան բռնելով մեր պահակները անոնց ուշադրութիւնը ուրիշ տեղ դարձուցեր է, իսկ միւսը՝ Եղբայր Յովսէփ Խանոյեանին տաբատն ու բաճկոնը անոր բարձին տակէն հանելով տարած է, որոնց գրպանին մէջ էին 4000-է աւելի ռուբլիները:

Առաւօտուն երբ եղբայրը արթննալով իր հագուստները չգտաւ, սաստիկ վրդովեցաւ: Բայց ես ջանացի զայն մխիթարել ու ըսի. «Յոյսերնիս Տէրոջը վրայ դնենք եւ Ան պիտի հոգայ»:

Այդպէս ալ եղաւ. որովհետեւ երբ Ռուս եղբայրները գիտցան այդ մասին, բաւական մեծ գումար մը նուիրեցին մեզի եւ կառավարութիւնն ալ դպրոցի մը շէնքը յատկացուց մեզի ձրիաբար, ուր անցուցինք ամառուան բոլոր շրջանը: Իսկ աշնան՝ մեծ շէնք մը տուին մեզի քաղաքի ծայրէն, գեղեցիկ

պարտէզով, նոյնպէս ձրի՝ որ անչուչտ Հարուստի մը պատկանած ըլլալու էր, որ փախած էր Կարմիրներէն։

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

1918-ի ամառն էր երբ Բիեադիկորսկի եկանք։ Քաղաքային պատերազմը դեռ կը չարունակուէր Ճերմակներուն եւ Կարմիրներուն միջեւ, եւ քաղաքները ձեռքէ ձեռք կ՚անցնէին։ Այդ ժամանակ, այդ երկու կուսակցութեանց տիրապետութեան չրջաններուն ալ մենք կրօնական ազատութիւն կը վայելէինք, եւ Եղբայր Յ. Խանոյեանին Հետ Ռուս Եղբայրութեանց Աւետարանական եւ Մկրտչական եկեղեցիները այցելելով՝ Աւետարանը կը քարոզէինք։ Անոնք մեզ մեծ սիրով կ՚ընդունէին եւ մեր գործին ալ նիւթապէս կ՚օգնէին։ Տունն ալ ամէն առատօտ եւ իրիկուն պաչտամունք կ՚ունենայինք։

Մեր կեանքը Հասարակաց էր ճիչդ առաջի Հաւատացեալներու կեանքին պէս։ Մեզմէ ո՛չ ոք աչխատավարձք չէր ստանար եւ բոլորս ալ ընդՀանուր սեղանէն կ՚ուտէինք որբերուն Հետ։ Կերակուրնիս չատ պարզ էր. Հագուստնիս ալ աղքատիկ, բայց սրտով չատ ուրախ էինք ու սիրով կ՚ապրէինք մէկ ընտանիքի պէս։

Աչնան մեր Սուրբ Գրոց դասաւանդութիւնը նորէն սկսաւ եւ յաջողութեամբ չարունակուեցաւ։

Նոյն տարուան ձմեռը դարձեալ պատերազմ եղաւ Կարմիրներուն եւ Ճերմակներուն միջեւ, եւ այս անգամ Ճերմակները յաղթեցին ու Քիսլաւոտսք ու Էսէնտուքի կոչուած քաղաքները գրաւելով, Բիադիկորսկիի վրայ քալեցին։ Կարմիրները մեր չէնքին առնելէն արագօրէն կը փախչէին, որոնց մէջէն Հայ փախստական մը տեսնելով Հայերէնով դրուած մեր Հիմնարկութեան ցուցատախտակը, վազեց մեր քովը ու խնդրեց որ զինք պաՀենք ու ազատենք մաՀուան վտանգէն, ինչ որ յօժարութեամբ ընդունեցինք եւ չաբաթ մը պաՀեցինք զայն մեր քովը։

Ճաչի պաՀուն անոր բացատրեցի որ ուտելէն առաջ նախ աղօթքով Աստուծոյն չնորՀակալութիւն կը յայտնենք եւ Անոր օրՀնութիւնը կը խնդրենք։ Ու աղօթեցի։ Որմէ ետք ան զարմանքով ինծի Հարցուց թէ իսկապէս Աստուծոյ կը Հաւատա՞մ։ Ու երբ «Այո» ըսի, ըսաւ. «Ես չգիտցած բանիս չեմ

կրնար հաւատալ»:

«Ուրեմն այս հացը պէտք չէ ուտէք», ըսի անոր. «որովհետեւ չէք գիտեր անոր ինչ ըլլալը»: «Ի՞նչպէս չեմ գիտեր», հարցուց ան:

«Լաւ, եթէ գիտէք, ըսէք, թէ ի՞նչ է հացը», հարցուցի անոր:

«Ցորենը աղալով ալիւր կը շինեն եւ զայն շաղելէն ետքը կ'եփեն ու կ'ըլլայ հաց», ըսաւ ան:

«Աղէկ, բայց ի՞նչ է ցորենը»:

«Ցորենը իր մէջ ունի շաքար, նշայ եւայլն»:

«Բայց ի՞նչ են շաքարն ու նշան»:

«Օ... Դուք շատ հեռուն կ'երթաք», ըսաւ ան:

«Տեսէք, դուք հացին ի՞նչ ըլլալը չէք գիտեր, բայց կ'ուտէք զանիկա»:

Ան ըսաւ. «Երբ ես փոքրիկ էի, մայրս ինծի հացը կը կերցնէր, ու ես տեսայ որ անիկա ինծի օգտակար է, ատոր համար մինչեւ հիմա կ'ուտեմ զանիկա»:

«Հիմա շատ ուղիղ ըսիք: Ես ալ Աւետարանի մէջ կարդացի Յիսուսի խօսքերը որ կ'ըսէ. «Խնդրեցէք ու պիտի տրուի ձեզի», «Ես ալ հոգեպես շատ անօթի ու անհանգիստ էի մեղքերուս պատճառաւ, ուստի խնդրեցի որ Ան ներէ իմ մեղքերս ու հանգստացնէ իմ հոգիս, եւ Ան կատարեց իմ խնդրանքս. ու անկէ ետքն ալ միշտ կը լսէ ու կը պատասխանէ ինծի. ատոր համար գիտցայ որ Ս. Գիրքը Աստուծոյ խօսքն է ու կենաց հացը»: Երբ այդ լսեց. «Տո՛ւր ինծի այդ Աւետարանը», ըսաւ ու սկսաւ մեծ հետաքրքրութեամբ կարդալ զայն:

Իրեն հետ միեւնոյն սենեակին մէջ կը պառկէինք: Ան իր պառկած տեղն ալ կը շարունակէր կարդալ Աւետարանը: Անգամ մը կէս գիշերին արթննալով, տեսայ, որ ան դեռ կը կարդայ զայն ու ըսի. «Այսքան ուշ ժամանակ դեռ կը կարդա՞ք»: Ըսաւ. «Չեմ կրնար դադրիլ, ես շատ գրքեր կարդացած եմ, եւ շատ փաստաբաններու ճառերը լսած՝ բայց դեռ Յիսուսի խօսքերուն նմանը երբեք լսած չեմ. ուղղակի կը հիանամ»:

Այս վկայութիւնը լսելով շատ ուրախ եղայ:

Ան շաբաթ մը մնաց մեր քովը: Իրեն խորհուրդ տուի որ ապաշխարէ, բայց չստիպեցի որ աղօթէ իմ առջեւս Ան չհակասեց ինծի ու լրջութեամբ լսեց իմ խրատս. Ու երբ մեր քովէն պիտի հեռանար, խնդրեց որ այդ Նոր Կտակարանը իրեն նուիրեմ, խոստանալով որ միշտ պիտի կարդայ զանիկա: Ես

ուրախութեամբ կատարեցի իր խնդրանքը ու ան շնորհակալութեամբ հեռացաւ մեզմէ եւ ալ զինք չտեսայ: Բայց յոյս ունիմ, որ Աւետարանը շարունակեց գործել անոր վրայ, եւ շատ հաւանական է որ ան իր սիրտը տուաւ Տէրոջը:

Քաղաքային պատերազմը շարունակուեցաւ, բայց ի վերջոյ Կարմիրները յաղթեցին եւ տիրեցին ամբողջ Ռուսիոյ վրայ:

ՄԵՐ ՆՈՐ ՀԻՒՐԵՐԸ

Այն օրերուն լսեցինք որ Թառայեան ընտանիքներն ալ կորսընցնելով իրենց բոլոր հարստութիւնը փախեր են Պագուէն, Սարաթովի կողմերը եւ ժամանակէ մը ետք, Պատուական եղբայրը իր ընտանիքով եկաւ մեր քովը եւ իր Ֆիլիպ ու Դաւիթ որդիները ապաշխարելով ու մկրտուելով մտան մէր Աստուածաշնչական Դպրոցը: Իսկ Լիտիան թոքախտով սաստիկ հիւանդացաւ:

Գիշր մը արթննալով, մտածեցի որ եթե այդ աղջիկը մեռնի, ես յանցաւոր պիտի ըլլամ Տէրոջը առջեւ որովհետեւ երբեք չէի խօսած անոր հետ փրկութեան մասին: Ուստի առաւօտուն, երթալով անոր սենեակին դուռը զարկի եւ թոյլտուութիւն ստանալով ներս մտայ ու բարեւելէ ետք, իրեն պարզեցի իմ այցելութեանս նպատակը ու անոր խօսեցայ ապաշխարութեան մասին:

Ան սաստիկ ջերմ ունէր ու շուտ շուտ կը հազար եւ բերնէն արիւն կու գար:

Երբ լսեց իմ խօսքերս, լալով ու հեկեկալով պատմեց թէ ինչպէս մինչեւ 16 տարեկան հասակը, հոգեւոր ժողովներուն կը յաճախէր, կ՛երգէր ու կ՛աղօթէր: Բայց յետոյ աշխարհը զինք հրապուրեց ու ծերերուն եւ պառաւներուն ներկայութենէն հաճոյք չզգալով, ժողովներէն հրաժարեցաւ ու գնաց զբօսնելու ծովուն եզերքը, ու պարտէզներուն մէջ եւ, բոլորովին հեռացաւ Աստուծմէ: Բայց աշխարհը զինք խաբեց ու բան մը չտուաւ իրեն եւ հիմա որ մահուան մօտեցած է, արդեօք Աստուած կ՛ընդունի՞ զինքը: «Եւ ան կ՛ըսեր, որ երբ առողջ էիր, չուզեցիր ապաշխարել, ու ինծի ծառայել, իսկ երբ հիւանդացար ու մահուան մօտեցար, այն ժամանակ ուզես ապաշխարել ու փրկուիլ»:

Ըսի անոր՝ որ Աստուած շատ գթած ու ողորմած է, ու Իրեն

եկողը երբեք դուրս չի հաներ: Ու Անոր քանի մը խոստումներն ալ իրեն յիշեցնելով՝ քաջալերեցի զինք ու առաջարկեցի որ աղօթէ: Ան սկսաւ արցունքներով ու հեկեկալով աղօթել, բայց հազը շուտ շուտ կ'ընդհատէր անոր աղօթքը, սակայն ան կը շարունակէր խոստովանիլ իր մեղքերն ու անարժանութիւնը եւ ողորմութիւն ու ներում խնդրել Տէրոջմէն: Երբ վերջացուց իր աղօթքը, ես ալ աղօթեցի իրեն համար, որմէ ետքը անոր երեսը փայլեցաւ ուրախութենէն եւ ան վկայեց որ Տէրը լսեց իր աղօթքը ու խաղաղութիւն պարգեւեց իրեն եւ վստահ էր որ փրկուած էր:

Ես ալ մեծապէս ուրախանալով՝ ցտեսութիւն մաղթեցի իրեն ու հեռացայ իր սենեակէն: Եւ ան յաջորդ օրը ննջեց Տէրոջմով:

Անոր հետ ունեցած այդ յուզիչ խօսակցութենէն ու անոր անկեղծ զղջումէն խոստովանութենէն ու ապաշխարութենէն ազդուած, հետեւեալ ոտանաւորը գրեցի որ «էմմանուէլ երգարանին մէջ տպուած է ու կ'երգուի իր յիշատակին:

Ով հոգւոյս սիրականը,
Ո՞ւր կ'արածեն Քու հօտերն
Ո՞ր ջուրի վտակները,
Լիացնում են Սուրբ Գառներն:

Սարօնի պարտէզներուն,
Զմուռսի թուփերի տակ.
Ուր կենաց ջուրն է բխում,
Սիրոյ աղբիւրն անապակ:

Ինձ էլ տար մէջն այն խմբին
Հէգ հոգիս այնտեղ բնակի,
Փուճ հաճոյքն այս աշխարհի,
Էլ իմ սիրտն չհրապուրի:

Եկ, յոգնած մոլար Գառնուկ,
Անց տառապանքի ձորէն,
Եկ, շնորհաց ծառքերն փափուկ,
Քեզ էլ հոն առաջնորդեն:

Զնջիր իմ շատ յանցանքներն,
Մոռացիր Տէր, յաւիտեան,

Թէ ոչ այս պիղծ չըթունքներն,
Քեզ ինչպէ՞ս պիտի փառք տան:

Արեանդ մէջ կոխ տրուելիս,
Ջերմ գութով վրադ նայեցի,
Մահուան նետն սիրտդ ծակելիս,
Յաւիտեան ապրիր ասի:

Ո՜Հ, յայնժամ դառն վշտերից,
Խոր Հանգիստ ես զգացի,
ՄաՀուան մութ Հորիզոնից,
Կեանքի լոյս նշմարեցի:

Բիադիկորոկ – Հիւսիսային Կովկաս, 1919

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԱՌԱՅԵԱՆ

Օր մը երբ Լիտայի եղբօր՝ Յովհաննէսին հետ իր փրկութեան մասին կը խօսէի, ան ըսաւ որ Յիսուսը աշխարհ եկած բոլոր կրօնական առաջնորդներէն եւ վարդապետներէն աւելի բարձր կը դասէ, բայց յաւիտենական կեանքի, դժոխքի եւ երկնքի գոյութեան չի կրնար Հաւատալ, որովհետեւ ո՛չ ոք Հոն գացած ու ետ դառնալով իրեն վկայած է անոնց գոյութեան մասին:

«Բայց ինչո՞ւ կը Հաւատաս որ անոնք գոյութիւն չունին, քանի որ ո՛չ ոք Հոն երթալով ու վերադառնալով ըսած է քեզի, թէ անոնք գոյութիւն չունին», Հարցուցի անոր:

Անիկա քիչ մը մտածելէ ետք ըսաւ. «Դուք ուղիղ կ՚ըսէք, այդպիսի մէկն ալ եղած չէ, ուստի ես պէտք է ըսեմ որ չեմ գիտեր, անոնք կա՞ն թէ չկան»:

«Աղէկ», ըսի անոր. «Դուն ըսիր որ Յիսուսէ մեծ անձնաւորութիւն մը եկած չէ աշխարհ եւ նոյն ատեն Անոր վարդապետութիւնները կը գնաՀատես. բայց կրնա՞յ այդպիսի անձ մը սուտ խօսիլ»: Ըսաւ. «Ոչ»:

«Ուրեմն, լսէ, թէ Ան ի՛նչ կ՚ըսէ այդ մասին»: Ու կարդացի անոր Յիսուսի Հետեւեալ խօսքերը. «Ճշմարիտ, ճշմարիտ կ՚ըսեմ ձեզի, թէ ինչ որ գիտենք՝ կը խօսինք, եւ ինչ որ տեսանք՝ կը վկայենք, ու մեր վկայութիւնը չէք ընդունիր... եւ մէկը երկինք չելաւ. բայց անիկա որ երկինքէն իջաւ, Որդին Մարդոյ

որ երկինքն է»: Բայց առկէ առաջ հարցուցած էի անոր, թէ եթէ ես երթայի անդիի աշխարհը ու գալով քեզի ըսէի թէ հոն դժոխք ու երկինք կայ, կը հաւատայի՞ր»: «Այո, կը հաւատայի, որովհետեւ դուն սուտ չես խօսիր», ըսած էր ան ինծի:

«Հապա ինչո՞ւ Յիսուսի չես հաւատար որ կ'ըսէ թէ երկինքէն եկած է ու վկայեց նաեւ թէ դժոխք կայ. չէ՞ որ ըսիր թէ ան սուտ չի խօսիր»: Յովհաննէսը լռեց ու գնաց, եւ շատ չանցած ան ապաշխարած է: Ապա թոքերու հիւանդութենէ բռնուելով՝ մեռած:

Եղբայր Թառայեանը, ժամանակ մը մեզի հետ ապրելէ ետք, իր տիկնոջ եւ Եսթեր աղջկան հետ տեղափոխուեցան Քրասնը Քրէսթ քաղաքը (որ կարմիր խաչ կը նշանակէ), ուր շատ Հայեր կ'ապրէին եւ ուր ապրուստը աւելի աժան էր: Իսկ անոր միւս զաւակները՝ Մարթան, Ֆիլիփը եւ Դաւիթը մեզի հետ մնացին:

Մարթան՝ որպէս մեր որբերուն ուսուցչուհին, Ֆիլիփը եւ Դաւիթն ալ՝ որպէս Սուրբ Գրոց Դպրոցի աշակերտներ:

ԱՒԵՏԱՐԱՆՉԱԿԱՆ ԱՐՇԱՒՆԵՐ

Մենք ժամանակ առ ժամանակ Եղբայր Յովսէփ Խանոյեանին հետ աւետարանչութեան կ'երթայինք եւ Ռուս եկեղեցիներուն մէջ արթնութեան ժողովներ կ'ունենայինք: Ես այն ժամանակ դեռ Ռուսերէն չէի գիտեր, բայց Յովսէփ եղբայրը իմ քարոզներս կը թարգմանէր: Նաեւ Բիադիկորսկիի Ռուս համայնքին մէջ ալ կը քարոզէինք: Այս կերպով սերտ յարաբերութեան մէջ մտանք անոնց հետ, ինչ որ ապագային մեծ օրհնութիւն եղաւ թէ՛ մեզի եւ թէ՛ անոնց համար: Ռուսերուն մէջ շատ անկեղծ, նուիրուած եւ եռանդուն հաւատացեալներ եւ գործիչներ կային, այդ պատճառաւ ալ Տէրը կ'օրհնէր անոնց եկեղեցիները եւ Աւետարանի քարոզչութիւնը առատ պտուղ կը բերեր:

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԸ

Նոյն տարին, մեր հիմնարկութեան մէջ հարսանիք մը տեղի ունեցաւ: Եղբայր Յովսէփ Զաքարեանը ամուսնացաւ մեր որբանոցի աղջիկներէն Սիրվարդ անունով նորադարձ աղջկայ

մը հետ, որ իմ կնոջս մօրաքրոջ աղջիկն էր եւ շատ անկեղծ Քրիստոնեայ մը, բայց ան երկար չապրեցաւ ու անյաջող ծննդաբերութեան պատճառաւ հիւանդացաւ ու մեռաւ, մեծ ցաւ պատճառելով ամէնուս։

ՏԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ՓՐԱՎԱԼ

1919-ին, կառավարութիւնը մեզի յատկացուց հարուստի մը երկու տուները, Բիեադիկորսկիի Փրավալ կոչուած քաղաքամասին մէջ։ Ան քաղաքի կեդրոնէն բաւական հեռու էր, լերան մը լանջին, ամարանոց, գեղեցիկ, վիլլաներու շարքին, որոնց ամէնն ալ անշուշտ հարուստներուն կը պատկանէին, բայց անոնք համայնավարներու վախէն փախեր էին ուրիշ քաղաքներ։ Փրավալ կը նշանակէ՝ փլած։

Այն տեղը Փրավալ կը կոչուէր, այդ պատճառաւ որ մեր բնակած վայրին մօտ տեղ մը, լերան մը մէկ մասը փլած էր երկրաշարժի պատճառաւ, ու ծծմբային տաք ջուրերու աղբիւր մը բացուած էր հոն բաւական խորունկ։ Քաղաքին աւելի մօտ տեղ մը աւազան մը շինուած էր, ուր այդ ջուրը խողովակներով հոն կը հասնէր եւ այդտեղ մարդիկ ձրիաբար կը լոգնային կամ կը լողային, եւ մկաններու եւ այլ հիւանդութենէ տառապողներն ալ կը բուժուէին։ Մեր որբերուն մէջ ալ գլխու վէրքեր ունեցողներ կային, որոնք հոն լոգնալով բուժուեցան։ Այդ շրջակայքը նաեւ կային ուրիշ հանքային ջուրեր, այլ հիւանդութեանց համար, այդ պատճառաւ ամառը ուրիշ քաղաքներէն հոն կուգային բժշկուելու եւ հանգստանալու համար։

Երբ Փրավալ տեղափոխուեցանք, լուր ստացայ որ Իփէքճեան ընտանիքը Մայգոփ քաղաքը կը գտնուի։ Մեծապէս ուրախանալով, գացի զիրենք տեսայ ու ժամանակ մը ետք անոնք ալ տեղափոխուեցան մեր մօտը եւ ապրեցան մեզի հետ, որպէս մէկ ընտանիք։

Պր. Միհրանը կօշիկի կաղապար շինող լաւ վարպետ մըն էր։ Ան այդ արհեստը իր կնոջ եղբօրը՝ Համբարձումին սորվեցուց, նաեւ մեր աշակերտներէն ու որբերէն ոմանց ալ եւ այդ կերպով լաւ արհեստանոց մը ունեցանք։ Մեզի միացաւ նաեւ Արտաշէս անունով երիտասարդ մը իր քրոջը հետ, որոնք մեր Մ. Ազիզի որբանոցէն էին ու ինծի ծանօթ։ Յետոյ Ղեւոնդ եղբայրն ալ

գտնուեցաւ ու մեզի միացաւ: Այսպէս մեր ընտանիքը մեծցաւ ու մեր թիւը գրեթէ 79-ի հասաւ:

Որպէսզի ուրիշներու օգնութեան կարօտ չըլլանք, սկսանք արհեստներով զբաղիլ ու մեր նիւթականը հայթայթել: Արտաշէսը թիթեղագործ էր, ոմանք ալ կօշիկի կրունկներ ու փայտէ նալիններ կը շինէին: Միհրան Իփէքճեանը իրենց սորվեցուցած էր: Այն ժամանակ կօշիկի պակաս կար ու կօշիկի արտադրութիւնը թէ՛ քիչ եւ թէ՛ շատ սուղ էր, որով մերինները չինածը շատ լաւ կը սպառէր:

Այդ շրջանին Միհրան Իփէքճեանը, իր տիկինը Պերճուհին, անոր եղբայրը՝ Համբարձումը եւ Արտաշէսը ապաշխարեցին ու մկրտուեցան: Մկրտուեցաւ նաեւ Ղեւոնդը եւ այս երեք երիտասարդներն ալ Սուրբ Գրոց Դպրոցի աշակերտներ եղան: Յետոյ Ռուբէն եւ Արամ անունով երկու հաւատացեալ երիտասարդներ ալ Հայաստանէն եկան ու մեզի միացան: Այնպէս որ աշակերտներուն թիւը իննի հասաւ: Անոնք երկու կարգի բաժնուեցան: Առաջին կարգը՝ (հին աշակերտները) առաւօտէն մինչեւ կէսօր կը սորվէին, իսկ երկրորդ կարգը այն ժամանակ արհեստով կը պարապէին: Եւ այս կերպով թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ նիւթական գործը յառաջ կ'երթար:

Որոշ իրիկուններ մեր հիմնարկութեան մէջ ժողովներ կ'ունենայինք (բացի առաւօտեան ժողովներէն), իսկ Կիրակի օրերը եւ այլ իրիկուններն ալ Ռուսերու ժողովներուն կը յաճախէինք, որոնք մեզ սիրով կ'ընդունէին եւ Եղ. Յ. Խանոյեանին եւ ինծի միշտ պատեհութիւն կուտային քարոզելու:

Այսպէս, օրերնիս շատ ուրախ կ'անցնէր, Տէրոջը առատ շնորհքները վայելելով եւ սիրով ու միաբանութեամբ ապրելով:

ՔԻՍԼԱՎՈՏՍՔ

1920-ի տեղափոխուեցանք Քիսլավոտսք քաղաքը, որ 30 քիլոմեթր հեռու է Բիադիկորսկիէն: Քիսլավոտսք կը նշանակէ թթու ջուրեր: Այսպէս կը կոչուի անոր համար որ հոն Նարզան կոչուած հանքային ջուր մը կայ ու կը բխի առատօրէն քաղաքային պարտէզին մէջէն: Անոր աղբիւրին շուրջ ապակեայ շրջանակ մը շինուած է, որպէսզի կաղը դուրս չելլէ: Եւ ջուրը քանի մը խողովակներով փողոցը տարուած է,

որպէսզի ժողովուրդը անկէ ուզածին չափ խմէ ձրիաբար եւ տուն ալ տանի: Բայց ուրիշ քաղաքներու մէջ անիկա կը ծախուէր շիշերուն մէջ «Սէվրն-Աբ»ի պէս: Զայն խմելը շատ հաճելի էր, ինչպէս նաեւ բուժարար: Այս պատճառաւ շատեր անոր աւազանին մէջ լոգնալով սրտի հիւանդութենէ կը բժշկուէին: Շատեր ալ ուրիշ քաղաքներէ կուգային հոն, մանաւանդ ամառուան շրջանին:

Քիսլավոտսք անուանի էր նաեւ իր կլիմայով: Անոր քաղաքային պարտէզը երկրորդ դրախտի նմանցուց մեր էրզինկեանցի Յարութիւն եղբայրը, որ մեզի հիւր եկած էր:

Հոն տեղ մը կայ, ուր չէնք մը շինուած է, որ Խրամ Վոզտուխ կը կոչուի, այսինքն՝ «Օդի Տաճար» եւ Զուիցերիայէն ետք՝ օդի մաքրութեան եւ առողջապահութեան կողմէ երկրորդ տեղը կը գրաւէ: Քաղաքը նոյնպէս գեղեցիկ լեռներով շրջապատուած է ու տարուան ընթացքին շատ արեւոտ օրեր ունի, իսկ ձմեռն ալ մեղմ է ու կարճ:

Հոն տեղափոխուելով, Սէվէրնի կոչուած փողոցին վրայ երեք տուներու մէջ տեղաւորուեցանք: Հոն մեր թիւին վրայ աւելցան Եսթեր քոյրը (որ ապագային Յովսէփ Զաքարեանին հետ ամուսնացաւ), անոր եղբայրը՝ Ռուբէն եւ Արամ եղբայրը, որոնք Սուրբ Գրոց Դպրոցի աշակերտներ եղան: Մենք ունէինք նաեւ Աշխէն անունով մայրիկ մը, որ շատ հոգեւոր եւ ազնիւ բնաւորութեամբ Քրիստոնեայ մըն էր, ան ժամանակ մը ետք երբ ճամբան բացուեցաւ, Ամերիկա գնաց իր զաւակներուն մօտ: Արամ եղբայրն ալ, որ շատ անկեղծ ու ընտիր Քրիստոնեայ մըն էր, հոն մեռաւ թոքախտէ:

ՆՈՐ ԲԱՐԵԿԱՄ ՄԸ

Քիսլավոտսքիի Ռուս Աւետարանական Եղբայրութեան Եկեղեցիի հովիւն ու նաեւ Աւետարանական Միութեան Նախագահը՝ Փէօտր Սանին, շատ տաղանդաւոր ու հոգեւոր երիտասարդ մըն էր 30 տարեկանի մօտ, որուն հետ ծանօթանալով սերտ յարաբերութեան մէջ մտանք ու բարեկամացանք:

Ես այն ժամանակ Ռուսերէն այնքան սորված էի որ կրնայի քարոզել ու դասախօսել ալ: Ուստի ան զիս յաճախ կը հրաւիրէր քարոզելու եւ Ուրբաթ իրիկուններն ալ ամբողջ եկեղեցիով

կուգային մեր դպրոցը, Փրկութեան Ծրագիրին մասին լսելու: Այս դասախօսութիւնները ա՛յնքան նոր եւ հաճելի թուեցան Եղբայր Սանինին, որ ան Միութեան եւ եկեղեցիներու բոլոր գործիչներուն խորհուրդ տուաւ, որպէս զի գան եւ սորվին մեր դպրոցին մէջ: Այդ պատճառաւ, 1920-ի ամառուան շրջանին երեք ամսուան դասընթացք մը ունեցանք՝ Ռուսերէն լեզուով:

Ես այն ժամանակ 21 տարեկան էի: Օր մը կօշիկի կաղապար շինող աշակերտիս՝ Համբարձումին քով նստած կը խօսակցէի անոր հետ, երբ դուռը զարնուեցաւ. ե՛ս բացի զայն ու տեսայ որ մօրուսաւոր, չափահաս անձ մը, ու անոր հետ երիտասարդ մը իրենց պայուսակներով կայնած էին: Առաջինը՝ զիս տեսնելով ու անունս տալով հարցուց, թէ արդեօք տո՞ւնն է: «Այո», ըսի: «Ո՞ւր է, կրնա՞մ տեսնել զայն», հարցուց ան: Երբ «Ես եմ» ըսի, անիկա բոպիկ ոտքերէս մինչեւ գլուխս նայուածք մը նետելով ու խորհելով որ ես Ուսուցիչին տղան եմ, ըսաւ, թէ ինք ուսուցիչը կուզէր տեսնել: Ես շատ ամչցայ, ու ստիպուեցայ ըսել՝ թէ ես եմ ուսուցիչը ու ներս հրաւիրեցի զիրենք: Եկան նաեւ ուրիշ հոգեւոր գործիչներ եւ որոշեալ ժամանակին դասաւանդութիւնը սկսաւ: Շաբաթ մը ետք, երբ ժողովէ մը կը վերադառնայինք, այն մօրուսաւոր հովիւը (որուն մականունը Պաւուէր էր եւ ծագումով Գերմանացի) խոստովանեցաւ ինծի, որ երբ առաջին անգամ զիս տեսաւ, սաստիկ յուսախաբուելով, սրտին մէջ բարկացաւ Եղբայր Սանինին վրայ, որ զինք կանչեր էր ինծի պէս տղայէ մը Սուրբ Գրոց ուսում ստանալու համար, ու մտածեր էր անմիջապէս ետ դառնալ իր տեղը, բայց յետոյ՝ խորհեր էր, թէ այդքան հեռու ճամբորդութենէ ետք (ան եկած էր Նովորէսիյսքիէն իր սարկաւագին հետ) մնար քանի մը օր եւ տեսնէր թէ ի՞նչ պիտի սորվեցնեմ իրեն ու տակէ ետքը որոշէր մնալը կամ ետ երթալը: Բայց հիմա կը տեսնէր որ պէտք է մնար:

Երբ դասընթացքը վերջացաւ, անոնք դարձան իրենց տեղերը ու մենք սկսանք մեր Հայերէն դասընթացքին:

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ ԱՒԵՏ. ԵՂԲԱՅՐՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԻՒՍ. ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

Մեր երեք տուներէն մէկուն մէջ՝ ունէինք մեծ սրահ մը, որ մեր ժողովարանը եղաւ եւ առաջին անգամ ըլլալով

Քիսլավոտսկիի մէջ Հայ Եկեղեցի մը կազմուեցաւ: Մեր փողոցին եւ այլ մօտակայ փողոցներուն վրայ Հայ ընտանիքներ կ'ապրէին, որոնցմէ ոմանք կը յաճախէին մեր ժողովներուն: Շատ չանցած Հոն եկան Եղբայր Ալեքսանտր Թառայեանը եւ անոր եղբօրորդին Անտրէյը (Անդրէաս) իրենց ընտանիքներով. ու ժամանակ մը ետքն ալ եկաւ Եղ. Պատուական Թառայեանը՝ իր ընտանիքով: Այնպէս որ եկեղեցին բաւական մեծցաւ եւ չատ օրհնեալ ժողովներ ունեցանք: Ծնունդի եւ Զատկի տօներն ալ մեծ հանդէսներով կը տօնէինք: Բայց նոյն ժամանակ ցաւալի դէպքեր ալ տեղի ունեցան:

Նախ մեր Եղբ. Յովսէփ Զաքարեանին կինը՝ Սիրվարդը հիւանդացաւ ու մեռաւ, ու ետքը՝ Արամ եղբայրը: Ու 1922-ին ալ եղբ. Ալեքսանտր Թառայեանը եւ իր տիկինը մեռան:

Անոնց հիւանդութեան ժամանակ զիրենք կ'այցելէի: Վերջին այցելութեանս առթիւ՝ երբ երկուքն ալ պառկած էին ու եղբայրը թոքերու սաստիկ բորբոքումէն կը տառապէր, անոր տիկինը ինծի ըսաւ. «Տե՛ս, եղբա՛յր, ի՛նչ էինք եւ ի՛նչ դարձանք»: Ամուսինը ըսաւ. «Լռէ՛, մենք արժանի ենք այս վիճակին»: Ան ըսել ուզեց որ, երբ հարուստ էին ի՞նչ ըրին Տէրոջը համար: Այդ պատճառաւ Տէրը զրկեց զիրենք այդ հարստութենէն ու այդ խղճալի վիճակին հասցուց:

Ասիկա մեծ տպաւորութիւն գործեց իմ սրտիս մէջ եւ օրինակ եղաւ ինծի, որպէսզի առողջութիւնս եւ ունեցածս ամբողջութեամբ գործածեմ Տէրոջս գործին ու Անոր փառքին համար:

ԿԱԶՄԱԼՈՒԾՈՒՄ

1921-ին քաղաքային դրութիւնը փոխուեցաւ: Խորհրդային Կառավարութիւնը, որ մեզի կատարեալ ազատութիւն տուած էր մեր դպրոցն ու որբանոցը անկախօրէն պահելու ու կառավարելու, ուզեց մեր աշակերտները զինուորագրել (Կառավարական աշխատանքի համար) ու որբերն ալ առնել մեր ձեռքէն, իրենց որբանոցին մէջ կրթելու ու դաստիարակելու համար:

Այս պատճառաւ ստիպուած եղանք որբերը ղրկել իրենց մօտիկ ազգականներուն մօտ (որպէսզի զանոնք անհաւատութեան վտանգէն ազատենք) եւ աշակերտներն ալ

արձակեցինք։ Անոնցմէ ոմանք, Հարաւային Կովկաս (Թիֆլիս քաղաքը) գացին, ոմանք ալ Քիսլավոտսկիի մէջ տուներ վարձեցին ու իրենց արհեստներով ապրեցան։

Եղբայր Յ. Խանոյեանը եւ Եղ. Միհրան Իփէքճեանն ալ առանձին տուներ վարձեցին։ Ես ալ երկու որբերով ուրիշ բնակարան մը տեղափոխուեցայ։ Այդ կերպով մեր օրհնեալ կազմակերպութիւնը բոլորովին լուծուեցաւ։

Մեր աշակերտներէն հինգը արդէն ամուսնացած էին. երկուքն ալ յետոյ ամուսնացան։ Իսկ դեռ ես ամուրի էի ու շատ չանցած թիփոյով հիւանդացայ ու Եղ. Յ. Խանոյեանը զիս իր տունը փոխադրեց՝ խնամելու համար։ Թիփօն չորս անգամ կրկնուեցաւ ու ես միայն Տէրոջը շնորհքով մահէն ազատեցայ։

Ժամանակ մը ետք, Եղ. Յ. Խանոյեանը եւ Եղ. Յ. Զաքարեանն ալ Թիֆլիս տեղափոխուեցան. իսկ ես սկսայ Ռուս եկեղեցիներուն մէջ գործել, որպէս շրջիկ աւետարանիչ։

Եղբայր Պ. Թառայեանն ալ նախ Ռուսերուն մէջ գործեց. բայց յետոյ զգալով որ կառավարութիւնը զինք կը հետապնդէ, թողելով իր զաւակներն ու տիկինը Քիսլավոտսկիի մէջ, Պագու գնաց ու շատ չանցած հոն մեռաւ։

ՀՈԳԵՒՈՐ ԳՈՐԾԻ ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ ՄԸ

Այն օրերուն անհաւատութիւնը սաստիկ կը տարածուէր ժողովուրդին մէջ՝ նիւթապաշտ կազմակերպութեանց կողմէ ղրկուած ճառախօսներուն միջոցաւ, որոնք բոլոր քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ ժողովներ սարքելով, անաստուածութիւն կը քարոզէին. եւ վստահ ըլլալով որ հաւատացեալները անկարող պիտի ըլլան իրենց հակաճառելու եւ յաղթելու, կոչ կ՚ընէին անոնց՝ վիճաբանութեանց համար։ Նաեւ՝ կառավարութիւնը յուսալով որ այդ կերպով ժողովուրդը պիտի համոզուի, թէ Աստուած չկայ ու պիտի դադրի եկեղեցիները յաճախելէ, չարգիլեց Աւետարանի քարոզչութիւնը։

Բայց փորձը ցոյց տուաւ որ անոնք մեծապէս սխալած են։ Որովհետեւ հակաճառութեանց (Տիսբիութի) առթիւ, անհաւատները շարունակ յաղթահարուեցան հաւատացեալներու կողմէ, եւ մեր Եղբայրութեանց եկեղեցիներուն մէջ ալ մեծ արթնութիւններ տեղի ունեցան եւ

չատ մը քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ նոր եկեղեցիներ կազմակերպուեցան:

Այդ շրջանին մէջ (որ տեւեց մինչեւ 1929-ի գարնան) ալ գիս առատօրէն օրհնեց Տէրը, ու չատ հոգիներ դարձի եկան:

ԱՐԹՆՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ ԱԼԵՔՍԱՆՏՐՈՎԱՔ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

1922-ին երբ Ալէքսանտրովսկի գացի, ձմեռ էր: Այստեղի եկեղեցւոյ չէնքը մեծ սրահ մըն էր, զոր Ռուսախօս Հայ որբեւայրի հաւատացեալ քոյր մը նուիրած էր Ռուս Եկեղեցիին: Հոն սկսանք մեր աւետարանչական ժողովներուն: Ժողովուրդը օրէ օր չատցաւ, ու տեղի անբաւարարութեան պատճառաւ, չատեր կայնած կը լսէին Աստուծոյ խօսքը: Ժամանակ մը ետք կայնողներուն ալ տեղ պակսելով՝ դրան եւ պատուհաններուն ետեւէն կը լսէին զայն: Ժողովները երկու ժամէ աւելի կը տեւէին եւ ոչ ոք կը գանգատէր անոնց երկարելուն մասին:

Այդ օրերուն՝ գլխաւորաբար կը քարոզէի Աստուծոյ, Հոգիի, յաւիտենական կեանքի, երկինքի եւ դժոխքի գոյութեանց եւ Խաչեալ Փրկչին, ապաչխարութեան, վերստին ծննդեան ու յաւիտենական կորուստէն փրկուելու մասին եւ Տէրը առատօրէն օրհնեց իր խօսքը հոգիներու փրկութեան համար: Բայց յատկապէս կառավարական անհաւատ պաչտօնեայի մը ապաչխարութիւնը մեծ տպաւորութիւն թողուց իմ եւ չատերուն վրայ: Անոր կինը հաւատացեալ ըլլալով չատ անգամներ խնդրած էր իրմէ, որ գոնէ մէկ անգամ ժողովի գայ ու լսէ Աստուծոյ խօսքը: Բայց ան մերժած էր:

Անգամ մը անոր կինը իրեն մեծ ծառայութիւն մը կը կատարէ այն պայմանաւ որ մէկ անգամ իր հետ ժողովի երթայ: Ամուսինը թէեւ կը խոստանայ, բայց յետոյ կը դրժէ խոստումը: Սակայն կինը չի յուսահատիր ու միչտ կ'աղօթէ իր ամուսինին փրկութեանը համար: Մեր արթնութեան ժողովներուն ընթացքին ալ, ամէն օր կը խնդրէ անկէ որ ժողովի գայ ու լսէ, թէ Հայ երիտասարդ մը Աւետարանը կը քարոզէ:

Վերջապէս անիրաւ դատաւորին պէս (զոր Յիսուս օրինակ բերաւ Ղուկ. 18 գլխուն մէջ) ձանձրանալով կը համակերպի գալ մեր ժողովին: Կինը զայն քիչ մը կանուխ կը բերէ ժողովին, որպէսզի յարմար տեղ մը գտնէ զայն նստեցնելու: Ու կը նստին

ամպիոնին մօտ տեղ մը:

Այդ իրիկուն խօսեցայ Սաղմոս 14:1 Համարին վրայ, ուր գրուած է. «Անզգամը իր սրտին մէջ ըսաւ թէ Աստուած չկայ» եւ շեշտեցի թէ անհաւատութեան բուն խորհուրդը (կամ պատճառը) անզգամութիւնն է: Ըսի նաեւ որ այդ Համարը ուրիշ թարգմանութեան մը համաձայն կըսէ. «Անզգամը իր սրտին մէջ ըսաւ. Երանի թէ Աստուած չըլլար»: Ինչպէս որ ոճրագործները չեն ուզեր որ դատաւոր ըլլայ, որպէսզի զանոնք դատէ ու բանտը ձգէ: Եւ յետոյ բացատրեցի, թէ ի՞նչ է անզգամութիւնը ու շատ մը ուրիշ մեղքերու շարքին՝ յիշեցի նաեւ արբեցողութիւնը:

Ես ո՛չ այդ հաւատացեալ կինը կը ճանչնայի, ո՛չ ալ իր ամուսինը: Բայց քանի որ անոնք իմ դէմս նստած էին, աչքս շատ անգամներ անոնց ուղղուած է: Ուստի, այդ անհաւատը լսելով իմ մէջբերած մեղքերու եւ մանաւանդ արբեցողութեան մասին, այնպէս խորհած է որ իր կինը ինծի պատմած ըլլալու է իր բոլոր չարագործութիւններն ու արբեցողութիւնը եւ մէկ կողմէն՝ սրտին մէջ բարկացած է անոր դէմ, բայց միւս կողմէն, ալ՝ իր յանցաւոր ըլլալը զգալով ու ամչնալով, գլուխը վար կախած՝ սկսած է ներքնապէս տառապիլ:

Յաջորդ օր, ան անձամբ ինծի արտայայտուեցաւ որ սրտի տագնապէն ու խղճահարութենէն սկսած են արցունքներ հոսիլ իր աչքերէն, բայց չուզելով որ մարդիկ նկատեն այդ, ծռած է իր գլուխը, ի վերջոյ կառավարական յայտնի պաշտօնեայի մը վայել բան չէր ատիկա: Յետոյ ուզած է դուրս գալ ժողովասրահէն ու տուն երթալ, բայց ժողովասրահի անցքերը խճողուած ըլլալով ժողովուրդով, չէ կրցած այդ ընել, ու ակամայ յօժարած է մնալ մինչեւ ժողովին աւարտիլը:

Անկէ ետք տուն կուգայ ու անմիապէս անկողին կը մտնէ, որպէսզի քնանայ ու ազատուի խղճի խայթէն. բայց մինչեւ կէս գիշեր չի կրնար քնանալ ու իր կինը արթնցնելով կ'ըսէ. «Ելիր ծունկի գանք ու աղօթենք, ես կ'ուզեմ ապաշխարել»: Կրնաք երեւակայել թէ կինը ինչքան ուրախ կ'ըլլայ այդ բանին համար, ու անմիջապէս ծունկի կուգայ անոր հետ. եւ ան այնպիսի բարձր ձայնով կ'աղօթէ ու կ'աղաղակէ առ Աստուած իր մեղքերուն թողութեանը համար, որ եթէ այդ պահուն փողոցէն անցնող մը ըլլար պիտի լսէր իր ձայնը: Այդպէս ժամուան մը չափ աղօթելէ ետք, իր սիրտը խաղաղութիւնով եւ ուրախութեամբ կը լեցուի ու գրեթէ մինչեւ առաւօտ կը

փառաբանէ Տէրը։ Առտու կանուխ, իր երկու ընկերները կուգան իրեն լուր տալու որ քանի մը լիրր օղի ձեռք ձգած են (քանզի այն ժամանակ կառավարութիւնը արգիլած էր ոգելից ըմպելիի առեւտուրը ու պատրաստողները գայն գաղտնի կը ծախէին) ու այդ իրիկուն իրենց եօթը ընկերներէն մէկուն տան մէջ խրախճանք պիտի ունենան։

Մեր նորադարձը անոնց կ'ըսէ, որ ինք այլեւս չի կրնար ոգելից ըմպելի գործածել, որովհետեւ այդ գչեր ապաշխարած ու փրկուած է իր բոլոր մեղքերէն։ Անոնք կը կարծեն որ ան իրենց հետ կը կատակէ ու խնդալով կ'ըսեն թէ ատիկա անկարելի բան է իրեն համար։

Բայց ան չատ լուրջ կերպով կը պատմէ անոնց անցնող գիշերուան այն փորձառութիւնը եւ հաստատօրէն կը մերժէ անոնց առաջարկը։ Անոնք մեծ զարմանքով ու գժգոհանքով կը հեռանան իրմէ։

Նոյն իրիկունը իրեն օգնական երիտասարդն ալ դարձի եկաւ կոճակի մը միջոցաւ։ Ան իրենց կից սենեակի մը մէջ կ'ապրէր, ու այն օրը իր չապիկին կոճակը կը փրթի ու կը կորսուի։ Ուստի ան նորադարձ պաշտօնեայի քնիին դիմելով կոճակ մը կ'ուզէ անկէ. ան ալ կ'ըսէ, «կուտամ այն պայմանաւ որ այս իրիկուն մեր ժողովին գաս»։ Ան չուզելով մերժել օրիորդին առաջարկը՝ կը խոստանայ ու կոճակը առնելով կը հեռանայ։

Երեկոյեան՝ օրիորդը երթալով անոր դուռը կը զարնէ ու կ'առաջարկէ որ իր խոստումը կատարէ ու միասնաբար ժողովի կուգան։ Աստուծոյ խօսքը այնքան կ'ազդէ այդ երիտասարդին սրտին վրայ որ այդ գիշեր իսկ կ'ապաշխարէ։ Ան ետքը բոլոր ժողովուրդին առջեւ վկայեց թէ կոճակ մը եղաւ իր փրկութեան միջոցը։

Այն մեծ պաշտօնեային փրկութեան լուրը չուտով տարածուեցաւ ամբողջ քաղաքին մէջ ու ան տեսնելով որ վտանգ կը սպառնայ իրեն, տեղափոխուեցաւ Քիէվ քաղաքը, ու յետոյ լսեցինք որ Տէրը առատօրէն օրհնած է իր վկայութիւնը ամբողջ այդ շրջանին մէջ ու չատ հոգիներ ապաշխարած են իր միջոցաւ։

Ինչպէս ըսի, մեր ժողովները կը տեւէին երկու ժամի չափ։ Բայց ժամ մը խօսելէ ետք, որպէսզի ժողովուրդին միտքը թարմանայ, երգ մը երգել կուտայի ու դարձեալ կը չարունակէի։ Իրիկուն մը, երբ մէկ ժամուան չափ խօսելէ ետք, առաջարկեցի որ երգ մը երգեն, մարդ մը ոտքի ելլելով ըսաւ.

«Քաղաքապետը ձեզ կ'ուզէ տեսնել»: Ըսի որ դեռ ժողովը վերջացած չէ. բայց ան ըսաւ որ միայն 15 րոպէի չափ կանչուած եմ, որմէ ետքը կրնամ գալ ու շարունակել իմ քարոզս: Ուստի ժողովուրդին ըսի, որ երգեն մինչեւ վերադառնալս, ու ընկերանալով անոր՝ ներկայացայ քաղաքապետին: Քանի մը եղբայրներ մեզի հետեւեցան տեսնելու համար թէ ո'րքան պիտի տեւէ այդ տեսակցութիւնը. ու դուրսը սպասեցին:

Ինծի ընկերացող պաշտօնեան (աճէնթը) հեռացաւ ու երկուքս մնացինք սենեակին մէջ: Քաղաքապետը լուռ կը կենար: Ուստի յայտնեցի անոր թէ ժողովուրդը ինծի կը սպասէր, որովհետեւ դեռ քարոզս վերջացուցած չէի ու իր աճէնթը ըսած էր որ «զիս 15 րոպէի համար կանչած էք: Ուստի ըսէք, թէ ինչո՞ւ զիս կանչած էք»: Ըսաւ. «Քիչ մը սպասեցէք»: Յետոյ յայտնուեցաւ, որ ան իր աճէնթը ղրկած էր այն տունը ուր ես կը հիւրասիրուէի ու անոր վերադառնալուն կը սպասէր:

Ժամանակը պարապ չանցընելու համար՝ անոր հարցուցի թէ իմ դասախօսութիւններս լսելու համար մեր ժողովներուն յաճախա՞ծ է: Ըսաւ թէ ժամանակ չունէր եւ թէ քանի որ չէր ալ հաւատար՝ պէտք չկար գալու:

Ըսի անոր՝ որ «հաւատքը լսելէն կ'ըլլայ», ուստի «քանի որ չէք լսած՝ ինչպէ՞ս պիտի հաւատաք»: Ըսաւ. «Դուք կը հաւատա՞ք Սուրբ Գիրքին»: Ըսի. «Անշուշտ, եթէ չհաւատայի՝ չէի քարոզեր զայն»:

«Այդ Գիրքին մէջ շատ հակասութիւններ կան», ըսաւ ան: «Կրնա՞ք գոնէ մէկը ցուցնել ինձի», հարցուցի անոր:

Ըսաւ. «Այո, հոն գրուած է որ Ադամը երկու որդի ունեցաւ ու Կայէնը սպաննեց Յաբելը ու գնաց ուրիշ երկիր ու հոն ամուսնացաւ: Արդ որո՞ւն հետ ամուսնացաւ ան, քանի որ Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ որ ուրիշ մարդ չկար այն ժամանակ երկրի վրայ»:

Ըսի որ «ձեր ըսածին պէս գրուած չէ Սուրբ Գիրքին մէջ»:

«Գրուած է», պնդեց ան:

Սուրբ Գիրքս իրեն երկարելով ըսի. «Խնդրե'մ, ցուցուցէք ինծի, թէ ո՞ւր գրուած է»:

Ան առաւ զայն ու սկսաւ Կայէնի պատմութիւնը փնտռել Սաղմոսներուն ու Մարգարէութեանց մէջ:

«Հիմա կը տեսնեմ, թէ ի՛նչքան կարդացած էք ու ո'րչափ գիտէք Սուրբ Գիրքը: Եւ ուղիղ կ'ըլլա՞յ չգիտցած բանի մասին

խօսիլը ու դատելը»:

Ան չփոթեցաւ ու ես Սուրբ Գիրքը անոր ձեռքէն առնելով, բացի Ծննդոց չորրորդ գլուխը ու տուի անոր որ կարդայ. եւ ան կարդալով՝ երբ հասաւ 16-17 համարներուն ուր գրուած է. «Կայէն Տէրոջը առջեւէն ելաւ, ու Եդեմի արեւելեան կողմը, Նայիդ երկիրը բնակեցաւ: Եւ Կայէն իր կինը գիտցաւ ու անիկա յղացաւ ու Ենովքը ծնաւ»: Կանգ առաւ ու յաղթական եղանակով մը ըսաւ. «Կը տեսնէ՞ք որ իմ ըսածիս պէս հոս գրուած է»:

Ըսի. «Ոչ, ձեր ըսածին պէս գրուած չէ: Որովհետեւ հոս չըսեր թէ Կայէն Նայիդի երկիրը գնաց ու հոն ամուսնացաւ. այլ՝ իր կինը գիտցաւ»:

«Աղէկ, բայց ուրկէ՞ առաւ իր կինը», հարցուց ան:

Ըսի. «Կարդացէք 5-րորդ գլխուն 3-4 համարները»:

Ու ան կարդաց. «Ադամի օրերը, Սէթը ծնանելէն ետքը, 800 տարի եղան ու տղաքներ ու աղջիկներ ծնան»: Ըսի անոր, «Անկէ կը տեսնենք որ Կայէն իր քոյրերէն մէկուն հետ ամուսնանալէ ետք, գնաց Նայիդի երկիրը, բայց այդ երկիրը, Ջրհեղեղէն ետքը Նայիդի երկիր կոչուեցաւ. եւ Մովսէս այդ երկիրը ներկայ անունով կոչեց, որպէսզի կարդացողը գիտնայ թէ ո՞ւր է այդ երկիրը»:

Երբ քաղաքապետը այս բացատրութիւնը լսեց, ալ չկրցաւ հակաճառել ու այդ վայրկեանին աճէնթը ներս մտաւ ձեռքը ունենալով իմ պայուսակս, ու յանձնեց զայն քաղաքապետին: Ան ալ երբ բացաւ զայն, հոն գտաւ Ռուսերէն նամակներ, ինծի ղրկուած քանի մը հաւատացեալներու կողմէն:

Մինչ այդ, մօտ ժամ մը անցած էր ու ես անոր յիշեցուցի որ իր աճէնթին խոստման համաձայն, ժողովուրդը ինծի կը սպասէր, ու խնդրեցի իրմէ որ թոյլ տայ ինծի երթալով դասախօսութիւնս վերջացնելու:

Ըսաւ. «Գացէ՛ք, բայց այս նամակները հոս մնան, եւ վաղը դարձեալ եկէք քովս»:

Ըսի. «Շատ լաւ, կարդացէք զանոնք, գուցէ ձեզի օգտակար կ'ըլլան»: Ու գացի որ տակաւին ժողովուրդը կ'երգէր ու ինծի կը սպասէր:

Երբ ներս մտայ՝ ըսի. «Ապրի՛ք, հիմա կը տեսնեմ որ դուք Աստուծոյ խօսքը կը սիրէք», ու նիւթս շարունակելով, վերջացուցի: Այդպէս, այդ իրիկուն երեք ժամուան չափ տեւեց ժողովը:

Ո՞ւր է այսօր այդ ծարաւը Տէրոջը խօսքին հանդէպ: Շատեր ժամ մը չեն կրնար լսել զայն, այդ պատճառաւ ալ չեն կրնար փրկուիլ: Մինչեւ իսկ հաւատացեալներ կան, որոնք իրենց հոգեւոր ախորժակը կորսնցուցած են ու եթէ քարոզը 25-30 վայրկեանէն աւելի տեւէ, ձանձրոյթ կ'զգան: Այդպիսիները ի՞նչպէս կրնան ակնկալել որ Տէրը զիրենք Բեթանեացի Մարիամին պէս գովէ եւ օրհնէ:

Երբ միւս օրը քաղաքապետին ներկայացայ,ան ներում խնդրելով նամակներս ինծի յանձնեց ու ըսաւ որ իմ մասին սխալ լուրեր բերած էին իրեն:

Երբ աւետարանչութեան շրջանը վերջացաւ, գացի ուրիշ գիւղ մը, ուր կարող հոգեւոր գործիչ մը չըլլալուն պատճառաւ հոգեւոր գործը այնքան թուլցեր էր որ հաւատացեալները յուսահատեր ու ժողովները դադրեցուցեր էին: Անոնցմէ ոմանք ներկայ գտնուելով Ալէքսանտրովսքի ժողովներուն ու տեսնելով Սուրբ Հոգւոյն զօրաւոր գործունէութիւնը, քաջալերուեցան ու զիս հրաւիրեցին իրենց գիւղը, որպէսզի հոն վերականգնի Տէրոջը գործը:

Երբ հոն հասանք, անմիջապէս սրահ մը վարձուելով, աթոռները տարուեցան: Ու յայտարարուեցաւ ժողովներու մասին:

Կիրակի առաւօտ երբ ժողովատեղին առաջնորդուեցայ, տեսայ որ ժողովուրդը լեցուած էր հոն եւ տեղաւորուած նստարաններուն վրայ, շատեր ալ անցքերու մէջ կայնած. այնպէս որ հազիւ կարողացայ անոնց մէջէն անցնելով ամպիոնը հասնիլ: Երբ առաջին քարոզէս ետք, կոչ ըրի ապաշխարութեան, ուսուցչուհի մը դարձի եկաւ ու հաւատացեալները մեծապէս ուրախացան:

Այդ գիւղի մէջ կային «Նոր Իսրայէլ» կոչուած աղանդին պատկանող խումբ մը, որուն անդամներէն ալ քանի մը անձեր եկած էին մեր ժողովին: Անոնցմէ մէկը քարոզի ընթացքին սկսաւ հարցեր տալ ինծի՝ ժողովը խանգարելու նպատակաւ: Ես զինք նախ կարգի հրաւիրեցի, բայց տեսնելով որ ան կը շարունակէ իր անկարգ վարմունքը, ըսի որ եթէ հանդարտի, ժողովէն ետքը իր հարցերուն կը պատասխանեմ ու եթէ կ'ուզէ, մինչեւ իսկ հակաճառութիւն (Տիսբիութ) կ'ունենանք:

Ան ուրախութեամբ համաձայնեցաւ, այն ակնկալութեամբ եւ համոզումով որ իրենք պիտի տանին յաղթանակը: Բայց մեծապէս սխալեցաւ:

Ժողովը վերջանալէն ետք յայտարարեցի թէ անմիջապէս պիտի երթանք «Նոր խարայէլացիներուն» ժողովատեղին եւ հոն հակաճառութիւն պիտի ունենանք, ուստի բոլոր փափաքողները կրնան գալ մեզի հետ:

Ժողովուրդը մեծ հետաքրքրութեամբ հետեւեցաւ մեզի ու երբ հոն հասանք, տեսանք որ փոքր սենեակի մը մէջ 30-ի մօտ անձեր հաւաքուած ու ոտքի վրայ կայնած՝ իրենց երգերէն կ'երգեն: Անոնց արդէն լուր հասած էր մեր հոն երթալու մասին: Ուստի երբ մեզ տեսան, երգ մըն ալ երգելով վերջացուցին պաշտամունքը, ու իրենց առաջնորդը, որ իրենց Քրիստոսը կը կոչուէր, յայտարարեց որ փափաքողներ կրնան իրենց հարցումներ ուղղել: Հոն կային ուրիշ աղանդներէն ալ մարդիկ, ատոր համար ես քիչ մը լուռ կեցայ տեսնելու համար թէ անոնցմէ որեւէ մէկը պիտի սկսի՞ իրեն հետ վիճաբանելու: Ու երբ տեսայ որ ձայն հանող չեղաւ, կարծեց թէ վախցանք իրեն դէմ ելլելու եւ ժողովը ուզեց փակել:

Յանձաժամ ըսի իրեն թէ մենք իրենց հրաւէրով եկած ենք հոն եւ պատրաստ ենք իրենց հետ հակաճառելու, հետեւաբար ընդհանուր կոչ մը ընելու պէտք չկար եւ վիճաբանութեան սկսելէ առաջ, հետեւեալ պայմանները դրի իր առջեւ.-

Ա. Բոլոր ժողովուրդը դուրս գայ 10-15 վայրկեանի համար եւ պատուհանները բացուին որպէսզի օդը մաքրուի: (Բոլորը հնազանդելով դուրս ելան):

Բ. Մեզմէ եւ ձեզմէ միայն մէյ մէկ անձեր պիտի խօսին իրարու հետ. իսկ ուրիշներ կատարելապէս պէտք է լռեն ու չխանգարեն խօսակցութիւնը:

Գ. Մեր կողմէն ես պիտի խօսիմ, ձեր կողմէն ալ ձեր առաջնորդը թող խօսի:

Դ. Վիճաբանողները տասական վայրկեան պիտի խօսին, իրարու հարց ու պատասխան տալով. որպէսզի մէկը կարճ՝ միւսը երկար չխօսի:

Անոնց «Քրիստոսը» առաջին երեք պայմաններուն հետ համաձայնեցաւ, իսկ չորրորդին առարկեց ըսելով թէ դուք գիտնական մարդ մըն էք, ու կրնաք կարճ ժամանակի մէջ շատ բաներ խօսիլ, իսկ ես անուս մէկը ըլլալով, չեմ կրնար այդպէս ընել, ուրեմն ժամանակ չորոշենք:

Մտածելով որ եթէ ինք կէս ժամ խօսի, ես կրնամ ժամ մը խօսիլ, համաձայնեցայ եւ առաջարկեցի որ ինք սկսի վիճաբանութիւնը եւ մեր առաջ դնէ իրենց վարդապետութեան

հիմնա կան կէտերը:

Ան ըսաւ. «Մենք մեր երգերով արդէն արտայայտեցինք մեր վարդապետութեանց գլխաւոր կէտերը»:

Ըսի անոր. «Եթէ երգերով պիտի վիճաբանինք, ուրեմն մենք ալ պէտք է երգենք մեր երգերը, որոնք հազարէ աւելի են»:

Ան ըսաւ.-

ա. Քրիստոս մարմնապէս յարութիւն առած չէ, այլ անոր հոգին տեղափոխուած է ու տակաւին կը տեղափոխուի ուրիշ անձերու ու անոնք կ'ըլլան քրիստոսներ եւ անոնց հետեւողներն ալ կ'ըլլան Աստուծոյ Թագաւորութեան որդիները: Ու քանի որ Քրիստոս արդէն յայտնուած է (այսինքն իրենց աղանդին հիմնադիրը, որուն անունը մոռցած եմ), ուրեմն Աստուծոյ թագաւորութիւնը արդէն եկած ու հազարամեան սկսած է:

բ. Մեռելներու յարութիւն չկայ, այլ միայն ապրողները իրենց Քրիստոսի թագաւորութիւնը կը վայելեն, քանի կ'ապրին: Ու մէջբերումներ ըրաւ Պոնձ Պրիւնէվիչ անունով անձի մը գիրքէն, որ իրենց աղանդին կը պատկանէր եւ կառավարական պաշտօնեայ մըն էր Մոսկուայի մէջ: Իր խօսքը հազիւ տասը վայրկեան տեւեց ու վերջացաւ: Ուստի կարգը ինծի եկաւ:

Նախ անոր հարցուցի. «Դուք կը հաւատա՞ք, թէ Աւետարանը Աստուծոյ խօսքն է»:

Թէեւ չեն հաւատար, բայց ներկայ Օրթոտոքս ժողովուրդը չխրտչեցնելու համար ըսաւ. «Այո՛, կը հաւատանք»:

«Աղէկ, ըսի: Պոնձ Պրիւնեվիչ, կ'ըսէ թէ Յիսուս մարմինով յարութիւն առած չէ, բայց տեսնենք թէ Աւետարանը ի՞նչ կ'ըսէ»: Ու եղբօր մը կարդալ տուի Ղուկ. 24 գլուխ 36-48 համարները, ուր գրուած է թէ երբ Յիսուս Իր յարութենէն ետքը կայնելով իր աշակերտներուն մէջտեղը «Խաղաղութիւն ձեզի», ըսաւ. ու երբ անոնք զարհուրելով ու վախնալով կը կարծէին թէ ոգի մը կը տեսնեն, իր ձեռքերը եւ ոտքերը ցուցուց անոնց որպէսզի շօշափելով զինք, համոզուին որ ինք ոգի մը չէ այլ մարմինով յարութիւն առած է: Եւ մինչեւ իսկ անոնց առջեւ կտոր մը խորոված ձուկ ու մեղրախորիսխ կերաւ, որպէսզի չկասկածին: Ապա հարցուցի իրեն ու ժողովուրդին ալ. «Հիմա որո՞ւն պէտք է հաւատանք, Պոնձ Պրեւնեվիչի՞ն՝ թէ Աւետարանին»: Եւ ըսի ժողովուրդին. «Անոնք կ'ըսեն թէ Աւետարանին կը հաւատան, բայց սուտ կը խօսին, ուստի մի՛ հաւատաք անոնց խօսքերուն: Քրիստոս մարմինով յարութիւն

առած է եւ երկինք համբարձած է եւ Անոր Հոգին ոչ մէկ անձի տեղափոխուած չէ, ուստի ուրիշ որեւէ անձ չի կրնար Քրիստոս ըլլալ»:

Խօսակիցս այս լսելով անչուշտ կը վրդովէր, բայց բերանը չէր բանար: Իրեններէն ոմանք ուզեցին լռութիւնը խանգարել, բայց ես խօսակիցիս ըսի որ զանոնք լռեցնէ՝ մեր պայմանադրութեան համաձայն. այնպէս որ անիկա ստիպուեցաւ զանոնք սաստել ու լռեցնել:

Յետոյ բանալ տուի Ա. Կորնթ. 15-րորդ գլուխը ու կարդալ տուի 32-58 համարները, ուր շատ պարզ կերպով գրուած է մեռելոց յարութեան մասին եւ յատկապէս կանգ առնելով «Ուտենք ու խմենք, վասնզի վաղը կը մեռնինք» խօսքերուն վրայ, ու ժողովուրդին դառնալով ըսի. «Ասոնք ճիշդ այդպէս կ'ըսեն, քանզի մեռելոց յարութեան եւ Աստուծոյ արդար դատաստանին չեն հաւատար: Եւ տեսէք, թէ ի՛նչպէս կ'զգուշացնէ Առաքեալը մեզ ու կ'ըսէ. «Մի՛ խաբուիք, չար ընկերակցութիւնները աղէկ վարքը կ'ապականեն եւ թէ այդպիսիները Աստուծոյ գիտութիւնը չունին»: Ու դարձեալ չեշտելով ժողովուրդին ըսի. «Բարեկամնե՛ր, մի՛ խաբուիք, քանզի ասոնք այդ չար ընկերակցութիւնն են, որ ձեր աղէկ բարքը կ'ապականեն. ուստի հեռու կեցէք ասոնցմէ: Ասոնք իրապէս անբարոյական մարդիկ են, որովհետեւ բազմակնութիւնը եւ շնութիւնը անոնց համար օրինաւոր բաներ են, եւ իրենց շնութեան զաւակները թագաւորութեան որդիներ կը կոչեն: Ուստի ձեր կանանց ու աղջիկներուն պատիւը պահելու սիրոյն՝ ասոնցմէ շատ հեռու պէտք է կենաք»:

Երբ այս խօսքերը լսեցին, «Նոր Իսրայէլացիները» դարձեալ վրդովեցան ու անոնց կանանց երեսները կարմրեցան բարկութենէն ու սկսան ձայներ հանել: Խօսակիցս կրկին յիշեցուցի, որ լռեցնէ զանոնք մեր պայմանին համաձայն, ու ան ստիպուեցաւ դարձեալ զանոնք լռեցնել:

Յետոյ շարունակելով խօսքս 35-րդ համարը դարձեալ կարդալ տուի, ուր գրուած է. «Բայց պիտի ըսէ մէկը թէ ինչպէ՞ս մեռելները յարութիւն կ'առնեն, կամ թէ ի՞նչ մարմինով կուգան»:

Ահա այս «Նոր Իսրայէլացիները» այն անհաւատներուն պէս նոյն հարցը կուտան, զորոնք Առաքեալը կը կոչէ «Անմիտ», եւ ուղղելով խօսքս խօսակիցիս՝ ըսի. «Անմիտ»: Եւ

ալ չկրցայ չարունակել, քանզի այս լսելով՝ անիկա բորբոքեցաւ ու այլեւս չկարենալով լռել, ըսաւ. «Քու, պու, պու, պուն բաւական է երկու ժամ խօսեցար, դեռ մինչեւ ե՞րբ պիտի խօսիս»: Ըսի. «Դուք չըսի՞ք, թէ ժամանակ չորոշենք, ինչո՞ւ հիմա ձեր խօսքը կը դրժէք, բացի ատկէ սուտ կը խօսիք. ես միայն 45 րոպէ խօսեցայ»: Ու ժողովուրդին դառնալով ըսի. «Կը տեսնէ՞ք այս ստախօսը, ինքզինքը Քրիստոս կ՚անուանէ ու ժողովուրդը կը խաբէ»:

Յանկարծ բոլոր իրենցիները ձայն բարձրացուցին ու մեզ վռնտեցին իրենց ժողովատեղիէն: Օրթոտոքսները այս տեսնելով, բողոքեցին անոնց դէմ ու ըսին. «Հիմա կը տեսնենք թէ դուք ո՛վ էք, եւ ա՛լ չենք գար ձեր ժողովներուն»:

Այսպէս պարտուեցան մեր եւ Տէրոջը հակառակորդները, որմէ ետք մեր ժողովները չարունակուեցան մեծ բազմութեամբ ու Տէրը օրհնեց իր խօսքը ու թէ՛ նոր ապաշխարողներ եղան եւ թէ՛ ցիրուցան եղած հաւատացեալները նորոգուելով, որոշեցին ժողովները չարունակել այդ գիւղին մէջ:

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ ԱՅՍ ԱՂԱՆԴԻՆ ՄԱՍԻՆ

Ռուսական Ցարի ժամանակ, «Իսրայէլ» անուան տակ աղանդ մը յառաջ եկած էր, որ հալածանքի ենթարկուած ըլլալով ցիրուցան եղած կին ու անդամներէն ոմանք ալ Հիւս. Ամերիկա փախեր էին: Անոնցմէ անձ մը իր գաղափարը փոխելով, նոր հոսանք մը յառաջ կը բերէ ու զայն կը կոչէ «Նոր Իսրայէլ», եւ ինքզինքը «Քրիստոս» կը յայտարարէ:

Երբ Ռուսիոյ մէջ Սովետ կառավարութիւնը խղճի ու հաւատքի ազատութիւն յայտարարեց, այդ անձը իր քանի մը հետեւորդներով Կովկաս եկաւ ու իր վարդապետութիւնը քարոզելով հետեւողներ ունեցաւ՝ զանազան քաղաքներու եւ մանաւանդ գիւղերու մէջ: Քանի որ յարութեան, դատաստանի եւ յաւիտենական տանջանքի գոյութեանց չէր հաւատար եւ հասարակաց կեանքի, կեր ու խումի եւ անբարոյ կեանք ապրելու կը հրաւիրէր ժողովուրդը՝ դիւրութեամբ կը յաջողէր: Իրեն հետեւողներէն կին մը, որ յուսախաբ եղած էր իրմէ ու հեռացան՝ ինծի պատմեց, թէ ի՛նչպիսի անբարոյական կեանք կը վարէ ան, կանայք ու կոյս աղջիկներ պղծելով:

Գիտնալով որ նոյն իրիկունը, ան տան մը մէջ ժողով պիտի

ունենայ, քարոզիչ եղբօր մը հետ գացինք զինք տեսնելու: Ան ունէր հոն 12 «առաքեալներ», եւ «Մարիամ աստուածածին» կոչուած կին մը, որոնք իր աջ եւ ձախ կողմը նստած էին եւ փոքր թիւով ժողովուրդ մը:

Ան խօսեցաւ Ծննդոց առաջին գլխուն վրայով ու ըսաւ որ հոն գրուածները, ոչ թէ բառացի՝ այլ հոգեւոր կերպով պէտք է հասկնալ. եւ ուրիշ նիւթերու մասին ալ խօսելով միշտ կը կրկնէր որ զանոնք հոգեւոր իմաստով պէտք է հասկանալ:

Ես իրմէ խօսք խնդրելով հարցուցի, թէ «Եթէ դուք այդ բաները հոգեւոր կերպով կը հասկնաք, հապա ինչո՞ւ դուք մարմնաւորապէս կը վարուիք»: Ատիկա այդ կինն ալ տեսնելով (որ ինծի պատմած էր անոր անբարոյ վարմունքին մասին եւ հեռացած անկէ), կ՚երեւի կռահեց ու հարցէս խոյս տալով, երգ մը առաջարկեց (իրենց երգերէն) ու ատով ալ վերջացուց ժողովը:

Ժամանակ մը վերջ լսեցի որ բանտարկուած է ու աքսորուած. որով իր թագաւորութիւնն ալ վերջացաւ:

ԱՐԹՆՈՒԹԻՒՆ ՄԻՆԻՐԱԼՆԻ ՎՕՏԸ ԿՈՉՈՒԱԾ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Մինիրալնի Վօտը – փոքր քաղաք մըն էր, բայց անուանի էր իր երկաթուղիի մեծ կայարանով, ուրկէ կը բաժնուի երկաթուղիի գիծ մը, որ կը տանի հազարաւոր ճամբորդներ դէպի Հիւսիսային Կովկասի նշանաւոր ամառանոցները՝ ինչպէս Ժիլէզնավօտսք (որ կը նշանակէ երկաթի ջուրեր, որովհետեւ հոն գետնին տակէն կը բխի երկաթի տաք ջուրեր, որուն մէջ կը լոգնան ու կը խմեն ալ, առողջութեան համար), Բիաթիկորսկ՝ «որ կը նշանակէ՝ հինգ լեռներ» ուր կան քանի մը տեսակ հանքային ջուրեր, որոնցմէ նշանաւոր է՝ ծծմբային տաք ջուրը, որուն մէջ լոգնալով ու որմէ խմելով կը բուժուին ռոմաթիզմէն եւ մորթի հիւանդութիւններէն), Էսսէնտուքի՝ (որ ունի քանէ աւելի տարբեր որակով հանքային ջուրեր, ստամոքսի հիւանդութիւններ բուժող, գերերը նիհարցնող՝ եւ այլ հիւանդութիւններուն դարման եղող), Քիսլավոտսքի՝ (որ կը նշանակէ թթու ջուրեր, որ առատօրէն կը բխի գետնէն, պաղ է ու հաճելի՝ մարդիկ կը խմեն եւ կը բուժուին սրտի հիւանդութիւններէ, լոգնալով անոր աւազաններուն մէջ):

Մինիրալնիի համայնքը փոքրաթիւ էր, բայց ունէր անկեղծ ու վերստին ծնած անդամներ: Իմ կարճ այցելութեամբս Տէրը օրհնեց եւ հոգիներ դարձի եկան ու աւելցան եկեղեցիին: Հովիւը Ռուսախօս Գերմանացի էր, Կէպլէ մականունով, որուն տունը հիւրասիրուեցայ եւ զինք մօտէն ճանչնալով, տեսայ որ անկեղծ ու նորոգուած գործիչ մըն էր՝ ձրի ծառայող եկեղեցիին:

ԱՐԹՆՈՒԹԻՒՆ ԲԻԵԱԴԻԿՈՐՍԿԻՒՆ ՄԷՋ

1922-ին այցելեցի նաեւ Բիեադիկորսկիի Ռուս Աւետարանական եկեղեցին եւ ունեցանք արթնութեան ժողովներ:

Ժողովուրդը մեծ հետաքրքրութեամբ կը յաճախէր մեր ժողովներուն: Այդ ժողովներուն ընթացքին անհաւատ նիւթապաշտները Քրիստոնէական, Հրէական եւ Մահմետական կրօնքներուն դէմ ցոյցեր կատարեցին փողոցներուն մէջ: Անոնք Յիսուսի, Մովսէսի եւ Մուհամմէտի չչուլները (կեղծ նմոյշները) չինած էին խոտով լեցուած՝ պաստառներով, եւ փողոցներուն մէջ զանոնք կրելով կը պոռային. «Ահա՛ ձեր Քրիստոսը եւ Մարգարէները»: Յետոյ ժողովուրդին առջեւ զանոնք կ'այրեն ու ծաղրանքով կ'ըսեն. «Այսպէս կ'այրենք ձեր Քրիստոսն ու Մարգարէները եւ այդ կրօնքներուն վերջ կուտանք»:

Այս լսելով, նոյն իրիկունը խօսեցայ մեր խաչեալ եւ յարուցեալ կենդանի Փրկչին մասին եւ ի միջի այլոց ըսի. «Անհաւատները կրնան այրել այն ՔՐԻՍՏՈՍԸ, զոր իրենք խոտէ չինած են, բայց այն ՔՐԻՍՏՈՍԸ, որ զիրենք ստեղծած է, չեն կրնար այրել, հապա եթէ չապաշխարեն, Ան զիրենք օր մը դատաստանի պիտի կանչէ ու պիտի ձգէ կրակի լիճին մէջ, ուր պիտի տանջուին յաւիտեանս յաւիտենից»: Ու աւելցուցի. «Այսօր ժողովուրդը չի կրնար իր մերկութիւնը ծածկելու համար քանի մը մեթր պաստառ ծախու առնել կառավարական խանութներէն, իսկ այդ անխելքները, այդ քանի մը մեթր պաստառը խեղճ ժողովուրդին ծախելու տեղ, զանիկա այրեր են»:

Ժողովի մէջ անհաւատներ ալ կան եղեր, ու ժողովէն ետք Եկեղեցիի պատասխանատու պաշտօնեային ըսած են. «Այդ քարոզիչը ի՞նչպէս չի վախնար այդպէս բացէ ի բաց

պախարակելու այդ անձերը, որոնք կառավարական թոյլտուութեամբ կը կատարեն այդ ցոյցերը»:

Այսուամենայնիւ, Տէրը այն ժամանակ պահեց զիս բանտարկութենէ եւ ապաշխարողներ ալ եղան:

ԱՐԹՆՈՒԹԻՒՆ՝ ԿԷՕՐԿԻԵՒՍԿԻ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Այդ քաղաքին մէջ 1922-ին Ռուս Աւետարանականները թիւով ամենամեծ եկեղեցին ունէին (250 անդամներէ բաղկացած): Ինձմէ առաջ հոն աւետարանիչ մը եկած էր եւ մեծ յաջողութեամբ քարոզած էր Աւետարանը, եւ իմ այցելութենէս ետքն այ արթնութիւնը հոն շարունակուեցաւ եւ ուրիշներ աւելցան եկեղեցիին, որոնց մէջ կային երկու երիտասարդներ, որոնք յետոյ մեր Աստուածաշնչական Դպրոցը աւարտելով, հոգեւոր գործիչներ եղան եւ անոնցմէ մէկը ներկայիս Գանատայի մէջ կ'ապրի: Իսկ այդ երկուքէն աւելի երեւելին էր՝ Տէրէվեանքօ անունով Օրթօտոքս միսիոնարը, որ դարձի գալով օրհնեալ աւետարանիչ մը եղաւ:

Անգամ մը անոր հետ աւետարանչութեան համար շոգեկառքով ճամբայ ելանք: Շոգեկառքին մէջ միատեղ նստելու նստարան չգտնելով, տարբեր տեղեր գրաւեցինք, բայց ո՛չ իրարմէ հեռու: Անոր քով նստած էր միջին տարիքով անձ մը, որ հետաքրքրութեամբ նայելով մեր եղբօր կարդացած գիրքին, հարցուց անոր՝ թէ ի՞նչ կը կարդայ: Ան ըսաւ.

- Գիրք մը կը կարդամ:

- Ի՞նչ, գիրք,- հարցուց ան:

- Կրօնական գիրք,- եղաւ պատասխանը:

- Ուրեմն դուք կը հաւատա՞ք Աստուծոյ գոյութեան:

- Այո՛, կը հաւատամ,- պատասխանեց ան:

- Կը հաւատա՞ք որ այդ Սուրբ Գիրք կոչուածը Աստուծոյ խօ՞սքն է:

- Այո՛,- եղաւ կտրուկ պատասխանը:

- Եւ դուք կը հաւատաք որ յաւիտենական կեա՞նք կայ:

- Այո, կը հաւատամ,- ըսաւ ան:

Այս ժամանակ ես ոտքի ելած եւ իրեն առջեւը կայնած կը սպասէի, տեսնելու համար թէ ինչպէս պիտի վերջանայ այս խօսակցութիւնը:

Անհաւատը քմծիծաղով մը ըսաւ.

- Դուք կ'երեւի գիտութենէն լուր չունիք, ատոր համար այդպիսի բաներու կը հաւատաք:
- Ես խկոյն մէջ մտայ եւ ըսի.
- Կը տեսնեմ որ դուք գիտնական մըն էք, ուստի հարց մը ունիմ ձեզի, խնդրեմ ըսէք թէ ի՞նէ է բնութիւնը:
- Բնութի՞ւնը, բնութիւնը՝ բնութիւն է,- պատասխանեց ան:
- Ատիկա պատասխան մը չէ, դուք գիտնական մըն էք, ուստի բացատրեցէք ինծի, թէ ի՞նչ է բնութիւնը:
- Հը,- ըսաւ ան, ուսերը թօթուելով.- «Ի՞նչ է բնութիւնը, բնութիւնը՝ բնութիւն է»:
- Դուք նորէն նոյն խօսքը կը կրկնէք. գիտնական մը ըլլալով պէտք է բացատրէք ինծի, թէ ի՞նչ է բնութիւնը:
Ժամբորդները որ կը լսէին մեր խօսակցութիւնը, սկսան խնդալ անոր վրայ եւ ան այդ տեսնելով չփոթեցաւ եւ գրգռումով ըսաւ.
- Ատիկա երեխայական հարցում է, թէ ի՞նչ է բնութիւնը:
- Աղէկ որ երեխայական է, ուստի անոր պատասխանելը Ձեզի պէս գիտնականին աւելի դիւրին պէտք է ըլլայ, որով խնդրեմ պատասխանեցէք այդ երեխայական հարցումին:
Անիկա լռեց:
- Կը տեսնեմ որ պիտի չկրնաք պատասխանել այդ հարցին. ուստի թոյլ կուտա՞ք որ ես պատասխանեմ ատոր:
- Պատասխանեցէք,- ըսաւ ան դժգոհութեամբ:
- Բնութիւնը մեզի ծանօթ եւ անծանօթ օրէնքներու կազմութիւնն է:
- Քիչ մը մտածելէն ետքը, ինք ալ կրկնեց իմ խօսքերս ու ըսաւ.
- Ատոր հետ կարելի է համաձայնիլ:
- Կը տեսնէ՞ք, որ այդ հարցին կարելի է բացատրութիւն տալ եւ դուք համաձայն էք ինծի հետ:
- Հիմա ուրիշ հարցում մը ունիմ ձեզի, խնդրեմ, բացատրեցէք թէ ի՞նչ է օրէնքը:
- Օրէ՞նքը, օրէնքը՝ օրէնք է,- պատասխանեց ան:
- Դուք նոյն կերպով կը պատասխանէք այս հարցումիս ալ, ատիկա բացատրութիւն չէ:
Ան նորէն չփոթեցաւ ու սկսաւ ինքնիրեն ըսել. «Ի՞նչ է օրէնքը»:
- Կը տեսնեմ որ այս հարցին ալ պիտի չկրնաք պատասխանել, կ'ուզէ՞ք որ ատոր ալ պատասխանեմ,-

Հարցուցի անոր։

– Պատասխանեցէք,– ըսաւ ան աւելի խոնարհ ձայնով։

– Օրէնքը մտքի արտադրութիւնն է, քանզի ուր որ միտք չկայ, հոն օրէնք չի կրնար ըլլալ։

Ան նորէն կրկնեց իմ ըսածներս ու աւելցուց.

– Հիմա կը տեսնեմ թէ ո՞ւր կը տանիք։ Բնութիւնը օրէնքներու կազմակերպութիւն մըն է եւ օրէնքը՝ մտքի արտադրութիւնը, ուստի այն միտքը որ ստեղծեց այդ օրէնքները՝ Աստուած է։

Այդ վայրկեանին շոգեկառքը կանգ առաւ կայարանի մը քով, ու մեր գիտնականը ոտքի ելլելով ներողութիւն խնդրեց ու ըսաւ թէ իր տեղը հասած է ու դուրս ելաւ։ Բայց չեմ գիտեր թէ իրա՞ւ իր տեղը հասաւ թէ անցաւ միւս կառքը։ Բայց վստահ եմ, ան այլեւս ոչ մէկ հաւատացեալին ըսաւ, թէ միայն գիտութենէն լուր չունեցողը կը հաւատայ Աստուծոյ գոյութեան։

Այսպէս, այսօր ալ անհաւատները, ինքզինքնին գիտնականներ կարծելով, չեն գիտեր այս պարզ ճշմարտութիւնը։

ՆՈՐԷՆ ԿԷՕՐԿԻԵՒՍԿԻԻ ՄԷՋ

Կէօրկիեւսկիի մէջ, Զէրնեաւսկի մականունով ընտանիք մը գիս կը հիւրասիրէր։ Այն ժամանակ դեռ սով կը տիրէր երկրին մէջ եւ անօթի մարդիկ տունէ տուն երթալով ու դռներն ու պատուհանները զարնելով կտոր մը հաց կը մուրային, մահուան ճիրաններէն ազատելու համար եւ յուսախաբ ըլլալով անօթութենէ կը մեռնէին, որովհետեւ շատեր նոյնիսկ եթէ ուզէին անոնց օգնել, չէին կրնար, իրենց համար բաւականաչափ ուտելիք չունենալով։

Զէրնեաւսկին աղքատ ընտանիքի մը զաւակ եղած էր, բայց աշխատասէր։ Խնայող եւ առեւտուրի մէջ յատուկ ընդունակութիւն ունեցող անձ մը ըլլալով, ժամանակի ընթացքին հարստացեր եւ մեծ ստացուածքներու տէր դարձած էր։ Բայց Սովետական Կառավարութիւնը, բացի երկու փոքրիկ տուներէն, անոր բոլոր ունեցածը գրաւած էր. եւ իր կեանքը բանտարկութենէն, աքսորէն ու մինչեւ իսկ գնդակահարուելու վտանգէն առատած էր միայն այն պատճառաւ որ անոր գործաւորները իշխանութեան առջեւ միաձայն վկայած են թէ

անիկա արդար ու սիրով վարուած է իրենց հետ, իրենց աշխատանքը գնահատած ու լաւ վճարած է, ու որեւէ անիրաւութիւն տեսած չեն անոր գործին մէջ:

Երբ արթնութիւնը կը սկսի, ուրիշներու հետ ինքն ալ կը հրաւիրուի ժողովներուն իր տիկնոջ հետ, եւ երկուքն ալ սրտանց կ'ապաշխարեն ու մկրտուելով կը միանան եկեղեցիին:

Երբ ես այցելեցի իրենց եկեղեցին, անոնք զիս իրենց տունը հրաւիրեցին եւ երկար ժամանակ զիս հիւրասիրեցին:

Անոնք կրցած էին իրենց կահ կարասիները պահել, զանոնք ալիւրի, իւղի եւ այլ մթերքներու հետ փոխարինելով: Եւ որպէսզի կասկածի տեղի չտան, թէ ինչո՞վ կ'ապրին, Զէրնեաւսկին վրձիններ շինելու պարզ արհեստով կը պարապէր, որոնցմով կիները իրենց տուները կը ճերմկցնէին եւ ամէն առաւօտ շուկայի հրապարակը տանելով կը ծախէր զանոնք: Ինք ծեր էր եւ շատ աղքատիկ կը հագնէր որպէսզի աչքի չերեւնայ:

Անոր տիկինը Գերմանացի ու շատ եռանդուն եւ առատաձեռն Քրիստոնեայ մըն էր ու իր ամուսինին կ'օգնէր բարիք գործելու եւ հոգեւոր կեանքի մէջ յառաջ երթալու համար: Անոնք հաճախ միասին կ'երթային ու տուներ կ'այցելէին, նորադարձները քաջալերելու, անդարձներուն վկայելու ու զանոնք ժողովներուն հրաւիրելու համար:

Ես իրենց կը խօսէի հոգեւոր կեանքի եւ գործի վերաբերեալ նիւթերու շուրջ եւ Քրիստոսի Երկրորդ Գալստեան եւ արդարներուն դատաստանի մասին, որ եկեղեցիի յափշտակութենէն անմիջապէս ետքը տեղի պիտի ունենայ օդին մէջ, մեր գործերուն համեմատ վարձք ստանալու համար, ինչ որ իրենց վրայ մեծ ազդեցութիւն կը գործէր ու կը մղէր զանոնք աւելի եռանդով գործելու:

Տիկինը շատ անգամներ իր ամուսինին կ'ըսէր, «Պետրոս, մենք շատ ուշ դարձի եկանք, ուստի պէտք է շատ գործենք, որպէսզի Տէրոջմէն վարձք ստանանք»: Եւ գրեթէ ամէն կիրակի առաւօտեան ժողովէն ետքը, քանի մը աղքատներ կը հրաւիրէին իրենց տունը ճաշելու համար ու կը խնդրէին որ ես անոնց հետ խօսիմ ապաշխարութեան մասին: Եւ Տէրը կ'օրհնէր իր խօսքը ու անոնք արցունքով կ'ապաշխարէին, ինչ որ մեծ ուրախութիւն կը պատճառէր իրենց:

Անգամ մը, այդպիսի ճոխ հիւրասիրութենէ մը ետք, երկու հոգիներ ապաշխարեցին ու երբ զանոնք ճամբու դրին, Պետրոս

եղբայրը կուրծքը ծեծելով ու արցունքոտ աչքերով ինծի դարձաւ ու ըսաւ. «Եղբա՛յր, այս սրտին ի՞նչ ընեմ»:

Զարմանքով հարցուցի, թէ ի՛նչ ըսել կ՚ուզէ:

Ան ըսաւ. «Կծծի է, կծծի»: Ու պատմեց թէ երբ իր կինը կ՚առաջարկէ նորէն աղքատ հիւրեր բերել տուն, չատ կը դժուարանայ ու անոր կ՚ըսէ որ սովի ժամանակ է, ինքն ալ ծեր է ու չատ գործ չի կրնար ընել, այս անօթի մարդիկն ալ մեծ ախորժակով այնչափ հաց (այդ ալ ճերմակ հաց) ու կերակուր կ՚ուտեն, որ անոնց մէկ անգամուան կերածը մեզի երկու չաբթուան կը կերակրէ: Ուստի ինչպէ՞ս կրնանք ամէն կիրակի հիւրասիրութիւն ընել: Եւ թէ եթէ ալիւրը վերջանայ, ի՞նչ պիտի ընենք: Բայց կինս կ՚ըսէ, որ «Պետրոս, չուտով Տէրը կուգայ, կամ մեզ կը կանչէ իր քովը, ուստի ի՞նչ հաչիւ պիտի տանք իրեն: Ընե՛նք ինչ որ կրնանք, որպէսզի Անկէ վարձք ստանանք»: Ու զիս կը համոզէ. ես ալ կը հրաւիրեմ: Ահա այսօրուան հիւրերն ալ ի՛նչպիսի ախորժակով կ՚ուտէին հացն ու կերակուրը ու երբ այդ կը տեսնէի սիրտս սաստիկ կը նեղուէր. բայց երբ անոնցմէ երկուքը ապաչխարեցին, սիրտս մեծապէս ուրախացաւ ու ես յանդիմանուեցայ»: Ու իր սիրտը դարձեալ ծեծելով ըսաւ. «Ըսէ, ի՞նչ ընեմ այս սրտիս որ այդպէս կծծի չըլլայ ու զիս չնեղացնէ»:

- Ըսածս պիտի կատարէ՞ք,- հարցուցի իրեն:

- Այո,- ըսաւ:

- Ասկէ ետքը, երբ տիկինդ առաջարկէ որ հինգ հիւրեր կանչէք, դուք տասը հատ կանչեցէք, ու ձեր սրտին ըսէք.-

Լսեցի՞ր, այսպէս պիտի ընեմ ասկէ ետքը,- ու կը տեսնէք որ ան այլեւս ձեզ չի նեղացներ:

Ան խոստացաւ այդպէս ընել ու այլ չգանգատեցաւ իր սրտի մասին:

Բոլոր կծծիութենէ տառապող հաւատացեալներուն նոյն խորհուրդը կուտամ:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՉԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

Ժամանակ մը Կէօրկիեւսկիի մէջ գործելէն ետքը, Աստուածաչնչական դպրոց մը բանալու կարիքը զգացուեցաւ: Եղբայր Պ. Զէրնիասկին իր երկրորդ տունը ձրիաբար յատկացուց այդ գործին եւ տասէն աւելի ուսանողներ ունեցանք, որոնցմէ

ոմանք մինչեւ հիմա կ'ապրին ու կը գործեն Տէրոջը Այգիին մէջ:

Ուսանողներուն մէջ քոյր մը կար, որուն ամուսինը թէեւ ապաշխարած չէր, բայց շատ պատուաւոր եւ կրօնասէր անձ մըն էր: Անոր հետ խօսակցութեան մը առթիւ հարցուցի թէ կը հաւատա՞յ թէ Յիսուս Աստուծոյ Որդին է:

Ըսաւ. «Այո, կը հաւատամ»:

Ըսի անոր. «Ուրեմն փրկուած էք, եւ յաւիտենական կեանք ունիք»:

Քիչ մը մտածելէն ետք ըսաւ. «Ոչ, չեմ կրնար ըսել որ ունիմ»:

Բանալով Ա. Յովհ. 4-րդ գլուխը, առաջարկեցի որ 9-12 համարները կարդայ, ուր գրուած է. «Եթէ մարդոց վկայութիւնը կ'ընդունինք, Աստուծոյ վկայութիւնը աւելի մեծ է, վասնզի ասիկա է Աստուծոյ վկայութիւնը որ Իր Որդւոյն համար վկայեց: Ան որ Աստուծոյ Որդւոյն կը հաւատայ՝ վկայութիւնը իր մէջ ունի...»:

Երբ կարդաց այս խօսքերը, դարձեալ հարցուցի անոր. «Դուք Աստուծոյ Որդւոյն կը հաւատա՞ք»:

Ըսաւ. «Այո»:

– Յաւիտենական կեանք ունի՞ք:

– Չեմ կրնար ըսել որ ունիմ:

Ըսի. «Նորէն կարդա՛ ուշադրութեամբ»: Ու ան կարդաց ու նորէն նոյն հարցումը ուղղեցի ու միեւնոյն պատասխանը ստացայ: Այսպէս կարծեմ թէ հինգ անգամ նոյն խօսքերը կարդալ տուի եւ անիկա չկրցաւ ըմբռնել անոնց իմաստը:

Ըսի անոր. «Կա՛մ դուք կը սխալիք, կա՛մ Աստուած: Նայեցէք. հոս կ'ըսէ թէ ով որ Աստուծոյ Որդւոյն կը հաւատայ, յաւիտենական կեանք ունի. քանզի այդպէս կը վկայէ Աստուած: Իսկ դուք կըսէք թէ կը հաւատաք ու չէք կրնար ըսել, թէ յաւիտենական կեանք ունիք, ուրեմն ըսէք. Ձեզմէ ո՞վ կրնայ սխալիլ: Եթէ դուք կը հաւատաք, ինչո՞ւ Անոր վկայութիւնը ձեր մէջ չունիք»:

Անիկա երբ հասկցաւ հարցումիս միտքը՝ չփոթելով լուռ կեցաւ:

Իրեն ըսի. «Դուք կը հաւատաք միայն միտքով, ատոր համար այդ վկայութիւնը չունիք ձեր մէջը. իսկ եթէ սրտով հաւատաք Աստուծոյ Որդւոյն որ Ան ձեր հոգիին փրկութեանը համար Իրեն կեանքը զոհած է խաչին վրայ, եւ ապաշխարելով Անկէ ներում խնդրէք ձեր մեղքերուն համար՝ եւ սրտի

մաքրութիւն, այն ժամանակ Սուրբ Հոգին վերստին ծնանելով ձեզ, այդ վկայութիւնը կը կնքէ ձեր սրտին մէջ, թէ դուք յաւիտենական կեանք ունիք, ու դուք այլեւս չէք կասկածիր»:

Ան վերջապէս համաձայնեցաւ ինծի հետ:

Այսպէս շատ մարդիկ միայն մտքի հաւատքը ունին Աստուծոյ ու Անոր Որդւոյն Յիսուսի հանդէպ, ատոր համար չեն կրնար ըսել որ փրկուած են. եւ զԱստուած ստախօս կը հանեն:

Ընթերցող, Աստուած քեզի յաւիտենական կեանքը արդէն տուած է եւ ոչ թէ պիտի տայ . եւ այդ կեանքը Անոր Որդւոյն մէջ է. ուստի եթէ այս վկայութեան սրտանց հաւատալով Յիսուսը քու սրտին մէջ ընդունիս, յաւիտենական կեանքը կ'ընդունիս եւ Անոր Սուրբ Հոգին անդադար կը վկայէ քեզի որ դուն փրկուած ես եւ յաւիտենական կեանք ունիս: Ուրեմն ինչո՞ւ չհաւատալ այդ վկայութեան ու չփրկուիլ: Եկուր հիմա այդպէս ըրէ ու փրկուէ՛:

Ինչո՞ւ կը մերժես դուն հրաւէրն,
Խաչեալ Փրկչին որ կ'ըսէ. Եկուր.
Կը լուամ քեզ քու պիղծ մեղքերէն,
Ու կ'ընեմ քեզ ձիւնէն ալ մաքուր:

Եկ, մեղաւոր, եկ, շուտ ըրէ,
Բաց բազուկներուն մէջ քեզ նետէ:

Մեր Սուրբ Գրոց Դպրոցի աշակերտները մինչեւ կէսօր կը սորվէին, իսկ անկէ ետք կ'երթային տուներ այցելելու ու թերթիկներ բաշխելով Յիսուսի մասին վկայելու: Նաեւ իրենց հանդիպած անձերուն հետ կը խօսակցէին փողոցներուն մէջ եւ ազատ իրիկուններն ալ տուներուն մէջ ժողովներ կ'ունենային: Այդպէս կը սորվեցնէի իրենց, որպէսզի իրենց սորվածները գործնականացնէին կորսուող հոգիներուն հետ շփում ունենալով:

Անգամ մը անոնց Սաղ. 41:1-4 համարները կարդալով ըսի. «Գացէ՛ք փողոցները եւ ո՛ւր որ կոյր, կաղ եւ հաց մուրացող աղքատներ գտնէք, հրաւիրեցէք հոս, որպէսզի զանոնք կերակրենք եւ անոնց վկայենք փրկարար խօսքը»:

Անոնք գացին ու մեր սրահը լեցուեցաւ այդպիսիներով: Հիւրերը մեծ ախորժակով կ'ուտէին եւ լուրջ ուշադրութեամբ կը լսէին մեր հոգեւոր երգերը եւ քարոզները: Այդպէս շատ

օրհնեալ ժամանակ մը ունեցանք ու փորձառաբար հասկցանք 41-րդ Սաղմոսին խօսքերը թէ «Երանելի են անոնք որ աղքատներուն հոգ կը տանին, ու զանոնք կը կերակրեն եւ կը հագուեցնեն»:

Փորձեցէք ու պիտի զգաք այդ երջանկութիւնը ձեր Արտերուն մէջ:

Երբ դպրոցը դասընթացքին ժամանակը վերջացաւ, գացի ուրիշ տեղեր ալ տարածելու Աստուծոյ խօսքը:

ԱՐԹՆՈՒԹԵԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ ՓԱՓՈՎ ԽՈՒԹՈՐ ԿՈՉՈՒԱԾ ԳԻՒՂԻՆ ՄԷՋ

Այս գիւղը Բիադիկորսկիէն չատ հեռու չէր: Ան բլրակի մը վրայ չինուած էր եւ ունէր պտուղի մեծ պարտէզներ: Մեղուաբուծութիւնը հոն չատ զարգացած էր եւ այն տեղին մեղրը հռչակ հանած էր իր անուչահոտութիւնովն ու քաղցրութեամբ, որոնց գլխաւոր պատճառը անչուչտ պարտէզներուն ծաղիկներն էին:

Հոն Տէրոջը գործը բաւական յառաջ գացած էր եւ կազմուած էր կոկիկ եկեղեցի մը, որ ունէր բաւական մեծ աղօթատուն մը: Հոն մէկ չաբաթ ամէն իրիկուն արթնութեան ժողովներ ունեցանք: Նոր ապաչխարողներուն թիւը չեմ յիչեր, բայց կ'ուզեմ պատմել յայտնի անհաւատի մը ապաչխարութեան մասին:

Առածին ժողովը սկսելէն առաջ եղբայր մը ինծի մօտենալով ըսաւ, թէ անհաւատ մը եկած ու նստած է վերջին նստարանին վրայ, եւ չատ դժուարութիւն կուտայ եկեղեցիին՝ ժողովի ժամանակ քարոզիչը ծաղրելով եւ Աստուծոյ գոյութեան դէմ խօսելով: Եւ խնդրեց որ նկատի ունենամ զայն ու գիտնամ թէ ինչպէս պիտի վարուիմ անոր հետ: Բայց չաբթուան մը ընթացքին ամէն իրիկուն ներկայ գտնուելով ժողովներուն, այդ անձը երբեք ձայն չհանեց, ինչ որ մեծապէս զարմացուց ժողովուրդը: Իմ այդ գիւղէն ճամբայ ելլելէս առաջ, քանի մը հաւատացեալներ եկան քովս ողջերթի համար, որոնց հետ կարճ խօսակցութիւն մը ունենալէ ետքը, զանոնք կ'ուզէի աղօթքի հրաւիրել, երբ դուռը զարնուեցաւ ու տանտիկինը գնաց բանալու. բայց երբ գիտցաւ որ այդ անհաւատն է դուռը զարնողը, վախնալով ետ դարձաւ, մեզի յայտնեց ու ինծի

հարցուց թէ բանա՞յ դուռը, քանզի կը վախնար որ ան եկած է ինծի հետ վիճելու, մինչեւ իսկ վնաս մը հասցնելու գուցէ:

Ըսի, որ դուռը բանայ ու ներս առաջնորդէ զայն:

Այդ բարձրահասակ ու յաղթանդամ մարդը ներս մտաւ ու ինձմէ քիչ մը հեռու կայնելով ըսաւ. «Քարոզի՛չ, ինծի պէս մեծ մեղաւորին ալ կրնա՞յ ներել Աստուած»:

- Անշուշտ, Ան իրեն եկողը դուրս չի հաներ,- պատասխանեցի անոր:

- Բայց ես շատ մեծ մեղաւոր մըն եմ,- ըսաւ ան:

- Գրուած է որ Յիսուսի արիւնը ամէն մեղքէ կը սրբէ, եթէ մեղաւորը խոստովանի զանոնք,- պատասխանեցի:

- Բայց Աւետարանին մէջ գրուած ալ է որ Սուրբ Հոգւոյն դէմ հայհոյողին չի ներուիր եւ ես այդ մեղքը գործած եմ,- ըսաւ ան շատ տխուր դէմքով եւ ճնշուած ձայնով:

- Կը հաւատայի՞ք, որ Սուրբ Հոգի կայ:

- Ո՛չ,- ըսաւ:

Ես անոր բացատրեցի, թէ Յիսուս այդ խօսքը ըսաւ Փարիսեցիներուն, որոնք գիտնալով հանդերձ որ Ան Սուրբ Հոգիով կը հալածէ դեւերը, զանիկա Փէէզզեբուղ կոչեցին, որպէսզի ժողովուրդը չերթայ Յիսուսի ետեւէն: Իսկ Պօղոս Առաքեալը, որ նոյնպէս հայհոյիչ մըն էր, ներում ստացաւ Տէրոջմէն քանզի տգիտութեամբ եւ անհաւատութեամբ գործած էր այդ մեղքը: Ուստի քանի որ դուք ալ անոր պէս մեղանչած էք, Տէրը ձեզի ալ կը ներէ, եթէ ապաշխարէք ու խոստովանիք ձեր մեղքերը:

Յայնժամ, ան ծունկի վրայ գալով այնպիսի բարձր ու զօրաւոր ձայնով սկսաւ աղօթել, որ փողոցէն անցնողը կրնար լսել անոր ձայնը:

Մենք ալ ծունկի գալով աղօթեցինք անոր համար, որմէ ետք ան ոտքի ելաւ ու արցունքոտ աչքերով մօտեցաւ հաւատացեալներուն ու ըսաւ. «Եղբայրնե՛ր, Յիսուս ներեց իմ մեղքերս, արդեօք դուք ալ կը ներէ՞ք ինծի, որ այդքան մեծ նեղութիւն տուի ձեզի»:

- Ինչպէ՞ս չենք ներեր,- ըսին անոնք ու գրկուելով համբուրուեցան:

Տեսարանը շատ յուզիչ ու նոյն ատեն ուրախալի էր: Բոլորս ալ փառք տուինք Տէրոջը այդ մեծ հրաշքին համար: Յետոյ լսեցի որ ան տունէ տուն երթալով վկայած է իր փրկութեան մասին ու մեծ զարմանք պատճառած է ամէնուն:

ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ՄԷՋ

1922-ի աշնան, Եղ. Ֆ. Սանինի հետ գացինք Մոսկուա, Ռուս Աւետարանականներուն համառուսական Տարեկան համագումարին մասնակցելու համար: Բայց չեմ գիտեր թէ ի՞նչ պատճառաւ համագումարը տեղի չունեցաւ: Այնուամենայնիւ, բաւական մեծ թիւով հոն եկած հոգեւոր գործիչներուն եւ նուիրակներուն հետ տեսակցեցանք, ինչ որ ինծի համար առանձնաշնորհում մըն էր:

Եղբայր Ֆ. Սանինը իմ մասիս խօսած էր տեղւոյն եկեղեցւոյ Հովիւին, եւ ան համաձայնած էր որ ես քարոզեմ Կիրակի առաւօտեան ժողովին: Ես ալ, հաւատացեալները եւ մանաւանդ նորադարձ երիտասարդները քաջալերելու համար խօսեցայ Յովհ. 10. 1-31 համարներուն վրայ, նիւթ առնելով, Բարի Հովիւին Իր ոչխարներուն հանդէպ ունեցած սէրը, որով Ան իր կեանքը զոհեց անոնց համար, որպէսզի անոնք կեանք ունենան ու՝ աւելի կեանք, եւ որուն ձեռքէն ոչ ոք կրնայ իր ոչխարները յափշտակել:

ԼԵՆԻՆԿՐԱՏԻ ՄԷՋ

Քանի մը օր Մոսկուա մնալէ ու քաղաքին ծանօթանալէ ետք, եղբայր Ֆ. Սանինի հետ գացինք Լենինկրատ ու հոն մնացինք ամիս է մը աւելի:

Եկեղեցին մեծ սիրով ընդունեց մեզ եւ առաջարկեց որ Փրկութեան Ծրագիրին շուրջ դասախօսութիւններ ըլլան: Աւետարանական Եկեղեցին հոն 1500 անդամներ ունէր եւ շատ գործունեայ եկեղեցի մըն էր: Ան քաղաքի 13 թաղամասերուն մէջ կանոնաւոր ժողովներ կազմակերպած էր, պատասխանատու գործիչներ նշանակելով՝ այդ ժողովները կառավարելու համար: Անոնք Կեդրոնական եկեղեցիի ճիւղերը կը հաշուուէին, որմէ կը ստանային պէտք եղած նիւթական եւ հոգեւոր օգնութիւնը:

Մկրտչական Եկեղեցին ալ հոն ութը ճիւղեր ունէր: Ասիկա օրինակելի գործելակերպ մըն է մեր բոլոր կեդրոնական եկեղեցիներուն համար, որով թէ՛ հոգեւոր գործը յառաջ կ'երթայ եւ թէ՛ այն եղբայրները, որոնք հոգեւոր գործի կոչում ունին, անգործ չեն նստիր եկեղեցիին մէջ եւ իրենց

տաղանդները չեն ժանգոտիր:

Մեր դասախօսութիւնները երբ տեղի կ'ունենային Կեդրոնական եկեղեցիի մեծ սրահին մէջ, որ 3000 հոգի կ'առնէր եւ սրահը լեցուն կ'ըլլար ունկնդիրներով:

Ես այն ժամանակ դեռ Ռուսերէն լեզուի լաւ տիրացած չէի ու սխալներ կ'ընէի, բայց ժողովուրդը մեծ հետաքրքրութեամբ կը լսէր զիս: Անգամ մը հաւատացեալ երիտասարդներ ըսին. «Եղբա՛յր, ասկէ աւելի մի՛ սորվիր, մեզի շատ անոյշ կուգայ ձեր ոճը. մենք լեզուագէտ քարոզիչներ շատ լսած ենք, բայց ձեր լեզուն նոր կուգայ մեզի եւ մենք հաճոյքով կը լսենք քեզ»:

Ըսի անոնց. «Բայց դուք չէք գիտեր, թէ ես որքան դժուարութիւն կը կրեմ իմ խորհուրդներս արտայայտելու մէջ, բառեր որոնելով»:

Անգամ մը դասախօսութեան առթիւ «կուզ» բառը պէտք եղաւ ինծի ու չկրցայ յիշել, ինչ որ մեծ արգելք պիտի ըլլար միտքս լման արտայայտելու: Ուստի, ծռելով հարցուցի, թէ այդպիսի մէկու մը ի՞նչ կ'ըսեն: Ժողովուրդը խնդաց ու քանի մը անձեր բարձր ձայնով ըսին՝ «կարպաթըյ», ու ես դժուարութենէս դուրս ելայ:

Նոր լեզու սորվելու մէկ պայմանն ալ չամչնալն է, այսինքն համարձակ ըլլալ այն յոյսով որ մարդիկ սխալներդ կը շտկեն ու լեզուն աւելի շուտ կը սորվիս:

Չեմ յիշեր թէ որքան հոգիներ ապաշխարեցին այդ ժողովներու ընթացքին, բայց չարժումը շատ մեծ էր եւ օրէ օր նոր անձեր ու մինչեւ իսկ նիւթապաշտներ կուգային լսելու Աստուծոյ խօսքը: Իմ Հայ ըլլալս, եւ սեւ գանգուր մազեր ունենալս ալ մեծ հետաքրքրութիւն յառաջ բերած էր ժողովուրդին մէջ: Քանզի Լենինկրատի ժողովուրդը խարտեաշ էր (որ պաղ կլիմայի արդիւնք է), որովհետեւ տարուան մեծ մասը անոնք արեւի տաքութիւն չունէին: Ես անոնց մէջ սեւ մազերով անձ չտեսայ:

Անգամ մը բարձր դասակարգէ տիկին մը զիս իր տունը հրաւիրեց, եւ երբ անոր վկայեցի փրկութեանս մասին, ան հիացումով ըսաւ. «Ես կը զարմանամ որ ձեզի պէս Կովկասցի մը սեւ եւ գանգուր մազերով, սեւ աչքերով եւ յօնքերով ա՛յսպէս կը հաւատայ Յիսուսի եւ սէր կը քարոզէ. Ես գիրքեր կարդացած եմ եւ Կովկասի մասին այդ գաղափարը ունէի որ անոնք միշտ թուրը մէջքին կապած կը պտըտին ու աւազակութիւն կ'ընեն»:

Ես խնդացի ու տեղեկացուցի անոր որ Հոն ինծի պէս շատ Հաւատացեալներ կան:

Կը յիշեմ նաեւ, թէ ինչպէս ժողովի ընթացքին, քոյր մը ոտքի ելլելով բոլոր ժողովուրդին յայտարարեց. «Ես եօթը տարի այս եկեղեցիին անդամ եղած եմ, բայց այս իրիկուն վերստին ծնայ»:

Անոր նման, այսօր ալ մեր եկեղեցիներուն մէջ անդամներ կան, մանաւանդ Հաւատացեալներու զաւակներ, որոնք դեռ վերստին ծնանելու պէտքը ունին: Այդպիսիներ են որ իրենց փրկութեան մասին յուսախաբ ըլլալով, աշխարՀէն Հրապուրուելով եւ կամ ուրիշներէն գայթակղելով, ետ կ'երթան աշխարՀ, զորոնք մենք կը կոչենք յետադարձներ:

Մեր դասախօսութեան շրջանը վերջանալու վրայ էր, երբ Աւետարանական Համառուսական Միութեան Նախագահ եղբայր Իվան Փրախանովը Ամերիկայէն եւ Եւրոպայէն վերադարձաւ Լենինկրատ, մեծ ուրախութիւն պատճառելով բոլոր Եկեղեցիին ու մեզի ալ: Զայն այցելեցինք Եղ. Ֆ. Սանինի Հետ, որ զիս ծանօթացուց անոր եւ Հոգեւոր գործի շուրջ խօսակցելէ ետքը բաժնուեցանք իրարմէ, դարձեալ տեսնուելու փափաքով:

Եղբայր Ի. Փրախանովը, բարձր ուսման տէր, տաղանդաւոր քարոզիչ, բանաստեղծ, կազմակերպիչ եւ քանի մը օտար լեզուներու տիրացած մէկը ըլլալով Հանդերձ, շատ պարզ, խոնարՀ եւ ուրախ բնաւորութեամբ անձ մըն էր: Ան Հասարակ գիւղացի եղբայրները կը բարեւէր Համբոյրով եւ զուարճալի բաներ կը պատմէր իր կեանքէն:

Անգամ մը երբ Հիւս. Կովկաս եկաւ մեր տեղային Համագումարին մասնակցելու Համար, Բիեադիկորսկիին մէջ, զինք Հրաւիրեցինք Քիսլավոտսք՝ եւ Հիւրասիրեցինք մեր որբանոցին եւ Աստուածաշնչական Դպրոցին մէջ: Ճաշի պաՀուն ան մեզի պատմեց քանի մը դրուագներ իր կեանքէն ու մեզ զուարճացուց:

Երբ ան Ամերիկայի մէջ Ամերիկացի ընտանիքի մը մօտ կը Հիւրասիրուի, զայն կը Հրաւիրեն գեղեցիկ աթոռի մը վրայ նստելուն. Բայց իր ծանրութենէն, նստելուն պէս աթոռը կը կոտրի: Ուստի ստիպուած կ'ըլլան ուրիշ աթոռ մը տալ իրեն. բայց ան ալ կը կոտրի: Վերջապէս ստիպուած կ'ըլլան շատ Հաստատուն աթոռի մը վրայ նստեցնել զինք: Բայց տունէն դուրս գալու ատեն, իրեն կը ներկայացնեն Հաշուեցոյց մը, որուն վրայ գրուած կ'ըլլայ կոտրած աթոռներուն գինը, եւ ինք

ստիպուած կ'ըլլայ վճարելու:

Ուրիշ Հիւրասիրութեան մը ընթացքին, Ամերիկացի տիկնոջ մը կողմէն տրուած՝ ճաշէն ետքը ամանները ինք լուացած է:

Բոլորս ալ զարմացուց Ամերիկեան Հիւրասիրութիւնը...:

Ան պատմեց նաեւ, որ Գերմանիոյ մէջ, ձմեռ ատեն ուզած է կշռուիլ, եւ չուկայէն անցած ժամանակ կշիռք մը տեսնելով, գացած ու ելած է անոր վրայ: Կշիռքին տէրը ինքզինքը պազէն պաշտպանելու Համար, գացած ու կշիռքին ետեւը շինուած փոքրիկ սենեակի մը մէջ նստած է: Երբ մեր եղբայրը կշիռքին վրայ կ'ելլէ, մարդը կարծելով որ երկու մարդ ելեր է անոր վրայ, ներսէն կը կանչէ. «Պարոննե՛ր, մէկ մէկ ելէք կշիռքին վրայ»: Այդպէս բարձրաՀասակ եւ յաղթանդամ մէկն էր ան:

Ան պատմեց նաեւ, թէ ինչպէս դարձի եկած է: Ուսման ընթացքին անՀաւատ գրողներու գիրքերը կարդալով, իր մտային Հաւատքը Աստուծոյ մասին կը խախտի եւ ան աշխարՀային կեանքէն յուսախաբ ըլլալով, կ'որոշէ անձնասպան ըլլալ. ու երբ ատրճանակը ձեռքին իր սենեակը կը մտնէ, յանկարծ Սուրբ Գիրքը աչքին կ'իյնայ եւ ան Հետաքրքրութեամբ զայն առնելով կը սկսի կարդալ եւ Հոն Սուրբ Հոգին զինք կ'այցելէ ու ծունկի գալով, կ'աղաչխարէ: Փրկութեան ուրախութիւնը այնքան մեծ կ'ըլլայ, որ կ'որոշէ իր բոլոր կեանքը Տէրոջը գործին նուիրել:

Երբ իր ծննդավայրին (Վլատիկովկասի) դպրոցին դասընթացքը կը վերջացնէ, կ'երթայ Լենինկրատի Համալսարանը ուսանելու եւ Հոն կը Հանդիպի նշանաւոր Հաւատացեալներու, ինչպէս Գարկել մականունով Գերմանացի քարոզիչի մը, որ այն ժամանակ տեղւոյն եկեղեցիի Հովիւը կ'ըլլայ եւ Թագաւորական տունէն, Անգլիացի Լորտ Րօտսթոգի միջոցաւ ապաշխարած իշխաններուն եւ իշխանուՀիներուն, որոնք իրենց սրաՀներուն մէջ ժողովներ ունենալով, Աստուծոյ խօսքը կը սերտեն: Անոնց մէջ ամենանշանաւոր կ'ըլլայ կոմս Փաշքովը, որ մեծ եռանդով կը քարոզէ Աստուծոյ խօսքը ու իր կառքը Սուրբ Գիրքերով լեցնելով, ժողովուրդին կը բաշխէ փողոցներուն մէջ: Անոր գործունէութիւնը այնպիսի մեծ արդիւնք կուտայ, որ Հոն Հաւատացեալները կը կոչեն Փաշքովեաններ: Անոր դէմ Օրթոտոքս Հոգեւորականները ոտքի կ'ելլեն եւ Թագաւորին շատ անգամներ գանգատներ ներկայացնելէն ետք, կը յաջողին զայն աքսորել տալ Անգլիա, ուր ան կը շարունակէ իր գործունէութիւնը (այցելելով նաեւ

Ֆրանսան) մինչեւ իր կեանքին վերջը:

Եղբայր Ի. Փրախանովը Լենինկրատի (որ այն ժամանակ Փէթրոկրատ կը կոչուէր) եկեղեցիին միանալով, իր եռանդուն մասնակցութիւնը կը բերէ, իր ուսման ընթացքին եւ անկէ ետքն ալ: Ուսումը մեծ յաջողութեամբ կը վերջացնէ եւ Ինճիներ տիտղոսը կը ստանայ: (Յետոյ լսեցի որ Լենինկրատի թրամվայներուն գիծերը իր ծրագիրով ձգուած են): Ժամանակ մը իր մասնագիտութեամբ պարապելով կը հայթայթէ իր նիւթականը եւ ձրի կը ծառայէ Տէրոջը: Բայց երբ հոգեւոր գործը կը մեծնայ ու կը տարածուի ուրիշ տեղերուն մէջ, իր նիւթական գործը ձգելով, բոլորովին կը նուիրուի Տէրոջը գործին. եւ յարմար կը տեսնէ որ այդ նոր շարժման անունը Փաշքովեան կոչուելու տեղ՝ Աւետարանական կոչուի, որ Ռուս ժողովուրդին աւելի մատչելի ըլլայ:

Այդպէս, այդ Աւետարանական շարժումը, Եղբայր Ի. Փրախանովի առաջնորդութեամբ ամբողջ Ռուսաստանի մէջ կը տարածուի:

ՄԿՐՏՉԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Աւետարանական շարժումը գրեթէ միաժամանակ կը սկսի նաեւ Հարաւային Կովկասի Թիֆլիս քաղաքին եւ Ուքրանիոյ մէջ Գերման Մկրտչականներու գործունէութեամբ: Անոնք իրենց աղօթքի ժամը Շթունտա կոչած են, այդ պատճառաւ անոնց միջոցաւ ապաշխարող Ռուսերը եւ Ուքրանացիները, ժողովուրդը Շթունտիսթներ կոչեր է, նախատելու համար զանոնք: Օրթոտոքս հոգեւորականութիւնն ալ հալածանք բարձրացուցած է անոնց դէմ եւ շատեր բանտարկուած եւ աքսորուած են Սիպերիա եւ ուրիշ աքսորավայրեր:

Բայց այդ հոսանքն ալ երթալով կը զօրանայ եւ կը տարածուի Ռուսիոյ ամէն կողմերը եւ իր միութենական կազմակերպութիւնները կ'ունենայ Ռուսիոյ շատ մը նահանգներուն մէջ եւ համառուսական միութիւն մը կը կազմուի, որուն կեդրոնը Մոսկուայի մէջ էր:

Երբ այս երկու, աւետարանական հոսանքներուն հոգեւոր գործիչները եւ առաջնորդները իրարու կը հանդիպին, զարմանքով կը տեսնեն որ իրարու եղբայրներ են եւ փափաք կ'ունենան իրարու հետ միանալով մէկ միութիւն կազմելու,

բայց վարդապետական երկրորդական հարցերուն մէջ քանի մը փոքրիկ տարբերութիւնները եւ մանաւանդ անունի տարբերութիւնը արգելք կը հանդիսանայ բաւական երկար ժամանակ, բայց վերջ ի վերջոյ ելք մը կը գտնեն ու կը միանան Աւետարանական-Մկրտչական Եկեղեցիներու Միութիւնը անուան տակ. ներկայիս ալ նոյն անուան տակ գոյութիւն ունի ան:

Մկրտչական շարժումն ալ իր սկզբնական շրջանին ունեցած է նշանաւոր գործիչներ, որոնցմէ Րեապաշաբգա մականունով աւետարանիչ մը մեծ համբաւ ունէր: Ան հասարակ գիւղացի մը ըլլալով եւ բարձր ուսում չունենալով հանդերձ, հոգիով եւ աւետարանչական պարգեւով այնքան զօրաւոր կ՚ըլլայ որ շատեր անոր միջոցաւ կ՚ապաշխարեն: Օրթոտոքս քահանաները այս տեսնելով մեծ հալածանք մը կը հանեն անոր դէմ ու ան կը բանտարկուի ալ, բայց անվախօրէն կը շարունակէ իր գործը:

Ան քանի մը անգամներ հակաճառութեան կը մասնակցի Օրթոտոքս առաջնորդներուն հետ ու միշտ յաղթական դուրս կուգայ: Ուստի Մոսկուայի Ռուս Պատրիարքը կ՚որոշէ անոր հետ վիճաբանութեան բռնուիլ քաղաքէն դուրս դաշտի մը մէջ, ուր հազարաւոր մարդիկ կը հաւաքուին մեծ հետաքրքրութեամբ լսելու համար զանոնք: Հոն կը հաւաքուին նաեւ մեծ թիւով զինուորներ ու զինուորական պաշտօնեաներ: Պատրիարքին համար հոն կը շինուի բարձր ամպիոն մը, ուր ան կը նստի բազկաթոռի մը վրայ: Իսկ աւետարանիչ Րեապաշաբգա ցածը կայնած մեծ գլխարկով մը գլխին, եւ իր ծնօտը գաւազանին վերի ծայրը դրած՝ վեր կը նայի դէպի Պատրիարքը:

Պատրիարքը վերէն կը պոռայ անոր բարկութեամբ ու կ՚ըսէ. «Ինչո՞ւ գլխարկդ չես հաներ Վլատիքայի առջեւ (Վլատիքա մեր լեզուով վեհափառ կը թարգմանուի, բայց Ռուսերէնի մէջ տիրապետ կը նշանակէ):

Եղբայր Րեապաշարգա անոր կը պատասխանէ. «Ես երկու Վլատիքաներ կը ճանչնամ, մէկը երկնքի մէջ, իսկ միւսը՝ երկրի վրայ դուն անոնցմէ ո՞րն ես»:

- Երկրի իշխանը,- կը պատասխանէ Պատրիարքը:

Րեապաշաբգան կ՚ըսէ.

- Փու... Ուրեմն Աւետարանին համեմատ դուն սատանան ես, քան զի Յիսուս ըսաւ թէ ան է այս աշխարհի իշխանը:

Երբ Պատրիարքը այս կը լսէ, կ՚ելլէ իր տեղէն ու կառքը նստելով կը վերադառնայ իր տունը:

Այսպէս, այդ հասարակ հագուստներով գիւղացին յաղթանակը կը տանի Դաւիթի պէս այդ կրօնական Գողիաթին վրայ, եւ ժողովուրդը հիասթափուած կը ցրուի:

Անոր համբաւը լսելով, Փէթրսպուրկի նորադարձ իշխաններն ու իշխանուհիները կը փափաքին զինք տեսնել ու զայն կը հրաւիրեն իրենցմէ մէկուն պալատը, ուր հաւաքուած ակնկառոյց կը սպասեն անոր գալուն: Որոշուած ժամուն ան կուգայ ու երբ դիմաւորելով՝ կը տեսնեն զայն գիւղական հագուստով, երկարավիզ կօշիկով, եւ գլխուն՝ մեծ գլխարկով մը, նոյնպէս վիզէն կախուած Սուրբ Գրքի տոպրակը ու ձեռքին հաստ գաւազան մը գրեթէ յուսախաբ կ՚ըլլան, բայց առանց այդ զգալ տալու, յարգանքով կը բարեւեն զինք ու կ՚առաջնորդեն մեծ ճաշարանը ու կը նստեցնեն ճաշասեղանին եռեւը. եւ իրենք ալ կը նստին ճաշելու:

Հիւրը տեսնելով արծաթէ գդալները, պատառաքաղները, արծաթէ կոթով դանակները, գեղեցիկ պնակները ու սեղանին վրայ դրուած զանազան կերակուրները (որը կեանքին մէջ չէր տեսած) կը հիանայ ու նոյն ժամանակ ինքզինքը չատ անյարմար վիճակի մէջ կ՚զգայ, մտածելով թէ ո՞ր կերակուրէն պէտք է սկսի ուտել: Ու կը սկսի հետեւիլ սեղանակիցներուն: Եւ երբ անոնք պատառաքաղով մը կարմրցուած հաւի ճուտերէն առնելով իրենց պնակներուն մէջ կը դնեն ու կը սկսին դանակով կտրել, ինքն ալ նոյնը կ՚ընէ. բայց այդ գործին մէջ անփորձ ըլլալուն պատճառաւ, հաւը կը սահի ու կ՚իյնայ գետին: Բայց ան առանց չփոթելու կը ծռի ու գետնէն զայն վերցնելով կըսէ. «Դուն կեանքիդ ընթացքին չկրցար փախչիլ, կ՚ուզես մեռնելէդ ետքը ընել այդ»:

Բոլորը կը խնդան զարմանալով անոր սրամտութեան վրայ:

Անգամ մըն ալ զայն կը հրաւիրէ հարուստ ագարակատէր հաւատացեալ մը եւ որոշեալ ժամանակին իր ծառան կը ղրկէ կառքով՝ դիմաւորելու զայն երկաթուղիի կայարանը, որ իր ագարակէն քանի մը քիլոմեթր հեռու էր:

Իր հիւրը պէտք եղածին պէս պատուելու եւ ուրախացնելու համար, հիւրընկալը մօտակայ գիւղերէն ուրիչ հաւատացեալներ ալ կը հրաւիրէ ու ճոխ սեղան մը կը սարքէ կէս օրուան ճաշին համար:

Ծառան վերադառնալով կը յայտնէ թէ հիւրը չեկաւ ու

բոլորը յուսախաբ ըլլալով կը սկսին ճաշել։ Յանկարծ խոհանոցէն մէկը գալով կը յայտնէ, թէ գիւղացի մը եկաւ ու մտաւ խոհանոցը ու սկսաւ ծառաներուն ու աղախիններուն խօսիլ փրկութեան մասին, այնպիսի մեծ ազդեցութեամբ մը որ շատեր ծունկի գալով սկսած են ապաշխարել։

Տանտէրը կը հրամայէ որ գայն հրաւիրեն ճաշասենեակը։ Ու երբ կը հարցնեն անոր անունը, կը գտնան որ ան Եղ. Բեապաշաբգան է։ Կրնաք երեւակայել թէ ի՛նչ մեծ կ՚ըլլայ ուրախութիւնը...։

Ծառան կը մտածէ որ այդպիսի համբաւաւոր հիւր մը Եւրոպական հագուստով մէկը պէտք է ըլլայ եւ ուրիշներ էն արտաքինով տարբերի, որպէսզի անոր մօտենալով անունը հարցնէ ու գիտնայ թէ ակնկալուած հիւրը ան է։ Բայց այդպիսի մէկը չտեսնելով՝ կը վերադառնայ ագարակը։ Բեապաշաբգան ալ տեսնելով որ զինք դիմաւորող չկայ, հարց ու փորձով կուգայ ագարակը ու խոհանոց մանելով կը հարցնէ տանտիրոջ մասին, բայց տեսնելով որ հոն բաւական մարդիկ կան, փոխանակ վեր երթալու, անոնց հետ խոսակցութեան կը սկսի ու գիտնալով որ անոնք անդարձ մարդիկ են, կը վկայէ անոնց փրկութեան մասին եւ հոգեւոր շարժում մը յառաջ կը բերէ հոն։

Այսպիսի օրհնեալ գործիչներու պէտք կայ այսօր։ Ուստի աղօթենք Հունձքին Տէրոջը, որպէսզի այդպիսի մշակներ հանէ Իր հունձքին համար։

ՆՈՐԷՆ ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ՄԷՋ

Երբ մեր այցելութեան ժամանակը վերջացաւ, Եղ. Ֆ. Սանինի հետ Լենինկրատէն վերադարձանք Մոսկուա ու տեսանք որ նորէն համագումարի մը համար բաւական հոգեւոր գործիչներ եւ նուիրակներ եկած են հոն շրջակայ քաղաքներէն եւ գիւղերէն, որոնց հետ ալ ծանօթանալով, քանի մը օր ուրախ ժամանակ անցուցինք ու վերադարձանք Հիւս. Կովկաս։

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆՍ

1923, Յունիս 10-ին ամուսնացայ Օր. Սոֆիա Բեհրիջեանի հետ, որ Վանեցի որբուհիներէն էր եւ դարձի եկած էր մեր

որբանոցին մէջ:

Մեր պսակադրութիւնը եղաւ Կէօրկիեւսկիի եկեղեցիին մէջ, ու եղբայր Զերնիաւսկիի բակին մէջ ալ՝ հարսանիքի հանդէսը: Բայց հոն մեր ուրախութիւնը խանգարուեցաւ մեր Աւետարանական Միութեան Նախագահ՝ Եղբայր Ֆէոտոր Սանինի ձերբակալութեամբը, որ մեր խնճոյքին կը մասնակցէր եւ իմ շատ մտերիմ բարեկամս էր: Բայց շատ ուրախ եղայ, երբ ան կարճ ժամանակ մը ետք ազատեցաւ եւ իրեն հետ մինչեւ 1928-ը գործակցեցանք:

ՀԱԿԱԺԱՌՈՒԹԻՒՆ (ՏԻՍԲԻՈՒԹ) ԱՆՀԱՒԱՏՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍԻ ՎԼԱՏԻԿՈՎԿԱՍ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Ամուսնանալէս ետքը, եղբայր Պ. Զէրնիաւսկին առաջարկեց որ իրենց տան մէջ բնակինք, քանի որ դեռ ո՛չ մեզի յատուկ բնակարան մը ունէինք, ո՛չ ալ կահ կարասիք, որովհետեւ ես Տէրոջս համար ձրի գործած էի եւ դրամ չունէի տուն տեղ կազմելու:

Մեր պսակուելէն հազիւ շաբաթ մը ետք, նամակ մը ստացայ Վլատիկովկաս քաղաքի Աւետարանական Եկեղեցիէն: Կը տեղեկացնէին թէ իրենց Հովիւը բանտարկուած էր եւ իրենք առանց հոգեւոր գործիչի մնացած ըլլալով, պէտքը կը զգային իմ այցելութեանս՝ եկեղեցին քաջալերելու համար:

Նամակը կնոջս կարդացի ու հարցուցի. «Երթա՞մ՝ թէ ոչ»:

- Դուն գիտես,- ըսաւ ան:

- Եթէ ես գիտեմ, պէտք է երթամ, բանտարկութեան վտանգն ալ աչքս առնելով,- ըսի անոր, ու աղօթելէ ետքը ճամբայ ելայ:

Եկեղեցին զիս ուրախութեամբ ընդունեց, ու յայտարարուեցաւ, թէ ամէն իրիկուն ժողով տեղի պիտի ունենար՝ օրուան ամենահետաքրքրական եւ կարեւոր նիւթերու շուրջ:

Ժողովուրդը մեծ հետաքրքրութեամբ կը լսէր քարոզներս, որ Աստուծոյ, Հոգիի, յաւիտենական կեանքի, Դատաստանի, երկինքի եւ դժոխքի գոյութեանց շուրջ կ'ըլլային ու կը վերջանային ապաշխարութեան հրաւէրով: Մինչեւ իսկ Կարմիր Բանակայիններ ալ կուգային լսելու:

Շաբաթ մը ետք, կանչուեցայ Չեքան (գաղտնի ոստիկան):

Այս լսելով, հաւատացեալները շատ տրտմեցան ու զղջացին զիս հրաւիրած ըլլալնուն համար, կարծելով որ պիտի բանտարկուիմ: Քանի մը հոգաբարձու եղբայրներ հետս եկան մինչեւ Չեքայի շէնքը ու դուրսը սպասեցին տեսնելու համար թէ ի՜նչպէս պիտի վերջանայ այդ հրաւէրը:

Զիս առաջնորդեցին վերի յարկը, Չեքայի գլխաւոր պաշտօնեային մօտ: Ան ինծի հարցուց ուրկէ եւ ինչ նպատակաւ գալս, ու նաեւ գիտնալ ուզեց թէ Աւետարանական Միութեան հետ որեւէ կապ ունի՞մ:

Ըսի, որ եկած եմ տեղւոյն եկեղեցիին հրաւէրով եւ այդ միութեան հետ որեւէ կապ չունիմ: (Հոս պէտք է ըսել, որ այն ժամանակ եկեղեցիները դեռ ազատութիւն կը վայելէին, բայց Միութեան հանդէպ կառավարութիւնը կասկած ունեցած էր, որովհետեւ անոր նախագահը՝ Եղ. Իվան Փրախանով, Ամերիկա գացած էր դրամ հաւաքելու համար, որպէսզի Աստուածաբանական դպրոց մը բանայ Լենինկրատի մէջ: Այդ պատճառաւ, Միութեան գործիչները, որոնց շարքին Եղ. Ֆ. Սանինը եւ տեղւոյն Եկեղեցիի հովիւ՝ Ֆիրսըվը բանտարկուած էին):

Երբ պաշտօնեան գիտցաւ այդ, պատճառ չունեցաւ զիս բանտարկելու եւ ըսաւ. «Լսեցի որ դուք Աստուծոյ գոյութեան մասին կը քարոզէք, ու Կարմիր Բանակայիններ ալ կուգան ձեր ժողովներուն»:

Ըսի. «Մեր դուռը բաց է ամէնուն համար»:

Ան ըսաւ. «Ուրեմն կրնա՞ս քու Աստուածդ պաշտպանել»:

- Իմ Աստուածս իմ պաշտպանութեանս պէտք չունի, քանզի Ան ամենակարող է, այլ ե՛ս Անոր պաշտպանութեան պէտք ունիմ,- ըսի անոր:

- Աղէկ, բայց գրուած է որ միշտ պատրաստ եղէք... պատասխան տալու ամէնուն, որ ձեր ունեցած յոյսին պատճառը ձեզի կը հարցնեն (յետոյ գիտցայ որ այդ մարդը առաջ քահանայ է եղեր եւ Քրիստոսը ուրանալով՝ այդ բարձր դիրքին հասած էր եւ ուստի՝ Աստուծոյ խօսքին ծանօթ էր):

Ըսի. «Աստուծոյ մասին վկայելը բոլորովին տարբեր է զԱստուած պաշտպանելէն: Անոր մասին վկայելու ես միշտ պատրաստ եմ»:

- Ուրեմն հակաճառութիւն ընելու պատրա՞ստ էք,- հարցուց ան:

- Պատրաստ եմ,- պատասխանեցի:

– Ի՞նչ նիւթի մասին կ՚ուզէք որ խօսինք,– հարցուց ան:

– Դուք ընտրեցէք այդ,– ըսի անոր:

– Օրինակի համար, կա՞յ Աստուած, Աւրբ Գիրքը Աստուծո՞յ խօսքն է, կա՞յ յաւիտենական կեանք:

– Ամենակարեւորը առաջին հարցումն է,– ըսի,– քանզի եթէ կայ Աստուած, կան նաեւ Աստուծոյ խօսքն ու յաւիտենական կեանքը:

Ասոր վրայ զիս արձակեց ու երբ վար իջայ, եղբայրները զարմանքով ինծի հարցուցին, թէ «Ի՞նչպէս եղաւ որ Չեքիստը քեզ արձակեց, որովհետեւ անոր քով գացողը ետ չի դառնար»:

Իրենց պատմեցի եղելութիւնը եւ անոնք ըսին, թէ «Ան պատճառ կը փնտռէ քեզ բանտարկելու, ատոր համար կ՚ուզէ սարքել հակաճառութիւնը»:

– Հոգ մի ընէք,– ըսի,– եթէ Տէրոջէ կամքն է որ բանտարկուիմ, ես պատրաստ եմ, իսկ եթէ Անոր կամքը չէ, չի կրնար զիս բանտարկել:

Յաջորդ օրը, խոշոր տառերով յայտարարութիւններ փակցուցին գլխաւոր փողոցներուն եւ հրապարակներուն անկիւնները, մեր հակաճառութեան օրուան, ժամուն եւ տեղին մասին, եւ շատ զարմացայ որ անունս դրած էին առաջին տեղը (որովհետեւ, ընդհանրապէս առաջին խօսողը նիւթապաշտը կ՚ըլլար, որպէսզի անորը ըլլար նաեւ վերջին խօսքը): Ինծմէ ետքը դրած էին Ռուս քահանայի մը անունը, որ նոյնպէս Աստուծոյ մասին պիտի խօսէր: Երրորդ տեղը դրած էին անհաւատ Հայ Փրոֆէսորի մը անունը որ Այվազեան կը կոչուէր, իսկ չորրորդ տեղը՝ Ռուս բժիշկի մը անունը:

Երբ ժամանակը եկաւ, մեր եղբայրներով գացինք ժողովատեղին, որ մեծ թատրոն մըն էր: Զիս տեսնելով առաջնորդեցին սենեակ մը ու ծանօթացնելով հայ փրոֆէսորին հետ, ըսին թէ ա՛ն պիտի ըլլայ իմ գլխաւոր հակառակորդս: Ու երբ զիրար բարեւեցինք ձեռք թօթուելով, ան ըսաւ. «Շատ կը ցաւիմ որ այսպիսի երիտասարդ մը (այն ժամանակ 24 տարեկան էի) հաւատացեալ մըն է»:

Ըսի անոր.– «Ես աւելի կը ցաւիմ որ այսպիսի տարեց մը (աս 60 տարեկան կար) անհաւատ է»: Բոլոր ներկաները խնդացին եւ ան մատով թատրոնի կողմը ցոյց տալով ըսաւ– «Հոն կը տեսնենք»:

Ես ալ սրտիս մէջէն ըսի. «Այո, հոն կը տեսնենք, քանզի Աստուած քեզ այսօր, իմ ձեռքս պիտի տայ, ինչպէս որ տուաւ

Գողիաթը՝ Դաւիթի ձեռքը»:

Երբ ժամանակը հասաւ, մեզ նստեցուցին հետեւեալ կարգով:

Առաջին տեղը ինծի տուին: Քովս նստեցուցին ծեր քահանան: Յետոյ փրոֆէսօրը եւ անոր քով՝ բժիշկը: Կառավարական բոլոր պաշտօնեաներն ալ նստան շուրջանակի, որոնց մէջտեղը նստած էր Զեքայի գլխաւոր պաշտօնեան:

Անոնցմէ մէկը ընտրուեցաւ որպէս նախագահ, ժողովը կառավարելու համար: Ու անիկա ելլելով յայտարարեց մեր հաւաքոյթին նպատակը եւ իմ անունս տալով ըսաւ որ առաջին խօսողը ես պիտի ըլլամ:

Երբ ոտքի ելայ, նախ ըսի.

– Ես հոս եկած չեմ զԱստուած պաշտպանելու՝ այլ Անոր մասին վկայելու համար: Իսկ վկան պէտք է ճանչցած ըլլայ զԱստուած, որպէսզի կարենայ Անոր մասին վկայել: Ես պատանի հասակիս մէջ փնտռեցի ու գտայ զԱնիկա. ատոր համար կրնամ վկայել Անոր մասին: Բայց նախ կ՚ուզեմ գիտականօրէն փաստել ձեզի, որ Աստուած կայ: Քանզի այսօր շատեր կը խորհին թէ գիտութիւնը չի հաստատեր Աստուծոյ մը գոյութիւնը եւ նիւթապաշտները կը կարծեն, որ բնութիւնը ստեղծած է մարդը եւ միւս բոլոր բաները, որ բնութեան մէջ կան:

Աստուծոյ գոյութեան մասին շատ ապացոյցներ կան, բայց ես միայն երեք բաներու մասին խօսելով պիտի ապացուցանեմ Անոր գոյութիւնը:

Առաջինը՝ բնութիւնն է.

Երկրորդը՝ Մարդուն մարմինը:

Երրորդը՝ Մարդուն հոգին:

Ուստի կը հարցնեմ, թէ ի՞նչ է բնութիւնը: Ու կը պատասխանեմ, որ բնութիւնը մեզի ծանօթ ու անծանօթ բազմաթիւ օրէնքներու կազմակերպութիւն մըն է. քանզի բնութեան բոլոր երեւոյթները օրէնքներու արդիւնք են: Յետոյ, անձրեւը օրինակ առնելով բացատրեցի որ անձրեւ գալու համար նախ ջուրը տաքութեան որոշ աստիճանին ենթարկուելով պէտք է շոգիանայ (կամ նօսրանայ) ու թեթեւնալաւ օդը բարձրանայ, եւ հոն պաղութեան որոշ աստիճանի ճնշման տակ է շոգիի փոքրիկ մասնիկները իրարու սեղմուելով, կաթիլներ կազմեն, եւ կաթիլները օդէն ծանր

ըլլալով, երկրի վրայ կ'Թափին: Ասոնք օրէնքներ եւ պայմաններ են: Եթէ ժամանակը ներէր, կրնայի նաեւ խօսիլ կարկուտի, ձիւնի, հովերու, փոթորիկներու, երկրաշարժներու, ծովու ալեկոծութեան, մակընթացութեան ու տեղատուութեան եւ այլ երեւոյթներու մասին, որոնք նոյնպէս որոշ օրէնքներու եւ պատճառներու արդիւնքներն են: Հապա երկրին արեւու շուրջը դառնալը եւ անոնց ուրիշ երկնային մարմիններու շուրջը դառնալը, առանց օրէնքի՞ տեղի կ'ունենան: Նաեւ բուսականութիւնը, օրէնքներու վրայ հաստատուած է: Ցորենը եւ ուրիշ արմտիքները բուսցնելու համար նախ պէտք է հողը փորուի՝ զայն կակուղցնելու եւ վայրի խոտերէն մաքրելու համար. յետոյ սերմը պէտք է ցանուի, ջրուի եւ արեւի տաքութեան ենթարկուի, որպէսզի բուսնի եւ արդիւնք տայ:

Նոյնպէս մարդու եւ անասուններու կեանքն ալ օրէնքներու վրայ հաստատուած են: Որովհետեւ ապրելու համար պէտք է շնչել, ուտել, խմել եւալն:

Յետոյ հարց տուի, թէ ի՞նչ է օրենքը ու այդ հարցին ալ պատասխանելով՝ ըսի թէ օրէնքը միայն մտքի արտադրութիւն է: Քանզի ո՛ւր որ միտք չկայ, հոն օրէնք չի կրնար ըլլալ. մանաւանդ՝ կազմակերպեալ, նպատակայարմար եւ ներդաշնակ օրէնքներ: Տեսէք Սովետական Կառավարութիւնը, Զարի կառավարութիւնը տապալելով այս երկրի մէջ իր օրենքները հաստատեց, որոնց պէտք է ենթարկուինք բոլորս ալ: Բայց այս նոր օրէնքները շինողը (կամ օրէնսդիրը) միտք ունէ՞ր թէ ոչ: Որքան աւելի մեծ մտքի տէր պէտք է ըլլայ Ան՝ որ բնութիւնը եւ անոր մէջ եղած բաները ստեղծեց եւ զոր կը կնքենք Աստուած կամ Ստեղծիչ:

Աստուծոյ գոյութեան երկրորդ մէկ ապացոյցը մեր մարմինն է.-

Ժամացոյց մը եւ ուրիշ մեքենայ մը առանց մտքի գործակցութեան չի կրնար շինուիլ. հապա՞ մարդկային մարմինը, որ բոլոր գոյութիւն ունեցող մեքենաներէն աւելի բարձր եւ կատարեալ է, եւ մեզի ծանօթ ու անծանօթ օրէնքներով կը գործէ գիշեր եւ ցերեկ ինչպէ՞ս առանց գերագոյն մտքի մը մասնակցութեան գոյացած է: Մարդուն մարմինը ստեղծողը պէտք չէ՞ր առաջ մտածեր ու ծրագրեր, թէ տեսնելու համար երկու աչքեր պէտք են՝ լսելու համար՝ երկու ականջներ, գործելու համար՝ երկու ձեռքեր, քալելու համար՝ երկու ոտքեր, բայց հոտոտելու եւ շնչելու համար՝ մէկ քիթ

(երկու ռունգերով), եւ ուտելու՝ մէկ բերան, ծամելու համար՝ ակռաներ, մարսելու համար ստամոքս, եւ այլ զանազան օրկաններ, զանազան պաշտօններ կատարելու համար մարմնին մէջ. ինչպէս, աղիքները, թոքերը, սիրտը, երիկամունքները եւլն. եւլն.:

Երբ ըսի, թէ «եթէ մարդ երկու քիթ ունենար, ի՞նչ անճոռնի երեւոյթ պիտի ունենար», բոլորը խնդացին: Իսկ երկու աչքերը, ականջները, ձեռքերը ու ոտքերը, թէ՛ մարմինին վայելչութիւն կուտան եւ թէ՛ եթէ անոնցմէ մէկը վնասուի ու անգործածելի դառնայ, միւսը կ'օգնէ մարմինին, գոնէ յիսուն տոկոսով:

Հոս կը տեսնեմ որ մարդուն մարմինը ստեղծողը թուաբանական հաշիւ ալ պէտք էր գիտնար:

Եթէ մարդ քսան հատ ոտքեր ունենար, թէ տգեղ երեւոյթ մը պիտի ունենար, եւ թէ՛ տասը զոյգ կօշիկներ պէտք է հագնէր, բայց այսօր աղքատներ կան, որոնք զոյգ մը կօշիկ հագիւ, ճեռք կը բերեն: Ուրեմն Ստեղծիչը այս բաներն ալ պէտք էր նկատի ունենար:

Ըսի նաեւ, թէ ուտելու առթիւ մեր միտքը եւ կամքը մինչեւ մեր կոկորդը կը հասնին, ու մեր ծամածը կլլելէն ետքը, անոնք այլեւս ոչ մէկ մասնակցութիւն ունին մարսողութեան, արիւն արտադրելու եւ անոր շրջանառութեան եւ այլ գործունէութեանց մէջ: Ուստի, ո՞վ, այդ մեր միտքէն եւ կամքէն անկախ, օրէնքները ստեղծեց մեր մարմինին մէջ:

Երեխան ծնելուն պէս, մօրը կուրծքին մէջ կաթ կը գոյանայ ու մանուկը անգիտակցաբար կը ծծէ զայն ապրելու համար: Ո՞վ ծրագրեց եւ ստեղծեց այս օրէնքները կամ ապրելու պայմանները:

Բժշկական գիտութիւնը բաւական զարգացած է այսօր, բայց դեռ որքան գաղտնի օրէնքներ կան մարմնի մէջ, որոնց ծանօթ չեն մեր գիտնականները: Ատոր համար ալ կարող չեն բժշկելու ամէն հիւանդութիւն եւ չեն կրնար մահուան առաջքը առնել, ու իրենք ալ կը մեռնին:

Ուստի, կարելի է մտածել, որ այսպիսի բարդ ինքնամեքենայ մը, որ նաեւ առանց մեր կամքին կը շնչէ ու կը գործէ գիշեր, ցորեկ, ստեղծուած ըլլայ անմիտ ու կամազուրկ բնութեան կողմէ:

Ինչո՞ւ գլխուն վրայ մազ կը բուսնի, նաեւ յօնքեր ունինք ու թարթիչներ, (էրիկ մարդոց դէմքին վրայ ալ մօրուք կը բուսնի ու պեխեր), իսկ ճակտին, այտին եւ քիթին վրայ այդպէս երկար

մազեր չեն բուսնիր եւ կիներն ալ մօրուք եւ պեխեր չեն ունենար: Զէ՞ որ մորթը նոյնն է. ուստի այս բաներուն ո՞վ սահման դրաւ: Եթէ քիթիս վրայ մէկ մեծր երկարութեամբ մազ բուսնէր եւ մեր բերնէն վար կախուէր, ինչ պիտի ըլլար, ըսի, ու բոլոր ժողովուրդը դարձեալ խնդաց:

Ինչո՞ւ մեր ձեռքերն ու ոտքերը մէկ ոսկորէ կազմուած չեն, հապա յօղուածներ եւ ջիղեր եւ հինգ հինգ ալ մատներ ունին, նոյնպէս յօղուածներով ու ջիղերով որ մեզի կարելիութիւն կուտան զանոնք գործածելու մեր պէտքերուն համեմատ: Եւ այսպէս մեր մարմինին մէջ ամէն բան նպատակայարմար ստեղծուած է անոր բոլոր պէտքերը հոգալու համար:

Մի՞թէ այս ամէնքը անմիտ բնութեան գործերն են:

Իսկ ի՞նչ կրնաք ըսել կեանքի ծագման մասին՝ բնութեան մէջ:

Կրնա՞յ անկենդանը կեանք ստեղծել: Եւ եթէ կրնայ, հապա ինչո՞ւ ներկայիս չի ստեղծեր: Բնութեան օրէնքները անփոփոխ են, եւ ինչ որ եղած է, ան կը կրկնուի ներկայիս: Մինչեւ իսկ անհաւատ եւ նիւթապաշտ գիտնականներն անգամ կը խոստովանին, որ կեանքը եւ անոր ծագումը գաղտնիք մըն է, եւ մինչեւ հիմա այդ գաղտնիքը լուծուած չէ: Եւ մինչեւ որ չհաւատան Ամէնագէտ, Ամենակարող եւ յաւիտեան կենդանի Ստեղծիչի մը գոյութեան, այդ հարցը գաղտնի պիտի մնայ իրենց համար. եւ իրենք միշտ տգէտ պիտի մնան այդ մասին:

Գոյափոխութեան վարկածը ամէնէն անհիմն վարկածն է: Որովհետեւ այդպիսի օրէնք գոյութիւն չունի բնութեան մէջ, եթէ ոչ այսօր ալ պիտի գոյափոխուէին բոլոր բոյսերը, կենդանիներն ու մարդիկ:

Աճումն ու զարգացումն ալ երբեք կապ չունին գոյափոխութեան հետ: Ցորենը որքան որ զարգացնես, ցորեն կը մնայ, եւ խոզն ալ զարգանալով ոչխար չի դառնար: Ոչ ալ լուն զարգանալով փիղ կ՚ըլլայ:

Ուստի ինչո՞ւ միայն կապիկը զարգանալով ու գոյափոխուելով մարդ պիտի ըլլար: Եւ եթէ այդպէս ըլլար, ինչո՞ւ ներկայիս կապիկներ գոյութիւն պիտի ունենային:

«Միլիոնաւոր տարիներու ընթացքին այդ գոյափոխութիւնը տեղի ունեցած է» խօսքը՝ անհիմն եւ անստոյգ վարկածին փախստեան ճամբան է միայն. որովհետեւ ատոր ոչ մէկ ապացոյց կայ»:

Ասկէ 46 տարիներ առաջ խօսած ճառիս

մանրամասնութիւնները ներկայիս բառ առ բառ չէի կրնար յիշել ու գրել, բայց անոնց խորհուրդը եւ գաղափարը նոյնը մնացեր են այսօր, ուստի կը յուսամ որ ընթերցողը կը հասկնայ զիս: Նաեւ այս ըսածներս ո՛չ փիլիսոփայութիւն են, ո՛չ ալ խրթին բաներ, այլ պարզ ճշմարտութիւններ զորոնք անուս մարդիկ անգամ կրնան հասկնալ:

ԵՐՐՈՐԴ ԱՊԱՑՈՅՑԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ՝ ՄԱՐԴՈՒՆ ՀՈԳԻՆ Է

Երբ Հոգիի մասին կը խօսիս նիւթապաշտները կը խնդան, որովհետեւ անոնք կը հաւատան միայն այն բաներու գոյութեան՝ որոնք մարմնի հինգ զգայարանքներուն կ՚ենթարկուին: Այսինքն, տեսողութեան, լսողութեան, ճաշակելիքի, հոտառութեան եւ շօշափելիքի: Իսկ Հոգին այդ զգայարանքներէն որեւէ մէկուն չ՚ենթարկուիր. քանզի Հոգին նիւթ չէ: Յիսուս ալ ըսաւ. «Հոգին մարմին եւ ոսկորներ չունենար» (Յուկ. 24.39):

Ես մանկութենէս հոգիի գոյութեան կը հաւատայի, որովհետեւ Ս. Գիրքին կը հաւատայի, բայց երբ անհաւատութիւնը սկսաւ տարածուիլ ժողովուրդին մէջ եւ անհաւատները կը պահանջէին որ իրենց ապացուցուի Հոգիի գոյութիւնը, ես զիս պարտական զգացի այս հարցը քննութեան ենթարկելու եւ իմ մէջս փնտռելու հոգիիս գոյութեան ապացոյցները: Գոյութեան մը՝ որ մարմնի հինգ զգայարանքներուն չ՚ենթարկուիր: Եւ սկսայ խորասուզուիլ իմ մէջս, խորհելով այս նիւթին շուրջ: Յանկարծ հարց ծագեցաւ մէջս, թէ հիմա ես ի՞նչ կ՚ընեմ:

«Կր խորհիմ» էր պատասխանը:

Բայց ի՞նչ կը նշանակէ «խորհիլ»: Ու գտայ որ անձիս հետ խօսիլ կը նշանակէ, որովհետեւ առանց խօսքի անհնարին է խորհիլ կամ մտածել: Ու հասկցայ որ իմ մէջս խօսքի անհատնում աղբիւր մը կայ, որ կը բխի շարունակ եւ այս ընդունակութիւնը մարմնի հինգ զգայարանքներուն չ՚ենթարկուիր. որովհետեւ իմ խորհուրդներս ո՛չ կը տեսնեմ, ո՛չ կը լսեմ, ո՛չ կրնամ հոտը եւ համը առնել եւ ո՛չ ալ կրնամ շօշափել: Հետեւաբար ասիկա մարմնաւոր (կամ նիւթական) ընդունակութիւն մը չէ, այլ՝ հոգեւոր: Եւ մենք այս

խորհուրդներուն աղբիւրը միտք կը կոչենք:

Երկրորդ հոգեւոր ընդունակութիւնը, զոր գտայ իմ մէջս՝ **խոսելու**, այսինքն, իմ խորհուրդներս ուրիշներուն յայտնելու ընդունակութիւնն էր: Ու ժողովուրդին ըսի. «Հիմա ես ձեզի կը խօսիմ, բայց դուք իմ խօսքերս ո՛չ կը տեսնէք, ո՛չ կրնաք համը, հոտը առնել եւ ո՛չ ալ կրնաք չօշափել: Սակայն դուք կրնաք ըսել որ զանոնք կը լսէք: Բայց իրականութեան մէջ դուք ձեր ականջներով իմ **ձայնս** կը լսէք, որ օդի շարժումէն յառաջ կուգայ. սակայն այդ ձայնին մէջ եղած խօսքերը (կամ խորհուրդները դուք կը լսէք ձեր միտքով. քանզի եթէ նոյն ձայնով խօսիմ ձեզի անհասկնալի լեզուով մը, դուք ձայնս պիտի լսէք, բայց խօսքերս պիտի չհասկնաք: Ուստի այս ալ հոգեկան ընդունակութիւն է:

Երրորդ հոգեւոր ընդունակութիւնը զոր իմ մէջս գտայ, **որոշելու** ընդունակութիւնն էր, զոր **կամք** կը կոչենք: Դուք բոլորդ ալ հոս կամենալով եկած ու նստած զիս կը լսէք: Ես ալ կամենալով հոս եկած եմ եւ կայնած կը խօսիմ ձեզի: Ըսէք խնդրեմ, դուք ձեր եւ իմ կամքս կը տեսնէ՞ք, անոր ձայնը կը լսէ՞ք, կրնա՞ք անոր համը, հոտը առնել եւ զայն չօշափել:

Ուրեմն մենք կամք չունի՞նք: Եթէ ատիկա նիւթ է՝ թող բանայ մեր ներսը ու գտնէ զանիկա:

Չորրորդ հոգեւոր ընդունակութիւնը զոր գտայ իմ մէջս՝ **խիղճն** էր. այսինքն բարին չարէն զանազանելու ընդունակութիւնը: Երբ խորհուրդ մը կուգայ ինծի, կամ մէկը կը խօսի ինծի հետ եւ առաջարկ մը կ'ընէ, խիղճս անմիջապէս կ'որոշէ անոր բարի կամ չար ըլլալը: Երբ մէկը ինծի կ'առաջարկէ, որ «երթանք մարդու մը ունեցածը գողնանք», խիղճս կ'ըսէ որ «ատիկա չարութիւն է»: Իսկ եթէ ան ըսէ, որ «այսինչ աղքատին օգնենք», խիղճս կ'ըսէ որ «ատիկա բարի գործ է»: Բայց մեր խիղճն ալ մարմնաւոր հինգ զգայարանքներուն չ'ենթարկուիր: Ուրեմն ան ալ հոգեւոր ընդունակութիւն է:

Հինգերորդ հոգեւոր ընդունակութիւնը՝ զոր իմ մէջս գտայ **զիտակցական զգացումներն** էին: Այսինքն սիրելու, ատելու, ուրախանալու, տրտմելու, վախի եւ անվախութեան զգացումները, որովհետեւ անոնք ալ մարմնաւոր հինգ զգայարանքներուն չեն ենթարկուիր: Ձեզմէ ո՞վ կրնայ սէրը ցուցնել ինծի, ու կրնա՞մ անոր ձայնը լսել եւ համը, հոտը առնել ու ձեռքովս չօշափել զայն: Եթէ ոչ, ուրեմն դուք սէր չունիք, ոչ

ալ միւս գիտակցական զգացումները:

Դուք կրնաք ըսել, որ անասուններն ալ այդ զգացումները ունին, բայց նկատեցէք, որ անոնցը ***գիտակցական*** *չեն, այլ* ***բնազդային:*** *Ծուն կը սիրէ իր տէրը, բայց չի գիտեր թէ ինչո՞ւ: Քանզի եթէ գիտնար, պիտի խօսէր այդ մասին: Ինչո՞ւ զայն եւ այլ բոլոր կենդանիները կը կոչենք անբան անասուններ: Որովհետեւ անոնք ոչ բանականութիւն կամ խորհելու ընդունակութիւն եւ ոչ ալ խօսելու ընդունակութիւն ունին, եւ անասուն բառն ալ արդէն չխօսող կը նշանակէ:*

Մարդն ալ բնազդ (այսինքն՝ բնութեան ազդեցութիւնը) ունի, յատկապէս իր մանկութեան շրջանին: Քանի մը ամսուան երախան կուլայ, կը ժպտի, կը զայրանայ, կը նախանձի, կը զարնէ, կ՚աղմկէ, կը ճչայ բայց չի գիտեր թէ ինչո՞ւ այդպէս կ՚ընէ, մինչեւ ինքնագիտակցութեան կուգայ: Իսկ անասունները երբեք ինքնագիտակցութեան չեն գար:

Ահա այս հինգ հոգեւոր ընդունակութիւնները ապացուցանեցին ինծի, որ ես բացի մարմինէն նաեւ հոգի ունիմ, զոր Պօղոս Առաքեալ զայն «Ներսի Մարդը» կը կոչէ (Բ. Կորնթ. 4. 16): Մենք զայն ***անձ*** *ու նաեւ* ***Ես*** *կը կոչենք: Իմ մարմինս իմ* ***եսս*** *չէ, եթէ ոչ, չէի ըսեր* ***իմ*** *մարմինս: Այդ* ***«իմ»*** *բառն է իմ* ***եսս:*** *Նոյն Առաքեալը նոյն համարին մէջ մարմինը կը կոչէ «Դուրսի Մարդը» ու կ՚ըսէ. «Թէպէտ մեր այս դուրսի մարդը կ՚ապականի, սակայն մեր ներսի մարդը օրէ օր կը նորոգուի». որով կը ցուցնէ թէ մեր հոգին մեր մարմնին պէս չի ծերանար, չի մաշիր ու չի մեռնիր (կամ տարրալուծուիր): Անիկա անմահ է:*

Ապա ժողովուրդին կոչ ընելով ըսի. «Ահա ես ձեզի կը խօսիմ խօսքեր, որոնք իմ խորհուրդներուս արտայայտութիւնն են: Փորձեցէք իմ խօսքերս բռնել, պատռտել ու այրել. չէք կրնար: Այնպէս ալ իմ միւս հոգեկան ընդունակութիւններս չէք կրնար ոչնչացնել: Հետեւաբար մարմնի ապականութիւնը (կամ մեռնիլը) երբեք հոգիին վրայ ազդեցութիւն չ՚ունենար: Մահն ալ ինքնին ոչնչացում չէ, այլ ***բաժանում:*** *Երբ մարդ կը մեռնի անոր մարմինը չ՚ոչնչանար, այլ հողին կը դառնայ, ուրկէ առնուեցաւ: Հոգին ալ Աստուծոյ կը դառնայ, քանզի Անկէ ծնաւ: Որովհետեւ ինչպէս մարմինը, այնպէս ալ հոգին ինքնագոյ չեն, այլ* ***ծնունդ առած են:***

Ես Սուրբ Գիրքին կը հաւատամ, որովհետեւ ան կ՚ըսէ որ Աստուած, այսինքն՝ մեր Ստեղծիչը Հոգի է (Յովհ. 4.24) եւ Ան

Իր պատկերին նմանութեանը պէս ստեղծեց մարդը (Ծննդ. 1.26,27): Պօղոս Առաքեալ ալ զԱյն «Հոգիներուն Հայրը» կը կոչէ (Եբր. 12.9): Եւ քննելով Սուրբ Գիրքը գտայ որ Աստուած նոյն հինգ հոգեւոր ընդունակութիւնները ունի, զորս մեր հոգին ունի: Ան մեղաւոր մարդոց կ'ըսէ. «Իմ խորհուրդներս ձեր խորհուրդները չեն» (Ես. 55.8): Ուրեմն Աստուած խորհելու ընդունակութիւն կամ միտք ունի. եթէ ոչ, չէր կրնար ***մտածել, ծրագրել*** *եւ* ***միտք*** *ունեցող մարդը ստեղծել (կամ ծնանիլ):*

Երկրորդ՝ *միայն Ծննդոց Ա. գլխուն մէջ ինը անգամ ըսուած է. «Աստուած ըսաւ»: Ուրեմն Ան խօսելու ընդունակութիւն ալ ունի: Նաեւ Եփես. Ա. գլխուն մէջ երեք անգամ գրուած է Աստուծոյ կամք ունենալուն մասին: Եւ Յիսուս ալ իր Գեթսեմանիի աղօթքին մէջ ըսաւ. «Հայր... թող Քու* ***կամքդ ըլլայ»*** *(Մատթ. 26.42):*

Աստուծոյ խղճի մասին ալ կը խօսին Անոր պատուիրանքները, որոնք չարութիւն ընելը կ'արգիլեն եւ բարին ընել կը հրամայեն: Աստուծոյ գիտակցական զգացումներու մասին ալ բազմաթիւ վկայութիւններ ունինք Սուրբ Գրոց մէջ: Անոր սիրոյն ամենամեծ արտայայտութիւնը կը գտնենք Յովհ. 3. 16ին մէջ, ուր ըսուած է. «Աստուած այնպէս սիրեց աշխարհը, մինչեւ Իր Միածին Որդին տուաւ, որպէսզի ամէն ով որ Անոր հաւատայ՝ չկորսուի, հապա յաւիտենական կեանք ունենայ»:

Բայց Աստուած կատէ ալ, միայն թէ՝ չար բաները (տես Զաք. 8.17-եւլն.:) Ան նաեւ կ'ուրախանայ բարի բաներուն համար, ու կը տրտմի չար գործերուն համար:

Միակ տարբերութիւնը մեր եւ Անոր մէջ այն է որ մեր հոգիին մէջ այդ ընդունակութիւնները սահմանափակ են, իսկ Աստուծոյ մէջ՝ անհուն:

Ովկիանոսէն առնուած գաւաթ մը ջուրին մէջ ովկիանոսին բոլոր յատկութիւնները կան, բայց չափի եւ զօրութեան կողմանէ անոնց մէջ մեծ տարբերութիւն կայ:

Նոյնպէս, թէեւ մարդկային միտքը այսօր գիտութեան որոշ բարձունքներու հասած է, բայց բաղդատմամբ Ամէնագէտին գիտութեան, անոնք միայն կաթիլներ են:

Նոյնպէս ալ մեր խօսքը, մեր կամքն ու խիղճը եւ գիտակցական զգացումները Աստուածայինին շատ նման են ու թանկարժէք, բայց Անոր չափին չեն հասնիր: Այսուամենայնիւ Աստուած կ'ուզէ որ մենք հոգեւորապէս աճինք ու

կատարելագործուելով Իրեն նման ըլլանք. եւ այդ՝ կատարելապէս պիտի ըլլայ յաւիտենականութեան մէջ, ուր արդարները զԻնքը պիտի ճանչնան այնպէս, ինչպէս որ Իրմէ ճանչցուած են: Ինչպէս որ Ս. Գիրքին մէջ գրուած է. «Հիմա մենք որպէս թէ հայելիի մէջ կը տեսնենք անյայտ կերպով, բայց այն ատեն երես առ երես» Հիմա չատէն քիչ մը տեղեակ եմ բայց այն ատեն (յաւիտենականութեան մէջ) այնպէս պիտի ճանչնամ՝ ինչպէս ճանչցուեցայ (Ա. Կորնթ. 13.12)»:

Երբ անհաւատներուն հետ Աստուծոյ մասին կը խօսիս, կըսեն. «Ցուցուր քու Աստուածդ որ հաւատամ»:

Ես ալ անոնց կ'ըսեմ. «Ցուցուցէք ինծի ձեր միտքը, որ հաւատամ, ապա թէ ոչ դուք անմիտ էք: Ուղեղը միտք չէ, որովհետեւ փիզիքական զգայարանքներուն կ'ենթարկուի, իսկ միտքը կամ մեր խորհուրդները չեն ենթարկուիր: Անասուններն ալ ուղեղ ունին, Բայց միտք եւ խորհուրդներ չունին: Եթէ Աստուած մարմնաւոր մեր աչքերուն տեսանելի ըլլար, ժամանակաւոր կ'ըլլար: Նոյն միտքը Պօղոս Առաքեալ կը հաստատէ երբ կ'ըսէ. «Մենք երեւցած բաներուն չենք նայիր, հապա՝ չերեւցածներուն. քանզի երեւցած բաները **Ժամանակաւոր են**, բայց չերեւցածները՝ **յաւիտենական** (Բ. Կորնթ. 4.18):

Ապա խօսեցայ նաեւ դժոխքի, երկինքի, յարութեան ու գալիք դատաստանի մասին ու ըսի. «Եթէ մահէն ետքը հոգին կ'ապրի, անիկա որպէս գոյութիւն՝ անպատճառ տեղ մը պէտք է գրաւէ: Եւ արդարներուն ու մեղաւորներուն տեղը տարբեր պէտք է ըլլայ՝ Սուրբ Գիրքը արդարներուն երթալիք տեղը երկինք կը կոչէ, ուր Աստուծոյ աթոռն է: Իսկ մեղաւորներուն երթալիք տեղը դժոխք (այսինքն տանջանքի վայր) կը կոչուի, ուր անոնք ներկայիս հոգեպէս կը տառապին, իրենց խղճի խայթէն. քանզի գիտեն որ Աստուծոյ առջեւ յանցաւոր են: Բայց Սուրբ Գիրքը կ'ըսէ նաեւ որ՝ մեռելները յարութիւն պիտի առնեն անապականացու մարմիններով, եւ մեղաւորները Աստուծոյ դատաստանին առջեւ պիտի ներկայանան եւ իրենց գործերուն համեմատ պիտի դատուին ու ձգուին կրակի լիճին մէջ, ուր փիզիքապէս ալ պիտի տանջուին յաւիտեան: Բայց թող ասիկա ձեզի տարօրինակ չթուի:

Տեսէք, մեր կառավարութիւնն ալ օրէնքներ դրած է ժողովուրդը կառավարելու համար. օրինազանցները ի՛նչպէս կը դատէ եւ իրենց գործերուն համեմատ կը պատժէ եւ ոմանց

մինչեւ իսկ մահուան կը դատապարտէ: Եթէ յանցաւորներ չըլլային՝ ինչո՞ւ բանտեր պիտի չինուէին: Բայց ստիպուած է այդպէս ընել իր հաւատարիմ հպատակներուն կեանքը ապահովութեան մէջ պահելու համար: Եթէ մարդիկ, իրենք չատ մը բաներու մէջ յանցաւոր ըլլալով, յայտնի ոճրագործները օրէնքին համեմատ կը դատեն ու կը պատժեն, որքան աւելի իրաւունք ունի այդ ընելու Արդարն Աստուած:

Ուստի դուք ձեզ մի խաբէք խորհելով, թէ մահով ամէն բան կը վերջանայ, հապա քանի կարելի է պաչխարեցէք եւ ներում խնդրեցէք Աստուծմէ եւ Ան ձեզի կը ներէ ու ձեզ մեղքի իչխանութենէն ալ կ՚ազատէ, որուն համար իր Որդին ղրկեց այս աշխարհը, որպէսզի Այն անմեղն ու արդարը մեղաւորներուն տեղ մեռնելով, Աստուծոյ օրէնքին արդար պահանջը հատուցանէ եւ մեզ դատապարտութենէն ու յաւիտենական կորուստէն ազատէ: Եւ ես վկան եմ այս փրկութեան»:

Յետոյ պատմեցի, թէ ինչպէս ես դեռ պատանեկան հասակիս մէջ չարութիւններ գործելով, խղճի անհանգստութիւն ունեցայ եւ աչխարհային ունայն հաճոյքներուն մէջ երջանկութիւն փնտռեցի, ու չգտայ. որովհետեւ անոնք ժամանակաւոր ու խաբուսիկ էին: Բայց հոգիս չարունակական երջանկութիւն կը փնտռէր ու չէր կրնար գտնել, այդ պատճառաւ ալ բոլորովին յուսահատած էի: Բայց աւետարանիչէ մը լսեցի, թէ Յիսուս միայն կրնայ այդ հոգիին ծարաւը յագեցնել, ինչպէս նաեւ մեր գործած մեղքերը մեզի ներել եւ մեղքի ցանկութիւններէն ու գերութենէն մեզ ազատել ու նաեւ մեր սիրտերը բարի գործելու սիրով լեցնել: Եւ Ան այդ կ՚ընէ, եթէ Անոր հաւատանք ու Անկէ խնդրենք աղօթքով: Երբ լսեցի այդ պատգամը, անմիջապէս ծունկի եկայ ու սրտիս մէջ ըսի. «Տէր, եթէ այդ մարդը ուղիղ կ՚ըսէ եւ դուն կրնաս իմ սիրտս փոխել, որպէսզի չար բաները ատեմ ու բարին սիրեմ, հիմա՛ ըրէ այդ եւ ես ամբողջ կեանքս Քեզի կը նուիրեմ»: Եւ Յիսուս ճչմարտապէս փրկեց զիս մեղքի գերութենէն, քանզի նոյն վայրկեանին մեծ փոփոխութիւն մը տեղի ունեցաւ ու ամբողջ կեանքս փոխուեցաւ ու ես հիմա երջանիկ եմ:

Ահա այսպէս փնտռեցի զԱստուած ու գտայ: Եւ դո՛ւք ալ կրնաք զԱյն գտնել, եթէ կամենաք ու աղօթէք ինծի պէս: Դուք ինծի անծանօթ մարդիկ էք, բայց ես ձեր բոլորն ալ կը ճանչնամ, որովհետեւ ձեր Հոգին ճիչդ իմ հոգիիս պէս է, ու

չարունակական երջանկութեան ծարաւը ունիեւ դուք ալ զայն չէք կրնար յագեցնել, քանի որ զանազան մեղքերու գերիներն էք, ինչպէս որ ես էի: Եսասիրութիւնը, Հպարտութիւնը, բարկութիւնը, չար խօսքերը եւ անբարոյական արարքները ո՛չ թէ միայն ձեր անձնական խաղաղութիւնը, այլ նաեւ ձեր ընտանեկան ու ընկերային խաղաղութիւնը կը խանգարեն. անոնցմէ յառաջ կուգան անՀամաձայնութիւններ, կռիւներ եւ պատերազմներ:

ԱնՀաւատներէն ոմանք երջանկութիւնը կը փնտռեն Հարստութեան մէջ: Բայց ատիկա երբեք չի կրնար Հոգիին ծարաւը յագեցնել: ԸնդՀակառակը, մարդ որքան որ Հարստանայ, այդ ծարաւը աւելի կը սաստկանայ անոր մէջ, եւ զանոնք կորստեան ճամբաները կը տանի: ԱՀա մեր օրերուն մէջ ալ կը տեսնենք, թէ Հարուստները ամենաթշուառ մարդիկն են, որովՀետեւ Սովետական Կառավարութիւնը անիրաւութեամբ ձեռք բերած Հարստութիւնը գրաւեց, անոնցմէ չատերը աքսորեց եւ ոմանց ալ մաՀուան դատապարտեց:

Ոմանք ալ երջանկութիւնը կը փնտռեն ուտելու, խմելու եւ արբենալու մէջ. բայց ինչքա՜ն թշուառ մարդիկ են արբեցողները եւ անոնց ընտանիքները:

Ուրիչներ երջանկութիւնը կը փնտռեն ուսման ու գիտութեան մէջ: Ասիկա թէեւ Հարստանալէ եւ արբենալէ չատ աւելի բարձր խտէալ մըն է, բայց փորձը ցոյց կուտայ որ գիտնականներն ալ երջանիկ չեն: Քանզի ո՛րքան կը սորվին՝ ա՛յնքան Հեռու Հորիզոններ կը բացուին իրենց առջեւ ու կը տեսնեն որ իրենք դեռ չա՜տ ետ մնացած են: Փորձառաբար կը տեսնեմ որ գիտութիւնը զիրենք եսասիրութենէն եւ այլ չար ունակութիւններեն ալ չի կրնար փրկել, որոնց պատճառաւ իրենց Հոգիին եւ ընտանիքին խաղաղութիւնը կը խանգարուի ու ոմանք յուսաՀատութենէ անձնասպան ալ կ՚ըլլան: Եւ օրինակ բերի երկու յայտնի բանաստեղծներ, որոնք այդ օրերուն անձնասպան եղած էին:

Շատեր ալ երջանկութիւնը իշխանութեան մէջ կը փնտռեն. ու ետ դառնալով ըսի. «ԱՀա մեր քաղաքային պաչտօնեաները Հոս նստած են ու մեր վրայ մեծութիւն ունին»: Եւ մատս ուղղելով չեկայի ՆախագաՀին, որ անոնց գլխաւորն էր, ըսի. «Անիկա է ամենագլխաւորը, եւ ձեր եւ իմ կեանքը անոր ձեռքերուն մէջ է. եթէ ան ուզէ, Հիմա զիս կրնայ բանտարկել ու

մահուան ալ մատնել: Բայց հարցուցէք անոր թէ երջանի՞կ է. ու եթէ «այո» ըսէ, մի՛ հաւատաք: Որովհետեւ ես փորձառաբար գիտեմ որ առանց Աստուծոյ երջանկութիւն չի կրնար ըլլալ: Քանզի, ինչպէս որ մեր մարմինները նիւթէն ստեղծուած ըլլալով, բնութեան նիւթական բարիքներով կ'ապրի, այնպէս ալ մեր հոգին Աստուծմէ ծնած ըլլալով, միայն Անոր մեզի տուած հոգեւոր շնորհքներով կրնայ երջանիկ ըլլալ»:

Եւ զարմանալի չէ՞ որ այս խօսքերը լսելով, բոլոր իշխանաւորները եւ Չեկայի Նախագահը լռեցին: Անշուշտ անոնք ինձմէ չվախցան, բայց կ'երեւի իրենց խիղճերը ինծի հետ համաձայնեցան եւ անոնք այնքան ազնիւ գտնուեցան որ 3000-ի մօտ ժողովուրդին ներկայութեան իրենք զիրենք նուաստացած զգալով՝ ինծի չհակառակեցան:

Ճառս տեւեց 45 րոպէ եւ այդ ամբողջ ժամանակի ընթացքին ժողովուրդը լսեց զայն կատարեալ լռութեամբ, լրջութեամբ եւ մեծ հետաքրքրութեամբ:

Երբ նստայ, քահանան հրաւիրուելով՝ ոտքի ելաւ ու ըսաւ. «Այս երիտասարդը Աստուծոյ գոյութիւնը այնքան պարզ եւ տրամաբանօրէն հաստատեց, որ ալ ինծի խօսելիք խօսք չմնաց: Բայց քանի որ նիւթապաշտները կը կարծեն թէ գիտութիւնը Աստուծոյ գոյութիւնը չի հաստատեր ու գիտնականները Անոր գոյութեան չեն հաւատար, ես կ'ուզեմ ձեզի կարդալ շարք մը մեծ գիտնականներու վկայութիւնները (կամ դաւանանքը) առ Աստուած»:

Ու կարդաց Կէօթէի, Գանթի եւ ուրիշ յայտնի գիտնականներու գրութիւններէն ու նստաւ:

Ապա հրաւիրուեցաւ փրոֆ. Այվազեանը: Ան ըսաւ. «Ես Կաթոլիկ մօր մը զաւակը եղած եմ, եւ երբ դեռ մանուկ էի, ան զիս կը տանէր եկեղեցի ու կայնեցնելով սուրբերու պատկերներուն առջեւ, կ'ըսէր. «Ասոնք աստուածներ են», ու կը ստիպէր որ խաչ հանելով անոնց աղօթեմ. ես ալ այդպէս կ'ընէի, բայց երբ մեծցայ, հասկցայ որ անոնք սուտ բաներ են ու անհաւատ դարձայ»:

Յանկարծ ժողովուրդին մէջ շշուկ ու իրարանցում մը յառաջ եկաւ, եւ քանի մը անձեր բարձր ձայնով ըսին. «Դուք հարցումին պատասխանեցէք»:

Նախագահը զանգակը հնչեցուց ու խնդրեց որ լռեն:

Ապա փրոֆ.ը սկսաւ խօսիլ Կաթոլիկ եւ Օրթոտոքս

եկեղեցիներուն ծէսերուն եւ արարողութիւններուն մասին ու հեգնել զանոնք:

Ժողովուրդը դարձեալ վրդովուելով՝ սկսաւ ամէն կողմէ պոռալ. «Դուք հարցին պատասխանեցէք»:

Նախագահը դարձեալ զանգը հնչեցուց եւ հազիւ կարողացաւ հանդարտեցնել զանոնք: Բայց երբ փրոֆէսորը չարունակեց անտեղի քննադատութիւնները, ժողովուրդը զայրացաւ ու լռեցուց զանիկա, ու ան ստիպուեցաւ նստիլ:

Ապա հրաւիրուեցաւ Ռուս բժիշկը, որուն խօսքը աւելի կարճ տեւեց՝ որովհետեւ ան ալ փոխանակ իմ Աստուծոյ մասին մէջբերած ապացոյցներուն պատասխանելու, քմծիծաղով մը ըսաւ. «Կան մարդիկ որոնք կ՚ըսեն թէ հոգին մարդուն մէջքն է, ուրիշներ ալ կ՚ըսեն որ անոր փորին մէջն է»:

Այս լսելով ժողովուրդը դարձեալ վրդովվեցաւ եւ սկսաւ ամէն կողմէ պոռալ. «Հարցին պատասխան տուէք»:

Նախագահը կրկին զանգակը զարկաւ, բայց այս անգամ աւելի երկար ժամանակ: Բժիշկը տեսնելով այդ, ստիպուած եղաւ նստելու:

Հիմա կարգը ինծի եկաւ վերջին խօսքը խօսելու համար, ու ես տասը վայրկեանի ընթացքին խօսեցայ հետեւեալ խօսքերը.

«Սիրելի քաղաքացիներ, կը տեսնեմ որ դուք խելք ունիք, ու կրնաք ուղիղը սխալէն զանազանել»:

Եւ ապա դառնալով փրոֆէսորին եւ բժիշկին ըսի. «Մենք հոս եկած չենք զիրար ծաղրելու ու քննադատելու, այլ այս ժողովուրդին ճշմարտութեան մասին վկայելու: Եթէ ես կամենայի ձեզ ծաղրել, պատճառներ ունէի այդ ընելու, բայց ես հոս եկայ միայն ճշմարտութեան մասին վկայելու համար: Եթէ կ՚ըսէք որ Աստուած չկայ, պէտք է կարող ըլլաք այդ ապացուցանելու: Բայց դուք կրցա՞ք այդ ընել: Ի՞նչ պատասխան տուիք իմ ըսածներուս»:

Փրոֆէսորը գլուխը կախեց ու լուռ մնաց: Այն ժամանակ յիշեցի անոր սպառնալիքը, որ յոխորտալով ինծի ըսաւ զինք բարեւելու առթիւ ու ըսաւ. «Հոն կը տեսնենք»:

Յետոյ դառնալով ժողովուրդին ըսի. «Եթէ կ՚ուզէք երջանիկ ըլլալ եւ ձեր սրտերուն ու ընտանիքներուն մէջ խաղաղութիւն ունենալ, ինծի պէս Տէրը փնտռեցէք ու պիտի գտնէք զԱնիկա: Այդ ըրէք սրտանց աղօթելով Անոր ու Սուրբ Գիրքը կարդալով, նաեւ իմ դասախօսութիւններուն եկէք ուր աւելի մանրամասն կը բացատրեմ ձեզի Աստուծոյ ու Անոր ճամբաներու մասին»:

Եւ ժողովատեղին Հասցէն ալ անոնց յայտարարելով՝ նստայ:

Նախագահը ոտքի ելլելով ժողովուրդին ըսաւ. «Դուք առաջին խօսողները լռութեամբ ունկնդրեցիք, բայց վերջիններուն խօսելուն առթիւ չատ ձայն Հանեցիք: Բայց պէտք էր որ զանոնք ալ Հանդարտութեամբ լսէիք: Այսուամենայնիւ, անկեղծօրէն պիտի ըսեմ, որ մենք այսօր չկրցանք ապացուցանել, որ Աստուած չկայ»:

Եւ յետոյ ինծի դառնալով ըսաւ. «Այս մարդը գիտէ թէ ի՛նչ կը խօսի»: Եւ փրոֆէսօրն ու բժիշկը մատնանիշ ընելով ըսաւ. «Ասոնք չեն գիտեր թէ ի՛նչ կը խօսին»:

Ես զարմացայ, որ կառավարական պաշտօնեայ մը այդքան ժողովուրդին եւ իր պաշտօնակիցներուն առջեւ Համարձակեցաւ այդպիսի վկայութիւն մը տալ: Բայց չատ ուրախացայ Տէրոջը (ոչ թէ իմ) այդ մեծ յաղթութեանը ու փառաւորուելուն Համար այդ մեծ ամբոխին առջեւ:

Ընթերցողը թող չմտածէ, որ ես այս բաները գրեցի ինքզինքս գովելու Համար: Քաւ լիցի: Այլ իմ Տէր Աստուծոյս եւ Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսի փառքին Համար, որ իր զաւակներուն յաղթութիւն կուտայ սատանային դէմ պայքարելու ատեն, ինչպէս որ Դաւիթ Պատանիին ու աննչան Հովիւին տուաւ, Գողիաթի մը պէս սպառազինուած ու յաղթանդամ Հսկայի մը դէմ:

Ո՜Հ թէ, իմ ընթերցողներէս անոնք որ դեռ փրկուած չեն եւ Աստուծոյ գոյութեան մասին կասկածներ ունին, կարդալով այս բացատրութիւնները Հաւատային Անոր ու Փրկուէին սատանայի իշխանութենէն ու յաւիտենական կորուստէն: Այս կ'ըլլար ինծի ամենամեծ վարձատրութիւնը այս աշխատութեան Համար:

Յաջորդ օրը երբ չուկայ գացած էի, քանի մը Ռուսեր եւ Հայեր ինծի Հանդիպելով իրենց գոՀունակութիւնը յայտնեցին այդ մեծ յաղթանակին Համար ու Հայերէն ոմանք ինծի խորՀուրդ տուին որ անմիջապէս Հեռանամ այդ քաղաքէն, մտածելով որ Չեքայի նախագահը անպատճառ ինձմէ վրէժ կ'առնէ բոլոր ժողովուրդին առջեւ իր Հոգեւոր մերկութիւնը բանալուս Համար:

Բայց ես ըսի, որ «չեմ երթար: Չէ՞ որ բոլոր ժողովուրդին յայտարարեցի որ դեռ դասախօսութիւններ պիտի ունենամ ու զիրենք ալ Հրաւիրեցի այդ ժողովներուն»:

Շաբաթ մըն ալ դասախօսելէ ետք, ապաՀով վերադարձայ

իմ տիկնոջս քով, ինչպէս նախապէս որոշուած էր:

Ջեքայի նախագահը կա՛մ համոզուեցաւ թէ Աստուած կայ (քանի որ առաջ քահանայ ալ եղած էր) եւ կա՛մ ալ իմաստութիւն չսեպեց զիս բանտարկելը, քանի որ հիմք չունէր այդ ընելու:

Կէօրկիեւսկիէն տիկնոջս հետ տեղափոխուեցանք Բիադիկորսկի եւ հոն քանի մը օր մնալէ ետք, հրաւիրուեցայ Փափով Խութոր գիւղը (ուր նախապէս եղան էի), ու քանի մը օր ալ հոն մնալով թէ՛ ժողովներ ունեցանք եւ թէ՛ վայելեցինք հաւատացեալներուն հիւրասիրութիւնն ու անոնց պարտէզներուն քաղցրահամ պտուղները: Ապա վերադարձանք Բիադիկորսկի, ուր էր Ռուս Աւետարանական Միութեան կեդրոնը:

Ժամանակ մը հոն ալ հիւրասիրուելէ ետք, Միութեան Նախագահը՝ Եղ. Ֆ. Սանին զիս հրաւիրեց իրենց տարեկան համագումարին եւ հոն ինծի առաջարկեց որ իրենց միութեան շրջիկ աւետարանիչը ըլլամ ու քանի մը կեդրոնական եկեղեցիներուն մէջ ալ Սուրբ Գրոց դասընթացքներ ունենամ, անոնց շրջակայ եկեղեցիներու հովիւներուն ու քարոզիչներուն համար, որովհետեւ անոնք աստուածաբանական ուսում ստացած չէին:

Անոր հարցուցի թէ կրնայի՞ Մկրտչական Եկեղեցիներուն մէջ ալ գործել, եթէ հրաւիրուէի: Ու դրական պատասխան ստանալով՝ ընդունեցի իր առաջարկը եւ կարճ ժամանակէ մը ետք տիկնոջս հետ ճամբայ ելանք դէպի Նովորասիիսքի քաղաքը, հոն ժամանակ մը գործելու համար, քանի որ անոնք հովիւ չունէին:

Միութիւնը մեզի համար որոշեց 13 ռուբլի ամսավճար, որ հազիւ 13 տոլարի արժէք ունէր այն ժամանակ: Ատոր պատճառը տիրող աղքատութիւնն էր. որովհետեւ ժողովուրդը մեծ սովէն նոր ազատած, հազիւ կ'ապահովէր իր օրապահիկը եւ չէր կրնար մեծ գումարներ յատկացնել միսիոնարական գործին համար:

Ես ալ տարիներով Տէրոջս ձրի ծառայելուս համար, վարժուած էի համեստ կեանքի ու տիկինս ալ որբ մեծնալուն պատճառաւ որեւէ ձգտում չունէր ճոխ կեանքի: Ուստի մեր մտքէն խորհուրդ չանցաւ, որ մեր ամսականը այդքան համեստ է:

Ծամբան կանգ առինք Քրափոթքին քաղաքին մէջ, ու քանի

մը օր հիւրասիրուելէ եւ աւետարանչական ժողովներ ունենալէ ետք, գացինք Նովորէսիիսք:

Հոն եկեղեցին մեզ սիրով ընդունեց եւ իրենց աղօթատան բակին մէջ փոքրիկ տնակ մը յատկացուցին մեզի, երկու փոքրիկ սենեակներով ու քանի մը կահկարասիներով:

Կերակուրնիս չատ պարզ էր, երբեմն մեր ճաչը կը բաղկանար քանի մը լօլիկներէ. բայց դժգոհութեան զգացումն անգամ չունեցանք, որովհետեւ չատ ուրախ էինք հոգեւոր գործի յաջողութեան եւ նոր հոգիներու փրկութեան համար, որոնց մէջ կային նաեւ Հայեր եւ անոնց մէջ ալ՝ նշանաւոր մարդիկ մը (թոկի վրայ քալող):

Նովորէսիիսկին Սեւ Ծովու վրայ մեծ նաւահանգիստ մըն է, ուր յաճախ «Նորթոսթ» կոչուած սաստիկ հով մը կը բարձրանայ եւ քանի մը օր չարունակաբար կը փչէ:

Քաղաքը բաժնուած է երկու մասերու: Վերի մասին մէջ էր մեր եկեղեցին, ուր մեծաւ մասամբ կ'ապրէր աղքատ-գործաւոր դասակարգը:

Շատ չանցած գիտցայ, որ քաղաքի վարի մասին մէջ կ'ապրի Էրզինկեանցի եղբայր Յարութիւն Աղպապեանը, որուն հետ Էրզինկեանի մէջ սերտ յարաբերութիւն ունեցած էինք եւ որմէ երկար ժամանակ լուր չունէի: Հասցէն ձեռք բերելով, տիկնոջս հետ գացինք զինք այցելելու. ու երբ զիս վերի պատուհանէն տեսաւ, յանկարծակիի եկաւ եւ ուրախութեամբ դիմաւորեց ու գրկախառնուելով համբուրուեցանք:

Ան աքսորի ժամանակ ամբողջ ընտանիքը կորսնցուցած ըլլալով, նորէն ամուսնացած էր, բայց զաւակ չունէր եւ նկարչութեամբ կը զբաղէր: Ան անկեղծ ու պարզ հաւատացեալ մըն էր եւ ինքզինքը առանձինն կը զգար այդ քաղաքին մէջ: Ուստի, մեր հանդիպումը մեծ ուրախութիւն պատճառեց իրեն: Անկէ ետք յաճախ կ'այցելէի զինք ու քաղցր յարաբերութեամբ հաճելի ժամանակ կ'ունենայինք:

Նովորէսիիսկի մէջ երկու ամիսէն աւելի մնացինք ու գրեթէ ամէն իրիկուն արթնութեան ժողովներ ունեցանք:

Անգամ մը երբ ժողովը վերջանալու վրայ էր, Հայ երիտասարդ մը ոտքի ելաւ ու բարձր ձայնով ըսաւ. «Ինչո՞ւ դուք օրէնքը չէք կատարեր ու Շաբաթը չէք պահեր»: Ամպիոնէն իջնելով գացի անոր մօտ ու ըսի. «Հիմա քեզի կը հասկցնեմ, թէ ինչո՞ւ չենք պահեր Շաբաթը»: Ու բանալով Եբր. 12-րորդ գլուխը կարդացի անոր 18.24 համարները ուր գրուած

է. «Դուք մօտեցած չէք շօշափելի լերանը, որ կրակով կը վառէր, ոչ ալ մէգին եւ խաւարին ու մրրիկին, եւ փողի հնչումներուն եւ խօսքերուն ձայնին, զոր լսողները աղաչեցին որ մէյ մըն ալ այն խօսքը չըսուի իրենց… Բայց դուք Սիոն Լերանը մօտեցեր էք, ու կենդանի Աստուծոյ քաղաքին… եւ Յիսուսի որ նոր ուխտին միջնորդն է»: Ու հարցուցի իրեն թէ ո՞ր խօսքերու ձայնին մասին կը խօսի հոս Առաքեալը: Ան հասկցաւ թէ Տասնաբանեայի մասին է խօսքը ու լուռ կեցաւ:

Ըսի անոր. «Մենք չենք պահեր Շաբաթը, որովհետեւ, ո՛չ թէ Սինայի, այլ Սիոն Լերան մօտեցեր ենք, ո՛չ թէ Հին Ուխտին՝ այլ Նոր Ուխտին միջնորդ Յիսուսի: Բայց դուք ինչո՞ւ մօտեցած էք Սինա Լերանը ու «Խօսքերու ձայնին» որ հոն եղան»:

Ան ըսաւ. «Ես այս խօսքերուն վրայ երբեք ուշադրութիւն չէի դարձուցած»:

Հարցուցի նաեւ՝ թէ իրենք Նոր Երկրի վրայ ալ Շաբաթը պիտի պահե՞ն:

Ըսաւ՝ «Այո»:

Ըսի. «Գրուած է որ հոն գիշեր պիտի չըլլայ, հապա դուք ինչպե՞ս հոն հօթներորդ օրը պիտի որոշէք ու պահէք զայն»:

Ըսաւ. «Ատոր վրայ ալ չէի մտածեր»:

Ուրեմն ըսի. «Գացէ՛ք, մտածեցէ՛ք»: Ան գնաց ու ալ չեկաւ մեր ժողովները խանգարելու:

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ ԳՐԻՄՍՔԱՅԱ ԳԻՒՂԻՆ ՄԷՋ

Այս գիւղը Նովորէսիյսկիէն շատ հեռու չէ, եւ Գօզաքներու մեծ գիւղ մըն է, ուր Եկեղեցին իր սեփական աղօթատունը ունի:

Մեզ տեղաւորեցին Լամաքին անունով եղբօր մը տան մէկ փոքրիկ սենեակին մէջ: Հոս քենիս, Սեփուրան ալ Երեւանէն մեր քովը եկաւ, մեզի հետ ապրելու համար, այնպէս որ տեղերնիս շատ աւելի նեղցաւ, բայց սրտերնիս աւելի լայնցաւ:

Երբ իմ փոքրիկ ամսականէս խնայելով, հագուստ լուալու թիթեղեայ տաշտ մը ծախու առի, տիկինս շատ ուրախացաւ: Յետոյ նորէն խնայողութիւն ընելով երբ լուացքի ջուրը տաքցնելու համար թիթեղեայ կաթսայ մըն ալ առի, տիկինս աւելի ուրախացաւ: Բայց դեռ կերակուր եփելու կաթսայ եւ պնակեղէն չունէինք:

Շրջակայ գիւղերէն եւ տեղացի եղբայրներէն քանի չափ երիտասարդ աշակերտներ ունեցայ. նաեւ Խրիմէն Ավկուսթինովիչ մականունով եղբայր մը եկաւ աշակերտելու: Ան զուարթ բնաւորութիւն ունէր եւ մեզ ալ կը զուարճացնէր ու կը խնդացներ: Ինչ որ ալ պատահէր, ան սովորութիւն ունէր ըսելու. «Ուշադրութիւն մի՛ դարձնէք, եւ ամէն բան աղէկ պիտի ըլլայ: Անգամ մը, ան ուրիշ աշակերտի մը հետ դպրոց երթալու ատեն, ընկերոջ ոտքը սահելով ցեխին մէջ կ'իյնայ ու զինք օգնութեան կը կանչէ: Բայց ան ետ դառնալով անոր կ'ըսէ. «Ուշադրութիւն մի՛ դարձներ եւ ամէն բան լաւ պիտի ըլլայ»: Երբ ան միւս աշակերտներուն եղելութիւնը կը պատմէ, բոլորն ալ կ'սկսին բարձր ձայնով խնդալ: Ավկուստինովիչը՝ անկեղծ Քրիստոնեայ մըն էր եւ օգտակար եղաւ շատերուն:

Ան իր ապաշխարութեան մասին հետեւեալը պատմեց: Անգամ մը իր հաւատացեալ եղբայրը զինք ժողովի կը հրաւիրէ ըսելով թէ աւետարանիչ մը այդ օրը Հազարամեայի մասին պիտի խօսի: Ան կը հարցնէ թէ Հազարամեային սարմա պիտի ըլլա՞յ: Եղբայրը կ'ըսէ՝ «Այո»: «Ուրեմն կ'երթամ ժողովի», կ'ըսէ: Որովհետեւ շատ կը սիրէ եղեր սարման: Ու այն գիշեր դարձի կուգայ:

Պէտք է ըսել որ աշակերտներս ճշմարիտ հոգեւոր եղբայրներ էին, Տէրոջը նուիրուած, այդ պատճառաւ ինծի շատ հաճելի էր պատրաստել զանոնք Տէրոջը գործին համար:

Օրը երկու անգամ դասաւանդութիւն կ'ըլլար եւ ամէն իրիկուն ալ աւետարանչական ժողովներ, որմէ ետք տան մը մէջ կը հաւաքուէինք ու երիտասարդներ Ս. Գիրքէն հարցեր կու տային ինծի ու այդ կը տեւէր մինչեւ ժամը 12-ը եւ աւելի ալ, բայց երբեք յոգնութիւն չէի զգար եւ կ'ուզէի աւելին ընել տեսնելով անոնց եռանդն ու սէրը դէպի Աստուծոյ խօսքը:

Երանի՜ թէ ներկայիս ալ մեր երիտասարդները այդպիսի ախորժակ ունենային Սուրբ Գիրքը սերտելու եւ Աւետարանը քարոզելու:

Աքդիրսք կոչուած գիւղին հովիւը նոր աշակերտներէս մէկն էր: Անգամ մը խնդրեց որ իրենց եկեղեցին այցելեմ ու քանի մը ժողովներու մասնակցիմ: Հոն մարդ մը եկաւ քովս ու յայտնեց որ ինք կ'ուզէ ապաշխարել, բայց կը կասկածի թէ արդեօք Աստուած զինքը նախասահմանա՞ծ է: Ըսի. «Եթէ սրտանց կ'ուզես փրկուիլ, կը վստահեցնեմ ձեզ, որ նախասահմանուած էք»: Եւ Ս. Գիրքէն ապացոյցներ բերի, որմէ ետք ան ծունկի

գալով ապաշխարեց ու մեծ ուրախութեամբ իր տունը գնաց: Անոր քոյրը մոլեռանդ Օրթոտոքս մը ըլլալով, երբ իր եղբօր վկայութիւնը կը լսէ, սաստիկ կը բարկանայ անոր՝ մեղադրելով զայն հաւատուրացութեամբ: Այդ լուրը ինծի հասաւ, եւ նոյն իրիկուան ժողովին (որ տան մը մէջ կ'ըլլար), ինծի ըսին այդ նորադարձին քոյրը եկած է եւ միւս սենեակին մէջ նստած է, հաւանաբար ժողովը խանգարելու նպատակաւ: Ըսի որ հոգ չընեն այդ մասին:

Ժողովը հանդարտ անցաւ, որմէ ետք ինծմէ խնդրուեցաւ որ այդ կնոջ հետ խօսակցիմ: Մօտեցայ ու բարեւեցի զինքը. թէեւ ան բարեւս պաղ կերպով ընդունեց, սակայն կարճ խօսակցութենէ մը ետք տրամադրութիւնը բարեփոխուեցաւ եւ յաջորդ իրիկուն ժողովին գալով դարձի եկաւ եւ մեծ ուրախութեամբ իր տունը գնաց:

Կիրակի առաւօտեան ժողովէն ետքը ան զիս եւ եկեղեցիին հովիւը իրենց տունը հրաւիրեց ու երբ ներս մտանք, տեսանք անոր մեծ տղան, խոժոռ դէմքով մը: Մեզի բարեւ անգամ չտուաւ: Յետոյ հասկցանք որ ան անհաւատ մըն էր ու կ'երեւի դժգոհ էր իր մօրմէն՝ մեզ հրաւիրելուն համար: Բայց մայրը առանց անոր կարեւորութիւն տալու ըսաւ. «Եղբայրնե՛ր, գիտե՞ք թէ ձեզ ինչու կանչեցի»: Ըսի՝ «Ոչ»: «Որպէսզի իմ փոքր որդւոյս համար աղօթեք, որպէսզի ան բժշկուի, որովհետեւ լուսնոտ է: Իսկ ես Աւետարանին մէջ կարդացի, որ Յիսուս լուսնոտները բուժած է»:

Քիչ մը մտածելէ ետք, անոր ըսի. «Քոյր, Ա. Կորնթ. 12 գլխուն մէջ գրուած է, թէ Տէրը Իր զաւակներուն զանազան պարգեւներ տուած է, որոնց մէջ կայ նաեւ բժշկութեան պարգեւը, որ ոմանց տրուած է: Ես քարոզելու ու սորվեցնելու պարգեւները ունիմ, բայց մինչեւ հիմա չեմ զգացած որ բժշկութեան պարգեւն ալ ունիմ»:

Քոյրը ըսաւ. «Եղբայր, ես կը հաւատամ որ Տէրը իմ որդիս կրնայ բժշկել, ուստի եկէք աղօթեցէ՛ք անոր վրայ, որպէսզի բժշկուի»: Ու տարաւ մեզ փոքր տղուն քովը, որ նստած էր անկողինին մէջ, նիհար ու դալուկ դէմքով, ու ապուշի մը պէս կը նայէր չորս դին: Յայտնի էր որ ուրիշ հիւանդութիւն մըն ալ ունէր:

Այդ քրոջ հաւատքը տեսնելով, չկրցայ մերժել անոր խնդրանքը ու ըսի որ իր հաւատքին հիման վրայ պիտի աղօթենք: Քրոջ մեծ տղան լուռ կ'երթեւեկէր միւս սենեակին

մէջ ու չատ Հաւանական է որ կ'ուզէր տեսնել մեր աղօթքներուն ապարդիւն վախճանը:

Սրտանց աղօթելէն ետք, Հեռացանք այն տունէն: Ու երբ մօտաւորապէս երեք ամիսներ ետք, նոյն գիւղը դարձեալ այցելեցի, այդ քոյրը զիս տեսնելուն պէս ցնծութեամբ ըսաւ. «Եղբայ'ր, ձեր աղօթելէն ետք, իմ տղաս բոլորովին բժշկուեցաւ. ու ահա Հիմա զինք տեսնէք, երբեք չէք ճանչնար»:

Այդ լսելով մեծապէս ուրախացայ, Տէրոջը՝ Սատանային վրայ տարած այդ մեծ յաղթութեանը Համար, որով Ան նախ այդ քոյրը Հաստատեց Հաւատքին մէջ, երկրորդ՝ անոր անՀաւատ որդին պապանձեցուց, ու թերեւս այդ Հրաշքը պատճառ եղաւ անոր եւ իր բժշկուող եղբօրը ապաշխարութեան:

Ընթերցո'ղ, մեր Փրկիչը, «Երեկ, այսօր ու յաւիտեան նոյնն է»: Ուստի Հաւատա' Անոր, ու Ան քու բոլոր կարիքներդ կը լեցնէ:

ՕրՀնեա'լ ըլլայ Անոր անունը յաւիտեանս յաւիտենից:

ԱՆԱՓԱՅԻ ՄԷՋ

1923-ի ձմեռը անցուցինք Գրիմսկայա գիւղին մէջ: Այդ շրջանին, բացի Աքթիրսկի գիւղէն, ուրիշ գիւղեր ալ այցելեցի եւ աւետարանչական օրՀնեալ ժողովներ ունեցանք ու ապաշխարողներ ալ եղան:

Բայց երբ մեր դպրոցին դասընթացքը վերջացաւ, Անափայի Մկրտչական Եկեղեցիէն Հրաւէր ստանալով Հոն տեղափոխուեցանք:

Տեղւոյն Հովիւը ջաղացպան մըն էր. բայց անոր ջաղացքը ո'չ թէ ջուրով, ա'յլ Հովով կը դառնար: Ան նյութապես բարեկեցիկ վիճակ մը ունենալով, ձրի կը ծառայէր Տէրոջը եւ յանձն առած Հոգալու մեր նիւթական կարիքները:

Անափան գեղեցիկ ծովեզերեայ ամարանոց մըն է, ուր ամառը Հազարաւոր մարդիկ զանազան քաղաքներէ կու գան լողնալու եւ աւազի բաղնիք ստանալու Համար. որովՀետեւ ծովի եզերքը մեծ տարածութեան մը վրայ աւազուտ է, եւ ջուրն ալ մաքուր, քանզի Անափան նաւաՀանգիստ չէ:

Անափան նաեւ պտուղներու կողմէն Հարուստ էր. մանաւանդ խաղողը եւ ձմերուկը չատ Համեղ ու աժան էր:

Քիխփալ կոչուած ձուկն ալ հոն նշանաւոր էր, որ ուռկանով չէր որսացուէր, այլ ծովուն վրայ (եզերքէն ոչ հեռու) երկու կանգուն լայնութեամբ եւ վեց կանգուն երկարութեամբ խսիր կը փռէին, որուն եզերքները մէկ թիզ բարձրութիւն ունէին եւ որուն չորս անկիւնները չուաններով կապուած էին ծովու եզերքին, կամ ցիցերով հաստատուած անոր յատակը: Լուսնակ գիշերները, այդ տեսակի ձուկերը դէպի ծովուն եզերքը կուգային հազարներով, ու երբ կը հասնէին այն տեղերը ուր այդ խսիրները փռուած էին, անոնց չուքը տեսնելով զանիկա ճամբուն վրայ մեծ արգելք մը սեպելով, վեր կը ցատկէին անոր վրայէն անցնելու համար ու կ'իյնային խսիրներուն մէջ ու կը լեցնէին զանոնք: Այդպէս, ձկնորսները առանց աշխատանքի ձուկ կ'որսային եւ աժան գնով ալ կը ծախէին:

Գարունը եւ ամառը շատ ուրախ եւ շուտ անցան Անափայի մէջ: Բացի աւետարանչական ժողովներէն, Հովիւի տան սրահին մէջ ունեցանք նաեւ սերտողութիւններ Փրկութեան Ծրագիրին շուրջ, որուն մեծ հետաքրքրութեամբ կը մասնակցէին տեղւոյն հաւատացեալները ու երբեմն ալ հիւրեր ուրիշ տեղերէ:

Անգամ մը Քօզաքի մեծ գիւղէ մը երկու պատասխանատու եղբայրներ եկած էին մեր սերտողութիւններուն ներկայ ըլլալու նպատակաւ: Անոնք իրենց եկեղեցիին կողմէ ղրկուած էին տեղեկանալու համար իմ տուած ուսման: Անոնք առաջին անգամ իմ դասախօսութիւնս լսելէն ետք, առաջարկեցին որ իրենց եկեղեցին ալ այցելեմ: Ու երբ անոնց փափաքը կատարուեցաւ, Եկեղեցիին վարչութիւնը խնդրեց որ Անափայի մէջ գործունէութեանս շրջանը վերջանալուն պէս իրենց քով տեղափոխուիմ ու Սուրբ Գրոց դասընթացք մը ունենամ տեղւոյն եւ շրջակայ եկեղեցիներու հոգեւոր գործիչներուն համար: Բայց ես միայն երեք ամսուան համար խօսք տուի, որովհետեւ ուրիշ ծրագիրներ ունէի:

Հոգեգալստեան տօնի առթիւ անոնք մեծ հանդէս մը ունեցան որուն զիս ալ հրաւիրեցին: Հոն ինծի դարձեալ առաջարկուեցաւ որ տարուան մը համար մնամ իրենց մօտ: Ընդառաջ երթալով անոնց փափաքին, խոստացայ վեց ամիս յատկացնել իրենց:

ՄԵՐ ԱՌԱՋԻՆ ՁԱՒԱԿԸ

1924 Յունիս 19-ին, Տէրը մեզի պարգեւեց աղջիկ զաւակ մը, որուն անունը Գլարա դրինք: Կեանքիս մէջ առաջին անգամ է որ հասկցայ թէ ի՞նչ է հայրական սէրը: Եւ այդ ինծի համար մեծ յայտնութիւն մըն էր՝ Աստուծոյս հայրական սէրը աւելի խոր կերպով հասկնալու համար: Երբ անիկա երկու ամսուան մօտ էր, կէսօրէ ետք մը զայն գիրկս առած կանանչ դաշտը ելայ, պտոյտի համար: Օդը պայծառ էր եւ երկինքը կապուտակ: Երբ երկինք նայեցայ, ինծի ներշնչում մը եկաւ աղջիկս Տէրոջը նուիրելու, որպէսզի ան մեծնայ եւ իրեն ծառայէ:

Ամառուան ընթացքին, Էրզինկեանցի Եղ. Յարութիւնն ալ Նովորէսիիսկիէն եկաւ Անափա եւ մեր փակին մէջ սենեակ մը վարձեց ու նկարչութեամբ պարապեցաւ, ինչ որ մեծ ուրախութիւն պատճառեց ինծի: Իսկ եղբայր Աւկուսթինովիչը ժամանակ մը մեզի հետ մնալէ ետքը, դարձաւ իր տեղը հոգեւոր գործի համար:

Կասթաեւսքայա գիւղին մէջ ալ եկեղեցին մեզի համար առանձին տուն մը վարձած էր, ուր տեղափոխուեցանք 1924-ի աշնան:

Այդ եկեղեցին Մկրտչական եկեղեցիներուն կեդրոնն էր՝ այդ շրջանին մէջ: Ան ունէր իր սեփական աղօթատունը ու բազմանդամ էր. եւ բացի հովիւէն, ունէր քանի մը քարոզիչներ որոնք թէ՛ տեղւոյն մէջ եւ թէ՛ շրջակայ գիւղերուն մէջ կը քարոզէին Աստուծոյ խօսքը: Բայց անոնք Աստուածաբանական ուսում չունէին, այդ պատճառաւ մեծ եռանդով եւ հետաքրքրութեամբ կը մասնակցէին իմ դասաւանդութեանց: Շրջակայ գիւղերէն ու նաեւ հեռու քաղաքէ մը հոգեւոր գործիչներ եկան սորվելու: Այնպէս որ բաւական մեծ թիւով ուսանողներ ունեցանք: Այդ շրջանին ունեցանք նաեւ օրհնեալ աւետարանչական ժողովներ:

ՆՈՐԷՆ ՔԻՍԼԱՎՈՏՍԿԻԻ ՄԷՋ

1925-ի գարնան երբ դասընթացքը վերջացաւ, տեղափոխուեցանք Քիսլավոտսքի: Հոն Բիաթիկորսկիէն տեղափոխուեցան նաեւ Իփէքճեան ընտանիքը, որ 1919-1920-ին մեզի հետ ապրած էին մեր որբանոցին եւ Ս.

Գրոց դպրոցին մէջ: Եւ մեր վարձած տան վերի յարկը վարձեցին ու ժամանակ մը մեզի դրացի եղան: Եղ. ՄիՀրան Իփէքճեանը չատ սիրելի էր ինծի: Անոր Հետ ժամերով խօսակցութիւն կ՚ունենայինք ու չէինք ձանձրանար: Անոր տիկինը, ՊերճուՀին ալ չատ ազնիւ բնաւորութիւն ունէր եւ Հիւրասէր էր: Ժամանակ մը ետք մենք տեղափոխուեցանք այն տունը ուր ապրած էինք 1921–1922–ին՝ մինչեւ մեր դպրոցին եւ որբանոցին գոցուիլը: Իփէքճեան ընտանիքն ալ տեղափոխուեցաւ ուրիչ բնակարան մը՝ քաղաքին կեդրոնին մօտ: Բայց մեր բարեկամանան սերտ յարաբերութիւնը չարունակուեցաւ: Յաճախ «մնաք բարով» ըսելէ ետք իրարու, դեռ ժամի մը չափ կը խօսակցէինք:

Երանի՜ թէ բոլոր Հաւատացեալները այսպիսի սիրոյ եւ բարեկամական յարաբերութիւն ունենային իրարու Հետ ու անկեղծ սիրոյ երջանկութիւնը վայելէին մեզի պէս:

Երկար բաժանումէն ետք, քանի մը տարիներ առաջ լսեցի անոր մաՀուան մասին. բայց չատ չանցած երկինքի մէջ կը տեսնուինք անոր Հետ:

ԱՉՔԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ՝ ԽԱՐՔՈՎ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Աչքերս երկար տարիներ Հիւանդ էին թրաքոմայով, բայց այն տարին աւելի սաստկացաւ Հիւանդութիւնը: Այս տեսնելով, Ռուս քոյր մը, որ Հմուտ ՀիւանդապաՀուՀի մըն էր եւ նիւթապէս ալ բարւոք վիճակ ունէր, իր ծախսով զիս տարաւ Խարքով քաղաքը, նչանաւոր աչքի մասնագէտի մը քով եւ գործողութիւն ընել տուաւ աջ աչքիս, որ կուրութեան վտանգի մէջ էր: Հոն Հաւատացեալի մը տան մէջ երկու չաբաթ Հետս մնալով, Հոգ տարաւ ինծի ու միասին վերադարձանք Քիսլովոտսք:

Այնպիսի մեծ սէր եւ Հոգածութիւն ցուցուց այդ սիրելի քոյրը ինծի Հանդէպ որ աչքս կուրութենէն ազատեց: Արդարաց դատաստանին օրը, միթէ անոր պիտի չսէ՞ Տէրը. «Ապրի՛ս, բարի՛ աղախին, այս փոքրիկ եղբօրս որ ըրիր, ինծի ըրիր»:

Տէրը այդպիսի Հաւատացեալներուն թիւը աւելցնէ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

Նոյն տարուան ամառուան շրջանին, Մոսկուայէն ուրիշ նշանաւոր աչքի բժիշկ մը եկաւ Քիսլաւոտսքի, հանգստանալու համար: Ան ծանօթ էր իմ աչքի բժիշկին, որուն խնդրանքով ան ալ իմ ձախ աչքիս գործողութիւնը ըրաւ ձրիաբար: Թէեւ այդ երկու գործողութիւններն ալ որոշ օգուտ բերին, բայց թրաքոման չբուժուեցաւ: Եւ քանի որ ես ալ անդադար կը քարոզէի, աչքերս աւելի կը բորբոքէին ու վերջ ի վերջոյ անոնք ուռեցան, կարմրեցան ու չարունակ արցունք կուգար, որուն հետեւանքով աչքերս մթնցան:

Օր մը բժիշկիս ըսի. «Թիֆլիս պիտի երթամ աւետարանչական գործի համար»: «Այս աչքերո՞վ», զարմանքով հարցուց ան: «Այո», պատասխանեցի:

«Քեզի պէտք է երկու ամիս մութ սենեակի մը մէջ նստիլ ու դադարիլ քարոզելէ, որովհետեւ անիկա կը բորբոքեցնէ աչքերդ»:

«Խոստացած եմ երթալ, ու չեմ կրնար խօսքս փոխել, բացի ատկէ կը սիրեմ Տէրոջը գործը», ըսի անոր:

«Կը կուրանաս», ըսաւ ան:

«Կուրանա՛մ ալ պիտի երթամ», ըսի անոր:

«Ուրեմն, ալ իմ քովս մի՛ գար բժշկուելու», ըսաւ ան քիչ մը նեղուած:

«Աղէկ», ըսի ու գացի տուն:

Այդ բժիշկին կինը լաւ հաւատացեալ մըն էր, բայց ինք դեռ դարձի եկած չէր. սակայն ժողովներուն կուգար եւ շատ կը հետաքրքրուէր Քրիստոսի Երկրորդ Գալստեան վերաբերեալ մարգարէութիւններով ու զիս բժշկելու առթիւ, կէս ժամի չափ կը խօսակցէր հետս այդ նիւթին շուրջ: Ան շատ ջանք թափեց աչքերս բուժելու համար, բայց չյաջողեցաւ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԱԾ ԱՆՄՈՌԱՆԱԼԻ ԱՂՕԹՔՍ

Երբ բժիշկին քովէն տուն եկայ, ծունկի վրայ գալով աղօթեցի ու ըսի. «Տէ՛ր, անհաւատները առողջ աչքեր ունին, իսկ ես՝ քու ծառադ, որ կը սիրեմ Ս. Գիրքը կարդալ եւ Աւետարանը քարոզել, այսպիսի հիւանդ աչքեր ունիմ: Տէ՛ր, մինչէ պիտի կուրանա՞մ ես: Այն ժամանակ ինչպէ՞ս պիտի

գործեմ Քեզի Համար: Միշտ պէտք պիտի ունենամ առաջնորդի մը օգնութեան. բայց եթէ կուրանա՛մ ալ՝ պիտի երթամ Թիֆլիս, Աւետարանը քարոզելու», ըսի ու աչքերս կապուած նստայ չոգեկառքը ու մինակս ճամբայ ելայ:

Թիֆլիսի մէջ, եղբայր Գրիգոր Աղպապեանը զիս դիմաւորելով իր տունը տարաւ, եւ մեծ սէր ցուցուց ինծի Հանդէպ:

Արթնութեան ժողովները սկսան Ռուս Աւետարանական Եկեղեցիին մէջ, որուն Հովիւն էր իմ սիրելի գործակիցս՝ Յովսէփ Խանոյեանը: Ժողովասրահը կը լեցուէր 350 ունկնդիրներով: Կը քարոզէի մեծ եռանդով, ինչ որ աչքերս աւելի կը բորբոքեցնէր:

Երկու թէ երեք օր այդպէս անցնելէ ետք, Գրիգոր Եղբայրը զիս տարաւ յայտնի աչքի մասնագէտի մը քով՝ դարմանուելու Համար: Ու երբ աւետարանչութեան երկու շաբթուան շրջանը վերջացաւ, բժիշկին յայտնեցի որ միւս օրը ճամբայ պիտի ելլեմ»: «Ո՞ւր», Հարցուց ան զարմանքով:

Ըսի. «Դէպի Հայաստան, Աւետարանը քարոզելու Համար»:

«Այս աչքերո՞վ», Հարցուց ան ալ միւս բժիշկին պէս, զարմանքով:

«Այո», ըսի. «Քանզի խօսք տուած եմ ու չեմ կրնար փոխել: Նաեւ շատ կը սիրեմ Տէրոջը գործը»:

Բժիշկը կ'երեւի կրօնական զգացում ունէր. այդ պատճառաւ տրամադիր գտնուեցաւ ու ըսաւ. «Քանի որ այդպէս է, ըսեմ ձեզի գաղտնիքը: Ասկէ ետքը ո՛չ մէկ բժիշկի գացէք, ու ո՛չ ժամանակ, ո՛չ ալ դրամ ծախսեցէք: Այլ գացէք դեղարան մը. 18 կոպէկ (կամ սէնթ) տալով, կապոյտ քար գնեցէք ու ձեր աչքերուն թարթիչները դարձնելով՝ կողերուն տակ օրը 2-3 անգամ քսեցէք, եւ այդպէս շարունակեցէք մինչեւ որ բոլորովին բժշկուիք»: Այդպէս ըրի ու բժշկուեցայ ու մինչեւ Հիմա ալ կը տեսնեմ: Ասիկա ուղղակի Աստուծոյ պատասխանն էր իմ ջերմեռանդ աղօթքիս ու Տէրոջը գործը չձգելու Հաստատ որոշումիս: Քանզի, եթէ իմ առաջուան բժիշկիս խորհուրդը լսելով, տունը մնայի, շատոնց կուրացած էի:

Այսպէս Տէրը կը վարձատրէ մեզ, եթէ Հարիւր տոկոսով նուիրուինք իրեն եւ իր թանկագին գործին՝ կատարեալ անձնուրացութեամբ:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Թիֆլիսէն գացի նախ Երեւան, ուր հիւրասիրուեցայ քենիիս՝ Սիրանուշ Պետրոսեանի տան մէջ:

Այն ժամանակ Երեւանի Աւետարանական եկեղեցիին հովիւն էր Վեր. Վահան... (ազգանունը չեմ յիշեր), որ սիրով գիս ընդունեց: Անոր տան մէջ ժողով ունեցանք: Պատուելին՝ յետոյ բանտարկուելով աքսորուեցաւ ու ալ ետ չդարձաւ: Այն ժամանակ հոն էր նաեւ Պատուելի Բզնունին, որուն ծանօթ էի Խարբերթէն եւ որուն աղջիկը մեր որբանոցին մէջ էր ու ապաշխարած էր: Ան ալ սիրով հիւրասիրեց զիս եւ հին օրերը յիշեցինք: Քանի մը տարի ետք, զա՛յն ալ բանտարկելով աքսորեցին, ուր արկածով մը ոտքերը կորսնցուցած էր: 1932-ին երբ նորէն Երեւան գացի, զայն տեսայ այդ վիճակին մէջ:

Այցելեցի նաեւ Նիկողոսը, որ ինծի հետ Տէրսիմ փախած էր: Ան ամուսնացած էր Մ. Ազիզի որբանոցի աղջիկներէն մէկուն հետ եւ իր մայրը կրցած էր Թուրքիոյ սահմանէն անցնելով, իր տղուն քով գալ: Անիկա հաւատացեալ էր եւ զիս տեսնելով, շատ ուրախացաւ ու ժողովներուն ալ մասնակցեցաւ:

Երեւանի մէջ երկու շաբաթի չափ մնալէ ետք, քենիիս հետ եկանք Լենինական, ուր ան ազգականներ ունէր եւ հոն քանի մը օր մնալէ ետք վերադարձաւ իր տունը: Իսկ ես հոն ժամանակ մըն ալ մնացի՝ հոգեւոր գործի համար:

Երբ կայարան գացի քենիս ճամբայ դնելու համար, անակնկալ կերպով հանդիպեցայ Եղ. Ֆ. Սանինին, որ հոն եկած էր այնտեղի հաւատացեալներուն հետ ծանօթանալու համար: Ան ալ քանի մը օր մնալէ ետքը վերադարձաւ Հիւս. Կովկաս:

Լենինականի մէջ ալ Աւետարանական եկեղեցի մը կար, որուն շատ օգտակար եղած էր Եղ. Աբրահամ Մէլիքճիհանեանը, որ Աստուածաբանութիւնը սորված էր Գերմանիոյ մէջ եւ կարող քարոզիչ ու բանաստեղծ մըն էր: Ան գիտէր նաեւ քանի մը օտար լեզուներ ու հոգեւոր երգեր թարգմանելով «Բարի Լուր»ի երգարանը կազմած էր, որ կ'երգուէր Բագուի Եղբայրութեան Եկեղեցիին մէջ:

Ես զինք 1917-ին Բագուի մէջ տեսած էի, ուր թէ՛ իր նիւթականին համար հիմնարկութեան մը մէջ կը պաշտօնավարէր եւ թէ՛ ժամանակ առ ժամանակ կը քարոզէր: Ան կ'երեւի քաղաքային կռիւներէն խուսափելու համար

Լենինական տեղափոխուած էր ու հոն ժամանակ մը Ամերիկեան Որբանոցին մէջ պաշտօնավարելով, եկեղեցիին մէջ ալ քարոզած էր ու քանի՜ աւելի հոգիներու փրկութեան միջոց եղած էր:

Ես ալ ժամանակ մը հոն գործելէ ետք, գացի Գարա Քիլիսէ քաղաքը՝ որ յետոյ Կիրովական կոչուեցաւ: Հոն հանդիպեցայ Եղ. Պատուական Թառայեանին, որուն հետ քանի մը օրեր հոն մնալով այցելութիւններ ունեցանք: Կը յիշեմ թոքախտաւոր երիտասարդ մը, որուն երբ Յիսուսի սիրոյն եւ իր հոգիի փրկութեան մասին խօսեցայ, անիկա հառաչելով ըսաւ. «Երբ առողջ էի, շատ ընկերներ ունէի, բայց երբ հիւանդացայ, բոլորն ալ հեռացան ինձմէ: Բայց դուք որ անծանօթ մըն էք ինծի համար, գիս այցելելու եկաք»:

Հասկցուցի որ ատիկա Աստուծոյ սէրէն կը բխի եւ Ան պատրաստ է զինք փրկելու յաւիտենական տանջանքէն. ու երբ իրեն համար աղօթեցի, շատ շնորհակալ եղաւ:

Երանի՜ թէ երկինքի մէջ հանդիպէի իրեն:

Գարա Քիլիսէէն, Եղ. Պ. Թառայեանի հետ այցելեցինք նաեւ Ստեփանակերտը, ուր քանի մը հաւատացեալ ընտանիքներ կային, եւ ապա՝ Ուռութ գիւղը, ուր Եղբայրութեան փոքրիկ եկեղեցի մը կար. հոն օրհնեալ ժողովներ ունեցանք, որմէ ետք Եղ. Պ. Թառայեանը վերադարձաւ Հիւս. Կովկաս, իսկ ես՝ գացի Թիֆլիս:

ՆՈՐԷՆ ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԷՋ

Ինչպէս առաջ ըսած էի, Մեր Էմմանուէլեան Աստուածաշնչական Դպրոցի աշակերտներէն երեքը 1922-ին տեղափոխուեցան Թիֆլիս: Անոնք էին Յովսէփ, Համբարձում եւ Արտաշէս: Եղբայր Յովսէփը հոն երթալէ ետք ամուսնացաւ քոյր Եսթերի հետ, որ Քիսլաւոտսկիի մէջ մեզի հետ եղաւ ժամանակ մը՝ իր եղբօրը հետ:

Համբարձումը ամուսնացաւ մեր որբանոցի աշակերտուհիներէն Նուարդի հետ, որ մկրտութեան առթիւ Բիբէ կոչուեցաւ:

Արտաշէսն ալ ամուսնացաւ Ասանէթ անունով հաւատացեալ աղջկան մը հետ:

Եղ. Յովսէփը փոքրիկ առեւտուրով մը կը զբաղէր եւ ձրի կը

ծառայէր Տէրոջը. Տէրը առատօրէն օրհնած էր անոր գործունէութիւնը եւ շատ հոգիներ ապաշխարած էին ու 120 անդամներով նոր եկեղեցի մը կազմուած էր Հալլապար կոչուած մեծ թաղամասին մէջ, ուր շատ հայեր կը բնակէին: Համբարձումը եւ Արտաշէսն ալ կ՚օգնէին իրեն այդ գործին մէջ:

Անշուշտ ինծի մեծ ուրախութիւն պատճառեց անոնց այդ պտղաբեր գործունէութիւնը եւ ես ժամանակ մը հոն մնալով աւետարանչական եւ դաստիարակչական ժողովներ ունեցայ նորադարձներուն հաստատմանը համար՝ հաւատքին մէջ:

Յովսէփ եղբօր յաջողութեան գլխաւոր պատճառը եղած էր անոր ժրաջան աշխատանքը եւ հալածանքներուն տոկալը՝ քաջութեամբ: Ան մինչեւ իսկ ծեծ կերած էր իր այցելութիւններու եւ անձնական խօսակցութիւններու առթիւ: Եկեղեցիի միաբանութեան, եռանդին եւ սիրոյ ոգին ալ մեծ դեր կը կատարէր եկեղեցիին յառաջդիմութեան մէջ:

Անգամ մը ժողովէն ետք, երիտասարդ մը ինծի ըսաւ, թէ՝ տեսնելով այդ եկեղեցիի անդամներուն իրարու հանդէպ ունեցած սէրը, շատ հրապուրուած է եւ կ՚ուզէ անոնց անդամակցիլ, բայց չի կրնար ծխելը թողուլ. եւ հարցուց թէ կարելի չէ՞ ծխելով հանդերձ Քրիստոնեայ ըլլալ: Իրեն ըսի որ եթէ Յիսուսի սիրոյն համար ծխելու հաճոյքը չի կրնար զոհել, ի՞նչպէս պիտի կրնայ մարմնի այլ ցանկութիւններուն յաղթել, որոնք ծխելէ շատ աւելի զօրաւոր են: Եւ ան առանց պատասխանելու հեռացաւ ճիշդ այն երիտասարդին պէս որ կ՚ուզէր յաւիտենական կեանքը ժառանգել առանց զոհելու իր հարստութիւնը:

Փողոցներուն մէջ քարիւղ ծախող աղքատ ծերուկ մը այդ օրերուն դարձի եկած էր իր տիկնոջը հետ: Իրիկուն մը ան զիս հրաւիրեց իր տունը եւ փափաքեցաւ որ հոն գիշերեմ: Ան եւ իր տիկինն ալ սրտանց դարձի եկած ու շատ եռանդուն էին: Քաղցր հաղորդակցութենէն եւ ընթրիքէն ետք, ծունկի եկանք աղօթելու համար: Ու երբ ան կ՚աղօթէր, անոր սէրը այնքան բորբոքեցաւ դէպի Տէրը որ զայն արտայայտելու համար ան ըսաւ. «Տէ՛ր, մի՛ վախնար, ես քեզ երբեք չեմ թողուր»: Ի՜նչ մանկական պարզութիւն եւ անկեղծութիւն: Կարծեմ թէ այդ խօսքերը լսելով՝ Տէրն ալ ինծի հետ ժպտեցաւ անոր վրայ:

Եղբայր Յովսէփ Զաքարեանի գործունէութիւնը այնքան համբաւ հանեց որ շատ չանցած կառավարութիւնը ուշադրութիւն դարձուց անոր վրայ եւ գիտնալով որ ան

Պարսկահպատակ է, աքսորեց զայն Պարսկաստան. ու ժամանակ մը ետք անոր ընտանիքն ալ թոյլտուութիւն ստանալով տեղափոխուեցաւ Թաւրիզ քաղաքը՝ ուր եղբայրը կը գործէր որպէս Հովիւ, Աւետարանական Եկեղեցիին մէջ:

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ԹԻՖԼԻՍԻ ՄԷՋ

Նոյն տարին Համագումար ունեցանք Թիֆլիսի մէջ տեղւոյն Հայ, Ռուս եւ Վրացի եկեղեցիներուն մասնակցութեամբ: Լենինականէն ալ երկու եղբայրներ եկած էին այդ համագումարին, որոնք հոն մկրտուեցան ալ՝ Քնուրա գետին մէջ:

Համագումարը շատ լաւ անցաւ, որմէ ետքը վերադարձայ Քիսլաւոտսք ու շարունակեցի գործել Ռուս եկեղեցիներուն մէջ:

1926-ին ունեցանք մանչ զաւակ մը ու զայն կոչեցինք Մարգար-Էմմանուէլ:

ՀԱՄԱՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ԼԵՆԻՆԿՐԱՏԻ ՄԷՋ

1927-ին Աւետարանական Եկեղեցիներու Համառուսական Համագումարը տեղի ունեցաւ Լենինկրատի մէջ: Հիւսիսային Կովկասէն որպէս նուիրակներ հոն ներկայ եղանք Եղ. Ֆ. Սանինին հետ: Հարաւային Կովկասէն ալ Եղ. Խանոյեանը եւ Եղ. Յ. Ջաքարեանը եկած էին որպէս նուիրակներ: Եղ. ՄիՀրան Գօտիկեանն ալ Լենինականի Եկեղեցիին նուիրակն էր:

Այնպէս ուրախալի հանդիպում մը ունեցանք հոն եւ ազատ ժամերուն ալ քաղաքի նշանաւոր պալատները եւ թանգարանները այցելեցինք, որոնց մէջ ամէնէն հետաքրքրականն էր էրմիթաժ թանգարանը: Հոն շատ հնութիւններ տեսանք, որոնց մէջ նշանաւորներն էին Եգիպտոսի Մոմեանները Տիտոս Կայսրի արձանը, հին եկեղեցական նկարներ (յայտնի նկարիչներու) ու մանաւանդ Մարիամ Մագդաղենացիի նկարը, որուն առջեւ քանի մը անգամներ երկար րոպէներ անցուցի: Ան կարծես **կենդանի** *պատկեր մը ըլլար:*

Համագումարը բազմամարդ էր եւ շատ կարեւոր խնդիրներուն շուրջ որոշումներ եղան նաեւ հոգեւոր ժողովներ

ալ ունեցանք: Տեղւոյն եկեղեցւոյ երգչախումբը սքանչելի երգեր երգեց իր տաղանդաւոր **ռէկէնտի** առաջնորդութեամբ:

Քոյր մը զիս հրաւիրեց իրենց գիւղը, որ Ֆինլանտայի սահմանին մօտ էր: Անիկա ճահճային շրջանի մը մէջ էր՝ անտառներով շրջապատուած: Ամառուայ ընթացքին օդը հոն բաւական պաղ էր, իսկ ձմեռը շատ աւելի ցուրտ պէտք էր ըլլար…:

ՆՈՐԷՆ ՄՈՍԿՈՒԱՅԻ ՄԷՋ

Համագումարը վերջանալէ ետք, ճամբան նորէն կանգ առինք Մոսկուայի մէջ ու հոն ալ Յովսէփ եղբօր հետ փափաքեցանք տեսնել Քրէմլինը: Բայց չթոյլատրեցին: Ուստի Վաշնիսէնսկի կոչուած Հին Օրթօտոքս եկեղեցին աչքէ անցուցինք, որ Քրէմլինի պարիսպին քով շինուած էր ու շատ նշանաւոր էր: Անոր մեծ եւ ծանրակշիռ զանգակը գետին ընկած ու ճեղքուած էր:

Այցելեցինք նաեւ թանգարաններ եւ այլ տեղեր ու հոն ալ քանի մը օր կենալէ ետք, վերադարձանք մեր տեղերը:

Չմոռնամ ըսելու որ թէ՛ Լենինկրատի եւ թէ՛ Մոսկուայի մէջ նոր աղանդ մը յառաջ եկած էր Թրէջվէննիք անուան տակ, որ ««Ժուժկալներ»» կը նշանակէ, որոնք ո՛չ ոգելից ըմպելիք կը գործածէին, ո՛չ ալ կը ծխէին, եւ կը ջանային բարոյալից կեանք վարել. բայց վերստին ծննդեան մասին գաղափար չունէին: Սակայն յետոյ լսեցի որ Մոսկուայի խումբին առաջնորդը ապաշխարեր է ու սկսած է իրեններուն ալ ապաշխարութիւն քարոզել:

ԽՐԻՄԻ ՄԷՋ

1928-ին գացի Խրիմ ու հոն ալ այցելեցի քանի մը Աւետարանական ու Մկրտչական եկեղեցիներ: Բայց ամենէն արդիւնաւոր ժողովները ունեցանք Սիմֆիրոբոլի մէջ: Ամիսէ մը աւելի տեւեցին: Չեմ յիշեր, թէ քանի՛ հոգիներ դարձի եկան, բայց կնոջ մը ապաշխարութիւնը մեծ տպաւորութիւն թողուց վրաս:

Ան իր աղօթքին մէջ խոստովանեցաւ որ 28 ապօրինի

ամուսիններ ունեցած է ու լալով ներում խնդրեց Տէրոջմէն իր այդ պիղծ մեղքերուն համար եւ սրտի մաքրութիւն: Ի՜նչ սքանչելի ապաշխարութիւն:

Սիվասթօփօլ քաղաքին մէջ ալ, որ մեծ ծովեզերեայ նաւահանգիստ մըն է, աւետարանչական ժողովներ ունեցանք. ու նաեւ Եալթա քաղաքին մէջ, որ նշանաւոր ամարանոց մըն է: Հոն այցելեցինք Թագաւորական պալատը, որ թանգարանի վերածուած էր, եւ տեսանք այն սենեակը, ուր Վիլհելմ կայսրը Նիքոլա Երկրորդին հետ քարտ խաղացեր էր՝ երկրորդ համաշխարհային պատերազմէն քիչ առաջ, ի ցոյց կեղծ բարեկամութեան:

Երբ խումբ մը հաւատացեալներով այդ պալատին ծովեզերայ հրաշագեղ պարտէզի մէջ կը պտըտէինք, ըսի իմ ընկերներուս թէ՝ ինչքա՜ն մեղքեր կատարուած են հոն, այս զուարճալի վայրերուն մէջ. ուստի եկէք մենք ալ ծունկի գալով փառաւորենք մեր Ստեղծիչը, Իր այդ սքանչելի գործերուն համար: Ու բոլորս ալ սրտաբուխ աղօթքներ մատուցանեցինք Անոր: Եալթայի քաղաքային պարտէզն ալ գեղեցիկ էր իր բազմատեսակ ծառերով:

Եալթայի եկեղեցին թէեւ փոքրաթիւ էր, բայց անոր անդամները անկեղծ հաւատացեալներ էին:

Հոն երկու ուրիշ քաղաքներ ալ այցելեցի որոնց անունները մոռցած եմ. բայց կը յիշեմ հետաքրքրական դէպք մը, որ անոնցմէ մէկուն մէջ տեղի ունեցած էր: Եկեղեցիին անդամները ռուսախօս Գերմանացիներ էին:

Քոյր մը, որուն տան մէջ հիւրասիրուեցայ, պատմեց, թէ ի՛նչպէս անգամ մը Գերմանացի յայտնի քարոզիչներ հրաւիրուած էին իրենց եկեղեցիին կողմէ արթնութեան ժողովներուն համար եւ իրեն յանձնարարուած էր զանոնք հիւրասիրելու պարտականութիւնը: «Օրը շաբաթ էր», ըսաւ ան: «Երբ ակնկառոյց կը սպասէի մեր հիւրերուն, յանկարծ օդը մթնցաւ ու սկսաւ սաստիկ անձրեւել: Ու դեռ կէսօր չեղած, մեր հիւրերը կուգային մեր տան կողմը: Ես զանոնք դիմաւորելով բարեւեցի ու ըսի. «Փու... ի՞նչ գէշ եղանակ է»: Բայց անոնք առանց ձայն հանելու իջան իրենց ձիերէն ու մտան մեր հիւրանոցը: Շատ չանցած զանոնք հրաւիրեցի ճաշասրահը եւ տաք ապուրը դրի անոնց առջեւը: Անոնցմէ մէկը աղօթեց ու սկսաւ ախորժակով ուտել, իսկ միւս հիւրը ապուրին համին նայելով ըսաւ. «Փու... ի՞նչ գէշ ապուր է այս»:

Այդ լսելով վրդովեցայ ու ըսի անոր. «Եղբայր, եթէ չէք սիրեր, մի՛ ուտէք, ես ձեզի ուրիչ կերակուր կը բերեմ»։ ու գացի բերի ու դրի առջեւը։ Ան համը առնելով, նորէն ըսաւ. «Փու... ի՞նչ գէշ կերակուր է ասիկա»։ Ես աւելի վրդոված, վազեցի ու աւելի համադամ կերակուրը բերի, դրի անոր առջեւ, բայց ան այդ կերակուրին մասին ալ նոյն ձեւով արտայայտուեցաւ։ Ես, աւելի վրդովեցայ ու սկսայ լալ ու ըսի անոր. «Ամբողջ գիշերը անքուն մնալով ես ձեզի համար պատրաստեցի այս կերակուրները եւ դուք չէք հաւնիր զանոնք։ Հիմա ես ի՞նչպէս պիտի երեւնամ մեր եկեղեցիի անդամներուն առջեւ, որոնք գիս պիտի մեղադրեն ձեզ չհաճեցնելուս համար»։

Քարոզիչը ըսաւ. «Քոյր, կը յիշես, որ երբ մեզ դիմաւորեցիր ըսիր. «Փու... ի՞նչ գէշ եղանակ է»։ Մեր երկնաւոր Հայրը անձրեւ կը ղրկէ որպէսզի մեր ցանուած սերմերը բուսցնէ ու մեզի ուտելիք հայթայթէ. եւ դուն փոխանակ Անոր շնորհակալութիւն մատուցանելու, դժգոհութիւն յայտնեցիր։ Տեսէ՛ք, երբ ես դժգոհութիւն յայտնեցի ձեր կերակուրներուն համար, ի՞նչպէս վշտացաք ու նոյնիսկ լացիք։ Հապա մեր Տէրը ի՞նչ զգաց, երբ դուք անարգանքով խօսեցաք Անոր բարի գործին համար»։ «Այդ լսելով՝ զգացի իմ սխալս, ու անմիջապէս ծունկի եկայ ու լալով ներում խնդրեցի Տէրոջմէն»։ Որմէ ետքը քարոզիչը ըսաւ. «Հիմա բեր այն ապուրը»։ Ու երբ բերի, ախորժակով ու գովասանքով կերաւ զայն, նոյնպէս միւս կերակուրներն ալ, ու ես մեծ դաս մը սորվեցայ այդ օրը»։

Իրաւցնէ, ո՛րքան անդամներ մենք ալ դժգոհ եղած ենք նման բարիքներու համար։ Ուստի այս պատմութիւնը մեզի ալ թող նոյն դասը սորվեցնէ եւ երբեք չտրտնջանք մեր Տէր Աստուծոյն դէմ։

Նոյն տարին մանչ զաւակ մըն ալ ունեցանք, բայց ան միայն երեքուկէս ամիս ապրեցաւ։ Անոր մահը բնականաբար մեծ վիշտ պատճառեց մեզի։

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՏԱԳՆԱՊ

1922-ի սովէն դաս առնելով, Սովետ Կառավարութիւնը մասամբ փոփոխութեան ենթարկեց իր քաղաքականութիւնը, որ **Նէփ** *կոչուեցաւ (որ կը նշանակէ տնտեսութեան նոր քաղաքականութիւն)։ Եւ փոքր առեւտրականներուն ու*

արհեստաւորներուն ազատութիւն տուաւ անձնական գործեր ունենալու՝ կառավարութենէն փաթէնթ (արձանագրութեան թուղթ) ստանալով, որպէսզի իրենց տարեկան եկամուտին համար տուրք վճարեն:

Աղքատ եւ միջին դասակարգի գիւղացիներն ալ իրենց հողերուն տիրանալու եւ զանոնք մշակելու իրաւունքը եւ իրենց բերքը պազարներու (հրապարակներու) մէջ ծախելու իրաւունքը ստացան. ու կարճ ժամանակուան ընթացքին ժողովուրդը բարւոք վիճակ մը ունեցաւ. այնպէս որ ճերմակ հացի բաունտը (կամ 454 կրամը) հինգ կոպէկի (կամ ղրուշի) կը ծախուէր:

Այդ շրջանին թէեւ անհաւատութիւնը կառավարական առանձնաշնորհումներով բացէ ի բաց կը քարոզուէր եւ կրօնքի դէմ պայքար կը մղուէր, բայց կրօնական գործունէութիւնն ալ թոյլատրուած էր այն յոյսով, որ հրապարակային հակաճառութեանց միջոցաւ ժողովուրդը կը համոզուի եւ կը հրաժարի Աստուծոյ հաւատքէն:

Սակայն փորձը ճիշդ հակառակը ցոյց տուաւ, եւ անհաւատ քարոզչութիւն ընողները գրեթէ ամէն տեղ պարտուեցան եւ շատ մը տեղերու մէջ նոր եկեղեցիներ կազմուեցան ու մինչեւ իսկ կոմունիստներէն դարձի եկողներ եղան ու անոնցմէ աւետարանիչներ ալ յառաջ եկան:

Այս տեսնելով, կառավարութիւնը իր քաղաքականութիւնը փոխեց ու հալածանքը որդեգրեց: Նախ՝ կրօնական պաշտօնեաներուն եւ կարող աւետարանիչներուն, ետքն ալ բոլոր հաւատացեալներուն դէմ:

Հալածանքը սկսաւ 1929-ի գարնան եւ մեր Աւետարանական Միութեան գործունէութիւնը խոչընդոտներու ենթարկուեցաւ ու շրջիկ քարոզչութիւնը արգիլուեցաւ, բայց դեռ եկեղեցական պաշտամունքները կը շարունակուէին:

Ուստի, ընտանիքիս ապրուստը հոգալու համար, որոշեցի արհեստով մը զբաղիլ ու գացի Կէօրկիեւսկի՝ եւ Զէրնիաւսկի եղբօրմէն խոզանակներ շինելու արհեստը սորվեցայ երկու որուան մէջ ու վերադառնալով տուն՝ փաթէնթ առի ու գործի սկսայ: Սկիզբը գործս անյաջող գնաց, որովհետեւ առջեւը ամառ էր եւ տուն ներկելը գրեթէ կը դադրէր: Երկրորդ՝ ես այնքան վարժ չէի վարպետիս պէս, եւ օրը հազիւ 20-25 խոզանակներ կը շինէին որոնց եկամուտը բաւարար չէր մեզի. ուստի ամառը դժուարութեամբ անցուցինք, բայց աշնան

յաջողութիւն ունեցայ, երբ կիները սկսան իրենց տուները ներկել: Ես ալ նոր մեթոտներ հնարելով, օրական աւելի թիւով խոզանակներ կը շինէի, այնպէս որ ժամանակ մը ետք անոնց թիւը հասաւ 250-300-ի:

Երբ անգամ մը վարպետս գլխ այցելեց ու տեսաւ գործելս, զարմանքով ըսաւ. «Դուն փապրիքա ես դարձեր»:

Այդ արհեստը քանի մը լաւ կողմեր ունէր:

ա. Անիկա այնքան աննշան արհեստ մըն էր, որ կառավարութիւնը անոր ուշադրութիւն չէր դարձներ եւ ինձմէ տարին միայն 18 րուպլի տուրք կ'առնէր:

բ. Խոզանակները մեծաւ մասամբ գարնան եւ աշնան կը ծախուէին, հետեւաբար ամառուան ու ձմեռուան ընթացքին կրնայի ձրիօրէն հոգեւոր գործով զբաղիլ թէ' տեղւոյս եւ թէ' ուրիշ տեղերուն մէջ:

գ. Արհեստս շատ շահաւոր էր, որովհետեւ քիչեր ատով կը պարապէին եւ անոնք ալ ինձի չափ շատ չէին արտադրեր: Նաեւ իրաւունք ունէի խոզանակներս ծախելու զանազան քաղաքներու մէջ, ուր մեծ պազարները տարբեր օրեր տարբեր տեղերու մէջ տեղի կ'ունենային ու իրարմէ ալ շատ հեռու չէին: Այսպէսով, ամառուան եւ ձմեռուան ընթացքին խոզանակները մեծ քանակութեամբ կը պատրաստէի եւ գարնան ու աշնան ընթացքին զանոնք ծախելէ ետք՝ պէտք կ'ըլլար նաեւ նորեր ալ շինել:

ԱՆՅԱՋՈՂ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

1931-ի ձմրան, Եղ. Ջէրնիաւսկիի հետ Պագու գացինք, եւ կովապահ Յակոբ եղբօր տունը իջանք: Ան մեզ մեծ սիրով ընդունեց: Բայց մեր ուրախութիւնը տրտմութեան փոխուեցաւ, որովհետեւ ճամբան պաղ առած ըլլալով, գրիպով հիւանդացայ ու անկողին ինկայ, ամբողջ շաբաթը սաստիկ ջերմէ տառապելով: Երբ քրիզը անցաւ ու բժիշկին թոյլտուութեամբ գաւաթ մը պօրժօմ (հանքային ջուր) խմեցի, սկսաւ երեսս ուռիլ ու տաքութիւնս նորէն բարձրացաւ: Բժիշկը այդ տեսնելով, զիս հիւանդանոց ղրկեց ու յայտնի եղաւ որ նոր հիւանդութիւնս «Գարպունգուլ» էր: Ծաբաթ մըն ալ սաստիկ ցաւեր քաշելէ ետք, վէրքը հասունցաւ ու գործողութիւն ունեցայ ու այդ վտանգն ալ անցաւ: Բժիշկը կարգադրեց որ զիս լոգցնեն ու

ըսաւ որ 2-3 օրէն տուն կրնամ երթալ: Հիւանդապահը տեղացի թաթար մըն էր: Ան, զիս լոգցնելու ժամանակ, վէրքս բացաւ ու վրան ջուր լեցնելով կ'ուզէր զայն լուալ աղտոտ լաթի կտորով մը: Ուզեցի արգիլել զինք, բայց ան վրաս բարկանալով ըսաւ. «Ես քեզմէ լաւ գիտեմ ինչ կ'ընեմ»: Ու երբ վէրքիս դպաւ, ուշքս կորսնցուցի ու աթոռէս վար ինկայ, որմէ ետքը տաքութիւնս կրկին բարձրացաւ ու վէրքս բորբոքեցաւ որովհետեւ բոժա կոչուած հիւանդութեամբ վարակուած էի: Ուստի զիս անմիջապէս տեղափոխեցին ուրիշ հիւանդանոց մը, ուր անպատմելի ցաւեր քաշեցի: Տաքութիւնս գիշերները 41 1/2 աստիճանի կը բարձրանար. գիշեր-ցերեկ քուն չունէի: Դէմքս ուռած էր ու մէկ աչքիս ծայրովը միայն կը տեսնէի: Վէրքէն թարախը ջուրի պէս կը հոսէր: Երկու շաբթուան ընթացքին սաստիկ նիհարցայ ու երբ առաւօտեան պահուն բժշկուհին գալով զիս տեսաւ, գլուխը շարժեց ու լռութեամբ հեռացաւ:

Յայնժամ ծոմապահութեամբ աղօթելու ներշնչում մը եկաւ ինծի ու ձայն մը ներսէս ըսաւ. «Բժիշկներուն չկրցածը՝ Յիսուս կրնա՞յ ընել»: Ուստի որոշեցի հնազանդիլ այդ ձայնին ու բուժուելու համար այդ օրը ծոմ պահելով աղօթեցի Տէրոջը, եւ ամբողջ օրը պատերազմեցայ սատանային բերած կասկածներուն դէմ, Աստուծոյ խոստումները որպէս զէնք գործածելով, ու իրիկուան պահուն սիրտս հանգստացաւ այն կատարեալ վստահութեամբ՝ թէ պիտի բժշկուիմ: Եւ «Բարձրեալի ծածկոցին տակ բնակողը, Ամենակարողին հովանաւորութեան տակ պիտի հանգստանայ» խօսքերը շարունակ կը կրկնուէին մտքիս մէջ:

Հայ եղբայր մը ամէն օր կուգար զիս տեսնելու պատուհանէն, որովհետեւ ներս չէր կրնար գալ վարակիչ հիւանդութեանց պատճառաւ եւ տխրութեամբ կը հեռանար: Այդ օրը նորէն եկաւ ու ձախ աչքիս ծայրովը զայն տեսնելով, բարձր ձայնով ըսի. «Ալ ինծի համար հոգ մի՛ ընէք, քանզի պիտի բժշկուիմ եւ կնոջս ալ հեռագրեցէք այդ մասին, որպէսզի ան ալ հոգ չընէ»:

Եղբայրը այդ լսելով, ձեռքերը երկինք բարձրացուց ու փառք տալով Տէրոջը հեռացաւ:

Քովս անհաւատ Հայ երիտասարդ մը պառկած էր: Ան լսելով խօսքերս, վրաս խնդաց ու ըսաւ. «Աստուած պիտի բժշկէ եղեր»: Բայց ես լուռ կեցայ:

Երեկոյեան Հայ հիւանդապահուհին եկաւ տաքութիւնս

չափելու: Սրտիս մէջէն ըսի. «Տէր, այս իրիկուն տաքութիւնս քառասունի չելլէ»: Հիւանդապահուհին ջերմաչափին նայելով ըսաւ. «39½»: Յայնժամ սատանային ըսի. «40 չէ»: Անկէ ետքը անուշ քուն մը եկաւ վրաս, որուն նմանը պատահած չէր հիւանդութեանս մեկ ամսուան շրջանին: Կէս գիշերին արթնցայ, ու որեւէ ցաւ չկար ամբողջ մարմնիս մէջ: Նորէն քնացայ ու երբ առաւօտեան արթնցայ, տեսայ որ երեսիս ուռեցքը անյայտացեր էր, աչքերս բացուեր, տաքութիւնս իջեր ու բոժան չքացեր էր: Ուրախութեամբ փառք տուի Տէրոջը այդ հրաշալի բժշկութեան համար:

Քիչ յետոյ երբ բժշկուին եկաւ ու զիս տեսաւ, մեծ զարմանքով բացականչեց. «Այս ի՞նչ է բոժան անյայտացեր է»: Ու ետքը գլուխը շարժելով ու ժպտալով ըսաւ. «Գիտեմ... գիտեմ...»:

Ան գիտեր որ ես Աւետարանի քարոզիչ մըն եմ. ուստի հասկցաւ որ հրաշք մը պատահած էր:

Ան դարձեալ խնդաց ու ըսաւ. «Բայց ես ձեզ անմիջապէս չեմ արձակեր, գուցէ բոժան ետ գայ»: Ես սրտիս մէջ ըսի. «Տէրը բոժան այնպ՛ս վռնտեց, որ ան երբեք պիտի չվերադառնայ»:

Բժշկուհին անշուշտ կատակ ըրաւ, որովհետեւ երկրորդ օրը զիս արձակեց:

Անհաւատ երտասարդը այս հրաշքը տեսնելով, ընդունեց եւ խոստովանեցաւ որ Աստուած կայ:

Այո՛, Ան երէկ, այսօր եւ յաւիտեան նոյնն է. փա՜ռք ըլլայ Իր Սուրբ Անուան:

ՆՈՐ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Եղբայր Պ. Զէրնիաւսկին տեսնելով որ հիւանդութիւնս կ՚երկարի, յուսահատ եւ յուսախաբ տուն վերադարձած էր: Ես ալ քանի մը օրեր Պագուի մէջ մնալէ ետք տուն վերադարձայ ու տեսայ որ ընտանիքս նիւթապէս մեծ նեղութեան մէջ է:

Իմ բացակաիւթեան ժամանակ, մատնիչ մը Ֆինատտէլի կառավարութեան բաժնին յայտնած է թէ ես անցեալին Աւետարանիչ մը եղած եմ, ու քանի որ կառավարութիւնը այդպիսիններուն դէմ հալածանք բարձրացուցած էր, Ֆինատտէլը տարեկան 18 րուպլի տուրքի փոխարէն, 600 րուպլի պահանջած էր կնոջմէս. ու երբ ան կ՚ըսէ թէ չի կրնար

այդքան վճարել, կուգան 2000 րուպլի արժող ապրանքս, տան կահ կարասիները ու մինչեւ իսկ ուտեստեղէնը կը գրաւեն ու զանոնք 200 րուպլի կը գնահատեն ու կը հրամայեն որ մնացած 400 րուպլին ալ չուտով կվճարուի:

Երբ այդ իմացայ, գացի գիտնալու թէ ի՞նչ էր ինծմէ այդքան մեծ տուրք պահանջելնուն պատճառը: Պաշտօնեան հաշուետուրին նայելով ըսաւ. «Եթե երեք օրէն 400 րուպլին չվճարես, պիտի բանտարկուիս»:

Երբ ծանօթ անձէ մը գիտցայ այս մեծ անիրաւութեան պատճառը, երբեք հոգ չըրի, քանզի իմ պաշտելի Փրկիչիս սիրոյն համար եղած նյութական այդ կորուստը չնչին բան մը երեւցաւ աչքիս: Ուստի պարտք արի ու վճարեցի:

Այս բանը տեղի ունեցաւ 1932-ին: Նոյն տարին, իմէջայլոց բանտարկուեցաւ նաեւ մեր Աւետարանական Միութեան Նախագահը՝ Եղ. Ֆ. Սանինը ու Միութեան գործունեութիւնը դադրեցաւ:

Լաւ որ ապրանքիս մէկ մասը պահ դրած էի ազգականի մը տան մէջ եւ հազարէն աւելի վրձիններ ալ ղրկած էի Բիեադիկորսկի՝ գարնան շրջանին համար: Ուստի եղած ապրանքէն ալ վրձիններ պատրաստելով, գարնան սկիզբը պազար տարի ու մէկ օրուան մէջ 600 րուպլիի առեւտուր ըրի: Ասիկա աննման յաջողութիւն մըն էր եւ յայտնապէս՝ Տէրոջը պարգեւած յաջողութիւնը: Ուստի անմիջապէս 400 րուպլիի պարտքս եղբօր վճարեցի ու մնացած դրամով ալ մահիճ, կահ կարասիք եւ ուտեստեղէն առի ու գարնան երկու ամիսներուն ընթացքին այնքան չահեցայ, որ մեր կորուստին հետքն անգամ չմնաց: Այսպէս Տէրը կը վարձատրէ Իրեն ապաւինողներուն:

ԲԻԵԱԴԻԿՈՐՍԿԻ ՄԷՋ

Եղբայր Ֆ.Սանինը բանտէն ինծի լուր ղրկեց, որ կառավարութիւնը ինձմով կը հետաքրքրուի, ուստի զգոյշ ըլլամ:

Այդ լսելով, որոշեցի տեղս փոխել, որպէսզի ո՛չ միայն բանտարկուելու վտանգէն, այլ նաեւ ապագայի ծանր տուրքերէն խուսափիմ: Ու տեղափոխուեցանք Բիեադիկորսկի: Հոն մեզի մանչ զաւակ մըն ալ ծնաւ, որուն մեծ եղբօրս անունով Ռօպերթ կոչեցինք:

Այն ժամանակ Բիեադիկորսկիի մէջ դեռ եկեղեցին գոցուած չէր ու ես միշտ ժողովներուն կը յաճախէի ու կը քարոզէի ալ: Կիրակի օրուան ժողովներուն շատ աղքատ ու խեղճ հագուած բարձրահասակ մարդ մը կը յաճախէր ու ժողովէն ետքը գլխ բարեւելով կը գովէր ու կ'ուզէր մեր տունը գալով հետո խօսակցիլ:

Անոր գովասանքներուն կեղծ ըլլալը նկատելով, մէջս կասկած արթնցաւ որ անիկա լրտես մըն է: Այդ պատճառաւ խոյս կուտայի զայն մեր տունը տանելէ, ըսելով որ շատ հեռու կ'ապրինք, եւ այդպէս ալ էր:

Վրձիններս ծախելու առթիւ, օր մը մեծ պազարի մը մէջ, անիկա ինծի մօտենալով ըսաւ. «Լսեցի որ Ամերիկայի մէջ կեանքը շատ աւելի լաւ է, ատոր համար կ'ուզեմ հոն երթալ, որովհետեւ ես հոս շատ աղքատ կ'ապրիմ: Արդեօք դուք ի՞նչ խորհուրդ կուտաք ինծի»:

Այս լսելով, կասկածս աւելի զօրացաւ, քանզի այդպիսի աղքատ մէկը ի՞նչպէս կրնար Ամերիկա երթալ եւ ո՞վ վիզա կուտար անոր այն ժամանակ:

Այդ րոպէին ձեռքս թերթ մը կար, զոր անոր ցուցունելով ըսի. «Ահա նոր կարդացի այս թերթին մէջ, թէ Ամերիկայի մէջ ալ անգործութիւն կայ եւ ժողովուրդը սով կը քաշէ: Ուստի թո՛ղ տուր հոն երթալու միտքը եւ գոհ եղիր ներկայ վիճակովդ»:

Այդ լսելով մարդը հեռացաւ, ու անկէ ետքը ալ չտեսայ զանիկա: Ամերիկայի մէջ քոյրեր ունենալով, անոնց հետ կը թղթակցէի. կ'երեւի այս էր պատճառը որ գաղտնի ոստիկանը զայն քովս ղրկեց, գիտնալու համար թէ ի՛նչպես պիտի արտայայտուիմ Ամերիկայի մասին:

ԳՐԱՒՈՒԱԾ ԱՊՐԱՆՔՍ ՆՈՐԷՆ ԾԱԽՈՒ ԱՌԻ

Ինձմէ գրաւուած ապրանքը չահագործելու համար, կոյրելու արհեստանոց մը բացած էին Բիեադիկորսկիի մէջ, խոզանակներ շինելու համար: Օր մը պազարի մը մէջ տեսայ անոնց շինած անճոռնի խոզանակները, զորոնք կէս գինով կը ծախէին կոյրերը: Գիտցայ որ իմ ապրանքէս շինուած էին անոնք, որովհետեւ այդ տեսակի ապրանք չկար այդ շրջաններուն մէջ: Այդ տեսնելով՝ անոնց բոլոր խոզանակները ես ծախու առի, որպէսզի թէ անոնց գինը չարժէքաւորուի եւ

թէ զանոնք կարգի բերելով չաhով ծախեմ: Այդպէս, իմ ապրանքս կրկին անգամ ծախու առի ու ծախեցի եւ այդպէս չարունակեցի մինչեւ որ այդ ապրանքը վերջացաւ շուկայի վրայէն, որմէ ետքը ա՛լ կոյրերը խոզանակներ չէին բերեր շուկան ծախելու:

ՄԻՆԻՐԱԼՆԻ ՎՕՏԸ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Երբ նկատեցի որ գաղտնի ոստիկանը զիս կը հետապնդէ, Բիեադիկորսկիէն ալ տեղափոխուելով, Մինիրալնի Վօտը քաղաքը հաստատուեցայ եւ հոն՝ քաղաքի ծայրին՝ Ռուս եղբօր մը տան մէջ բնակեցանք:

Կրնաք երեւակայել, թէ ինչքան աւելորդ ծախսեր կ՚ունենայի այդ տեղափոխութիւններուն առթիւ, բայց քանի որ այդ կ՚ըլլար Տէրոջը սիրոյն համար, երբեք չէի յուսահատեր:

Օր մը երկաթուղիի կայարանը գացած էի, երբ յանկարծ եղ. Ֆ.Սանինը տեսայ շոգեկառքի կարմիր բեռնատար վակոնին (կառքին) մէջ: Ան փոքրիկ պատուհանէն դուրս կը նայէր եւ իրեն համար ալ անակնկալ էր զիս տեսնելը: Իրարմէ բաւական հեռու ըլլալով, չէինք կրնար խօսակցիլ, ուստի նշաններով խօսեցանք: Սիրտս շատ կը տրտմէր անոր համար, որովհետեւ շատ կը սիրէի զինք եւ գիտէի որ բաժանումը երկար պիտի տեւէր: Եւ այդպէս ալ եղաւ, որովհետեւ ժամանակ մը ետք լսեցի որ աքսորվայրին մէջ գաղտնի աղօթաժողովներ ունենալուն պատճառաւ, աւելի ցուրտ տեղ մը աքսորած են զինք եւ հոն ալ մեռած:

ԷՍԷՆՏՈՒՔԻԻ ՄԵՋ

Մինիրալնի-Վօտըյի մէջ ալ երկար չկեցանք, որովհետեւ հոն եկեղեցին գոցուած էր ու ինծի համար հոն կեանքը ձանձրանալի էր: Ուստի որոշեցի Էսսէնտուքի ամարանոցը տեղափոխուիլ, որ Քիսլաւոտսկիի եւ Բիեադիկորսկիի մէջտեղ կ՚իյնար եւ այդ քաղաքներուն պազարները երթալու յարմարութիւն ունէր: Հոն ալ հաւատացեալի մը տան մէջ բնակեցանք, որ քաղաքի կեդրոնն էր ու աղօթատունին ալ մօտ:

ՍՈՎ

1933-ին Ռուսաստանի մէջ արուեստական սով մը տեղի ունեցաւ, որ մէկուկէս տարիի չափ տեւեց: Ժողովուրդէն ոսկին, արծաթը ու թանկագին քարերը ու զարդեղէնները ձեռք բերելու համար, կառավարութիւնը ալիւրը եւ այլ մթերեղէններ ծախելը բոլորովին արգիլեց եւ ինք խանութներ բանալով սկսաւ ուտելիքի վերաբերեալ բոլոր մթերքները ծախել ոսկիով, արծաթով եւ այլ թանկագին իրերով: Միայն հացը քարտով կը ծախուէր, այդ ալ փոքր քանակով: Կառավարական ծառայողները ու գործաւոր դասակարգը անձ գլուխ 400 կրամ հաց կրնար ծախու առնել, իսկ ինծի նման արհեստաւորները՝ 200 կրամ միայն: Որով անկարելի էր երկար ապրիլ, որովհետեւ ուրիչ ուտեստեղէններ չկային: Իսկ ի՞նչ պիտի ընէին անոնք որոնք անգործ էին:

Այդ քիչ հացը ստանալու համար պէտք էր ժամերով հերթի կ՚այնէինք ձմեռ ժամանակ ու երբեմն ալ հացը կը վերջանար եւ ետեւի չարքը եղողները տուն կը դառնային: Սովը երթալով կը սաստկանար եւ հազարաւորներ սովամահ կ՚ըլլային: Ու միայն անոնք կրնային ապրիլ, որոնք կա՛մ բարձր պաշտօններ ունէին կա՛մ ալ ոսկեղէն:

Սովի ժամանակ ո՞վ տուն ճերմկցնելու մասին պիտի մտածէր: Ուստի ես ալ ստիպուեցայ արհեստ թողուլ ու շաքարեղէնի գործով զբաղիլ: Հայ եղբօրմէ մը սորվեցայ այդ արհեստը եւ մեքենայ մը ձեռք ձգելով, սկսայ շաքարեղէններ պատրաստել ու հատով ծախել զանոնք: Շաքարն ալ, զոր միայն կառավարութեան պաշտօնեաները ու գործաւորները կը ստանային մէկ փունտը (400 կրամ) 65 կոպէկով, ինծի կը ծախէին 25-26 րուպլիով: Ես ալ ստիպուած էի աւոր համեմատ գին դնել: Այսուամենայնիւ, գործս շատ յաջող էր եւ օրը 300-400 րուպլիի առեւտուր կ՚ընէի, բայց այդ դրամով ծախու առնելիք մթերք չկար: Միայն կրնային շաքար, վառելիք, աղ եւ ուրիշ չուտուելիք իրեր առնել եւ տան վարձքը վճարել:

Բայց փա՜ռք Աստուծոյ, որ տակաւին այդ հրամանը չելած, Ռուս եղբօրմէ մը քանի մը խուրձ ալիւր առած էի: Զայն հողէ մեծ կուժերու մէջ կը պահէինք, տախտակամածի մուկերէն պաշտպանելու համար, որ հազարներով կը վխտային ուտելիք որոնելու համար: Այդ ալիւրը եւ շաքարը մեզի օգտակար եղան քանի մը ամիսներ:

Օր մը կինս ըսաւ. «Մէկ անգամ ալ հաց եփելու ալիւր մնաց. վաղը ի՞նչ պիտի ընենք հինգ փոքրիկ երեխաներով, որոնք հաց պիտի խնդրեն մեզմէ»:

«Ինչո՞ւ հոգ կ'ընես», ըսի անոր կատարեալ հանդարտութեամբ եւ հաւատքով. «Թող մեր Երկնաւոր Հայրը հոգ ընէ այդ մասին: Չէ՞ որ գրուած է. «Վաղուան համար հոգ մի ընէք»:

Կինս թերահաւատութեամբ ըսաւ. «Դուն այդ խօսքերը սրտա՞նց կ'ըսես, թե զիս հանդարտեցնելու համար»:

Ըսի. «Սրտանց կ'ըսեմ ու կը հաւատամ այն Աստուծոյն, որ անապատի մէջ երեք միլիոնի չափ մարդիկ 40 տարի կերակրեց: Իսկ մենք եօթը հոգի ենք: Եկուր ելլենք տախտակամածը, ալիւրը բերենք եւ զայն չաղէ, եփէ որ ուտենք: Ինչո՞ւ այսօր անօթի պիտի մնանք, քանի դեռ հաց ունինք ուտելու: Ես կը հաւատամ որ վաղը Աստուած մեզի հաց պիտի տայ»:

Կինս ըսաւ. «Բայց ուրկէ՞»:

Ըսի. «Անոր սորվեցնելու պէտք չկայ թէ ուրկէ՞ մեզի հաց պիտի ղրկէ»: Եւ միասին վեր ելանք տախտակամածը:

Ես կուժէն փոքրիկ ամանով ալիւրը առնելով կը լեցնէի կնոջս բռնած ամանին մէջ: Ու երբ ալիւրը վերջանալու վրայ էր, յիշեցի Ս.Գիրքի որբեւայրի կինը, ու քիչ մը ալիւր թողուցի կուժին մէջ ու գլուխս կուժին բացուածքին ծռելով աղօթեցի ու ըսի. «Տէ՛ր, անգամ մըն ալ ապացուցանէ իմ կնոջս որ Դուն ամէնակարող ես. Ամէն»:

Վար իջանք: Երբ կինս դեռ խմորը կը չաղեր, յանկարծ դուռը զարնուեցաւ եւ քոյր մը որ Քիւլաւուսկիէն եկած էր, ներս մտնելով բարեւեց ու ըսաւ. «Եղբայր, գիտես թէ ինչո՞ւ համար եկայ»: Ըսի. «Ոչ»:

Ան պատմեց թէ իր մօրը նամակ գրած էր Հալէպ, եւ իմ ընտանիքիս ու նաեւ սովին մասին տեղեկութիւն տուած էր անոր: Մայրը այդ նամակը կը կարդայ Մարիամ քրոջը (որ մեր Սուրբ Թադէոսեան Աստուածաշնչական դպրոցի մայրիկն էր) ու երբ ան կը լսէ թէ ես դեռ ողջ եմ, շատ կ'ուրախանայ եւ իր մօրը երկու Օսմանեան ոսկի կուտայ՝ մեզի ղրկելու համար: Եւ ինք այդ դրամը բերած էր մեզի յանձնելու համար:

Յայնժամ ես կնոջս նայեցայ եւ ան հասկնալով՝ թէ ինչո՞ւ նայեցայ, ժպտեցաւ...:

Ես շնորհակալութիւն յայտնեցի քրոջ, իր սիրոյ

ծառայութեան համար ու երբ ան գնաց, ըսի կնոջս. «Հիմա կը տեսնե՞ս, թէ վաղուան համար մեզի ուրկէ՞ հաց կը ղրկէ Տէրը»:

Երկու Օսմանեան ոսկին կ'արժէր 17 Ռուսական ոսկի ռուպլի, որ բաւական մեծ գումար մըն էր: Անմիջապէս գացի Թորկսին (այդպէս կը կոչուէր կառավարական խանութը) եւ ալիւր, շաքար, բրինձ, իւղ եւ այլ մթերքներ գնեցի շատ աժան գնով ու որքան որ կրնայի կրել: Նաեւ երկու խոշոր նարինջներ առի, որ Պաղեստինէն բերած էին ու հատը տասը կոպէկ կ'արժէր:

Երբ տուն եկայ, կնոջս ըսի. «Եթէ Տէրը կամենայ, սովի ժամանակ ո՛չ թէ միայն ալիւր, շաքար, բրինձ, իւղ եւ ուրիշ մթերքներ ալ կուտայ, այլ Պաղեստինի նարինջ ալ կը կերցնէ (որ Ռուսիոյ մէջ հազուագիւտ բան էր). ուստի, ա՛ռ կեր ու ալ մի՛ կասկածիր»:

Ան ըսաւ. «Ե՛ս ալ քու հաւատքով պիտի ապրիմ»:

Այդպէս սքանչելի եւ հրաշագործ է մեր Տէրը եւ հաւատարիմ իր խոստումներուն, որոնց յուսացողը իրաւցնէ չ'ամչնար: Ուստի, ինչո՞ւ կասկածինք երբ նեղութիւններէ կ'անցնինք: Չէ՞որ Ան ըսած է որ նեղութեան մէջ Իրեն կանչենք ու Ինք կը պատասխանէ եւ մենք Զինք կը փառաւորենք: Օրհնեալ ըլլայ Ան յաւիտեան:

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ՆՈՐ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆ

Երբ մեր ոսկի դրամը վերջանալու մօտեցաւ, Տէրը ուրիշ անակնկալ դուռ մը բացաւ մեր առջեւ: Քենեկալիս հայրը իր մահէն առաջ Ամերիկեան դրամատան մը մէջ որոշ գումար մը դրած է եղել իր զաւակներուն համար: Այդ նեղ օրերուն, քենեկալս կրցաւ ստանալ այդ դրամը եւ անկէ մաս մը ինծի փոխ տուաւ եւ մենք ատով ապրեցանք մինչեւ սովին վերջանալը:

Երբ կառավարութիւնը տեսաւ որ ա՛լ ժողովուրդին քով ոսկի չմնաց, Թորկսինը գոցեց ու սկսաւ հացը ծախել առանց քարտի ու այդ կերպով սովը վերջացաւ:

ՆՈՐԷՆ ՔԻՍԼԱՒՈՏՍԿԻ ՄԷՋ

Սովը վերջացաւ 1934-ի ամառուան ամառուան չրջանին, երբ մենք նորէն Քիսլաւոտսկի տեղափոխուած էինք ու կնոջս մէկ մօտիկ ազգականին տան մէջ կ'ապրէինք: Մեր տեղը քաղաքէն դուրս նոր արուարձանի մը մեջ էր: Հոն ալ մինչեւ սովին վերջանալը չաքարեղէնի գործով զբաղեցայ: Բայց երբ ապրուստի հոգը թեթեւցաւ ու կիներ սկսան իրեն տուները ճերմկցնել, դարձեալ հին արհեստովս պարապեցայ:

ՉԷՐՔԵՍՍԿԻ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

1935-ին տեղափոխուեցայ Չէրքեսսկի քաղաքը, որ Քիսլաւոտսկիէն մօտ 100 քիլօմեթր հեռու էր:

Եղանակը հոն լաւ էր եւ կեանքը աւելի աժան: Գործս ալ այդ տարի բաւական յաջող գնաց, ուստի որոշեցի տուն մը ծախու առնել, որպէսզի ինքզինքնիս աւելի ազատ զգանք, քանզի հինգ երախաներով ուրիշի տան մէջ բնակիլը բաւական դժուար էր:

Հայ եղբայր մը, որ նոյնպէս Քիսլաւոտսկիէն հոն տեղափոխուած էր, փափաքեցաւ ինծի ընկերանալ ու միասին չորս սենեակնոց տուն մը գնեցինք բաւական աժան գնով: Ան զաւակ չունէր, կինն ալ հոգեւոր էր, այդ պատճառաւ ոեւէ դժուարութիւն չունեցանք միասին ապրելու: Բայց չատ չանցած, ան մտածեց կով մը ծախու առնել իր ապրուստը դիւրացնելու համար ու խնդրեց որ իր բաժինն ալ ես առնեմ, որպէսզի կարենայ իր որոչումը կատարել: Ես ալ համաձայնեցայ ու մեր բնակարանը ընդարձակեցաւ եւ անասնապահութեան համար ալ յարմարութիւն ունեցանք:

Ուստի ես ալ կարճ ժամանակուան ընթացքին, վեց հատ այծեր եւ 69-ի չափ հաւեր ունեցայ, որ մեծապէս դիւրացուց մեր ապրուստը:

Այն տարին հաւատացեալներուն դէմ հալածանքը աւելի սաստկացաւ ու բացի հոգեւոր գործիչներէն, չատ մը եկեղեցիներու անդամներ ալ բանտարկուեցան, եկեղեցիները գոցուեցան եւ աղօթատեղիները գրաւուեցան: Նաեւ անոնց չարքին, մեր տեղւոյն աղօթատունն ալ փակուեցաւ ու գրասենեակներու վերածուեցաւ: Այդ պատճառաւ ստիպուած եղանք գաղտնի հաւաքուիլ տուներուն մէջ աղօթելու՝ մեր

բանտարկեալներուն ու աքսորեալներուն համար, ու մեզի համար ալ որպէսզի հաւատարիմ մնանք մինչեւ մահ:

Հաւատացեալներէն ոմանք զիս տեսնելով ուրիշ քաղաքներուն մէջ (ուր կ'երթայի խողանակներս ծախելու), զարմանքով կ'ըսէին. «Դուք դեռ բանտարկուած չէ՞ք»: Ե՛ս ալ կը զարմանայի այդ մասին ու կարծես կը սպասէի ու կը պատրաստուէի այդ օրուան:

1936-ի գարնան, գործս նոյնպէս յաջող գնաց ու ես կով մըն ալ ծախու առի: Աշնան շրջանին դարձեալ գացեր էի խողանակներս ծախելու ուրիշ քաղաքներու մէջ, ուր երկու ամսուան ընթացքին 5000 րուպլիի առեւտուր ըրի: Այդ ժամանակ հագուստեղէնը եւ կօշիկը մեծ դժուարութեամբ ձեռք կը բերուէին մեր քաղաքին մէջ: Բայց Քիսլաւոտսկիի եւ ուրիշ ամարանոցներուն մէջ քիչ մը տարբեր էր: Ուստի ո՛ւր որ կը տեսնէի թէ մարդիկ հերթի կայնած են խանութի մը առջեւ, ե՛ս ալ կ'երթայի կը կայնէի ու ի՛նչ որ կը ծախէին կ'առնէի որոշուած չափով: Այդ կերպով երկու ամսուան ընթացքին բոլոր ընտանիքիս համար հագուստի եւ կօշիկի երկու տարուան ապրանք կրցայ ձեռք բերել 1500 րուպլի ծախսելով: Իսկ մնացած 3500 րուպլին ոտքերուս փաթթելով (որպէսզի չգողնան) ճամբայ ելայ: Երբ տուն հասայ եւ զաւակներս զիս տեսան, մեծ հրճուանքով ու բարձր ձայներ հանելով զիս՝ դիմաւորեցին բակին մէջ ու իրարու գրկախառն համբուրուելէ ետք, ներս մտայ խոհանոցը ճաշելու համար: Յանկարծ փոքր տղաս՝ Ալպերթը գիրկս եկաւ ու սկսաւ ախորժակով ուտել չաքարեղէնները այն փոքրիկ տուփին մէջէն զոր իրեն տուած էի: Այ կապոյտ աչքերով եւ սպիտակ մորթով շատ գեղեցիկ երկու տարեկան տղայ մըն էր, եւ շատ սիրելի էր ինծի: Ինքն ալ չափազանց կապուած էր ինծի ու կարօտով կը սպասէր իմ տուն վերադառնալուն: Ուստի, կարելի է երեւակայել, թէ ո՛րչափ երջանիկ կը զգար ինքզինքը իմ գիրկիս մէջ՝ ջերմ համբոյրներ ստանալով ինձմէ: Բայց ո՛չ մէկս գիտէինք, թէ այդ վերջին ընտանեկան հանդիպումն էր:

ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԹԻՒՆՍ

Մեր տուն գնելը, անասուններ ձեռք բերելը, հագուստեղէնի մթերք տեսնելը ու 3500 րուպլիի ալ տուն բերելը Տէրոջը

կարգադրութիւններն են եղեր: Որովհետեւ Ան գիտէր որ ես շուտով պիտի բանտարկուիմ եւ առանց ատոնց, ընտանիքս անտանելի նեղութիւններու պիտի մատնուէր:

1936, Նոյեմբեր 6- էր երբ տուն եկայ: Ճաշէն առաջ Ելից 4:18-26 համարները կարդալով, մեր ուշադրութիւնը դարձուցի այն կէտին վրայ, թէ ի՛նչպէս Մովսէս իր հեթանոս կնոջը գիջելով իրենց տղան չթլփատեց ու քիչ որ պիտի մեռնէր: Ու կնոջս ըսի, թէ ո՛րքան կարեւոր է Տէրոջը պատուիրանքները համերաշխօրէն պահել, Անոր օրհնութիւնները վայելելու համար, ու Անոր հնազանդիլ, ի՛նչքան ալ մեզի դժուար երեւնայ Իր կամքը կատարելը:

Տուն գալէս երկու օր առաջ երազ մը տեսած ու երկու եղբայներու պատմած էի, որոնցմէ մէկը այդ լսելով ըսաւ. «Շատ չանցած ձեր ընտանիքին գլխաւոր անդամներէն մէկը պիտի պակսի»: Այդ օրերուն կինս ալ տեսած էր իր երազին մէջ մեր կովուն մորթուիլը, ու ատկէ եզրակացուցած էր որ ինծի վտանգ մը պիտի պատահի: Երբ այդ տխրութեամբ յայտնեց ինծի, ե՛ս ալ իմ երազս յիշեցի որ մեր տան առաստաղը քանդուած էր ու տանիքի վրան ալ ծակեր բացուած էին եւ տունը բոլորովին պարպուեր էր: Բայց ես երազս կնոջս չպատմեցի, որպէսզի ան աւելի չտխրի:

Աղօթելէ ու ճաշելէ ետք, կ՛ուզէի լոգնալ եւ քիչ մը պառկիլ ու հանգստանալ: Յանկարծ դուռը զարնուեցաւ. ու երբ բացի, մարդ մը զիս տեսնելուն պէս անունս հարցուց եւ միւս սենեակները ցուցնելով ուզեց թէ գիտնալ թէ անո՞նք ալ մեզի կը պատկանին: «Այո», ըսի անոր, ու կարծելով որ կ՛ուզէ բնակարան վարձել, պիտի ըսէի թէ վարձու տուն չունինք. բայց մինչ այդ ան ըսաւ. «Ես եկած եմ խուզարկութեան համար», ու քարտը ցուցուց, որմէ գիտցայ որ ան գաղտնի ոստիկան մըն էր, ու գիտցայ նաեւ թէ ի՛նչ նպատակաւ եկած էր:

Անձէնթը սկսաւ խուզարկել մեր պահարանները ու քանի մը նամակներ գտնելով դրաւ իր գրպանը: Հայերէն Սուրբ Գիրքն ալ տեսնելով, առաւ ու չգիտնալով որ Ս.Գիրք է, դրաւ մէկ կողմ:

Խուզարկութեան ընթացքին ինծի մեծ հոգ կը պատճառէր ոտքիս փաթթուած դրամները կերպով մը տունը թողելու հարցը: Որովհետեւ մարդը թոյլ չէր տար իր ներկայութենէն հեռանանք: Բայց երբ խուզարկութիւնը վերջացաւ, ան ըսաւ. «Քաղաքապետը կ՛ուզէ ձեզ տեսնել եւ 15 րոպէ խօսակցիլ

ձեզի հետ»:

Յանկարծ կնոջս ըսի. «Տուտո'վ մաքուր հագուստներ բեր, որպէսզի փոխուիմ, որովհետեւ յարմար չէ քաղաքապետին ներկայանալ աղտոտ հագուստով»:

Աճէնթը ըսաւ. «Հոգ չէ, այդպէս ալ կրնաք ներկայանալ»:

Բայց ես ըսի. «Ո՛չ, պէտք է փոխուիմ». եւ ներս մտնելով սենեակին դուռը գոցեցի ու արագօրէն հագուստներս հանեցի ու դրամը անոնց մէջ ծածկելով, մաքուր հագուստ հագայ ու դուրս ելայ աճէնթին քով: Կրնա՞ք երեւակայել, թէ ինչ ծանր բեռ մը ինկաւ վրայէս: Քանզի համոզուած էի որ բանտ առաջնորդուելէ առաջ զիս պիտի խուզարկէին եւ դրամը գտնելով պիտի գրաւէին զայն:

Երբ բակը ելանք, զաւակներս հոն տեսնելով՝ խորունկ տխրութեամբ՝ «Մնա'ք բարով, սիրելինե'րս», ըսի սրտիս մէջէն, ու կնոջս ալ հայերէնով խորհուրդ տուի որ Տէրոջը ապաւինի, ու փողոց ելանք: Որպէսզի դրացիները չնկատեն իմ բանտարկուիլս, աճէնթը պաշտօնական հագուստով եկած չէր, եւ կառքն ալ փողոցին միւս անկիւնը կայնեցուցած էր: Տունով հասանք կառավարական շէնքը ու ներս մտնելուս պէս, սկսան զիս խուզարկել, եւ միայն երկու կոպէկ գտան գրպանիս մէջ: Ես ուրախ էի, որ աճէնթի կեղծ քաղաքավարութեամբ վարուելով հետս, ինծի չյայտնեց բանտարկութիւնս, ու ես ատկէ օգտուելով հանդերձս փոխած էի:

ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Խուզարկութենէս ետքը զիս տարին Ն.Ք.Վ.Ս.-ի (գաղտնի ոստիկան) Նախագահին քով, ուր ան զիս մանրամասն հարցաքննութեան ենթարկեց: Ես ալ անոր բոլոր հարցումներուն ուղիղ պատասխաններ տուի, բայց վճիռս արդէն տրուած էր ու զիս բանտարկեցին, եւ 15 րոպէն տեւեց հինգ տարի եւ 7 ամիս:

ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

Ն.Ք.Վ.Տ.-ի բանտը փոքրիկ սենեակներէ կը բաղկանար, որոնցմէ մէկուն մէջ զիս դրին, ուր ինձմէ առաջ երկու

Զէրքէզներ բանտարկուած էին: Անոնք նիհար, երեսնին դեղնած, չատ տխուր էին ու լուր կը կենային:

Ինծի յատկացուած էր երկաթէ հին մահճակալ մը՝ չատ աղտոտ խոտէ ներքնակով: Իրիկուան կերակուրն էր քիչ մը ապուր եւ կտոր մը հաց: Ես միայն հացը կերայ, որովհետեւ ապուրը զզուելի էր:

Այս անակնկալ բաժանումը ընտանիքէս, զիս չատ տխրեցուց, բայց երբ յիչեցի թէ անցեալի մէջ Փրկչիս համար հալածանք կրելու մասին աղօթած էի, սիրտս հանգստացաւ, քանզի աղօթքներուս պատասխանը ստացած էի:

Այդ գիչեր հանգիստ քնացայ ու երբ առտուն արթնցայ, կը կարծէի թէ տունն եմ, բայց երբ աչքերս բացի, տեսայ որ բանտի մէջն եմ: Առաւօտեան աղօթքս կայնած ըրի ու «Ալ մօտ ըլլամ» երգը հոգիիս մէջ երգեցի, աննման յուզումով մը, որ ինծի մեծ օրհնութիւն եղաւ: Այդ բանտին մէջ երկու օր մնացի: Կինս ինծի կերակուր եւ հագուստ բերեր էր, բայց անոր ըսած են որ ես հոն չեմ, ու ան մեծ վիչտով տուն վերադարձած է: Երրորդ օրը զիս դուրս կանչեցին ու ինքնաչարժի մը մէջ նստեցնելով երկու ոստիկաններու հսկողութեան տակ, քաղաքէն դուրս տարին, առանց յայտնելու թէ ո՛ւր կը տանին: Ճամբան բոլորս ալ լուռ էինք: Երբ ամայի տեղերէ կ՚անցնէինք, այն խորհուրդը եկաւ ինծի, թէ գուցե տեղ մը հասնելով զիս պիտի գնդակահարեն ու հոն թողելով ետ պիտի դառնան, որպէսզի ո՛չ ոք գիտնայ իմ մասին: Բայց այդ խորհուրդը վախ չազդեց վրաս, քանզի պատրաստ էի Փրկչիս համար կեանքս զոհելու:

Իրիկուան մօտ հասանք Սթավրափօլ քաղաքը ու զիս տարին այնտեղի Ն.Ք.Վ.Տ.-ի բանտը ու դարձեալ խուզարկելով՝ ժամացոյցս, ակնոցս եւ մէջքի գօտիս առին ու մտցուցին սենեակ մը, ուր հինգ հոգի բանտարկուած էին եւ միայն մէկ բարակ փայտէ մահճակալ կար, զոր ես գրաւեցի:

Բանտարկեալներէն մէկը ինծի հարցուց, թե ի՞նչ պատճառաւ բանտարկուած էի: Ըսի. «Ինծի բան մը ըսած չեն, բայց ես կը կարծեմ թէ Քրիստոնէական հաւատքիս համար բանտարկուած եմ»:

Երբ իրիկուն եղաւ, հոն ալ կտոր մը հաց եւ ապուր բերին: Ես դարձեալ հացը առի, բայց ապուրին չմօտեցայ, հակառակ անոր որ չատ անօթի էի: Բանտարկեալները սկսան մէկ ամանէն ուտել ապուրը՝ մեծ ախորժակով ու գիտնալով որ ես կը զզուիմ,

վրաս խնդացին ու ըսին. «Կեցի՛ր, կեցի՛ր, յետոյ պիտի ուտես: Մենք ալ առաջ քեզի պէս զզուեցանք, բայց հիմա ախորժակով կ'ուտենք»: Անոնք ճիշդ խօսեցան, որովհետեւ յաջորդ օրը ստիպուեցայ ե՛ս ալ անոնց պէս մէկ ամանէն ուտել ապուրը, որ Պալանտա (այսինքն չան կերակուր) կը կոչէին:

ՍՔԱՆՉԵԼԻ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Տախտակէ մահճակալին վրայ պառկած կ'աղօթէի, որպէսզի Տէրոջմէ նոր ույժ ստանամ գալիք նեղութիւնները կրելու համար: Քովս բարձրահասակ ու գեղեցիկ դէմքով երիտասարդ մը պառկած էր, որ սկսաւ ցած ձայնով հոգեւոր երգ մը երգել: Հետաքրքրութեամբ իրեն նայեցայ ու ան ժպտեցաւ: Հարցուցի թէ հաւատացեա՞լ է: «Այո», ըսաւ ու պատմեց հետեւեալը.-

Ինք նորադարձ մը ըլլալով, անվախօրէն վկայած էր Յիսուսի մասին գործատեղիին մէջ եւ ուրիշ տեղեր ալ: Իրիկուն մը երբ տուն կուգայ, կը տեսնէ որ բոլոր ունեցածը կողոպտուած, տունը կէս մը այրած եւ կինն ու երեք տարեկան աղջիկը մորթուած են ու ձգուած տախտակամածին վրայ: Բնականաբար անոր սիրտը կը լեցուի անպատմելի վիշտով, բայց երբ կը մտածէ որ առանց Աստուծոյ թոյլտուութեան բան մը չի կրնար պատահել, խելագարուելու վտանգէն կ'ազատի ու մխիթարուելով կը շարունակէ վկայել իր Փրկչին մասին: Շատ չանցած գաղտնի ոստիկանութիւնը այդ նկատելով, տասնըհինգ հաւատացեալներու շարքին, զինքն ալ կը բանտարկեն: Յետոյ պատմեց ան, թէ ի՛նչպես երկու ամսուան ընթացքին զինք զանազան չարչարանքներու ենթարկած են եւ նոյնիսկ ժամերով սառնանման ջուրին մէջ կայնեցուցած են մինչեւ մէջքը, բայց ինք հաստատ մնացած է իր հաւատքին մէջ: Ան ըսաւ նաեւ, թէ իրեն հետ բանտարկուած 13 եղբայրները եւ երկու քոյրերը նոյն չէնքին միւս սենեակներուն մէջ կը գտնուին:

Լսելով այդ ամէնը, հիացայ անոր անձնուիրութեան ու քաջութեանը վրայ ու մտածեցի թէ, եթէ նորադարձ մը այնպիսի զօրաւոր հաւատք ունի եւ ուրացած չէ իր Փրկիչը, հապա ո՛րքան աւելի ես պէտք է հաւատարիմ ըլլամ իմ Փրկչիս ու պատրաստ կրելու ամէն չարչարանք Անոր Սուրբ Անուան համար:

ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ՏԱՌԱՊԱԼԻՑ ՕՐԵՐԸ

Յաջորդ իրիկուն, մեր սենեակի բանտարկեալներէն մէկը կանչեցին քննութեան համար: Ան քանի մը ժամէն վարադարձաւ ու ամբողջ մարմնով կը դողար: Ան մեր հարցումին պատասխանելով ըսաւ, թէ զինք Թրաքցիս կոչելով ստիպեր են խոստովանիլ իր հակայեղափոխական գաղտնի գործունէութիւնները ու սաստիկ սպառնալիքներով վախցուցած են զինքը: Խեղճ մարդը Թրոցքիի անունն անգամ չէ գիտեր, այդ պատճառաւ ալ Թրոցքիստ ըսելու տեղ՝ Թրաքցիս կ'ըսէր:

Երրորդ իրիկունը ես ալ կանչուեցայ: Քննիչս նախ հարցուց ծննդավայրս եւ ապա հօրս եւ մօրս անունները, Թուրքիայէն Ռուսիա անցնելուս թուականը ու ատոր պատճառը, ուսմանս մասին եւ ի՞նչ գործերով զբաղիլս եւլն. եւլն... :

Հարցուցի իրեն, թէ ի՞նչ էր իմ բանտարկութեանս պատճառը, որովհետեւ ես ո՛չ մարդասպան եմ, ո՛չ գող եւ ո՛չ ալ կառավարական օրէնքին դէմ գործած:

Ան ըսաւ. «Եթէ մարդասպան կամ գող ըլլայիր, շատ աւելի լաւ կ'ըլլար քեզի համար, բայց քանի որ հաւատացեալ ես եւ քարոզելով ուրիշներն ալ հաւատքի կը դարձնես, մեր ամենամեծ թշնամին ես: Մենք քեզ բանտարկեցինք ու վիզդ պիտի դարձնենք, որպէսզի ալ ո՛չ մէկուն չքարոզես»: Երբ այդ լսեցի, սրտիս մէջ ըսի. «Տէրը զիս հոս բերած է, որ ես քեզի քարոզեմ»: Ու իրեն դառնալով ըսի. «Եթէ այդ է մեղքս, զայն երբեք չեմ խոստովանիր, ու հաւատքս չեմ ուրանար»:

Ըսաւ. «Մենք կերպերը գիտենք ձեզ խոնարհեցնելու»:

Ըսի. «Փորձեցէ՛ք...»:

Ան ըսաւ. «Գացէ՛ք, լա՛ւ մը մտածեցէք, եւ ես ձեզ նորէն պիտի կանչեմ»:

Քանի մը օր ետք, նորէն կանչեց ու հարցուց՝ թէ մտածե՞ր եմ:

Ըսի. «Այո՛, մտածեր եմ ու չեմ յիշեր թէ ոեւէ յանցանք գործած եմ կառավարութեան դէմ: Ես կը հաւատամ Աստուծոյ, որովհետեւ հաստատ գիտեմ որ Ան կայ»:

«Ինչէ՞ն գիտես, տեսե՛ր ես զԱնիկա», հարցուց ան:

Ըսի. «Ան իմ մէջս կ'ապրի, որ տեսնելէն շատ աւելի լաւ է: Ես մեղաւոր մըն էի, գէշ ունակութեանց ու չար գործերուն գե-րին, եւ որքան ո՛ր ջանք ըրի անոնցմէ ազատուելու ու բարի

մարդ մը ըլլալու, չյաջողեցայ: Բայց երբ լսեցի որ Յիսուս աշխարհ եկած է մեղաւորը փրկելու եւ թէ Ա՛ն միայն կրնայ մարդուն սիրտը փոխել եւ աշխարհային ցանկութիւններէն ազատել, որոշեցի զԱյն փորձել ու ծունկի գալով Անոր ըսի. «Եթէ այդ քարոզիչը ուղիղ կ՚սէ ու Դուն կրնաս զիս մեղքի ցանկութենէն ազատել, հի՛մա ըրէ այդ. եւ եթէ ընես, ամբողջ կեանքս Քեզի կը նուիրեմ եւ ամէնուն պիտի վկայեմ որ Դուն ճշմարտապէս մեղաւորաց Փրկիչն ես»: Եւ ան անմիջապէս ինծի պատասխանեց ու փոխեց իմ սիրտս ու ամբողջ կեանքս: Այդ պատճառաւ ես գիտեմ որ Ան կայ. եւ ի՞նչպէս կրնամ զԱյն ուրանալ»:

Յայնժամ ան հեռաձայնով Ն.Ք.Վ.Տ-ի նախագահը կանչեց ու երբ ան ներս մտաւ, սաստիկ (բայց չինծու) բարկութեամբ մը վրաս պոռալով ըսաւ. «Քեզի ո՞վ թոյլ տուաւ Թուրքիոյ սահմանէն մեր երկիրը անցնելու»: Ան նկատի չառաւ, որ ես Քէրնսկիի կառավարութեան ժամանակ սահմանէն անցած էի:

Կ՚ուզէի պատասխանել, բայց ան «Լռէ՛», ըսաւ: Ուստի լռեցի: Ան ատրճանակը հանելով սեղանին վրայ դրաւ (անշուշտ զիս վախցնելու նպատակաւ) ու նոյն բարկութեամբ ըսաւ. «Ես քեզ կը փտտեցնեմ, դուն իրաւունք չունիս մեր երկիրը կոխկրտելու. մինչեւ հիմա ի՞նչ օգուտ բերած ես մեր կառավարութեան»:

Ես չպատասխանեցի, որովհետեւ «Լռէ» ըսած էր: Ան աւելի սաստիկ բարկութեամբ ըսաւ. «Պատասխանէ, ի՞նչ ըրած ես»:

Ըսի. «Հինգ հատ զաւակներ»:

Երբ այդ լսեց, սկսաւ սաստիկ խնդալ, մինչեւ իսկ իր մեծ փորը բռնելով եւ առջեւը ծռելով, ու թողուց գնաց իր սենեակը:

Քննիչս ալ կը ժպտէր, որուն դառնալով ըսի. «Լաւ չպատասխանեցի՞»: Քանի մը օրեր առաջ թերթի մը մէջ կարդացի Ստալինի յօդուածը, որ կ՚ըսէր թէ գաբիթալիստ երկիրներուն մէջ մարդը արժէք չունի, բայց մեզի համար մարդը գաբիթալ (հարստութիւն) է: Ու ըսի. «Եթէ մարդը գաբիթալ է, ես հինգ հատ գաբիթալ տուած եմ կառավարութեան: Աչքերս տկար՝ էնվալիտ մը ըլլալով ու կառավարութենէն թոշակ ստանալու ալ իրաւունք ունենալով, անկէ մինչեւ հիմա կոպէկ մ՚իսկ առած չեմ, այլ իմ ձեռքերովս աշխատելով, ճակտիս քրտինքով ապրեցուցած եմ իմ ընտանիքս: Ուրեմն ալ ի՞նչ կ՚ուզէք ինձմէ»:

Ան ըսաւ. «Բայց դուք անոնք ձեր ոգիով կը դաստիարակէք:

Անոր համար ձեզ բանտարկեցինք, որ մե՛նք զանոնք դաստիարակենք»:

Ըսի. «Եթէ բոլոր մարդիկ ինծի պէս դաստիարակեն իրենց զաւակները, ո՛չ ոստիկանի պէտք կ'ըլլար, ո՛չ դատարանի, եւ ո՛չ ալ բանտի: Ես զաւակներուս կը սորվեցնեմ բարի ըլլալ, աշխատասէր, կարօտեալներուն օգնել, սուտ չխօսիլ, չգողնալ եւ ուրիշ որեւէ չար բան չգործել»:

Ան ըսաւ. «Բայց դուք անոնց կ'ըսէք, որ Աստուած կայ»:

Ըսի. «Այո, քանզի առանց Աստուծոյ շնորհքին եւ օգնութեան, ո՛չ ոք կ'րնայ բարի ըլլալ: Ես այդ փորձառաբար գիտցայ, որովհետեւ երբ առանց Աստուծոյ կ'ապրէի, չարութիւն կ'ընէի ու խիղճս զիս կը տանջէր, եւ ո՛րքան որ ջանք ըրի բարի ըլլալու, չկրցայ, որովհետեւ չար բաներուն գերին եղած էի: Բայց երբ լսեցի, թէ միա՛յն Յիսուս կրնայ փրկել զիս այդ գերութենէն, աղօթեցի Անոր, որ եթէ կրնայ, ապացուցանէ այդ, զիս փրկելով. եւ Ան փրկեց ու բոլորովին փոխեց իմ կեանքս»:

Քննիչը խօսք չգտաւ պատասխանելու ու ըսաւ. «Գնա՛, լա՛ւ մտածէ, որովհետեւ ձեր մասին գանգատներ եղած են, թէ դուք կառավարութեան դէմ հակայեղափոխական գործունէութիւններ ունեցած էք, որոնց համար կրնաք հինգ կամ տասը տարուան բանտարկութեան դատապարտուիլ»:

Ըսի. «Ո՛չ ոք կրնայ ապացուցանել այդ, որովհետեւ ո՛չ թէ բանտարկուելու վախը՝ այլ իմ հաւատքս թոյլ չի տար ինծի, որ ես կառավարութեան դէմ գործեմ: Քանզի Սուրբ Գիրքին մէջ գրուած է, թէ «Ամէն մարդ իր վրայ եղած իշխանութիւններուն թող հնազանդի, վասնզի չկայ իշխանութիւն մը որ Աստուծմէ չըլլայ (Հռովմ. 13:1):

«Բայց մենք Աստուծոյ չենք հաւատար, ուստի ինչպէ՞ս կրնանք Աստուծմէ ըլլալ», հարցուց ան:

Ըսի. «Երբ Պօղոս Առաքեալ գրեց այդ խօսքերը, Ներոնն էր կայսրը, որ կռապաշտ մըն էր, եւ նոյն Առաքեալը գլխատել ալ տուաւ: Ուստի անոր՝ Աստուծմէ ըլլալը չի նշանակեր, որ ան աստուածապաշտ մըն էր, այլ կը նշանակէ, որ Աստուած անոր թոյլ տուած էր թագաւորելու՝ որոշ նպատակաւ: Այնպէս ալ հիմա, Աստուած թոյլ տուած է մեր Սովետական կառավարութեան՝ մեր վրայ իշխելու, հետեւաբար անոր պէտք է հնազանդինք»:

Քննիչս նորէն պատասխան մը չգտնելով, ըսաւ որ երթամ եւ

լաւ մը մտածեմ...։

Բանտի կեանքը երթալով աւելի կը դժուարանար, քանզի մէկ կողմէ անօթութիւնը, միւս կողմէ ձմեռուան սաստիկ ցուրտը եւ առանց անկողինի չոր տախտակի վրայ պառկիլը թոյլ չէին տար որ քնանամ։ Գիշերը քանի մը րոպէ կը պառկէի ու քանի մը րոպէ կը պտըտէի սենեակին մէջ, որպէսզի մարմինս տաքցնէի եւ գրեթէ ամբողջ գիշեր անքուն կը մնայի։ Նաեւ մարմինի աղտոտութիւնը անհանգիստ կ՚ընէր զիս. որովհետեւ, ո՛չ կը լոգնայի, ո՛չ ալ փոխնորդ հագուստ ունէի։ Հետս եղող բանտարկեալները մահիճ ունէին ու լաւ կը քնանային։ Անոնցմէ մէկը բարձր պաշտօնեայ եղած էր, բայց չգիտցայ թէ ի՞նչ պատճառաւ բանտարկուած էր։ Ան ընկերներուն իր անբարոյական կեանքէն կը պատմէր ու կանանց վրայ իր տարած յաղթութիւններով կը պարծենար, եւ ընկերներն ալ զինք մեծ ախորժակով կը լսէին։

Թշուա՜ռ մարդիկ, անոնք փոխանակ իրենց մեղքերուն համար լալու եւ ողբալու ու ապաշխարելու, նոր մեղքեր կ՚աւելցնէին անոնց վրայ, առանց մտաբերելու գալիք բարկութիւնը եւ յաւիտենական տանջանքը։

Ն.Ք.Վ.Տ.Ի ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Օր մը մեր սենեակին դուռը բացուեցաւ եւ Ն.Ք.Վ.Տ.ի նախագահը քանի մը գաղտնի ոստիկաններով ներս մտաւ։ Բոլորս ոտքի կայնեցանք անոր առջեւ ու ամէն մէկուն դիտողութիւններ ընելով, զանոնք սաստիկ յանդիմանեց ու պատժել սպառնաց իրենց տուած սխալ տեղեկութիւններուն համար։ Անոնք ալ գլուխնին կախած, վախով ու դողով կը լսէին անոր սպառնալիքները։

Բայց երբ կարգը ինծի եկաւ, ան քմծիծաղով մը ըսաւ. «Մարգարէ»։

Ես ալ իրեն ժպտելով ըսի. «Դուք լաւ ծանօթացեր էք ինծի հետ. եւ հոս ալ զիս ճանչցաք»։

Ոստիկանները զարմանքով նայեցան ինծի, այդպէս անվախ եւ համարձակ խօսելուս համար անձի մը հետ, որ սարսափ կ՚ազդէր ամէնուն վրայ։

Չէկիստն ալ այդ նկատելով, առանց խօսք մը աւելցնելու դուրս ելաւ մեր քովէն։

Ի՜նչ սքանչելի բան է մաքուր խղճմտանքով հալածանք կրելը՝ ճշմարտութեան համար եւ Տէրոջը ներկայութիւնն ու օգնութիւնը վայելելը այդ մութ տեղերուն մէջ: Մեր Տէրը Իր աշակերտներուն ըսաւ. «Մի՛ վախնաք անոնցմէ՝ որ մարմինը կը սպաննեն, ու չեն կրնար Հոգին սպաննել». եւ թէ «Աշխարհի մէջ նեղութիւն պիտի ունենաք. բայց քաջասիրտ եղէք, ես աշխարհը յաղթեցի»:

Ու կը վկայեմ թէ բանտի ու աքսորավայրերուն մէջ ես փորձառաբար գիտցայ ու վայելեցի այդ խօսքերուն ու խոստումներուն զօրութիւնը. քանզի անյաղթ Տէրս էր որ քաջութիւն կուտար իմ սրտին:

ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԾՐԱԳԻՐԻՆ ՔԱՐՏԷՍԸ

Քննիչը նորէն զիս իր քովը կանչելով, Փրկութեան Ծրագի-րին քարտէսը բացաւ իմ առջեւս ու հարցուց, թէ ե՞ս եմ անոր հեղինակը: Երբ «Այո» ըսի, «Ստորագրէ» ըսաւ: Ու երբ ստորագրեցի, «Այս ի՞նչ փրկութեան ծրագիր է, բացատրէ ինծի», հրամայեց ան:

Իմ ուզածս ալ այդ էր: Ուստի սկիզբէն սկսելով, մօտաւորապէս երկու ժամուան ընթացքին անոր բացատրեցի ամբողջ քարտէսը: Բայց երբ հասայ Եկեղեցիի շրջանի վախճանին ու ըսի թէ Յիսուս Իր Երկրորդ Գալստեան առթիւ երկինքէն օդին մէջ պիտի իջնէ ու բոլոր Տէրոջմով ննջեցեալները առաջ յարութիւն պիտի առնեն, իմ ձեռքս կուրծքիս վրայ դնելով ըսի. «Մենք որ ողջ մնացած ենք, մէկ ակնթարթի մէջ փոխուելով ու յարութեան մարմին ստանալով, անոնց հետ միասին օդին մէջ պիտի յափշտակուինք զԱյն դիմաւորելու»: Քննիչը գլուխը շարժեց քմծիծաղով մը: Ու երբ ըսի թէ «Յափշտակութենէն անմիջապէս ետքը Նեռը պիտի յայտնուի», ան հետաքրքրութեամբ ըսաւ. «Պատմէ, թէ ո՞վ է Նեռը»:

Այդ օրերուն ժողովուրդին մէջ տարածուած էր այն գաղափարը թէ Լենինն է Նեռը: Կային մարդիկ ալ, որ կը կարծէին թէ Ստալինն է: Ուրիշներ ալ կ'ըսէին, թէ Մուսոլինին կամ Հիթլերն է:

Կ'երեւի քննիչը մտածեց, թէ ես ալ Լենինը կամ Ստալինն է Նեռը պիտի ըսեմ, որ պատճառ ունենայ զիս յանցաւոր

նկատելու ու մեղադրելու: Բայց ես անոր ըսի.

Ա. Ները դեռ յայտնուած չէ ու չի կրնար յայտնուիլ մինչեւ եկեղեցիին յափշտակուիլը:

Բ. Ան Հրեայ պիտի ըլլայ, որովհետեւ Հրեաները հեթանոս մէկը իրենց Մեսիան չեն կրնար ընդունիլ:

Գ. Յակոբի մարգարէութեան համեմատ, Դանի Ցեղէն պիտի գայ (Ծննդ. 49:16-18):

Դ. Ան միայն եօթը տարի պիտի թագաւորէ եւ այն ժամանակ երկրի վրայ մեծ նեղութիւն պիտի ըլլայ, որուն նմանը ո՛չ եղած է, ո՛չ ալ ատկէ ետքը պիտի ըլլայ:

Ան մեծ ուշադրութեամբ լսեց այդ բոլոր ըսածներս:

Յետոյ խօսեցայ Տէրոջը Իր սուրբերուն հետ օդէն երկրի վրայ գալուն եւ Հազարամեակեան թագաւորութեանը մասին, երբ ամբողջ աշխարհ Անոր իշխանութեան պիտի ենթարկուի ու երկրի վրայ կատարեալ խաղաղութիւն պիտի ըլլայ:

Երբ քննիչը լսեց այդ. «Ատիկա հակայեղափոխութիւն է», ըսաւ, «եթէ Քրիստոս պիտի տիրէ երկրի վրայ»:

Ըսի. «Դուք ի՞նչ կը կարծէք, ո՞վ է Քրիստոս: Ան իմ եւ ձեր Ստեղծիչն է ու վերջ ի վերջոյ Ան պիտի թագաւորէ. եւ մենք Աստուծոյ թագաւորութեան մասին է որ կը քարոզենք»:

Ան խօսք չգտնելով ըսաւ. «Յետոյ ի՞նչ պիտի ըլլայ»:

Քարտէսի վրայ ցուցնելով, անոր բացատրեցի, սատանային բանտէն ազատման, Գոգի-Մագոգի պատերազմին, մեղաւորներու յարուցման, վերջին դատաստանի եւ անոնց կրակի լիճին մէջ ձգուելուն ու յաւիտենական տանջանքի մասին:

«Ուրեմն, մե՞նք ալ կրակի լիճին մէջ պիտի ձգուինք», հարցուց ան:

Յիսուս ըսաւ. «Եթէ չապաշխարէք, ամէնքդ ալ պիտի կորսուիք, ուստի եթէ չէք ուզեր հոն ձգուիլ, պէտք է ապաշխարէք», ըսի անոր վճռականօրէն:

Կը յիշէ՞ք, ան ինծի ըսեր էր որ գիս բանտարկած են որ այլեւս Աւետարանը չքարոզեմ. բայց ան չէր գիտեր որ ես անոր ո՛չ թէ միայն փրկութիւնը կը քարոզէի, այլ նաեւ աստուածա-բանական դասընթացք մը կ՚ունենայի անոր հետ, իր գաղտնի ոստիկանի գրասենեակին մէջ:

Բայց հոս հարց կը ծագի, թէ ան ուրկէ՞ ձեռք ձգած էր Փրկութեան Ծրագիրին քարտէսը: Յետոյ գիտցայ թէ աշակերտներէս մէկուն քով գտած է այդ՝ խուզարկութեան

ընթացքին եւ ան ալ բանտարկուած է նոյն բանտին մէջ եւ հարցաքննութեան տակ է:

Քննիչը զիս դարձեալ զգուշացուց ու ըսաւ, որ ինծի դէմ շատ ամբաստանութիւններ կան ու եթէ զանոնք չխոստովանիմ, մեծ վտանգ կը սպառնայ ինծի դէմ:

ԴԱՐՁԵԱԼ ՔՆՆԻՉԻՆ ՄՕՏ

Ուրիշ անգամ մը քննիչը զիս կանչեց ու Հայու մը անունը տալով հարցուց թէ անոր տունը եղե՞ր եմ. ու երբ դրական պատասխան ստացաւ, հարցուց նաեւ թէ ԾԻԾԵՌՆԱԿ երգը երգա՞ծ եմ հոն:

«Ոչ», ըսի, «Սոխակը երգած եմ հոն»:Ծիծեռնակը Դաշնակցականներու երգն է. ուստի եթէ այդ երգը երգած ըլլայի, պատճառ պիտի ունենար զիս մեղադրելու, որովհետեւ կոմունիստները Դաշնակցականները չեն սիրեր:

«Թարգմանէ ինծի այդ երգը», ըսաւ քննիչը: Ու ես թարգմանեցի, որուն երկրորդ տունը կ'ըսէ.-

Եթէ սոխակ մը լինէի
Լիբանանի անտառում,
Միայն Քո սէրը կ'երգէի,
Կեանքիս բոլոր օրերում:

Ու երբ այդ երգին հինգերորդ տունը թարգմանեցի, քննիչը սկսաւ գլուխը շարժել իր յուսահատութենէն, որովհետեւ այդ կ'սէ.-

Թէ հազար կեանք ունենայի,
Այս աշխարհի երեսին,
Հազարն էլ քեզ կը զոհէի,
Ով իմ հոգւոյս պաշտելին:

Որովհետեւ քննիչը հասկցաւ որ, եթէ ես Փրկչիս համար հազար կեանք զոհելու պատրաստ եմ, մէկ կեանքս զոհելու երբեք դժուարութիւն պիտի չունենամ:

Շատ չանցած, Քննիչը նորէն զիս կանչեց եւ բանտարկուած հաւատացեալներէն երկու վկաներ բերել տուաւ, զիս

հակայեղափոխութեամբ մեղադրելու համար:

Անոնցմէ առաջինը քաջաբար վկայեց որ ես կառավարութեան դէմ բան մը խօսած չեմ: Քննիչը բարկանալով թուղթ մը ցուցուց անոր ու ըսաւ. «Ասոր վրայ գրուած մեղադրանքները քուկդ չե՞ն»:

«Ոչ», ըսաւ ան ու հաստատ կեցաւ:

Յայնժամ քննիչը խաչ մը քաշելով այդ թուղթին վրայ, զայն վռնտեց դուրս ու միւս վկան կանչեց:

Անիկա նորադարձ մըն էր, որ ամառ մը Սթավրափօլէն Քիսլաւոդքի եկած էր հանգստանալու համար երբ ես հոն կ'ապրէի, ու եղբօրմէ մը հասցէս առնելով, մեր մօտ իջաւ՝ գիշեր մը մնալու, որպէսզի միւս օրը երթայ հանգստեան տունը:

Անիկա չատ նիհար էր եւ ընկճուած: Յայտնի էր որ բաւական տառապած էր բանտին մէջ: Երբ ան զիս տեսաւ, գրեթէ լալով ըսաւ. «Ես չէի գիտեր, որ իմ պատճառաւ դուք հոս պիտի գաք: Զիս ինչ մեծ սիրով հիւրասիրեցիք այն գիշերը երբ ձեր քովը իջայ: Դուք գետինը պառկեցաք ու զիս մահճակալին վրայ պառկեցուցիք»:

Քննիչը այդ լսելով սաստիկ բարկացաւ անոր վրայ ու ըսաւ. «Հոս խոստովանութեան համար չեմ կանչած քեզ». եւ ուրիշ թուղթ ցուցնելով անոր, ըսաւ. «Հոս գրուածները քու խօսքերդ չե՞ն»: «Ո'չ», ըսաւ եղբայրը, «Զանոնք դուք գրեցիք»:

Ատիկա լսելով ըսի անոր. «Դուք այդպէ՞ս գործ կը տեսնէք. Հոս նստած էք յանցաւո՞րը ճանչնալու համար, թէ անմեղը յանցաւոր հանելու համար»:

Ան առանց ինծի պատասխանելու, դարձաւ այն խեղճ եղբօրը եւ զայն բանտի մէջ փտտեցնելու սպառնալիքով, հրամայեց անոր ստորագրել այդ ամբաստանութեանց թուղթը՝ զոր ինք գրած էր: Ան ալ դողալով ստորագրեց զայն ու խղճի խայթով հեռացաւ իր խցիկը, ուրմէ ետքը ես ալ վերադարձայ իմ տեղս:

Տեսնելով այս անիրաւութիւնը բնաւ չզարմացայ, քանզի ի՞նչ իրաւունք եւ արդարութիւն կրնայի սպասել անհաւատէ մը, որ չար հոգիի իշխանութեան տակ էր: Եւ այդ խեղճ եղբօր վրայ ալ չնեղուեցայ, որովհետեւ ան նորադարձ մը ըլլալով, զօրութիւն չունէր ճշմարտութեան համար կենալու մինչեւ մահ: Նաեւ զիս կը մխիթարէր այն խորհուրդը, թէ այդ զրկանքներն ու տառապանքները կը կրեմ Փրկչիս համար, որ իմ սիրոյն համար ինձմէ չատ աւելի տանջուեցաւ խաչին վրայ:

ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԵԱՆ ՍԵՆԵԱԿԻՆ ՄԷՋ

Արդէն 45 օրեր անցած էին, եւ ես այնքան նիհարցած էի, որ կրնայի Յիսուսի պէս ոսկորներս համրել (Սաղմ. 22:17): Սրտիս զարկը ժամացոյցի զարկին պէս կը լսէի: Այդ 45 օրերու ընթացքին սափրուած չըլլալով, գլխուս եւ մօրուքիս մազերը երկնցեր էին ու ես «հիփփի»ի մը կը նմանէի:

Քննիչս տեսնելով որ բոլոր հարցաքննութիւնները, ծմեռուան ցուրտը, անքնութիւնը եւ անօթութիւնը իրեն սպասած արդիւնքը չտուին, ուզեց վերջին փորձ մըն ալ կատարել: Եւ հետեւեալ օրը զիս կանչելով, ինքնաշարժի մը մէջ նստեցուց ու տարաւ քաղաքին մեծ բանտը ու բանտապետին հետ խօսակցելէ ետք, երկու ոստիկաններու ընկերակցութեամբ տարաւ զիս բանտի բակին մէջ շինուած երեք առանձնարաններուն մէկուն առջեւ կայնեցուց ու երբ դուռը բացուեցաւ, ներսը ցոյց տալով ըսաւ. «Լա՞ւ սենեակ է»:

Ըսի. «Լաւ է»:

Ըսաւ. «Մինչեւ որ մեր պահանջած բանը չստորագրէք, այստեղէն ողջ պիտի չելլէք»:

Անոր ըսի. «Երբ 1913-ին ապաշխարեցի եւ Տէրը զիս փրկեց, Անոր խոստացայ, որ միայն Իրեն համար պիտի ապրիմ, ու եթէ պէտք ըլլայ, պիտի մեռնիմ ալ: Այնպէս որ, այդ հարցը չատո՛նց որոշուած է»:

«Դո՛ւն գիտես», ըսաւ ան ու զիս ներս մտցնելով դուռը գոցել տուաւ ու գնաց:

ՄՈՒԹ ԽՈՒՑԻՆ ՄԷՋ

Խցիկս հազիւ երեքուկէս մեթր երկարութիւն եւ երկու մեթր լայնութիւն ունէր: Ան մութ էր եւ խոնաւ: Գետինը փոսեր կային մարդկային աղտոտութիւններով լեցուած՝ ու նստելու տեղ չկար: Հոն միտքս Ռուսերէն հոգեւոր երգ մը եկաւ, զոր բարձր ձայնով երգեցի եւ որուն հետեւեալ խօսքերը մեծ սփոփանք տուին սրտիս. «Երկինքի մէջ խաւար չկայ, քանզի Յիսուս արեւի պէս զայն կը լուսաւորէ»:

Յանկարծ պահապան զինուորը դուռը զարկաւ ու ըսաւ. «Հոս այսպիսի երգեր երգելը արգիլուած է»:

«Զո՞վ կը վախցնես», մտածեցի ես: «Այս խցիկէն աւելի գէշ

վայր չի կրնար ըլլալ որ զիս հոն ձգէք»․ ու միտքս եկաւ այն առածը որ կ՚ըսէ․ «Գետը ինկողը անձրեւէն չի վախնար»:

Երգելը վերջացնելէ ետք, ծունկի գալով աղօթեցի, որպէսզի Տէրը ինձի զօրութիւն տայ մինչեւ մահ հաւատարիմ մնալու իրեն: Յանկարծ տեսիլք մը տեսայ․ նախ կինս երեւցաւ ինծի եւ ձայն մը ներսէս կը հարցնէր․ «Պատրա՞ստ ես կինդ զոհելու ինծի համար, եւ կը յօժարի՞ս որ ալ չտեսնես զանիկա»: «Այո՛, Տէ՛ր», պատասխանեցի Անոր: Ու կինս անյայտացաւ ու մեծ աղջիկս երեւցաւ․ նոյն ձայնը հարցուց․ «Գլարան ալ կը զոհե՞ս ինծի համար»: Ու ետքը կարգով երեւցան Էմմանուէլը, Հուլթը, Ռոպէրթը եւ Ալպէրթը եւ նոյն հարցումը կրկնուեցաւ անոնց համար ալ ու ես նոյնպէս պատասխանեցի, որմէ ետքը՝ «Քու կեանքդ ալ կը զոհե՞ս ինծի համար», հարցուց Ան ու երբ «Այո՛, Տէր՛», ըսի, Սուրբ Հոգին այնպիսի զօրութեամբ մը իջաւ վրաս, որ կարծես թէ հոգեւոր Սամփսոն մը եղայ: Յայնժամ ոտքի ելլելով ըսի․ «Եթէ հիմա Փրկչիս համար գլուխս ալ կտրելու ըլլան՝ պատրաստ եմ»:

Այսպես Տէրը Իր ներկայութիւնը ու զօրութիւնը կը յայտնէ անոնց, որոնք Անոր անուան համար ամէն նեղութիւն կրելու եւ մինչեւ իսկ մեռնելու պատրաստ կ՚ըլլան:

Այո՛, նեղութեան մէջ Տէրը աւելի մօտ կուգայ մեզի եւ մասնակից կ՚ըլլայ մեր տառապանքներուն, որպէսզի կարենանք զանոնք կրել ու յաղթական դուրս գալ անոնց մէջէն:

Այդ րոպէին դուռը բացուեցաւ եւ պահապան զինուորը վառած կարճ մոմ մը տուաւ ինծի, զոր գետնին վրայ դրի․ ու անոր նայելով ըսի․ «Խե՜ղճ մոմ, իմ պատճառաւս դուն ալ բանտը ինկար․ դուն կրնայիր տան մէջ քու լոյսդ տարածել եւ ուրախացնել ընտանիք մը, որ ելեքտրականութիւն կամ մինչեւ իսկ լապտերի լոյս չունի: Բայց քեզի համար ի՞նչ հոգ, թէ ո՞ւր կուտաս քու լոյսդ: Ես ալ ժամանակ մը մեծ ժողովներու մէջ կը քարոզէի Աւետարանը ու կը լուսաւորէի․ բայց հիմա Տէրը կ՚ուզէ որ այս մութ խցիկին առանձնութեան մէջ տամ իմ լոյսս: Ուստի ես ալ հոգ չեմ ըներ քեզի պէս»: Շատ չանցած մոմը վառելով հալեցաւ ու վերջացաւ եւ անոր լոյսն ալ չիջեցաւ․ եւ ան ինծի մեծ օրինակ եղաւ ու ես ինծի ըսի․ «Ուրիշներուն լոյս տալու համար, այդ մոմին պէս պէտք է վառիլ ու այրիլ․ ուստի թող ե՛ս ալ վառիմ ու այրիմ, մինչեւ որ իմ կեանքս ալ անոր պէս մարի»:

Բայց գիտէ՞ք, թէ ինչու համար այդ մոմը ինծի տրուեցաւ: Եղած են բանտարկեալներ, որոնք առանձնութեան խցիկին մէջ յուսահատելով, իրենց գլուխները պատին զարնելով մեռած են: Ոմանք ալ իրենց հանդերձները պատռելով անոնցմէ թոկեր չիներ եւ պատուհանէն կախուելով մեռեր են: Այդ՝ որպէսզի ես ալ անձնասպան չըլլամ, այդ մոմը ինծի տրուած էր, որպէսզի պահապանը դրան ծակէն իմ վրաս հսկէ ու թոյլ չտայ ինծի անձնասպան ըլլալու:

Մոմին մարելէն ետք, պահապանը դուռը բանալով տախտակէ մահճակալ մը ներս բերաւ ու նաեւ խոտէ թաց աղտոտ ներքնակ մը ու ըսաւ, որ ութը ժամ իրաւունք ունիմ անոր վրայ պառկելու: Նոյն րոպէին յիշելով Պետրոս Առաքեալը, աղօթեցի, որ Տէրը ինծի ալ այնպէս անուշ քուն մը տայ, ինչպէս որ անոր տուաւ բանտին մէջ ու ան գիտնալով որ Հերովդէս մտադիր էր միւս օրը զինքը մեռցնելու, այնպիսի խոր քունով մը քնացած էր, որ հրեշտակը պէտք զգաց անոր կողը խթելով զայն արթնցնելու:

Տէրը լսեց աղօթքս ու ես առանց արթննալու քնացայ մինչեւ առաւօտեան ժամը չորսը, երբ պահապանը ներս մտնելով զիս արթնցուց ու մահճակալը տարաւ, ու ես 16 ժամ ոտքի վրայ կայնելով անցուցի այդ օրը: Եւ այդպէս շարունակուեցաւ հինգ երկար օրեր:

Հոն ինծի կուտային օրը միայն 200 կրամ սեւ հաց եւ երկու անգամ մէյ մէկ չերեփ փտտած կաղամբէ ապուր՝ առանց իւղի եւ միսի:

Ուստի կրնաք երեւակայել, թէ ինչքա՜ն կը յոգնէի 16 ժամուայ ընթացքին՝ այդ անօթի ու նիհար մարմինով:

Խոնաւութենէն հագուստս թրջուած ըլլալով, ոսկորներուս ցաւ կը պատճառէր ու քալելու համար ալ ոյժ չունենալով՝ թաց պատին կռթնած կը կայնէի ու կ'աղօթէի ամբողջ օրը. եւ կարծես անտեսանելի ձեռք մը զիս կը պահէր ոտքի վրայ:

Երրորդ օրը պատի փառարանը փառեցին, կ'երեւի սառելու վտանգէն զիս ազատելու համար. բայց ատիկա փոխանակ օգնելու՝ աւելի վատթարացուց իմ վիճակս: Որովհետեւ պատի ճեղքերէն այնքան ծուխ ելաւ որ շատ չանցած չնչասպառ պիտի ըլլայի: Ուստի ստիպուեցայ այդ օրուան հացը բերնիս մէջ թրջելով, այդ ճեղքերը ծեփել եւ այդ փոքրիկ սնունդէն ալ զրկուիլ:

ԴԱՐՁԵԱԼ ՔՆՆԻՉԻՆ ՄՕՏ

Հինգ օր ետք, քննիչը զիս բերել տուաւ իր քովը ու տեսնելով թէ որքան նիհարցած եմ ու հազիւ կը քալեմ, հարցուց թէ՝ ինչպէ՞ս էի այդ խցիկին մէջ:

Ըսի. «Հաւատքս հոն աւելի խորացաւ ու հաստատուեցաւ»:

Ան գլուխը շարժելով ըսաւ. «Ի՛նչ յամառ ես եղեր. չեմ գիտեր ի՞նչ ընեմ քեզի հետ»:

Սրտիս մէջէն ըսի. «Փա՜ռք Տէրոջը, որ Սատանան յուսահատած է»:

Յայնժամ քննիչը զիս տարաւ ու Նախագահին սենեակին առջեւ կայնեցնելով ըսաւ. «Ա՛ռ ասիկա, որովհետեւ ալ չեմ գիտեր, թէ ի՛նչ ընեմ անոր»:

Նախագահը մեծ սրահին մէջ, նստած իր բազկաթոռին վրայ, լռութեամբ ինծի կը նայէր. ես ալ իրեն կը նայէի առանց աչքս իրմէ հեռացնելու: Այդ տեւեց քանի մը երկվայրկեան, որմէ ետքը ան քմծիծաղով մը ըսաւ. «Մարգարէ...»:

Ըսի. «Դուք կը կարծէ՞ք թէ ատով զիս կ՚անարգէք: Բայց մարգարէ կոչուիլը մեծ պատիւ է ինծի համար: Ես մինչեւ հիմա միայն աւետարանիչ կոչուած եմ, բայց դուք այդ մեծ տիտղոսն ալ կուտաք ինծի»:

«Նստէ», ըսաւ ան: Ու երբ դրան մօտ եղող աթոռին վրայ նստայ, ան մեղմ ձայնով մը ըսաւ. «Ինչո՞ւ յամառութիւն կ՚ընես. մեր քեզի առաջարկածը ստորագրէ ու տունդ գնա: Ինչո՞ւ հոս պիտի չարչարուիս: Դուն հարուստ մը չես եւ ո՛չ ալ զինուորական մը, այլ գործաւոր մըն ես ու քու ձեռքերով աշխատելով հոգացեր ես ընտանիքիդ ապրուստը: Հետեւաբար դուն մարդն ես: Բացի ատկէ դուն կին ու հինգ զաւակներ ունիս. զանոնք չե՞ս սիրեր: Ստորագրէ՛ ու գնա՛ տունդ»:

Ըսի. «Ես կինս ալ ու զաւակներս ալ կը սիրեմ. բայց ճշմարտութիւնը աւելի կը սիրեմ, ատոր համար սուտ բան չեմ կրնար ստորագրել»: (Այսինքն զԱստուած ուրանալ):

Ըսաւ. «Եթէ այդպէս է՝ մեր բանտէն դուրս պիտի չելլես»:

Ըսի. «Տէրոջը կամքը թող ըլլայ»:

Իսկ նոյն րոպէին սրտիս մէջէն ձայն մը ըսաւ. «Դուն օր մը անոնց բանտէն դուրս պիտի ելլես եւ իրմէ աւելի պիտի ապրիս»:

Յայնժամ ան հեռաձայնով խօսեցաւ եւ տասի մօտ զաղտնի ոստիկաններ եկան ու զիս շրջապատեցին: Անոնք

բարձրահասակ, սեւ հագուած ու զինուած էին:

Նախագահը ըսաւ անոնց. «Տեսէ՛ք այս մարդը, մեզի չ'ուզեր հնազանդիլ. ի՞նչ ընենք անոր»:

Անշուշտ այդ ըսաւ, զիս վախցնելու համար:

Զինուորները խոժոռ աչքերով ինծի նայեցան, բայց ոչինչ չըսին:

Նկատելով որ ես անոնցմէ ալ չվախցայ, նախագահը յուսահատ ձայնով մը ըսաւ գլխաւորին. «Անգամ մըն ալ հարց ու փորձ ըրէ ու անոր գործը վերջացուր»:

Ան ալ մանրամասն հարցուփորձ ընելէ ետք ինծի հարցուց, թէ ո՛ր տեղերուն մէջ քարոզած եմ Աւետարանը:

Ըսի. «Շատ քաղաքներու ու գիւղերու մէջ»:

«Քանի մը քաղաքներու անունները տուր», ըսաւ ան. ու երբ տուի, ըսաւ. «Տո՛ւր նաեւ այն քարոզիչներուն ու այլ պատասխանատու անձերուն անունները որոնք այդ քաղաքներուն ու եկեղեցիներուն պաշտօնեաները եղած են»:

Այդ հարցումը ինծի համար շատ անակնկալ էր ու մինչեւ այդ րոպէն այդ հարցումը ինծի տրուած չէր, ու ինծի շատ դժուար էր անոր պատասխանել: Քանզի չէի կրնար ըսել, որ ես չեմ ճանչնար, կամ մոռցած եմ անոնց անունները, ու եթէ անոնց անունները տայի, պիտի բանտարկէին զանոնք:

Բայց նոյն րոպէին, Յիսուսի խոստման համեմատ (Մատթ. 10.16-20), Ս. Հոգին օգնեց ինծի եւ ես մեռած գործիչներուն անունները տուի անոր, որոնք իմ զանոնք այցելած ժամանակս ողջ էին, բայց այդ ժամուն Տէրոջը քով կը գտնուէին:

Ան գրեց անոնց անունները, բայց ես սրտիս մէջէն կ'ուրախանայի, որ ան պիտի չկարենար բանտարկել տալ զանոնք:

ՎԵՐՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ՔՆՆԻՉԻՆ ՄՕՏ

Երբ հարցումները վերջացան, նախագահը քննիչս կանչելով հրամայեց, որ իմ գործս վերջացնէ. ու ան ինծի հարցուց թէ ես յանցաւոր չե՞մ զգար կառավարութեան առջեւ: Ըսի՝ «Ոչ»:

Ըսաւ. «Ստորագրէ այս թուղթը, ուր այդ մասին գրուած է»: Աչքերս այնքան տկարացած էին, որ այդ թուղթին վրայ գրուածները չէի կրնար կարդալ: Ուստի իրեն հաւատալով ստորագրեցի. որմէ ետքը ան ըսաւ. «Հիմա գործդ վերջացաւ. ու պիտի սպասես դատավճիռիդ»:

Յանկարծ մէջս փափաք արթնցաւ անոր մնաք բարով ըսելու ու համարձակեցայ ձեռքս իրեն երկնցնելու. ու մեծ եղաւ զարմանքս, երբ ան իր ձեռքը ինծի տուաւ: Քանզի քննիչները երբեք իրենց ձեռքը չեն տար բանտարկեալներուն եւ զանոնք ընկեր կոչելն ալ արգիլուած էր:

Անոր ձեռքը բռնելով եւ ուղղակի աչքերուն մէջ նայելով ըսի. «Այս 50 օրերու ընթացքին մենք իրարու ծանօթացանք եւ շատ բաներու մասին խօսեցանք: Այդ օրերուն մէջ դուք ինծի հետ շատ խիստ վարուեցաք եւ անիրաւութիւն ընելով զիս չարչարեցիք: Բայց ես բոլորովին անմեղ եմ կառավարութեան առջեւ: Ուստի ձեր ըրածը ***չարութիւն*** *էր: Բայց ես Քրիստոնեայ եմ ու ձեզի կը ներեմ եւ սրտիս մէջ որեւէ ատելութիւն չունիմ ձեզի հանդէպ, եւ ձեզի երջանիկ օրեր կը ցանկամ. մնաք բարով»:*

Երբ այդ լսեց անոր դէմքը գունատեցաւ ու ան ծռեցաւ եւ դողդոջուն շրթներով ականջիս ցած ձայնով ըսաւ. «Գիտեմ որ անմեղ ես. բայց իմ մեծաւորս զիս ստիպեց ձեզի հետ այդպէս վարուելու: Շատ կ'ուզեմ որ դուք ազատուիք ու խորհուրդ կուտամ ձեզի որ լաւ փաստաբան մը գտնէք ու անոր պատմէք ձեր մասին, որպէսզի դատաստանի ժամանակ ան ձեզ պաշտպանէ ու դուք ազատ արձակուիք»:

Ըսի. «Ես Տէրոջը յանձնած եմ իմ գործս, եւ Անոր կամքին պատրաստ եմ հնազանդելու»:

Յայնժամ քննիչը զիս ցածը տարաւ ու հրամայեց որ զիս սափրեն ու լոգցնեն:

Այդպէս բարին յաղթեց չարին ու թշնամին դարձաւ իմ բարեկամս:

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄԸ ԿՆՈՋՍ ՈՒ ԱՂՋԿԱՆՍ ՀԵՏ

Լոգնալէ ետք եկայ բանտիս սենեակը ու պառկեցայ տախտակէ մերկ մահճակալին վրայ: Բայց քանի մը վայրկեան ետք դուռը բացուեցաւ եւ անունս կանչելով զամբիւղ մը տուին ձեռքս, որ լեցուն էր ուտելիքներով: Գիտցայ որ մեր տունէն էր այդ, ու բանալով զամբիւղը տեսայ որ բացի հացէն, հաւկիթէն եւ այլ ուտելիքներէ, նաեւ եփած հաւ կար անոր մէջ: Ուստի բոլոր բանտարկեալ ընկերներս հրաւիրելով անոնց ըսի. «Ընկերներ, դուք ալ ինծի պէս անօթի էք, ուրեմն եկէք միասին

ճաշակենք»... Ու բոլորս ալ կերանք, կշտացանք ու աւելցաւ ալ:

Նորէն պառկեցայ ու շատ չանցած դարձեալ դուռը բացուեցաւ ու փոքր տղուս մահիճը ինծի տուին, զոր երբ փռեցի ու վրան երկնցայ, այնպիսի հանգիստ մը զգացի, որ սրտիս մէջէն ըսի «Բանտին մէջ ալ հանգստեան րոպէներ կրնան ըլլալ եղեր»: Ու կ'ուզէի քնանալ, բայց դարձեալ դուռը բացուեցաւ եւ զինուոր մը գիս դուրս կանչելով տարաւ պարապ սենեակ մը ու հոն նստեցուց: Քանի մը վայրկեան ետք, դուռը բացուեցաւ ու կինս եւ եօթը տարեկան Հռութ աղջիկս եւ քենեկալս ներս մտան: Կինս զիս տեսնելուն պէս բարձր ձայնով հառաչեց ու քովս նստելով ըսաւ. «Դուն կառավարութեան հանդէպ ի՞նչ յանցանք գործած ես, որ քեզ այսպէս տանջած են: Դուն քու ձեռքերովդ աշխատեր ու ընտանիքդ կերակրեր ես»:

Զինուորը մեր մօտ կայնած կը հսկէր, որպէսզի գաղտնի խօսակցութիւն չունենանք:

Կնոջս ըսի. «Քանի որ գիտես թէ ես անմեղ եմ, ինչո՞ւ անհանգիստ կ'ըլլաս. չէ՞ որ ճշմարտութեան համար մենք պէտք է ամէն նեղութեան համբերենք»:

Այդպես կջանայի կինս մխիթարել. բայց աղջիկս իմ սիրտս սաստիկ կը վրդովէր: Որովհետեւ ան շուտ շուտ զիս գրկելով կը համբուրէր ու իր գեղեցիկ ու արցունքոտ աչքերով ինծի նայելով կուլար ու խօսք մը անգամ չէր կրնար արտասանել: Կ'ըսէի, «Հռո'ւթ, աղջի'կս, ինչպէ՞ս ես, եւ ինչպէ՞ս են եղբայրներդ ու քոյրերդ»: Բայց ան փոխանակ պատասխանելու, կրկին կը գրկեր զիս, կը համբուրեր ու աչքերուս նայելով արցունք կը յորդեցնէր իր աչքերէն եւ շաքարեղէններ կը դնէր գրպանիս մէջ:

Տեսարանը այնքան յուզիչ էր, որ մինչեւ իսկ զինուորը սկսաւ արտասուել ու ըսաւ. «Աղջի'կս, մի' լար, հայրիկդ պիտի ազատեն»:

Երբ մեր տեսութեան 15 րոպէները վերջացան, խորունկ վշտով իրարմէ բաժնուեցանք, ու երեք օրուան ընթացքին ես չանթահարի մը նման չէի կրնար ինքզինքիս գալ: Ցխուն օրուան տառապանքները ոչինչ կ'երեւնային աչքիս, բաղդատմամբ այն վշտին, զոր իմ սիրելի զաւակիս արցունքոտ աչքերը ինծի պատճառած էին: Այդ երեք օրերու ընթացքին մազերս սկսան ճերմկնալ ու ես աւելի տկարացայ: Այլեւս

չդիմանալով՝ աղօթեցի Տէրոջը ու ըսի. «Տէ՛ր... ես կ՚ուզեմ իմ խաչս ուրախութեամբ կրել. ուստի կը խնդրեմ, աղջկանս սէրը պակսեցուր իմ սրտէս, որպէսզի Քու սէրդ առաջ չանցնի»: Եւ Տէրը լսեց աղօթքս, ու սիրտս խաղաղութեամբ լեցուեցաւ եւ խաչս թեթեւցաւ:

Շաբաթ մը ետք, քննիչը նորէն թոյլ տուաւ տեսնուելու կնոջս եւ Յուլթիս հետ, ու երբ կնոջս հարցուցի, թէ ինչո՞ւ Յուլթը այդքան նիհարցեր է, ըսաւ. «Գիշեր-ցերեկ կուլայ քեզի համար ու չի մխիթարուիր»: Նորէն 15 րոպէ խօսակցելէ ետք իրարմէ զատուեցանք աւելի երկար ժամանակուան մը համար:

Հոն ես աւելի լաւ հասկցայ Յիսուսի խօսքերը, զոր Իր աշակերտներուն ըսաւ. «Եթէ մէկը իմ ետեւէս գալ կ՚ուզէ, թո՛ղ իր անձը ուրանայ եւ իր խաչը վերցնէ ու Իմ ետեւէս գայ... եւ ան որ տղան կամ աղջիկը ինձմէ աւելի կը սիրէ, Ինծի արժանի չէ (Մատթ. 10.37, եւ Մատթ. 16.24)»:

Կինս յետոյ ինծի պատմեց թէ բանտարկութեանս 50 օրերուն ընթացքին, քանի մը անգամներ ան ինծի ուտելիք եւ հանդերձ բերած է, բայց միշտ մերժուելով ետ գացած է տխրութեամբ: Իսկ քննութեանս վերջին օրը երբ դարձեալ եկած է քննիչին մօտ, ան յարգանքով ընդունած է զինքը, ժամացոյցս եւ ակնոցս իրեն յանձնած՝ ու իմ մասին գովասանքով խօսած է իրեն ու ըսած է թէ ամուսինդ խորունկ հաւատացեալ է, եւ ինծի այնպիսի բաներ կը խօսէր որ պատասխան չէի գտներ: Ինծի ըրած խոստովանութիւնն ալ ցոյց տուաւ, որ ան շատ ազդուած էր ու խղճահարուած՝ այդ պատճառաւ թոյլ տուաւ որ կինս երկու անգամ ինծի հետ տեսնուի եւ ուտելիք, անկողին եւ փոխնորդ հագուստներ տայ ինծի: Բայց ամէնէն ուրախալին այն էր, որ յոյս ունիմ զայն երկինքի մէջ տեսնելու, քանզի քննութեանս վերջանալէն տասը օր հազիւ անցած էր, լսեցի թէ ան բանտարկուած է: Արդեօք ատիկա չի՞ վկայեր, որ ան ապաշխարեց ու հրաժարեցաւ իր պաշտօնէն, որպէսզի անմեղ անձեր իր միջոցաւ այլեւս չտանջուին ու չդատապարտուին: Ուրիշ ի՞նչ բան պատճառ կրնար ըլլալ անոր բանտարկութեան, երբ իրմէ լսեցի որ քսան տարիներ անդադար այդ պաշտօնին վրայ եղած էր: Եւ եթէ ան փրկուած է, չէ՞ր արժեր որ ես յիսուն օր ծանր չարչարանքներ կրէի անոր համար:

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՄԵԾ ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

Հարցաքննութիւնները մերկանալէն քանի մը օր ետք, զիս տարին քաղաքային մեծ բանտը եւ մեծ սենեակի մը մէջ դրին, ուր յիսունի չափ բանտարկեալներ կային: Հոն բացի քաղաքային բանտարկեալներէն, կային նաեւ մարդասպաններ եւ գողեր: Հոն զիս աւելի ազատ եւ լաւ կը զգայի, որովհետեւ գտայ անձեր, որոնց հետ կրնայի խօսիլ զանազան նիւթերու շուրջ եւ Գերմանացի ծեր հաւատացեալ մըն ալ կար որուն հետ թէ՛ հոգեւոր խօսակցութիւն կ'ունենայինք եւ թէ՛ անկէ գերմաներէն կը սորվէի, այն յոյսով որ օր մը այդ լեզուն ալ պէտք կ'ըլլայ ինծի. ու այդպէս ալ եղաւ, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնէք:

Այն բանտին մէջն ալ նոյն անհամ պալատան ապուրը կը ստանայինք եւ 400 կրամ ալ սեւ հաց: Բայց մօտիկ ազգական-ներէն դրամ եւ ուտելիք ստանալը արգիլուած չէր: Սակայն քանի որ ընտանիքս ինձմէ հարիւր քիլոմեթր հեռու կ'ապրէր, ես այդ կարելիութենէն չէի կրնար օգտուիլ: Միայն մէկ անգամ պտուղի փոքրիկ ծրար մը ստացայ ռուս քրոջմէ մը, ինչ որ ինծի մեծ ուրախութիւն պատճառեց, մանաւանդ անոր համար որ ան պտուղը ղրկած էր Ս. Գիրքի թերթիկի մը մէջ, որ Մաթէոս Աւետարանի հինգերորդ գլխուն առաջին մասը կը պարունակէր: Ի՜նչ մեծ մխիթարութիւն էր ինծի համար կարդալ, մանաւանդ 10-12 համարները: «Երանի՜ անոնց որ հալածուած են արդարութեան համար... Երանի՜ է ձեզի, երբ կը նախատեն ու կը հալածեն ու սուտ տեղը ամէն կերպ գէշ խօսքեր կը խօսին ձեր վրայ ինծի համար: Ցնծացէք եւ ուրախ եղէք, վասնզի ձեր վարձքը շատ է երկինքը»:

Այս թանկագին խօսքերը նոր ոյժ ներշնչեցին ինծի՝ ուրախութեամբ կրելու համար խաչս: Բանտարկեալներէն ոմանք հարցուցին թէ ո՞վ ինծի ղրկեց այդ ծրարը, քանի որ գիտէին թէ ընտանիքս հեռու կ'ապրէր ինձմէ: Ըսի. «Ռուս քոյրս»:

Ըսին. «Ի՞նչպէս կրնայ Ռուս քոյրը քեզի քոյր ըլլալ, քանի որ դուն Հայ ես»:

Ըսի. «Քրիստոսով», ու բացատրեցի անոնց թէ ճշմարիտ հաւատացեալները Աստուծմէ ծնանելով իրարու եղբայրներ եւ քոյրեր կ'ըլլան, որ՝ ազգին ալ պատկանին անոնք:

Կոմունիստ մը ըսաւ. «Ուրեմն ձեր մէջն է ճշմարիտ սէրը: Ես

կոմունիստ մըն եմ եւ շատ ընկերներ ունէի, բայց անոնցմէ ո՛չ մէկը համարձակեցաւ ինծի նուէր մը ղրկելու. բայց ռուս կին մը առանց վախնալու, այսպիսի վտանգաւոր գործ մը կատարեց անձի մը համար որ իր ազգէն չէ»:

Շատ ուրախ եղայ լսելով այդ վկայութիւնը՝ անհաւատէ մը:

Օրը միայն տասը վայրկեան կրնայինք բանտի բակին մէջ պտըտիլ ու մաքուր օդ շնչել:

Անգամ մը երբ մեզ դուրս կը հանէին այդ նպատակաւ, ուրիշ խումբ մը ներս կը մտնէր պտոյտէն ետքը: Անոնց մէջ տեսայ եղբայր Պ. Չէրնիավսկին: Անակնկալ հանդիպում մըն էր այդ երկար բաժանումէն ետքը: Իրարու նայեցանք խորունկ տխրութեամբ եւ խօսք մը անգամ խօսելու պատեհութիւն չունեցանք: Եւ այդ վերջին հանդիպումն էր երկրիս վրայ: Անիկա արդէն ծեր էր ու շատ տկարացած ըլլալով հազիւ հազ կը քալէր: Յետոյ լսեցի որ հիւանդացեր է ու տեսնելով որ մեռնելու մօտ է, արձակած են զինքը ու իր տան մէջ փակած է իր աչքերը:

ՏԵՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԿՆՈՋՍ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ԶԱՒԱԿՆԵՐՈՒՍ ՀԵՏ

Երկու ամիսի չափ այդ բանտին մէջ մնալէ ետք, մեզի յայտարարուեցաւ մեր դատավճիռը որ Մոսկուայէն եկած էր: Ոմանք՝ 25, ոմանք՝ 15, ոմանք ալ տասը տարուան բանտարկութեան դատապարտուած էին. ես եւ քանի մը բանտարկեալներ ալ՝ հինգ տարի ցուրտ երկիրներուն մէջ տաժանակիր աշխատանքի դատապարտուած էինք: Բայց մեզմէ պակաս ստացողներ ալ կային: Լսեցինք որ մահուան դատապարտուածներ ալ կային միւս սենեակներուն մէջ, որոնք յուսահատութենէն ճնշուած, մերժած էին որեւէ կերակուր ընդունիլ:

Ես պառկած վիճակով, սկսայ մտածել իմ վճիռիս մասին ու միտքս եկաւ Պետրոս Առաքեալին խօսքը թէ՝ «Տէրոջը քով մէկ օրը հազար տարուան պէս է, ու հազար տարին՝ մէկ օրուան պէս»: Ու ինքնիրենս ըսի. «Եթէ հազար տարին մէկ օրուան պէս է, հինգ տարին քանի վայրկեան կ՛ըլլայ»: Եւ միտքիս մէջ հաշուելով գտայ որ 12 վայրկեան կ՛ըլլայ: Եւ հինգ տարին ինծի այնքան կարճ թուեցաւ, որ երբեք հոգ ընելու պատճառ չմնաց: Մտածեցի նաեւ, թէ ատոր մէկ երրորդ մասը քունի մէջ պիտի

անցնի ու կը մնայ ուԹը վայրկեան. ու աւելի կարճցան տառապանքիս օրերը: Անշուշտ այդ լաւատեսուԹիւնը մէջս յառաջ եկաւ՝ կենդանի հաւատքէն, երջանիկ յոյսէն ու Փրկչիս հանդէպ ունեցած սէրէս, զոր Հոգին Սուրբ տարածած էր սրտիս մէջ:

Քանի մը օր ետք յայտարարուեցաւ նաեւ, Թէ աքսորեալները շուտով ճամբայ պիտի ելլեն: Ուստի հեռագրեցի կնոջս որ գայ վերջին անգամ զիս տեսնելու: Եւ ան առանց յապաղելու եկաւ երկու փոքրիկ տղաներուս՝ ՌոպերԹին եւ ԱլպեռԹին հետ ու մեզի կարելիուԹիւն տուին տեսնուելու միայն 15 վայրկեան:

Բայց որքան մեծ եղաւ զարմանքս, երբ անոնց հետ ներս մտաւ նաեւ Աստղիկ քոյր Պօղոսեանը. որովհետեւ մեծ քաջուԹիւն էր այդ վտանգաւոր օրերուն մէջ, իրեն ազգական չեղող մէկը բանտին մէջ այցելելը եւ այդ ալ՝ աւետարանիչի մը: Ան Տէրոջը նուիրուած՝ եւ սուրբ կեանք ապրող օրիորդ մըն էր, յետոյ կանանց մէջ Աւետարանը քարոզելուն համար ինքն ալ բանտարկուեցաւ ու աքսորուեցաւ:

Երբ զաւակներս ներս մտնելով երկու երկաԹէ ճաղերու ետեւէն զիս տեսան, ճիչ մը բարձրացուցին ու ապշած լռեցին եւ ալ չկրցան խօսիլ հետս: Երբ կինս դատավճիռին մասին լսեց, ըսաւ Թէ ի՞նչպէս առանց ինծի պիտի կրնան ապրիլ հինգ երկար տարիներ:

Անոր ըսի. «ՄիԹէ ե՞ս ձեզ պահած եմ: Ան որ մինչեւ հիմա պահեց, ասկէ ետքն ալ պիտի պահէ եւ ես յոյս ունիմ որ նորէն տեսնուինք»: Քանզի Ս. Հոգին ինծի վկայած էր այդ ինչպէս ասկէ առաջ գրած եմ:

Վայրկեանները շատ շուտ անցան ու եկաւ բաժանման պահը: Ոստիկանէն խնդրեցի որ Թոյլ տայ զաւակներս համբուրեմ: Ան համաձայնեցաւ ու զանոնք համբուրեցի երկաԹէ ճաղերուն բացուածքէն ու մնաք բարով մաղԹելով բաժնուեցայ հարազատներէս՝ խորունկ վշտով՝ բայց ոչ յուսահատ:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ՌՈՍԹՈՎ

Շատ չանցած աքսորեալներուն անունները կարդացուեցան եւ հրամայուեցաւ որ դուրս գանք բանտէն մեր իրերով: Յետոյ շարեցին զինուորներու պէս ու «Մարշ» ըսելով ճամբայ դրին

դէպի երկաթուղիի կայարանը:

Այնժամ միտքս եկաւ «Ժիր եղէք, ո՛վ եղբայրներ» երգը որը պատանի հասակիս մէջ գրած էի, զինուորական ոգիով ներշնչուած ու լսելի ձայնով սկսայ երգել զայն, ինչ որ մեծապես ոգեւորեց զիս: Ահա անոր խօսքերը.-

Ժիր եղէք, ո՛վ եղբայրներ,
Կռուինք քաջ ու անվեհեր,
Վասն Տէրոջ, Վասն Տէրոջ,
Հաւատքով, Սուրբ Հոգիով,
Աստուծոյ զօրեղ խօսքով,
Ջերմ սիրով, ջերմ սիրով:

Օ՜ն, յառա՛ջ, զի մենք ունինք
Քրիստոսի պէս զօրապետ,
Քրիստոսի պէս զօրապետ,
Օ՜ն, յառա՛ջ, անցնուէր մենք
Արիւն թափելով կռուինք
Մինչեւ յաղթենք:

Ուխտենք մեռնիլ միասին,
Թող մեր արիւններն թափուին,
Ու միատեղ հոսին:
Սիրոյ հուրով բոցավառ,
Զոհենք մեր կեանքն քաջաբար,
Վասն Փրկչին, Վասն Փրկչին... եւայլն:

Երբ կայարան հասանք, մեզ նստեցուցին շոգեկառքին ու տարին Ռոսթով քաղաքը: Շոգեկառքը կանգ առաւ քաղաքէն դուրս ու մեզ հետիոտն տարին մինչեւ քաղաքային բանտը: Եղանակը տաք էր, ճամբան երկար. հետս հագուստի ծրար մըն ալ ունէի զոր կինս բերած էր ճամբուն համար: Ուստի շատ յոգնեցայ ու երբ բանտի դրան մօտ կայնած՝ ներս մտնելու կը սպասէինք, քրտինքս արեան կաթիլի պէս կը թափուէր ճակտէս վար եւ կը թրջէր սալայատակը: Այդ տեսնելով ըսի. «Տէր, քրտինքիս կաթիլները թող գրուին կենացս գրքին մէջ»:

Երբ բանտի դռնէն ներս մտանք, ոստիկան մը յայտարարեց, թէ ո՛վ որ քովը դրամ ունի, իրեն յանձնէ, որպէսզի գողերէն չկողոպտուի բանտին մէջ, խոստանալով որ բանտէն դուրս

գալու ատեն կը վերադարձնէ մեր դրամը: Ուրիշներուն հետ ես ալ հաւատացի անոր խոստումին ու դրամիս մեծ մասը յանձնեցի անոր, ու երբէք ետ չստացայ զանոնք:

Մեզ մութին մէջ տարին ու մտցուցին բանտին ներքնայարկը, ուր բանտարկեալները կիսամերկ պառկած էին սալայատակին վրայ ու կոխելու տեղ չկար: Ոստիկանները մեզ կը հրէին ներս, ստիպելով կոխկռտելու գետին պառկածներուն մարմինները, որոնք արթննալով իրենց դժգոհութիւնը կը յայտնէին մեզի: Վերջապէս դժուարութեամբ հասայ բանտին կեդրոնը ուր ոտքերուս տեղ մը գտնելով կայնեցայ ծրարը ձեռքիս՝ քանզի նստելու կարելիութիւն չկար: Յոգնած ու քրտնած կայնեցայ հոն խոր մթութեան մէջ, ժամուան մը չափ. ու միտքս եկաւ մեծ Առաքեալին խօսքերը.– «Դուն նեղութիւններուն համբերէ Յիսուս Քրիստոսի բարի զինուորի մը պէս», որոնք ինծի մեծ զօրութիւն ներշնչեցին ու ես հաստատ կեցայ Զօրապետիս առքեւ, մինչեւ որ պառկողները շարժելով, քիչ մը տեղ բացին ու ես ծրարիս վրայ նստայ մինչեւ որ լուսցաւ: Երբ մարդիկ ոտքի ելան, քանի մը հաւատացեալներ իրարու քով գալով տեղ մը գրաւեցինք եւ որոշեցինք մէկտեղ մնալ, գողերէն պաշտպանուելու համար. որովհետեւ երբ նոր բանտարկեալներ կը բերուէին, գողերը նկատելով որ անոնց քով ուտելու բաներ եւ հագուստեղէն կայ, կը յարձակէին անոնց վրայ ու կը յափշտակէին ամէն ինչ: Անոնք տեսնելով մեր սերտ յարաբերութիւնը, մանաւանդ որ բոլորս ալ երիտասարդներ էինք, չհամարձակեցան մեզի դպչելու, բայց ինձմէ մաս մը դրամ գողցան, զոր գետինը փռուած ծածկոցին տակ դրած էի: Այնպէս որ քովս շատ քիչ դրամ մնաց:

Այդ բանտին մէջ երեք շաբաթ մնացինք, որոնք տանջանքի եւ չարչարանքի օրեր էին. որովհետեւ թէ՛ սաստիկ տաք էր եւ խոնաւ, թէ՛ 260 հոգի իրարու սեղմուած կը պառկէինք ու ցերեկն ալ նստած կը մնայինք, եւ թէ մեծ տակառ մը կար որ մեր արտաքնոցն էր, եւ որուն բերանը բաց էր, որմէ ալ սաստիկ գարշահոտութիւն մը կը հասնէր մեր քիթերուն: Օրուան մէջ միայն տասը վայրկեան մաքուր օդ կը շնչէինք բակին մէջ, ուր կը մտածէի ըսելով որ երանի՜ թէ մաքուր օդի պահարան մը ունենայի եւ զայն լեցնելով ներս տանէի հոն շնչելու համար: Ու առաջին անգամ ըլլալով, մեծապէս գնահատեցի մաքուր օդը, բան մը որուն համար փառք չէի

տուած Տէրոջ: Ո՜Հ, որքան Հաւատացեալներ նոյն յանցանքը կը գործեն այսօր:

Այսուամենայնիւ, Հաւատացեալներուս Համար մեծ մխիթարութիւն էր այդ նեղ օրերուն մէջ միասին ըլլալը եւ Հոգեւոր խօսակցութիւններով մեր Հոգիները կերակրելը:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ՎԼԱՏԻՎԱՍԹՈՔ

Օր մը յայտարարուեցաւ որ ճամբայ պիտի ելլենք: Ու բանտէն դուրս Հանելով մեզ երկաթուղիի կայարանը տարին ու նստեցուցին բեռնատար կարմիր կառքերու մէջ: Տեղերնիս չատ նեղ էր, որովՀետեւ 36 Հոգի էինք մեր կառքին մէջ. նաեւ Հոն էր արտաքնոցը: Մեզի կուտային օրը 400 կրամ սեւ չոր Հաց ու մէկ Հատ սէլեօթկա կոչուած աղի ձուկ: Ուստի սաստիկ կը ծարաւէինք. ջուրն ալ չատ քիչ կը տրուէր, այնպէս որ թէ՛ անօթութենէն եւ թէ՛ ծարաւէն կը տառապէինք: Օդն ալ երթալով տաքցաւ եւ պատուՀանները փոքր ու ցանցապատ ըլլալով, թարմ օդի պակասը կը քաչէինք: Երբեմն այնպիսի ամայի ու անբնակ տեղերէն կ՚անցնէինք որ ծարաւէն նուաղելով չատեր ջո՜ւր... ջո՜ւր... կ՚աղերսէին. իսկ դուրսի պաՀապան ոստիկանները այդ լսելով կը ծիծաղէին մեր վրայ:

Ես ուրախ էի որ քովս չաքար ունէի եւ անկէ կտոր մը բերանս դնելով կը ծծէի, ինչ որ ծարաւս կը պակսեցնէր: Նաեւ աղի ձուկը չէի ուտեր, նախընտրելով անօթութիւնը՝ ծարաւէն: Երբ ջուր եղած տեղ մը Հասնէինք, չոգեկառքը կանգ կ՚առնէր ու մեզի սափոր մը սափոր մը ջուր կուտային որուն վրայ նախ գող երիտասարդներ կը յարձակէին ու իրարու ձեռքէն յափչտակելով մաս մըն ալ գետին կը թափէր, այնպէս որ իրենք յագենալու չափ խմելէ ետքը ինչ որ մնար մեզի կուտային, որը երբեմն կէս՝ նոյնիսկ քառորդ գաւաթի չափ ջուր կը խմէինք, ինչ որ ծարաւնիս չէր յագեցներ:

Մեր կառքին մէջ կային 16 Հաւատացեալներ եւ 20 անՀաւատներ: Որպէսզի ժամանակը պարապ եւ ձանձրալի չանցնի, որոչեցի փրկութեան ծրագիրի չուրջ խօսիլ մեր եղբայրներուն, ինչ որ մեծ Հաճոյք կը պատճառէր անոնց ու մխիթարութիւն: Նաեւ անՀաւատներն ալ Հետաքրքրութեամբ կը լսէին զիս, ու անոնցմէ ոչ մէկը առարկութիւն ըրաւ բոլոր ճամբու ընթացքին: Թէեւ մենք կապուած էինք, բայց ինչպէս

Առաքեալը ըսաւ. «Աստուծոյ խօսքը կապուած չէր»:
Մեր ճամբորդութիւնը տեւեց 32 օր, որուն միայն երկու օրը Իրքուցքի մեծ քաղաքին մօտ անցուցինք, ուր մեզի բաղնիք տուին պզտիկ կտոր մը օճառին հետ ու գաղջ ջուրով: Իսկ միւս 30 օրերը գիշեր ցերեկ ճամբորդեցինք առանց դուրս ելլելու: Ուստի կրնաք երեւակայել թէ ի՜նչ նեղութիւններ քաշած ենք ճամբու ընթացքին եւ որքա՜ն թուլցած՝ մարմինով: Այսուամենայնիւ երբեք չյուսահատեցանք, եւ միշտ ուրախ՝ Տէրոջմով, քանզի Ան միշտ մեզի հետ էր:

ՎԼԱՏԻՎԱՍԹՈՔԻՆ ՄԷՋ

Երբ Վլատիվասթոք հասանք մեզ մեծ բանտի մը մէջ տեղաւորեցին, ուր ուրիշ հազարաւոր աքսորեալներ ալ կային: Հոն, մեզ՝ հաւատացեալներս իրարմէ բաժնեցին ու ալ զիրար չտեսանք: Բայց ուրիշ հաւատացեալներուն հետ ծանօթացայ, որոնց մէջ կային նաեւ Գերմանացիներ:
Ցերեկը մարդիկ «պարաքներէնեն» դուրս կ՚անցնէին, մեծ բակին մէջ եւ շատեր հոն իրենց հետ բերած հագուստներէն կը ծախէին, ուրիշներ սափրիչութեամբ կը պարապէին, որպէսզի քիչ մը դրամ ձեռք բերելով, շաքար, իւղ եւ այլ ուտելիքներ գնէին, որովհետեւ տրուած կերակուրը չէր կշտացներ...:
Իմ քովս միայն մէկուկէս րուբլի մնացեր էր: Ուստի մտածեցի թէ ի՞նչ գործով կրնամ զբաղիլ դրամ շահելու համար. ու խորհուրդ մը եկաւ որ կօշիկ ներկեմ:
Հոն մարդիկ դեռ բանտարկեալի հագուստ չէին կրեր, այլ՝ իրենց եւրոպական հագուստները: Անոնց մէջ կային մեծ քաղաքներէն բերուած բարձր դասակարգի մարդիկ: Ուստի մտանեցի որ անոնք ուրախ պիտի ըլլային եթէ իրենց կօշիկները ներկող մը ըլլար: Բայց ես ո՛չ ներկ ունէի եւ ո՛չ ալ խոզանակ: Սակայն երբ նոյն առաւօտը դուրս ելայ, մեր պազարին մէջ պտըտելու, տեսայ որ մարդ մը կօշիկի նոր խոզանակ մը կը ծախէ, որուն համար երեք րուբլի կ՚ուզէր: Բայց յօժարեցաւ 2 րուբլիով տալ: Գացի, Գերմանացի եղբօրմէ մը մէկ րուբլի պարտք առի եւ վրձինը գնեցի. ու երբ ներկի մասին կը մտածէի, բակին մէջ մէկ կողմ նետուած, հին կրկնակօշիկներ տեսայ (լաստիկէ) ու խորհեցայ որ, եթէ զանոնք այրելով անոնց ծուխը հաւաքեմ, կրնամ անկէ ներկ

չինել: Քիչ մը անդին տեսայ նաեւ հին աման մը եւ զայն գլխի վար դրի քարերուն վրայ եւ կրկնակօշիկները այրելով անոր տակ, անոնցմէ գոյացած ծուխը հաւաքելով, լեցուցի թիթեղեայ տուփի մը մէջ եւ մեզի տրուած ապուրի երեսէն (որ ձուկով կ'եփէին) իւղը հաւաքելով, խառնեցի այդ ծուխին եւ ան ներկի կերպարանք ստացաւ: Իսկ կօշիկը փայլեցնելու համար ալ անոր մէջ չաքարի փոշի խառնեցի եւ մեծ քարի մը վրայ նստելով, առջեւս քար մը դրի, եւ ներկի տուփը անոր մէկ կողմը, եւ խոզանակն ալ միւս կողմը դնելով, սպասեցի յաճախորդներուն:

Շատ չանցած մարդ մը մօտէն անցնելով, երբ գիտցաւ որ կօշիկ կը ներկեմ, ոտքը առջեւս գտնուող քարին վրայ դնելով, «ներկէ» ըսաւ: Ու երբ կը ներկէի, ուրիշներ ալ տեսան ու եկան իրենց կօշիկները ներկել տուին: Այն օրը 12 ռուբլի չահեցայ: Այսպէս Տէրը օգնեց ինծի այդ գործով փիզիքապէս զօրանալու ու նաեւ օգնելու ռուս երիտասարդ եղբօր մը, որ դրամ չունէր: Գիտնալով որ ան կրնայ սափրել, անոր համար ածելի եւ մկրատ մը ծախու առի, որպէսզի այդ գործով զբաղի եւ անօթի չմնայ:

Նոյն ժամանակ հոգեւոր գործի ալ ժամանակ կը յատկացնէի, ու երբ ժողովուրդը դուրսը կ'ըլլար, 5-6 եղբայրներով ներսը կը հաւաքուէինք, ու ես անոնց կը բացատրէի փրկութեան ծրագիրը: Անգամ մը եղբայրներէն մէկը այնքան ոգեւորուեցաւ որ ըսաւ. «Եղբա՛յր, լա՛ւ որ բանտարկուեցանք ու հոս բերուեցանք, եթէ ոչ այս ճշմարտութիւնները երբեք պիտի չլսէինք ազատութեան մէջ»: Փա՜ռք Տէրոջը, որ այն նեղ օրերուն մէջ ալ մեզի կարելիութիւն կուտար իր խօսքը սերտելու եւ ատով մխիթարուելու:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ԳԱԼԻՄԱ

Երկու ամիսէ աւելի այդ աքսորավայրին մէջ մնալէն ետքը, յայտարարուեցաւ որ ճամբայ պիտի ելլենք դէպի Գալիմա: Գալիմա մեծ հողամաս մըն է Քամչաթկայէն եւ Սախալինէն վեր մինչեւ Հիւսիսային բեւեռ երկարող, ուր պաղը զէրօ-էն վար մինչեւ 65-70 աստիճան սանթիկրատ կ'իջնէր: Հոն հողը ամբողջապէս սառած է ու հողը երկաթի պէս ամուր՝ աշնան, ձմեռուան եւ գարնան ամիսներուն: Միայն ամառուայ

ընթացքին հողը կը տաքնայ ու կը կակուղնայ երկու թիզ խորութեամբ եւ քիչ մը կանանչութիւն կ'երեւնայ: Ծառերն ալ իրենց արմատները խորը չեն կրնար ղրկել սառոյցի պատճառաւ, ատոր համար շատ դանդաղ կը մեծնան: Բայց հոն շատ ոսկի կայ եւ ուրիշ հանքեր ալ, որով բանտարկեալներէն մեծ թիւով հոն կը ղրկուէին, ձրի գործելու համար: Հոն միլիոններ իրենց կեանքէն զրկուեցան, պաղին, անօթութեան եւ այլ հիւանդութիւններու պատճառաւ:

Այսպէս, իմ բաժինս ալ հոն ինկաւ: Աքսորավայրէն դուրս գալով շարուեցանք, մեր ծրարները մեր ձեռքը ունենալով, ու ճամբայ ելանք դէպի ծովեզերքը: Քիչ մը քալելէն ետք զգացի որ ծրարս կրելով պիտի չկարենամ ծովեզերքը հասնիլ. ուստի երիտասարդ մը վարձեցի որ զայն տանի: Բայց առանց բեռի ալ շուտով յոգնեցայ եւ դժուարաւ կը քալէի: Ճամբան՝ չափահաս մարդ մը այդքան յոգնած էր որ, ոստիկաններուն յայտնեց թէ ալ չի կրնար քալել: Անոնք սպառնալով, հրամայեցին անոր որ շարունակէ քալել: Մարդը ըսաւ. «Չեմ կրնար»: Անոնք հրացանի կոթով զարնելով ու հրելով քանի մը քայլ ալ առնել տուին անոր, որմէ ետք ան գետինը պառկեցաւ ու ըսաւ որ ալ չէր կրնար շարունակել, ու եթէ կ'ուզեն՝ մեռցնեն զինք: Անոնք հայհոյելով, անոր ոտքերէն բռնեցին ու գետնի վրայէն քաշկռտելով տարին մինչեւ նաւահանգիստ: Ես ալ քիչ մնաց որ այդ վիճակին հասնէի, բայց Տէրը ողորմեցաւ եւ ոյժ տուաւ, ու չթողուց անգութներուն ձեռքը իյնալու:

Նաւահանգիստ հասնելնուս պէս, մեզ տեղաւորեցին մեծ նաւու մը մէջ ու շուտով ճամբայ ելանք: Առաջին երկու օրերը Խաղաղական Ովկիանոսը հանդարտ էր, բայց երբ Ճաբոնական Ծովուն հասանք, ան սկսաւ ալեկոծիլ. ու երբ Ազովեան Ծովուն հասանք, ալեկոծութիւնը խիստ սաստկացաւ եւ շատեր ծովային հիւանդութիւնով հիւանդացան ու մեռնողներ ալ եղան, որոնց շարքին մեռաւ նաեւ մեր երիտասարդ սափրիչ եղբայրը ու ծովը նետուեցաւ միւս մեռնողներուն հետ: Գիտնալով որ պառկած մնալը շատ աւելի ապահով էր, ես գրեթէ ճամբորդութեանս ութը օրերուն մէջքիս վրայ պառկած մնացի ու չհիւանդացայ:

Մեր ճամբորդութիւնը տեղի ունեցաւ 1937-ի Նոյեմբեր ամսուն մէջ, ու երբ Նակայէվ նաւահանգիստը հասնելով

դուրս ելանք, ա՛յնպէս ցուրտ էր որ չէինք կրնար չնչել: Ուստի ստիպուած եղանք մեր գլուխը, երեսն ու քիթը փաթթելու, որպէսզի սառելու վտանգէն դերծ մնանք: Ֆիզիքապէս այնքան տկար էինք որ քալելու ոյժ չկար մեր վրան. բայց ստիպուած էինք 6-7 քիլօմեթր քալելու, մինչեւ որ նոր աքսորավայրը հասանք, ուր մեզ տեղաւորեցին հին եւ ծակծկած վրաններուն մէջ: Հոն մեզի բաղնիք տալով մեր հագուստները փոխել տուին ու հագցուցին բանտի հագուստները:

Երբ լոգնալէ ետք դուրս ելանք, տեսանք որ մեր հագուստներէն լաւերը գողցուած են. աղէկ որ ես՝ այդ նախատեսելով՝ վերարկուս, ճերմակեղէններս եւ այլ քանի մը կտոր հագուստներ ներքնակի մը վերածած էի ու զանոնք դրած մեծ տոպրակի մը մէջ ու կարած՝ բացուածքը, զոր կինս ճամբուն համար տուած էր: Ատիկա զիս պաղէն պաշտպանեց չորս տարիներու ընթացքին, զորս Գալիմայի մէջ անցուցի. որովհետեւ բացի մէկ թեթեւ ծածկոցէն (պաթանիա), ուրիշ ոչ մէկ բան տուած էին մեզի գիշերուան համար, եւ մարդիկ մերկ տախտակի վրայ պառկելով, պաղ կ՚առնէին ու ամէն օր մեռնողներու թիւը կը չատնար...:

ԳԱԼԻՄԱՅԻ ՄԷՋ

Երբ վրանի մը մէջ տեղ գրաւեցի, պառկելով՝ քիչ մը հանգստացայ եւ յետոյ դուրս ելայ աղօթելու համար բակին մէջ, ու պտըտելով հոն, սկսայ փառաբանել Տէրս, որ, Ջինք ու զիս ատողներու միջոցաւ, հազարաւոր մղոններ ձրի ճամբորդել տալով բերած էր զիս Գալիման, որպէսզի ինծի ցուցնէ իմ ժառանգութեան սահմանները: Հոն երկիրը եւ բոլոր զիս չրջապատող բլուրները ձիւնով ծածկուած էին եւ ամբողջ կեանքիս մէջ չտեսնուած պաղը կը թափանցէր մարմինիս մէջ: Ասոնք բոլորը Ամենակարողի զօրութեան մասին կը վկայէին ինծի եւ կը հրճուեցնէին իմ սիրտս: Բանտարկեալի այդ խեղճուկ հագուստով, նիհար ու տկար մարմնով եւ ամէն բանէ զրկուած վիճակիս մէջ Հազարամեայի թագաւորներէն մէկուն պէս կը քալէի հոն, այն երջանիկ յոյսով՝ որ չուտով Տէրը պիտի գայ եւ բոլոր ուրիչ երկիրներուն հետ Գալիման ալ

մեր իշխանութեան տակ պիտի ըլլայ եւ հազար տարին պիտի տիրենք անոր: Ուստի ալ ի՞նչ պատճառ ունէի տրտմելու եւ յուսահատելու:

Այսպէս, օրհնեալ Սուրբ Հոգին կը քաջալերէ իր զաւակները ամենանեղ պարագաներուն մէջ եւ կ'ուրախացնէ զանոնք արցունքի հովիտներուն եւ ձիւնապատ լեռներուն մէջ:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ԳԱԼԻՄԱՅԻ ԽՈՐՔԵՐԸ

Քանի մը օր ետք, մեզ ճամբայ հանեցին, նստեցնելով բաց ափտօպիւսներու մէջ, այնքան խիտ՝ որ շարժելու անգամ կարելիութիւն չունէինք:

Ժամանակ մը ճամբորդելէ ետք սաստիկ յոգնեցանք անշարժութենէն եւ ո՛վ որ փորձ կ'ընէր շարժելու, ոստիկանը կը սպառնար անոր անշարժ մնալ: Ցուրտն ալ սաստիկ կը տանջէր մեզ, բայց ստիպուած էինք լռութեամբ կրել եւ համբերել մինչեւ երեկոյ:

Վերջապէս իրիկուան մօտ, աքսորավայր մը հասնելով իջանք վար, եւ հոն գիշերեցինք վրաններուն տակ: Երկրորդ օրն ալ նոյն կերպով ճամբորդելով, հասանք մեզի համար որոշուած աքսորավայրը:

Ծոգեկառքով մեր կատարած 32 օրուան եւ նաւով կատարած ութը օրուան տաժանակիր ճամբորդութիւնները շատ աւելի երեւցաւ ինծի, քան այդ երեք օրուանը:

ՆՈՐ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻՆ ՄԷՋ

Նոր աքսորավայրին մէջ մեզ տեղաւորեցին պարաքներու մէջ: Առաջին գիշերը պառկեցայ թաց գետնին վրայ որովհետեւ տեղ չկար. լաւ որ ներքնակ ունէի, այլապէս պաղութիւնն ու հիւանդութիւնը անխուսափելի կ'ըլլար:

Երկու օր հանգիստ տալէ ետք՝ մեզ տարին ձիւնին մէջ գործելու: Մեր գործն էր նախ մէկ մեթր խորութիւն ունեցող ձիւնը մաքրել որոշ տարածութեան վրայ, որմէ ետքը գետինը պիտի փորուէր ջրանցք մը շինելու նպատակաւ, որուն մէջ

ամառուան ընթացքին ոսկեխառն աւազը պիտի լուացուէր, հալած ձիւնէն գոյանալիք ջուրերուն մէջ:

Գետինը քարքարոտ էր ու սառած: Ուստի նախ երկաթէ ձողերով փոսեր կը փորէինք եւ հոն ուժանակ դնելով կը պայթեցնէինք, որմէ ետքը բահերով եւ թիերով այդ կակուղցած հողն ու քարը կը լցնէինք ձեռքի կառքերուն մէջ եւ տանելով կը թափէինք որոշուած տեղ մը: Եւ այդպէս կը գործէինք օրը 16 ժամ, միայն մէկ ժամ դադար ունենալով՝ ճաշի համար: Ճաշն ալ գոնէ սննդարա՞ր ըլլար եւ կշտացնելու չա՞փ տրուէր, այնքան անտանելի չէր դառնար գործելը: Բացի ասկէ, անքնութիւնն ալ ուժասպառ կ՚ընէր մեզ: Քանզի ձիւնէն թրջուած՝ իրիկունը երբ մեր աքսորավայրը կուգայինք, նախ ընթրիքի համար մէկ չերեփ պալանտան ստանալու համար, կէս ժամի չափ հերթի պիտի կայնէինք, եւ զայն ուտելէ ետքն ալ երկու ժամի չափ հերթի սպասելով մեր թաց հագուստներն ու բուրդէ կօշիկները չորցնէինք, որպէսզի գիշերը, կամ յաջորդ օր, գործի պահուն չսառէինք: Հետեւաբար 4-5 ժամ հազիւ կը քնանայինք եւ երբ առաւօտուն կանուխ զանգակը կը զարնուէր, արթննալը շատ դժուար կ՚ըլլար, բայց ստիպուած էինք շուտով վեր ելլելու ու նախաճաշի համար վազելու որ հերթի կենանք, որովհետեւ եթէ նախաճաշի ժամանակը անցնէր, ստիպուած էինք անօթի երթալ գործի: Այդպէս կը գործէինք առանց որեւէ հանգստեան օրի:

Արդ՝ ո՞վ կրնայ երեւակայել թէ ո՛րքան մարդիկ կը հիւանդանային ու կը մեռնէին: Ուրիշներ ալ սառելէն, ձեռքերնին, ոտքերնին եւ աչքերնին կը կորսնցնէին ու կը տարուէին հաշմանդամներու աքսորավայրը եւ հոն աւելի քիչ ուտելիք ստանալով կը մեռնէին: Ոմանք ալ յուսահատութենէ անձնասպան կ՚ըլլային:

Օր մը մշուշ պատեց մեր չորս կողմը եւ պաղը այնքան սաստկացաւ որ մեր հսկիչն անգամ, որ շատ տաք հագուստներ հագած էր, չդիմացաւ ու երբ բոլորս մէկտեղ սկսանք ցատկռտել, հսկիչը հրամայեց որ գործը դադրեցնելով մեր պարաքները վերադառնանք:

Ժամանակ մը այդպէս աշխատելէ ետք, աչքերս այնքան հիւանդացան որ ճամբան չէի կրնար տեսնել: Օր մը առաւօտ կանուխ երբ դեռ մութ էր, ճամբայ ելանք դէպի գործին վայրը, որ աքսորավայրէն 2-3 քիլօմեթր հեռու էր: Ընկերներս արագօրէն յառաջ գացին ու ես ետ մնացի: Ճամբան որոշելը

չատ դժուար էր, որովհետեւ ինչպէս ամէն կողմ, նոյնպէս ալ ճամբան ձիւնով ծածկուած ըլլալով, զանիկա չէի կրնար զանազանել ու կը մխրճուէի խորունկ ձիւնին մէջ ու դժուար ալ այնտեղէն դուրս գալով ոտքերուս շօշափումով կը փնտռէի կոխկրտուած ճամբան ու զայն գտնելով քանի մը քայլ կ'առնէի ու նորէն զայն կը կորսնցնէի: Այնպէս որ կէսօրուան մօտեցայ ու ես գործի տեղը չկրցայ հասնիլ: Յայնժամ յիշեցի Հագարը որ Բերսաբէի անապատին մէջ մոլորած ասդին անդին կը պտըտէր ու իր ձայնը վերցուց ու լացաւ: Ես ալ բարձր ձայնով աղաղակեցի առ Աստուած, որպէսզի ինծի ճամբան ցուցնէ: Քանի մը վայրկեան ետքը, էնժիներ մը հանդիպեցաւ ինծի, որ կ'երեւի մեր գործի տեղէն կուգար ու ան ցուցուց ինծի ճամբան. ու երբ գործին տեղը հասայ, արդէն ճաշելու ժամանակը եկած էր: Հսկիչին պատմեցի ուշանալուս պատճառը ու ըսի որ ճաշելու չեմ երթար, այլ յանցանքս քաւելու համար այդ ժամը գործելով կ'անցընեմ:

Բայց ան ըսաւ որ ինծի կը հաւատայ, որովհետեւ հաւատարիմ գործաւոր մը եղած եմ, ու բացի ատկէ ճաշի ժամանակ ուժանակները պիտի պայթին ու կրնան զիս մեռցնել, ուստի երթամ իրենց հետ ճաշելու:

Մեր աքսորավայրի մեծաւորին ալ պատմեցի այդ դէպքը ու խնդրեցի որ նկատի առնելով աչքերուս հիւանդութիւնը, ուրիշ գործ մը որոշէ ինծի համար: Եւ ան ընդառաջ երթալով փոխեց գործս ու որոշեց որ խոհանոցին համար փայտ կրող ըլլամ:

Այդ գործն ալ թեթեւ գործ մը չէր, քանզի ծեր յոյնի մը հետ ձիերու պէս սահնակին լծուելով, կ'երթայինք ձիւնով ծածկուած փայտի դէզեր փնտռելու, աքսորավայրէն 8-10 քիլօմեթր հեռաւորութեան վրայ, ու մեծ դժուարութեամբ փայտերը սղոցելով ու բառնալով սահնակին վրայ, աքսորավայրը կը բերէինք, ինչ որ կէս օր կը տեւէր: Ուստի ճաշելէ ետքը նորէն կ'երթայինք ու երկրորդ անգամ փայտ կը բերէինք: Սակայն եւ այնպէս, այդ գործը առաջուան գործէս աւելի թեթեւ կը թուէր, այն պատճառաւ որ նախ՝ քալելով եւ սահնակը քաշելով կը տաքնայինք, եւ 16 ժամուան տեղ՝ 12 ժամ կը գործէինք:

ԱՄԱՌՈՒԱՆ ՇՐՋԱՆԸ

Երբ ամառը եկաւ ու ձիւները հալեցան, մեզ՝ 20ի չափ էնվալիտներս տեղափոխեցին անտառ մը ծառ կտրելու համար: Հոն խեղճուկ պարաքի մը մէջ կ՚ապրէինք. անձրեւ գալուն պէս կը կաթկթէր մեր պառկելու տեղին վրայ:

Մեզի խոհարար մը պէտք էր ու երբ հսկիչին ըսի՝ թէ ես խոհարար եղած եմ, զիս նշանակեց այդ գործին վրայ, որ մեծ առանձնաշնորհում մըն էր ինծի համար: Բայց այդ գործին վրայ երկար չկրցայ մնալ, որովհետեւ մեր հսկիչը կ՚ակնկալէր որ ես զինք գաղտնի կերակրեմ: Բայց խիղճս թոյլ չէր տար որ այդ խեղճ գործաւորներու սնունդէն կտրեմ ու անոր տամ: Արդէն ճաշի համար փոքրիկ տուփ մը միս կուտային անով ապուր եփելու համար, ու եթէ անոր կէսը հսկիչին տայի, ի՞նչ կը մնար քսան հոգիի համար: Ես ինձի ալ թոյլ չէի տար, անոնցմէ աւելի ուտելու: Այս տեսնելով հսկիչը զիս այդ գործէն հանեց ու ծառ կտրելու ղրկեց եւ ուրիշ անձ մը նշանակեց իմ տեղս: Բայց գործաւորները շուտով նկատեցին կերակուրի տարբերութիւնը ու տրտնջացին ալ, սակայն ի՞նչ օգուտ...: Այսպէս անիրաւութիւն կը գործուէր՝ առանց պատիժի:

Անտառի գործը շատ ծանր էր: Հալած ձիւնին ջուրը հոն սառոյցի պէս պաղ էր ու մինչեւ մեր ծունկերը կը հասնէր. անոր մէջ կայնելով 12 ժամ կը գործէինք: Ինծի հրեայ ընկեր մը տուին որուն հետ օրական 70 ծառ պէտք էր կտրէինք սղոցով ու ճիւղերը մաքրելով, տանէինք ու դիզէինք զանոնք՝ վառելիքի համար: Երբ անձրեւ կուգար, աւելի կը ծանրանար մեր վիճակը, քանզի բոլորովին կը թրջուէինք ու պառկելէ առաջ թաց հագուստները հանելով կը սեղմէինք զանոնք, ջուրը քամելու համար, ու թաց թաց կը հագնէինք, ու թաց տախտակներու վրան ալ կը պառկէինք, որովհետեւ փոխնորդ հագուստ չունէինք:

Երբ անձրեւներուն պատճառաւ մեր մօտի գետակը սկսաւ յորդիլ, մեզի հրամայեցին որ պատրաստուած փայտի դէզերը նետենք այդ գետակին մէջ, որպէսզի ջուրը տանի զանոնք մեծ աքսորավայրը: Բայց փայտերը տեղ տեղ գետակին եզերքը հրուելով կանգ կ՚առնէին: Ուստի մեզի կը ստիպէին որ մեր կօշիկներով եւ հագուստներով մտնենք այդ պաղ ջուրին մէջ ու ժամերով անոր մէջ կայնելով հրենք այդ փայտերը եզերքէն դէպի գետակին խորերը:

Ի՞նչ սարսափելի անգթութիւն: Լաւ որ այդ գործը ինծի համար երկար չտեւեց ու Տէրը աչքերուս հիւանդութիւնը սաստկացնելով, զիս յայտնի մահէն ազատեց. որովհետեւ բժիշկը աչքս քննելով հրամայեց, որ շուտով զիս հիւանդանոց տեղափոխեն:

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻՆ ՄԷՋ

40 օր հիւանդանոցի մէջ պառկեցայ: Այդ օրերը ինծի համար հանգստեան եւ ֆիզիքական կազդուրման օրեր էին: Հոն ծանր հիւանդներ կային, որոնց սիրով կը ծառայէի որքան որ կրնայի: Երբ աչքերուս բորբոքումը անցաւ եւ տեսողութիւնս քիչ մը բարելաւուեցաւ, զիս դուրս հանելով ղրկեցին մեր առաջուան աքսորավայրը:

ՆՈՐ ԳՈՐԾ

Ձինկա կոչուած հիւանդութեան առաջքը առնելու համար, մեզի հիւթ մը կը խմցնէին, որ եղեւնիի ասեղներէն կը քամուէր, գործարանի մը մէջ: Այդ ասեղները հաւաքելու համար 50-ի չափ ինվալիտներ կը ղրկուէին անտառները եւ անոնք պարտական էին օրը քանի քիլօ հաւաքել այդ ասեղներէն. քիչեր կրնային կատարել հարիւր տոկոսով: Այդ նորման հարիւր տոկոս կատարողին կը տրուէր չորրորդ կարգի կերակուր: 111 տոկոս կատարողին՝ երրորդ կարգի, 131 տոկոս կատարողին՝ երկրորդ կարգի եւ 161 տոկոս կատարողին՝ առաջին կարգի կերակուր: Իսկ անոնք որ հարիւրէն ցած, մինչեւ 50 տոկոս կը կատարէին՝ կը ստանային հինգերորդ կարգի՝ եւ 50-էն ցած կատարողին՝ վեցերորդ կարգի կերակուր, որ մահուան դատապարտուիլ կը նշանակէր:

Ամառուան ընթացքին դժուար էր այդ գործը հարիւր տոկոսով կատարելը, որովհետեւ նիհար եւ տկար մատներով պիտի փրցնէինք այդ ասեղները եղեւնիի ճիւղերէն: Աղէկ որ եղեւինները հոն միայն մացառներու պէս կ՚աճէին ու գետնէն կրնայինք անոնց բարձրութեան հասնիլ: Ծիւղերու գլուխներուն ասեղները շատ աւելի հաստ ու երկար կ՚ըլլային եւ ծանր կը կշռէին. այս պատճառաւ, ես միա՛յն զանոնք կը փրցնէի. ուստի

գործս կրնայի հարիւր տոկոսով ու անկէ ալ քիչ մը աւելի կատարել: Բայց անոնք որ տարբերութիւն չէին դներ եւ ծուլութեամբ կը գործէին, նաեւ չուտ չուտ ծխելով ժամանակ կը կորսնցնէին, չէին կրնար նորման կատարել եւ անօթութենէ կը մեռնէին:

Ձմեռը, այդ գործը ինծի համար շատ դիւրացաւ, որովհետեւ սսեղները սառած ըլլալով դիւրութեամբ կը փրցուէին եւ ես մինչեւ 180-200 տոկոս կը կատարէի այդ գործը: Եւ բացի առաջին կարգի կերակուր ստանալէ, օրը քիլօ մը հաց՝ նաեւ ամիսը 50-60 րուբլի կը ստանայի եւ իրաւունք ունէի այդ դրամով օրը քիլօ մը հաց ու նաեւ բաւականաչափ շաքար եւ կարագ ծախու առնել աքսորավայրի խանութէն:

Անունս ալ կարմիր տախտակի վրայ գրուեցաւ որպէս Սթախանովէց*, ինչ որ ապագային ալ աքսորէն ազատուելուս որոշ չափով օգնեց:

Այդպէս կուշտ ուտելով, ֆիզիքապէս բաւական զօրացայ. բայց դարձեալ աչքերս բորբոքեցան եւ կուրանալու մօտեցան: Այդ պատճառաւ բժիշկը ստիպուած եղաւ բոլորովին ազատել զիս գործելէ ու ղրկել հաշմանդամներու եւ կոյրերու աքսորավայրը:

ՆՈՐ ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻՆ ՄԷՋ

Նոր աքսորավայրը լեցուն էր հաշմանդամներով, կոյրերով եւ ծեր ու տկարացած անձերով: Հոն վրաններուն մէջ կ'ապրէինք եւ օրը երկու անգամ մէյմէկ չերեփ ապուր (պալանտա) եւ 400 կրամ սեւ հաց կը ստանայինք: Երբեմն ալ կէսօրներուն, բացի ապուրէն, երկու գդալ առանց իւղի լափա կուտային զոր թուչունի կերակուր կը կոչէի: Ուստի զարմանալի չէ, որ ամէն օր անօթութենէ եւ այլ հիւանդութիւններէ 20-25 մարդիկ կը մահանային:

Հոն ես երեք տարիէն աւելի մնացի ու այնքան նիհարցայ ու տկարացայ որ հազիւ հազ կրնայի քալել:

....

*Սթախանով մականունով գործաւոր մը ժրաջան աշխատանքով եւ յաջողութեամբ մեծ անուն հանած էր Ռուսիոյ մէջ. ատոր համար անոր նման գործողները Սթախանովէց կը կոչէին:

Այդ պատճառաւ ստիպուած էի պառկիլ ու քնանալ, որպէսզի ստամոքսիս ցաւը չզգայի: Հոն կարծես որդ մը չարունակ կը կրծէր: Այսուամենայնիւ սիրտս հանգիստ էր եւ խաղաղ՝ այն գիտակցութեամբ, որ այդ նեղութիւնները Տէրոջս անուան համար կը կրեմ ու Անոր խաչելութեան հետ բաղդատելով, իմս դեռ շատ քիչ կը թուէր ինծի:

Ռուս եղբայր մը, որ ուրիշ վրանի մը մէջ կ'ապրէր եւ նոյնպէս աչքերու տկարութիւն ունէր, կուգար քովս հոգեւոր հաղորդակցութեան համար, բայց միշտ տխուր կ'երեւնար: Անոր կ'ըսէի.- «Եղբա՛յր, երբեք մի՛ տրտմիր. մենք այս նեղութեան օրերուն համար տասնապատիկ վարձք պիտի ստանանք Տէրոջմէն, եթէ անտրտունջ եւ մինչեւ իսկ ուրախութեամբ տանինք մեր խաչը»: Սատանային ալ կ'ըսէի, թէ այս անօթի փորով ալ պիտի փառաբանեմ իմ Տէրս, որպէսզի ան յուսահատի ու չհամարձակի զիս փորձելու: Որովհետեւ ան անգամ մը մեծ յարձակում գործեց իմ վրաս ու զիս յուսահատելու աստիճանին հասցուց, բայց Ս. Հոգին անմիջապէս օգնութեան հասաւ ու զիս մեծապէս մխիթարեց:

Ամառ էր. գացեր էի դուրսը ու տեղ մը նստած կը մտածէի: Յանկարծ ընտանիքս յիշեցի ու հարց ծագեցաւ մէջս, թէ՝ եթէ հիմա կինս եւ զաւակներս հոս գային, զիս պիտի ճանչնայի՞ն, այդ հին ու աղտոտ հագուստներուս մէջ, նիհար մարմինով ու դալուկ դէմքով: «Ոչ», պատասխանեցի: Իսկ եթէ խօսէիր, անոնք ձայնէդ պիտի ճանչնայի՞ն քեզ ու ի՞նչ պիտի ընէին: Ըսի. «Պիտի դառնապէս լային»: Ու սիրտս վրդովեցաւ: Յետոյ հաշուեցի թէ տակաւին քանի՞ օրեր պիտի նստիմ այդ բանտին մէջ. ու տեսայ որ դեռ 930 օր պիտի նստիմ հոն. ու կասկածելով որ այդքան երկար ժամանակ կրնա՞մ ապրիլ այդ խեղճուկ վիճակիս մէջ, սկսայ յուսահատիլ ու կարծես սեւ ամպեր դիզուեցան վրաս: Բայց նոյն րոպէին Ս. Հոգին եկաւ օգնութեան ու հարցուց. «Դուն հիմա քեզ խեղճ, աղքատ եւ թշուա՞ռ կը զգաս. աղէ՛կ, եթէ հիմա Սթալինը գայ ու ըսէ քեզի.- «Հանէ՛ հագուստներդ ու ինծի տուր, եւ ա՛ռ իմ հագուստներս հագիր ու գնա Մոսկուա եւ իմ աթոռս գրաւէ հոն, ես ալ 930 օր այս աքսորավայրին մէջ նստիմ քու տեղդ, միայն թէ քու հաւատքդ ինծի տուր, ու իմ անհաւատութիւնս քեզի առ», կը համաձայնի՞ս»: Բարձր ձայնով, ու ձեռքս Սատանային կողմը շարժելով ըսի. «Ո՛չ երբեք» «Ուրեմն դուն Սթալինէն աւելի բախտաւոր ես. հապա ինչո՞ւ կը յուսահատիս»:

Յայնժամ Աստուծոյ ժառանգ եւ Քրիստոսի ժառանգակից

ըլլալս յիշելով, մեծապէս ուրախացայ ու մխիթարուեցայ ու ներում խնդրեցի Տէրոջմէս, որ այդպիսի խաւար խորհուրդներու տեղ տուի մտքիս ու սրտիս մէջ:

Կը յիշէ՞ք երբ հինգ տարուան դատավճիռս ստացայ, անոնք ինծի 12 րոպէ թուած էին. որովհետեւ կենդանի յոյսով յառաջ նայեր էի. բայց երբ տեղի տուի յուսահատութեան՝ տարին 365 օր դարձաւ: Այդպէս կ'ըլլայ միշտ: Ուստի գիտնանք որ յուսահատութիւնը միշտ սատանայէն կուգայ մեզ դժբախտացնելու համար ու երբեք տեղ չտանք անոր:

Այդ աքսորավայրին մէջ հանդիպեցայ Հայ ծեր ուսուցիչի մը ու երբ անոր խօսեցայ Աստուծոյ մասին, ան վրաս խնդաց որ այդպիսի բանի մը կրնամ հաւատալ: Բայց Տէրոջը կարգադրութեամբ զայն մեր վրանը տեղափոխեցին ու ան իմ քովս տեղ բռնեց: Իրարու քով պառկած, ժամերով իրարու հետ կը խօսակցէինք ու շատ բարեկամացանք իրարու: Ես անոր պատմեցի իմ ապաշխարութեան ու կեանքիս փոփոխութեան եւ հոգեւոր երջանկութեան մասին, նաեւ գիտականօրէն ապացուցանեցի անոր Աստուծոյ գոյութիւնը՝ մեր հոգիի գոյութեան մասին բացատրութիւն տալով: Նաեւ բնութեան օրէնքներու եւ այլ նիւթերու մասին: Ան կատարելապէս համոզուեցաւ ու հաւատաց այդ ճշմարտութեանց: Անգամ մը այնքան ոգեւորուած էր որ ըսաւ. «Երբ բանտէն ազատուինք՝ միասին պարսկաստան երթանք (որպէս ազատ երկիր). դուն հոն կը քարոզես եւ ես ալ քու օգնականդ կ'ըլլամ:

Այս բարեկամս օր մը գործելու ղրկեցին (թէեւ իրաւունք չունէին) եւ ձմեռ էր: Երբ գործէն վերադարձաւ, երեսն ու քիթը սառած էին: Զիս տեսնելուն պէս, տխուր ձայնով ըսաւ. «Ես կորսուեցայ»: Ու զայն շուտով հիւանդանոց տարին, որովհետեւ փորէն արիւն կը հոսէր: Հայ հիւանդապահ մը ինծի ըսաւ, որ ան շուտով կը մեռնի: Շատ տխրեցայ. թէեւ արգիլուած էր, բայց այդ հիւանդապահին օգնութեամբ զայն այցելեցի ու տեսայ որ իրաւ վիճակը ծանր էր: Ան շուտ շուտ արտաքնոց կ'երթար'. ու երբ նորէն այդ պէտքը զգաց՝ այս անգամ ե'ս տարի զայն ու հոն կէս ժամի չափ անոր խօսեցայ ապաշխարութեան մասին, որովհետեւ թէեւ հաւատացած էր Աստուծոյ ու Փրկչին գոյութեան, բայց դեռ ապաշխարած չէր: Իրեն ըսի, որ իր կեանքը վտանգի տակ էր ու եկած եմ իր քով որպէսզի ապաշխարէ ու երկինք երթայ, եւ որպէսզի հոն իրարու հետ ըլլանք յաւիտեան:

Ըսաւ. «Միթէ ես պիտի մեռնի՞մ»: Ըսի որ ուշ կամ կանուխ բոլորս ալ պիտի մեռնինք, քանզի այս կեանքը անցաւոր է եւ

կարեւորը յաւիտենականն է: Ու հարցուցի իրեն թէ զիս կը սիրէ՞: Ըսաւ. «Այո՛, ի՞նչպէս չեմ սիրեր, դուն իմ ամենէն սիրելի բարեկամս ես»: Եւ արցունքոտ աչքերով զիս գրկեց ու համբուրեց:

Ըսի. «Եթէ զիս կը սիրես, պայքարէ՛ որ իրարմէ յաւիտեան չբաժնուինք»: Եւ ան յօժարեցաւ, եւ ես աղօթեցի անոր համար ու բերի զայն պառկեցուցի իր անկողինին մէջ եւ սկսայ անոր ձեռքերն ու ոտքերը շփել, որովհետեւ շատ պաղ էին: Ան շատ գոհ մնաց հոգատարութենէս: Ալ պէտք էր դուրս երթայի. «Մնաք բարով», ըսի անոր ու խորհուրդ տուի որ շարունակ աղօթէ Տէրոջը: Եւ ան յաջորդ օրը մեռաւ:

Ուրիշ հայ հիւանդ ուսուցիչի մըն ալ հանդիպեցայ նոյն վայրին մէջ: Երբ փրկութեան մասին խօսեցայ, ան լալով խոստովանեցաւ որ ժամանակին Ամերիկեան որբանոցին մէջ Աւետարանը լսած էր ու Ս. Գիրք կը կարդար. բայց երբ Խորհրդային իշխանութիւնը հաստատուեցաւ. Աստուծոյ հաւատացողները չէին ընդունուեր համալսարանը. իսկ ինք մեծ փափաք ունէր բարձր ուսում ստանալու. այդ պատճառաւ ստիպուեր էր զԱստուած ուրանալու: «Համալսարանը աւարտեցի եւ մինչեւ իսկ անոր Տնօրէնն ալ եղայ», ըսաւ, «բայց խաղաղութիւն չունեցայ ու չունիմ: Բայց եթէ հիմա պայքարեմ, Աստուած կը ներէ՞»:

Ըսի. «Կը ներէ», եւ Ս. Գիրքէն օրինակներ բերելով Պետրոսի եւ Պօղոսի վկայութիւնները ու նաեւ յիշեցնելով Աստուծոյ խոստումները՝ թէ Իրեն եկողը դուրս չի հաներ եւ եթէ խոստովանինք մեր մեղքերը Ան հաւատարիմ ու արդար է, ու կը ներէ մեր մեղքերը եւ կը սրբէ ամէն անիրաւութենէն, խորհուրդ տուի որ ընդունի Փրկիչը իր սրտին մէջ: Ան համաձայնեցաւ ու անոր սիրտը հանգստացաւ: Եւ ան ալ քանի մը օրէն մեռաւ:

Ուրիշ շատ բանտարկեալներու ալ վկայած եմ փրկութեան մասին, բայց այս երկու հայ ուսուցիչներուն յայտնի պայքարութիւնը զիս այնքան ուրախացուց որ փառք տուի Տէրոջը զիս այդ հեռու աքսորավայրը ղրկելուն համար: Քանզի հասկցայ, որ այս խեղճ հոգիները կորուստէ փրկելու համար զիս հոն ղրկած է:

Մեր վայրին մէջ ալ կային ուրիշ հայեր ալ, որոնց հետ մէկտեղ ամառուայ ընթացքին կը հաւաքուէինք մեծ բակին մէջ եւ կը խօսակցէինք: Անոնց ալ կը վկայէի փրկութեան մասին եւ հայերէն երգեր կ՚երգէի, որոնք իրենց անոյշ կուգային, բայց փրկութեան մասին բոլորովին անտարբեր էին:

Օրթոտոքս սարկաւագի մը հետ ծանօթացայ, որուն հետ կը

առանձնանայինք ու Ծննդոցէն սկսեալ Սուրբ Գրոց պատմութիւնները կը պատմէի անոր ու խօսքս միշտ կը վերջացնէի ապաշխարութեան ու փրկութեան անհրաժեշտութիւնը շեշտելով: Ան սկիզբէն կարծեց թէ ես քահանայ մըն եմ. բայց քանի մը օր ետքը ըսաւ՝ որ ես եպիսկոպոս մըն եմ: Ու չէր հաւատար՝ երբ «Ձեմ» կ'ըսէի. քանզի կը կարծեր որ կը վախնամ: Ժամանակ մը ետք ըսաւ. «Դուք Արքեպիսկոպոս էք, քանզի քահանաները եւ եպիսկոպոսները չեն գիտեր այդ բաները զոր դուք կը բացատրէք»: Իսկ ես կը ծածկէի իմ Աւետարանիչ ըլլալս, որպէսզի ան չխրտչի, այլ վստահութեամբ լսէ ու ապաշխարէ, ու անկէ ետքը անոր պիտի ըսէի իմ ո՛վ ըլլալս: Ան այնքան մօտեցաւ փրկութեան, որ ալ կ'ուզէի առաջարկել որ ապաշխարէ, բայց յանկարծ զայն տեղափոխեցին ուրիշ տեղ մը: Սակայն կը հաւատամ որ ցանուած սերմերը իզուր չանցան:

Մեր վրանին մէջ կային նաեւ մահմետական ցեղերէն մարդիկ, որոնք Թրքերէն կը հասկնային. ուստի անոնց ալ օրը 1-2 ժամ կը պատմէի Ս. Գիրքի պատմութիւններէն եւ մեծ հետաքրքրութեամբ կը լսէին:

Այսպէս, կը ջանայի կարելի եղածին չափ ցանել ճշմար-տութեան սերմերը, որ ըլլայ թէ խեղճ հոգիներ լսելով հաւա-տային ու փրկուէին:

Թէեւ ֆիզիքապէս օրէ օր կը տկարանայի, սակայն կը յուսայի, որ օր մը պիտի դուրս գամ այդ բանտէն ու պատեհութիւն պիտի ունենամ Աւետարանը քարոզելու զանազան երկիրներու մէջ: Եւ շատ անգամներ պառկած տեղիս մէջ կ'երգէի.- «Կերպով մը անշուշտ Տէրը պիտի հոգայ» երգը, կենդանի հաւատքով: Յատկապէս կը սիրէի երգել անոր վերջին տունը ուր կ'ըսէ. «Օ՛ն, Տէրը ծովուն մէջ ճամբայ կը բանայ, Ինք միշտ յաղթական է, մեզ ալ կըպաշտպանէ»:

«Մեր երգն այս ըլլայ, պիտի Տէրը հոգայ»:

Հինգ տարին լրանալուն քանի մը ամիս մնացեր էր, երբ մեր վայրին մէջ Թոկէ կօշիկ շինելու արհեստանոց մը բացուեցաւ: Լսելով այդ, ես ալ ուզեցի մասնակցիլ այդ գործին, որպէսզի աւելի հաց եւ ուտելիք ստանամ. բայց աչքի բժիշկը արգիլեց, ըսելով որ անոր փոշին աչքիս շատ վնաս կուտայ: Բայց անօթութիւնը կը ստիպէր զիս այդ քայլը առնելու: Ուստի գացի գլխաւոր պաշտօնեային ու ըսի որ «ազատութեանս օրերը կը մօտենան, բայց ես ֆիզիքապէս շատ տկար եմ. ուստի կ'ուզեմ արհեստանոց մտնելով գործելով, որպէսզի աւելի սնունդ

ստանամ ու տուն երթամ կազդուրուած: Բայց բժիշկը չի թոյլատրեր. ուստի կը խնդրեմ որ դուք միջամտէք այդ գործին»: Երբ լսեց՝ ըսաւ «Կը տեսնեմ որ դուն աշխատասէր մարդ մըն ես, ուրեմն գնա՛, գործէ՛. բժիշկը չի կրնար քեզ արգելք ըլլալ, եւ ես կը պատուիրեմ խոհարարին որ քեզի որոշուած չափէն աւելի կերակուր տայ»: Այդ լսելով շատ ուրախացայ: Ու սկսայ գործել: Կարճ ժամանակուած ընթացքին արհեստը սորվեցայ, նորման կատարեցի եւ աւելի հաց եւ կերակուր ստանալով բաւական զօրացայ: Բայց այդ գործը երկար չտեւեց, քանզի յայտարարուեցաւ, որ որոշ թիւով բանտարկեալներ Սիպերիա պիտի տեղափոխուին ու ես ալ այդ ցանկին մէջ էի:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆՍ ԴԷՊԻ ՍԻՊԵՐԻԱ

Սիպերիան մեծ անուն հանած է ամբողջ աշխարհի մէջ որպէս ամենապաղ եղանակ ունեցող աքսորավայր. բայց ես ուրախ էի որ Գալիմայէն աւելի մեղմ օդ ունեցող երկիր մը կ՚երթայի. նաեւ ուրախ էի որ ընտանիքիս քիչ մը աւելի մօտ կ՚երթայի: Աքսորավայրն ալ հոն կը տարբերէր, որովհետեւ ո՛չ թէ վրաններու, այլ պարաքներու մէջ տեղաւորեցին եւ արհեստանոցներու մէջ մեզի գործ տուին: Թէեւ ձմեռը հոն ալ ցուրտ էր, բայց բացօթեայ գործերէն շատ աւելի լաւ էր:

Հոն ալ թոկէ (չուան) կօշիկ շինելու արհեստանոց մը բացին եւ քանի որ այդ գործին ծանօթ եղողը ես էի, այդ պատճառաւ անոր ղեկավարութիւնը ինծի յանձնեցին: Ես ալ թէ՛ ուրիշներուն կը սորվեցնէի եւ թէ՛ որոշուած նորման կը լեցնէի: Նորմա օրը երեք հատ (1.1/2) շինելն էր. սակայն ես նոր հնարքներ գտնելով օր մը չորս զոյգ շինեցի ու երբ մեր հսկիչին տարի տուի, ան զարմացաւ եւ զանոնք անմիջապէս աքսորավայրի մեծաւորին տարաւ, ան ալ այդ տեսնելով՝ հրամայեց որ ինծի 900 կրամ հաց նուէր տան ու անկէ ետքն ալ ամէն օր 900 կրամ հաց եւ առաջին կարգի կերակուր տան:

Այդպէս նորէն Սթախանովէց եղայ եւ օրէ օր ֆիզիքապէս ալ զօրացայ:

Պէտք է ըսեմ որ մեր շինած այդ կօշիկները ո՛չ թէ բանտարկեալներուն համար էր, այլ զինուորներուն համար, որովհետեւ կաշիի մեծ տագնապ կար: Բայց այդ գործը հոն ալ երկար չտեւեց, ու մեր գործարանը գոցուեցաւ եւ ուրիշ թել

մանելու գործարան մը բացուեցաւ եւ սկսանք կանանց պէս թել մանել ճախարակներու վրայ, թէ՛ բուրդէ եւ թէ՛ բամպակէ: Թելն ալ զինուորներուն համար գուլպայ հիւսելու նպատակով կը մանուէր: Օրուան նորման էր 600 կրամ, եւ կը պահանջուէր որ որակն ալ լաւ ըլլայ: Տէրոջը շնորհքով, այդ գործն ալ յաջողութեամբ կը կատարէի. ատոր համար նորէն 900 կրամ հաց (փոխանակ 400 կրամի) եւ առաջին կարգի կերակուր կը ստանայի:

Այդ նոր վայրին մէջ ինքզինքս մինակ կը զգայի, որովհետեւ հաւատացեալ ընկեր մը չունէի: Օր մը պարաքները գացի հաւատացեալ ընկեր մը գտնելու նպատակաւ: Բայց ի՞նչպէս պիտի կարենայի ճանչնալ հաւատացեալ մը, երբ ոչ Ս. Գիրք կարդալու, ո՛չ երգելու եւ ո՛չ ալ բացէ ի բաց աղօթելու ու վկայելու կարելիութիւնը կար: Մտածեցի որ եթէ լուռ ու հանդարտաբարոյ մէկը տեսնեմ, անոր կը մօտենամ ու խօսակցութենէն կը ճանչնամ զայն: Եւ իրապէս ալ քանի մը լուռ եւ հանդարտ մարդիկ գտայ, բայց անոնք հաւատացեալ չէին. ուստի յուսախաբ՝ վերադարձայ տեղս:

Ազատութեան մէջ եղող հաւատացեալները չեն կրնար հասկընալ, թէ ի՛նչպիսի կարօտ կը քաշէի Քրիստոսով եղբայր մը տեսնելու եւ անոր հետ յարաբերելու համար: Այդ պատճառաւ է, որ անոնք պէտք եղածին պէս չեն գնահատեր Աստուծոյ զաւակները եւ երբեմն ալ կը վշտացնեն զանոնք ու իրենց խաղաղութիւնն ալ կը կորսնցնեն:

Օր մը գործի ընթացքին ուզեցի անուղղակիօրէն յիշեցնել գործակիցներուս, որ մենք պանդուխտներ ենք երկրի վրայ, որպէսզի պատճառ տամ անոնց՝ մտածելու իրենց հոգիներու մասին: Եւ ռուսերէն երգի մը խօսքերը յիշելով՝ անոնց ըսի. «Ընկերներ, տեսէք ինչպէս շուտ կ՚անցնի մեր ժամանակը, ժամ առ ժամ, եւ օրէ օր»: Ու ինծի համար բոլորովին անակնկալ կերպով, գործաւորներէն մէկը այդ երգի խօսքերուն շարունակութիւնը արտասանելով ըսաւ. «Ահա վերջին ժամը կը զարնուի: Ան ալ շարունակելով ըսաւ. «Եւ Ան (Տէրը) կուգայ»:

Անմիջապէս ոտքի ելլելով զայն դուրս տարի ու հարցուցի՝ թէ հաւատացեա՞լ է: «Այո», ըսաւ: Փաթթուեցանք իրարու, համբուրուեցանք ու մեծապէս ուրախացանք: Անկէ ետքը շուտ շուտ կը տեսնուէինք իրարու հետ, կը խօսակցէինք ու կը մխիթարուէինք:

ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒՐԱԽԱԼԻ ԼՈՒՐԸ

Օր մը արագ կը գործէի, երբ ծանօթ երիտասարդ մը մօտենալով ըսաւ. «Ալ մի՛ գործեր»: Հարցուցի. «Ինչո՞ւ»: Ըսաւ. «Քեզի ուրախալի լուր մը բերած եմ»: «Ի՞նչ է», հարցուցի գործս չարունակելով: Ըսաւ. «Ի՞նչ կը կարծես, ի՞նչ է բերած լուրս»: Ըսի. «Տունէն նամա՞կ եկած է»: Ըսաւ. «Ո՛չ»: «Հապա ծրա՞ր եկած է» (որ չատ հազուադէպ պարագայ էր): Ըսաւ. «Ոչ»: «Հապա ի՞նչ է», ըսի հետաքրքրուած: Ըսաւ. «Ինծի ի՞նչ կուտաս եթէ ըսեմ»: Ըսի. «Ճաչի առթիւ ինծի աղի ձուկ կուտան (Սիլիոտգա), ատիկա քեզի կուտամ» (քանզի ուրիչ տալիք բան չունէի): Ըսաւ. «Ազատուած ես»: Բայց ես կարծելով որ կատակ կ՚ընէ, չարունակեցի գործել: Ան ըսաւ. «Ձգէ՛ գործդ, դուն ազատուած ես»: Ըսի. «Իրա՞ւ կ՚ըսես»: Ըսաւ. «Այո՛, եթէ չես հաւատար, գնա՛, կարդա՛. դուրսը ազատուածներու ցանկ մը դրուած է եւ քու անունդ ալ անոնց մէջն է»: Տեսայ որ լուրջ կը խօսի. ուստի գործը թողելիվ՝ հսկիչէն թոյլտուութիւն ստացայ ու գացի տեսայ այն ցանկը ու հոն գտայ իմ անունս ալ: Եւ ո՞վ կրնայ երեւակայել ուրախութիւնս: Ատիկա չատ նման էր այն ուրախութեան, զոր փրկութեան վայրկեանին զգացեր էի:

Վերադառնալով գործարան, հսկիչիս յայտնեցի ազատութեանս մասին, եւ ան ձեռքս թօթուելով չնորհաւորեց զիս: Շնորհաւորեցին նաեւ գործի ընկերներս: Այդ թելի կծիկը, զոր մինչեւ այն րոպէն մաներ էի, քովի ընկերներուս նուիրեցի, դուրս ելայ գործարանէն ու դէպի ննջարան գացի: Այդ պահուն կարծես աքսորավայրը այլ կերպարանք մը ստացեր էր, ու ազատութեան երջանիկ վայր մը կը թուէր ինծի: Ատկէ ետք, երկու օր ալ պառկեցայ հոն, նոյն խեղճուկ տախտակամածին վրայ, բայց քնացայ այնպիսի անոյչ քունով մը, որպէս թէ ընտանեկան յարկին տակ կը քնանայի:

Անչուչտ խոստումս յարգեցի եւ ինծի այդ բարի լուրը բերողին աղի ձուկը նուիրեցի: Ան, անչուչտ անկէ չատ աւելի թանկարժէք նուէրի մը արժանի էր, բայց գիտէր որ ատկէ աւելին չէի կրնար ընել, եւ ալ գոհ մնաց, որովհետեւ քիչեր այդ չնորհքին կ՚արժանանային:

Բայց ինչո՞ւ ես չկրցայ անմիջապէս հաւատալ այդ բարի լուրին: Որովհետեւ երբ հինգ տարին լրացաւ, գացի իչխանութեան հարցուցի՝ թէ ինչո՞ւ զիս ազատ չեն արձակեր, քանի որ բանտարկութեանս ժամանակը վերջացած է:

Թուղթերուս նայելով, ու տեսնելով որ Աւետարանիչ մըն եմ, ըսին որ իրենք չեն կրնար զիս արձակել, այլ պէտք է Մոսկուայէն յատուկ հրաման մը գայ ինծի համար:

Երբ այս լսեցի, տխրեցայ, մտածելով որ Մոսկուայէն ազատութեան լուրի փոխարէն՝ հինգ կամ տասը տարի եւս բանտարկուելու հրամանը կրնայ գալ, ինչպէս եկած էր ուրիշ քարոզիչներուն, որոնք աքսորավայրերուն մէջ ալ մեռած էին:

«Մինչեւ հիմա օրերս կը համրէի», մտածեցի ես, ալ ասկէ ետքը համրելու պէտք չմնաց: Բայց նոյն րոպէին յիշեցի Ն. Ք. Վ. Տ. էն, որ ըսած էր թէ իրենց բանտէն դուրս պիտի չգամ: Եւ Ս. Հոգիին վկայութիւնը սրտիս մէջ, թէ «Օր մը անպատճառ անոնց բանտէն պիտի ելլես ու այդ նախագահէն ալ աւելի պիտի ապրիս»: Ու սիրտս հանգստացաւ, որովհետեւ կը հաւատայի որ Աստուած կարող է իր խոստումը կատարելու: Ու թէեւ եօթը ամիսներ աւելի մնացի, Անոր շնորհքով ազատուեցայ:

Սթալինկրատի վրայ սաստիկ պատերազմ կար եւ ամէն կողմ սովը կը տարածուէր: Կառավարութիւնը թէ՛ զինուորի պէտք ունէր եւ թէ՛ հացի: Ուստի Մոսկուայէն հրաման եկաւ, թէ բոլոր անոնք որոնք իրենց բանտարկութեան շրջանը բոլորած են, նժշկական քննութեան ենթարկուին ու առողջներուն զինուորական հագուստ հագցնելով, շուտով ճակատ ղրկեն: Իսկ անոնք որոնք ապառողջ են՝ իրենց տուները ղրկուին:

Ահա այդ հրամանին վրայ, աչքիս տկարութեան պատճառաւ, ուրիշ խոստումը կատարուեցաւ ու դեռ մինչեւ հիմա կ'ապրիմ, թէպէտեւ այդ օրէն ասդին 31 տարիներ անցած են:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ՏՈՒՆ

Ազատ արձակուելէս երկու օր ետք զիս կանչելով՝ երկաթուղիի տոմսակ մը տուին եւ 15 փունտ ալ հաց, 15 օրուան ճամբորդութեանս համար (փունտը 400 կրամ է) եւ աքսորավայրէն դուրս հանեցին: Կայարանը մօտ էր. ուստի գացի հոն: Բայց ինծի կը թուէր որ երազ էր այդ, որ ես ազատ եմ ու առանց ուրիշի հսկողութեան ճամբայ կ'ելլեմ:

Ճամբան Ռուս կին մը հանդիպեցաւ ինծի: Անոր հարցուցի

թէ պազարը ո՞ւր էր: Որովհետեւ կ'ուզէի անմիջապէս ուտելիք գնել եւ անօթի փորս կշտացնել ու հացս խնայել, որովհետեւ տակաւին երկար ճամբայ մը կար առջեւս: Դրամ ունէի, որովհետեւ հետեւ ինչպէս առաջ ալ ըսած էի, լաւ աշխատանքիս համար ամիսը 50-60 րուբլի կը վճարէին եւ անոնցմէ մաս մը մնացեր էր քովս: Կինը ձեռքովը ցուցուց պազարի կողմը եւ հարցուց թէ ուրկէ՞ կուգամ: Ըսի. «Հիմա ելայ բանտէն եւ անօթի եմ»: Ան ըսաւ. «Գնա՛ կայարանը, հոն քեզի պէտներուն ձրի ապուր կուտան»: Գացի եւ տեսայ որ մարդիկ հերթի կայնած են, ես ալ կայնեցայ: Հետո կերակուրի համար աման մը առած էի բաւական մեծ, զայն մինչեւ բերանը լեցուցին, բայց նկատեցի որ ապուրի մեծ մասը ջուր էր: Ուստի դուրս ելլելով ջուրը թափեցի ու տակը քանի մը գդալ ապուր մնաց: Զայն կերայ ու գացի նորէն հերթի կայնեցայ: Երկրորդ անգամ լեցուցին ամանս, ու ես դարձեալ ջուրը թափեցի ու տակը մնացածը կերայ. բայց չյագեցայ: Ուստի որոշեցի պազար երթալ: Երբ հոն հասայ, տեսայ որ քանի մը մարդեր գետնախնձոր կը ծախեն ու մարդ մը ալ միս կը ծախէ. բայց ես զանոնք եփելու կարելիութիւն չունէի: Քիչ մըն ալ սպասեցի ու մէկը կաթ բերաւ ծախելու եւ մարդիկ վազելով հերթի կայնեցան: Ես ալ կայնեցայ ու լիդր մը կաթ կրցայ ձեռք ձգել 5 րուբլի վճարելով, մինչդեռ առաջ 20 կոպէկ կ'արժէր (րուբլիի 5րդ մասը): Կրնա՞ք երեւակայել թէ ես զիս որքան հարուստ կը զգայի այդ րոպէին:

Գիտէի որ այդքան անօթութիւն քաշելէ ետք շատ ուտելը վնասակար է: Ուստի ռիչ մը հաց կ'առնէի բերանս ու քիչ մըն ալ կաթ կը խմէի ու քանի մը վայրկեան սպասելէ ետք նոյնը կը կրկնէի: Բայց յետոյ խորհեցայ որ կաթը ճամբուն համար պէտք կ'ըլլայ, հետեւաբար որոշեցի ճաշարան մը երթալ եւ լաւ մը փորս կշտացնել: Շուտով գտայ ճաշարան մը ու ճաշ ապսպրեցի: Նախ անհամ ապուր մը բերին եւ ապա քանի մը փոքրիկ ձուկեր փուռի մէջ խորոված: Կերայ եւ նորէն ապսպրեցի: Նոյն բաները բերին: Զանոնք ալ ճաշակելով, դուրս ելայ ու գացի նամակատուն ու ընտանիքիս հեռագրեցի, թէ ազատուած եմ եւ թէ 15 օրէն տուն պիտի հասնիմ: Յետոյ փողոցներուն մէջ պտտելով կիներուն հարցուցի, թէ Աւետարանականներ կամ Մկրտչականներ կա՞ն իրենց քաղաքին մէջ: Անոնք «Ոչ» պատասխանեցին: Միայն մէկ կին ըսաւ, թէ քանի մը ընտանիքներ կային, բայց անոնք

աքսորուած են: «Ուրեմն Սիպերիայէն ալ կ՛աքսորեն եղեր», ըսի ես ինծի: Եւ յոյսս կտրեցաւ. ըրովհետեւ կը մտածէի որ եթէ մէկ հաւատացեալ ընտանիք ալ գտնեմ, կ՛երթամ գետնախնձոր կը գնեմ ու անոնց եփել կուտամ ու միասին կ՛ուտենք եւ գիշեր մը հոն մնալէ ետք, յաջորդ օր ճամբայ կ՛ելլեմ:

Ուստի, աճապարանքով գացի կայարանը, որպէսզի՝ առաջին առիթով՝ շոգեկառքով ճամբայ ելլեմ: Երբ հոն հասայ, տեսայ որ ինծի պէս ազատուածներէն շատերը կայարանին ներսը նստած շոգեկառքի կը սպասեն: Բայց ես չմտայ, այլ գացի ուղղակի երկաթուղիի մօտ կայնեցայ: Քիչ մը սպասելէ ետք արագընթաց շոգեկառք մը եկաւ ու կանգ առաւ: Ո՛չ ոք կայարանէն դուրս չելաւ, որովհետեւ գիտէին որ զիրենք այդ գնացքին մէջ չեն ընդունիր: Բայց ես աղօթելով, Տէրոջմէն յաջողութիւն խնդրած էի. ուստի մօտենալով «Գօնտօքթօր»ի մը խնդրեցի որ զիս ներս ընդունի: Բայց ան տեսնելով բանտարկեալի հին ու աղտոտ հագուստս ու բիհար դէմքս, «Ո՛չ, ո՛չ, տեղ չկայ» ըսաւ: Գացի միւսին՝ եւ ան ալ նո՛յն պատասխանը տուաւ: Գացի ուրիշներուն, եւ անոնք ալ զիս մերժեցին: Գացի վերջինին որ երիտասարդ մըն էր. ան ալ նոյնպէս պատասխանեց: Բայց ես առանց յուսահատելու անոր ըսի. «Եթէ ես քու հարազատ եղբայրդ ըլլայի ու գիտնայիր թէ նոր բանտէն ազատուած եմ ու 15 պրուան ճամբորդութիւն ունիմ առջեւս եւ քիչ մը հաց՝ չէի՞ր թողուր որ մտնեմ շոգեկառքին մէջ. թէեւ դրամս ալ քիչ է, բայց եթէ խնդրանքս կատարես, քեզի 5 րուբլի նուէր կուտամ»:

Երիտասարդը զգացուեցաւ եւ ըսաւ. «Մտի՛ր». եւ դրամն ալ չառաւ: Ներս մտնելուս պէս շոգեկառքը շարժեցաւ եւ ճամբայ ելաւ: Հազիւ ներս մտած՝ Թաթար զինուոր մը դէմս ելաւ ու զիս տեսնելուն պէս սկսաւ հետս թուրքերէն խօսիլ. եւ երբ պատասխանեցի, մեծ ուրախութեամբ ըսաւ. «Եղբա՛յր, ես քեզի պէս մէկը կը փնտռէի, որ ինծի թարգմանիչ ըլլայ, որովհետեւ ռուսերէն չեմ գիտեր, եւ հիւանդութեանս պատճառաւ զիս վեց ամսուան համար արձակեցին որ տուն երթամ»: Ու տարաւ զիս ներս ու քովը նստեցուց: Մարդիկ տեսնելով իմ խեղճուկ վիճակս, խոր քարշանքով նայեցան վրաս, բայց ես անոնց ըսի, թէ չմտածեն որ ես ոջիլ ունիմ, որովհետեւ հականեխուած (տիսինֆէքթ) էր մեր հագուստը: Գնացքը արագ կ՛երթար, առանց կանգ առնելու փոքր կայարանները: Այս կերպով ճամբաս կը կարճնար: Եթէ բեռնատար կամ երրորդ կարգի

չոգեկառքով երթայի, գուցէ ամիսէ մը հազիւ տուն կը հասնէի, եւ ի՞նչ պիտի ընէի առանց ուտելիքի: Ուստի յայտնապէս Տէրոջը ողորմութիւնն էր որ կրցայ այդ արագընթացին մէջ մտնել:

Երբ Իրքուցք՝ մեծ քաղաքը հասանք, չոգեկառքը պէտք էր փոխէինք, որովհետեւ ան Մոսկուա կ'երթար: Ու երբ դուրս ելանք, տեսանք մարդիկ որ կայարանին մէջ լեցուած՝ օրերով կը սպասեն երրորդ կարգի գնացքին: Տեղեկանալով որ 3-4 ժամէն զինուորական արագընթաց գնացք մը պիտի գայ, դէպի Սթալինկրատ գացող, Թաթար ընկերս կայարան թողուցի ու ես Թրամվայ նստելով գացի պազար, յուսալով որ այդ մեծ քաղաքին մէջ ուտելիք կրնամ գտնել: Բայց երբ հոն հասայ, տեսայ որ քանի մը մարդիկ նոյնպէս գետնախնձոր կը ծախեն: Ուստի յուսախաբ վերադարձայ կայարանը: Հոն նկատեցի որ ծառայողներէն ոմանք իրենց օրահացը (600 կրամ) կը ծախեն գաղտնի կերպով: Երբ գինը հարցուցի, մեծապէս զարմացայ ու հասկցայ որ հոն ալ սաստիկ սով կայ, քանզի 600 կրամ հացին համար 120 ռուբլի կ'ուզէին:

Գնացքին գալէն առաջ, տոմսակատան պատուհանին մօտենալով ընկերոջս զինուորական տոմսը ներկայացուցի զոր անմիջապէս կնքեցին. բայց երբ իմ տոմսակս երկարեցի, ըսին որ ատիկա զինուորական չէր ու չէին կրնար կնքել: Ըսի. «Ես այդ հիւանդ զինուորին թարգմանն եմ, որովհետեւ ան ռուսերէն չի գիտեր, ու ամբողջ ճամբան՝ անոր հոգ պիտի տանիմ»: Այդ լսելով տոմսակս կնքեցին: Այլապէս չէի գիտեր, թէ ես ալ ուրիշներուն պէս քանի քանի օրեր պիտի սպասէի կայարանին մէջ: Յետոյ լսեցինք, որ պատերազմի պատճառաւ ճամբան գոցուած էր դէպի Կովկաս:

Ուստի պարզ չէ՞ որ Տէրոջը նախախնամութեամբ այդ հիւանդ զինուորը ինծի հանդիպեցաւ: Ա՛յդպէս օրհնեալ Տէրը կ'առաջնորդէ Իրեն յուսացողները:

Սթալինկրատ հասնելէն ետք նորէն գնացքը փոխուեցաւ ու անկէ թէեւ բեռնատար չոգեկառքով ճամբայ ելանք, բայց շատ երկար չտեւեց մինչեւ որ Կովկաս հասանք: Հոն, ընկերներէս բաժնուելով փոխեցի չոգեկառքը: Հացս արդէն վերջացած էր ու ես անօթի էի: Շոգեկառքին մէջ զինուորներ ալ կային ու նկատեցի որ Հայ զինուոր մը տխուր աչքերով ինծի կը նայի: Վերջապէս ծռելով՝ ցած ձայնով հարցուց ինծի թէ ուրկէ՞ կուգամ: «Աքսորավայրէն», ըսի: Ան լռեց: Բայց ինծի օգտակար

եղաւ հետեւյալ կերպով. —

Երբ գնացքը կայարաններ հասնելով կանգ կ՚առնէր, ան զիս հետը կը տանէր կայարանը, ուր գիւղացիներուն ձրի հաց եւ այլ ուտելիքներ կուտային. ես իրեն կ՚օգնէի եւ ան ալ ինծի բաժին կը հանէր: Այն օրն ալ Տէրը զիս այդ կերպով կերակրեց: Միւս օրը դարձեալ փոխեցի գանցքը, որ ուղղակի մեր քաղաքը կ՚երթար: Թէեւ նորէն անօթի էի, բայց հոգս չէր, որովհետեւ միայն հինգ ժամուան ճամբայ ունէի:

Ռուս կին մը դիմացս նստած էր, տխուր աչքերով զիս կը դիտէր: Վերջապէս հարցուց ուրկէ՛ գալս ու երբ գիտցաւ որ Սիպերիայէն կուգամ, սկսան արցունքներ հոսիլ աչքերէն, ու պայուսակը բանալով կտոր մը սեւ չոր հաց դտաւ ու ըսաւ. «Այս է բոլորը որ ունիմ, առէք կերէ՛ք, քանզի դուք շատ անօթի էք»: Կեանքիս մէջ շատ հաց եւ այլ համադամ կերակուրներ կերած էի, բայց անոնք այնքան համեղ ու անուշ չէին թուած ինծի, որքան այդ անծանօթ կնոջ տուած կտոր մը հացը, հոգ չէ թէ անիկա սեւ էր ու չոր: Քանզի հարազատ մօր մը գթած սէրը զգացի այն հացին մէջ: Իրաւցնէ ի՛նչ թանկագին բան է բարիք գործելը՝ ու մանաւանդ իր չունեցածէն տալը:

Շատ չանցած ես այդ կինը տեսայ եղբօր մը տան մէջ ու դարձեալ շնորհակալութիւն յայտնելով, ես ալ իրեն տուի Կենաց հացէն, որպէսզի ուտէ ու յաւիտեան ապրի:

ՈՒՐԱԽԱԼԻ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ

Երբ մեր քաղաքին կայարանը հասայ, յոյս ունէի որ ընտանիքիս անդամներուն պիտի հանդիպիմ: Բայց անոնցմէ ոչ մէկը հոն էր: (Անոնք քանի մը անգամ զիս դիմաւորելու եկեր էին, բայց տեսնելով որ ուշացեր էի, որոշեր էին օր մը ետք նորէն գալ. իսկ ես հասած էի այն օրը զոր իրենք չէին սպասեր): Ուստի մինակ քալելով տան ճամբան բռնեցի, երեւակայելով թէ ի՛նչ մեծ հրճուանքով պիտի հանդիպինք իրարու:

Երբ մեր փողոցը հասայ, տեսայ որ փոքր որդիս Ռոպերթը դրացիին տղուն հետ կը խաղար: Ես զինք ճանչցայ, բայց ան ինծի նայելով մուրացկան մը կարծեց ու դառնալով շարունակեց իր խաղը: Առանց անոր բան մը ըսելու, մեր տան բակին դուռը բացի ու ներս մտայ: Այս նկատելով՝ դրացիին տղան ըսաւ. «Ռոպերթ, ան քու հայրդ է»: Ան, այդ լսելուն պէս, «Պապա՜ ճան» պոռալով

ներս մտաւ ու վիզս փաթթուելով եւ լալով սկսաւ համբոյրներով ողողել զիս: Այս լսելով՝ միւս զաւակներս ալ դուրս ելան ու գալով անոնք ալ նոյն բանը ըրին: Անոնց ձայնը այնքան բարձր ելած էր որ դրացիները կարծած են որ մեր տունը կ՚այրի եւ ուզած են օգնութեան հասնիլ, բայց երբ գիտցած են իրականութիւնը՝ հանդարտած են:

Ըսի. «Զաւակներն ես աղտոտ եմ, ձգեցէք առաջ լուացուիմ ու ետքը համբուրուինք». բայց անոնք կարծես չէին լսեր զիս: Վերջապէս երբ քիչ մը կարօտնիս առինք եւ հանդարտեցան, անոնցմէ երկուքը վազեցին իրենց մօրը լուր տալու՝ անոր աշխատանքի տեղը: Իսկ ես, շուտով լոգնալով մաքուր հագուստներս հագայ ու սկսայ ածիլուիլ: Մինչ այդ, կինս աճապարանքով եկաւ քովս, բայց անոր ըսի. «Քիչ մը սպասէ, մինչեւ որ ածիլուիլը վերջացնեմ»: Կրնաք երեւակայել թէ հինգ տարի ու եօթը ամսուան բաժանումէ ետք, ի՛նչպիսի ուրախութիւն պատճառեց մեզի այդ հանդիպումը եւ ողջագուրումը: Կինս ըսաւ. «Հիմա նստէ քու աթոռիդ վրայ (որ ճաշի սեղանին ետեւն էր), որուն վրայ ոչ ոք նստած է մեզմէ բաժնուելէդ ետք»: Եւ ինք սկսաւ հապճեպով պատրաստել իմ անօթի ու անյագ փորս կշտացնելու համար: Բայց ան չէր կշտանար: Կ՚ուտէի եւ կը զգայի որ ստամոքսս լեցուած է, բայց տակաւին անօթի կը զգայի: Այդպէս տեւեց գրեթէ ամիս մը, որմէ ետք բնականոն վիճակս գտայ:

Երբ հաւատացեալները լսեցին իմ գալս, սկսան զիս այցելել եւ իրենց խնդակցութիւնը յայտնել ու նաեւ հիւրասիրել:

Ինծի անծանօթ հաւատացեալ ընտանիք մըն ալ զիս հրաւիրեց: Անոնք պատմեցին թէ իրենց մէկ հատիկ որդին ալ երկար ժամանակ աքսորավայրը գտնուած է, քանի որ օր առաջ ազատուելով՝ ճամբայ ելած է, բայց տուն չհասած մեռած է: Անոնք ըսին նաեւ որ այդ նեղ օրերուն իրենց ուտելիքէն խնայելով իրենց տղուն համար քիչ մը մեղր, կարագ եւ ուրիշ սննդարար ուտելիքներ պատրաստած էին զայն կերակրելու համար, բայց քանի որ ան չկայ, կ՚ուզէին զիս կերակրել անոր տեղը. ըւ առջեւս դրին մեղր ու կարագ, որոնք հազուագիւտ էին այդ ժամանակ:

Սիրտս շատ յուզուեցաւ եւ ցաւակցութեամբ լեցուեցաւ անոնց հանդէպ, ու անշուշտ միայն Տէրոջը խօսքով կրնայի մխիթարել զանոնք: Անոնց ինծի ցոյց տուած սէրն ալ սիրտս շնորհակալութեամբ լեցուց իրենց եւ Աստուծոյ հանդէպ:

Հոս պէտք է ըսեմ որ բանտարկութիւնն ու աքսորը ինծի համար եղան հոգեւոր կեանքի համալսարն մը, ուր սորվեցայ. –

1. Տէրոջս ու Աւետարանին համար նեղութիւններ կրելը՝ առանց տրտունջի, յուսահատութեան ու մինչեւ իսկ երգելով ու փառք տալով Փրկչիս. մանզի Ան իմ մեղքերուս համար խաչի անարգ ու տառապալից մահով մեռաւ՝ անտրտունջ ու յօժարակամ:

2. Խոնարհիլ, համբերել, թշնամիներուս ներել ու սիրել զանոնք՝ փրկութեան առաջնորդելու համար:

3. Ջուրը, հացը եւ այլ կերակուրները ու մանաւանդ մաքուր օդը մեծապէս գնահատել ու սրտանց շնորհակալութիւն յայտնել անոնց համար Տէրոջը: Գնահատել նաեւ մաքուր հագուստը, ուլպան, կօշիկը, երեսի սրբիչը, թաշկինակը, սեղն ու թելը, օճառը եւ մինչեւ իսկ կօշիկին կապը, որոնց բացակայութիւնը այնքան զգալի էր այդ դպրոցին մէջ:

4. Գնահատել ընտանեկան կեանքը, որմէ զրկուիլը մեծ վիշտ կը պատճառէր ինծի: Անգամ մը մեծ աղջիկս գրեց. «Պապա ճան, ամէն գիշեր քեզ երազիս մէջ տեսնելով կ'ուրախանամ ու երբ արթննալով կը տեսնեմ որ երազ է, կը տխրիմ եւ կուլամ: Արդեօք ե՞րբ պիտի գաս մեզ մօտ»: Ո՞ր հօրը սիրտը չ'այրիր այս խօսքերը կարդալով:

5. Գնահատել հոգեւոր եղբայրները եւ քոյրերը եւ հոգեւոր ժողովները, որոնց կարօտէն ալ սիրտս կ'արէր եւ երազներուս մէջ, երբ մութ սենեակի մէջ տեղի ունեցող ժողով մը կը տեսնէի քանի մը հաւատացեալներով շրջապատուած, ուրախութենէս կ'արթննայի ու գիտակցելով որ աքսորավայրն եմ, յուսախաբ կ'ըլլայի ու կը տրտմէի: Ո՛հ, ո՜րքան հաւատացեալներ կան որոնք հոգեւոր ժողովներուն հանդէպ անտարբեր են ու միայն Կիրակի առաւօտները եկեղեցի կը յաճախեն ու երբեմն անոնցմէ ալ կը բացակային փոքրիկ պատճառներով:

6. Ս. Գիրքը աւելի գնահատել, քանզի անկէ զրկուած էի այնքան երկար ժամանակ, ու Տէրոջս խօսքը ու խոստումները միայն յիշելով կը մխիթարուէի եւ կովու պէս զանոնք որոճալով հոգիս կը սնուցանէի: Երբ տուն եկայ ու Սուրբ Գիրքս տեսայ, զանիկա կուրծքիս սեղմելով ըսի. «Տէր, ասկէ յետոյ ինչ բանէ որ կ'ուզես զիս զրկել՝ զրկէ, բայց ա՛լ Սուրբ Գիրքէն մի զրկեր»: Եւ Տէրը լսեց իմ աղօթքը ու թէեւ զիս դարձեալ զրկեց իմ ընտանիքէս, ինծի շատ սիրելի եղող եղբայրներէս ու բարեկամներէս, նաեւ այն թանկագին եկեղեցիներէն որոնց մէջ

գործած էի մեծ յաջողութեամբ, բայց զիս չզատեց Սուրբ Գիրքէն, որ իմ ամբողջ պարապութիւնս կը լեցնէ ու կը զօրացնէ զիս:

Հիմա երբ ամէն բարիք առատութեամբ կը վայելեմ, կը յիշեմ այն օրերը երբ Սիպերիոյ աքսորավայրերուն մէջ որպէս ճաշ միայն մէկ չերեփ անիւղ ապուր կը ստանայի: Եւ օր մը, բակին մէջ նստած, երբ աճապարանօք կ'ուտէի որպէսզի գործէս չուշանամ, յանկարծ հով մը բարձրանալով ամբողջ ապուրս համեմեց փոշիով: Երբ զզուանքով նայեցայ անոր վրայ, Սատանան առիթ գտնելով փսփսաց՝ «Ասիկա քու հաւատքիդ ու Փրկչիդ պատճառաւ քեզի պատահեցաւ». բայց նոյն րոպէին Ս. Հոգին ալ միւս ականջիս ըսաւ. «Ջաւա՛կս, ես քեզ հոս բերի քիչ մը փորձելու համար: Ազատութեան տարիներուն որքան բարիքներ վայելած ես իմ ձեռքէն. եթէ ուիչ մըն ալ համբերես, նորէն զանոնք պիտի վայելես. քանզի քու Հօրդ շտեմարաններուն մէջ դեռ շատ հաց, իւղ, մեղր, միս եւ այլ բարիքներ կան քեզի համար»: Այդ լսելով հոգիս հրճուեցաւ ու Սատանային ըսի. «Այս աղտոտ ապուրը ախորժակով պիտի ուտեմ քու առջեւդ իմ Փրկչիս սիրոյն համար»: Ու որպէս պատերազմող զինուոր մը՝ այդ ապուրը կերայ ու վերջացուցի. բայց փորս չկշտացաւ ու Սատանային ըսի. «Երկրորդ կերակուրն ալ՝ համբերութիւնն է». եւ ան անյայտացաւ:

Հիմա երբ ճոխ սեղաններուն ետեւ կը նստիմ յիշելով այն Ս. Հոգիին խոստումը, փառք կուտամ Անոր իր ճշմարիտ խոստումին համար:

Ինծի մեծ ուրախութիւն պատճառեց զաւակներուս առողջութիւնը: Քանզի Տէրը լսած էր իմ աղօթքներս եւ ինչպէս որ բանտին մէջ ըսած էի կնոջս, առանց ինծի պահած էր զանոնք Իր հովանիին տակ ու կերակրած էր՝ կնոջս աշխատանքի դուռ բանալով:

Թէեւ Կովկասի մէջ ալ ուտելիքի պակաս կար, բայց միւս նահանգներուն պէս հոն սաստիկ սով չկար: Տուն վերադառնալէս մէկ օր ետքը գացի եւ կառավարութեան ներկայացայ ու ինծի նոր անձագիր տալով պատուիրեցին որ երկու շաբաթը անգամ մը իրենց ներկայանամ: Ուստի թէեւ բանտէն ազատուած էի, բայց դեռ Ն. Ք. Վ. Տ. ի հսկողութեան տակ կը գտնուէի, ինչ որ լաւ նշան չէր, որովհետեւ պատճառ մը գտնելով կրնային նորէն զիս բանտարկել: Այսպէս երկու ամսուան ընթացքին չորս անգամ իրենց յայտնուած էի, բայց ալ յայտնեւոլու պէտք չեղաւ, քանզի ատկէ տասը օր ետք, Գերմանացիները գրաւեցին մեր քաղաքը: Այդ պատահեցաւ 1942, Օգոստոս 11-ին:

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ ՄԸ

Գերմանացիները մեզի կրօնքի ազատութիւն տուին եւ գրաւուած մեր աղօթատունը մեզի վերադարձուցին: Զայն նորոգելէ վերջ մեր ժողովներուն սկսանք: Կարճ ժամանակուայ ընթացքին մեր եկեղեցին հարիւրի չափ անդամներ ունեցաւ, որոնց մեծամասնութիւնը մեզի առաջ անծանօթ էին, որովհետեւ ուրիշ տեղերէն փախած՝ ու մեր քաղաքը ապաստանած էին:

Առեւտուրի ու արհեստի ալ ազատութիւն տրուեցաւ: Ուստի ժողովուրդին նիւթական մակարդակը սկսաւ բարձրանալ:

Մեր եկեղեցիին մէջ ծերեր եւ աղքատներ ունէինք: Առաջարկեցի որ անոնց հոգ տանինք: Ուստի որոշուեցաւ որ ամէն Կիրակի առաւօտ, եկեղեցւոյ պաշտամունքին գալու ատեն, ո՛վ որ միջոցը ունի ու կը փափաքի հետը բան մը բերել այդ նպատակին համար, այդպէս ընէ: Ու շատեր ընդառաջ երթալով եղած կոչին, նուէրներ կը բերէին: Ոմանք քանի մը հաւկիթ, ուրիշներ՝ գետնախնձոր, այլք՝ գետնախնձոր, եգիպտացորեն, եւայլն: Սարկաւագները զանոնք ընդունելով կը տեղաւորէին աղօթաժողովին եւեւը գտնուող երկու սենեակներուն մէջ ու ապա կը բաշխէին կարօտեալներուն: Տէրն ալ տեսնելով այդ, առատօրէն օրհնեց Իր խօսքը եւ մեծ արթնութիւն մը յառաջ եկաւ թէ՛ հաւատացեալներուն եւ թէ՛ անդարձ հոգիներուն, ու մինչեւ իսկ անհաւատներուն մէջ:

Նորադարձ երիտասարդներուն խորհուրդ տուի, որ Կիրակի իրիկուան ժովէն ետք, խումբով երթան այցելելու տուներր այն հաւատացեալներուն, որոնք անհաւատ զաւակներ ունին ու անոնց վկայեն, երգեն ու զանոնք հրաւիրեն մեր

աւետարանչական ժողովներուն, որպէսզի դարձի գան:
Անոնք այնպէս ալ երին ու այդ կերպով չատ երիտասարդներ ապաչխարեցին:
Բացի ատկէ, Թաղային ժողովեր ալ եղան: Այս ալ մեծ արդիւնք տուաւ ու կարճ ժամանակուայ ընթացքին ամբողջ քաղաքը չարժման եկաւ:
Անգամ մը երբ կը քարոզէի, կին մը ետեւի նստարանէն յառաջ գալով ըսաւ. «Ալ չեմ կրնար համբերել, ես կ'ուզեմ ապաչխարել»: Ուստի քարոզս կէս ձգելով բոլոր ժողովուրդը հրաւիրեցի ծունկի գալ, ու կինը լալով խոստովանեցաւ իր մեղքերը ու յուզեց բոլոր ժողովուրդը, որ նոյնպէս արցունքով կ'աղօթէր:
Այսպէս չատ չանցած, 50 հոգիներ մկրտուեցան գետին մէջ: Երբ մկրտութեան մասին յայտարարուեցաւ, աղջիկ մը ժողովէն ետք մօտս գալով ըսաւ. «Ես ասկէ քանի մը տարի առաջ մկրտուած եմ, բայց ես այն ժամանակ փրկուած չէի, իսկ հիմա ձեր քարոզները լսելով, վերստին ծնունդ ունեցայ. ուստի պէ՞տք է որ ես նորէն մկրտուիմ»:
Ըսի. «Այո, քանզի առանց վերստին ծննդեան եղած մկրտութիւնը Ս. Գրային չէ եւ ո՛չ մէկ օգուտ ունի: Սակայն կենդանի հաւատքով եղած մկրտութիւնը, որպէս բարի խղճմտանքի վկայութիւն առ Աստուած, մեծ օրհնութիւն եւ ուրախութիւն կը պատճառէ փրկուած հոգիներուն»:
Լսելով այդ խօսքերը՝ ան ուրախացաւ, ու այն յիսուն մկրտուածներէն մէկն էր:
Երբ իրիկուն մը Եղբ. Պ. Էսաուլովին տունը քանի մը հաւատացեալներուն հետ հաւաքուած էինք, անոնց ըսի որ պէտք է Միսիոնարական ընկերութիւն մը կազմենք եւ կազմակերպենք, մեր չրջակայ 15 գիւղերուն մէջ ալ Աւետարանը քարոզելու համար:
Եղբայրները համաձայնեցան ու հոն այդ գործը կազմակերպուեցաւ: Նկատի առնելով որ միսիոնարներու ճամբորդութեան համար ծախս պիտի ըլլայ, որոչեցինք այդ նպատակին համար յատուկ գանձանակ մը ունենալ: Ու թէեւ բոլորս ալ նիւթապէս դեռ աղքատ էինք, բայց Մակեդոնացիներու նման մեր ունեցածին չափովը ու անկէ ալ աւելի ընելու համար խոստումներ տուինք:
Երբ կարգը Եղբ. Էսաուլովին եկաւ, ան իր տիկնոջը

դառնալով ըսաւ. «Եկո՛ւր մենք ալ մեր կովերէն մէկը նուիրենք Տէրոջը գործին համար»: Անոր տիկինը նորադարձ մը ըլլալով, դեռ իր ամուսինին հոգեւոր հասակին չէր հասած, ուստի զարմանքով անոր ըսաւ. «Կո՞վ մը, գոնէ հորթը նուիրէինք»: Եղբայրը ըսաւ. «Ինչո՞ւ հորթը՝ կո՛վը նուիրենք»: Ես միջամտելով ըսի. «Եղբա՛յր, տիկինդ մի՛ ստիպէր, հիմա հորթը նուիրեցէք, կուգայ ժամանակ մը որ ան կը յօժարի կո՛վն ալ նուիրելու»: Յետոյ, եղբօր զոքանչին դառնալով ըսի. «Քո՛յր, եթէ գիտնայիք որ ձեր մէկ կովը Տէրոջը նուիրէք, Ան ձեզի երկու կով կուտայ ու զայն կը նուիրէի՞ք»: Անիկա ըսաւ. «Եթէ գիտնայի...»: Յանձամ բոլորս ալ խնդացինք:

Երբ եկեղեցին անդամներուն յայտնեցինք մեր որոշումը ու մեր խոստումներուն մասին, անոնք մեծապէս ուրախացան ու մեր միսիոնարական Ընկերութեան թիւը հասաւ եօթանասունի: Նոր անդամներն ալ իրենց կարողութեան չափովը խոստումներ ըրին:

Շատ չանցած մեր աւետարանիչները զոյգ զոյգ գացին շրջակայ գիւղերը Աւետարանը քարոզելու համար:

Ես ալ Եղբ. Պ. Էսաուլովին հետ գացի Ծուկուլթա գիւղը, ուր Եղբ. Իվան Տարաչէնքոն Մկրտչական Եկեղեցիին հովիւն էր: 1943 Յունուար 6-ին ճամբայ ելանք, Եղբ. Պ. Էսաուլովի տան մէջ նախաճաշելէ ետքը: Անոր կինը երբեք չէր կրնար միտքէն անցընել որ այդ պիտի ըլլար վերջին նախաճաշը զոր միասին ըրինք: Իմ ընտանիքս ալ չէր գիտեր որ մեր բաժանումը այդքան երկար պիտի տեւէր: Քալելով գացինք Ծուկուլթա գիւղը, որ 18 քիլօմեթր հեռու էր մեր քաղաքէն: Ճամբան ձիւն կուգար եւ օդը սաստիկ պաղ էր. բայց մեր սրտերը տաք էին եւ դեռ երիտասարդ ըլլալով՝ դժուարութիւն չէինք զգար: Եղբ. Իվան Տարաչէնքոն մեզ սիրով ընդունեց եւ ամէն իրիկուն Աւետարանչական ժողովներ ունեցանք: Ութը հոգի ապաշխարելով՝ մկրտուեցան գետին մէջ, այդ պաղ եղանակին: Օրը Կիրակի էր ու բաւական ժողովուրդ ներկայ էր մկրտութեան: Նոյն իրիկունը Գերմանացիները յայտարարեցին, որ բոլոր էրիկ մարդիկ իրենց զինուորներուն միանալով պէտք է նահանջեն, խոստանալով որ ամիս մը ետք պիտի վերադառնան իրենց գրաւած տեղերը:

ՆԱՀԱՆՋ – ԵՒ ՇԱՏ ՕՐՀՆԵԱԼ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Եղբ. Իվան Տարաչէնքոն երկու ձի ու կառք մը ունէր. ուստի որոշեցինք կառքով ճամբայ ելլել, որովհետեւ երկաթուղիի ճամբաները քանդուած էին եւ ուրիշ միջոց չկար: Յունուար 13-ի առաւօտեան ժամը չորսին ճամբայ ելանք եւ իրիկունը գիւղ մը հասնելով, մեզի անծանօթ ռուս ընտանիքի մը տան մէջ գիշերեցինք: Յաջորդ օրը, ճամբուն մէջ երիտասարդ կով մը եւ հորթ մը բռնեցինք ու մեզի հետ տարինք: Հորթը փոխեցինք գարիի հետ՝ ձիերը կերակրելու համար, իսկ կովը մորթելով փորոտիքը մաքրեցինք եւ իր կաշիին մէջ փաթթելով դրինք կառքին մէջ: Երկար ժամանակ անոր միսով սնուցանուեցանք եւ մեզ հիւրասիրող ընտանիքներն ալ մասնակից դարձուցինք:

Այդ կովերը՝ Գերմանացիները գրաւած էին ռուսերէն, իսկ նահանջի ժամանակ չկարենալով զանոնք հետերնին տանիլ, ազատ ձգեր էին ձիւնապատ դաշտերուն մէջ ու փախեր: Ուստի հովիները յայտարարեցին նահանջող ժողովուրդին, թէ ո՛վ որ կ'ուզէ անոնցմէ՝ կրնայ բռնել եւ կրնայ տանիլ իր հետ:

Երկրորդ իրիկունը հասանք ուրիշ իւղ մը ու հոն գիշերեցինք հաւատացեալի մը տան մէջ: Իսկ երրորդ իրիկունը՝ հասանք Քնեաժսկի գիւղը, ուր Մկրտչական եկեղեցի կար: Ողբեյրները մեզ մեծ սիրով ընդունեցին եւ հոն մի քանի օրհնեալ ժողովներ ունեցանք: Երբ հո՛ն ալ նահանջ յայտարարուեցաւ, դարձեալ ճամբայ ելանք ու երկու եղբայրներ ալ մեզի միացան:

Երկու օր ետք հասանք Արմաւիր քաղաքը: Հոն շաբաթ մը միայն կրցանք մնալ: Ամէն իրիկուն աւետարանչական ժողովներ ունեցանք եւ Տէրը առատօրէն օրհնեց իր խօսքը թէ՛ հաւատացեալներուն եւ թէ՛ անդարձ հոգիներուն համար:

Արմաւիրէն ետքը գտնուեցանք Գավզազաքի եւ Թիխարէցքի քաղաքներուն մէջ կարճ ժամանակ եւ ունեցանք ժողովներ:

ԹԱԿԱՆՐՈԳԻ ՄԷՋ

Թիխարէցքիէն գացինք Թականրոգ քաղաքը ու հոն երկու շաբաթի չափ կրցանք կենալ: Ռուս Մկրտչական Եկեղեցին հոն բաւական մեծ էր: Մեծ սիրով ընդունելով՝ իրենց դուռը լայն բացին Աւետարանի գործին համար: Ժողովները բազմաթիւ

էին եւ սիրտերը պատրաստ՝ Տէրոջը խօսքը ընդունելու համար: Այնպէս որ թէ՛ հաւատացեալները քաջալերուեցան եւ թէ՛ նոր հոգիներ դարձի եկան:

Օր մը երբ կօշկակար եղբօր մը տունն էի ու անոր հետ կը խօսակցէի, ան իր 17 տարեկան տղան ցոյց տալով ըսաւ. «Եղբա՛յր, այս տղուն հետ խօսեցէք որ դարձի գայ. որովհետեւ ո՛չ կ'ուզէ Ս. Գիրք կարդալ, ո՛չ ալ կ'ուզէ աղօթել եւ ժողովներուն ներկայ ըլլալ»: Երբ անոր հարցուցի, թէ ինչո՞ւ չէր ուզեր ապաշխարել, ան ըսաւ. «Եթէ իմ հայրս երկինք պիտի երթայ, ես հոն չեմ ուզեր երթալ»: «Ինչո՞ւ», հարցուցի անոր զարմանքով:

«Որովհետեւ ան իմ մայրս ամէն օր կը վշտացնէ ու կը լացնէ», պատասխանեց ան:

Հայրը այս լսելով լռեց. ես ալ անպատեհ սեպեցի անոր հետ փրկութեան մասին խօսիլը:

Այսպէս, այն հաւատացեալ ծնողները որոնք ո՛չ քրիստոնէական վարմունքով իրենց զաւակները կը վշտացնեն ու կը գայթակղեցնեն, թող չյուսան որ անոնք իրենց խրատները լսելով պիտի ապաշխարեն:

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ՄԸ

Թականրոգի մէջ անակնկալօրէն հանդիպեցանք Եղբ. Միխայիլ Փուկաչովի եւ անոր ընտանիքին: Ան մեր Աստուածաշնչական դպրոցի աշակերտներէն էր: Ան ալ ուրիշներուն հետ նահանջած էր իրենց քաղաքէն եւ հոն կանգ առնելով կօշկակարութիւն կ'ընէր Գերմանական գրծարանի մը մէջ: Երբ մեր նահանջելու օրը երկաւ, ան խնդրեց որ մեզի ընկերանայ: Ուստի զիրենք գաղտնապէս տարինք մեր հետ: Բացի իր տիկինէն, ան ունէր նաեւ փոքր աղջիկ մը:

Արդ՝ գրեթէ տարի մը տեւող ճամբորդութեան ընթացքին, շատ գիւղերու եւ քաղաքներու մէջ կանգ առինք եւ ամէն տեղ ալ Աւետարանը քարոզեցինք Տէրոջը շնորհքով եւ օրհնութիւններով:

Հոս անոնց մեծ մասը զանց ընելով, կ'ուզեմ պատմել միայն այն տեղերու մասին, ուր Տէրոջը Հոգին մասնաւոր զօրութեամբ գործեց:

ՄԱՐԻԱԲՈՒԼԻ

Մարիաբուլ բաւական մեծ քաղաք է: Հոն կային Մկրտչական եւ Աւետարանական եկեղեցիներ որոնք մեծ սիրով ընդունեցին մեզ եւ հոն ալ չատ օրհնեալ ժողովներ ունեցանք:

Մեր փափաքն էր որ այդ երկու եկեղեցիները միանալով մէկտեղ գործեն, որպէսզի աւելի պտղաբեր ըլլայ իրենց գործունէութիւնը. եւ միասին ալ ժողովներ ունեցանք, բայց ժամանակի կարճութեան պատճառաւ, չկչցանք այդ գործը գլուխ հանել. ուստի այդ, Տէրոջը յանձնելով, ճամբայ ելանք ու եկանք Միթրիեվքա գիւղաքաղաքը: Միթրիեվքայիօ մէջ միայն քանի մը օր կըցանք կենալ: Այդ օրերուն հոն համագումար մը տեղի ունեցաւ եւ շրջակայ գիւղերէն եւ քաղաքներէն հոն ներկայ եղող հաւատացեալները տեսնելու պատեհութիւնը եւ ուրախութիւնը ունեցանք: Լազանովքիէն եղող եղբայրները Եղբ. Փուկաչովը իր ընտանիքով տարին իրենց քովը, հոգեւոր գործի համար. ետքը անոնց դարձեալ հանդիպեցանք Գերմանիոյի մէջ:

ՄԻԼԻԹՕՓՕԼԻ ՄԷՋ

Միթրովքայէն ճամբայ ելլելով եկանք Միլիթօփըլ, ուր արթնութիւն տեղի ունեցաւ եւ ուրիշներու չարքին, 13 տարեկան աղջիկ մըն ալ ապաշխարեց եւ կեանքի այնպիսի փոփոխութիւն մը ունեցաւ որ այդ տեսնելով անոր ծնողներն ալ դարձի եկան: Ինչ սքանչելի օրինակ՝ պատանիներու համար…:

ԳԱՐԿԱ ԳԻՒՂԻՆ ՄԷՋ

Միլիթօփըլէն համբայ ելանք ու երբ գիւղէ մը կ՚անցնէինք, կնոջ մը հանդիպելով հարցուցի անոր թէ իրենց գիւղին մէջ կա՞ն մարդիկ, որոնց սատանան չի սիրեր: Ան քիչ մը մտածելով ըսաւ. «Ոչ, այնպիսիներ չկան հոն»: Ուստի առանց կանգ առնելու շարունակեցինք մեր ճամբան եւ եկանք Գարկա գիւղը ու հարց ու փորձով գտանք քանի մը հաւատացեալներ որոնք

հաւաքուեցան աղօթատան մօտ եւ երբ գիտցան որ մենք աւետարանիչներ ենք, անոնք ցաւ յայտնեցին որ եթէ երբեք նապախէս գիտնային մեր հոն գալու մասին, կրնային հաւատացեալներուն լուր տալ եւ աղօթաժողով ունենալ:

Ծեր քոյր մը, որ կայնած էր գաւազան մը ձեռքին՝ ըսաւ. «Դուք ժողով նշանակեցէք...»: Ու գնաց: Եղբայրները ըսին. «Անիկա մեչ զանգակն է. հիմա կ'երթայ տունէ տուն ու դռները զարնելով ժողովուրդը ժողովի կը հրաւիրէ»: Մինչ այդ, եկեղեցիին հովիւը մեզ իր տունը հրաւիրեց ընթրելու եւ ախոռէն առաջնորդեց մեզ իրենց հիւրասենեակը: Երբ անկէ կ'անցնէինք տեսանք որ կովը ծներ է ու ըսի. «Մեր կովը ծներ է ու մենք լուր չունինք»: Այդ լսելով բոլորն ալ խնդացին:

Ընթրիքէն ետք երբ աղօթաժողովի գացինք, տեսանք որ աղօթատունը լեցուած էր ունկնդիրներով. այդ երեկոյ երկու հոգիներ ապաշխարեցին եւ յաջորդ օրերուն ուրիշ ապաշխարողներ ալ եղան:

Բայց ո՞վ էր այդ արթնութեան գլխաւոր գործիքը:

Այդ ծեր քոյրը:

Թող ան օրինակ ըլլայ մեր քոյրերուն ու եղբայրներուն ալ եւ անոնք գիտնան, որ աւետարանիչը միայն այն ատեն յաջողութիւն կ'ունենայ երբ իր եկեղեցիին անդամները աւետարանչական ոգի ունին եւ այդ ծեր քրոջ պէս անդարձ հոգիները ժողովներուն կը հրաւիրեն, զանոնք կը քաջալերեն ու կը խրախուսեն եւ համոզելով հոն կ'առաջնորդեն:

ՍԻՐԱԿՈՉԱՅԻ ՄԷՋ

Գարկայէն գացինք Սիրակոչա գիւղը ուր նոյնպէս օրհնեալ ժողովներ ունեցանք ու երբ մարդիկ գիտցան որ հոնկէ պիտի հեռանանք, եկան մեզ ճամբու դնելու եւ երբ անոնց հետ փրկութեան մասին խօսեցանք, երեք հոգիներ ապաշխարեցին: Երեք հոգի ալ ուրիշ գիւղի մը մէջ ապաշխարեցին:

ԳԱԽՈՎԿԱՅԻ ՄԷՋ

Գախովկայի եկեղեցին փոքրաթիւ էր, բայց անդամները պարզ եւ անկեղծ հաւատացեալներ էին: Երկու չափահաս եղբայրներ, ինծի յայտնեցին որ իրենց հովիւը

չհամապատասխաներ իր պաշտօնին, ուստի լաւ կ'ըլլար որ ուրիշ մէկը ընտրուէր անոր տեղը. եւ եթէ ես կրնայի օգնել այդ գործին մէջ, ուրախ կ'ըլլային: Իրենց խօսակցութենէն այդ տպաւորութիւնը ստացայ, որ իրենցմէ մէկը կ'ուզէր ընտրուիլ անոր տեղը: Հարցը անդամական ժողովին տարուեցաւ, անդամներուն կողմէ եւ միաձայնութեամբ վերընտրեցին նոյն հովիւը, անոր մասին վկայելով թէ անիկա խոնարհ եւ հեզ մէկն է եւ օրինակելի կեանք ունի: Ես ալ նկատեցի այդ, որովհետեւ երբ այդ երկու եղբայրները անոր ներկայութեան դէմ խօսեցան իրեն, ան լուռ կեցաւ ու վշտանալով չհեռացաւ կամ չհրաժարեցաւ իր պաշտօնէն, ինչպէս կ'ընեն ոմանք այդպիսի պարագային:

Երանի թէ բոլոր Տէրոջը պաշտօնեաները այդ եղբօր պէս խոնարհ եւ հեզ ըլլային:

ԹՐԷԹԻ ՓԷՐԷՔՈՐԻ ՄԷՋ

Գախովկայէն Թրէթի Փէրէքոր անունով գիւղ մը այցելեցինք, որուն եկեղեցւոյ հովիւը կօշկակար մըն էր: Երբ ան լսեց քարոզներս, ըսաւ. «Եղբայր, դուք ի՞նչ լաւ կը քարոզէք. ես այդ ընդունակութիւնը չունիմ: Երբ Աստուծոյ խօսքէն կը կարդամ, կ'ուզեմ բացատրել, բայց չեմ կրնար ու կ'ըսեմ ներկաներուն. «Ինչո՞ւ նստեր էք, ելէք, ապաշխարեցէք». ու անոնք կ'ապաշխարեն:

Ես ալ անոր դառնալով ըսի. «Ուրեմն դուք ինձմէ լաւ կը քարոզէք»:

Ժողովէ մը ետք, քոյր մը մօտենալով պատմեց թէ երբ ապաշխարեց ինք, ամուսինը սաստիկ բարկացաւ եւ սրդողեցաւ իր վրան, ըսելով որ այդ ձեւով իր Օրթոտոքս հաւատքը կ'ուրանայ եւ պէտք չէ յաճախէ այդ ժողովներուն: Բայց ինք անոր հեզութեամբ կ'ըսէ որ Յիսուս զինք փրկեց այդ աղօթաժողովին մէջ, եւ ինք ատկէ ետքը զինք աւելի կը սիրէ եւ իրեն ամէն բանի մէջ հնազանդ պիտի ըլլայ, բայց միեւնոյն ատեն չի կրնար թողուլ այդ ժողովները եւ պէտք է որ Յիսուսին հետեւի: Այդ լսելով ամուսինը ալ աւելի կը զայրանայ եւ անոր վիզը չուան մը անցնելով եւ գետնի վրայ պառկեցնելով կը սկսի քաշկռտել, զայն խեղդելու ատրճանին հասցնելով ու ետքը քիչ մը թուլցնելով կը հարցնէ թէ տակաւին կ'ուզէր յաճախել այդ

ժողովներուն: «Պիտի երթամ, ամուսինս», կը պատասխանէ ան անոր ժպիտով մը:

Ամուսինը դարձեալ կը քաշկռտէ զինք ու նորէն հարցնելով նոյն պատասխանը կը ստանայ եւ ինք յոգնելով, զայն չարչարելէն կը դադրի: Ուրիշ անգամ մըն ալ երբ ինք ժողովէն տուն կը դառնայ, ամուսինը կացիներ ձեռքին կը յարձակի անոր վրայ որ մեռցնէ, բայց նոյն րոպէին հաւատացեալ քոյր մը ներս կը մտնէ եւ արգելք կ'ըլլայ անոր:

Այս բաները կը պատմէր ան ժպիտով, երբ քոյր մը վրդովուած ըսաւ. «Ինչ գէշ մարդ է եղել քու ամուսինդ»: Բայց ան ըսաւ. «Քոյր, այդպէս մի ըսեր, ան չի գիտեր ինչ կ'ընէ. ժամանակ մը մենք ալ անոր պէս կը մտածէինք: Այլ պէտք է աղօթենք որ Տէրը անոր աչքերն ալ բանայ»:

Զիս շատ զարմացուց այդ նորադարձ քրոջ վկայութիւնը եւ անոր քաջութիւնը: Երանի թէ բոլոր հաւատացեալներն ալ այդ սէրը ունենային դէպի իրենց Փրկիչը եւ այդ քաջութիւնը՝ անվախօրէն Անոր հետեւելու:

Այդ գիւղէն Գախովկա վերադառնալով, քանի մը օր ալ հոն կեցանք ու շարունակեցինք մեր ճամբորդութիւնը:

ԽԷՐՍՕՆԻ ՄԷՋ

Գախովկայէն ճամբայ ելլելով կանգ առինք քանի մը գիւղերուն մէջ եւ օրհնեալ ժողովներ ունեցանք ու եկանք Խէրսօն քաղաքը: Հոն եկեղեցին աւելի մեծ էր թիւով, ուր աւելի երկար մնալով ամէն իրիկուն Աւետարանչական ժողովներ ունեցանք: Ցերեկներն ալ այցելութիւններ կ'ընէինք: Տէրը հոն ալ օրհնեց Իր խօսքը եւ ապաշխարողներ եղան:

ՆԻԿԱԼԱՅԷՎԻ ՄԷՋ

Խէրսօնէն ալ ճամբայ ելլելով եւ նոյնպէս քանի մը գիւղեր այցելելով հասանք Նիկալայէվ մեծ քաղաքը, ուր քանի մը ամիսներ մնացինք: Հոն կային Աւետարանական եւ Մկրտչական եկեղեցիներ:

Աւետարանական Եկեղեցին հովիւն էր Միթրայէվ, որ նոյն ժամանակ Միութեան Նախագահն էր:

Ան մեզի սիրով ընդունեց եւ անմիջապէս աւետարանչական ժողովներ նշանակեց:

Մկրտչական Եկեղեցիին Հովիւն ալ Կրիշա Գլէսնիքով՝ մեզ հրաւիրեց, իրենց եկեղեցիին մէջ քարոզելու, այնպէս որ Կիրակի օրերը երեք անգամ կը քարոզէի: Եւ Տէրը առատօրէն օրհնեց Հոն Իր խօսքը ու 20-էն աւելի հոգիներ մկրտուեցան:

Լսելով մեր մասին, շրջակայ գիւղերէն ալ մեզ հրաւիրեցին ու գիւղի մը մէջ նորադարձները մկրտեցի լիճի մը մէջ: Եղանակը ձմեռ էր եւ սաստիկ հով կը փչէր, բայց մեզմէ ոչ ոք պաղ առաւ կամ հիւանդացաւ:

Այդպէս օրհնաբեր շրջան մը բոլորելէն ետքը, վերադարձանք Նիքալայէվ:

ՆՈՐ ԱՐՇԱՒԱՆՔ ՄԸ

Էսաուլով եւ Տարաշէնքա եղբայրները աղօթքով կ'օգնէին ինծի եւ ժողովներէն ետք անդարձ հոգիներու հետ կը խօսակցէինք եւ զանոնք ապաշխարութեան կը հրաւիրէինք. նաեւ տուներ կ'այցելէինք: Սակայն անոնք քարոզելու չէին համարձակեր քանի որ անուս էին:

Բայց երբ ամէն կողմէն հրաւէրներ եղան ու ես չէի կրնար ամէնուն հասնիլ, առաջարկեցի անոնց որ քանի մը գիւղեր իրենք երթան քարոզելու, ու եղբայր մըն ալ յօժարեցաւ անոնց ընկերանալ զանոնք տանելու՝ իր կառքով:

Բայց անոնք շատ վախցան առանց ինծի կատարելու այդ գործը, բայց ես զիրենք համոզեցի ու անոնք գացին եւ քանի մը գիւղեր այցելելէն ետքը վերադարձան եւ ուրախութեամբ պատմեցին, թէ ինչպէս իրենց միջոցաւ ալ հոգիներ ապաշխարեցին ու անկէ ետքը ալ համարձակօրէն կը քարոզէին ուրիշ տեղեր ալ:

ՔԻՐՈՎԿՐԱՏԻ ՄԷՋ

Նիկալայէվէն ճամբայ ելլելով ու երեք գիւղեր այցելելէն ետքը հասանք Քիրովկրատ, ուր այդտեղի եկեղեցին մեզ սիրով ընդունեց եւ հոն մնացինք ամիսի մը չափ: Եկեղեցին բազմանդամ էր եւ եռանդուն: Նահանջի պատճառաւ մեզի պէս

ուրիշ հոգեւոր գործիչներ ալ հոն եկած էին ու կը մասնակցէին հոգեւոր գործին, բայց իմ հոն երթալէն ետքը առաջարկեցին որ ես առաջնորդեմ աւետարանչական ժողովները ու նաեւ ամէն օր ցերեկուան ժամերուն հոգեւեր գործիչներուն հետ Ս. Գրոց սերտողութեան պահեր ունեցանք: Տէրը առատօրէն օրհնեց այդ ժողովները այնպէս որ թէ՛ նոր հոգիներ դարձի եկան եւ թէ՛ մենք օրհնուեցանք ու կարճ ժամանակուայ ընթացքին 41 հոգիներ մկրտուեցան:

ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԴԱՐՁ ՄԸ

Իրիկուն մը երբ խօսեցայ ճշմարիտ երջանկութեան մասին ու վկայեցի թէ աշխարհային ոչ մէկ ժամանակաւոր հաճոյք չի կրնար հոգին լիացնել, այլ միայն Յիսուս կրնայ տալ յագեցում ու յաւիտենական երջանկութիւն:

Ժողովէն ետքը 21 տարեկան աղջիկ մը եկաւ այն տունը ուր ես կը հիւրասէիրուէի ու ըսաւ ինծի. «Ես անհաւատ մըն եմ եւ առաջին անգամ է որ ձեր ժողովը եկայ ու լսեցի երջանկութեան մասին զոր ես չունիմ: Դուք ըսիք որ միայն Աստուած կրնայ մարդը երջանիկ ընել, բայց ես Անոր չեմ հաւատար քանզի միշտ լսած եմ որ Աստուած չկայ: Ուրեմն ես ի՞նչ ընեմ որ երջանիկ ըլլամ»:

Ըսի. «Եկուր ծունկի գանք եւ դուն ըսէ. «Ով Աստուած, եթէ Դուն կաս եւ զիս կրնաս երջանկացնել, խնդրեմ ըրէ այդ, որպէսզի Քեզ ճանչնամ». ու հարցուցի իրեն թէ կ'ուզէ՞ այդպէս ընել:

Ըսաւ. «Այո», ու ծունկի եկաւ: Ես եւ հոն գտնուող հաւատացեալներն ալ ծունկի եկանք. ու նախ մենք աղօթեցինք եւ յետոյ ան աղօթեց այնպէս ինչպէս որ իրեն ըսեր էի: Եւ երբ ոտքի ելանք անիկա ըսաւ. «Սրտիս մէջ բան մը կը կատարուի, Օ... բան մը կը կատարուի»: Ու երեսը սկսաւ փայլիլ ուրախութենէն եւ մեզի դառնալով կրկին սկսաւ խօսիլ ու ըսաւ. «Հիմա կը հաւատամ որ Աստուած կայ, որովհետեւ սիրտս ուրախութիւնով լեցուեցաւ: Ասկէ հինգ րոպէ առաջ դուք ինծի համար օտարներ էիք, բայց հիմա իմ սիրելիներս եղաք»: Ու մօտենալով տան տիրուհին գրկեց ու համբուրեց ու նախ իմ ձեռքս եւ ապա միւս եղբայրներուն ալ ձեռքերը թօթուեց հրճուանքով ու ըսաւ. «Եկէք նորէն ծունկի գանք,

որպէսզի չնորհակալութիւն յայտնեմ Տէրոջը եւ մենա ալ նոյնը ըրինք՝ ուրախութեան արցունքներով: Ու երբ ոտքի ելանք, ան ըսաւ. «Ժողովին մէջ յայտարարուեցաւ որ վաղը 40հոգիներ պիտի մկրտուին. ես ալ կ'ուզեմ անոնց հետ մկրտուիլ»:

Ըսի անոր թէ նախ մենք քննութեան կ'ենթարկենք զանոնք, որոնք մկրտուիլ կուզեն, գիտնալու համար թէ անոնք Քրիստոնէական բոլոր հիմնական վարդապետութեանց կը հաւատա՞ն, եւ թէ անոնք իրաւցնէ փրկուա՞ծ են: Հիմա դուն թէեւ ապաշխարեցիր եւ փրկութեան ուրախութիւնը ունիս, բայց այդ վարդապետութեանց տեղեակ չես:

Լսելով այդ, կարծես քիչ մը տխրեցաւ: Յայնժամ հարցուցի անոր. «Եթէ քեզի հարցնենք, թէ ինչո՞ւ կ'ուզես մկրտուիլ, ի՞նչ պատասխան պիտի տաս եկեղեցիի պաշտօնեաներուն»: Անիկա վայրկեան մը մտածելէն ետքը, ըսաւ. «Կ'ըսեմ, որ ես Յիսուսը բոլոր սրտովս կը սիրեմ եւ պիտի սիրեմ զԱյն յաւիտեան»:

Ըսի. «Եթէ այդպէս է, վաղը առտու գնա աղօթատուն, ուր պիտի հաւաքուին բոլոր անոնք որոնք պիտի մկրտուին եւ հոն յայտնէ քու փափաքդ եկեղեցիի պաշտօնեաներուն»:

Անիկա այնպէս ըրաւ ու մկրտուեցաւ եւ սկսաւ անմիջապէս վկայել իր փրկութեան մասին Գերմանացի Կառավարական պաշտօնեաներուն, որոնց հիմնարկութեան մէջ կը ծառայէր: Անոնք նախ զգուշացուցին զինք ըսելով որ Ռուս մը իրաւունք չունի Գերմանացիներուն Աւետարան քարոզելու եւ եթէ շարունակէ ընել կրնայ բանտարկուիլ:

Բայց այն յայտնեց անոնց համարձակութեամբ որ Աստուած իրեն հրամայած է վկայել ամէնուն փրկութեան մասին ու ինք պէտք է հնազանդի Անոր: Ատոր վրայ զինք բանտարկեցին եւ ան բանտին մէջն ալ աներկիւղ շարունակեց վկայել:

Եղբայրները դիմեցին Գերմանացի հաւատացեալ զօրապետի մը, որուն միջոցաւ ան ազատ արձակուեցաւ բանտէն եւ անվախօրէն շարունակեց վկայել իր սիրելի Փրկչին մասին:

Օր մը երբ ան լսեց որ ես պիտի հեռանամ Քիրովկրատէն, ինծի նամակ գրեց զոր կը պահեմ մինչեւ հիմա: Այդ նամակին մէջ ան իր ուրախութիւնը կը յայտնէ, որ Տէրը իմ միջոցաւ յայտնեց իրեն Իր մեծ սէրը ու փրկութիւնը ու կը ցաւի որ ալ չպիտի կարենայ ինձմէ լսել Տէրոջը պատգամը մեր իրարմէ բաժանման պատճառաւ ու կը մաղթէ որ Տէրը օրհնէ զիս ամէն տեղ, ուր որ կ'երթամ եւ արժանացնէ օր մը դարձեալ միանալու

իմ ընտանիքին:

Կը յուսամ որ Տէրը զինքն ալ օրհնեց եւ օրհնութիւն ըրաւ շատերուն:

Երանի թէ բոլոր երիտասարդ հաւատացեալներ անոր եռանդը եւ քաջութիւնը ունենային վկայելու համար իրենց փրկութեան մասին ու միջոց ըլլային շատերուն փրկութեան:

Քիրովկրատի մէջ ուրիշ ուրախալի դէպք մըն ալ տեղի ունեցաւ:

Իրիկուն մը երբ կը քարոզէի դժոխքի գոյութեան եւ կրակի լիճի մէջ ըլլալիք յաւիտենական տանջանքներուն մասին եւ ըսի թէ ինչպէս շատ մեղաւորներ լսելով այդ մասին չեն ապաշխարեր, ու կը ջանան իրենց խիղճերը հանգստացնել անհաւատութեամբ. եւ օրինակ բերի անձ մը որ կ'երթայ անտառ փայտ հաւաքելու համար, ու տեսնելով որ արջ մը կուգայ իր մօտ, սաստիկ կը վախնայ ու կը պոռայ. «Արջը կուգայ»: Սիրտը այնքան կը տրոփէ որ կը վախնայ թէ մինչեւ արջին իրեն մօտենալը կրնայ սիրտը պայթիլ, ձեռքովը սիրտը փայփայելով կ'ըսէ. «Արջ չէ, արջ չէ»: Բայց տեսնելով որ արջը աւելի կը մօտենայ իրեն, կ'ըսէ. «Ո՜, արջը կուգայ, արջը կուգայ...»: Ու նորէն սիրտը փայփայելով կ'ըսէ. «Արջ չէ, արջ չէ...»: Բայց տեսնելով որ արջը ալ աւելի կը մօտենայ իրեն, կ'ըսէ. «Արջ է, ու մեծ արջ, ով սիրտս, կ'ուզես պայթէ»:

Ըսի. «Այսպէս ալ շատեր լսելով դժոխքի, դատաստանի եւ յաւիտենական տանջանքի մասին զոր այդ արջին պէս իրենց կը մօտենան, իրենց սրտին վախը փարատելու համար իրենք իրենց կ'ըսեն. «Մի հաւատար այդպիսի բաներ չկան...»: Բայց ես ձեզի կ'ըսեմ եւ ըսի, «Դժոխքն ալ արջ է, ու մեծ արջ»:

Այս լսելով մարդը բարձր ձայնով աղաղակելով ապաշխարեց ու մեծ շարժում եկաւ այդ ժողովին մէջ եւ ուրիշ շատեր ալ դարձի եկան:

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ՔԻՐՈՎԿՐԱՏԻ ՄԷՋ

Քիրովկրատի մէջ համագումար մը տեղի ունեցաւ, որուն ներկայ էին Եղբ. Վ. Կուսարուք Ծեքուցմայէլ եւ ուրի հոգեւոր գործիչներ, որոնք եկած էին ուրիշ քաղաքներէն: Հոն անոնց հետ ծանօթանալը մեծ ուրախութիւն պատճառեց ինծի:

Համագումարը ճոխ էր հոգեւոր օրհնութիւններով, որովհետեւ սիրոյ եւ միաբանութեան ոգին կը տիրէր հոն:

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Պատերազմը կը շարունակուէր. Կարմիրները կը յառաջանային ու Գերմանացիները կը նահանջէին: Պատերազմական օդանաւեր սկսան խուզարկութեան թռիչքներ կատարել Քիրովկրատի եւ շրջակա տեղերուն վրայ: Գիտցանք որ վտանգը մօտ է ու պատրաստուեցանք նահանջելու:

Հոգեւոր գործիչներուն, վերջին աղօթաժողովին մէջ առաջարկեցին որ երբ իրամէ բաժնուինք, ամէն օր ժամը երկուքին աղօթենք իրարու համար՝ ուր որ ալ ըլլանք, որպէսզի Տէրը մեզ գործածէ հոգիներու փրկութեան համար:

Եղբայրները սիրով ընդունեցին առաջարկս ու մենք իրամէ բաժնուեցանք Անշուշտ եկեղեցւոյ անդամներուն մօծամասնութիւնը եւ իրենց հովիւը մնացին հոն, որոնց մասին այլեւս ոչ մէկ լուր ստացանք:

Առաջուան պէս, Ս. Կարաչէնքոյի եւ Պ. Էսաուլովի հետ ճամբայ ելանք մեր կառքով, ու ճամբան մը գիւղերուն մէջ գիշերելով յառաջացանք դէպի երկրին խորերը: Օդը պաղ էր, բայց մենք լաւ հագուած էինք: Ճամբան ցեխոտ էր, ատոր համար արագ չէինք երթալ: Երբ ժամը երկու կ՚ըլլար, ձիերը կը կանգնեցնէինք ու կառքին վրայ ծունկի գալով կ՚աղօթէինք որպէսզի Տէրը մեզի համար եւ մեր եղբայրներուն հետ ըլլայ եւ ուր որ երթանք օրհնէ մեր վկայութիւնը: Եւ Ան զարմանալիօրէն կը պատասխանէր մեզի, թե՛ վտանգներէն զերծ պահելով եւ թե՛ արթնութիւններ յառաջ բերելով:

Բոլոր տեղերուն անունները պիտի չկրնամ յիշել հոս, այլ միայն այն տեղերուն՝ ուր յատուկ օրհնութիւններ վայելեցինք:

Թրուտալիւպօվգա գիւղին մէջ երբ մկրտութիւն տեղի կ՚ունենար, կին մը իր հագուստով ջուրը մտնելով ինքզինքը մկրտեց: Երբ Փէթրօսթրովա գիւղը եկանք, լուրը շուտով տարածուեցաւ ու 16 գիւղերէն մարդիկ եկան Աստուծոյ խօսքը լսելու: Երբեք չեմ մոռանար այն ծեր զոյգը, որ ոտքերնին քուրջի կտորներ փաթթած քանզի կօշիկներ չունէին, ձիւնի վրայէն քալելով ուրիշ գիւղէ մը: Ինչ զօրաւոր հոգեկան ծարաւը ստիպէր զանոնք այդ դժուարին ճամբորդութիւնը

կատարելու: Իսկ ներկայիս, մարդիկ ինքնաչարժեր ունենալով, կը ծուլանան ժողովներուն յաճախելու: Մինչ իսկ հաւատացեալներ կան, որոնք միայն Կիրակի առաւօտները ժողովներուն կը յաճախեն:

Այդ գիւղին մէջ քանի մը հոգիներ դարձի եկան, որոնց մէջ նաեւ 13 տարեկան աղջիկ մը ապաշխարեց: Ու երբ կ՚ուզէինք ճամբայ ելլել դէպի այն կողմը ուր կը նահանջէր Գերմանական զօրքը, այն եկաւ ու սկսաւ աղաչել որ իրենց գիւղը՝ Սօպիլօվգա երթանք եւ հոն քարոզենք Աւետարանը: Ու թէեւ տասը քիլօմեթր ետ պէտք էր դառնայինք, չկրցանք մերժել անոր խնդրանքը, ընդունելու գայն Տէրոջմէն՝ գացինք հոն: Ու չսխալեցանք. որովհետեւ անոնց գիւղին մէջ ալ հոգիներ ապաշխարեցին, եւ մեր ճամբուն ուղղութիւնը բոլորովին փոխուեցաւ եւ ատիկա շատ մը հոգիներու փրկութեան միջոց եղաւ:

Սօպիլովգայէն Սաքալովքա գիւղը գացինք, Իվան անունով երիտասարդ մը ու երկու օրիորդներ մեզի ընկերանալով մեզի ճամբա ցոյց տուին:

Սաքալովքայի Եկեղեցիին քարոզիչը անուս կօշկակար մըն էր, բայց իր սիրով ու եռանդով այնպէս գործած էր, որ հոգիներ դարձի եկած էին եւ Ս. Հոգիով ալ լեցուած էին: Անմոռանալի տպաւորութիւն ձգեց վրաս անոնց երգեցիկ խումբը: Անոնք դէպի վեր նայելով կ՚երգէին արցունքով եւ յուզիչ ձայնով մը՝ յափշտակուած երգի խօսքերով:

Իցի՜ւ թէ մենք ալ կարենայինք երգել անոնց պէս եւ փառաւորել մեր Տէրը: Տէրը հոն ալ Իր խօսքը առատօրէն օրհնեց: Բայց մենք պէտք էր ճամբայ ելլէինք:

Եկանք Պատվիսովգա գիւղը, որուն շրջակայքը անտառներ կային ուր Կանանչներ կոչուած փախստական խումբեր կը պահուըտէին ու Գերմանացիներուն վրայ կը յարձակէին ու անոնց մեծ վնասներ կը հասցնէին: Անոնք մեզի համար ալ վտանգաւոր էին, որովհետեւ եթե գիտնային որ մենք Գերմանացիներուն հետ կը նահանջենք, մեզ անպատիժ չէին թողուր: Այս գիտնալով այդ գիւղին մէջ միայն մէկ գիշեր մնացինք ու ժողով ըրինք, եւ յաջորդ առտու ճամբայ ելանք Տէրոջը ողորմութիւնը խնդրելով: Ճամբան շատ ցեխոտ էր, եւ մեր կառքին անիւներուն վրայ փակելով թոյլ չէր տալ որ անիւները դիւրասահ թաւալէին. ուստի կը ստիպուէինք շոտ շոտ առնել զանոնք մաքրելու: Այնպէս որ մեծ դժուարութեամբ

կրցանք երեկոյեան Հասնիլ Լինցի-Լիփովէց գիւղը եւ Հոն երեք օր մնալով ժողովներ ունեցանք ու տասէն աւելի Հոգիներ դարձի եկան: Անոնց մէջ Միշա անունով Երիտասարդ մը շատ եռանդուն էր:

Գիւղապետը, որ մոլեռանդ Օրթոտոքս մըն էր, երբ լսեց արտնութեան ժողովներու մասին. բարկացաւ եւ մեզ կառավարական չէնքը կանչելով «Դուք լրտեսներ էք, եւ մասնակից այն գողերուն՝ որոնք մեր շտեմարանները կողոպտեցին երէկ գիշեր» ըսելով սպառնաց մեր վրայ ու Հրամայեց որ իր քարտուղարը գրէ մեր անունները, Գերմանական իշխանութեան ներկայացնելու Համար, որուն արդիւնքը պիտի ըլլար գնդակաՀարութիւն:

Բայց քարտուղարը մերժեց անոր առաջարկը, որովՀետեւ ինքն ալ դարձի եկածներէն մէկն էր: Ուստի ան դիմեց իր քարտուղարուՀիին որպէսզի անիկա գրէ մեր անունները. բայց ան ալ մերժեց, որովՀետեւ ան ալ ապաշխարած էր մեր ժողովներուն մէջ:

Կառավարիչին բարկութիւնը սաստկացաւ մեր վրայ, երբ տեսաւ որ իր շուրջի գործիչներն ալ փոխուած էին իրենց դաւանանքը, ու ան սպառնալիքներ կը տեղացնէր մեր վրայ: Յանկարծ Հոն կայնողներէն բարձրաՀասակ եւ Հաղթանդամ մարդ մը սաստիկ բարկանալով կառավարիչին վրայ ըսաւ թէ ինք ներկայ եղած է մեր ժողովներուն ու լսած՝ իմ քարոզներս, եւ կրնայ վկայել որ մենք անմեղ մարդիկ ենք, եւ ըրածը մեզի Հանդէպ զրպարտութիւն է, եւ թէ պէտք է ազատ արձակէ մեզ որ շարունակենք մեր ճամբան:

Կառավարիչը լռեց, ու ես անոր ըսի. «Որքան ալ թշնամաբար վարուիք մեզի Հետ, մենք ձեզ պիտի սիրենք ու պիտի աղօթենք որ Տէրը ներէ ձեզի: Այսօր դուք իշխանութիւն ունիք, բայց չէք գիտեր թե վաղը ի՞նչ պիտի պատաՀի ձեզի. ես կ'ուզեմ ու պիտի աղօթեմ որ Տէրը ձեզ զերծ պաՀէ վտանգէ, քանզի ես ձեզ կը սիրեմ»:

Երբ լսեց ան այս խօսքերը, բոլորովին զինաթափուեցաւ ու ըսաւ. «Եթէ այնպէս է, գացէք», ու մենք շարունակեցինք մեր ճամբան:

Այսպէս անգամըն ալ գիտցայ թէ ինչպէս բարին կը յաղթէ չարը:

Երբ գիւղ մը եկանք Գալիննիք անունով, քարոզիչ մը որ մեզ Հոն առաջնորդած էր, բերաւ երկու քօյրերուն տունը, որոնք

երբ իմացան որ մենք ալ աւետարանիչներ ենք, չատ ուրախացան ու մեզ սիրով ընդունեցին: Երբ իրիկունը անոնց հետ կը խօսակցէինք, ուրիչ գիւղէ մը երկու քոյրեր ալ եկան որ այնտեղէն տասը քիլօմեթր հեռու էր: Անոնք բոպիկ էին ու պատմեցին թէ երբ մեր մասին լսեցին ու գիտցան որ այդ յիւղին մէջէն պիտի անցնէինք, անմիջապէս ճամբայ կ՚ելլեն ու գրեթէ վազելով կ՚ուզեն հասնիլ: Բայց երբ մութը կը կոխէ, ճամբան կը կորցնեն ու բոպիկ ոտքենին քարերուն զանելով կը ջանան ճամբան գտնել ու կը յաջողին: Անոնք չէին գիտեր որ մենք այդ գիւղին մէջ կանգ պիտի առնէինք թէ ոչ, եւ կաղօթեն որ Տէրը մեզ հոն պահէ, եւ թէ չատ ուրախ էին որ Տէրը լսած էր իրենց աղօթքը:

Մենք այդ գիւղին մէջ չէինք ուզեր կանգ առնել, բայց մեզ առաջնորդող քարոզիչը չատ պնդեց ու մենք յօժարեցանք, եւ յետոյ հասկացանք որ այդ քոյրերուն աղօթքն է եղել առոր պատճառը:

Հիացումով լսեցի այս քոյրերուն պատմութիւնը ու զարմացայ, տեսնելով անոնց սէրը ու եռանդը:

Արդեօք, ներկայիս ո՞ր քոյրը կ՚ընէ այդ բանը որ անոնք ըրին: Գիչերուան մէջ, բոպիկ ոտքերով ձիւներուն վրայէն վազելով, ոտքերը սառելու վտանգին ենթարկելով, որպէսզի իրենց անծանօթ քարոզիչները տեսնեն, անոնցմէ լսելու համար Աստուծոյ խօսքը:

Որ՜հ թէ Տէրը այդպիսի եռանդով լցնէր մեր սրտերն ալ:

Երբ մեր մասին լսեցին, ուրիչ հաւատացեալներ ալ եկան եւ հոն օրհնեալ ժողով մը ունեցանք: Յաջորդ օրը այդ երկու քոյրերը խնդրեցին որ իրենց գիւղն ալ այցելենք: Ու թէեւ անիկա մեր ճամբուն վրայ չէր, բայց կրնայի՞նք անոնց խնդրանքը մերժել: Ուստի գացինք անոնց գիւղն ալ եւ Տէրը հոն ալ օրհնեց Իր խոսքը եւ բոլորովին ուրիչ ճամբով երթալով, հասանք Վիննիցա քաղաքը:

ՎԻՆՆԻՑԱՅԻ ՄԷՋ

Երբ Վիննիցա քաղաքը հասանք, կեդրոնական մեծ փողոցէն անցնելով, մարդոց հարցնէինք, թէ արդեօք այդ քաղաքին մէջ Աւետարանականներ կամ Մկրտչականներ կայի՞ն: Բայց չատեր պատասխանեցին որ այդպիսիներու

մասին տեղեկութիւն չունին: Վերջապէս կնոջ մը միջոցաւ գտանք ինծի Կովկասէն ծանօթ ընտանիք մը, որոնք մեզ մեծ ուրախութեամբ ներս ընդունեցին եւ ըսին որ Հոն Մկրտչական եկեղեցի մը կայ եւ թէ այդ իրիկուն աղօթաժողով ունին: Այդ լսելով շատ ուրախացանք եւ երեկոյեան իրենց Հետ գացինք այդ ժողովին:

Անոնց՝ ծանօթացած էի Փիեադիկորսկ քաղաքին մէջ երբ Հիւսիսային Կովկաս էի. Հոն անոնց խօսած էի վերստին ծննդեան մասին. թէեւ զիս սիրով ունկնդրած էին բայց տակաւին ապաշխարած չէին: Որովհետեւ երբ անոնք ալ մեզի պէս նաՀանջելով Վիննիցա Հասած էին, Հարց ու փորձով գտած էին Մկրտչական Եկեղեցի մը եւ կը յաճախէին անոնց ժողովներուն, որուն արդիւնքը եղաւ անունց փրկութիւնը:

1949-ին անոնց կրկին Հանդիպեցայ Նիւ-Եորքի մէջ, ուր արդէն եկեղեցիի անդամներէն էին, եւ եղբայրը մեծ եռանդով կը տարածէր Աւետարանին խօսքը: Ան Հիմա Տէրոջը քովն է:

Երբ այն իրիկուն աղօթաժողովին գնացինք, 11 Հոգիներ կային Հոն, եւ ուրիշ տեղէն եկող եղբայր մը կը քարոզէր: Երբ քարոզը վերջացաւ ու ժամանակ տրուցաւ աղօթելու, ոտքի ելլելով բարեւեցի զանոնք, բացատրելով թէ ուրկէ՞ եկած ենք ու ըսի. «Եղբայրներ, մենք այսօր ձեզ շատ դժուարութեամբ գտանք, որովհետեւ այս քաղաքին մէջ շատեր ձեզ չեն ճանչնար. ասիկա լաւ նշան չէ: Կ'երեւի դուք չէք վկայեր Յիսուսի մասին ամէնուրեք, եւ ձեր պարապ նստարաններն ալ այդ մասին կը վկայեն: Արդեօք կ'ուզէք որ Հոս ամէն օր ապաշխարողներ ըլլան»:

Անոնք լուռ կեցան...:

Ըսի. «Ինչո՞ւ չէք պատասխաներ: Չէ՞ք ուզեր որ ամէն օր Հոս Հոգիներ դարձի գան»:

«Կ'ուզենք», ըսին. «Բայց Գերմանացիներուն մեր քաղաքը գրաւելէն ետքը աՀա երկու տարի է որ ժողովներ կ'ունենանք, բայց մինչեւ Հիմա մէկ դարձի եկած չէ»:

Ըսի. «Բայց դուք կ'ուզէ՞ք որ ասկէ ետքը Հոս ամէն օր ապաշխարողներ ըլլան»:

«Կ'ուզենք», ըսին:

«Ուրեմն քանի որ մենք Հոս ենք, ամէն իրիկուն ժողովներ ունենանք: Բայց վաղը եւ միւս օր միայն Հաւատացեալները Հոս ժողուուին, իսկ Շաբաթ իրիկունէ սկսեալ, աւետարանչական ժողովներ պիտի ունենանք»:

Համաձայնեցան, եւ միւս օրը երեկոյեան 30-ի չափ հաւատացեալներ ժողովին ներկայ էին:

Ժողովին մէջ անոնց ըսի. «Եթէ կ'ուզէք որ արթնութիւն ըլլայ ու մեղաւորներ ապաշխարեն, նախ դուք պէտք է արթնանաք ու խոստովանիք ձեր մեղքերը: Արդեօք դուք ընտանեկան խաղաղութիւն ունի՞ք, եւ ձեր զաւակները չե՞ն գայթակղած ձեզմէ, եւ ձեր դրացիները չե՞ն լսած ձեր ձայնը, երբ դուք իրարու վրայ բարկանալով, բարձր ձայնով վիճաբանած էք իրարու հետ: Եթէ այդպէս է, ինչպէ՞ս կրնաք դուք զանոնք Տէրոջը առաջնորդել: Նաեւ ձեր եկեղեցիի անդամնուն մէջ սէր եւ միաբանութիւն կա՞յ: Եթէ ոչ, ինչպէս կրնայ Ս. Հոգին ձեզ գործածել ուրիշներուն համար»:

Ու երբ աղօթքի ժամանակ տրուեցաւ, նախ առաջնորդող եղբայրը սկսաւ լալով աղօթել եւ իր մեղքերը խոստովանելով, ներում խնդրեց Տէրոջմէն, եւ ապա ուրիշներ ալ նոյնը ըրին:

Երկրորդ իրիկուն՝ ուրիշ անդամներ ալ եկան ժողովին ու, երբ անոնք ալ լսեցին իրենց գաղջ վիճակին պատճառներու մասին, անոնք ալ արցունքով խոստովանեցան. եւ արթնութիւնը արդէն սկսած էր:

Ծաբաթ իրիկուն ժողովասրահը լեցուն էր հաւատացեալներով եւ անդարձ հոգիներով. եւ երբ այն գիշեր երկու հոգիներ ապաշխարեցին, եղբայրները զարմացան: Բայց աւելի մեծ եղաւ անոնց զարմանքը, երբ Կիրակի առաւօտուն եւ երեկոյեան եւ յաջորդ օրերուն ալ, ամէն ժողովին մէջ նոր ապաշխարողներ եղան ու կարճ ժամանակի ընթացքին անոնց թիւը հասաւ 35-ի: Մեր նահանջելու ժամանակը մօտեցեր էր, որովհետեւ, պատերազմի ճակատէն թնդանօթներու ձայնը արդէն մեզի կը հասնէր: Երբ նորադարձներուն մկրտութեան մասին խօսեցայ, բոլորն ալ համաձայնեցան: Բայց անոնցմէ 8 հոգին յայտնեցին, որ միւս օրը կ'ուզեն մկրտուիլ, հոգ չէ, թէ ժամանակը ձմեռ էր, եւ դուրսը ձիւնով պատված՝ ու գետը սառած էր:

Զանոնք քննութեան ենթարկելէն ետքը, երբ համոզուեցանք, որ ճշմարտապէս փրկուած են, համաձայնեցանք մկրտել:

Այդ օրերում երիտասարդ քարոզիչ մը եկած էր հոն: Անոր առաջարկեցի, որ ինք մկրտէ. բայց ան վախեցաւ սառ ջուրի մէջ մկրտել զանոնք ու մերժեց: Ուստի որոշեցի ես մկրտել:

Միւս օր, առաւօտուն՝ ժողովասրահ հաւաքվելով, Աստուծոյ

խօսքէն կարդացինք եւ աղօթելէն ետքը դուրս ելլելով ու երգելով դէպի գետը ուղղուեցանք, որ չատ հեռու չէր մեր տեղէն: Մարդիկ լսելով մեր երգը, դուրս ելան ու հետաքրքրուած մեզի հետեւեցան. այնպես որ բաւական մեծ բազմութիւն մը հաւաքուեցաւ գետին եզերքը: Գերմանացի զինուորներն ալ որ այնտեղէն կ'անցնէին, կանգ առնելով սկսան դիտել հասկանալու համար ըլլալիք բանը:

Գետին եզերքը, մկրտուելիքները պաթանեաներով չրջապատուած՝ իրենց հանդերձները կը փոխէին, որմէ ետքը անոնք ճերմակ հա•ուստներ հա•ած, ժողովուրդին առջեւ իրենց վկայութիւնները տուին: Ես ալ մկրտութեան մասին կարճ պատգամ մը տուի, ապա եղբայրները գետին եզերքէն մօտաւորապէս 10-12 քայլ ներս մտնելով, սկսան կացինով կոտրտել սառոյցը եւ հոն ատտիճան մը իջեցուցին ջուրին մէջ, եւ ես անկէ վար իջնելով, ուխը հոգի մկրտեցի հոն:

Երբ առաջին մկրտուող երիտասարդը բոպիկ ոտքերով սառոյցի վրայէն եկաւ ու զայն ընկղմեցի ջուրին մէջ, կին մը սարսափահար Օ... կանչեց եզերքէն, ու կասկածելով որ երիտասարդը ողջ պիտի չգայ սառած ջուրէն, այլայլեցաւ: Բայց ան դուրս գալով սառոյցի վրայէն արագօրէն քալելով հասաւ եզերքը, ուր զինքը դիմաւորեցին եղբայրները ու տարին պաթանեայի սենեակը իր հագուստները հագցնելու համար:

Մկրտուողներուն մէջ կար ուսուցչուհի մը որ բոլոր ժողովուրդին առջեւ վկայելով ըսաւ թէ իր մէկ ականջը որ խուլ էր, մկրտութենէն ետքը սկսաւ լսել, եւ ուրիշ հիւանդութենէ մըն ալ բժշկուեցաւ:

Յաջորդ օր առաւօտուն դուռը զարնուեցաւ եւ Օրթոտոքս կին մը ներս մտնելով մօտս եկաւ եւ հարցուց թէ տաքութիւն չունի՞մ: Ըսի. «Ոչ»: «Գլուխնի՞դ ալ չի ցաւիր»: «Ոչ», ըսի: «Ոչ մէկ տեղդ չի՞ ցաւիր», կրկին հարցուց ան:

«Ոչ», ըսի, ու հարցուցի թէ ինչո՞ւ հարցումները կը հարցնէ ինծի:

«Ինչպես թէ ինչո՞ւ, երէկ դուք պաղ ջուրին մէջ կայնելով ուխը հոգի մկրտեցիք. ես կարծեցի թէ դուք հիմա բարձր ատտիճանի ջերմ ունիք եւ անկողինի մէջ էք. ես յատկապէս եկայ այդ գիտնալու համար»: Ու զարմանալով որ ատիկա հրաշք մըն էր եւ որոչեց անկէ մեր ժողովներուն յաճախել, ու չատ հաւանական ալ է որ ետքը ապաչխարեց:

Այդպէս, Տէրը կրնայ այսօր ալ արթնութիւն յառաջ բերել

Թմրած եկեղեցիներուն մէջ։ Եթէ նախ անդամները արթննան եւ իրենց մեղքերը խոստովանելով եւ իրարու ներելով խաղաղութիւն ունենան ու մէկ սիրտ եւ մէկ հոգի գործեն իրենց եկեղեցիներուն մէջ՝ եռանդով։ Քանզի Սուրբ Հոգին նոյնն է երէկ, այսօր եւ յաւիտեան։

ՔԱՄԻՆԷՑ-ՓԱՏՈԼՍԿԻԻ ՄԷՋ

Վինիցցայէն ճամբայ ելանք բեռնատար չոգեկառքի բաց կառքերով։ Օդը պաղ էր, բայց մենք ստիպուած էինք այդ կերպով ճամբորդել։ Ճամբան՝ Գերմանացի ոստիկան մը, կասկածելով մեր վրայ, սկսաւ բարկութեամբ խօսիլ մեզի հետ։ Մենք իր լեզուն չէինք հասկնալ, որ կարենայինք զինք լուսաբանել եւ իր կասկածները փարատել։ Ան հրացանը մեզի ուղղելով կը ստիպէր, որ իջնենք չոգեկառքէն։ Երբ չոգեկառքը անտառի մը մէջ կանգ առաւ, մեր ձեռքի շարժումներով սկսանք անկէ խնդրել, որ մեզի թոյլ տայ երթալու մինչեւ միւս կայարանը։ Ան վերջապէս համոզուեցաւ, ու մենք մեր խոստումը կատարելով, միւս կայարանին մօտ վար իջանք։ Ու Տէրը անգամ մըն ալ մեզ ազատեց մեծ վտանգէ մը, որովհետեւ արդէն մութը կոխած էր եւ գիշերը անտառի մը մէջ մնալը այդ ցուրտ եղանակին կրնար մահ պատճառել։

Այն գիշեր կայարանին մէջ անցուցինք եւ առաւօտուն ուրիշ չոգեկառքի մը մէջ շարունակեցինք մեր ճամբան ու ապա՝ ուրիշ տեղ մըն ալ չոգեկառքը փոխելով հասանք Քամինէց-Փատոլսկի քաղաքը։

Քամինէց-Փատոլսկիի մէջ Ուքրայնական-Մկրտչական եկեղեցի մը կար, որ մեզ սիրով ընդունեց։ Ամէն իրիկուն աւետարանչական ժողովներ ունեցանք եւ Տէրը հոն ալ առատօրէն օրհնեց իր խօսքը։

Հոն արթնութիւնը սկսաւ տասը տարեկան տղայի մը ցնցիչ ապաշխարութեամբ։ Քարոզէն ետք, երբ կոչ եղաւ ապաշխարութեան, ան ծունկի եկաւ եւ լալով խոստովանեցաւ իր մեղքերը ու ներում խնդրեց Տէրոջմէն։ Յետոյ արցունքոտ աչքերով ոտքի ելլելով, վազեց իր մօրը քով ու փաթթթուելով անոր ըսաւ. «Մա՛յր, դո՛ւն ալ ներէ իմ անհնազանդութիւններուս»։ Մայրը որ հաւատացեալ մըն էր, ուրախութեամբ գրկեց զայն եւ համբուրելով ներեց անոր։

Այս տեսնելով, բոլոր ժողովուրդը սկսաւ լալ եւ յուզումով

ուրիշներ ալ ապաշխարեցին:

Ժողովը վերջանալէն ետք նորադարձ տղան ինծի մօտենալով խնդրեց, որ իրենց տունը երթամ հիւրասիրուելու եւ գիշերելու համար: Ես ընդունեցի անոր հրաւէրը եւ որքան մեծ եղաւ ուրախութիւնս, երբ միւս առաւօտ տեսայ, որ ան իր անկողնին մէջ նստած՝ Սուրբ Գիրք կը կարդար:

Փորձառութեամբ գիտեմ, որ վերստին ծննդեան գլխաւոր նշաններէն մէկն ալ Սուրբ Գիրք կարդալու սէրն է:

Այն տղուն հայրը իր կենդանի հաւատքին եւ վկայութեանը համար աքսորուած էր եւ անշուշտ ան իր զաւակին փրկութեանը համար կ'աղօթէր. աղօթքը պատասխանուած էր:

Քամինէց-Փատոլսկիի մէջ շաբաթէ մը աւելի մնալէ ետք, ճամբայ ելանք դէպի Լվօվ քաղաքը: Երբ Փրասքութով հասանք, եղբայրներ Պ. Էսաուլով եւ Ի. Կարաշէնքօ, մնացին հոն, ժամանակ մը գործելու, ու ես գացի Լվօվ:

ԼՎՕՎԻ ՄԷՋ

Լվօվի մէջ ալ Ուքրայնական-Մկրտչական եկեղեցի մը կար՝ ուր նոյնպէս արթնութեան ժողովներ ունեցանք: Ժողովուրդը հոն այնպիսի ծարաւով եւ հետաքրքրութեամբ կը լսէր Աստծոյ խօսքը որ ժողովները երեք ժամէն աւելի կը տեւէին: Չեմ յիշեր որ ուրիշ որեւէ տեղ ես այդքան երկար քարոզած ըլլամ որքան հոն: Արթնութիւնը շատ զօրաւոր էր եւ միշտ նոր հոգիներ կուգային եւ կ'ապաշխարէին:

Անգամ մը, երբ 38 տարի անդամալոյծ եղող հիւանդին բժշկութեան մասին քարոզեցի, մարդ մը ոտքի ելլելով ըսաւ. «Ես ալ 38 տարիէ իվեր ժողովները այցելած եմ եւ այդ անդամալուծին պէս ետ մնացել եմ, բայց կ'ուզեմ ապաշխարել ու փրկուիլ»:

Լվօվի մէջ կար Հայ Լուսաւորչական մեծ եկեղեցի մը. բայց ան բոլորովին գոցուած էր, որովհետեւ Հայերը որ դար մը առաջ Թուրքիայէն հոն գաղթած էին, բոլորովին լուծուած էին Փօլեաքներուն հետ, եւ լեզուն ալ կորսնցուցած:

Լվօվէն չամբայ ելլելով, ընտանիքի մը հետ եկանք Ուքրայնական քաղաք մը: Այդ ընտանիքը եկած էր ներկայ ըլլալու արթնութեան ժողովներուն: Ա՛յնքան ազդուած էին Ս. Հոգիի գործունէութենէն, որ խնդրեցին որպէսզի իրենց

եկեղեցին ալ այցելենք:

Իրիկուան դէմ անոնց քաղաքը հասնելով հոն գիշերեցինք եւ յաջորդ օրը, նախաճաշէն ետքը ուզեցի այցելել իրենց Հովիւը որ ճիշտ իրենց տան դէմ կը բնակէր: Բայց նախ քան հոն երթալս, տեսայ որ մեր տան տիկինը մէջ աքաղաղ մը բռնած ներս մտաւ: Յայտնի էր որ զայն պիտի մորթէր եւ ճաշ պիտի պատրաստէր:

Այն պատերազմի նեղ օրերուն, ուր գրեթէ ամէնուրեք սով կը տիրէր, աքաղաղ մը մորթել, առատութեան ժամանակ կով մը մորթելէն աւելի կ'արժէր: Եւ այդ աքաղաղը, զոր պիտի մորթէր տան տիկինը, անոնց միակ ունեցածն էր եւ զիս պատուելու համար կ'ուզէր զոհել այդ:

Հովիւին հետ տեսնելով, երկուստեք ուրախացանք եւ մեր խօսակցութիւնը այնքան երկար տեւեց, որ անոր կինը սկսաւ սեղան պատրաստել՝ ճաշելու համար: Ես խնդրեցի որ թոյլ տան որ երթամ, որովհետեւ գիտէի, որ տանտիկինը ինծի կը սպասէր: Բայց հովիւը չուզեց արձակել, ըսելով որ անոր պատրաստած կերակուրը կրնայի գիշերը ուտել: Նոյն րոպէին երէցկինն ալ ապուրի ամանը առջեւս դնելով, աղօթքի հրաւիրեցին զիս: Ուստի ստիպված եղա հոն ճաշելու: Նոյն վայրկեանին՝ մեր տանտէրն ալ գալով յայտնեց որ ճաշը պատրաստ էր եւ ինծի կը սպասեն: Ես շատ անյարմար զգացի ու անոր ըսի որ կ'ուզէի գալ, բայց հովիւը չթոյլատրեց: Նոյն ատեն Հովիւն ալ չըսաւ անոր որ ներողամիտ ըլլայ, ու ան տխրութեամբ գնաց:

Ապուրը ուտելէ ետք, երկրորդ կերակուր մըն ալ բերին, բայց ես քիչ կերայ անկէ եւ խնդրեցի ու թոյլ տան որ երթամ: Երբ հիւրնկալին տուն դուռը զարկի, տանտիկինը տխուր դէմքով մը բացաւ դուռը:

Անոր ըսի. «Քոյր, ճաշե՞ր էք»:

«Ճաշեր ենք», ըսաւ ձեռքը օդին մէջ շարժելով:

«Ինծի բան մը թողեցի՞ք», հարցուցի անոր:

«Կ'ուզէ՞ք ուտել», հարցուց ան զարմանքով:

«Այո», ըսի անոր: Ու ան աճապարանքով գնաց եւ աման մը լեցուն կերակուր բերաւ ու դրաւ առջեւս, աքաղաղի խոշոր ոտքն ալ մէջը դրած:

Բավական դժուար եղաւ ինծի երկրորդ անգամ ճաշելը, բայց տանտիկինին սիրտը հանգստացնելու համար յօժարեցայ ստամոքսս ծանրաբեռնելու:

Այն իրիկուն, ալ աղօթաժողովին ալ եկաւ, եկաւ եւ ամէնուն առջեւ խոստովանեցաւ իր յանցանքը, որուն պատճառաւ եկեղեցիէն ալ կտրուած էր եւ Հովիւն ալ՝ վշտացած: Այնպէս որ եթէ ես երկրորդ անգամ չճաշէի, ժողովի պիտի չգար ու պիտի չուղղէր իր ճամբան: Այնպէս որ նոր փորձառութիւն մըն ալ ունեցայ հոգիներ շահելու համար:

Մանի մը օր հոն գործելէ ետք, ուրիշ Ուքրայնական գիւղերէ ալ գիս հրաւիրեցին, ու երկրորդ գիւղին մէջ Տէրը գիս վտանգէ մըն ալ ազատեց:

Այն ընտանիքին մօտ որ կը մնայի, գիշեր մը քանի մը աւազակներ եկան եւ դուռը զարկին ու տանտիրոջմէն խնդրեցին որ իրենց տեղ տայ քնանալու համար: Երբ գիտցան որ ան հիւր ունի, գացին ուրիշ տեղ: Առաւօտուն՝ եղբայրը ըսաւ որ շատ վախցած էր, որովհետեւ եթէ անոնք հետաքրքրուէին իմ ով ըլլալուս մասին, կրնային զիս մեռցնել, որովհետեւ անոնք ալ Գերմանացիներուն թշնամի էին եւ դէմ անոնց հետեւողներուն:

ՔՐԱՔՈՎ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Ճամբայ ելլելով եկայ Քրաքով, ուր հանդիպեցայ եղբայր Վ. Կուսարուքին, որուն մասին գրած էի ասկէ առաջ: Ան ալ նահանջելով եկած էր հոն իր ընտանիքով: Կարճ ժամանակ մը անկէ հիւրասիրուելով՝ գացի Վարշավեա քաղաք, որ Փօլանտայի մայրաքաղաքն էր:

ՎԱՐՇԱՎԵԱՅԻ ՄԷՋ

Ամիս մը Վարշավեայի մէջ մնալով, արթնութեան ժողովներ ունեցայ երեք եկեղեցիներուն մէջ, այսինքն՝ Եղբայրներու, Աւետարանական Եղբայրներու եւ Մկրտչականներուն մէջ: Տէրը, թէեւ երեք տեղ ալ օրհնեց Իր խօսքը, բայց ամենամեծ օրհնութիւնները թափեց Աւետարանական Եղբայրութեան Եկեղեցիին մէջ, որուն Հովիւն էր Քրաքէվիչ՝ եռանդուն, նուիրուած եւ Ս. Հոգով լեցուած եղբայր մը: Եկեղեցիին սրահը բերնէ բերան կը լեցուէր ունկնդիրներով: Քրաքէվիչը ռուսերէնէ-փոլոնական լեզուի կը թարգմանէր քարոզներս,

այնպիսի եռանդով որ խօսքը իր տաքուէիւնը չէր կորսնցներ եւ զօրաւոր կերպով կ՚ազդէր ունկնդիրներուն՝ եւ ամէն ժողովին մէջ նոր Հոգիներ կ՚ապաշխարէին:

Իրիկուն մը երբ միայն երկու Հոգիներ ապաշխարեցին, ես տխրութեամբ տուն եկայ. եւ Հիւրընկալս՝ Եղ. Գալուկին ըսաւ. «Երանի՜ ձեզի, այսօր երկու Հոգի ալ շահեցաք»: Ըսի անոր. «Ատիկա շատ քիչ է, ատոր համար ես շատ ուրախ չեմ»: Օրը քսան տոլար շահողը կրնա՞յ ուրախ ըլլալ երբ օր մը միայն երկու տոլար շահի: Բայց այսօր մեր եկեղեցիներուն մէջ տարին կ՚անցնի, առանց նորադարձի մը:

Երբ իրիկուն մը Սամարացի կնոջ մասին խօսեցայ, Ռուս ինժեներ մը ապաշխարեց եւ յետոյ կինն ալ դարձի եկաւ: Ան քսանի չափ բարձր դասակարգի անձեր ալ ժողովի բերաւ եւ անոնք ալ արթնութիւն ունեցան:

Իրիկուն մը, քարոզի ժամանակ, ծեր բժիշկ մը ճերմակ մազերով ու մօրուքով, ամպիոնին առջեւը նստած՝ մանուկի մը պէս կուլար եւ արցունքը կը թափէր. նաեւ բարձր դասակարգի կիներ լալով կ՚ապաշխարէին:

Սուրբ Հոգին կարծես հովի պէս կը շարժէր օդին մէջ, եւ Պէնտէկոստէն կը յիշերնէր: Իրիկուն մը, Ռուսագետ Գերմանացի քաղաքապետ մը առաջին անգամ ժողովի եկած ըլլալով, յայտնապէս ապաշխարեց:

Այսպէս, մէկ ամսուան ընթացքին, մի՛այն այդ եկեղեցիին մէջ 150 Հոգիներ դարձի գալով մկրտուեցան ու եկեղեցիին միացան:

Ո՜հ, ինչ սքանչելի է Սուրբ Հոգիին գործունէութիւնը: Երանի՜ թէ մեր օրերուն մէջ ալ Տէրը այսպիսի այցելութիւններ ընէր Հայ եւ Սլաւական եկեղեցիներուն մէջ: Բայց այս բանին արգելք կ՚ըլլան հաւատացեալներուն գաղջ վիճակը եւ Ս. Հոգիին լեցունութեան պակասը: Տէրը տայ որ ասոր խորապէս գիտակցելով արթննանք ու Սուրբ Հոգիով լեցուինք:

Արթնութեան ժողովներուն կողքին, ցերեկները տեղական եւ ուրիշ տեղերէն եկած քարոզիչներուն եւ հովիւներու հետ Ս. Գրոց դասընթացք մը ունեցանք: Մեր գլխաւոր նիւթն էր Փրկութեան ծրագիրը: Այս ժողովներուն մէջ ալ Տէրոջ ներկայութիւնը զգալի էր:

ԼԻՒՊԷՔ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Պատերազմը երթալով սաստկացաւ։ Ամերիկեան ռմբաօդանաւերը սաստըիկ յարձակումներ կը գործէին Գերմանիոյ վրայ, ինչ որ մեծապէս կը դիւրացնէր Ռուսիոյ յառաջխաղացումը եւ կը ստիպէր Գերմանացիները նահանջելու դէպի իրենց երկիրը։ Այնպէս որ անոնք Վարշավայի ճակատէն ալ ետ քաշուելու վրայ էին։

Այս նկատելով չատեր սկսան հեռանալ Վարշավայէն։ Ուստի ես ալ ճամբայ ելլելով հասայ Լիւպէք քաղաքը, ուր Սլավական Մկրտչական եկեղեցի մը կար եւ ուր առաջին անգամ ըլլալով հանդիպեցայ Եղ. Վ. Կուլթչէին, որ Գերմանացի քարոզիչ՝ եւ Փոլանտայի ու Արեւմտեան Ուքրանիոյ Սլավական Մկրտչական Եկեղեցիներու Միութեան գլխաւոր առաջնորդն էր։

Ան սիրով ընդունեց զիս եւ անմիջապէս որոշուեցաւ ամէն իրիկուն արթնութեան ժողովներ ունենալ, որ տեւեցին երկու չաբաթ եւ լաւ արդիւնք տուին։ Այս նկատելով, Գերմանական գաղտնի ոստիկանութեան մեծէ զիս կանչեց ու հարց ու փորձ ընելէ ետք, երբ իմացաւ որ Եղ. Վ. Կուլթչէի հսկողութեան տակ քարոզած եմ, զիս արձակեց, որովհետեւ անոր վրայ վստահութիւն ունէր։

Լիւպէքի մէջ ծանօթացայ նաեւ Պոլթնիէվ, Սէլվէսիուք եւ այլ եղբայրներուն հետ։

ՊԵՐԼԻՆԻ ՄԷՋ

Պերլինի մէջ նախկին Ռուս գաղթականներու կողմէ կազմուած Մկրտչական եկեղեցի մը կար որ նոր գաղթողներով թուապէս աւելի մեծցեր էր։ Հոն նաեւ կազմուած էր ուրիչ եկեղեցի մը Ուքրայնական գաղութին կողմէ, որուն քարոզիչն էր Ծնայտրուք եղբայրը, որուն մէջ կը հիւրասիրուէի։

Այն օրերը տագնապալից օրեր էին, որովհետեւ պատերազմական օդանաւերը յաճախ կը ռմբակոծէին քաղաքը։ Մարդիկ իրենց անհրաժեշտ եւ թանկագին իրերը պայուսակներուն մէջ պահելով, երբ ռմբակոծման ահազանգը կը լսէին, զանոնք առնելով կը վազէին դէպի գետնայարկ ապաստանարանները, մինչեւ վտանգը հեռանար։ Յաճախ

ումբերը կ'իջնային անոնց թաքստոցներուն վրայ, եւ զանոնք ալ կը թաղէին այդ գետնայարկերուն մէջ:

Այդպիսի վտանգաւոր օրեր անցուցինք մե՛նք ալ, Եղ. Ծնայտրուքի գետնայարկին մէջ. բայց Տէրը մեր կեանքը պահեց: Զնայելով այդ դժուարութեանց, հանդարտ օրերուն մէջ մեր իրիկուան ժողովները կը շարունակէինք եւ Տէրը առատօրէն կ'օրհնէր Իր խօսքը:

Հոս յատկապէս կ'ուզեմ պատմել Կիրակի օրուան մը պաշտամունքին՝ Տէրոջը կատարած զօրաւոր այցելութեան մասին: Առաւօտեան ժողովը տեղի ունեցաւ Ուքրայնական Եկեղեցիին մէջ, ուր քսան հոգիներ ապաշխարեցին: Իրիկուան ժողովն ալ՝ Ռուս եկեղեցիին մէջ տեղի ունեցաւ ու շատ աւելի մեծ թիւով ժողովուրդ հաւաքուած էր: Նիւթս էր. Մօրմէն կոյր ծնած անձին բժշկութիւն Յովհ. Թ. Գլ. որուն Յիսուս հարցուց. «Դուն կը հաւատա՞ս Աստծոյ Որդիին»:

Յիսուսի այդ հարցումին վրայ, ժողովուրդին ուշադրութիւնը դարձնելով, բացատրեցի որ փրկութեան գխաւոր պայմանն ալ հաւատքն է: Ու երբ կոչ ըրի ապաշխարութեան, 80 հոգիներ եղբայր մը համբած էր ոտքի ելլելով սկսան աղօթել եւ լալով աղաղակել առ Աստուած: Ինչպէս Վարշավեայի մէջ՝ այնպես ալ հոն, կարծես Ս. Հոգին հովի պէս կը փչէր այդ սրահի մէջ: Աղաղակներ այնքան բարձր էին, որ, Եկեղեցիին Հովիւը վախցաւ որ ոստիկանները կը լսեն, կուգան եւ եղածը տեսնելով կը գոցեն եկեղեցին: Որովհետեւ Հիթլէրի կառավարութիւնը արգելած էր Ռուսաստանէն բերուած գործաւորներուն յաճախել նման ժողովասրահները, եւ օրինազանցները շատ խիստ պատիժներ կրած՝ ու ծեծ կերած էին որ եկած ու լեցուցած էին սրահը եւ կ'ապաշխարէին:

Հովիւը լսելով անոնց աղաղակը, վախով գոչեց. «Խիստ շատ են, խիստ շատ են», այսինքն՝ ապաշխարողները: Եւ կ'ուզէր որ անոնք վերջացնեն իրենց աղօթքները եւ ժողովը արձակուի, որովհետեւ ժամը ութէն ետքը հրաման չկար փողոցներուն մէջ քալելը:

Մարդ մը որ առաջին շարքին վրայ նստած էր, ամպիոնին ճիշտ առջեւ, ելաւ ու ըսաւ. «Իմ կինս հաւատացեալ մըն է եւ մենք քսան տարիէ ի վեր յաճախած ենք ու կը յաճախենք այս ժողովներուն, բայց մինչեւ հիմա ես ապաշխարած չէի, ու այսօր կ'ապաշխարեմ»: Աղջիկ մըն ալ սաստիկ յուզուած ըլլալով,

ուշագնաց գետին ինկաւ, երեսին ջուր սրսկելով արթնեցուցին զայն:

Եթէ ժամանակը ներէր ուրիշ շատեր ալ պիտի աղօթէին, բայց ստիպուած էինք ժողովը գոցելու:

Ինչ սքանչելի է Ս. Հոգույն գործունէութիւնը եւ տեսնել Անոր զօրութեամբ կատարուած արթնութիւնները ու հոգիներու փրկութիւնը:

ՎԻՏԷՆԷՍԹԻ ՄԷՋ

Վիտէնէսթ՝ փոքրիկ ու գեղեցիկ քաղաք մըն է Վէսթվալիա նահանգի մէջ: Ան անտառոտ եւ բլուրներուն մէջ գտնուելով, մաքուր օդ ունի եւ աղբիւրի ջուր: Հոն հաստատուած է ազատ եղբայրութեան Աստուածաբանական դպրոցը, Գերմանացի ուսանողներու համար: Բայց 1944-ին այն դպրոցին մէջ կ'ուսանէին նաեւ Ռուս եւ Ուքրայնացի աշակերտներ, որոնց մէջն էին նաեւ Պոլթնիէվ եւ Սէլվէսիօք եղբայրները որոնց հանդիպած էի Լիւպէքի մէջ, եւ քանի մը ուրիշ եղբայրներ ալ տեսած էի Վարշավայի մէջ: Կային նաեւ ուրիշներ որոնց բոլորին թիւը 16 էր:

Եղբայր Կուսարուքի եւ Կութչէի միջամտութեամբ զիս հրավիրած էին նաեւ հոն՝ այդ Սլավ աշակերտներուն դասաւանդելու համար: Անոնց արտօնագիրը մեծապէս օգնեց ինծի Գերմանիոյ սահմանը անցնելու համար: Հոն զիս սիրով ընդունեցին եւ սենեակ մըն ալ յատկացուցին Գերմանացի ուսուցչի մը տան մէջ: Իսկ կերակուրը կ'ուտէինք դպրոցի ընդհանուր ճաշարանին մէջ:

Դպրոցի տնօրէնն էր Տր. Լուքայ. բարձրահասակ ու գեղեցիկ անձ մըն էր, յիսունի մօտ: Ինք Մկրտչական էր, բայց Ազատ Եղբայրութեան հետ կը գործակցէր, որովհետեւ Մկրտչական Աստուածաբանական դպրոցի շէնքը Համպուրկ քաղաքի մէջ կործանած էր ռմբակոծումէն: Դպրոցի ուսուցիչներուն մէջ նշանաւոր էր Եղբայր Ջաուէրը, որ քանի մը Աստուածաբանական օգտակար գիրքեր ալ գրած էր: Նաեւ անուանի էր դպրոցի նախկին տնօրէնը՝ Տր. Վարնձ, որ Տէրոջմով ննջած էր եւ որուն տիկինը նայնպէս օրինակելի հաւատացեալ մըն էր: Անոնց զաւակներէն՝ երկու տղան եւ մէկ աղջիկը մտային հիւանդութիւն ունէին, որոնց մեծ սիրով եւ

համբերութեամբ հոգ կը տանէր իրենց մայրը: Անոր որդիներէն մէկը թէեւ անկապ եւ անիմաստ խօսքեր կը խօսէր փողոցին մէջ, բայց երբ Յիսուսի մասին կը հարցնէիր լրջութեամբ կը պատասխանէր եւ կը դաւանէր Զայն իր Փրկիչը եւ ժողովներուն մէջ ալ լրջութեամբ կ'աղօթէր:

Տէրոջը ճամբաները երբեմն անքննելի եւ անհասկանալի են: Այդպիսի աստուածապաշտ ընտանիքին ինչո՞ւ թոյլ տուած էր Ան՝ ունենալ այդպիսի անբնական միտք ունեցող զաւակներ:

Դպրոցի ուսուցիչներուն կիները ու քանի մը ուրիշ Գերմանացի քոյրեր փափաք յայտնեցին որ շաբաթը անգամ մը տնային ժողով ունենանք իրենց դասաւանդելու համար փրկութեան ծրագիրը: Ես այդ ժամանակ գերմաներէն բաւական սորված էի եւ յանձն առի այդ գործը: Այն ժամանակ ես կ'ապրէի Եղբ. Վէրկսհակընի տան մէջ, որուն տիկինը շատ հոգեւոր եւ բարեգործ քոյր մըն էր: Ան ինծի մեծ սէր ցոյց տուաւ հարազատ մօր մը պէս: Ան կ'օգնէր նաեւ կարօտեալներուն, որոնց թիւը շատ էր պատերազմի այդ նեղ օրերուն մէջ:

Անգամ մը իրիկուն կերակուրի ատեն մէկը դուռը զարկաւ. Վէրկսհակըն քրոջ աղջիկը դուռը բանալով տեսաւ թէ գերի մըն էր ան, որ իր խումբէն ետ մնալով մթութեան մէջ կորցեր էր գերեւարներու աչքէն սպրդիլ ու եկել էր հոն հաց մուրալու:

Աղջիկը այդ գիտնալով, եկաւ մօրը յայտնեց: Մայրը նախ կտոր մը հաց եւ պանիր տուաւ անոր. ես ալ իմ հացէն կտոր մը տուի, որպէսզի տանի տայ, բայց յետոյ միտքը փոխելով ըսաւ. «Կանչ'է զայն ներս, որպէսզի մեզի հետ ընթրէ»: Աղջիկը սարսափահար ըսաւ. «Մայրի'կ, ատիկա սաստիկ արգիլուած է կառավարութեան կողմէ, ու մեզ կրնան պատժել ատոր համար»: Մայրը ըսաւ. «Մի' վախնար, կանչէ' զայն»:

Աղջիկը հնազանդելով կանչեց զանիկա ու մայրը լաւ մը կերակրեց զայն ապուրով: Ուզեց նաեւ որ ան այդ գիշեր իրենց տան մէջ քնանայ: Աղջիկը դարձեալ վախենալով ըսաւ. «Մայրի'կ, ատիկա խիստ շատ վտանգաւոր է մեզի համար»: Բայց ան հրամայեց անոր որ երթայ տեղ մը պատրաստէ արհեստանոցին մէջ: Եւ մարդը հոն առաջնորդելով պառկեցուց եւ մօր մը պէս զանիկա ծածկեց վերմակով, որպէսզի գիշերը չմսի: Այս տեսանելով խեղճ մարդը այնքան յուզուեցաւ ու արցունքով աչքերով ըսաւ. «Կուտ Տէօյչ, կուտ Տէօյչ», որ կը նշանակէ «բարի Գերմանացի, բարի Գերմանացի»: Ան չէր կրնար ուրիշ խօսքեր ըսել, որովհետեւ Գերմաներէն չէր գիտեր:

Ան Գերմանացի զինուորներէն այնքան անգթութիւն տեսած էր, որ այս Գերմանացի կնոջ վարմունքը զինք բոլորովին ապշեցուցած էր:

Անգամ մը այդ սիրելի քոյրը ինծի ըսաւ. «Եղբա՛յր, մեր կովը այս տարի շատ աւելի կաթ կուտայ քան անցեալ տարիներուն մէջ, որովհետեւ ես այս կաթէն շատ մը կարօտեալներու կուտամ»:

Երանի՜ թէ բոլոր հաւատացեալները քրոջ պէս հաւատային, թէ տուողին առատօրէն կը տրուի եւ Տէրը ցանուած սերմերը կ՚օրհնէ:

Պատերազմի այդ օրերին, Ռուսաստանէն բիւրաւոր տղաներ եւ աղջիկներ բերուած էին Գերմանիա, ինչպէս եւ ուրիշ դրացի երկրներէ՝ գործարաններու մէջ զանոնք աշխատելու համար: Անոնց մէջ Տէրը մեծ դուռ մը բացաւ Աւետարանի համար եւ հազարներ դարձի եկան:

Մենք ալ մեր աշակերտներով կ՚այցելէինք մօտակայ քաղաքներուն մէջ գործողները: Նախ մեր ճաշարանի սրահի մէջ եւ յետոյ Լուտերականներուն աղօթատան մէջ ժողովներ կ՚ունենայինք անոնց համար, ինչ որ լաւ արդիւնք տուաւ ու մօտակայ գետակին մէջ ալ նորադարձները մկրտուեցան:

Անգամ մը 16 տարեկան աղջիկ մը ոտքի ելլելով՝ ըսաւ թէ զինք իր ծնողէն բաժնելով Գերմանիա բերին, ինքզինքը շատ դժբախտ կը զգար ու կու լար, բայց հիմա գիտցաւ որ Տէրը զինք բերած է հոս, որպէսզի փրկուի ու Տէրոջը զաւակը ըլլայ, ու ատոր համար փառք կուտայ Աստծոյ:

Պատերազմը երթալով կը սաստկանար եւ Անգլիական օդանաւերը հազարներով կը հարձակէին քաղաքներուն վրայ ու կը ռմբակծէին: Անոնք մեր փոքրիկ քաղաքին վրայէն ալ կը թռչէին ու սարսափ կ՚ազդէին բնակիչներուն վրայ, որոնք՝ ձմեռուան ցուրտին՝ ձիւնոտ անտառներուն մէջ կը գիշերէին:

Անգամ մը աղօթաժողովի մը ժամանակ, լսուեցաւ վախազդու ահազանգը: Քոյրերը սկսան դողալ: Անոնց ըսի. «Մի՛ վախնաք, եթէ ռումբը մեր վրայ իջնայ, վայրկեանի մը մէջ երկինք կ՚ելլենք, իսկ եթե չիջնայ, ինչո՞ւ պարապ տեղը վախնանք»: Անոնք հանդարտեցան ու մենք շարունակեցինք մեր ուսումնասիրութիւնը: Բայց երբ օրէ օր յարձակումները շատցան ու մեր շրջակայ քաղաքներուն մէջ հրդեհը տեսանք, առաջարկեցի որ ծոմապահութեամբ աղօթենք, որ Տէրը մեր փոքրիկ քաղաքը խնայէ ռմբակոծումէն: Ու երբ եռանդով

կ՛աղօթէինք, եղբայր մը ըսաւ. «Ասիկա անձնասիրութիւն չէ՞ որ մենք միայն մեր քաղաքի համար կ՛աղօթենք»: Ըսի անոր. «Թող միւս քաղաքներուն հաւատացեալներն ալ իրենց քաղաքներուն համար աղօթեն»: Եւ բոլորը խնդացին:

Կէրը այն օրերուն մէջ ինծի այնպիսի անվախութիւն եւ վստահութիւն տուաւ, որ ո՛չ մէկ անգամ դուրս չփախայ ու անկողինիս մէջ հանգիստ քնացայ այն հաւատքով որ, եթէ գործիս ժամանակը չէ վերջացած, Տէրը զիս կը պահէ ամէն վտանգէ: Եւ այդպէս ալ եղաւ:

Օր մը, առաւօտուն՝ անկողինէս ելլելու ժամանակ, նորէն ահազանգը հնչեց եւ մեր տնեցիները սկսան վազել գետնայարկ ապաստարանները ու զիս կանչելով ըսին որ աճապարեմ: Ես պաղարիւնութեամբ պատասխանեցի անոնց, որ տակաւին փողկապս կապած չեմ: Անոնք այդ յիշելով շատ անգամներ կը խնդային այդ խօսքիս վրայ:

ՏԷՐՇԼԱԿ

Ժամանկ մը Վիտէնէստի մէջ ապրելէ ետք, տեղաւորուեցայ Տէրշլակ քաղաքը եւ բնակեցայ Եղբայր Արնձդի տան մէջ մինչեւ պատերազմի վերջանալը: Եղբայր Արնձդը եւ իր տիկինը անկեղծ ու պարզ քրիստոնեաներ էին: Անոնց որդին պատերազմի պատճառաւ Ռուսաստանի մէջ գերի ընկած էր: Տիկինը՝ Կրէթէն՝ ազնիւ հաւատացեալ մը ըլլալով լաւ հոգ կը տանէր ինծի ու մեծ յարգանքով կը վարուէր ինծի հետ: Ան ունէր փոքրիկ աղջիկ մըն ալ, զոր շատ կը սիրէր: Եղբայր Արնձդ շատ չանցած Տէրոջմով ննջեց, սակայն իր որդւոյն գերութեանէն ազատուելով տուն դարձը մեծ ուրախութիւն եւ մխիթարութիւն եղաւ իր որբեւայրի տիկնոջը՝ Կրէթէին:

Դպրոցի դասընթացների առթիւ, ես չոգեկառքով կ՛երթայի Վիտէնէսթ ու իրիկուան մօտ կը վերադառնայի Տէրշլակ:

Երբ Գերմաներէն ա՛յնչափ մը սորվեցայ որ կրնայի քարոզել, իրիկուն ժողովներուն մասնակցեցայ եւ շատ չանցած Մարթա անունով օրիորդ մը դարձի եկաւ: Ան իր հաւատքին մէջ հաստատ կը կենայ մինչեւ հիմա: Ան այժմ, Գալիֆորնիոյ Սաքրամէնթօ քաղաքի մէջ է իր ընտանիքով:

Տէրշլակի մէջ օրհնեալ ժողովներ ունեցանք: Ինչպէս նաեւ Ռուս գաղթականներուն մէջ՝ եւ երիտասարդ ու

երիտասարդուհների դարձի եկան Տէրոջը առջեւ:

Կիրակի օր մը հրաւիրուած էի Գերմանական եկեղեցիի մը կողմէ, առաւօտեան ժողովի քարոզելու: Երբ ժողովէն ետքը քանի մը Ռուս երիտասարդներու հետ տուն կը վերադառնայինք, ոստիկան մը մեզ տեսնելով հարցուց, թէ ուրկէ՞ կուգանք: Երբ գիտցաւ թե Գերմանական եկեղեցիի ժողովէն կուգանք՝ առանց բան մը ըսելու հեռացաւ: Ատիկէ քանի մը օր ետքը զիս կանչեցին կառավարութեան կողմէ ու հարց ու փորձ ընելով գիտցան, թէ ուրկե եկած եմ Գերմանիա եւ ինչ գործով կը զբաղիմ: Անոնց այդ խօսելու կերպէն հասկացա որ ես վտանգի մէջ կը գտնուիմ: Բայց առանց վախենալու, համարձակօրէն վկայեցի անոնց որ ես Աստծոյ ծառան եմ, եւ թէ իմ հաւատքիս համար Ռուս կառավարութեան կողմէ բանտարկուած ու աքսորուած եմ, այժմ Գերմանոյ կառավարութեան հրամանին անսալով եկած եմ Գերմանիա, այն յույսով որ այս ազատ երկրի մէջ պիտի քարոզեմ Աւետարանը՝ առանց արգելքի:

Գաղտնի ոստիկանութեան մեծին պատմեցի թէ ինչպէս բանտի մէջ Գերմանացի հաւատացեալէ մը Գերմաներէն լեզու սկսայ սորվիլ այն յույսով որ օր մը Գերմանիա պիտի ըլլամ ու այդ լեզուն պէտք պիտի ըլլար ինծի: Ըսի իրեն, թէ հայրս նաեւ Աւետարանական մը ըլլալով անունս Լուտեր դրած է ի յարգանքս աւետարանական շարժման հիմնադիր՝ Լուտերին: Այդ պատճառաւ եւ ալ Գերմանացիներուն հանդէպ յատուկ սէր ունեցած եմ եւ ուրախ եմ Գերմանիոյ մէջ գտնուելուս համար:

Երբ մարդը այս խօսքերը լսեց, շատ յուզուեցաւ ու ըսաւ. «Դուք Արմէնեան արիւն ունիք, ատոր համար մեզ կը սիրէք»: Ու դառնալով իր քարտուղարուհիին՝ ըսաւ. «Լավ րիբորթ մը գրէ անոր մասին»: Եւ նորէն ինծի դառնալով ըսաւ. «Մեր կառավարութեան օրենքը թոյլ չի տար որ ուրիշ ազգի պատկանող անձ մտ Գերմանացիներուն քարոզէ. ուստի ասկէ ետքը զգոյշ եղէք: Կրնաք ուրիշ ազգերուն մէջ համարձակ քարոզել»:

Այդպես մեծ վտանգէ մըն ալ ազատեց զիս Տէրը եւ ես ապաւինելով Տէրոջս՝ շարունակեցի Գերմանացիներուն մէջ ալ դասաւանդել Փրկութեան ծրագիրը մինչեւ որ Հիթլէրի կառավարութիւնը ինկաւ ու ինքն ալ անձնասպան եղաւ:

ԼԻՒՏԷՆՇԱՅՏԻՆ ՄԷՋ

Երբ Անգլիացիները գրաւեցին Արեւմտեան Գերմանիան, մեր Աստուածաբանական դպրոցը տեղափոխուեցաւ Լիւտէնշայտ քաղաքը, ուր մեզի երկյարկանի մեծ շէնք մը յատկացուցաւ Փոլանտական քէմբին մէջ: Հոն ուրիշ տեղերէ ալ Հաւաքուեցան Հաւատացեալ ընտանքիներ եւ իրենց ընտանիքներէն զրկուած Հաւատացեալներ եւ քարոզիչներ: Այնպես որ Հոն քարոզիչներուն թիւը 16-ի Հասաւ, իսկ ընդՀանուր թիւը՝ 150-ի: Կառավարութիւնը մեր ուտելիքը կը Հայթայթէր, եւ Ամերիկաէն ալ մեզի Համար ուտեստեղէնի ծրարներ կուգային Ամերիկեան Մկրտչական եկեղեցու Միութեան կողմէ, այնպէս որ նիւթապէս ապաՀովուած ըլլալով, բոլոր ժամանակնիս Հոգեւոր գործի կը յատկացնէինք եւ մէկ ընտանիքի պէս ուրախ կ'ապրեինք:

Բացի դասավանդութիւնէն, ես ամէն օր երեկոյեան, Ս. Գրոց սերտողութիւններ նշանակեցի թէ՛ Հաւատացեալներուն եւ թէ՛ անդարձներուն Համար եւ Տէրը մեծապես օրՀնեց այդ ժողովները եւ նոր Հոգիներ ապաշխարեցին ու մրտուեցան:

Երբ մեր դպրոցի ուսանողները ընթացաւարտ եղան, երգեցիկ խումբ մը կազմեցին ընտիր երգիչներէն եւ երգչուՀիներէն, որոնք կ'երթային ուրիշ քաղաքներու մէջ եղող քէմբերուն ու Հոն թէ՛ կը քարոզէին եւ թէ՛ կ'երգէին եւ շատ շատեր դարձի կուգային: Երգի առաջնորդն էր մեր ուսանողներէն Իվան Փալէշչուք, որ տաղանդ ունէր գործին Համար ու եռանդուն եւ սիրելի անձ մըն էր: Մեր աշակերտներէն ինծի սիրելի էին նաեւ Ա. Արպուշիուք եւ Ժեննայ Եավթուխովիչ: Եավթուխովիչին Հետ շատ մօտ յարաբերութիւն ունէինք եւ երբեմն ալ միասին Հոգեւոր այցելութիւններ կ'ընէինք: Անիկա անկեղծ եւ Տէրոջը նուիրուած Հաւատացեալ մըն էր: Երբ ան Գերմանիայեն Քանատա տեղափոխուեցաւ, ժամանակ մը Թորոնթոյի Աւետարանական-Մկրտչական Եկեղեցիին Հովիւը եղաւ ու ձրի ծառայեց Տէրոջը, քանզի ինժիները ըլլալով լավ պաշտօնի մը վրայ էր եւ կրնար իր ընտանիքին պէտքերը Հոգալ: Ան ժամանակ առ ժամանակ ուրիշ եկեղեցիներ ալ կ'այցելէր եւ Աւետարանը կը քարոզէր: Անոր տիկինն ալ միսիոնարուՀի եղած էր եւ շատ յարմար կեանքի ընկեր էր իրեն: Ան երեք աղջիկ եւ մէկ մանչ ունեցաւ եւ անոր մեծ աղջիկները դարձի գալով Փիփըլս Չըրչ եկեղեցիին գործունեայ անդամներէն եղան: Ներկայիս այդ սիրելի եղբայրը Տէրոջը քովն է: Երբ լսեցի անոր մաՀուան մասին, ինծի մեծ վիշտ պատճառեց, բայց զիս մխիթարեց այն խորՀուրդը, որ ատիկա Տէրոջը կամքն էր եւ ան Հիմա փառքի մէջ է:

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔԸ

Երբ առաջին դասընթացքը վերջացաւ, երկրորդ դասընթացք մըն ալ ունեցանք, որ սկսաւ Լիւտէնշայտի մէջ եւ վերջացաւ Ցրիլէյի մէջ, ուր տեղափոխուեցանք ամբողջ խումբով:

Երկրորդ դասընթացքի աշակերտներուն անուններն են.-

Ի. Թարասիուք, Փ. Պոյգա, Ա. Մէլնիք, Փ. Ուլեանիուք, Ն. Անթօնովիչ, Լ. Փիտկարէցքի եւ Թ. Վերալիւպովիչ: Իսկ ուսուցիչներն էին բացի ինձմէ՝ Վ. Կուլթչէ եւ Եղբայր Փ. Կարտէյէվ:

Եղբայր Ա. Մէլնիք իր ուսումը չվերջացուցած գնաց Տէրոջը քով: Իսկ միւս եղբայրները հիմա կ'ապրին ու կը ծառայեն Տէրոջը: Եղբ. Փ. Պոյգա ներկայիս Աստուածաբանական Դպրոցի մը մէջ ուսուցիչ է եւ Միսիոնարական Ընկերութեան Տնօրէնը եւ լաւ գործիք մը՝ Տէրոջը ձեռքին մէջ:

Ցրիլէի մէջ մեր եկեղեցին մեծցաւ, որովհետեւ հոն նոր հոգիներ դարձի եկան եւ ուրիշ տեղերէն ալ հաւատացեալներ գալով մեզի միացան:

Եկեղեցիին մէջ կար սէր եւ միաբանութիւն. հետեւաբար համերաշխ եւ ուրախալի միջավայր մը ստեղծուեցաւ հոն: Այս պատճառաւ թէ՛ հաւատացեալները կ'աճէին հոգեւոր կեանքի մէջ եւ թէ՛ անդարձ հոգիներ հրապուրուելով Տէրոջը կը դառնային:

Ո՜հ թէ մեր օրերուն մէջ ալ եկեղեցիները արթննալով՝ սիրով եւ միաբանութեամբ ապրէին, որպէսզի արթնութիւններ տեղի ունենային, որոնց կարիքը շատ զգալի է ներկայիս:

Ամառուան արձակուրդի շրջանին կ'երթայինք եւ հոգիներ դարձի կուգային: Մեր միսիոնարական երգեցիկ խումբն ալ կ'օգնէր մեզի այդ ժողովներուն մէջ իր քաղցրահնչիւն երգերով:

Անգամ մը ան հրաւիրուեցաւ մեզմէ ոչ հեռու քաղաք մը՝ ազատ եղբայրներու եկեղեցիին կողմէ որ խումբ մըն էր եւ ժողովներ տեղի կ'ունենային առաջնորդող եղբօր տան մէջ: Տէրոջը հոգին զօրաւոր կերպով գործեց այդ ժողովներուն մէջ եւ 20-էն աւելի երիտասարդներ դարձի եկան եւ մեծ ուրախութիւն պատճառեցին թէ՛ ինծի եւ թէ՛ եկեղեցիին: Անոնք ուրիշ անգամ մըն ալ զիս հրաւիրեցին աւետարանչական ժողովներուն համար եւ այդ անգամ մեծ ժողովարան մը ձեռք ձգեցին, որ Անգլիացիներուն կը

պատկանէր: Նորադարձ երիտասարդներուն պատուիրեցի, որ բոլոր քաղաքը իրենց մէջ բաժնելով, զոյգ զոյգ երթան եւ բոլոր դռները զարնելով ժողովուրդը հրաւիրեն մեր ժողովներուն, ինչ որ մեծ արդիւնք տուաւ. որովհետեւ ժողովարանը բերնէ բերան կը լեցուէր եւ նոր հոգիներ դարձի կուգային: Հոն կ'երգէր նաեւ մեր երգեցիկ խումբը ինը հոգիներէ բաղկացած: Անգլիացիները լսելով անոնց երգելը հիացումով ըսած են որ Անգլիոյ մէջ 50 հոգիէ բաղկացած երգեցիկ խումբերը ասոնց չեն հասնիր իրենց ձայներով. այս ի՜նչ հրաշալի ձայն ունին ասոնք:

Այո՛, գեղեցիկ ձայնն ալ մեծ շնորհք է Տէրոջմէն եւ ան կը գործածուի Սուրբ Հոգիով Աստուծոյ փառքին համար:

ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ

Երբ երկրորդ դասընթացքն ալ վերջացաւ, երրորդ դասընթացք մըն ալ տեղի ունեցաւ որ տեւեց երկու տարի: Աշակերտներն էին.-

Ալէքսանդր Քուիչէվ, Վասիլ Շախով, Ալէքսանդր Եէփիմով, Փիօթըր Քրասնափօլքի, որոնք մինչեւ հիմա կ'ապրին եւ Ռուս եկեղեցիներու հովիւներն են Ամերիկայի մէջ: Նաեւ մեր դպրոցի առաջին դասընթացքի աշակերտներէն Ի. Փալիշչուք հովիւն է Շիքակոյի Ուքրանական Եկեղեցիին, Ա. Արպոչիուք՝ նախագահը՝ Ուքրանական Միութեան, Թէսլիւք՝ նախագահ Գալիփորնիոյ Ուքրանական Միութեան: Սէլվէսիուք՝ Հովիւ, Պաֆֆլոյի Ռուս Եկեղեցւոյ, Մարիշչուք՝ Փալքով, հովիւներ, իսկ Թարասիուք՝ աւետարանիչ:

ՇԹՈՒԹԿԱՐՏԻ ՄԷՋ

Շթութկարտի մէջ հայ փախստականներու մեծ քէմբ մը կար 1500-ի չափ հոգիներէ բաղկացած եւ 400-ի չափ հայեր ալ քաղաքի ուրիշ թաղամասին մէջ կ'ապրէին: Ուստի որոշեցի հոն տեղափոխուիլ եւ գործել անոնց մէջ ալ: Նաեւ ժամանակ առ ժամանակ կ'այցելէի շրջակայ քաղաքներուն մէջ եղած Սլավական քէմբերը, որոնք Աւետարանական-Մկրտչականներէ կազմուած էին, մեծաւ մասամբ նորադարձ հաւատացեալներով, որոնց մեծ մասը դարձի եկած էր մեր միութեան հոգեւոր գործիչներու տարած աշխատանքով:

Մինխէն քաղաքի մէջ եկեղեցի մը ունէինք Գերմանական Մկրտչական ժողովարանին մէջ՝ ուր քանի մը անգամներ արթնութեան ժողովներ ունեցանք եւ Տէրը մեծապէս օրհնեց այդ ժողովները ու թանկագին հոգիներ աւելցան եկեղեցիին: Նաեւ քաղաքին մօտ, ուրիշ քէմբերուն մէջ ալ, շատեր ապաշխարեցին եւ միացան այն քէմբերուն մէջ եղած եկեղեցիներուն:

Անգամ մը ուրիշ քաղաքի մը մէջ այցելեցի Ուքրայնացիներուն քէմբը եւ հոգիի գոյութեան մասին դասախօսեցի անոնց: Բայց դասախօսութենէն առաջ ըսի, որ ես հայ մըն եմ եւ ինծի շատ հաճելի պիտի ըլլար Հայերէն լեզուով խօսիլ ձեզի, բայց դուք չէք հասկնար: Իսկ ես Ուքրայնական լեզուն թէեւ կը հասկնամ, բայց վարժ չեմ խօսելու, որովհետեւ աւելի Ռուսերուն մէջ ապրելով՝ անոնց լեզուն սորված եմ: Ու քանի որ դուք այդ լեզուն կը հասկնաք, անով ձեզի պիտի խօսիմ: Այս բաները ըսի անոր համար՝ որ անոնք ծայրայեղ ազգայնասէր էին եւ չէին սիրեր Ռուսերը:

Յետոյ ըսի. «Ես Ուքրայնացի չեմ, բայց զանոնք կը սիրեմ ու այդ պատճառաւ ալ եկած եմ իրենց դասախօսելու այդ կարեւոր նիւթին շուրջ»: Ու աւելցուցի. «Ես Ուքրայնական քէմբերուն մէջ գտնուած եմ ու գիտեմ որ Ուքրայնացիները իրարու հետ կռուելով զիրար ծեծած են, բայց ես մինչեւ հիմա ոչ մէկ Ուքրայնացի ծեծած եմ»:

Այս լսելով՝ բոլորն ալ խնդացին ու տրամադրուեցան զիս լսելու. ու երբ դասախօսութիւնը վերջացաւ, շատեր իրենց գոհունակութիւնը յայտնելով, խնդրեցին որ ուրիշ անգամներ ալ երթամ իրենց խօսելու:

Գալով Շթութկարտի Հայոց Քէմբին՝ պէտք է ըսեմ որ Տէրը հոն ալ դուռ մը բացաւ Աւետարանի խօսքին տարածման համար:

Ժողովուրդին մեծամասնութիւնը Լուսաւորչական էին. 300-ի չափ ալ Կաթոլիկներ: Այս երկու համայնքներուն քահանաները իրարու մէջ դժուարութիւն ունենալնուն պատճառաւ, կաթոլիկները քէմբէն դուրս կը կատարէին իրենց պաշտամունքները:

Առաջին դասախօսութեան առթիւ 400-էն աւելի ժողովուրդ եկած էր լսելու, քահանաներն ալ գալով քովս նստեցան ու անոնք ալ հետաքրքրութեամբ մտիկ ըրին զիս:

Ժողովը վերջանալէն ետքը, Կաթոլիկ քահանան ոտքի

ելլելով յայտարարեց՝ թէ ինք շատ գոհ մնացած է դասախօսութենէն ու ըսաւ թէ այս մարդուն բերնէն ոսկի կը թափի, քանզի ճիշդ Յիսուսի Առաքեալներուն պէս կը խօսի. ուստի խորհուրդ կուտամ որ բոլոր Կաթոլիկները գան եւ լսեն ասկէ ետք ըլլալիք դասախօսութիւնները: Բայց Լուսաւորչական քահանան լուռ մնաց...:

Ասկէ ետք, ամիսի մը չափ շարունակուեցան դասախօսութիւնները եւ յայտարարուեցաւ որ ամէն իրիկուն ժամը 6-ին երիտասարդներն ու պատանիները դադրեցնեն իրենց խաղերը ու չափահասներուն հետ գան ու լսեն դասախօսութիւնները:

Այդպէս ժողովուրդը մեծ հետաքրքրութեամբ կը լսէր փրկութեան խօսքը եւ ապաշխարողներ ալ եղան, որոնց մէջ կար փրոֆէսէօր մը որ շատ չանցած մեռաւ. բայց առաջին ապաշխարողը եղաւ:

Հայ Կաթոլիկի մը Ռուս կինը (Տօմիկեան մականունով) եւ իր տղան Պօղոսը՝ որ անդամալոյծ էր, ապաշխարելէն ետքը բժշկուեցաւ եւ քաջ վկայ մը եղաւ Յիսուսի:

Անոր հայրը թէեւ մոլեռանդ Կաթոլիկ մըն էր, բայց քանի որ իրենց քահանան յանձնարարած էր կաթոլիկներուն որ զիս լսեն, մեծ յարգանքով կ՚ընդունէր զիս իրենց բնակարանը եւ թոյլ կուտար որ հոն տնային ժողովներ ալ ունենայինք:

Լուսաւորչական քահանան տեսնելով, թէ ժողովուրդը մեծապէս հրապուրուած իմ դասախօսութիւններէն, խուռներամ կը խուժէր մեր ժողովարանը, եւ անոնք իրենց եկեղեցին առաջուան պէս չեն յաճախեր, եւ թէ անոնք կը պահանջեն իրմէ որ բացի արարողութիւններէն ինքն ալ ինծի պէս Աւետարանը քարոզէ իրենց հասկնալի լեզուով, սկսաւ հակառակ դիրք բռնել ինծի հանդէպ եւ քէմբի առաջնորդներէն պահանջեց որ զիս արգիլեն քարոզելէ՝ այն մեղադրանքով եւ ամբաստանութեամբ որ բողոքականութիւն կը մտցնեմ իրենց եկեղեցւոյ մէջ:

Կառավարիչները զիս կանչեցին ու ըսին, որ իրենք շատ գոհ են իմ դասախօսութիւններէս եւ քարոզներէս, բայց քանի որ հակառակ դիրք կբռնէ, չեն ուզեր որ բաժանում եւ հակառակութիւն յառաջ գայ ժողովուրդին մէջ, ու խորհուրդ տուին որ դասախօսութիւններս դադրեցնեմ, բայց ինքզինքս ազատ զգամ քէմբը մտնելու ու այցելութիւններ ընելով Աստուծոյ խօսքը տարածելու:

Ուստի սկսայ հոն տնային ժողովներ ընել: Յայտնի նուագող

մը շատ հետաքրքրուեցաւ Աստուծոյ խօսքով եւ արթնութիւն ալ ունեցաւ ու իր տունն ալ բացաւ իմ առջեւ հոգեւոր ժողովներու համար, բայց Ամերիկա տեղափոխուելէն ետքը պաղեցաւ:

Ժամանակ մը այդպէս չարունակելէ ետքը, որոշեցի ժողովատուն մը բանալ քէմբէն դուրս որպէսզի ժողովուրդը ազատ զգայ Աստուծոյ խօսքը լսելու. եւ հոն կուգային բոլոր փափաքողները: Այդպէս նոր Հայ եկեղեցի մը կազմուեցաւ հոն, եւ գործը չարունակուեցաւ մինչեւ Ամերիկա տեղափոխուիլը: Յիսունի չափ անձեր զօրաւոր կերպով ազդուած էին Աստուծոյ խօսքէն, որուն արդիւնքը պիտի տեսնենք երկինքի մէջ:

Բացի քէմբէն, դասախօսութիւններ ունեցայ Հայոց այն թաղամասին մէջ, որ քաղաքին կեդրոնն էր: Դասախօսութիւններ տեղի կ'ունենային իրենց ակումբին մէջ ու անոնք յաճախ հոն հաւաքուելով նարտ կը խաղային, բայց երբ ես ներս կը մտնէի, անմիջապէս կը դադրեցնէին խաղը ու գիս կը լսէին հետաքրքրութեամբ:

Ժամանակ մը ետք, հոն Ռուսական եկեղեցի մըն ալ կազմուեցաւ, գործակցութեամբը շատ սիրելի եւ Տէրոջը նուիրուած եղբօր մը՝ Վ. Ծվայցըր անունով, որ ծագումով Գերմանացի, բայց Լիթվացի էր եւ ռուսախօս, որուն տիկինը ռուս էր եւ եռանդուն հաւատացեալ մը: Եղբօրը երեք քոյրերն ալ հաւատացեալ էին:

Իմ Ամերիկա տեղափոխուելէն ետքը, ան երկար ժամանակ հոն մնալով չարունակեց այդ գործը յաջողութեամբ: Ան կը գործէր նաեւ Թուրքերու մէջ, որոնք նիւթական գործի համար Գերմանիա եկած էին իր միջոցաւ: Ան ներկայիս երկինքն է եւ իր շատ սիրելի Փրկչին մօտ:

ՄԵՐ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԱԻՈՐՈՒՄԸ

Երբ Ամերիկացիներն ու Անգլիացիները գրաւեցին Արեւմտեան Գերմանիան եւ պատերազմը վերջացաւ, քանի մը հոգեւոր գործիչներու հետ խորհրդակցելով՝ որոշեցինք Միութիւն մը կազմել միսիոնարական գործը յառաջ տանելու եւ արդէն գոյութիւն ունեցող եկեղեցիներուն եւ փոքրիկ խումբերուն մէջ հոգեւոր կապ հաստատելու համար: Միութեան Համագումարի մը մէջ մեր ծրագիրը ընդունուեցաւ եւ նոր Միութեան վարչութիւնը ընտրուեցաւ: Նախ մեր կեդրոնը եղաւ

Շլէղհայմի Քէմբը եւ ապա՝ Ֆրիլէի Քէմբը։ Ինչպէս նախապէս յիշած էի, մեր աւետարանիչները շրջեցան ու Աւետարանը քարոզեցին ու տարածեցին գրեթէ բոլոր քէմբերուն մէջ եւ շատ հոգիներ դարձի եկան Տէրոջը։ Ես ալ բաւական տեղեր այցելեցի եւ արթնութեան ժողովներ ունեցայ եւ Տէրը առատօրէն օրհնեց Իր խօսքը շատերուն փրկութեանը համար։

Ժամանակ մը, երբ Միւնխէն քաղաքն էի, ծանօթացայ Դաւիթեան ընտանիքին, որ Յունաստանէն հոն տեղափոխուած էր։ Եղբ. Սարգիս Դաւիթեանը Աւետարանական մըն էր եւ անկեղծ ու պարզ քրիստոնեայ մը։ Նաեւ իր տիկինը՝ Եսթեր եւ քոյրը՝ Մարիամ, հաւատացեալներ էին, բայց դեռ հաւատքով մկրտուած չէին։ Անոնք ունէին երկու աղջիկ եւ մանչ մը եւ բոլորն ալ ընտանեօք մեծ սէր ցոյց տուին ինծի հանդէպ եւ նոյնիսկ փափաքեցան որ իրենց տան մէջ ժողովներ ունենանք։ Այն ժողովներուն մէջ անոնց աղջիկներն ու տղան ապաշխարեցին եւ բոլոր ընտանիքով մկրտուեցան։

Անոնց տունը կ'այցելէր Ոսկի Մերտինեանը, որ Եղբ. Ս. Դաւիթեանի հետ կը գործէր գործարանի մը մէջ։ Ան վեց լեզուներ գիտէր եւ Խորհրդային Կառավարութեան առեւտրական ներկայացուցիչը եղած էր Գերմանիոյ մէջ։ Եղբօրը տան մէջ, լսելով Աստուծոյ խօսքը, ան լուռ կը մնար եւ յայտնի էր որ փրկութեան մասին հաւատք չունէր։

Անգամ մը Սարգիս եղբօր ըսի, որ անիկա մեծ ձուկ մըն է, ուստի աղօթենք անոր համար եւ վկայենք մինչեւ որ դարձի գայ։ Այդպէս ալ ըրինք. եւ մօտ վեց ամիս ետքը՝ ան սրտանց ապաշխարեց ու վերստին ծնանելով մկրտուեցաւ ու եղաւ եռանդուն վկայ մը Քրիստոսի։ Ժամանակ մը ետք ան ամուսնացաւ Ռուս միսիոնարուհիի մը հետ ու մինչեւ հիմա միասին կը գործեն հոն, թէ՛ Ռուս եւ թէ՛ Հայ մնացորդներուն մէջ որոնք ծերութեան, տկարութեան եւ այլ պատճառներով չկրցան տեղափոխուիլ Ամերիկա եւ կամ ուրիշ երկիրներ։

1973-ին երբ վերջին անգամ զինք տեսայ, նկատեցի որ ան թէ՛ հոգեւոր կեանքի մէջ եւ թէ՛ Ս. Գրոց գիտութեան մէջ շատ յառաջ գացած էր եւ մեծ եռանդով կը գործէր իր Տիկնոջը հետ, այցելելով զանազան քաղաքներու մէջ գտնուող հիւանդանոցները, ծերանոցները եւ առանձինն ապրող ընտանիքներն ու որբեւայրիները, եւ անոնց թէ՛ Աւետարանը կը քարոզէր եւ թէ՛ նիւթապէս կ'օգնէր իր անձնական միջոցներով ու հաւատացեալներու նուէրներով։

Միւնխէնի մէջ յայտնի բանաստեղծ մը դարձի եկաւ՝ Նիգոլայ

Վատնիեվսկի անունով եղբօր մը վկայութեամբ: Ան վերոյիշեալ եղբայրներուն հետ մէկտեղ մկրտուեցաւ եւ քաջ վկայ մը եղաւ Աւետարանին՝ իր բանաստեղծութեանց գիրքերով եւ քարոզչութեան միջոցաւ: Ան եօթը տարի խմբագիրը եղաւ նաեւ Ռուսերէն կրօնական թերթի մը՝ «Մեր Օրերը» անունով, որուն մէջ կարճ քաղաքական լուրեր ալ տալով հետաքրքրեց անապաշխար բազմաթիւ անձեր, որոնք քաղաքական լուրերուն կողքին կարդացին ու կը կարդան հոգեւոր յօդուածներ ու բանաստեղծութիւններ: Ներկայիս ան կը գործակցի «Լիխթ Իմ Օսթէն» (Լոյս՝ Արեւելքի մէջ) կոչուած Գերմանական Միսիոնարութեան հետ, որուն գլխաւոր նպատակն է Ռուսաստան հասցնել Աւետարանի Փրկարար խօսքը ձայնասփիւռի միջոցաւ, ինչպէս նաեւ Ս. Գիրքեր եւ հոգեւոր գիրքեր, կարելի բոլոր միջոցներով:

Մինսկէնի մէջ նշանաւոր էր նաեւ Ծախով ընտանիքը՝ իր հիւրասիրութեամբը ու իրենց տան մէջ եղած հոգեւոր ժողովներով: Եղբ. Վասիլ Ծախով Ֆիզիքական աշխատանքով կը զբաղէր որպէս ատաղձագործ եւ առատաձեռնութեամբ կը ծախսէր իր եկամուտը, իսկ անոր կարճահասակ տիկինը, միշտ ժպիտը դէմքին, կերակուրներ կը պատրաստէր չարունակ զիրենք այցելող հիւրերուն համար, որոնք յաճախ կուգային ուրիշ քաղաքներէ ու գիտնալով որ ուրախութեամբ կ'ընդունուին այն տան մէջ, հոն կ'իջեւանէին: Երբեմն հիւրերուն թիւը կը հասնէր 15-20-ի եւ մեր քոյրը անտրտունջ կ'եփէր պորշը եւ ուրիշ ապուրներ մեծ կաթսայով: Ես ալ հոն շատ անգամներ հիւրասիրուած եմ:

Եղբայրը ունէր տղայ մը՝ նոյնպէս Վասիլ անունով, եւ աղջիկ մը՝ Վիքթորիա անունով, որոնք եռանդուն հաւատացեալներ էին: Վասիլը, ինչպէս յիշած էի, մեր Աստուածաշնչական Դպրոցի աշակերտը եղաւ ու ներկայիս Ամերիկայի մէջ Հովիւն է Ռուս եկեղեցիի մը:

Քէմերոյի նորակազմ եկեղեցիներուն մէջ նշանաւոր էր այն եկեղեցին, որ կազմուեցաւ 20-25 անդամներով եւ կարճ ժամանակուայ ընթացքին 150-է աւելի անդամներ ունեցաւ: Այն եկեղեցիին Հովիւն էր Եղբ. Պ. Էսաուլովը եւ անոր օգնականը՝ Եղբ. Ի. Տարաշէնքան, իմ սիրելի գործակիցներս, որոնց հետ մեր ունեցած երկար ճամբորդութեան մասին ասկէ առաջ յիշած էի:

Անոնք մէկ սենեակի մէջ կ'ապրէին եւ չարունակ այցելութիւններ ընելով, կը վկայէին փրկութեան մասին եւ հոգիներ կը շահէին Տէրոջը համար: Ժողովասրահն ալ միշտ կը

լեցուէր նոր ունկնդիրներով լսելու համար դուրսէն եկող աւետարանիչները: Հոն ես ալ շատ անգամներ քարոզած եմ Աստուծոյ խօսքը եւ Տէրը օրհնած ու պտղաբեր ըրած է զայն:

Անգամ մը, ժողովէն ետքը, Նիքոլայ Հանէցքի անունով ինժիներ մը եկաւ զիս համբուրեց եւ ուրախութեամբ յայտնեց որ Տէրը զինքն ալ փրկած է այն իրիկուն:

Ան ներկայիս Գալիֆորնիոյ Սան Հօզէ քաղաքին մէջ կ'ապրի եւ եռանդով կը գործէ Սան Ֆրանսիսքօ եկեղեցիին մէջ:

Այդ քէմբի մեծ բակին մէջ փոքրիկ լիճ մը կար, ուր կը մկրտուէին նորադարձները: Անգամ մը 50-ի չափ հոգիներ մկրտուեցան միաժամանակ:

Հոն կ'ապրէին նաեւ քանի մը ուրիշ հոգեւոր գործիչներ, որոնք նոյնպէս իրենց մասնակցութիւնը կը բերէին եկեղեցական գործերուն մէջ: Այսպէս հինգ տարիներու ընթացքին բազմաթիւ հոգիներ դարձի եկան Գերմանիոյ մէջ, որոնցմէ թերթի մը մէջ գրուածին համեմատ 23.000 հոգիներ, մեծ մասամբ երիտասարդներ, վերադարձան Ռուսիա եւ քանի մը հազար ալ տեղափոխուեցան Հիւսիսային ու Հարաւային Ամերիկա, Գանատա եւ Աւստրալիա եւ այլ երկիրներ: Ու միայն պզտիկ մաս մը, հիւանդներ, ծերեր եւ Գերմանացիներու հետ ամուսնութիւն կնքողներ մնացին Գերմանիոյ մէջ:

Թէեւ նիւթապէս աղքատ էր ժողովուրդը այդ քէմբերուն մէջ եւ շատերն ալ անգործ ու սպասողական դրութեան մէջ, բայց Աւետարանի քարոզչութեան համար մեծ յարմարութիւն կար հոն. որովհետեւ հարիւրներով եւ տեղ տեղ հազարներով միատեղ կ'ապրէին, եւ շատ դիւրին էր զանոնք այցելել եւ ժողովներուն հրաւիրել: Եւ քանի որ ժողովուրդը անգործ էր եւ ուրիշ հաճոյքի վայրեր ալ չկային եւ ոչ ալ ձայնասփիւռ կամ հեռատեսիլ, անոնք հետաքրքրութեամբ կուգային լսելու երգեցողութիւնը եւ քարոզները ու դարձի կուգային:

Այդպէս, այդ յուսահատ օրերուն մէջ Աւետարանի խօսքը յոյս եւ օրհնութիւն եղաւ շատ շատերուն համար:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ

1949-ին ժողովուրդը սկսաւ մեծ խումբերով տեղափոխուիլ ազատ երկիրներ: Այդ շարժումին օգնեցին այդ երկիրներուն կառավարութիւնները, իրենց դռները բանալով մեր առջեւ եւ Գերմանացիներն ալ ուրախ էին որ կ'ազատէին մեծ բեռէ մը,

որովհետեւ անոնք պատասխանատու էին այդ ժողովուրդին համար, զոր բերած էին իրենց երկիրը, գրեթէ ձրիաբար աշխատցնելու իրենց գործարաններուն եւ ագարակներուն մէջ:

Այսպէս 1949-ին ուրիշներուն հետ, ե՛ս ալ տեղափոխուեցայ Հիւսիսային Ամերիկա: Ինծի վիզա ղրկեց երեք Ամերիկեան Մկրտչական եկեղեցիներէ կազմուած վարչութիւն մը Նիւ-Եորք նահանգին մէջ, «Թրիփըլ Սիթիզ» կոչուած երեք քաղաքներու, այսինքն՝ Պինկհէմփթընի, Ճանսըն Սիթիի եւ Էնտիգաթի մէջ Միսիոնարական գործ մը սկսելու համար հոն բնակող Սլավ ժողովուրդին մէջ:

Ժամանակ մը ապրեցայ Պինկհէմփթընի մէջ եւ յետոյ տեղափոխուեցայ Ինտիգաթ: Վարչութիւնը նկատի առնելով, որ ես Անգլերէն շատ քիչ գիտեմ եւ աչքերուս տկարութեան պատճառաւ ալ ինքնաշարժով չեմ կրնար ճամբորդել, Ուքրանացի երիտասարդ քարոզիչ մը հրաւիրեցին Ճան Քարէնքօ անունով, որպէսզի ժամանակ մը օգնէ ինծի:

Անոր հետ հասցէներու մեծ ցանկ մը կազմեցինք Սլավ ընտանիքներու եւ սկսանք անոնց տուները այցելել եւ վկայել փրկութեան մասին: Անոնք մեծաւ մասամբ Օրթոտոքս էին, այս պատճառաւ անոնցմէ ոմանք կասկածով կ'ընդունէին մեզ: Ուրիշներ՝ անտարբեր էին, բայց կային նաեւ հետաքրքրուողներ եւ տրամադրուողներ ու մեր հրաւէրը ընդունելով աղօթողներ:

Բացի այցելութիւններէն, սկսանք նաեւ Աւետարանչական նամակներ գրել Ռուսերէն եւ Անգլերէն լեզուներով ու ղրկել մօտ 800 ընտանիքներու, որոնք մեզի նոր դռներ բացին այցելութեան:

Ժամանակ մը այդպէս գործելէ ետք, Ամերիկեան եկեղեցիի մը մէջ սկսանք ժողովներ ընել ու մեզի ծանօթ անձերը հրաւիրել: Սկիզբը քանի մը անձեր եկան, բայց յետոյ երթալով շատցան: Հաւատացեալ Ռուս երիտասարդ մը, որ Ամերիկեան եկեղեցիի մը անդամ էր, լսելով այդ ժողովներու մասին, իր հայրն ու մայրը բերաւ (ագարակատէր էին եւ քաղաքէն 20 մղոնի չափ հեռուն կ'ապրէին), որոնք լսելով Աստուծոյ խօսքը, սիրեցին եւ քանի մը անգամ ժողովներուն յաճախելէ ետքը, դարձի եկան ու իրենց ագարակին մօտ հոսող գետի մը մէջ ալ մկրտուեցան:

Բաւական թիւով Ամերիկացիներ հոն ներկայ էին, որոնց վրայ շատ անուշ տպաւորութիւն թողուց այն մկրտութիւնը, որովհետեւ ատիկա նորութիւն մըն էր անոնց համար:

Մեր ժողովներուն յաճախողներուն թիւը երթալով չատցաւ: Այդ տեսնելով մեր միսիոնարական ընկերութիւնը երկու յարկանի տուն մը ծախու առաւ Հընթինկթընի մէջ մեր բնակութեան համար: Առաջին յարկին կից խանութ մըն ալ կար, որ մեր նոր ժողովարանը եղաւ:

Այս նոր տեղին մէջ գործը աւելի լաւ յառաջ գնաց ու ժողովուրդը երթալով չատցաւ: Նաեւ նոր հաւատացեալ ընտանիքներ եկան Գերմանիայէն ու միացան մեզի:

Այս տեսնելով Օրթոտոքս քահանան վրդովեցաւ ու նամակով մը յայտնեց մեզի իր դժգոհութիւնը, մեղադրելով մեզ որ իր հօտը կը գողնայինք: Եւ անչուչտ ջանաց ժողովուրդին միտքը պղտորել, որպէսզի չյաճախեն մեր ժողովներուն: Բայց Աւետարանի պարզ քարոզը եւ անոր փրկարար խօսքը կը հրապուրէր լսողները եւ իր բարերար ազդեցութիւնը կը ներչնչէր անոնց հոգիներուն: Այնպէս որ կարճ ժամանակուան ընթացքին մեր ժողովարանը գրեթէ կը լեցուէր ունկնդիրներով:

Որովհետեւ բացի ինձմէ, կային երկու ուրիչ քարոզիչներ ալ՝ Քարէնգօ եւ Ա. Քուչիչէվ: Ես յաճախ կ՚այցելէի Գանատայի Ռուս Եկեղեցիները որոնցմէ հրաւէր ստանալով, եւ Տէրը առատօրէն կ՚օրհնէր Իր խօսքը ու Թորոնթոյի ու Պենիթօյի մէջ արթնութիւններ ալ եղան եւ նոր հոգիներ դարձի եկան Տէրոջը:

Տարիէ մը աւելի այդպէս գործելէ ետքը, տեսնելով որ եկեղեցին կազմակերպուեցաւ եւ մեր երկու քարոզիչները կրնան այդ գործը չարունակել, մեր վարչութեան դիմելով խնդրեցի, որ զիս արձակեն չրջիկ քարոզչութեան համար Հայերուն եւ Սլավ ազգերուն մէջ:

Լսելով այս խնդրանքս, անոնք չատ տխրեցան ու չուզեցին ընդառաջ երթալ փափաքիս, վախնալով որ գործը կրնար տուժել: Բայց երբ համոզուեցան որ այդ Տէրոջը կամքն է, յօժարեցան այն պայմանաւ որ տարին գոնէ ամիսը մը յատկացնեմ Պինկհէմբըթընի եկեղեցիին համար, ու ես խոստացայ այդպէս ընել՝ եթէ պէտք ըլլար:

ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ ՆՈՐ ԴԱՇՏԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ինչպէս առաջ ալ յիչեցի, Գերմանիայէն Տէփի կոչուած ժողովուրդէն մեծ մասը տեղափոխուած էր Գանատա եւ Հիւս. Ամերիկա: Անոնց մէջ կային բաւական մեծ թիւով

Հաւատացեալներ, որոնք զանազան քաղաքներու մէջ տեղաւորուելով, միացան տեղւոյն Սլավ եկեղեցիներուն. իսկ եթէ եկեղեցիներ չկային՝ իրենք կազմակերպեցին:

Այդ Հաւատացեալներէն շատերը զիս ճանչնալով Գերմանիոյ մէջ, կը Հրաւիրէին զիս իրենց եկեղեցիները, որպէսզի արթնութեան եւ աւետարանչական ժողովներ ունենանք, եւ Համագումարներուն ալ ներկայ գտնուիմ:

Այն ժամանակ այցելեցի Նիւ-Եորքի Ռուս Եկեղեցին, որ Հարիւրէ աւելի անդամներ ունէր: Իրենց մեծ սրաՀը կը լեցուէր ունկնդիրներով, եւ Տէրը կ՛օրՀնէր Իր խօսքը շատերուն Համար:

Հոն այցելեցի նաեւ առաջին անգամ Հայ Աւետ. Հոգեւոր Եղբայրութեան Եկեղեցին՝ Ռուս եղբօր մը առաջնորդութեամբ: Ան նախ զիս ծանօթացուց ժամագործ Եղբ. Ճէյմս Ճիզմէճեանին, որ մեծ ուրախութիւն պատճառեց ինծի: Այն ժամանակ 1951-ին, եկեղեցին յիսունի մօտ անդամներ ունէր, որոնց մէջ կային եռանդուն անձեր ալ:

Այցելեցի նաեւ Ֆիլատելֆիոյ Ռուս եւ Հայ եկեղեցիները եւ Հոն ունեցանք օրՀնեալ ժողովներ:

Պոսթընի Ուոթըրթաուն-ի Եղբայրութեան եկեղեցին ալ այցելեցի, որուն Հովիւն էր Եղբ. Պիլէզիքեանը, որ լաւ ընդունելութիւն ցոյց տուաւ ինծի:

Յետոյ անցայ Գալիֆորնիա, ու գալով Լոս Անճելըս, ժամանակ մը մնացի քրոջս՝ Կիւլիցա Ֆէրէշէթեանի տան մէջ եւ քարոզեցի տեղւոյն եւ Փէսէտինայի Հայ Եղբայրութեան Եկեղեցիներուն մէջ ու նաեւ Լոս Անճելըսի Ռուս Եկեղեցիին մէջ:

Այն ժամանակ Վեր. Պ.Ակիլեանը Հիւանդ էր եւ չէր կրնար իր Հովիւի պաշտօնը վարել: Ուստի եկեղեցին խնդրեց որ ես յանձն առնեմ այդ պաշտօնը: Թէեւ ես շրջիկ աւետարանչութիւնը կը նախընտրէի ու կը նախադասէի Հովուութենէն, բայց տեսնելով կարիքը, Համոզուեցայ ժամանակաւորապէս ընդունիլ այդ, պայմանաւ որ եկեղեցին ջանայ գտնել ուրիշ Հովիւ մը, որպէսզի ես ազատ ըլլամ ժամանակ առ ժամանակ այցելելու ուրիշ եկեղեցիներ ալ:

Եկեղեցին Համաձայնեցաւ ու ես մնացի Հոն չորս տարիներ, մինչեւ որ Եղբ. Վ. Թուրեանը ստանձնեց Հովուական պաշտօնը թէ՛ Փէսէտինայի եւ թէ՛ Լոս Անճելըսի մէջ:

ԱՅՆ ՉՈՐՍ ՏԱՐԻՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՍԻՆ

1951-ին, Լոս Անճելըսի Հայ Աւետ. Եղբայրութեան Եկեղեցին քառասունէն աւելի անդամներ ունէր. կային նաեւ ուրիշ յաճախողներ: Ունէինք նաեւ Կիրակնօրեայ դպրոց՝ որուն կազմակերպիչը եւ եռանդուն ուսուցչուհին էր Քոյր Կիւրճեանը:

Ան շրջակայ տուները երթալով կը համոզէր ծնողները եւ անոնց զաւակները կը բերէր եկեղեցի: Փոքր թիւով երիտասարդներ ալ ունէինք:

Տէրը կ'օրհնէր Իր խօսքը: Այն օրերուն քոյր Կիւրճեանին կեսուրհայրը դարձի եկաւ եւ շատ չանցած՝ Տէրոջմով ննջեց: Անոր տիկինն ալ անկեղծ հաւատացեալ մըն էր, որ քանի մը տարիներ ետքը նոյնպէս Տէրոջմով ննջեց:

Իմ քոյրս՝ Կիւլիցա Ֆէրէչէթեանն ալ այն օրերուն դարձի եկաւ եւ մկրտուեցաւ: Երկու օրիորդներ ալ ապաշխարեցին Հայ Պէնտէկոստական Եկեղեցւոյ մէջ, ուր աւետարանչական ժողովներ ունեցանք:

Մեր անդամներուն մէջ հոգեւոր եռանդ կար եւ սիրոյ ու միաբանութեան ոգին զօրաւոր էր:

Որոշեցինք ձայնասփիւռով ալ տարածել Աստուծոյ խօսքը եւ այդ գործը տեւեց չորս տարի: Իմ Գանատա երթալէս ետք, քիչ մը ժամանակ եւս շարունակուելէ ետք, անիկա դադարեցաւ:

Տարբեր իրիկուններ, Փրկութեան Ծրագիրը կը դասաւանդէի մեր եկեղեցւոյ մէջ Հայերէն եւ Ռուսերէն լեզուներով:

Ռուս հաւատացեալները մեծ թիւով կուգային լսելու այդ դասախօսութիւնները, որ շարունակուեցան երկու տարիէն աւելի: (Այդ դասախօսութիւնները երկու լեզուով ալ ժապաւէնի վրայ առած եմ, զոր կը պահեմ մինչեւ հիմա):

Նոյն դասախօսութիւնները տուի նաեւ Փէսէտինայի մէջ. Եղբ. Տ. Գազանճեանի տան մէջ, որուն մեծ սրահը կը լեցուէր ունկնդիրներով եւ Ս. Հոգիին ներկայութիւնը շատ զգալի էր այդ ժողովներուն մէջ:

Երկար տարիներ, Միութեան ժողովներ եղած էին Լոս Անճելըսի, Փէսէտինայի եւ Ֆրէզնոյի Եղբայրութեան եկեղեցիներուն մէջ: Բայց Միութիւնը կազմակերպուած չէր եւ յատուկ վարչութիւն եւ միսիոնարական գանձանակ չունէր:

Ուստի, որոշեցինք ու կազմակերպեցինք զայն կանոնագրի մը հիման վրայ, որուն համեմատ, այդ երեք եկեղեցիներուն

Հոգաբարձութիւնները կազմեցին Միութեան վարչութիւնը: Ընտրուեցաւ գործադիր մարմին մը՝ որուն անդամներն էին.- Նախագահը, անոր օգնականը, քարտուղարը եւ գանձապահը:

Միսիոնարութեան գանձանակի հիմնադրամը գոյացաւ տարեկան խոստումներէն որ համագումարներու առթիւ կ'ըլլային եւ մասնաւոր հանգանակութիւններով: Ու երբ կոկիկ գումար մը ունեցանք, սկսանք օգնել աւետարանիչի մը՝ Թուրքիոյ մէջ, յանձին՝ Եղբայր Նազար Ճան Սէվէնին եւ Եղբ. Կիրակոս Թումայանին՝ Գանատայի մէջ: Երբ ես աւետարանչական արշաւ կը կատարէի տարին երկու ամիսի չափ Ռուսերուն եւ Հայերուն մէջ, մեր միսիոնարական գանձանակէն կը ստանայի միայն այն օրերուն համար, ուր Հայերուն մէջ կը գործէի, մեր եկեղեցույն կողմէ ինծի որոշուած ամսական 150 տոլարի համաձայն, որպէսզի մեր փոքրիկ եկեղեցիին ծանրութիւն չպատճառեմ: Իսկ ճամբուս ծախսը կը հոգային Ռուս եկեղեցիները: Մեր նպատակն էր նաեւ, գոնէ մէկ շրջիկ աւետարանիչ ունենալ որ կարենար այցելել ուրիշ երկիրներու հայերը. բայց մեզմէ անկախ պատճառներով մինչեւ 1970-ը այդ գործը չյաջողեցաւ: Սակայն Տէրը այնպէս կարգադրեց, որ մեր չակնկալած ժամանակը միսիոնարական ընկերութիւն մը կազմուեցաւ այդ նպատակին համար:

ԻՄ ՀՈԳԵՒՈՐ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆՍ ԳԱՆԱՏԱՅԻ ՄԷՋ

Գանատայի Թորոնթօ քաղաքի Ռուս Աւետարանական եկեղեցիին մէջ դժուարութիւններ յառաջ եկան, որոնք ազդեցին նաեւ Միութեան միւս եկեղեցիներուն վրայ: Ուստի համագումար մը տեղի ունեցաւ Թորոնթոյի մէջ, ու զիս հրաւիրեցին հոն, իրենց օգնելու համար:

Դժուարութիւնը յառաջ եկած էր Միութեան նախագահին կողմէ: Ուստի զայն հեռացուցին իր պաշտօնէն եւ առաջարկեցին, որ ես ստանձնեմ այդ պաշտօնը: Իրենց յայտնեցի որ ես Լոս Անճելըսի եկեղեցւոյ հովիւը՝ եւ Հայ Եղբայրութեան Միութեան Նախագահը ըլլալով, չէի կրնար Գանատա տեղափոխուիլ այդ պաշտօնը վարելու համար: Միութեան Վարչութիւնը խնդրեց որ բաժնման առաջքը առնելու համար, յօժարիմ նախագահի պաշտօնը առնել առանց Գանատա տեղափոխուելու եւ նամակագրութեամբ գործերը

կարգադրել։ Ու եթէ տարին երկու ամիս Գանատա այցելեմ իրենք գոհ կը մնան։

Ըսի իրենց որ եթէ մեր եկեղեցին եւ Միութեան վարչութիւնը համաձայնին՝ ես կը յօժարիմ։ Անոնք համաձայնեցան ու ես ստանձնեցի այդ պաշտօնը։

Յաջորդ տարուան համագումարը տեղի ունեցաւ Պէնիթոյի մէջ ուր յայտարարեցի որ ես աւետարանիչ մը ըլլալով, հետաքրքրուած եմ միսիոնարական գործով, «ուստի եթե խօսք տաք որ ինծի պիտի օգնեք, այդ գործը յառաջ տանելու, Գանատայի մէջ, յանձն կ'առնեմ ձեր Միութեան Նախագահը ըլլալ»։ Անոնք միաձայն ըսին, որ պիտի օգնեն։ Ուստի առաջարկեցի որ նուիրատուութեան խոստումներ տան տարուան մը համար, որպէսզի կարենանք չորջիկ աւետարանիչներ ընտրել եւ ղրկել Տէրոջը դաշտին մէջ գործելու համար։ Եւ նոյն համագումարին մէջ 5600 տոլարի խոստումներ եղան, ու նաեւ եկեղեցիներու մէջ ալ հանգանակութիւններ եւ խոստումներ կատարուեցան, եւ այն տարին Միութեան տարեկան դրամագլուխը 12.000 տոլարի հասաւ եւ մենք չորս աւետարանիչներ ունեցանք։ Տարուէ տարի, նուիրատուութիւնները շատցան եւ հիմա Միութեան դրամագլուխը 30.000-ը կ'անցնի։

Երբ Եղբ. Վ. Թուրեանը Գալիֆորնիա տեղափոխուելով Փէսէտինայի եւ Լոս Անճելըսի հովուութեան պաշտօնը յանձն առաւ, ես աւելի ժամանակ տուի Գանատայի մէջ գործելու, բայց առանց տեղափոխուելու հոն։ Նոյն ատեն շարունակեցի Գալիֆորնիոյ Եղբայրութեան Միութեան Նախագահի պաշտօնը վարել ու մեր եկեղեցիներուն մէջ ալ գործել։

1957-ին, Գանատայի Միութեան Համագումարը տեղի ունեցաւ Սէնթ Քէթրինս քաղաքին մէջ, եւ Գանատայի Մկրտչական Միութեան կողմէ ներկայացուցիչ մը հոն գալով խնդրագիր մը ներկայացուց մեզի իրենց Վարչութեան կողմէ, որով անոնք կ'առաջարկէին մեզի միանալ ու մէկ միութիւն կազմել։

Համագումարը միաձայնութեամբ ընդունեց այդ առաջարկը ու որոշուեցաւ որ նախ այդ մասին տեղեկացուի երկու միութեանց բոլոր եկեղեցիներուն ու անոնց հաւանութիւնն ալ ստանալէ ետքը նոր համագումար մը տեղի ունենայ՝ այդ նոր կազմակերպութեան համար։ Եկեղեցիներուն ճնշիչ մեծամասնութիւնը համաձայն գտնուեցաւ այդ առաջարկին ու

1958-ին Միացեալ Համագումարը տեղի ունեցաւ Թորոնթոյի մէջ՝ ու նոր ընտրութիւններ եղան: Համագումարը խնդրեց որ ես շարունակեմ Նախագահի պաշտօնը վարել. եւ ես վարեցի զայն մինչեւ 1964-ը: Բայց երբ տարիէ մը աւելի Աւստրալիա եւ ուրիշ երկիրներ երթալով բացակայեցայ, Եղբ. Վ. Հուսարուքը վարեց նախագահի պաշտօնը:

1959-ի աշունը անցուցի Գանատայի մէջ ու երբ Թորոնթոյէն Մոնթրէալ գացի, հոն Ռուս եւ Ուքրանական Մկրտչական Եկեղեցիի Հովիւը Եղբ. Փոթըր Քալիպայէվը ինծի յայտնեց, որ Անգլիական Մկրտչական Եկեղեցիի մը հովիւը իրմէ խնդրած է որ երբ ես Մոնթրէալ երթամ իրենց եկեղեցիին մէջ ալ քարոզեմ, այն նորեկ Հայերուն, որոնք իրենց եկեղեցին կը յաճախեն՝ բայց Անգլերէն չեն գիտեր: Ես ուրախութեամբ կատարեցի այդ հովիւին փափաքը ու ես երկու անգամ քարոզեցի անոնց եկեղեցիին մէջ, ուր 30-ի չափ հայեր կային, որոնցմէ քանի մը անձեր Փրկութեան վկայութիւնը ունէին, ուրիշներ ալ կրօնասէր անձեր էին: Անոնք խնդրեցին որ ես հոն երկար ժամանակ մնամ ու իրենց քարոզեմ, բայց ես պէտք էր Աւստրալիա երթայի, հոն Ռուս Եղբայրութեան տարեկան համագումարին ներկայ ըլլալու եւ քանի մը ամիսներ ալ անոնց եկեղեցիներուն մէջ գործելու համար:

Ուստի անոնց խորհուրդ տուի, որ շարունակեն յաճախել այդ եկեղեցին եւ Տէրը պիտի հոգայ իրենց համար: Եւ այդպէս ալ եղաւ: Ժամանակ մը ետք Եգիպտոսէն Հանէնեան եւ Շաքարեան եղբայրները եկան եւ հոն կազմակերպեցին Աւետարանական եկեղեցի մը: Իսկ ես նոյն տարուան վերջերը գացի Աւստրալիա:

ԱՒՍՏՐԱԼԻՈՅ ՄԷՋ

Երբ Սիտնի քաղաքը հասայ, Եղբ. Իվան Տարաշէնքոն եւ ուրիշներ զիս դիմաւորեցին օդակայանին մէջ ու Եղբ. Ի. Տարաշէնքոյի հետ գրկախառն համբուրուեցանք բաժանման երկար տարիներու կարօտը յագեցնելու համար:

Օդը հոն շատ տաք էր եւ նոյն իրիկունը ժողով կար: Երբ Եղբ. Ի. Տարաշէնքոյի մօտ նստած երգեցողութիւնը կը լսէի, յանկարծ սիրտս սկսաւ սաստիկ տրոփել ու զիս անհանգիստ ընել: Եղբօրը այդ յայտնելով ներսի սենեակը գացի ու սեղանի մը վրայ պառկեցայ: Երբ ժողովը վերջացաւ ու եղբայրները

ներս գալով իմ վիճակս տեսան, անմիջապէս բժշկուհի մը կանչեցին, որ դեղ մը տուաւ եւ քանի մը ժամ ետքը սիրտս հանգստացաւ: Միւս օրը ճամբայ ելլելով հասանք Պրիզպըն քաղաքը, տարեկան համագումարին մասնակցելու համար:

Ու երբ առաջին ժողովին մէջ քարոզեցի, 11 հոգիներ դարձի եկան, ինչ որ թէ՛ զիս եւ թէ՛ ներկաները մեծապէս ուրախացուց: Միւս ժողովներն ալ Տէրը օրհնեց եւ ուրիշներ ալ ապաշխարեցին:

Համագումարին նիստերն ալ միաբանութեան ոգիով ընթացան եւ Տէրը փառաւորուեցաւ. որմէ ետք ժամանակ մըն ալ հոն մնալով գործեցի ու ապա վերադարձայ Սիտնի:

Սիտնիի եկեղեցին կեդրոնական եկեղեցիներէն մէկն էր. երկրորդ տեղը կը գրաւէր Մելպուռնի եկեղեցին:

Համաշխարհային Բ. Պատերազմի շրջանին Գերմանիայէն եւ այլ երկիրներէն 200.000-ի չափ Ռուս եւ Ուքրանացիներ հաստատուած էին Աւստրալիա որպէս փախստականներ, որոնց մէջ կային նաեւ հաւատացեալներ, որոնք հոն զանազան քաղաքներու մէջ ժողովներ ընելով եկեղեցիներ կազմակերպած էին եւ Տէրոջը խօսքը բաւական լաւ արդիւնք բերած էր: Հոն Եկեղեցիներու Միութիւն մը կազմած էին, որուն նախագահն էր Եղբ. Ի . Տարաշէնքոն, որ նաեւ Սիտնիի եկեղեցիին հովիւն էր:

Ան շատ եռանդով գործած էր հոն: Հոն աղօթատուներ շինելու մէջ ալ մեծ դեր կատարած էր իր ֆիզիքական աշխատանքով եւ զոհողութիւններով. այդ պատճառաւ ալ ան բոլորէն սիրուած էր:

Սիտնիի մէջ ալ Տէրը օրհնեց իմ ծառայութիւնս ու նոր դարձեր եղան ու հաւատացեալներն ալ հոգեւորապէս նորոգուեցան: Անոնք մեծ հետաքրքրութեամբ լսեցին նաեւ «Փրկութեան ծրագիր»-ի բացատրութիւնը եւ ժապաւէնի առին որպէսզի յետոյ նորէն լսեն:

Այսպէս ժամանակ մը հոն գործելէ ետքը, գացի Մելպուռն եւ Տէրը հոն ալ մեծ շարժում յառաջ բերաւ ու նոր հոգիներ աւելցան եկեղեցիին վրայ: Քանի մը ամիս հոն գործելէ ետքը, գացի Ատըլայտ քաղաքը եւ հոն ալ արթնութիւն եղաւ եւ նոր հոգիներ ապաշխարեցին, որոնց մէջ նշանաւոր էր կնոջ մը դարձը:

Օրիկուն մը ես կը խօսէի ճշմարիտ քրիստոնէութեան մասին: Ի միջի այլոց ըսի, որ եթէ կան կրօնասէր անձեր Օրթոտոքս եւ

այլ եկեղեցիներուն մէջ, որոնք թէեւ իրենց կրօնքին եւ դաւանանքին շատ նուիրուած են եւ եկեղեցական պաշտամունքներուն ալ հաւատարմաբար ներկայ կ՚ըլլան, բայց իրենց հոգիներուն եւ տուներուն մէջ խաղաղութիւն չունին, այդպիսիները թո՛ղ գիտնան որ իրենք ճշմարիտ քրիստոնեաներ չեն, այլ՝ մեղաւորներ: Յիսուս եկաւ մեղաւորները փրկելու եւ անոնց խաղաղութիւն պարգեւելու համար: Ուստի ո՛վ որ ճշմարտապէս կը հաւատայ Անոր ու կ՚ապաշխարէ, կը փրկուի...:

Յաջորդ երեկոյ երբ ժողովասրահին դրան մօտեցայ, կին մը ուրախութեամբ ինծի մօտենալով վկայեց, որ երէկուան քարոզիս ժամանակ ինք իր սրտին մէջ ապաշխարելով փրկուած է ու մեծ ուրախութիւն ունի: Ան ժողովուրդին ալ վկայեց այդ մասին, որ մեծ ազդեցութիւն թողուց ներկաներուն վրայ:

Միւս իրիկուն ժողովէն ետքը, ան իր ամուսինի հետ ինծի մօտենալով ըսաւ. «Ձեր ըսածին պէս, ես Օրթոտոքս մը ըլլալով, կը կարծէի թէ քրիստոնեայ եմ, բայց ո՛չ խաղաղութիւն եւ ո՛չ ալ ընտանեկան խաղաղութիւն ունէի. եւ այս ամուսինիս հետ յաճախ կը կռուէի, այնպէս որ մեր զաւակները այդ բանին չդիմանալով, տունէն հեռացան. ես ալ վերջերս ամուսինէս գաղտնի՝ փաստաբանին գացի եւ արձակման խնդրագիր տուի: Բայց ահա իր առջեւ կը խոստովանիմ եւ խօսք կուտամ, որ պիտի երթամ եւ ետ պիտի առնեմ խնդրագիրս, ու յետ այսու սիրով պիտի ապրիմ ամուսինիս հետ»:

Ամուսինը գոհունակութեամբ ապաշխարեց:

Երբ ժամանակ մը ետք ես Մելպուռն վերադարձայ մկրտութիւն կատարելու համար, մեծ բազմութեան մը առջեւ այդ կինը ելաւ ու պատմելով իրենց անցեալի մասին, վկայեց թէ ի՛նչպէս Տէրը զիրենք փրկած ու երջանկացուցած է: Ետքը անոնք երկուքն ալ մկրտուեցան ուրիշներու հետ ու մեծ ուրախութիւն պատճառեցի թէ՛ ինծի եւ թէ՛ բոլոր ներկաներուն:

Այդ կնոջ պէս շատեր այսօր քրիստոնեայ կոչուելով նո՛յն թշուառ վիճակի մէջ են ու ամուսնալուծումով կը քայքայեն իրենց ընտանիքները: ՈՀ, թէ անոնք ալ սրտանց ապաշխարելով՝ այդ ընտանիքին պէս փրկուէին մեղքի ու սատանայի իշխանութենէն ու երջանիկ կեանք ապրէին հոս եւ

յաւիտենական կեանքի մէջ:

Բացի վերոյիշեալ քաղաքներէն, այցելեցի նաեւ Բերդ քաղաքը ու քանի մը ուրիշ փոքր քաղաքներ ալ. եւ Տէրը այն տեղերուն մէջ ալ իր խօսքը օրհնեց եւ նոր ապաշխարողներ եղան:

Այսպէս իննուկէս ամիս Աւստրալիոյ մէջ գործելէ ետք, ճամբայ ելայ ու եկայ Սինկափուր քաղաքը: Հոն հանդիպեցայ Ամերիկացի Միսիոնարի մը ու գիտցայ որ այն քաղաքին մէջ միսիոնարական գործունէութիւնը արդիւնաւէտ եղած է: Հոն քանի մը օրեր մնալով, այցելեցի Պուտտայի տաճարը ու տեսայ անոր քարէ մեծ արձանը, որ այդ բարձր չէնքին առաստաղը կը հասնէր: Նաեւ ետեւի սենեակին մէջ տեսայ անոր ուրիշ քարէ մէկ արձանը, պառկած դրութեան մէջ, որ անոր մահուան մասին կը վկայէր:

Զարմանալի չէ՞ որ 20-րորդ դարուն մէջ ալ մարդիկ այդպիսի քարէ արձաններ կը պաշտեն մեռած անձ մը աստուածացնելով:

Սինկափուրի մէջ կայ Հայ Լուսաւորչականներուն պատկանող եկեղեցի մը՝ որուն Թանկարժէք հողամասը Անգլիական կառավարութիւնը նուիրած է Հայերուն, որոնք դար մը առաջ բաւական մեծ թիւով ապրած են հոն: Բայց ես ո՛չ մէկ հայու հանդիպեցայ հոն: Այդ պատճառաւ ալ եկեղեցին գոց կը մնար եւ անոր պարտէզին հոգ տանելու համար եկեղեցւոյ բակին մէջ շինուած տնակին մէջ կ՚ապրէր տեղացի ընտանիք մը: Անոնցմէ լսեցի որ անցեալի յիշատակը պահելու համար ժամանակ առ ժամանակ հոն Հայ քահանայ մը Հնդկաստանէն գալով պատարագ կատարելէ ետքը այդ եկեղեցիին մէջ, կը վերադառնար իր երկիրը:

Շատեր փափաքած են այդ տեղը մեծ գինով ծախու առնել, բայց պատասխանատու Հայերը չեն համաձայնած:

Սինկափուրէն գացի Հնդկաստան: Նախ այցելեցի Հայոց գերեզմանատունը եւ անոր Լուսաւորչական եկեղեցին՝ ու տեսայ նշանաւոր անձերու գերեզմանները: Գտնուեցայ նաեւ Հայոց Վարժարանը ուր բաւական թիւով պատանիներ եւ երիտասարդներ կ՚ուսանէին, որոնց Տնօրէնը Պէյրութէն ղրկուած էր: Անոր հրահանգով ուսանողները հաւաքուեցան դպրոցի բակին մէջ զիս տեսնելու համար եւ ես անոնց կարճ պատգամ մը տուի:

Հոն գիտցայ որ Հնդիկները կովերը կը պաշտեն ու երբ

կովերը ծերանալով ալ կաթ չեն տար՝ զանոնք ազատ կ՚արձակեն քաղաքին մէջ, որպէսզի ազատօրէն շրջին ո՛ւր որ ուզեն: Այդպիսի կով մը տեսայ քաղաքային պարտէզին մէջ, որ ազատօրէն կ՚արածէր: Զանոնք մորթելը սաստիկ արգիլուած էր:

Շատ մեծ թիւով աղքատներ տեսայ այդ քաղաքին մէջ, որոնք տուն չունենալով՝ կ՚ապրէին քաղաքին փողոցներուն մէջ, ցնցոտիներու մէջ փաթթուած: Անոնց երիտասարդներն անգամ կիսամերկ ու անգործ կը շրջէին եւ կամ գետինը նստած ժամանակ կ՚անցնէին. ու երբ օտար այցելուներ կը տեսնէին, վազելով անոնց՝ ողորմութիւն կը խնդրէին: Զիս ալ տեսնելով՝ այդպէս ըրին:

Հոն հարուստ դասակարգը շատ հարուստ է ու աղքատներն ալ շատ աղքատ: Ըսին թէ անոնց հարուստները աղքատներուն չեն օգներ, եւ այնպիսիներ ալ կան՝ որոնք աղքատները կը վարձեն, որպէսզի օտար երկրէն եկող այցելուներէն դրամ մուրալով իրենց տան, եւ ատկէ ալ որոշ տոկոս ստանան:

Նաեւ մարդիկ տեսայ որ ձիու պէս երկու անիւով կառքի լծուած՝ մարդեր կը կրէին:

Ինծի ցոյց տուին մեծամեծ շէնքեր, որոնք ժամանակ մը Հայերուն պատկանած են, բայց Անգլիացիներուն՝ Հնդկաստանէն հեռանալէն ետքը, զանոնք նոր կառաւարութիւնը գրաւած էր:

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Կալկաթայէն գացի Նիւ Տէլհի մայրաքաղաքը ու հոն ալ շաբաթի մը չափ մնալով տեսայ մեհեաններ, որոնցմէ մէկուն մէջ մարդու արձան մը կար որ մետաքսեայ հագուստ ունէր: Անոր առջեւէն մարդիկ ու կիներ անցնելով՝ անոր ոտքերը կը համբուրէին եւ իրենց զաւակներուն ալ համբուրել կուտային:

Հոն նաեւ տեսայ կապիկի արձան մը՝ որուն առջեւ մարդ մը կայնած ակնածանքով զայն կը դիտէր: Ըսին որ անգամ մը կապիկները պատերազմի ժամանակ մեծ յաջողութիւն պատճառած են Հնդիկներուն, ատոր համար է որ անոնք կապիկները կը պաշտեն:

Այդպէս, տակաւին ներկայիս, Թանձր խաւարի մէջ կ՚ապրին Աւետարանի պայծառ լոյսէն զրկուած մարդիկ:

Հոն տեսայ նաեւ Կանտիի գերեզմանը, ուր մարդիկ մեծ թիւով կ՚այցելեն իրենց յարգանքը մատուցանելու անոր, իրենց

բերած ինքնավարութեան համար:

Կիրակի օր մը գտնուեցայ նաեւ Ամերիկեան եկեղեցւոյ մը մէջ եւ ուրախ եղայ, տեսնելով ճշմարիտ Աստուածը պաշտողները:

Նիւ Տէլհիէն գացի Պարսկաստանի Թէհրան մայրաքաղաքը:

ԹԷՀՐԱՆԻ ՄԷՋ

1960 թուին, Թէհրանի մէջ, ուր ամէն իրիկուն աւետարանչական օրհնեալ ժողովներ ունեցանք: Այն ժամանակ եկեղեցին բազմանդամ էր եւ եռանդուն: Առաջնորդող եղբայրներն էին Միսաք Հայրապետեան եւ Յարութիւն Պալճեան: Աւետարանականներուն ալ առաջնորդը Նահրիման եղբայրն էր, որ մեծ սէր կը ցուցնէր Եղբայրութեան, որովհետեւ ինքն ալ հոգեւոր էր:

Հաւատացեալները ինծի մեծ սէր եւ հիւրասիրութիւն ցոյց տուին: Մեծաւ մասամբ Քոյր Սրբուհի Մարկոսեանի տան մէջ հիւրասիրուեցայ, ու երբ պաղ առնելով հիւանդացայ, թէ՛ Սրբուհի քոյրը եւ թէ՛ իր աղջիկները՝ Ալիսն ու Աչխէնը ինծի շատ հոգ տարին: Հոն բաւական տուներ այցելեցի եւ հոգեւոր խօսակցութիւններ ունեցայ: Եղբայր Մարգար Յակոբեանը այն ժամանակ դեռ ողջ էր: Անոր տան մէջ ալ հիւրասիրուեցայ: Ան, իր տիկինը եւ Զարեհ որդին ճշմարիտ հաւատացեալներ էին: Կային նաեւ ուրիշ երէց եղբայրներ, որոնք եկեղեցիին սիւներն էին: Անոնցմէ ոմանք մինչեւ հիմա կ'ապրին եւ Տէրոջը կը ծառայեն:

ՊԷՅՐՈՒԹԻ ՄԷՋ

1961-ի սկիզբը հասայ Պէյրութ, որուն Եղբայրութեան Եկեղեցիին մասին բաւական լաւ տեղեկութիւններ ստացած էի: Ուստի շատ ուրախ էի, որ Տէրը պատեհութիւն տուաւ զիրենք տեսնելու:

Եղբայրութիւնը գիս սիրով ընդունեց եւ պատեհութիւն տուաւ ինծի իրենց մէջ գործելու: Հոն հանդիպեցայ նաեւ Եղբայր Յովհաննէս Պօյաճեանի՝ որ Գահիրէէն եկած էր վարչութեան ժողովին մասնակցելու համար: Երբ անոր հետ նորէն իրարու հանդիպեցանք Փէնսէտինայի մէջ, մեր սիրտերը իրարու կապուեցան Դաւիթի եւ Յովնաթանի պէս:

1961-ին Եղբայր Ալպեռթ Շնորհոքեանը իր տան մէջ հոգեւոր ժողովներ կ'ունենար, որով ան ալ զիս հրաւիրեց հոն քարոզելու, ուր տաք մթնոլորտ մը կը տիրէր: Մօտէն ծանօթացայ նաեւ Եղբ. Գէորգ Հալէպլեանի ու շատ սիրեցի զինքը, իր անկեղծ ու Տէրոջը լման նուիրուած ըլլալուն համար: Եղբայր Պետրոս Նանասեանը եւ Եղբայր Տիգրան Մաթոսեանն ալ շատ անուշ տպաւորութիւն ձգեցին իմ վրաս: Նաեւ Եղբ. Լեւոն Սիմոնեանը, Յակոբճան Պայրագտարեանը, Սարգիս Գազանճեանը ու քանի մը ուրիշ եղբայրներ ալ՝ որոնք որպէս Եկեղեցիին սիւները գործօն դեր կը կատարէին եկեղեցիին մէջ:

Հոն ծանօթացայ նաեւ նշանաւոր աւետարանիչ՝ Եղբայր Տիմէթիոս Զօրպաճեանի՝ որ մօրս կողմէն ինծի ազգական էր:

Նաեւ շատ սիրեցի Եղբայրութեան Կենաց Վարժարանը, այն պատճառաւ որ հոն մեր Հայ երեխաներուն՝ բացի ուսում տալէ՝ կուտային նաեւ հոգեւոր դաստիարակութիւն, եւ հոգ կ'ընէին անոնց հոգիներու փրկութեան համար ու փրկուողներ ալ կ'ըլլային:

Այն ժամանակ դպրոցին Տնօրենն էր Եղբայր Եղիա Պապիկեանը, որուն մէջ տեսայ կենդանի հաւատքը, իր գործին հանդէպ նուիրումը, լրջութիւնն ու մտային կարողութիւնը: Ան այդ գործին համար Աստուծոյ կողմէն կանչուած մէկն էր:

Աշակերտներն ալ լաւ տպաւորութիւն թողուցին վրաս, որովհետեւ աղջիկները համեստ ըլլալուն տղաներուն հետ չէին խառնուեր խաղալու եւ պտտելու ատեն: Նաեւ երկսեռ աշակերտներն ալ խաղալու ատեն բարձր ձայներ չէին հաներ, զիրար չէին հրմշտկեր ու չէին վիճեր իրարու հետ: Այդ աշակերտներուն մասին շատերուն պատմեցի եւ խորհուրդ տուի, որ աղօթեն ու նիւթապէս ալ օգնեն այդ դպրոցին, որ իմ գիտցած դպրոցներուս մէջ եզակի էր իմ աչքիս:

ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ

Ժամանակ մը Պէյրութ մնալէ ետքը, գացի Հալէպ, հոն թէ՛ Եղբայրութեան Եկեղեցին եւ թէ՛ ազգականներս այցելելու:

Եղբայր Աբրահամ Սէֆէրեանին ես արդէն ծանօթ էի. որովհետեւ զինք տեսած էի Երէպախանին մէջ 1907-ին, երբ ինք դեռ երիտասարդ էր ու ես՝ մանուկ: Երբ իրեն հետ տեսակցելով յայտնեցի իմ ինքնութիւնս, ան ըսաւ որ ես շատ փոխուած էի: Ես ալ ժպտելով իրեն ըսի, որ ինքն ալ փոխուած էր, քանզի այն

ժամանակէն սաղին որ զիրար տեսած էինք՝ 53 տարիներ անցած էին…։

1960-ին Հոն եկեղեցին դեռ բաւական թիւով անդամներ ունէր ու ժողովները օրՀնութեամբ անցան։ Անոնց սորվեցուցի «Վշտաց ԱշխարՀէն» երգը, զոր շատ սիրեցին ու երբ 1966-ին զիրենք կրկին այցելելով ժողովարանը մտայ, քոյր մը զիս տեսնելով բացագանչեց. «Վշտաց աշխարՀէն եկաւ» ու բոլորս ալ խնդացինք։

Հոն Աւետարանական եկեղեցիներուն մէջ ալ քարոզեցի, որոնք սիրով ընդունեցին զիս ու ժողովներն ալ օրՀնութեամբ անցան։ Մանաւանդ Բեթէլ Եկեղեցւոյ Հովիւը՝ Վեր. ՎաՀան Պետիկեան մեծ ընդունելութիւն ցոյց տուաւ ինծի իր տան եւ եկեղեցիին մէջ, որովՀետեւ մօրեղբօրս Թոռնիկին՝ Զուարթին Հետ ամուսնացած ըլլալով, բաւական մօտ ազգական ալ էր ինծի։

Ինծի շատ սիրելի ԶարուՀի մօրաքոյրս եւ Արմենակ մօրեղբայրս ննջած էին Տէրոջմով, բայց քեռկինս ու իր բոլոր զաւակները դեռ ողջ էին։ Ինծի շատ սիրելի Ժանէթ քոյրս Պէյրութ էր այն ժամանակ, որ Արմենակ քեռիս ամենափոքր աղջիկն էր, իսկ Ռօզան՝ որ ամենէն մեծն էր՝ Հայաստան գաղթած էր իր ընտանիքով, իսկ Աւետիսը, Սիօնը, ԱրմէնուՀին եւ Հերմինէն Հալէպ էին իրենց ընտանիքներով, որոնց Հետ շատ ուրախ ժամանակ անցուցինք տնային ժողովներ ալ ունենալով ու ապաշխարողներ ալ եղան, որոնցմէ Սիօն քոյրս մինչեւ Հիմա Հաւատքին մէջ Հաստատ կը կենայ։ Իսկ Պէաթրիս քոյրս իր ընտանիքով Հաստատուած էր Պէյրութ։ Զինքն ու ընտանիքն ալ տեսնելու եւ վայելելու առիթը ունեցայ։

Հալէպի մէջ ծանօթացայ նաեւ ՎարդուՀի մօրաքրոջս աղջկան՝ Արաքսի Գշպլութեանին որ անկեղծ քրիստոնեայ մըն էր։

Այսպէս երկու շաբաթի չափ Հալէպ մնալէ ետքը վերադարձայ Պէյրութ ու ժամանակ մըն ալ Հոն մնալէ ետքը գացի Դամասկոս։

ԴԱՄԱՍԿՈՍԻ ՄԷՋ

Երբ Դամասկոս անցայ, Հոն Եղբայրութեան Եկեղեցւոյ Հոգեւոր գործիչն էր Եղբ. Ժիրայր Այնթապլեանը, որ Պէյրութէն Հոն ղրկուած էր։ Ան զիս սիրով ընդունեց ու քանի

մը օրեր հոն մնալով ժողովներուն մասնակցեցայ եւ քաղաքին ու անոր պատմական վայրերուն ծանօթացայ ինչպէս.-

1. Քաղաքէն քիչ մը դուրս այն տեղը՝ ուր Տէրը Սօղոսին յայտնուեցաւ:

2. Քաղաքին հին պարիսպը ու այնտեղը՝ ուրկէ Պօղոս Առաքեալը զամբիւղով իջեցնելով փախցուցին:

3. Պարիսպի այն դուռը, ուրկէ Պօղոս Առաքեալ քաղաքը մտած եւ ելած էր: Ես ալ քանի մը անգամներ մտայ եւ ելայ այն դռնէն, որպէսզի առաքեալին կոխած տեղերը կոխած ըլլամ: Բայց երանի թէ կարենայի ճիշդ անոր քալած հոգեւոր ճամբայէն քալելով, անոր պէս անսրատ, պտղաբեր կեանք մը ունենայի:

4. Այցելեցի նաեւ Ուղիղ կոչուած փողոցը, որ ներկայիս ալ ուղիղ է բայց շատ նեղ:

5. Այն քարայրը (Գետնի մէջ), որ կը կարծուի որ Անանիայի բնակավայրն էր եւ փոքր եկեղեցիի մը վերածուած էր: Մեր այցելած ժամանակ, զոյգ մը պսակուեցաւ հոն:

ԱՄՄԱՆ ԵՒ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՄԷՋ

Դամասկոսէն եղբ. Ժ. Այնթապլեանին հետ գացինք Ամման քաղաքը եւ հիւրասիրուեցանք Եղբայր Անուշաւան Էօրէճեանի տան մէջ, որ այն ժամանակ Ամմանի Հայ հաւատացեալներուն առաջնորդն էր: Քանի մը օրեր հոն մնալէ եւ հոգեւոր ժողովներ ունենալէ ետքը, այդ կազմակերպութեան ինքնաշարժով գացինք Պաղեստին: Նախ այցելեցինք Երիքովը, ու ապա գացինք Բեթանիա ու տեսանք այն գետնափոր վայրը զոր Ղազարոսի Գերեզմանը կը կարծուի ըլլալ: Նաեւ գտնուեցանք այն եկեղեցիին մէջ, որ անոր տանը տեղին վրայ շինուած է:

Բեթանիան իր տուներով եւ տեսարաններով հին օրերը կը յիշեցնէր, որովհետեւ շատ բան փոխուած չէր հոն: Ան Երուսաղէմէն 6-7 քիլոմեթր հեռաւորութեան վրայ է եւ իր մէկ կողմը գեղեցիկ տեսարան ունի:

Բեթանիայէն գացինք Երուսաղէմ ու կարճ ժամանակ մը հոն մնալով, տեսանք տաճարին տեղը շինուած Օմարի Մզկիթը, Գողգոթան, Փրկչին Գերեզմանը, Գեթսեմանիի պարտէզը ու ելլելով Ձիթենեաց Լերան գագաթը դիտեցինք Երուսաղեմը ամբողջութեամբ եւ անոր շրջակայքը: Հոն աչքերս երկինք բարձրացնելով յիշեցի հրեշտակներու խօսքերը որ ըսին

Յիսուսի աշակերտներուն, Անոր համբարձման ատենը. «Ինչո՞ւ կայներ դէպի երկինք կը նայիք, այս Յիսուսը՝ որ ձեզմէ դէպի երկինքը համբարձաւ, ասանկ պիտի գայ՝ ինչպէս որ տեսաք Անոր երկինք երթալը». ու ըսի. «Մեր Փրկչին հետ մենք ալ հոս պիտի գանք ու այստեղէն պիտի մտնենք Երուսաղէմ»: Ինչ սքանչելի ու երջանիկ յոյս:

Ջիթենեաց Լերան տակը տեսանք հին գերեզմաննոցը, ու ատկէ քիչ մը հեռուն՝ Սելովամի աւազանը ուր մօրմէն կոյր ծնած մարդը լուացուելով բժշկուեցաւ:

Նաեւ տեսանք Յուդայի Թագաւորներուն գերեզմաննոցը՝ ժայռերուն մէջ փորուած: Երկու հին բանտեր ալ տեսանք, նոյնպէս ժայռերուն մէջ փորուած՝ գետնէն ցած, մութ եւ պաղ՝ որոնց մէջ սուրբեր ալ բանտարկուեցան իրենց հաւատքին համար:

Պիղատոսի սրահն ալ մեզի ցոյց տուին, ուր Յիսուս դատուեցաւ անկէ: Այդ բոլոր յիշատակութիւնները խոր ազդեցութիւն ձգեցին իմ սրտիս վրայ:

Երուսաղէմէն գացինք Բեթլեհէմ ու տեսանք Փրկչին ծննդեան վայրը՝ եկեղեցիի մը մէջ: Բեթլեհէմը բլուրի մը բարձրութեան վրայ շինուած է՝ ուրկէ կարելի է տեսնել այն գեղեցիկ դաշտավայրը, ուր հովիւները իրենց հօտերը կ՚արածէին ու գիշերուան անոնց պահպանութեան ատեն հրեշտակները երեւնալով՝ Փրկչին ծննդեան աւետիսը անոնց տուին:

Բեթլեհէմէն գացինք Քէբրոն քաղաքը ու ճամբան տեսանք Ռաքէլին գերեզմանը: Քէբրոնէն քիչ մը դուրս տեսանք նաեւ Սառայի, Աբրահամի, Իսահակի եւ Ռեբեկայի ու Յակոբի գերեզմանները, Մակբելայի դաշտին վրայ շինուած, մեծ շէնքի մը մէջ, որ սրբավայր մը դարձած է: Նաեւ այցելեցինք այն լեռը, ուր Սամփսոն, Գազա քաղաքին դրան փեղկերը երկու սեմերովը փրցնելով, զանոնք անոր գլուխը հանեց: Քէբրոնէն վերադարձի ճամբուն վրայ, եկանք այն տեղը, ուր Աբրահամ երեք հրեշտակները ընդունելով հիւրասիրեց զանոնք ու Իսահակի ծննդեան հաւաստիքը ստացաւ անոնցմէ մէկէն, որ Տէրն էր: Ան բլրակի մը լանջին վրայ է, ուրկէ կը տեսնուին այն դաշտերը ուր Աբրահամի հօտերը արածեցին: Հոն կային երկու կաղնիի ծառեր որոնք երկաթէ ցանցով շրջապատուած էին ու որոնցմէ մէկը շատ հին էր եւ մէջտեղի մասը չորցած, որ կը կարծուի թէ Աբրահամ անոր շուքին տակ նստած էր, հրեշտակները դիմաւորելէն առաջ: Այդ ծառերուն ետեւը

տափարակ տեղ մը կար, որ Աբրահամին վրանին տեղը կրնայ ըլլալ:

Այնտեղէն յառաջանալով եկանք ու տեսանք Սողոմոն Թագաւորի չոր աւազանները, որոնք այն ժամանակ չինուած էին անոր պարտեզնէրը ջրելու համար: Ապա գացինք Սամարիա, ուր Սինակոկի մը մէջ Րապպին մեզի ցոյց տուաւ Մովսէսի հինգ գիրքերուն հնագրութիւնը:

Սամարիան Բլրակի մը վրայ չինուած փոքրիկ քաղաք մըն է, գեղեցիկ տեսարաններով ու կը յիչեցնէ Աքսաբի եւ անկէ ետքը եղող Իսրայէլի կռապաշտ թագաւորներուն տխուր օրերը:

Սամարիայէն վերադառնալով եկանք Սիւքէմի ջրհորը: Ուրբաթ իրիկուն էր երբ հասանք հոն եւ ժամը 6-էն ետք: Ջրհորը ցած պարիսպով մը շրջապատուած էր, որուն դրան քովի տնակին մէջ կ'ապրէր անոր պահապանը: Երբ դուռը զարկինք, ան պատուհանէն պատասխանեց որ չէր կրնար դուռը բանալ, որովհետեւ արդէն շաբաթը սկսած էր: Խնդրեցի որ գոնէ այդ ջրհորի ջուրէն քիչ մը տայ որ խմենք, ու ան շիշ մը լեցուն ջուր բերաւ ու մենք խմեցինք: Բայց երբ 1967-ին կրկին Պաղեստին գացի, ցերեկին այցելելով տեսայ ջրհորը ու նորէն անոր ջուրէն խմելով, յիշեցի Յակոբն եւ մեր տէր Յիսուսը որ այն ջրհորին քով սամարացի կինը փրկութեան առաջնորդեց:

Նոյն գիշերը վերադարձանք Ամման ու այնտեղէն ալ Դամասկոս ու Պէյրութ: Պէյրութ՝ երկու շաբաթի չափ մնալով շարունակեցի բացատրել «փրկութեան ծրագրի» բացատրութիւնը, զոր առկէ առաջ սկսած էի, եւ որուն ներկայ եղած էր նաեւ Եղբայր Ա. Սէֆէրեանը: Ան իրիկուն մը ինծի ըսաւ, որ դարձեալ Պեյրութ գամ ու իրեն հետ Աստուածաբանական դպրոց մը բանանք, բայց ես պատասխանեցի որ տակաւին Ռուս Միութեան հետ կապուած ըլլալով Գանատայի մէջ, չեմ գիտեր թէ ե՛րբ պիտի կարենամ գալ Պեյրութ:

ԿԻՊՐՈՍԻ ՄԷՋ

Պէյրութէն անցայ Կիպրոս եւ իջեւանեցայ մօրաքրոջս աղջկան՝ Մարիցա քրոջս եւ անոր որդւոյն Նշան Հէլվաճեանի տունը, որոնք զիս մեծ սիրով ընդունելով հիւրասիրեցին:

Նշան եղբայրը թէեւ առեւտրական գործով կը պարապէր, նոյն ժամանակ հոգեւոր գործ ալ կ'ընէր Աւետարանական եկեղեցիին մէջ: Հոն ինծի ալ պատեհութիւն տրուեցաւ

քարոզելու:

Նշան եղբայրը զիս քաղաքէն դուրս տանելով՝ ցոյց տուաւ քանի մը հետաքրքրական հնութիւններ եւ Անգլիական զօրքերուն բանակատեղը: Ան տարաւ զիս նաեւ Լիմասոլ, ուր ծանօթացայ խորթ մօրս կողմէն եղող ազգականներուս, որոնք նոյնպէս մեծ սիրով հիւրասիրեցին զիս: Տեսայ նաեւ Եղբ. Սամուէլ Բամպակեանը եւ իր ընտանիքը, որոնք նոյնպէս սիրով հիւրասիրեցին զիս:

Կիպրոսէն գացի Ատանա, մեծ կարօտով տեսնելու համար իմ հոգեւոր ծննդավայրս, ուր ապրած էի 1910-1913-ի ամառուան կէսը: Հոն կանգ առնելով պանդոկի մը մէջ երկու օր պտըտեցայ քաղաքին մէջ ու տեսայ մեր ապրած թաղերը, Աղջկանց Ամերիկեան սեմինարը, չուկաները ու մանաւանդ կ՚ուզէի տեսնել այն պանդոկը ուր դարձի եկած էի. բայց, ափսո՜ս, որ ան չկար ու իր տեղը պարապ էր: Հոն կայնեցայ ու երկինք նայելով ըսի. «Այն տեղէն եկաւ իմ փրկութիւնս»: Ու փառք տուի իմ պաշտելի Փրկչիս: Յետոյ գացի ու տեսայ չոգեկառքի հին կայարանը, ուրկէ առաջին անգամ չոգեկառք նստելով Թարսուսի Գոլէճը գացած էի: Ատանայի Ֆելլահներուն խորոված (քէպապը) շատ սիրած էի, ու ատոր համար ալ գացի գտայ քէպապի խանութ մը ու հոն կուշտ ու կուռ կերայ: Նաեւ ճաշակեցի Ատանայի հելվայէն, զոր շատ կը սիրէի:

Ատանայէն գացի Թարսուս ու տեսայ Ամերիկեան Գոլէճը, ուր ուսանած էի ու վերյիշեցի պատանեկութեանս օրերը: Հոն կ՚ուսանէին Թուրք երիտասարդներ ու երիտասարդուհիներ, Ամերիկեան Տնօրէնութեան տակ: Տեսայ նաեւ քաղաքի հին պարիսպին դուռը, ուրկէ Պօղոս Առաքեալ ելեր մտեր էր:

Թարսուսէն գացի Մերսին քաղաքը ու տեսայ այն պանդոկը որուն մէջ քանի մը ամիսներ ծառայած էի: Նաեւ պտըտեցայ չրջակայ փողոցները ու ապա վերադառնալով Ատանա, անկէ գացի Իսթանպուլ:

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ՄԷՋ

Իսթանպուլի մէջ մի քանի տեղեր հոգեւոր ժողովներ տեղի կ՚ունենային թէ՛ հայերէն եւ թէ՛ թուրքերէն լեզուներով: Ես ալ այդ երկու լեզուներով քարոզեցի երեք Աւետարանական եկեղեցիներուն մէջ եւ նոյնպէս տնային ժողովներուն մէջ:

Ճան Սէվէն Նազար, Տիչճեան ու Արդարեան եղբայրները մեծ սէր եւ հիւրասիրութիւն ցոյց տուին ինծի հանդէպ:

Հաւատացեալները եռանդուն էին ու միջավայրը՝ շատ տաք, մանաւանդ տնային ժողովներուն մէջ. այդ պատճառաւ այդ ժողովները օրհնութիւններով անցան եւ Տէրը փառաւորուեցաւ:

Կարճ ժամանակ մը հոն մնալէ ետքը գացի Յունաստան: Նախ այցելեցի Աթէնքի Եղբայրութեան Եկեղեցին: Հոն քանի մը օրեր մնալէ ետքը Եղբ. Գէորգ Կիւրինեանի հետ գացինք Թեսաղոնիկէ, Սելանիք ու Ս. Գաթարինէ կոչուած գիւղաքաղաքը, ուր երկրորդ անգամ հանդիպեցայ Եղբ. Խարալամպոսի Տիկնոջը՝ որ որբանոցի մը տեսուչն էր: Այն տեղի յոյն հաւատացեալներու եկեղեցին բազմանդամ էր եւ հոգեւորապէս լաւ վիճակի մէջ. հոն քարոզելու առիթ ալ ունեցայ: Թեսաղոնիկէի մէջ Եղբ. Դաւիթեանին հանդիպեցայ, որ Աւետարանական փոքրիկ եկեղեցիի մը առաջնորդն էր: Թեսաղոնիկէն ալ ինծի յիշել տուաւ Մեծ Առաքեալին գործունէութիւնը այդ քաղաքին մէջ: Տեսանք նաեւ այն տեղը, ուր կը կարծուի թէ զայն խարազաներ էին եւ ուր անոր յիշատակին՝ եկեղեցի մը կառուցուած էր:

Շատ փափաքեցայ Փիլիպպէ ալ երթալ ու ինքնաշարժի տոմսակներ ալ գնեցինք, բայց ան ժամանակին ճամբայ չելաւ ու մենք ալ չուզեցինք գիշերը հոն ըլլալ: Ուստի վերադարձանք Աթէնք եւ քանի մը օրեր ալ հոն մնալով, նախ գացի Արիսպագոսը տեսայ, ուր Պօղոս Աթենացի փիլիսոփաներուն եւ հետաքրքիր ժողովուրդին «Անծանօթ Աստուծոյ» մասին քարոզեց ու զանոնք ապաշխարութեան հրաւիրեց:

Անկէ ետք, ուրիշ այցելուներու խումբի մը հետ օթօպիւսներով ացինք Կորնթոս, ու նախ՝ նոր քաղաքը ու ետքը հին քաղաքի աւերակներն ու փողոցները տեսանք: Հոն վայր մը ցոյց տուին ուր կը կարծուի թէ Պօղոս Առաքեալ ապրած է, եւ հոն ջուրի հին աւազան մըն ալ տեսանք: Վերադարձին տեսանք նաեւ ուրիշ հնութիւններ:

ՆՈՐԷՆ ԳԱՆԱՏԱՅԻ ՄԷՋ

Յունաստանէն Գանատա վերադառնալով այցելեցի մեր Ռուսական Միութեան եկեղեցիները:

Եղբայր Վ. Կուսարուքը, որ իմ բացակայութեանս շրջանին մեր Միութեան Նախագահի պաշտօնը կը վարէր եւ Մոնթրէալի Ռուս եւ Ուքրանական Եկեղեցիին հովիւն էր, Լոս

Անճելըսի Ռուս Մկրտչական Եկեղեցիի կողմէ Հովուութեան համար հրաւէր ստանալով հոն տեղափոխուեցաւ:

Ուստի Միութիւնը խնդրեց ինձմէ, որ դարձեալ ստանձնեմ այդ պաշտօնը եւ ես մինչեւ 1964-ը զայն վարելէ ետքը՝ անկէ հրաժարեցայ երկու պատճառներով.—

Ա. Ստամոքսիս մէջ վէրք ունենալով, ֆիզիքապէս տկարացայ ու շատ դժուարութիւն կը կրէի շրջելու Գանատայի մէջ, իր պաղ կլիմային պատճառաւ: Բացի ատկէ, 1962-ին երբ ձմեռը Քիւպէք նահանգին մէջ գիւղ մը այցելելով ժողովներ ունեցայ, գիշեր մը ժողովէն ետքը ստամոքսէս արիւն հոսեցաւ: Այն ժամանակ Մոնթրէալի Եկեղեցիին հովիւը ու իմ օգնականս էր Բիօթըր Քալիպայէվը, որ երբ լսեց իմ հիւանդութեանս մասին, անմիջապէս եկաւ ու զիս Մոնթրէալ տարաւ եւ յաջորդ օրը հիւանդանոցը դրաւ: Այդ քանի մը օրերու ընթացքին շատ արիւն կորսնցնելով՝ կեանքս վտանգի տակ էր, ու ես մտածելով որ Տէրը կ՚ուզէ զիս երկինք տանիլ, պատրաստուեցայ հոն երթալու եւ անկողինիս մէջ միտքս՝ հետեւեալ երգի խօսքերը եկան ու ես զանոնք գրի առի:

1. Ինչո՞ւ վախնամ չար օրուան մէջ,
Երբ դուն Փրկիչ իմ հետս ես,
Թէեւ արիւն կը հոսի ներսէս,
Ես չեմ վախնար չար օրուան մէջ:

2. Ինչո՞ւ վախնամ չար օրուան մէջ,
Թէեւ մահուան ձորէն կ՚անցնիմ,
Բայց երբ Քեզի կը հետեւիմ,
Ես չեմ վախնար չար օրուան մէջ:

3. Ինչո՞ւ վախնամ չար օրուան մէջ,
Երբ խաղաղութեամբ կ՚ողողես զիս,
Եւ Ձեռքդ կը զգամ վրան ճակտիս
Ես չեմ վախնար չար օրուան մէջ:

4. Ինչո՞ւ վախնամ չար օրուան մէջ,
Քանի գիտեմ թէ ո՛ւր կ՚երթամ,
Հոն լոյս Դէմքէդ պիտ՚ կշտանամ,
Ալ ի՞նչ վախնամ չար օրուան մէջ:

Այն օրը զիս տարին «էքս Րէյ»ի, եւ երկար ժամանակ կարգի սպասացուցին: Մինչ սաստիկ ցաւեր կ'ունենայի եւ դժուարաւ կը տոկայի ու կը համբերէի, սրտիս մէջ յիշեցի այն կինը որ 12 տարի արիւնահոսութիւն ունէր ու բժիշկներէն օգուտ մը չստանալով, գացած ու հաւատքով Յիսուսի հագուստի ծայրին դպած եւ խկոյն բժշկուած էր: Ըսի. «Ո՛վ Տէր, եթէ մէկ խօսք խօսիս, իմ արիւնս ալ կանգ կ'առնէ անորինին պէս»: Ու նոյն վայրկեանին զգացի որ բան մը կատարուեցաւ մէջս:

Իրիկունը բժիշկը գալով յայտնեց, թէ ներսս արիւնով լեցուած է ու եթէ արիւնահոսութիւնը շարունակուի գիշերը ժամը երեքին գործողութիւն պէտք է ըլլամ:

Ես ձայն չհանեցի, բայց սրտիս մէջէն ըսի՝ թէ արիւնը արդէն կեցած է: Անկէ ետքը անուշ քուն մը եկաւ վրաս ու նրսերը չէին թողուր որ քնանամ: Այդպէս շարունակուեցաւ մինչեւ առաւօտ, երբ բժիշկը գալով յայտնեց թէ արիւնը կեցած ըլլալով՝ գործողութեան պէտք չկար: Ես փառք տուի Տէրոջս ու տուն մըն ալ աւելցուցի ոտանաւորիս վրայ.—

5. Ինչո՞ւ վախնամ չար օրուան մէջ,
Երբ Քեզի պէս բժիշկ մ'ունիմ,
Ու մէկ խօսքովդ կը բժշկուիմ,
Ալ չեմ վախնար չար օրուան մէջ:

Այս կ'երգուի «Խոնարհեցո՛ւր դուն զիս, ո՛վ Տէր» երգին եղանակով:

Բ. Նախագահութեան պաշտօնէն հրաժարելուս երկրորդ պատճառն ալ այն էր, որ Եղբ. Ք. Քալիպայճեվը երկու տարի ինծի օգնական ըլլալով, Միութեան ներքին եւ արտաքին գործերուն լաւ ծանօթացած էր ու նաեւ ընդունակ՝ այդ գործը վարելու: Ուստի ուզեցի որ ան շարունակէ դայն:

Միջին Արեւելքը եւ Հարաւային Ամերիկան այցելելէն ետք, որոշեցի աւելի ժամանակ յատկացնել այն երկիրներուն մէջ ուր աւետարանիչներու մեծ կարիք կար, ու մանաւանդ Հայերուն համար:

Համագումարը հրաժարականս դժուարաւ ընդունեց միայն այն պայմանաւ որ ես իրենց պատուոյ նախագահը ըլլամ, ու ժամանակ առ ժամանակ իրենց եկեղեցիները այցելեմ եւ համագումարներուն ներկայ ըլլամ:

Ատոր ես համամիտ գտնուեցայ ու այդպէս ալ ըրի մինչեւ

Հիմա ու ասկէ ետքն ալ պիտի շարունակեմ ընել:

1965-ի Գարնան կ՚ուզէի Միջին Արեւելք երթալ, բայց հիւանդութիւնս արգելք եղաւ, եւ ես յետոյ հասկցայ թէ ատիկա Աստուծոյ կամքն էր, քանզի «Փրկութեան ծրագիրը» գիրքս, որ դեռ Գերմանիոյ մէջ սկսած էի գրել, չէի կրցած վերջացանել, չափազամց զբաղ ըլլալուս եւ կատարած ճամբորդութիւններուս պատճառաւ: Իսկ հիւանդութիւնս կարելիութիւն տուաւ այդ գործը շարունակելով ի գլուխ հանելու ու զայն տպել տալու ռուսերէնով: Յետոյ թարգմանիչ մը չգտնելով, ստիպուած եղայ զայն հայերէնի թարգմանել, ինչ որ բաւական ծանր գործ էր իմ տկար աչքերուս համար:

1965-ի Աշնան, կազդուրուած ըլլալով, նորէն պատրաստուեցայ ճամբայ ելլելու, բայց ինծի չատ սիրելի եղբօր՝ Յովսէփ Զաքարեանի անակնկալ մահը կարճ ժամանակ մը եւս զիս ետ պահեց, որմէ ետքը նոյեմբերի մէջ Եղբայր Յովհաննէս Պօյաճեանի հետ ճամբայ ելլելով, կանգ առինք Թորոնթօ, եւ քանի մը օրեր հոն անցընելէ ետքը, գացինք Պէյրութ, ուր օդակայանին մէջ մեզ դիմաւորեցին, Վեր. Ս. Տօքթորեանը եւ Եղբայրութեան Երկրորդ Եկեղեցիի կողմէ եղբայրներ, որոնց մէջ կար նաեւ Վեր. Փ. Լազարեանը: Վերջինները նկատի առնելով այն պարագան որ Տօքթորեանը այն օրերուն համագումար մը ունէր ու չատ կը փափաքէր որ ես անոր ներկայ ըլլամ, յօժար գտնուեցան որ ես նախ հոն ներկայ ըլլամ ու յետոյ զիրենք այցելեմ:

Բայց Համագումարը վերջանալէն ետքը, հրաւէր ստացայ Եղբայրութեան Ա. Եկեղեցիի Հովիւ Եղբ. Ա. Սէֆէրեանէն՝ չաբաթ մը իրենց եկեղեցիին մէջ աւետարանչական ժողովներ ունենալու համար:

Ուստի նախ հոն եւ յետոյ Եղբայրութեան Երկրորդ Եկեղեցիին մէջ աւետարանչական ժողովներ ունեցանք: Եղբայրները կ՚ուզէին, որ այդ ժողովները չարունակուին, բայց Տօքթորեանը Եւրոպա պիտի երթար եւ փափաք յայտնեց որ իրեն ընկերանամ: Ես համաձայնեցայ, որովհետեւ արդէն կ՚ուզէի Եւրոպական երկիրները այցելել եւ ժամանակն ալ յարմար էր, որովհետեւ այդ օրերուն Պէյրութի մէջ չատ անձրեւ կուգար եւ իմ առողջութեանս կ՚ազդէր: Եղբ. Պօյաճեանն ալ մեզի միացաւ, որովհետեւ ան ալ գործողութեան մը համար պէտք էր Լոնտոն երթար:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ԵՒՐՈՊԱ

1966ի Փետրուարին Թրքական նաւով Պէյրութէն ճամբայ ելանք: Մեզի հետ էին նաեւ Վեր. Տօքթորեանի տիկինը՝ Նոյեմին եւ Անգլիացի բժիշկ մը: Ծովը հանդարտ էր ու ճամբորդութեան երրորդ իրիկունն էր երբ ընթրիքէն յետոյ ելանք նաւու վերի յարկը ու սրահի մը մէջ հոգեւոր խօսակցութիւն մը ունեցանք թրքերէն լեզուով, որպէսզի հոն եղող Թուրքերն ալ լսեն: Նաւապետն ալ հոն էր, որ հետաքրքրութեամբ լսեց մեր վկայութիւնն ու երգերը: Երբ ժամանակը բաւական յառաջացաւ, վար իջանք եւ պառկեցանք մեր տեղերը: Բայց յանկարծ սաստիկ ցաւ մը զգացի ստամոքսիս մէջ ու քիչ ետքը յայտնի եղաւ որ արիւն կը հոսէր ներսէս: Երբ եղբայրները այդ գիտցան, շատ վրդովեցան ու անմիջապէս Թուրք բժիշկը կանչեցին, որ խորհուրդ տուաւ ստամոքսիս վրայ սառոյցի տոպրակ մը դնելու, ըսելով որ ուրիշ որեւէ միջոց չունէր օգնելու: Ու դուրս գալով՝ եղբայրներուն յայտնած է որ կը մեռնիմ ու զիս ստիպուած ծովը կը նետեն, որովհետեւ դեռ երկու օրուան ճամբայ կար Իտալիա հասնելու: Ես անոնց դէմքի արտայայտութենէն հասկցայ, որ վիճակս ճակատագրական էր ու անոնց ըսի որ երբեք անհանգիստ չըլլան, քանզի երկինքը երկրէն շատ աւելի լաւ տեղ է: Եւ սրտի կատարեալ խաղաղութեամբ կը սպասէի որ Տէրը զիս հոն տանի, բայց դեռ ժամանակը եկած չէր: Ուստի ողջ հասայ Իտալիոյ Նափոլի քաղաքը, ուր զիս անմիջապէս հիւանդանոց մը տարին: Բժիշկը որ Գերմանացի մըն էր, անմիջապէս հրամայեց, որ մարմինիս շաքարահեղուկ ներմուծեն թեւիս երակէն, ինչ որ ըրին ու երեք օր հոն մնալէ ետքը՝ երբ տեսանք որ արիւնը չի դադրիր, որոշեցինք Եղբայր Յ. Պօյաճեանի հետ Լոնտոն երթալ:

Այդ երեք օրերուն մէջ պատեհութիւն ունեցայ բժիշկին հետ հեգեւոր խօսակցութիւն մը ունենալու Գերմաներէնով, ու երբ հոգիի գոյութեան մասին խօսելով անոր՝ անմահութեան, յաւիտենական կեանքի ու տանջանքի մասին խօսեցայ, ան խոստովանեցաւ թէ առաջ այդ բանին չէր հաւատար, բայց հիմա համոզուեցաւ եւ թէ իր կինն ալ ինծի պէս կը հաւատայ: Իրեն Խորհուրդ տուի որ առանձ յետաձգելու ապաշխարէ ու փրկուի: Ան չհակասեց ու լուռ հեռացաւ:

Կը յուսամ որ իմ հիւանդութիւնս բարիի գործակից եղաւ անոր համար:

Օդանաւով թռանք Լոնտոն: Հոն գիտնալով իմ վտանգաւոր

վիճակս, անմիջապէս հեռաձայնեցին Ամերիկեան Զինուորական հիւանդանոցը, ու որովհետեւ Ամերիկահպատակ էի՝ համաձայնեցան զիս ընդունիլ հոն: Անցնող այդ հինգ օրերու մէջ շատ արիւն կորսնցուցած էի ու դեռ արիւնահոսութիւնը կը շարունակուէր, եւ քանի որ սիրտս շատ տկարացած էր, չհամարձակեցան գործողութիւն ընել: Ապա արիւն տուին ինծի մեծ քանակութեամբ, ու երրորդ օրը արիւնահոսութիւնը դադրեցաւ ու երկու օր ալ պահելէ ետքը, ըսին որ պէտք է հիւանդանոցէն ելլեմ, քանզի օրէնքին հակառակ էր զինուոր չեղողը հոն պահելը:

Լաւ որ այն ժամանակ, մօրաքրոջս աղջիկը, Մարիցա քոյրս եւ անոր տղան Նշան Հէլվաճեանը Կիպրոսէն Լոնտոն փոխադրուած էին: Անոնք զիս սիրով տեղափոխեցին իրենց տունը: Հոն երկու օր պառկելէ ետքը, յանկարծ սրտի տագնապ ունեցայ ու բժիշկիս առաջարկով զիս Անգլիական հիւանդանոց փոխադրեցին, ուր 21 օր կոնակիս վրայ պառկած մնացի:

Օր մը Ծնայտրուք եղբայրը (որուն հանդիպած էի Պերլինի մէջ) ուրիշ քարոզիչի մը հետ զիս այցելելու եկան ու քիչ մը խօսակցելէ ետքը աղօթեցին ու երբ դուրս կ՛ելլէին, յանկարծ յիշելով Յակ. 5. 14,15 համարները, զանոնք ետ կանչեցի ու խնդրեցի որ մէկը ձեռքը սրտիս վրայ ու միւսն ալ ստամոքսիս վրայ դնելով աղօթեն բժշկութեանս համար: Ու երբ աղօթեցին ու գացին, մարմինիս մէջ զգացի փոփոխութիւն մը ու վստահ եղայ որ Տէրը զիս ոտքի պիտի հանէ. շատ չանցած այդպէս ալ եղաւ:

Մեր նշանաւոր գրող Րաֆֆիին Անգլիացի որբեւայրի հարսը, որ Լոնտոնի մէջ կ՛ապրէր, եռանդուն հաւատացեալ մըն էր: Ան իմ մասին լսելով, եկաւ զիս այցելելու ու ըսաւ որ երբ հիւանդանոցէն դուրս գամ, իր տունը տեղափոխուիմ ու ինք որպէս գթութեան քոյր հոգ պիտի տանի ինծի, մինչեւ որ լման կ՛ազդուրուիմ: Այդպէս ալ ըրաւ:

Եղբ. Յ. Պօյաճեանն ալ յաջող գործողութիւն մը ունենալէ ետք, հոն ընդունուեցաւ ու մենք նոյն սենեակին մէջ կը պառկէինք ու կը վայելէինք այդ սիրելի քրոջ հոգատարութիւնը, եւ շատ ուրախ էինք միատեղ ըլլալնուս համար:

Մեզ կ՛այցելէր նաեւ Կիպրոսէն եկած Հայ ընտանիք մը, որոնց փրկութեան մասին խօսեցանք ու անոնք յօժարեցան Տէրոջը դառնալ, ինչ որ մեզի ալ շատ ուրախութիւն պատճառեց: Մեզի կ՛այցելէին նաեւ Հէլվաճեան ընտանիքը եւ Ռուս հաւատացեալներ:

Երբ բաւական կազդուրուեցանք, ժողովներ ալ ունեցանք Րաֆֆիի քրոջ տան մէջ, ու երկու ամիսի չափ հոն մնալէ ետքը գացինք Հոլանտա, հոն ըլլալիք համագումարին՝ զոր Վեր. Ս. Տօքթորեանը նշանակած էր:

ՀՈԼԱՆՏԱՅԻ ՄԷՋ

Հոլանտայի մէջ, համագումարի ընթացքին, բաւական մեծ թիւով թէ՛ տեղացի եւ թէ՛ ուրիշ երկիրներէն եկած հոգեւոր անձերու հետ ծանօթացանք, որոնց վկայութիւնները եւ քարոզները թէ՛ հաւատացեալներուն եւ թէ՛ մեղաւորներուն օրհնաբեր եղան:

Համագումարէն ետք քանի մը վայրեր այցելեցինք, որոնց մէջ նշանաւոր էր այլազան, գոյնզգոյն, գեղեցիկ ծաղիկներու մեծ պարտէզը: Եղանք նաեւ մայրաքաղաքին մէջ եւ հոն ճաշելէ ետքը վերադարձանք համագումարին վայրը ու այնտեղէն ուղղակի գացինք Պէյրութ, ուր Աստուածաշունչի դպրոց մը բանալու ծրագիր ունէինք:

Այն տարուան ամրան, հեգեւոր համագումար մը տեղի ունեցաւ Կիպրոսի մէջ՝ Եղբ. Լեւոն Երկաթեանի առաջնորդութեամբ, ուր խումբ մը հաւատացեալներուն հետ ես ալ ներկայ եղայ ու շատ օրհնեալ եւ ուրախալի ժամանակ անցուցինք:

Համագումարը տեղի ունեցաւ անտառոտ բլուրի մը վրայ, ուր վրաններու մէջ գիշերեցինք եւ տաղաւարի մը տակ ժողովներ ունեցանք:

Իրաւցնէ ի՜նչ անուշ բան է Աստուծոյ զաւակներուն հետ հաղորդակցութիւն ունենալը: Երանի՜ թէ մեր եկեղեցիները սովորութիւն ընէին շատ, շատ սիրոյ խրախճանքներ՝ եւ ամառուայ ընթացքին ալ բնութեան ծոցին մէջ հոգեւոր համագումարներ ունենալը, որպէսզի եղբայրասիրութիւնը բնականաբար աճէր եւ ցնծութիւնը՝ շատնար:

ՍՈՒՐԲ ԷՄՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՆՉԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

1966-ի աշնան, Սուրբ Էմմանուէլեան Աստուածաշնչական Դպրոցը բացուեցաւ Վեր. Ս. Տօքթորեանի հիմնած որբանոցի «Փանուէլ» կոչուած մեծ շէնքին մէջ, ուր բաւական տեղ կար

Թէ՛ դասարանի եւ Թէ՛ ուսանողներու համար:

Դպրոցը իմ տնօրէնութեան տակ շարունակուեցաւ երկու տարի, որովհետեւ ես յանձն առած էի այդ պաշտօնը երկու տարուան համար: Ինձմէ ետք, ան տարի մըն ալ շարունակուեցաւ Անգլիացի ուսուցչուհիի մը հովանաւորութեան ներքեւ եւ ապա գոցուեցաւ:

Դպրոցը ունէր գիշերօթիկ ուսանողներ եւ ազատ այցելուներ: Գիշերօթիկներն էին.—

ՀԱԼԷՊԷՆ.—

Անդրանիկ Տալգըլըճեան
Գասպար Գարակէօզեան
Յովհաննէս Պէրպէրեան
Յովսէփ Գազանճեան

ՊԱՂՏԱՏԷՆ.—

Կարապետ Խաչգզեան
Դանիէլ Նալպանտեան
Սեդրաք Ջագըրեան

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԷՆ.—

Քոյր Գոհարիկ Հայրապետեան

ԼԻԲԱՆԱՆԻ ԱՆՃԱՐ ԳԻՒՂԷՆ.—

Եղբայր Պօղոս Գըլըճեան

ՊԷՅՐՈՒԹԷՆ.—

Յարութիւն Քէօմպէճեան եւ Լեւոն Գուրումլեան

Աւետիս Տէր-Փիլիպոսեան: Այս եղբայրը Թէպէտ գիշերօթիկ չէր, բայց շարունակ յաճախեց դասերուն, գիշերօթիկներու պէս:

Քոյր Եսթեր Մելիքսէթեանն ու Եղբ. Յովսէփ Գազանճեանը քանի մը ամիս ուսանելէ ետքը, որոշ պատճառներով վերադարձան իրենց տունը: Քանի մը ուրիշներ ալ՝ հոգեւոր կոչում չունենալով՝ հեռացուեցան դպրոցէն: Բոլոր

ամուսնացած ուսանողները, իրենց ընտանիքներով ապրեցան դպրոցի շէնքին մէջ:

Երկրորդ տարին քանի մը ուսանողներ ալ աւելացան, որոնք էին.—

Զարեհ Յակոբեան իր տիկնոջ հետ – Պարսկաստանէն,

Վահէ Գրիգորեան,

Պետրոս Համմալեան՝ Պէյրութէն, եւ քոյր Ովսաննա Գաբրիէլեան՝ Հալէպէն:

Բացի ինծմէ, չորս ուսուցիչներ ալ ունեցանք

Ա.Եղբայր Հահան Էքմէքճեան – Անգլերէնի

Բ.Եղբայր Հապիպ Ալաճաճը – Քարոզելու մեթոտներու

Գ.Պատ. Մելգոնեան – կարճ ժամանակ մը՝ Հայերէնի

Դ.Պր. Մ. Գուշագճեան՝ Հայերէնի

Ուսանողները մեծաւ մասամբ բարձր ուսում չունէին, բայց անկեղծ ու Տէրոջը նուիրուած էին, Յիսուսի աշակերտներուն պէս: Անոնք բացի ուսումէն ժամանակ կ'ունենային երթալու եւ քաղաքին մէջ անձնական միսիոնարական գործ կատարելու, իրենց վկայութիւններով եւ իրիկուններն ալ տնային ժողովներ կ'ունենային զանազան թաղերու մէջ:

Ամէն առաւօտ, դասէն առաջ աղօթաժողով կ'ունենայինք, որուն կը մասնակցէին նաեւ որբանոցի գործիչներն ու գործաւորուհիները եւ Տէրը առատօրէն կ'օրհնէր այդ ժողովները, այնպէս որ հոգեւոր լաւ մթնոլորտ մը յառաջ եկաւ «Փանուէլ»-ի մէջ, եւ աճում՝ հոգեւոր կեանքի մէջ:

Այդ շրջանին յաճախ քարոզեցի երկու կեդրոններու մէջ: Նոր Եղբայրութեան Եկեղեցիին մէջ, ժամանակ առ ժամանակ ալ Եղբ. Ալպէռ Ճնօրհօքեանի տան մէջ: Նաեւ այցելեցի ընտանիքներ ու նոր ապաշխարողներ ալ եղան, որոնցմէ առաջինններն էին Դանիէլ Նալպանտեան եւ Ազնիւ Գարապէքիրեան:

Ամառուան արձակուրդի ընթացքին լեռնային գիւղերու մէջ ժողովներ կ'ունենայինք, մանաւանդ Անճարի եւ Ճթորայի մէջ ու Տէրոջը օրհնութիւնները կը վայելէինք:

1967-ի ամառը մեծ խումբով գացինք, նախ՝ Դամասկոս ու յետոյ Պաղեստին, ուր եղանք Երիքովի, Երուսաղէմի, Բեթանիայի, Բեթլեհէմի, Քէբրոնի եւ Սամարայի մէջ ու այդ առիթով, Յակոբի ջրհորը տեսանք ու նորէն անկէ ջուր խմեցինք: Այդ երկրորդ այցելութեան առթիւ, Յիսուսի գերեզմանին մէջ մտնելով (որ քարայր մըն է) Անոր պառկած

տեղը պառկեցայ, յիշելով Անոր Հրաշալի Յարութիւնը: Երիքովի մէջ ալ Եղիսէի միջոցաւ բժշկուած աղբիւրի ջուրէն խմեցինք, որ արագահոս ջուր մըն էր ու պաղ եւ հաճելի:

Ասոնք Թանկագին յիշատակներ են հոգին ուրախացնող: Հապա ի՜նչ պիտի ըլլայ երբ մեր սիրելի ու սքանչելի Տէրը երկրորդ անգամ գայ ու զԱյն երես առ երես տեսնելով, վայելենք Հազարամեակն Թագաւորութիւնը:

Եղբայր Յովհաննէս Պօյաճեանը բաւական երկար ժամանակ մեզի հետ մնաց: Անոր քոյրն ալ Եգիպտոսէն մեր քովը եկաւ, ու ժամանակ մը մեզի հետ մնալէ ետքը իր եղբօրը հետ գնաց Գալիֆորնիա:

Եղբ. Յովհաննէս Պօյաճեանի հետ շատ սերտ յարաբերութիւն ունենալով՝ սրտակից բարեկամներ եղանք: Ան՝ Սուրբ Գիրքը շարունակ սերտող ու աղօթքի մարդ էր: Ան անկեղծ էր եւ կ՛ուզէր որ հաւատացեալները «Թափանցիկ» ըլլան, քանզի ոմանց մէջ կեղծաւորութիւն կը տեսնէր: Ան յաճախ թէ՛ ինծի եւ թէ՛ ուրիշ հաւատացեալներուն կը հարցնէր, թէ առաւօտեան ժամուն Ս. Գիրքի ո՞րտեղէն կարդացած, եւ ի՞նչ խօսքերէն նոր օրհնութիւն ստացած ենք. եւ ապա կը պատմէր իր ստացած օրհնութեանց մասին:

Ան աւելի լսող էր քան՝ քարոզող: Ու երբ իրեն պատեհութիւն կը տրուէր խօսելու՝ իր անձնական փորձառութիւններէն կը վկայէր:

Երբ լսեցի անոր Տէրոջմով ննջելը, շատ տրտմեցայ ու տրտմութիւնս կրկնապատկուեցաւ, երբ իմ նոյնպէս շատ սիրելի եւ սրտակից բարեկամիս՝ Եղբ. Գէորգ Հալէպլեանի երկինք երթալն ալ լսեցի, ու ըսի. «Փէսէտինան յիսուն տոկոսով իր արժէքը կորսնցուց ինծի համար, ու հոն երթալու կարօտը, եւ փափաքը, յիսուն տոկոսով պակսեցաւ իմ մէջս»:

Եղբայրներ շատ կան, բայց սրտակից բարեկամներ քիչ են: Դաւիթ ալ ինծի պէս զգաց երբ կորսնցուց իր բարեկամը՝ Յովնաթանը:

Մեր ուսանողները լաւ նիշերով վերջացուցին իրենց դասընթացքը եւ վկայականներ ստանալով ոմանք գացին իրենց երկիրը, ուրիշներ գացին Հիւսիսային Ամերիկա, ոմանք ալ մնալով Լիբանանի մէջ, Պէյրութի, Ծթորայի եւ Անճարի մէջ Աւետարանի գործով պարապեցան:

Ներկայիս՝ Փէսէտինայի մէջ կը գտնուին Եղբ. Զարեհ Յակոբեանը եւ Դանիէլ Նալպանտեանը իրենց տիկիններուն

Հետ, եւ տեղւոյս Եղբայրութեան Եկեղեցիի անդամներն են ու իրենց մասնակցութիւնը կը բերեն Տէրոջը գործին մէջ՝ նոյն ժամանակ զբաղելով նաւթական գործով:

ՎաՀէ Գրիգորեանը՝ Գանատայի Հէմիլթըն քաղաքին մէջ է եւ նաւթական գործով պարապելով Հանդերձ, տեղւոյն Անգլիական եկեղեցին կը յաճախէ եւ անոր կը բերէ իր մասնակցութիւնը:

Քոյր ԳոՀարիկ Հայրապետեանը մեր դպրոցը աւարտելէ ետք Ամերիկայի Սիաթըլ քաղաքը գնաց, Հոն իր ուսումը շարունակելու Համար, Աստուածաբանական դպրոցի մը մէջ: Վերջերս լսեցի որ ամուսնացած է: Ան շատ Համարձակ վկայող մըն էր փրկութեան մասին ու Սիաթըլ-էն ալ ինծի գրեց որ կը շարունակէ վկայել ամէնուն: Կը յուսամ որ իր ամուսնութենէն ետքն ալ պիտի շարունակէ Հոգեւոր գործը:

Եղբայր Պօղոս Գլըճեան, որ տախտակէ դգալ շինող մըն էր, ներկայիս Պէյրութի Նէզէրին Եկեղեցիի մը Հովիւն է ու յաջողութեամբ կը գործէ ու նոր Հոգիներու փրկութեան ալ միջոց եղած է:

Եղբայր Աւետիս Տէր-Փիլիպպոսեանը, որ ժամանակ մը Եղբ. Յարութիւն Քէօմպէճեանը: Ան Հովիւն է Պէյրութի մէջ Նէզէրին Եկեղեցիի մը Հովիւն է ու նոր Հոգիներու փրկութեան ալ միջոց եղած է:

Իսկ մեր Միսիոնարական Ընկերութեան կողմէ կը գործեն Եղբ. Յարութիւն Քէօմպէճեանը: Ան Հովիւն է Պէյրութիւն մէջ «Փոքրիկ Հօտ» կոչուած նորակազմ եկեղեցիի մը, զոր ինք կազմած է եւ անդամներէն շատերուն փրկութեան միջոց եղած է: Ան աչքազուրկ ըլլալով Հանդերձ, շատ ժրաջան է, քանի մը տեսնողներէն աւելի գործունեայ՝ շարունակ այցելութիւններ տալով եւ Թաղային ժողովներ կազմակերպելով:

Եղբ. Անդրանիկ Տալգըլճեանն ալ, որ առաջ Հալէպ կ՚ապրէր ու Հոն Տէրոջը գործին նուիրուած՝ Աւետարանի գործը կ՚ընէր, ներկայիս Պէյրութ տեղափոխուած է ու Հոն Ա. Եղբայրութեան Եկեղեցիին մէջ կը գործէ ու նաեւ այցելութիւններ կ՚ընէ:

Յովսէփ Գազանճեան եւ Կարապետ Խաչագգեան եղբայրները ու Քոյր Ովսաննա Գաբրիէլեանը Հալէպի մէջ կը գործեն քանի մը եկեղեցիներու մէջ, եւ ուրիշ տեղեր ալ այցելելով:

Եղբայր Սեդրակ Զագրեանն ալ Պաղտատի Եղբայրութեան Եկեղեցիին մէջ կը գործէ ձրիաբար: Ան շատ անկեղծ եւ

եռանդուն հաւատացեալ մըն է:

Եղբայր Պետրոս Համալեանն ալ ներկայիս Պէյրութ է եւ մեր միսիոնարութեան կողմէ պիտի գործէ. լաւ ապագայ խոստացող գործիչ մըն է:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ – ՊԷՅՐՈՒԹԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

1968-ի ամառուայ շրջանին, Պէյրութէն եկայ Իսթանպուլ եւ քանի մը օրեր հոն մնալով ժողովներ եւ այցելութիւններ ունեցայ. ու երբ վերջին իրիկունը Կէտիկ Փաշայի Աւետարանական Եկեղեցիին մէջ վերջին ժողովը ունեցանք, Հայ երիտասարդ մը դարձի եկաւ եւ մեծ ուրախութիւն պատճառեց բոլորին:

Այդ ժողովին մէջ կային նաեւ Ասորի եւ Յոյն հաւատացեալներ ալ, որոնք մեծ եռանդով ու ձեռքերնին երկինք բարձրացնելով աղօթեցին ու Տէրը փառաբանեցին: Հոն կային նաեւ երկու Թուրք հաւատացեալներ. մէկը Օմար Սանկար՝ չափահաս էր եւ տարիներ առաջ դարձի եկած էր: Անոր Հայ կինն ալ եռանդուն հաւատացեալ մըն էր. անոնց տան մէջ օրհնեալ ժողով մըն ալ ունեցած էինք:

Իսկ երկրորդը՝ երիտասարդ մըն էր: Ան ինծի վկայեց որ Գերմանիոյ մէջ դարձի եկած է ու փրկութեան վստահութիւնը ունի:

Երանի՜ թէ այդպիսիներուն թիւը շատնար Թուրքիոյ մէջ եւ շատ Թուրքեր խոնարհելով ծունկի գային մեր հզօր Փրկչին ու Աստուծոյն առջեւ:

Իսթանպուլէն գացի Յունաստան ու ապա Եուկոսլաւիա եւ հոն երեք շաբաթ մնալով՝ այցելեցի վեց եկեղեցիներ եւ շատ օրհնեալ ժողովներ ունեցանք եւ նոր հոգիներ դարձի եկան: Ժողովուրդը հոն շատ պարզ հաւատքով ընդունեց Աստուծոյ խօսքը: Կանայք, վայելուչ հագուստով եւ գլխի ծածկոցով կուգային ժողովներուն եւ երկիւղածութեամբ կը լսէին Աստուծոյ խօսքը:

Երանի՜ թէ Ամերիկայի եւ ուրիշ երկիրներու մէջ ալ ամօթխածութիւն եւ պարկեշտութիւն ըլլար: Եուկոսլաւիան կոմունիստական երկիր ըլլալով հանդերձ, մեծ ազատութիւն տուած է կրօնքին:

Սահմանին վրայ տեսնելով իմ Ամերիկեան անցագիրս, յարգանքով վարուեցան հետս եւ իրերս ալ քննութեան չենթարկեցին: Նաեւ բոլոր գործունէութեանս ընթացքին ո՛չ ոք լրտեսեց զիս ու արգելք եղաւ Աւետարանի ործին:

Երանի թէ բոլոր միւս Կոմունիստական երկիրնեան ալ այդպիսի ազատութիւն տային կրօնքին:

Հոն զիս հիւրասիրեց Եղբայրութեան Եկեղեցիներուն Նախագահը Եղբայր Ս. Րիպար ու անոր փեսան ալ իր ինքնաշարժով մեզ տարաւ այն խուղերը եւ քաղաքները ուր եկեղեցիներ ունէին: Նաեւ քոյր Նատա Սվասթին ալ մեզի ընկերացաւ որ իր եռանդով, ընդունակութեամբ եւ անձնազոհութեամբ մեծ գործ տեսած էր հոն: Արդէն ա՛ն պատճառ եղաւ իմ հոն երթալուս, որովհետեւ անոր հետ Շիքակոյի մէջ հանդիպում ունեցած էի եւ շատ խնդրած էր ինձմէ որ իրենց երկիրն ալ այցելեմ:

Այնտեղէն ճամբայ ելլելով՝ գացի Փարիզ ու քանի մը օր հոն մնալէ եւ ժողովներ ունենալէ ետք, գացի Լոնտոն եւ հոնկէ անցայ Գանատա եւ Մոնթրէալի ու Թորոնթոյի եկեղեցիները այցելելէ ետք՝ այցելեցի նաեւ Գլիվլէնտի ու Իրիի Ռուս եկեղեցիները ու ապա վերադարձայ Լոս Անճելըս: Ժամանակ մը հոն մնալէ ետք, գացի Հարաւային Ամերիկա:

ԱՐԺԱՆԹԻՆԻ ՄԷՋ

1969-ի Ապրիլին, ճամբայ ելլելով հասայ Պուէնոս Այրէս, ուր եղբայրները զիս դիմաւորեցին:

Այն տարին Եղբայրութեան տարեկան համագումարը տեղի ունեցաւ Ապրիլի վերջին օրերուն մէջ, եւ շատ յաջող անցաւ: Համագումարը բազմամարդ էր, որովհետեւ Մոնթէվիտէոյէն եւ Սան Փավլոյէն ալ ներկայացուցիչներ եկած էին:

Շատ ուրախացայ տեսնելով որ 1958ին եղած հաշտութիւնը եղբայրներուն միջեւ անխախտ եւ հաստատ մնալով լաւ արդիւնք տուած էր: Բայց դեռ բան մը պակաս էր. այսինքն՝ արտասահմանի մէջ միսիոնարական գործի կարիքը անտես մնացած էր: Ուստի քանի մը անդամներուն հետ այդ նիւթին շուրջ խօսելով, Միութեան Ժողովին ուշադրութիւնը դարձուցի այդ կէտին վրայ, թէ ուրիշ երկիրներուն մէջ ցրուած մեր Հայ ժողովուրդը ո՛րքան պէտք ունի Աւետարանի փրկարար լուրը լսելու՝ Աւետարանիչներու միջոցաւ, եւ թէ մենք պարտական

ենք անոնց համար հոգալու: Ուստի առաջարկեցի որ տարեկան խոստումներ ըլլան այդ նպատակին համար ու Միութիւնը չարունակական գանձանակ մը ունենայ միսիոնարներ ղրկելու այդ երկիրները:

Այս առաջարկը ընդունուեցաւ ու Համագումարի վերջին ժողովին մէջ յայտարարեցի, թէ «հիմա Միսիոնարական գործի համար խոստումներ պիտի տանք մէկ տարուան համար. որո՛նք որ կրնան՝ մէկ անամէն վճարեն, իսկ անոնք որ չեն կրնար՝ ամսէ ամիս վճարեն »:

Այս լսելով՝ ոմանք հարց տուին թէ աւելի լաւ չէ՞ր ըլլար որ խոստումները գաղտնի ըլլային: Չէ՞ որ Յիսուս ըսաւ. «Զգոյշ եղէք որ ձեր ողորմութիւնը մարդոց առջեւ չընէք»: Եւ «Երբոր ողորմութիւն կ՚ընես ձախ ձեռքդ թող չգիտնայ աջ ձեռքիդ ի՛նչ գործելը»:

Ըսի անոնց, թէ Յիսուս այդ ըսաւ կեղծաւորները աչքի առաջ ունենալով, որոնք միայն մարդոց երեւնալու համար ողորմութիւն կուտային, որպէսզի մարդոցմէ փառաւորուին: Բայց Ան նոյն լերան քարոզի մէջ ըսաւ նաեւ թէ «Դուք էք աշխարհի լոյսը… Ու ճրագը չեն վառեր ու դներ գրուանի տակ, հապա աշտանակի վրայ, եւ լոյս կուտայ բոլոր տանը մէջ եղողներուն: Այնպէս թող լուսաւորէ ձեր լոյսը մարդոց առջեւ, որ տեսնեն ձեր բարի գործերը, ու փառաւորեն զԱստուած»: Նաեւ ըսի՝ թէ ինչպէս Պօղոս Առաքեալն ալ Կորնթացիներուն գրեց Սուրբերուն ըլլալիք նիւթական օգնութեան մասին (տես, Բ. Կորնթ. 8 եւ 9 գլուխները) ուր կ՚ըսէ. «Հարկաւոր սեպեցի եղբայրներուն աղաչել, որ առաջուց ձեզի գան, ու առաջուց կարգի դնեն ան ձեր առաջուց ծանուցած ընծան»:

Նաեւ օրինակ բերի Դաւիթը, թէ ի՛նչպէս բոլոր ժողովուրդին յայտարարեց իր Տէրոջը տան համար նուիրած ընծաներու մասին, ու կոչ ըրաւ որ իր իշխաններն ալ խոստումներ ընեն: Մեր եղբայրները համաձայնեցան եւ այն իրիկունը երեքուկէս միլիոնի մօտ փեսոյի խոստումներ եղան: Գրեթէ նոյնքան խոստումներ եղան նաեւ Մոնթէվիտիոյի եկեղեցիին կողմէն եւ գրեթէ նոյնքան ալ ուրիշ եկեղեցիներու եւ անձերու կողմէն, որոնք այն ժամանակ 10,000 տոլարի արժէք ունէին: Հետեւաբար Միութիւնը կրցաւ երեք միսիոնարներ ունենալ Թուրքիոյ մէջ, որոնցմէ մէկը ներկայիս տարեց ու ֆիզիքապէս տկար ըլլալուն պատճառաւ հրաժարած է, բայց երկուքը եռանդով կը գործեն թէ՛ Իսթանպուլի եւ թէ՛

ուրիշ քաղաքներու մէջ, ուր Հայեր կան, եւ հոգիներ դարձի կուգան: Անցեալ տարի ես ալ Եղբայր Ն. Ճան Սէվէնի հետ այցելեցի Ատանայի, Թարսուսի եւ Մէրսինի մէջ եղող Հայերը, ու քանի մը հոգիներ ալ աղօթեցին փրկութեան համար:

Համագումարէն ետք Սուրբ Գրոց դասընթացք մը ունեցանք, որ տեւեց երկու ամիս, եւ որուն մասնակցեցան քանէ աւելի երիտասարդներ եւ երեսունի չափ ալ չափահաս ազատ ունկնդիրներ: Նոյն ժամանակուան ընթացքին ունեցանք նաեւ օրհնեալ աւետարանչական ժողովներ եկեղեցւոյ կեդրոնական աղօթատան մէջ: Նաեւ Եկեղեցիին օգնական Հովիւ՝ Եղբ. Էքիզեանին հետ շատ ընտանեկան այցելութիւններ ունեցանք եւ Տէրը օրհնեց Իր խօսքը եւ փրկուողներ ալ եղան:

Նոյն ժամանակ՝ քարոզեցի նաեւ Ռուս եկեղեցիներուն եւ Ուքրանական եկեղեցիի մը մէջ, որ Գաճսրոս կոչուած քաղաքամասին մէջ կը գտնուէր եւ որ 120ի չափ անդամներ ունէր եւ մեծաւ մասամբ երիտասարդներ էին: Հոն միայն քանի մը անդամներ խօսեցայ ու քանի չափ հոգիներ դարձի եկան: Իրիկուն մը չորս անգամ վերարկուս հագայ ու հանեցի որովհետեւ ժողովէն ետք երբ կ՚ուզէի մեկնիլ, ինծի ըսին որ միւս սենեակին մէջ երկու աղջիկներ կուլան, ու երթամ անոնց հետ խօսիմ: Ուստի վերարկուս կրկին հանեցի ու գացի: Երբ անոնց հարցուցի՝ թէ ինչո՞ւ կուլան, անոնք ըսին թէ իրենք հաւատացեալներու զաւակներ են ու անոնցմէ մէկն ալ հինգ տարի եկեղեցիի անդամ եղած է, բայց ա՚յդ իրիկուն հասկցան՝ թէ դեռ վերստին ծնած չէին ու լալով ապաշխարեցին: Անկէ ետք, երբ վերարկուս հագայ որ երթամ, ըսին որ «տե՛ս հոն քանի մը ուրիշ երիտասարդներ ալ տխուր դէմքով կայնած են. գնա՛ անոնց հետ ալ խօսէ»: Գացի խօսեցայ ու անո՛նք ալ ապաշխարեցին. եւ ատկէ ետք, այդ բանը երկու անգամ ալ կրկնուեցաւ եւ քանի մը հոգիներ եւս ապաշխարեցին:

Ո՜հ, ի՛նչ ուրախալի է այդպիսի եկեղեցիներուն մէջ գործելը:

Այդ շրջանին երկու անգամ ալ Սպանացիներու եկեղեցիներուն մէջ խօսեցայ ու երկու հոգիներ դարձի եկան:

ԳՈՐՏՈՊԱՅԻ ՄԷՋ

Գորտոպայի մէջ առաջին անգամ ըլլալով հանդիպեցայ Եղբայր Վ. Դաւիթեանին եւ ունեցանք հաճելի խօսակցութիւն:

Ան նաեւ քանի մը Թուրքերէն երգեր երգեց զօրս ժապաւէնի վրայ առի յիշատակի համար:

Վահրամ Եղբ. Դաւիթեանը մեծ օրհնութիւն եղած է ո՛ւր որ գացած է եւ շատ մը հոգիներու փրկութեան միջոց՝ իր պարզութեամբ, եռանդով եւ քաջ վկայութիւններով: Պուէնոս Այրէսի մէջ ալ խումբ մը երիտասարդներ փրկուած էին անոր միջոցաւ եւ եռանդով կը գործէին Տէրոջը համար:

Հոն՝ թէ՛ Հայ Եղբայրութեան եւ թէ՛ Ռուս Աւետարանական եկեղեցիներուն մէջ քարոզեցի: Նաեւ Լուսաւորչական եկեղեցիի մը սրահին մէջ շաբաթ մը դասախօսեցի, Աստուծոյ եւ Հոգիի գոյութեան մասին: Ի մէջ այլոց ըսի՝ թէ Հայերը կը գայթակղին անոր համար որ Աստուած թոյլ տուաւ Թուրքին, որ այդպէս անգութ կերպով կոտորեն Հայերը, ու կը կասկածին Անոր գոյութեան: Անոնք իմ հայրս ու եղբայրս ալ սպաննեցին, բայց ես չեմ գայթակղիր, հաւատալով որ օր մը այդ մարտիրոսները յարութիւն պիտի առնեն եւ հազար տարի պիտի թագաւորեն Քրիստոսի հետ Հայաստանի մէջ: Որովհետեւ այդ շրջանին, մեծ նեղութեան ժամանակէն ողջ մնացած արդարները բոլոր ազգերէն՝ պիտի մտնեն Հազարամեայի շրջանին մէջ եւ երկրաւոր մարմիններով ու զաւակներ ծնանելով պիտի շատնան ծովու աւազին չափ: Անկասկած անոնց մէջ պիտի ըլլան նաեւ հայ մնացորդներ եւ Տէրը անոնց պիտի տայ ամբողջ Հայաստանը, ուր անոնք պիտի շատնան հազար տարուան ընթացքին ու մեծ ժողովուրդ մը պիտի ըլլան:

Իսկ հոն ո՛չ մէկ Մահմետական Թուրք պիտի գտնուի: Եւ անոնք որ այդ սուրբերը սպանեցին, հիմա դժոխքի մէջ են եւ յաւիտեանս յաւիտենից պիտի տանջուին կրակի լիճին մէջ:

Բայց հազարամեայի մէջ մէ՛կ անդարձ ու անհաւատ հայ պիտի չըլլայ: Ուստի եթէ կ՚ուզէք Հայաստանի հազարամէական թագաւորութեան մէջ բաժին ունենալ, ապաշխարեցէ՛ք: Եթէ ոչ, ձեր չսիրած Մահմետական Թուրքերուն հետ պիտի բնակիք, յաւիտեանս յաւիտենից դժոխքին եւ կրակի լիճին մէջ:

Երբ ժողովը վերջացաւ, շատեր եկան եւ ձեռքս թօթուեցին, շնորհակալութիւն յայտնելով, որոնց մէջ կային նաեւ կուսակցական առաջնորդներ որոնք մեծ յուզումով ըսին. «Կը շնորհաւորենք ձեզ մեր ազգին հանդէպ ունեցած այդ մեծ սիրոյն համար»: Ու խնդրեցին որ շարունակուին ժողովները,

խոստանալով որ չարունակ պիտի յաճախեն ատոնց: Բայց ես խոստացած ըլլալով երթալու ուրիշ տեղեր, չկրցայ հոն մնալ:

Գորտոպայի մէջ ալ ունեցանք Աստուածաշնչական դասընթացք մը, որուն ներկայ եղան խումբ մը երիտասարդներ եւ չափահասներ:

ՄՈՆԹԷՎԻՏԻՈՅԻ ՄԷՋ

Գորտոպայէն գացի Մոնթէվիտիօյ: Հոն Եղբայրութեան եկեղեցին ունէր 150-ի չափ անդամներ, որոնք մեծ սիրով ընդունեցին զիս եւ եռանդով յաճախեցին թէ՛ աւետարանչական ժողովներուն եւ թէ՛ Փրկութեան ծրագիրի շուրջ տրուած դասախօսութիւններուն:

Գլխաւորաբար զիս հիւրասիրեց Եղբայր Պօղոս Էլմասեան: Ան իր տիկնոջ հետ շատ լաւ տպաւորութիւն թողուց վրաս, որովհետեւ անկեղծ սէր եւ հոգեւոր եռանդ տեսայ անոնց մէջ: Հիւրասիրուեցայ նաեւ ուրիշ հաւատացեալներու կողմէ ու այցելեցի ընտանիքներ:

Հոն քարոզեցի նաեւ Ռուս եկեղեցիին մէջ, որ այն ժամանակ փոքրաթիւ էր: Կ'ուզէի Սան Փաւլոն ալ այցելել, բայց թէ՛ ֆիզիքական տկարութիւնը եւ թէ՛ օդին տաքնալը արգելք հանդիսացան ու ես Պուէնոս Այրէսէն վերադառնալով ճամբայ ելայ Նոյեմբերի մէջ ու դարձայ Լոս Անճելըս, ուր մնացի բաւական երկար ժամանակ:

ՀԱՅ ԱԻԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՏՈՐ ԳԼԽԱՒՈՐ ՊԱՏՃԱՌԸ

1970-ին Դանիէլ Նալպանտեանը գրեց ինծի, թէ կ'ուզէ Ամերիկա գալ «Զայլտ Իվէնճէլիզմ» Միսիոնարական դպրոցին մէջ ուսանելու համար, եւ արդէն այդ դպրոցի վարչութենէն հրաւէր ալ ունի, բայց ճամբու ծախսը ինք պէտք է հոգայ: Գիտնալով որ ան դրամ չունի, այդ հոգը իմ վրաս առի: Ան եկաւ ու երեք ամսուան դասընթացքը վերջացուց, որմէ ետքը այն Միսիոնարութեան Վարչութիւնը ուզեց զինք ղրկել Սուրիա, որպէսզի իրենց կողմէ որպէս միսիոնար հոն գործէ:

Բայց երկու բաներ առոր արգելք եղան:

Ա. Պատերազմը

Բ. Դանիէլը զինուորական տարիք ունենալով, փախստական պիտի սեպուէր եւ վերադարձին պիտի բանտարկուէր ու մինչեւ իսկ կրնար մահուան պատիժի ենթարկուիլ:

Ասոնք նկատի առնելով, Միսիոնարութիւնը ուզեց զինք իրենց Գոլէճը ուղարկել ուսանելու համար. բայց ասոր ալ արգելք եղաւ իր անցագիրի ժամանակին կարճութիւնը: Անցագիրը նորոգելու փորձ ըրինք, բայց չհաջողեցանք ու անել վիճակի մատնուեցանք: Այս հոգը գլխաւորաբար իմ եւ Եղբ. Ս. Գահրամանեանի վրայ ծանրացաւ, որովհետեւ մե՛նք երաշխաւոր եղած էինք անոր, այդ դպրոցի վարչութեան առջեւ, ու դպրոցի երեք ամսուան ծախսն ալ հոգացած էինք:

Այն ժամանակ ես միտք ունէի Հարաւային Ամերիկա երթալու, հոն Աստուածաշնչական դպրոց մը բանալու համար ու օդանաւի տոմսի համար ալ ապսպրանք ըրած էի: Բայց այդ նեղ պարագան զիս ետ պահեց ու ես ստիպուած եղայ Դանիէլը բերել տալ իմ քովս, եւ միջոց մը գտնել, անոր կեանքը վտանգէն ազատելու համար:

Նախ դիմեցի մեր Գալիֆորնիայի Եղբայրական Միութեան Վարչութեան, որպէսզի զանիկա ընդունինք որպէս մեր միսիոնարը ու կառավարութենէն թոյլտուութիւն ստանալով զինք պահենք հոս, մեր եկեղեցիներու փոքրիկներուն եւ երիտասարդներուն մէջ գործելու համար:

Այս առաջարկը ձայնի մեծամասնութեամբ ընդունուեցաւ եւ Եղբ. Վ. Թուրեանը գնաց եւ դիմեց Իմմիկրէյշընի Օֆֆիս-ին: Լուր բերաւ, թէ ան ձեռնադրուած չըլլալով՝ մերժած են:

Ահա ա՛յս պարագան եղաւ գլխաւոր պատճառը, որ մեր Միսիոնարական Ընկերութիւնը կազմուի: Ու երբ անիկա կառավարութենէն ճանչցուեցաւ, դիմեցինք փաստաբանի մը որպէսզի մեզի օգնէ, Դանիէլը ճանչցնելու կառավարութեան առջեւ, որպէս մեր միսիոնարը: Բայց երբ ան գիտցաւ որ մեր Միսիոնարական Ընկերութիւնը նոր կազմուած է եւ մենք դեռ պաշտօնական գրասենեակ մը չունինք, չուզեց յանձն առնել այդ գործը:

Ուստի այն խորհուրդը եկաւ ինծի, որ դիմեմ Լոս Անճելըսի Զայլտ Միսիոնարութեան Տնօրէնին, որպէսզի իրենց Վարչութիւնը հրաւիրէ Դանիէլը որպէս իրենց Միսիոնարը, մեր

Հայ եկեղեցիներուն մէջ գործելու համար:

Ան ըսաւ, որ «մենք կրնանք ատիկա ընել, եթէ ձեր կողմէն անոր ամսավճարը հոգացուի, որ պէտք է ըլլայ 250 տոլար»:

Ես վստահեցուցի զինք որ մեր Միսիոնարական Ընկերութիւնը յանձն կ'առնէ այդ պարտականութիւնը: Եւ անոնք ընդունեցին Դանիէլը՝ որպէս իրենց Միսիոնարը:

Երբ նոյն փաստաբանին յայտնեցի այդ մասին՝ ան յանձն առաւ Դանիէլի գործը ի գլուխ հանել: Այդ գործը տարի է մը աւելի տեւեց, եւ դեռ որոշ արդիւնք մը չստացած, Դանիէլը ամուսնացաւ Ամերիկահպատակ օրիորդի մը հետ որ Հայ էր: Դատաւորն ալ ուրախացաւ եւ ազատեցաւ այդ ծանր հոգէն:

Բայց մենք այս անակնկալ ու դժուար կացութեան մէջ Տէրոջը մատը տեսանք: Որովհետեւ այս Միսիոնարութեան կազմակերպուիլը մեծ օրհնութիւն եղաւ Տէրոջը գործին համար, Միջին Արեւելքի եւ այլ երկիրներուն մէջ, ուր ինը հոգեւոր գործիչներ ունինք, որոնք եռանդով կը քարոզեն Փրկութեան Աւետարանը եւ նոր հոգիներ դարձի կուգան: Նոյնպէս տասնեակ կարօտեալներ ալ նիւթական օգնութիւն կը ստանան, որոնց մէջ կան որբեւայրիներ, ծերեր, կոյրեր եւ անդամալոյծներ:

Սրտանց ուրախ ենք, որ ո՛չ թէ միայն Հայ, այլ նաեւ Ռուս եւ Ուքրայնացի հաւատացեալներ կ'օգնեն մեզի, առատաձեռնօրէն, այս Սուրբ գործը յառաջ տանելու համար եւ կը յուսանք որ անիկա երթալով աւելի պիտի զօրանայ Աստուծոյ փառքին համար:

ՆՈՐԷՆ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՋ

1971-ի Հոկտեմբերին գացի Թորոնթօ (Գանատա), եւ քանի մը օր Թորոնթօ մնալով՝ քարոզեցի Հայ Եղբայրութեան եւ Ռուս Մկրտչական եկեղեցիներուն մէջ, եւ Եղբայր Յովհաննէս Քէօշկէրեանի հետ ճամբայ ելլելով նախ քանի մը օր կանգ առինք Լոնտոնի մէջ ու թէ՛ հոգեւոր հաղորդակցութիւն ունեցանք մեր սիրելի Հայ հաւատացեալներուն հետ եւ թէ՛ իրենց ժողովներուն մէջ քարոզեցինք: Թէեւ անոնք թիւով քիչ են, բայց սիրով ու միաբանութեամբ կ'ապրին ու կը գործեն:

Հոն տեսակցութիւն ունեցայ նաեւ Վեր. Ա. Քօսցիէխայի հետ եւ իրենց ժողովներուն մէջ ալ քարոզեցի:

Լոնտոնէն ճամբայ ելլելով գացինք ուղղակի Պէյրութ, ուր

քանի մը ամիս մնալով գործեցինք Եղբայրութեան եկեղեցիներուն մէջ: Մեզ գլխաւորաբար հիւրասիրեց՝ սիրելի եղբայր Ալպերթ Ծնօրհօքեանը, մեզի առանձին սենեակ մը յատկացնելով իր բնակարանին մէջ եւ իր ազնիւ տիկինն ալ՝ Մայտան քաղցր ժպիտով ծառայեց մեզի: Անոնց զաւակներն ալ սէր ցուցուցին մեզի:

Հիւրասիրուեցանք նաեւ ուրիշ հաւատացեալներու կողմէ ու քաղցր հաղորդակցութիւն ունեցանք ամէնուն հետ:

ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ

1972-ի սկիզբը Յովհաննէս եղբօր հետ գացինք Հալէպ ու Միսիոնարուհի Քոյր Մարիա Թարթարի կողմէ հիւրասիրուեցանք, որ նոյնպէս մեզի առանձին սենեակ մը յատկացուց իրենց չէնքին մէջ եւ լաւ հոգ տարաւ, մանաւանդ ինծի՝ որ պաղ առած էի: Անոր Արաբ ամուսինն ալ չատ անկեղծ, խոնարհ ու Տէրոջը նուիրուած եղբայր մըն է, եւ ան ալ մեծ սէր ցոյց տուաւ մեզի:

Հոն աւետարանչական ժողովներ ունեցանք թէ՛ Եղբայրութեան, թէ՛ Աւետարանական եւ թէ՛ Լուսաւորչական Եղբայրութեան եկեղեցիներու մէջ ու նաեւ Հայ Աւետ. Քրիստոսի Եկեղեցւոյ մէջ, որուն պատասխանատուն է Քոյր Մ. Թարթար: Ժողովները իրենց չէնքի մեծ սրահին մէջ տեղի կ'ունենայ թէ՛ արաբներուն եւ թէ՛ հայ կանանց համար: Եւ Տէրը կ'օրհնէ այդ ժողովները ու հոգիներ դարձի կուգան:

Մենք հոն գործակցեցանք նաեւ մեր հոգեւոր գործիչներուն հետ ու անոնց տնային ժողովներուն ալ մասնակցեցանք:

Հոն պաղառութենէն ձայնս քաչուեցաւ ու ես ստիպուած եղայ Պէյրութ վերադառնալու: Բայց Եղբ. Յովհ. Քէօչկէրեանը հոն մնաց եւ Տէրը օրհնեց անոր ծառայութիւնը ու քանի մը հոգիներ ալ դարձի եկան: Եղբայրը Հալէպէն Պէյրութ վերադառնալով՝ քանի մը օր հոն մնաց ու ապա փափաքեցաւ տուն վերադառնալ, իսկ ես դեռ հոն մնացի քանի մը ամիսներ:

Ճամբան՝ Յովհաննէս եղբայրը կանգ առած էր Պոլսոյ եւ ապա Վալանսի մէջ եւ չատ օգտակար եղած է հոն:

Այն վերջին ամիսներու ընթացքին զիս կարգով հիւրասիրեցին Եղբ. Մկրտիչ Յարութիւնեանը, Եղբ. Սարգիս Ինքնատիրոսեանը, եւ Եղբ. Պետրոս Նասանեանը եւ անոնց

բոլորն ալ իրենց տիկիններով անկեղծ սէր ցուցուցին ինծի եւ հոգեւոր քաղցր հաղորդակցութիւն ունեցանք։

Այդ շրջանին, օրհնեալ աւետարանչական ժողովներ ունեցանք նաեւ Վեր. Յ. Սաղըրեանի եւ Վեր. Սալիպեանի եկեղեցիին մէջ, եւ էշրէֆիէի Կեդրոնական Բարձրագոյն Վարժարանի մէջ ալ քարոզեցի ու քանի մը ուսանողներ բաւական ազդուած էին։

Նաեւ օրհնեալ ժողովներ ունեցանք երկու Նէզէրին եկեղեցիներու մէջ, որոնց հովիւներն են Եղբ. Հապիպ Ալաճաճի եւ Եղբ. Պօղոս Գըլըճեան։ Այն տարուան հոգեւոր համագումարին ալ մասնակցեցայ լեռնային գիւղի մը մէջ, ուր մեծ հաճոյքով վայելեցինք Տէրոջը պարգեւած ֆիզիկական ու հոգեւոր օրհնութիւնները։

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ – ՊԷՅՐՈՒԹԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ՓԷՍԷՏԻՆԱ

1972-ի Գարնան, Պէյրութէն ճամբայ ելանք Եղբ. Աւետիս Տէր-Փիլիպպոսեանին հետ ու եկանք Իսթանպուլ ու հոն կարճ ժամանակ մը մնալով օրհնեալ ժողովներ ունեցանք թէ՛ եկեղեցիներուն եւ թէ՛ տուներուն մէջ ու նաեւ այցելութիւններ ըրինք։ Զիս հիւրասիրեց Եղբ. Նազար Ճան Աէվէնը, իսկ Եղբ. Աւետիսը, Եղբ. Արդարեանը մեծ սէր ցուցուցին եւ մեզ առաջնորդեցին ո՛ւր որ գացինք։ Եղբ. Ճան Սէվէնը մեզ նաւով տարաւ մինչեւ Տարտանէլ, ու տեսանք նեղուցին երկու եզերքներուն վրայ գեղեցիկ տեսարանները։

Իսթանպուլէն գացինք Աթէնք եւ հո՛ն ալ քանի մը օր մնալով ժողովներ ունեցանք Եղբայրութեան՝ Աւետարանականներու եւ Եղբ. Վ. Մարտիրոսեանի տան մէջ։ Ուրիշ գիւղի մը մէջ ալ ժողովներ ունեցանք, ուր շատ եռանդուն երեք քոյրեր տեսանք, որոնցմէ մէկը Միսիոնարուհի Մէրի Օսթէրկարտն էր, երկրորդը՝ Յոյն եւ երրորդն ալ Հայ, որոնց անունները դժբախտաբար չեմ յիշեր։

Յոյն քոյրը՝ իր մեծ ու գեղեցիկ տան մէջ մեզ հիւրասիրեց անկեղծ սիրով ու շատ լաւ տպաւորութիւն թողուց մեր վրայ։

Յունաստանէն գացինք Ֆրանսայի Վալանս քաղաքը եւ Հայ Եղբայրութեան Եկեղեցիին կողմէ մեզ սիրով ընդունեց Եղբ. Ա. Տիրոյեանը, որուն մեծ որդին եւ տիկինը ինծի մեծ սէր ցոյց տուին։ Աւետիս եղբայրն ալ հիւրասիրուեցաւ Եղբ.

Մաղաքեանի տան մէջ: Հիւրասիրուեցանք նաեւ ուրիշ հաւատացեալներու կողմէ եւ բոլոր եկեղեցիներն ալ լաւ ընդունելութիւն ցոյց տուին մեզի:

Հոն երկուշաբթուան ընթացքին ունեցանք շինիչ ժողովներ եւ մեր քարոզին նիւթն էր՝ Եղբայրական սիրոյ միաբանութիւնը, որովհետեւ եկեղեցին ատոր պէտքը ունէր, եւ բոլոր հաւատացեալներն ալ գոհ մնացին:

Հոն քանի մը արթնութեան ժողովներ ունեցանք նաեւ Աւետարանական եկեղեցիին մէջ, որուն հովիւը՝ Վեր. Դանիէլ Սահակեանն էր: Ան անկեղծ ու նուիրուած Աստուծոյ ծառան է եւ Եղբայրութեան եկեղեցւոյ հետ սիրալիր յարաբերութիւն ունէր: Անոնք ժամանակ առ ժամանակ միասին ժողովներ ալ ունեցած են: Այն արթնութեան ժողովներն ալ միասին եղան ու Տէրոջը օրհնութիւնը զգալի էր:

Անկէ ետք Վեր. Դ. Սահակեանի հետ գացինք Ֆրանսայի լեռնային գեղեցիկ վայր մը, ուր Ֆրանսայի Աւետարանական Եկեղեցիներու տարեկան համագումարը տեղի պիտի ունենար: Համագումարը տեւեց շաբաթի մը չափ եւ շատ յաջող անցաւ:

Հոն ծանօթացայ բաւական մեծ թիւով հաւատացեալներու եւ քանի մը հոգեւոր գործիչներու, որոնց մէջ ինծի նախապէս ծանօթ էին Վեր. Ս. Պագգալեանը, Վեր. Սահակեանը եւ Վեր. Կալվին Պարսումեանը: Ֆրանսացի պատուելի մը շինիչ դասախօսութիւններ տուաւ: Նաեւ Վեր. Սահակեանը Ա. Կորնթ. 13-րորդ գլխուն վրայ շինիչ ուսումնասիրութիւններ տուաւ:

Համագումարը վերջանալէն ետք, եղբօր մը ինքնաշարժով Փարիզ գացի ու հոն շաբաթի մը չափ մնալով թէ՛ Աւետարանականներուն եւ թէ՛ Ալֆորվիլի Եղբայրութեան եկեղեցիին մէջ քարոզեցի:

Այն ժամանակ Փարիզի Աւետարանական Եկեղեցիին Հովիւը Վեր. Ա. Մըսըրլեանն էր, որ մեծ սէր ցուցուց ինծի: Այժմ այդտեղի Հովիւը՝ Վեր. Դանիէլ Սահակեանն է:

Փարիզի մէջ զիս հիւրասիրեց Եղբ. Պետրոս Հարունեանը, որ ատկէ առաջ ալ հիւրասիրած էր: Թէ՛ իր կինը եւ թէ՛ ինք անկեղծ ու նուիրեալ հաւատացեալներ են:

Ալֆորվիլի եկեղեցիին առաջնորդողն էր Եղբ. Արամ Թովմասեանը որ իր ծեր հասակին մէջ հաւատարմաբար կը կատարէր իր պաշտօնը: Հոն զիս հիւրասիրեց Եղբ. Եդուարդ Քէլէչեանը:

Փարիզէն գացի Լոնտոն՝ եւ հոն ալ քանի մը օրեր մնալով թէ՛ Հայ Եղբայրութեան եւ թէ՛ Ռուս Եկեղեցիներուն մէջ քարոզեցի: Անգլիացի Ռուս Մկրտչական Եկեղեցիներուն նախագահը Եղբ. Ա. Քօսցիէխս շատ եռանդուն գործիչ մըն է եւ ինծի մեծ սէր ցուցուց:

Լոնտոնէն գացի Գանատա եւ Մոնթրէալի մէջ քանի մը օր մնալով Սլավ Մկրտչական եւ Հայ Աւետարանական երկու եկեղեցիներուն մէջ ալ քարոզելէ ետք գացի Թորոնթօ եւ կարճ ժամանակ մըն ալ հոն մնալէ ետքը, այցելեցի նաեւ Գլիվլէնտի եւ Իրիի Ռուս Մկրտչական եկեղեցիները, որոնց հետ անցեալին սերտ յարաբերութիւն ունեցած եմ եւ շատ անգամներ այցելած գիրենք: Հոն ալ օրհնեալ ժողովներ ունեցայ, որմէ ետք վերադարձայ Փէսէտինա:

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ԾԱՆՐ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

1972-ի Հոկտեմբեր 16-ի գիշերը ստամոքսէս դարձեալ արիւն հոսիլ սկսաւ, եւ ատիկա չորրորդ անգամն էր: Յաջորդ առաւօտ զիս տարին հիւանդանոց: Մէկ վայրկեանի մէջ, սրտիս զարկը 132-ի կը հասնէր: Քանի մը օրէն արիւնահոսումը դադրեցաւ բայց բժիշկը խորհուրդ տուաւ որ գործողութիւն ըլլամ: Ես համամիտ գտնուեցայ ատոր: Գործողութեան ընթացքին, բժիշկը տեսնելով որ լեղուցս ալ քարերով լեցուած է եւ չի գործեր, զայն ալ գործողութեան կ'ենթարկէ: 74 տարեկանիս, այսպիսի երկու ծանր գործողութիւններէն անցնիլը շատ վտանգաւոր պարագայ էր, բայց Տէրը դարձեալ զիս մահէն ազատեց, անշուշտ այն պատճառաւ որ դեռ ընթացքս կատարած չէի եւ գործեր կային ընելու: Բայց ես բոլորովին պատրաստ էի երկինք երթալու եւ այդ պատճառաւ ալ սիրտս խաղաղ էր. ու երբ գթութեան քոյրերը կուգային ինծի հոգ տանելու, անոնց կը վկայէի ու կ'ըսէի. «Ի՞նչ ուրախալի բան է փրկուած ըլլալը. տեսէ՛ք, ես մահէն չեմ վախնար, որովհետեւ գիտեմ թէ երկինք պիտի երթամ: Եւ խորհուրդ կուտայի որ իրենք ալ այդ շնորհքը ստանան մեր Փրկչէն»:

Անոնցմէ մէկը յատուկ ուշադրութեամբ ու զարմանքով կը լսէր իմ վկայութիւնս ու կ'ազդուէր անկէ:

Հիւանդանոցին մէջ քանի մը օր ալ մնալէ ետք, երբ քիչ մը

կազդուրուեցայ, բժիշկէն խնդրեցի որ թոյլ տայ ինծի հիւանդանոցէն դուրս գալու, որովհետեւ հոն ինծի տրուած կերակուրները ստամոքսս անհանգիստ կ՛ընէին, ու շատ կազ կը գոյացնէին: Բժիշկը համաձայնեցաւ ու ես երկու օր Քոյր Ք. Ալպարեանի բնակարանին մէջ պառկելէ եւ անոր անկեղծ սիրոյ հոգատարութիւնը վայելելէ յետոյ, սիրելի Գահրամանեան ընտանիքին կողմէ հրաւիրուեցայ ու անոնց տունը տեղափոխուեցայ: Անոնք մէկ ամիս ինծի հոգ տարին որպէս իրենց հարազատ հօրը: Անշուշտ բոլոր սիրելի բարեկամներուս ըրած բարիքները երբեք պիտի չմոռնամ, եւ անոնք անշուշտ Տէրոջմէն պիտի ստանան իրենց արժանի վարձատրութիւնը:

Այդ օրերուն կրկին ստամոքսս եւ սիրտս շատ անհանգիստ էին, կազի առատութեան պատճառաւ: Սրտիս զարկը կազի ճնշման տակ յաճախ մէկ վայրկեանի մէջ 132-ի կը հասնէր: Անգամ մը այդպէս շարունակուեցաւ 33 ժամ: Բայց երբ Ռուս բժիշկի մը հսկողութեան տակ սկսայ դարմանուիլ, ստիճանաբար կազը պակսեցաւ ու սրտիս զարկն ալ հանդարտեցաւ:

Անշուշտ ասիկա իմ շատ սիրելի եղբայրներուս ու քոյրերուս պատասխանն էր եւ մեր աղօթքը լսող Աստուծոյն սիրոյն ու ողորմութեան արդիւնքը:

Փառք ըլլայ Իր Սուրբ Անուան:

ՆՈՐԷՆ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ԳԱՆԱՏԱ ԵՒ ԼԻԲԱՆԱՆ

1973-ի Յուլիսին, ինքզինքս բաւական կազդուրուած զգալով, ճամբայ ելայ դէպի Գանատա, Մոնթրէալի մէջ ըլլալիք Ռուս Եկեղեցիներու Միութեան տարեկան համագումարին մասնակցելու համար: Բայց ֆիզիքապէս դեռ բաւական տկար էի, որովհետեւ գործողութենէն ետքը 50 քաունտ կորսնցուցած էի եւ ութ ամսուան ընթացքին կշիռքս բնաւ աւելցած չէր:

Համագումարի ընթացքին քանի մը անգամ պատգամներ բերի եւ Տէրը օրհնեց Իր խօսքը եւ Ռուս աշխարհային տիկին մը ինծի յայտնեց, թէ զօրաւոր կերպով ազդուած է այդ պատգամներէն եւ շատ կը փափաքէր որ համագումարէն ետքը զինք այցելեմ աւելի մանրամասն խօսակցելու՝ իր հոգիի փրկութեան համար: Բայց ատիկա չյաջողեցաւ, որովհետեւ մօրեղբօրս դուստրը Ժանէթ Շանլեան Թորոնթոյէն

հեռաձայնով յայտնեց ինծի թէ Յունիս 26-ին իր երեք զաւակներով ճամբայ պիտի ելլէ դէպի Պէյրութ, ու խորհուրդ տուաւ որ ես ալ իրենց ընկերանամ, որպէսզի թէ՛ իրեն ընկեր ըլլամ եւ թէ՛ Երեւանէն կնոջս եւ երկու աղջիկներուս Պէյրութ բերել տալու գործը արագացնենք: Մօրեղբօրս միւս երկու աղջիկները որոնք Պէյրութի մէջ կը բնակին, տարի մը առաջ հրաւիրագիր մը ղրկած էին ընտանիքիս՝ այցելութեան համար, բայց անոնք ի վիճակի չէին այն ժամանակ գալու: Ուստի Ժանէթը յոյս ունէր, որ եթէ դարձեալ հրաւիրուին այս անգամ կրնան գալ:

Անշուշտ այս խորհուրդը ինծի շատ հաճելի էր, որովհետեւ մեր բաժանումը երեսուն տարիներէ աւելի տեւած էր: Բայց քանի մը արգելքներ կային առջեւս:

Առաջինը՝ ֆիզիքական տկարութիւնս, երկրորդը՝ Վիզայի խնդիրը, երրորդ՝ այն օդանաւին մէջ որ պիտի թռէր Ժանէթը, տեղ չէր մնացած ինծի համար:

Աղօթեցի Տէրոջը, որպէսզի եթէ Իր կամքն է իմ երթալս, վերջին երկու արգելքները վերցնէ ու ես Իրեն վստահելով ճամբայ կ՚ելլեմ:

Եւ Տէրը դրական պատասխան տուաւ: Որովհետեւ կէս ժամուան ընթացքին վիզան ստացայ ու յաջորդ օրն ալ հեռաձայնով ինծի յայտնեցին թէ օդանաւին մէջ ազատ տեղ մը կար ինծի համար: Ուստի համագումարը վերջանալուն պէս ճամբայ ելանք ու ապահով Պէյրութ հասանք:

ՆՈՐԷՆ ԼԻԲԱՆԱՆԻ ՄԷՋ

Պէյրութի մէջ զիս դարձեալ հիւրասիրեց իմ շատ սիրելի եղբայրս ու բարեկամս Ալպերթ Ծնորհօքեանը. ու երբ օդը տաքցաւ, միասին տեղափոխուեցանք Խնշարա լեռնային գիւղը որ բարձր լերան մը վրայ շինուած է ու շատ գեղեցիկ տեսարաններ ունի: Օդն ու ջուրն ալ շատ առողջարար են հոն:

Երեք ամսուան ընթացքին բաւական կազդուրուեցայ հոն:

Ալպերթ եղբայրը որոշեց ժողովներ կազմակերպել հոն իր բնակարանի մեծ սրահին մէջ ու նաեւ ուրիշ գիւղի մը մէջ: Այնպէս որ Կիրակի օրերը այդ երկու տեղերուն մէջ ալ ժողովներ կ՚ունենայինք ու Տէրը կ՚օրհնէր Իր խօսքը եւ նոր դարձեր ալ եղան:

Այցելեցի նաեւ Այնճար գիւղը ու բնակեցայ Եղբ. Պօղոս Գըլըճեանի տան մէջ: Հո՛ն ալ տնային ժողովներ ու այցելութիւններ ունեցայ եւ երեք հոգիներ ապաշխարեցին: Ժամանակ մըն ալ Ծթորայի մէջ մնացի հիւրասիրուելով Եղբ. Կալվին Սվաճեանի տան մէջ եւ հո՛ն ալ եղբայրն ու տիկինը շատ հոգ տարին ինծի: Անոնց տան մեծ սրահին մէջ ալ ժողովներ ունեցանք ու անձ մը լալով ապաշխարեց:

Քանի մը օր հիւրասիրուեցայ նաեւ Եղբ. Լեւոն Գուրումլեանին եւ իր Տիկնոջ Հուլթին կողմէ, գեղեցիկ վայրի մը մէջ Ազունիէի Թոխաքտանոցին մօտ եւ հիւանդները այցելելով հոգեւոր խօսակցութիւն ունեցայ անոնց հետ:

Պէյրութի մէջ օդը այնքան տաք կ՛ընէր, որ անգամ մը երբ հոն իջայ ժողովներուն մասնակցելու համար, սաստիկ քրտնելով պաղ առի ու փլույով պարկեցայ ու քանի մը օր Եղբ. Յ. Քէօմպէճեանին տան մէջ մնալով հանգիստ ըրի ու բաւական կազդուրուեցայ:

Ամբողջ ամառուան ընթացքին Եղբայրութեան երկու եկեղեցիներուն մէջ միայն երկուքական անգամ քարոզեցի ու քանի մը անգամներ ալ Եղբ. Ալպերթ Ծնօրհօքեանին՝ եւ «Փոքրիկ Հօտ» կոչուած եկեղեցիին՝ ու մէկական անգամ ալ երկու Նէզէրին եկեղեցիներու մէջ պատգամներ բերի: Նաեւ շատ հաճելի էր ներկայ ըլլալ, Նէզէրիններուն եւ Եղբայրութեանց ամառնային համագումարներուն, ուր Տէրը նոյնպէս Իր խօսքը օրհնեց Իր ծառաներուն միջոցաւ: Մանաւանդ մեծ օրհնութիւններով անցաւ Եղբայրութեանց համագումարը ուր բացի ինծմէ պատգամներ բերին Վեր. Է. Էլմաճեանը, Եղբ. Վ. Մըսըրեանը, Եղբ. Ս. Բամպակեանը, Եղբ. Նշան Ուլաշեանը, Տօքթ. Ռոբովթ Զօրպաճեանը, Եղբ. Մ. Եուսուփեանը եւ ուրիշներ: Վերջին իրիկունը 12 երիտասարդներ վկայեցին իրենց փրկութեան մասին:

Տէրը տայ որ այդ բոլոր ապաշխարող հոգիները ճշմարտապէս վերստին ծնած՝ ու մնայուն պտուղներ ըլլան եւ ուրիշներու փրկութեան ալ միջոց:

Տիկնոջս եւ աղջիկներուս Պէյրութ բերել տալու ծրագիրը չյաջողեցաւ այն պատճառաւ որ օրէնքը փոխուած ըլլալով, մօրեղբօրս աղջիկները չէին կրնար զանոնք հրաւիրել, անմիջական ընտանիքի անդամները չըլլալնուն պատճառաւ: Սակայն բնաւ չզղջացի Միջին Արեւելք երթալուս համար:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ԹՈՒՐՔԻԱ

Շատ փափաք ունէի դեռ ժամանակ մը եւս Պէյրութ մնալ եւ երիտասարդներուն մէջ գործել ու Սուրբ Գրոց դասընթացք մըն ալ ունենալ անոնց հետ. բայց հոն օդը չատ տաք ըլլալուն պատճառաւ որոչեցի Թուրքիա երթալ երկու-երեք չաբթուան համար, ու վերադառնալ Պէյրութ՝ Սեպտեմբերի սկիզբը:

Ուստի Եղբ. Ա. Տալգըճեանի եւ անոր տիկնոջ հետ ճամբայ ելանք ու նախ կանգ առինք Դամասկոսի մէջ: Մէկ գիչեր հոն մնալով տնային ժողով մը ունեցանք հաւատացեալ ընտանիքի մը տան մէջ, ուր քանի մը նորադարձ երիտասարդներ հաւաքուած էին: Մեր Հոգեւոր խօսակցութիւնը տեւեց մինչեւ կէս գիչեր եւ Տէրոջը ներկայութիւնը զգալի էր:

Այդ երիտասարդները դարձի եկած էին տանտիրուհի օրիորդին աչխատանքով ու չաբաթը անգամ մը ժողով կ՚ունենային անոնց տան մէջ:

Երանի՜ թէ բոլոր քոյրերը անոր նուիրումն ու եռանդը ունենային:

Հոն՝ Եղբայրութեան Եկեղեցին կը բաղկանար միայն քանի մը անդամներէ: Ժամանակ չունէինք հոն մնալու եւ անոնց եկեղեցիին մէջ ալ քարոզելու, միայն անոնց առաջնորդող եղբօր հետ կարողացանք տեսնուիլ ու կարճ ժամանակ մը խօսակցիլ անոր հետ:

Յաջորդ օրը գացինք Հալէպ ու հոն մնացի վեց օրեր: Քարոզեցի Եղբայրութեան եւ Լուսաւորչական եղբայրներու եկեղեցիներուն մէջ, ուր Եղբայր Ա. Տալգըճեանի տան մէջ ուր տիկին մը դարձի եկաւ:

Այցելեցինք նաեւ մեր սիրելի անդամալոյծ եղբայր Նուրի Բենիամինը: Ան երկար տարիներ այդ ծանր վիճակի մէջ ըլլալով հանդերձ, յուսահատ չէր, այլ մեծ եռանդով կը փառաւորէր Տէրը, ինչ որ մեծ օրինակ է մեզի՝ առողջներուս:

Այցելեցի նաեւ քանի մը ուրիչ եղբայրներու եւ մեր երկու աւետարանիչներուն՝ Եղբ. Յովսէփ Գազանճեանի ու Կարապետ Խաչգզեանի տուները, ու վերջինին քովն ալ գիչեր մը անցուցի:

Հալէպ հասնելէ երկու օր ետքը պատերազմը սկսաւ Հրեաներուն եւ Արաբներուն միջեւ: Ես հոն չորս օր մնալէ ետք, ապահով անցայ Թրքական սահմանը եւ Իսկէնտէրուն հասայ, ուր Եղբ. Ն. Ճան Սէվէն զիս պիտի դիմաւորէր: Յաջորդ

առտուն՝ գացի ու գտայ Արաբ եղբայր մը որ իր տան մէջ ժողովներ կ'ունենար: Բայց ժամանակ չունէի մինչեւ Կիրակի Հոն մնալու: Այդ եզբօր խանութին մէջ կարճ ժամանակ մը մնալէ ետք, Եղբ. Ճան Սէվէնը եկաւ ու նոյն օրը գացինք Թարսուս եւ Հիւրասիրուեցանք Տիկ. Պայան Բօզա Սօլայի տան մէջ: Ան՝ Եղբայր Անդրանիկ Գալայճեանի ազգականը ըլլալով, մեծ սէր ցուցուց մեզի, եւ կանանց սափրիչ ըլլալով Հանդերձ, գործը Թողուց ու մեզ առաջնորդեց իր ազգականներուն եւ իրեն ծանօթ Հայերուն տուները, Հոգեւոր խօսակցութեան Համար:

Ոմանք Տէրոջը խօսքը ընդունելով՝ աղօթեցին փրկութեան Համար: Հոն չորս օր մնալէ ետք, Հոկտեմբեր 14-ին նոյն տիկնոջ Հետ գացինք Մերսին: Օրը Կիրակի էր եւ այդ օրուան ընթացքին մի քանի ընտանիքներ այցելեցինք ու Վերժին անունով տիկին մըն ալ ապաշխարեց:

Կիրակի իրիկուն Թարսուս վերադարձանք: Թարսուսի մէկ արուարձանին մէջ Եղբ. Իսկէնտէր Մըրըչեանի քրոջ աղջիկը՝ Տիկ. Սիմա Մարաշլեանին ալ այցելեցինք, որ Հաւատացեալ մըն էր, ու անոր Հարսին Հետ խօսեցանք փրկութեան մասին: Ան խոնարՀութեամբ լսեց մեզ, բայց որոշ ապաշխարութիւն չունեցաւ: Այցելեցինք նաեւ Տիկ. ՎարդուՀի Աւետիքեանին, որուն մայրը՝ Նուրիցան Հիւանդ էր: Անոնց Հետ ալ խօսեցանք փրկութեան մասին եւ աղօթեցինք: Անոնք սիրով լսեցին մեզ եւ Համամիտ եղան մեր ըսածներուն, բայց ո՞ր աստիճան ընդունեցին մեր խօսքերը իրենց սրտերուն մէջ, ատիկա Տէ՛րը գիտէ: Մարդիկ որ երկար ժամանակ լսած չեն Տէրոջ խօսքը, մէկ անգամ լսելով չեն կրնար ըմբռնել բոլոր ճշմարտութիւնները: Բայց եթէ անոնք անկեղծ են ու խոնարՀ, Սուրբ Հոգին կը շարունակէ գործել անոնց մէջ եւ օր մը սերմանուած խօսքը իր արդիւնքը կուտայ:

Հոկտեմբեր 15-ին Ատանա գացինք եւ Հոն երեք ընտանիքներու այցելեցինք, որոնցմէ առաջինը երկու կիներ էին՝ մայր ու աղջիկ, երկրորդը՝ եղբայր մը եւ քոյր մը, իսկ երրորդը՝ եօթը Հոգիներ: Տիկնոջ անունն էր Մայր եւ ան ունէր երեք աղաներ եւ երկու աղջիկներ: Անոր մեծ տղուն անունն էր Տիգրան Սաթան, որ դեղագործ էր եւ ամուսնացած: Միւս տղոց անուններն էին Դանիէլ Բենիամին եւ Սարգիս. իսկ աղջիկներուն անունները՝ Էլմաստ եւ Վերժին: Անոնք Աստուծոյ խօսքը Հաճոյքով լսեցին եւ մեծ տղան կ'ափսոսար որ

կարելիութիւն չունէր իր միջավայրը փոխելու եւ Ամերիկա հաստատուելու:

Այսպէսով խեղճ հայ բեկորներ փոքր թիւով մնացեր էին այդ քաղաքներուն մէջ, զուրկ եկեղեցիէ եւ Աստուծոյ խօսքէն: Մենք որքա՜ն երանելի ենք որ առատօրէն կը վայելենք Աստուծոյ խօսքը եւ հաղորդակցութիւն ունինք մեր Հայ ժողովուրդին եւ հաւատացեալներուն հետ:

Հոկտեմբեր 16-ին, Ատանայէն Իսթանպուլ գացինք, բայց ճամբան՝ քանի մը ժամ կանգ առինք Անգարայի մէջ որ հին Գաղատիան էր: Հոն պտըտեցանք չուկայի եւ Քաղաքային պարտէզին մէջ ու կէսօրէն ետքը հասանք Իսթանպուլ:

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ՄԷՋ

Իսթանպուլի մէջ վեց օր մնացինք եւ Եղբ. Ճան Սէվէնի հետ այցելութիւններ տուինք, եւ երկու Աւետարանական եկեղեցիներու մէջ ալ ժողովներ ունեցանք: Ժողովի մը մէջ ուր թրքերէնով քարոզեցի, քանի մը Ռուս հաւատացեալներ ալ կային, որոնց համար քանի մը խօսք ալ Ռուսերէնով խօսեցայ, ինչ որ մեծ ուրախութիւն պատճառեց:

Տնային ժողովներ ալ ունեցանք չորս Քիւրտ եղբայրներու տան մէջ, որոնք իրենց ընտանիքներով մէկ տան մէջ կը բնակէին ու վարի յարկին մէջ սենեակ մը ժողովի համար յատկացուցած էին: Շատ ուրախալի էր տեսնել անոնց հոգեւոր եռանդն ու ծառայութիւնը Աւետարանի գործին մէջ: Նաեւ Ասորի եւ Յոյն եղբայրներ կային այդ ժողովներուն մէջ, որոնք մեծ եռանդով աղօթեցին ու Տէրը փառաւորեցին:

Հիւանդ քոյր մը այցելելու համար երկար ճամբորդութիւն ըրինք ու ես քրտնելով պաղ առի եւ այդ վիճակիս մէջ ճամբայ ելլելով, Հոկտեմբեր 22-ին Գերմանիա հասայ: Ճամբորդութիւնս արագացուցի անոր համար որ պատերազմը երթալով սաստկացաւ ու ես մտածեցի որ Պէյրութ վերադառնալս ապահով չէր եւ Աստուածաշնչական դասընթացք ունենալու ալ արգելքներ կրնային ըլլալ:

Միւնիխի կայարանին մէջ Եղբ. Ո. Մերտինեանը դիմաւորեց զիս եւ հոն քանի մը օր անկողին մնացի մինչեւ որ պաղառութիւնս անցաւ: Անկէ ետքը քանի մը քաղաքներ երթալով՝ այցելեցինք միայնակ ապրող պառաւ

որբեւայրիներու եւ Գերմանացի ռուսախօս ընտանիք մը, ինչպէս նաեւ ծերանոց մը՝ ուր կային նաեւ Հայ կանայք: Անոնք սիրով լեցին Տէրոջը խօսքը:

Հոկտեմբեր 30-ին Հասանք Ֆրէնքփըրտ, ուրկէ օդանաւով վերադարձայ Լոս Անճելըս, Փէսէտինա որ իմ մնայուն բնակավայրս է:

Այս ժամանակամիջոցին երկու անգամ այցելեցի Ռուս եկեղեցիները Գալիֆորնիոյ մէջ եւ վեց Հոգիներ ապաշխարեցին: Վերջին չաբաթներուն մէջ ալ Լոս Անճելըսի Արաբ Հաւատացեալներուն եկեղեցիին ու տնային ժողովներուն մէջ քարոզեցի ու Տէրը օրՀնեց Իր խօսքը ու 19 Հոգիներ իրենց Հոգիներուն փրկութեանը Համար աղօթեցին, որոնցմէ եօթը Հայեր էին:

Ասիկա մեծապէս քաջալերեց զիս, որովՀետեւ վերջերս մեր եկեղեցիներուն մէջ Հոգեւոր արթնութիւն չըլլալուն պատճառաւ Հոգիս չատ ճնչուած էր ու նաեւ մեր եկեղեցին չարունակ կ՚աղօթէր արթնութեան Համար, մեծ ցաւ զգալով եղած անտարբերութեան Համար:

Տէրը տայ որ Սուրբ Հոգին մեր եկեղեցիին մէջ ալ զօրաւոր կերպով գործէ ու մեր սիրելի երիտասարդներուն մէջ ալ արթնութիւն մը յառաջ գայ ու անապաչխարները դարձի գան եւ փրկուածներն ալ եռանդով գործեն Տէրոջը Համար եւ պտղաբեր դառնան:

ԿԵԱՆՔԻՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՅՆԸ

ՃԱՆ ՄԱՐԳԱՐ